KURDOLOGY

فیکرو ئەدەب

کوردۆلۆجی

گۆڤاری مەڵبەندی کوردۆلۆجی

سەرنووسەر

محەمەد ئەمین حسەین/ (مینە)

هەواڵنامەی کتێب

سکرتێری نووسین

عەبدوڵلا تاهیر بەرزنجی

ژمارە ٣ ساڵی ٢٠١٠

هەرێمی کوردستان
سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران
مەڵبەندی کوردۆلۆجی

سەرپەرشتیی هونەری چاپ و دیزاین: بڕیار فەرج کاکی
کۆمپیوتەر: ستافی مەڵبەندی کوردۆلۆجی
هەڵەبڕی: حامید محەمەد غەریب
نەخشەی بەرگ: کەمال عەلی

نرخ: ٣٠٠٠ دینار

هەواڵنامەی کتێب

مەڵبەندی کوردۆلۆجی
ناونیشان:
سلێمانی، کانی ئاسکان
شەقامی: ٣, ژمارەی خانوو: ٢
ژ.پۆست:٩٥, تەلەفون: ٣١٢٣٠٩٣
www.kurdology.com
govar@kurdology.com

ناوەڕۆك

- فیكرو ئەدەب		
* ئەفسانەی كوردی لە نێوان دێرین‌وسەردەمدا	سەلاح حەسەن پاڵەوان	٤
* پێشەكی ئەنتۆلۆجیای شیعری كوردی	عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی	٢٤
- مێژوو		
* كێشەی سنووری نێوان توركیاو عێراق	و. مینە	٣٦
* كورتەیەك لە مێژووی نەژادی میللەتی كورد	موعتەسەم ساڵەیی	٥٢
* دەرسیم ساڵی ١٩٣٨	و. ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل	٨٠
- دۆسیەی زمان		
* خاڵبەندی لە زمانی ستانداردی كوردیدا	مینە	٩٠
* خوێندنەوەیەكی تری زانستی برگە لەزمانی كوردیدا	محەمەد ساڵح سەعید	١٢٠
* ئەركی ئەدڤێربڵ لە فراوانكردنی فرێزی كاریدا	ئازاد ئەحمەد حسەین	١٦٤
* دابەشبوونی كرداری لێكدراو لەڕووی داڕشتن‌و ئەركەوە	محەمەد عومەر عەول	٣١٠
- كتێبخانەی كوردۆلۆجی، خوێندنەوە بۆ دوو كتێب		
١- سێ خشتەكی گۆرانییە چكۆلەكانی كرمانج	كوردۆلۆجی	٤٣٤
٢- كردان پارس‌و كرمان	كوردۆلۆجی	٤٣٦
- گەشتێك بەناو بڵاوكراوەكانی مەڵبەندی كوردۆلۆجیدا		٤٤٠

هەوالنامەی كتێب

ئەفسانەی کوردی لە نێوان دێرین و سەردەمدا

سەلاح حەسەن پاڵەوان

ئەفسانە لە کۆمەڵگەی کوردا پەیوەستە بە چوار پرسی گرنگەوە، کە بریتین لە:

یەکەم: پەیوەندی کۆمەلایەتی.

دووەم: سروشت و دەوروبەر و جوگرافیا.

سێیەم: ئاین.

چوارەم مێژوو.

لە سەرەتای سەرهەڵدانی ئەفسانە لە بیری مرۆڤایەتیدا خەیاڵ رۆڵێکی گەورەی بینیوە، خەیاڵ هەوڵ بووە بۆ بەرجەستەکردنێکی واقیعبینانەی ژیان، واتە بەرجەستەکردنی هەموو ئەو پەیوەندییانەی کە لە ژیانی رۆژانەدا رەنگیان داوەتەوە، واتە هەوڵ بووە بۆ پەیوەندی پەیداکردن لە نێوان ساتە نووستووەکان و ساتە پڕ لە نهێنیەکانی ژیان، هەروەها هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی هەندێ نهێنی لە شێوەی نهێنی سروشت و نهێنی گەردوون و نهێنی مرۆڤ لەگەڵ خۆی و دەوروبەری خۆی.

گەر ئیستێك بکەین و تێبینیەکەی "میرچا ئیلیادە"ی ئاینناسی یۆنانی لەبەرچاو بگرین کە دەڵێت: ئەفسانە گێڕانەوەی بەسەرهاتە پیرۆز و بەهەشتیەکانە، ئەوە دەکرێ بڵێین لە مێژووی کوردا ئەفسانە چینبەندکردنی ئەو رووداوانەی پشتی واقیع بووە، ئەو رووداوانەی لەبەرچاودا وەك شتێکی سەیروسەمەرە دێنە بەرچاو. یان ئێرنست کاسیرەر گووتەنی مەسەلەی ململانێی نێوان زمان و رووداوەکان بووە.

هەواڵنامەی کتێب

خەیاڵ لای کورد لە کردارەکانیدا بە شێوەیەکی دەوڵەمەند زاڵە، خەیاڵ واتە روانین و خەونبینین و مەزەندەکردنی ئەو شتانەی کە حەز دەکات هەیبێت، گەلێك کەم تا زۆر پەیوەندییەکانی خۆی لەسەر حەز و ئارەزووەکان بونیاد ناوە، واتە حەز دەکات کۆمەڵێ شتی لەدەستچوو بەدەست بهێنێتەوە، کۆمەڵێ شت پێکەوە کۆبکاتەوە، واتە ئەو بازنەیە بدۆزێتەوە کە لێوەی خۆی دەگەیەنێتە نهێنێ شتەکان، ئەم میلەتە هەوڵی دۆزینەوەی بوونی خۆی داوە، هەرکاتێ ئەو بوونانەی خەونی پێوە بینیووە و نەبووەتە واقیع خەونی پێوەی بینیووە، چیرۆکی لەبارەوە دروستکردووە، گۆرانی و حیکایەتی بۆ خولقاندووە.

کەواتە بوونی خۆی پەیوەست بووە بە بوونی خەیاڵەکانییەوە، بوونی کۆمەڵایەتی و سیاسی و بوونی بایۆلۆجی ئەو، رەنگدانەوەی بوونی ئەنتۆلۆژی ئەو بوون، خەیاڵ هەروا لە ترسەوە دروست نەبووە، بگرە بنەمایەکی پتەوی هەبووە، شتەکان بێ مەبەست دروست نەبوون، لە پشتەوەی هەر رووداوێکەوە کۆمەڵێ دروستبوونی خەیاڵی هەبووە.

ئەفسانەش وەك شێوەیەك لە خەیاڵ و مامەڵە کردن لەگەڵ خەیاڵ، سەرهەڵدانەکەی لەم روانگەیەوە بووە، ئەفسانە شێوەیەك بووە لە بەئاوێنەکردنی خەیاڵ، هەندێك لەو ئەفسانانە خەیاڵ دروستی کردوون و هەندێکیشیان رووداو و کارەکتەرەکانیان کردووە بە خەیاڵ، ئەفسانە وەك رەگەزێکی گرنگ لەو دەمەوە چرۆی پەیدابوونی لە لقەپۆپی کۆمەڵگەوە سەردەردێنێ، کاتێ کە دەیەوێ خەونەکان لە شێوەی گێڕانەوەی واقیعیدا ببینێ، واتە دەیەوێ پەیوەندییەکان لە کۆمەڵێ شتدا گەڵاڵە بکات کە لە شتی راستەقینە بچن، بەم شێوەیە ئەفسانە درزێك لە دۆزەکانی بوون پڕدەکاتەوە.

کەواتە دێینە سەر شیکردنەوەی ئەو چوار پرسەی کە لە سەرەوە ئاماژەمان بۆ کرد، وەك گوتمان پرسەکان لە رووی کۆمەڵایەتییەوە بوونی خۆیان هەیە، کۆمەڵگەی کورد بەپێی دابەشبوونی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگەیەکی پێش کشتوکاڵییەوە گەیشتووەتە کۆمەڵگەیەکی کشتوکاڵی و پاشان میرنشینی و پاشان ئەمارەت و لەدوایشدا شارنشین، بەڵام لەرووی گەشەکردنی تەکنەلۆژییەوە نەبووەتە کۆمەڵگەیەکی شارستانی، پێویستیەکانی بوون بەشار تا ئەم ساتەش سستە، لە بابەت گەشەکردنی ئابووری و فیکری و تەکنەلۆژییەوە هەنگاوی ناوە، بەڵام نەیتوانیوە پێویستییەکانی بوونی بیرکردنەوەیەکی کامڵی هەبێت.

کۆمەڵگەیەك کە لە قۆناغی پێش کشتوکاڵیدا دەبێت، جا ئیتر خێڵەکی بێت یان ئەشکەوتنشین دەیەوێ بەسەرهاتەکان و دیاردەکانی دەوروبەری لە شێوەی گێڕانەوە و

وێنەدا وێنا بكات، ئەفسانەیەكی بەهێز دەتوانێت وێنەی كۆمەڵگە بە شێوەی جوان بكێشێت. واتە دەیەوێ ئەو ژیانەی خۆی لە شێوەیەكی فەنتازی ئامێزدا بخاتە روو، بۆیە سەرەتای سەرهەڵدانی ئەفسانە لە بوونی كۆمەڵایەتییەوە دەستی پێ كردووە، بوونی كۆمەڵایەتی بڕبڕەی پشتی سەرهەڵدانی ئەفسانە بووە، سەرهەڵدانی كۆمەڵایەتی لە بابەتەكانی پێكەوە ژیان و جەنگی دژ بە رێگرەكان بووە، ئەو رێگرانەی كە نەیانهێشتووە مرۆڤەكان پێكەوە بژین و پێكەوە بڕیاردەربن، واتە دژایەتی دیاردەكانی لێك جیاكردنەوە بوون.

لەبەر ئەوەی شیكردنەوەیەكی ئاركیۆلۆجی بەرفراوان بۆ مێژووی كۆمەڵگەی كوردی نەكراوە، بۆیە سەختە بتوانرێ ئەوە ساغ بێتەوە سەرەتاكانی سەرهەڵدانی ئەفسانە لە كوێوە بووە، ئایا سەرەتاكەی بە مرۆڤەوە پێوەند بووە یان بە گیانلەبەرەوە، زۆر لە ئەفسانەكان لە رۆحی گیانلەبەرەوە داستان و بەسەرهات و بیركردنەوەكانی خۆیان گێڕاوەتەوە، دەبینین هەندێ ئەفسانە پەیوەست بووە بە ئاینەوە تا مرۆڤ، بەڵام ئەفسانەی كوردی لە مرۆڤەوە دەستی پێ كردووە، كورد وەك میللەت و وەك بوون و وەك تاك لە مرۆڤەوە هەڵێنجاوە ئەفسانەی.

بەپێی پرسی یەكەم كە بۆچوونی كۆمەڵایەتییە، كورد سەرچاوە كۆمەڵایەتییەكەی بیری ئەفسانەی لە پەیوەندی خۆیی و رووداوە كۆمەڵایەتییەكانەوە دەست پێ كردووە، هەر بۆ نموونە رووداوەكانی خۆشەویستی، سیحر، ونبوون و كوژانەوە و دامركانەوەی تووڕە و پێكەوەبوون و گرێدان و پەیوەندی كۆ و دەستەجەمی، هەموو ئەمانە زاراوەی ئامادەن لەو شێوە ئەفسانانە، هەر هەموویان سەرەتای سەرهەڵدانی بیری ئەفسانەیی بوون، لە كتێبی ئەفسانەی كوردی كە نووسەری رووسی نووسیوویەتی ژمارەیەكی زۆر ئەفسانە دەبینین پرسە كۆمەڵایەتییەكان دەخەنە روو لە بابەتی خۆشەویستی، ونبوونی شازادە و گەڕانەوەی، بێ پەیمانی و موفتەلابوون بە گرێی جادوو و سزا سیحرییەكان، پاشان بێ وەفایی و پەیمانشكاندن.

هەروەها لە زۆربەی ئەفسانە دێرینەكاندا وشەی راست و درۆ دەبینین، وشەكانی یەكگرتن و خیانەتنەكردن و بەجێنەهێشتنی یەكتری لە ساتە سەختەكان و گەڕانەوە بەو هیوایەی بۆی چووە، پاشان گەڕان بەدووی كەسی ونبوودا، تا دۆزینەوە و پەیداكردن، ئیرەیی نەكردن بەو دەسەڵات و توانایانەی كە كەسوكاری یەكتری و پاڵەوانەكان بەدەستیان

هێناوە، هەروەها ئامادەبوون بۆ خۆخستنە گەورەترین ترسناکی و سەرچڵی کردن لە پێناو رزگارکردنی کەسێك، دۆستێك، خۆشەویستێك.

ئەگەر بۆ سەرەتاکانی بوونی پەیوەندییە سەرەتاییەکانی کۆمەڵایەتی بگەڕێینەوە ئەوەی دەبینین لە ئەفسانەی کوردییدا رۆڵی سەرەکی هەیە پاڵەوانە، پاڵەوان لە ئەدەبی کوردیدا سەرەتاکەی بۆ پەیدابوونی بیری رزگارکردن دەگەڕێتەوە، ئایا کەی و چ زەمەنێك ئەم پاڵەوانە بیری لە رزگارکردن کردووەتەوە؟ ئاشکرا نییە، ئەگەر بەپێی لەدایکبوونی پاڵەوانی مرۆڤایەتی تەماشا بکەین، پاڵەوان وەك جۆزیف کامبل دەڵێ دەبێ دابەزێ، دەبێ لە ئاسمانەوە بگاتە سەر زەمین و پەیوەندی مرۆڤایەتی لە نێوان مرۆڤ و ئەو شتەی نامرۆڤە بوونیاد بنێت ، لە ئەفسانەکانی تری دنیاشدا شتێکی ئاسایی بووە کە پاڵەوان پەیوەندی دروست بکات، چونکە مرۆڤ نەیویستووە ئەو پەیوەندییە بشێوێنێ، لە سەرەتای سەرهەڵدانی پاڵەواندا ئەرکی میتافیزیکی پێ بەخشراوە، واتە کەسێك بووە لەشێوێنێکەوە دابەزیووەتە سەر زەوی تا شتەکان لە شوێنی خۆیدا دانێت. هەر پێش سەرهەڵدانی خواکانی یۆنان، چەندین نموونەی پاڵەوانی ئەفسانەیی هەبوون کە پێش"ئەخیل" بوون، "ڤایناموینین" پاڵەوانێك بوو کە چووە نێو ئاینەوە، بۆیە پاش ئەویش "سەرجونی ئەکەدی" و"شاندراگوبتا" دامەزرێنەری"ماوریای" هیندۆسی و "بودا" ش وەك پاڵەوانێکی ئەفسانەیی تەماشا کران.

لە بیری ئەفسانەیی کوردییدا چەندان نموونەیی ئەفسانەیی هەبوون وەك نموونەکانی ئەژدیها و پەری و دێو و زار و سیمرغ و گای باڵدار و عەفریت و مرۆڤخۆر و قەقنەس و.....تاد. بۆیە بیری پاڵەوان لە چییەوە سەرچاوەی گرتووە، بیری پاڵەوان لە شێوەی دەرەکیدا جیاوازی هەبووە لە شێوەی ناوەکیدا، پاڵەوانی ئەفسانەیی ئەو کاتە تێکەڵەیەك بووە لە مرۆڤ و گیانلەبەر، پاشان ئەو پاڵەوانە سیفەتێکی تەواو لە مرۆڤی وەردەگرێ کە ئەمە قۆناغی دوایی ئەفسانەیە، هەر بۆیە دەبینین لە ئەفسانە دێرینەکانی کوردیدا پاڵەوان لەشی ئەسپ و سەری مرۆڤی هەبووە، جەستەی شێر و سیفەتی مرۆڤ، باڵی باڵندە و رووخساری لاوێکی قەشەنگ و ...تاد.

پاڵەوان تا لەو قۆناغەوە بچێتە ئەم قۆناغە پێویستی بە بڕینی مەودایەکی زۆرە، بۆیە دەبینین حەکایەتە نووسراوەکان بۆ منداڵ کە بە زمانی گیانلەبەران دەگێڕدرێنەوە گەڕانەوەن بۆ بیری سەرەتایی ئەفسانە. ئەو کاتەی گیانداران حیکمەت وبیرکردنەوەیان نواندووە،

پاشان ئەو قۆناغە چووە قاڵبی تێکەڵبوونی نێوان مرۆڤ و گیانلەبەر، هەروەها بووەتە هۆی لە دایکبوونی دەسەڵاتی گشتی بە مرۆڤ. گواستنەوە بۆ ئەم حاڵەتە حاڵەتێکی دیارە و لە قۆناغی بیرکردنەوەی ئێمەدا زاڵە، ئەم قۆناغە هەوڵە بۆ پڕکردنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤ و ئەرکە کۆمەڵایەتییەکانی، واتە ئەرکە کۆمەڵایەتییەکان دەبنە هۆکارێك بۆ دووبارە پێکەوە ژیانی مرۆڤ، دەکرێ ئەم قۆناغەش قۆناغێکی دوایینی بیری ئەفسانە بێت، بێگومان پێشتریش لای ئاشوورییی و هیندۆسەکان هەبووە، واتە پێشتر ئەم بیروبۆچوونە جێگای خۆی کردووەتەوە و هاتووەتە نێو پەیوەندییە مرۆڤایەتییەکانەوە.

دەکرێ بیری پاڵەوانی مرۆیی وەك سەرچاوەی کۆمەڵایەتی سەرەتاییەکی روون بێت بۆ ئەفسانەی کوردی. لەوێدا پاڵەوانی ئەفسانەیی ئەو کەسانەن کە وێنەکانیان لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان دۆزراونەتەوە و ئەوانەش وەك نموونە هەڵگری گەلێ هێمان بۆ بوونی ئەفسانەی کوردی دێرین لە ئەشکەوتی شانەدەر و ئەشکەوتەکانی تری کوردستان و لەپەرستگا دێرینەکاندا و ئەو ناوچانەی کە رووبەری ئاینی زەردەشتی بوون، مرۆڤ هەڵگری ئاگرە ئەو ئاگرە هەمان ئەو ئاگرەیە کە ئاینەکانی پێشتر دەست بە دەست داویانە بە پاڵەوانەکانیان بۆ ئەوەی پەیامێك بگەیەنن و پەیامێك بگوێزنەوە.

ئەو قۆناغەی کە جۆزیف کامبڵ باسی دەکات، پاڵەوان وەك جەنگاوەر تەماشادەکرێ، "ئەو شوێنەی کە پاڵەوانی لێ لەدایك دەبێ، یان ئەو وڵاتەی کە لێی دەگەڕێتەوە تا کردارەکانی لە نێو خەڵکیدا ئاشکرا بکات. دەکرێت کاوەی ئاسنگەر لە ئەفسانەی کوردیدا یەکێك بێت لە گەڕانەوەی پاڵەوان و ئاشکراکردنی کردارەکانی، هەروەها دەکرێ بەشێك بێت لەو دەرگایانەی کە بەڕووی ئەودا داخراون تا بیانکاتەوە، ئەفسانەی نەورۆز باس لە کەسێك دەکات نادیارە و پاشان دەگەڕێتەوە و دەردەکەوێ و دەبێتە پاڵەوانێکی نیشتمانی بۆ ئەوەی میللەتێك لە گرفتە سیاسیەکان رزگار بکات، کەواتە ئەمە تەواو لە کارەکانی هیراکلیس و تیسیوس دەچێت.

سەردەمی دروستبوونی ئەفسانە بۆ گۆڕانکاریی باری کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەی کوردەوارییدا دەگەڕێتەوە، ئەفسانەکانی تایبەت بە پەیوەندی نێوان گیانلەبەران و مرۆڤ لە ئەفسانەی کوردیدا کەمتر دەردەکەون، کەواتە پەیدابوونی ئەفسانە لای ئێمە لەگەڵ دروستبوونی گوند و شارەکاندا دەستی پێ کردووە.

پاڵەوان لەگەڵ گوند و شارەکاندا دەرکەوتووە، هەروەك چۆن جیاوازی نێوان پاڵەوانی سەرەتایی و پاڵەوانی دێو و درنج و دەعجانی جیاوازی نێوان گواستنەوەیە لە ئەشکەوت و پێدەشتە تەسکەکانەوە بۆ فراوانی رووبەر و جێنشینی و دروستبوونی شار، ژمارەیەك لە پەیوەندییەکان پێوەستن بەبوونی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە" تەمەنی جیهانی پاڵەوان لە شێوەی مرۆڤدا لەوکاتەوە دەست پێ دەکات کە زەوی بە شار و گوند دادەپۆشرێ"[1]. نموونەی ئەم جۆرە پاڵەوانییەتییە دەکرێ تەنیا لەو ئەفسانانەدا ببینرێ کە رەگێکیان لە نێوان رووداوی واقیعی و رەگێکیان لە نێوان ناواقیعی و خەیاڵدا داکووتاوە.

بۆ نموونە لە ئەفسانەکانی تری دنیادا هەمان دیاردە هەیە، کاتێ دەڕوانینە بەسەرهاتی هۆزی یاقوت لە سیبیریا، دەبینین پەیوەندییەکان زۆر وردبینانە وردکراونەتەوە، هەروەها باس لە دێرینی دەکات، کە گێڕانەوەکەی بەم جۆرەیە" لەدەرەوەی قوڵاییەکی گەلێك دوور، جێگیر لە ناوچەیەکی سەنتەردا، لە راوەستاوترین شوێنێ سەر زەوی لە ناوکی جیهاندا، لەو جێگایەی کە مانگ کەم ناکات و لە وجێگایەی کە باڵندەی واقواق بێ راوەستان دەخوێنێ، لەوێدا ((کوڕی سپێ)) لێیە، کوڕی سپس لێیدا و رۆیشت زۆر دوور کەوتەوە تا بزانێت خەڵکی کوێیەو و لە چ جۆرێکە، لە رۆژهەڵات کێڵگەیەکی دوورە دەستی ترسناك، لە ناوەڕاستیدا گردێکی مەزن هەبوو، لەسەر ئەو گردە درەختێکی زەبەلاح روابوو، چەسپی ئەو درەختە تەنك و بۆنێکی خۆشی هەبوو. توێکڵەکەی هەرگیز هیشك نەدەبوو، هەرگیزیش درزی تێ نەدەکەوت، ئاوی ئەو درەختە وەك زیو دەدرەوشایەوە، گەڵا چڕ و پڕبەرەکەتی نەیاندەزانی سیسبوون چییە، پشیلە گچکەکانی دەوروبەری لە زنجیرەیەك پەرداخی هەڵگەڕاوە دەچوون. پۆپکەی درەختەکە بەرەو حەوت چینی ئاسماندا هەڵچووبوو، ئەو ستوونە دامەزراوە هی خوای باڵا بوو خوای"یریان ئای تۆیان"، کەچی رەگی درەختەکە چووبووە نێو قوڵایی زەوی بۆ جێگایەك کە لەوێدا وەك ستوون بۆ راگرتنی بوونەوەرە سەیرو سەمەرەکان بە شێوەیەکی تایبەتی، لە رێگای گەڵاکانییەوە ئەو درەختە راز و قسەکانی لەگەڵ بوونەوەرەکانی ئاسماندا دەگۆڕێتەوە، کاتێ "کوڕی سپی" بەهەنگاوەکانی رووی کردە باکوور لە ناوەڕاستی پێدەشتێکی پڕ لە گەڵای شین گۆمێکی شیری مەنگی بینی کە کزەبا نەیجوڵاندبوو لە کەناری ئەوانیشدا شورای شیری بینی کە دەتگووت لە شیری ترشاوە، لە

---

[1]- البطل بألف وجه، جوزيف كامبل، ترجمة: حسن صقر- دار الكلمة الطبعة الآولى ٢٠٠٣ ، لا ٣٤١

باكوور دارستانێكی تاریك درێژ ببووه وه شەو و رۆژ لقی درەختەكانی بەسەر یەكتریدا شۆڕدەبوونەوە و بە یەكیاندادا دەدا، هەموو جۆرە گیانلەبەرێك هاتوچۆی تێدا دەكرد، لە پشتی ئەو دارستانەش چیایەك بەرز ببووەوە هەروەك ئەوەی كڵاوی فەروەی كەروێشكی بەسەرەوە بێت ئاوەها وەستابوو، ئەم چیایانە بە شكۆمەندییانەوە لە ئاسمان نێزیك دەبوونەوە و ئەم شوێنەیان لە رەشەبا دەپاراست، لە نێزیكیشدا دارستانێكی بچووكی پڕ لە دەغڵ گەشەی كردبوو، لە پشتییەوە رووبەرێكی بەرفراوان لە دارستانی سنەوبەر روابوو، لە پشت هەموو ئەمانەش لە ئاسۆوە زنجیرەیەك چیای قڵیشاوی دابڕاو دەبریسكانەوە.

كاتێ كە "كوڕی سپی" چاوی كردەوە جیهانی ئاوەها بینی، كاتێ كە لە ژیانی تەنیایی بێزار بوو، لە درەختی زل و زەبەلاحی ژیان نێزیك بووەوە گوتی: ئەی ژنە گەورە و بەڕێزی باڵا بەرزم، ئەی خوای دارستان و خوای وڵاتەكەم، هەركەسێ كە دەژی هاوسەرێكی هەیەو روحێك دێنێتە دنیاوە، بەڵام ئەوە من تا ئێستەش هەر تەنیام، بۆیە دەست دەكەم بە گەڕان بەدووی ئەو ئافرەتەی كە وەك من بێت، من ئەمەوێ تواناكانم بە كەسێك تاقی بكەمەوە كە لەمن بچێ، ئەمەوێ خەڵكی بناسم و ژیانێك بژیم كە لەگەڵ هەر مرۆڤێ بگونجێ، بۆیە لە بەرەكەتت بێ بەشم مەكە، بەهەموو بێ فیزییەك لێت دەپاڕێمەوە، بۆ مەزن و بەڕێزت سەرم دادەنەوێنم و بەچۆكدا دێم."[1]

لێرەوە پاڵەوان رۆڵەكەی دەبێتە گەڕان، گەڕان بەدووی دۆزینەوەی ئەو پێویستییانەی كە مرۆڤ دەیەوێ، واتە لێرەوە ئەركی پاڵەوان لە رووی كۆمەڵایەتییەوە دەبێتە گەڕان بەدووی ئەو پێویستیانەی كە هەیەتی وەك هاوسەرێتی و دۆزینەوەی كەسێك كە لە رووی كۆمەڵایەتییەوە لەو بچێت پاشان هەست نەكردن بە تەنیایی، ئەو تەنیاییەی كە هەموو ئەو پاڵەوانانە لە ئەفسانەكانیاندا لێی بێزارن، بۆیە ئەوەی كە بۆ مرۆڤ پێویستە لەم شێوە ئەفسانانە وردبێتەوە، هەمیشە مەسەلەیەكی كۆمەڵایەتیە.

كەواتە لە ئەفسانەی كوردی كە ئەوەی لەبەردەستدا بێت تەنیا ئەو بابەتانەن كە زیاتر ئێمە دڵنیا نین بەراستی تایبەتن بە بیری ئێمە یان ئەفسانەیەكی هاوبەشن، بێجگە لەم ئەفسانەیە ئێمە ئەفسانەی خۆشەویستیمان هەیە كە پاڵەوان لە گەڕانێكی بەردەوامدایە بەدووی ئەو پێویستیانەی كە بەدوویاندا وێڵە و هەروەها هەڵدەستێ بە ئەنجامدانی

---

[1]- سەرچاوەی پێشوو لا ٣٣٩

شۆڕەسواری و عەگیدی و کاری دلۆڤانە، رووخاندنی چیا و تێکشکاندنی ئەژدیها و نغرۆکردنی خانەی دێوان، دۆزینەوەی سەرچاوەی ئاوی داخرا و سڕینەوەی سەرچاوەکانی مەرگ و لەناوچوون، دۆزینەوەی ئاوی ژیان و گەڕاندنەوەی رۆح بۆ جەستە.

گەر ژمارەیەکی زۆر لە سەرچاوەکانی مێژوو هەڵدەینەوە بە تایبەت مێژووی کولتووری و ئەفسانەییمان دەبینین کە کاراکتەری ئەفسانەییمان پەیوەندی بە رووداوە کۆمەڵایەتییەکانەوە زۆر بە هێزە، رۆح ، گیان، ژیان سێ کوچکەی ژیانی کۆمەڵایەتین، ئەو کارانەشی کە دەکرێت ئێمە وەك کارێکی کوردی تەماشایان بکەین، ئەوانەن کە لە گوێ ئاگردانەکان شەوان وتراونەتەوە، بەڵام هەر ئەوانەش تێکەڵەیەك بوون لە ئەفسانەکانی دەوروبەرمان.

بەسەرهاتی ٧ کوڕەکە، سێ کچ و شازادەیەك، هەروەها چیرۆکەکانی هەڵبژاردنی ئەو پێویستیانەی کە رەنگە گەڕان بیاندۆزێتەوە، ٣ کچ، پیاوێك دێتە داوایان پاش سەبرو راوەستانێکی دورودرێژ بۆ ئەو کەسە دەبێ کە ئەم نهێنیانە بدۆزێتەوە، لە بەسەرهاتی ئەفسانەی کاوەی ئاسنگەردا کە من بە ئەفسانەی دادەنێم لەبەر ئەوەی نموونەی زۆری دووبارە لەم بابەتە هەیە، لەم ئەفسانەیەدا کەسێك ئەرکێکی مەزن ئەنجام دەدات کە کەسانی تر ناتوانن پێی هەستن، بەمەش ئەو گرفتە گەورەیە لەسەر شانی برێکی زۆر لە جەماوەر لادەبات، بەو پێیەی کە لە شانامەی فیردەوسیدا هاتووە ئاوەها ئەفسانەکە راڤە کراوە " هۆشەنگ لە دوای کوشتنی باوکی سیامەك لە جێگای باپیری بوو بە فەرمانڕەوا، هۆشەنگ رۆژێکیان لە دورەوە رەش مارێکی وەدی کرد و بەردی تێ گرت و بەردەکەی لەبەردێکی تر کەوت و ئاگری لێ کەوتەوە و لەو دەمەیڕا پەیان بە ئاگر و گرنگی ئاگر برد، هۆشەنگ ئاسنگەری کردە پیشەو ئاسنی لە خۆڵ و خاك جوێ کردەوە، لەولاشەوە جەمشید سەرقاڵی خۆ مەزن کردن بوو، تەختێکی زێڕینی سازاند و لەسەری دانیشت و فەرمانی بەچوار دێودا کە بە ئاسماندا بیگێڕن، ئەوەندە لە کارو کردەوەی خۆی بایی بوو دەیوت لەم جیهانەدا لەو مەزنتر نییە و نەبووە و داوای لە خەڵك کرد کە بیپەرستن، رۆژێکیان شەیتان بە شێوەی مرۆڤ خۆی گەیاندە لای زوهاك و هانیدا تا هەوڵی لەناوبردنی باوکی بدات، ئەویش بە پلانی شەیتان چاڵێکی مەزنی هەڵکەند و لەو رێگایەی کە جەمشید هاتوچۆی پێدا دەکرد، بەو شێوە باوکی کەوتە چاڵەکەوە، کاتێ زوهاك چووە شوێنی باوکی شەیتان لە شێوەی چێشتەوانی زوهاك چووە لایی و شانی زوهاکی ماچ کرد و دوو مار لەسەر شانی

روا، هەرچەند هەوڵ دەدەن چارە بۆ ئەو دوو مارە بدۆزنەوە سوودی نابێت، شەیتان وەك پزیشك پێشنیاری ئەوە دەكات كە دوو گەنج بكوژن و مێشكی دەرخواردی مارەكانی سەرشانی زوهاكی بدەن، بەڵام هیچ سوودی نابێت و هەر بەردەوام رۆژانە و هەفتانە مێشكی لاوان دەرخواردی مارەكان دەدەن، شەوێكیان زوهاك خەون دەبینیٚ، كە لاوێك بە چەكوشەوە لە شێوەی سەری گا دەیگریٚ و دەیبا بۆ چیای دەماوەند، زوهاك داوا دەكات ئەو خەونەی بۆ شی بكەنەوە پاشان پێی رادەگەینن كە سەرەنجام منداڵێك لە دایك دەبێت ناوی "فەرەیدوون" دەبیٚ و كە گەورە بوو بە گورز پەلامارت دەدا، دایكی فەرەیدوون لە ترسی كوشتنی كوڕەكەی بە شوانكارەیەكی دەسپێریٚ تا بەخێوی بكات، پاش ئەوەی زوهاك گەورە دەبیٚ تەمەنی دەگاتە ١٦ساڵان لە چیای ئەلبوورز دێتە خواریٚ، دایكی پێی رادەگەیەنێت باوكی ئەو زوهاك كوشتوویەتی".

ئیتر بەم شێوە دوو شێوە گێڕانەوە هەیە، دەڵێن كاوە زوهاكی كووشتووە، بەڵام بەپێی ئەو گێڕانەوەی شانامە فەرەیدوون زوهاكی كوشتووە، بۆ زیاتر ئەمە لە كتێبەكەی خەسرەو جافدا دەخوێنرێتەوە بە ناونیشانی "درۆیە كاوە زوهاكی نەكوشتووە".

كەواتە ئەگەر وەك لایەنە كۆمەڵایەتییەكەی تەماشا بكەین، دەكریٚ ئەمە بە سەرەتایەك بێت بۆ سەرهەڵدانی ئەفسانەی كوردی. پاشان لێرەدا پاڵەوان پاڵەوانێكی جەنگاوەرە بەپێی مێژووی ئەفسانەش ئەمە قۆناغی سێیەمی سەرهەڵدانی ئەم شێوە ئەفسانەیە.

سروشت و دەوروبەر و جوگرافیا

چیرۆكە دڵدارییەكانی وەك"ئەحمەد و گولزار"و"شیرین و فەرهاد" و"خەرمان و خان"رەنگە سەرەتاییەك بن بۆ پەیدابوونی پاڵەوانی بەرەنگاربووەوە، ئەو پاڵەوانەی كە سەری ئەژدیها و دانی شێر و شاخی دێو چیا كوونكردن دەكاتە پیشە، لەم شێوە پەیوەندییەدا مەسەلەی مرۆڤ و سروشت دێتە پێشەوە، لە لای میسرییە كۆنەكان بیری رێكردن بەسەر رووباردا هەبووە، لای ئاشوورەیەكان بە مرۆڤكردنی سروشت و وەرزەكان هەبووە لای گریكەكان نێزیكبوونەوە لە هەتا و كوشتنی دێوی یەك چاو هەبووە، بەڵام لە نێو ئەفسانەی كوردا بەرەنگاربوونەوەی سروشت هەبووە، واتە مرۆڤ هەوڵیداوە شتێك لە شتەكانی سروشت بگۆڕێت.

ئەفسانە و پەیوەندی سروشت پەیوەندییەكی رەگ داكوتاوە سەرچاوەكەی لەو سروشتەوە هەڵقوڵاوە كە ئەفسانەی لێ هاتووەتە بەرهەم، ئەفسانە دەتوانێ سەرەتاییەك بێت بۆ دەستپێكردن و كۆتاهێنان سەرەتایەك بێت بۆ بیركردنەوە لە دۆزینەوەی رێگا چارەیەك لە رێگای سروشتەوە، هەندێ جار سروشت دەبێتە هاورێ و هەندێ جار دەبێتە قوڵبوونەوە، سروشت دەبێتە رێگا خۆشكەر بۆ لەدایكبوونی بیری ئەفسانە یان ئەفسانە دەبێتە شێوازێك بۆ مامەڵەكردن لەگەڵ سروشتدا.

سروشت و دەوروبەر و جوگرافیا لە ئەفسانەی كوردیدا زۆرتر پەیوەندین تا كاریگەر بن، واتە كەسایەتی نێو ئەفسانەكان لە پەیوەندیدا بەسەرهاتەكانی خۆیان بردۆتە سەر، تەنانەت گێرەوەی ئەفسانە كاتێ كە دیمەن و رووداوەكانی بەكارهێنانەوە، ویستوویەتی سوود لە شوێن وەربگرێت، بە مەبەستی گۆڕین و كارتێكردن، بۆ نموونە چیا لە ئەفسانەی كوردییدا سیمبولەكانی پەیوەندی حەشاردان و پاراستن و پتەوی بووە، دەشت و دەر پەیوەندی ئازادیی و بیركردنەوەی بووە، دیمەنەكانی تری سروشت وەك رووبار و كانییا و گژو گیا و دار و درەخت ئەرك و كرداری تریان هەبووە، لە زۆربەی ئەفسانە كوردییەكاندا رووبار دەبێتە هاورێ و هاودەم ، درەخت دەبێ بە مرۆڤێكی گوێگر، كانیاو دەبێتە ئاوێنە، درەخت دەبێتە پشت و پەنا، هەروەها وشكایی و هەتاو و گەرما دەبنە كاراكتەری چەوسێنەرەوە.

لەو ئەفسانانەی كە لە ناوچە چیاییەكاندا هەن سیفەتەكانی سەختی و گرانی و پتەویان هەڵگرتووە، بۆ نموونە گیانلەبەری خەیاڵیی سەیر سەیر دەردەكەون كە شێوەی چیایان هەیە ئەمانەش دەكرێ شێوەیەیان لە ئەژدیهاو دێو و درنج بچێت و هەمیشەش نێزیكبوونەوەیەكیان هەبێت لەگەڵ ئەشكەوت و كێو و تاوێر، بەڵام ئەو ئەفسانانەی لە دەشت و دەرەكان روودەدەن باس لە نهێنی و سیحر و گەردەلوول و با و نموونەكانی تری گیانلەبەری خەیاڵی دەكەن، وەك هۆمایۆن و سەمەندەر و قەقنەس.

لە بیری كەسی بیابان و دەشتنشیندا بەرفراوانییەك هەیە، ئەو بەرفراوانییەش ئیلهامەكەی لە سروشت و بەرفراوانی دەشت و بیابانەوە وەرگرتووە، مەودایی بینین و بیركردنەوە و بیستنی ئاسۆیانەیە، واتە روانگەیەكی قوڵی بینینی هەیە، ئەو روانگەیە لەو كراواییەوە هاتووە كە لەبەر چاویدا قوت بووەتەوە، كاراكتەرە ئەفسانەییەكانی ماری درێژ و ئەژدیهایی درێژ و رووبارە دەبێتە كەڵبەی درێژ، واتە كاراكتەرەكان وەك شێوە سروشتەكەی وێنا دەكرێن، هەروەها رووبەر و مەودا لە سروشتەوە دەچێتە نێو ناخی ئەو و

ئەویش لە دەربڕینەکانیدا دەریان دەخات، کە ئەمەش بۆ خۆی رەنگدانەوەی لە هەموو کار و کردەکانی پێکهاتنی ئەفسانەیی ئەودا دەبێت، بەڵام ئەفسانەی ناوچە چیاییەکان مەوداکانی زۆر فراوان نییە بۆیە کاراکتەرەکانیان هەمیشە زەبەلاحن و مەزنن وەك چیاکان و بەرچاوی مرۆڤ دەگرن تا مەودا فراوانییەکە نەبینێت، لە زۆربەی ئەفسانە چیاییەکانی کوردا باس لە بوونی دیوار و گرتن و تاریکی دەکرێ، بەڵام هی دەشتەکان، بیر تێیدا زاڵە و خەیاڵ دەڕوا سنووری سەیر سەیر دەبڕێ.

ئەفسانەی رۆژهەڵات کە سەرچاوەیەکی خەیاڵیی قوڵتریشی هەیە لە ئەفسانەی یۆنانی، زۆر باس لە پەیوەندییەکانی نێوان سروشت و مرۆڤ دەکات، لە سۆمەر و ئەکەد و ئاشووردا نموونەی پەیوەندی نێوان سروشت و مرۆڤ زۆر بەرفراوانە، گیلگامیش هەموو ئەو سیفەتانە هەڵدەگرێ کە لە شێردا هەیە، بوونی ئەنکیدۆ[1] بوونێکی سروشتییە، مامەڵە کردن لەگەڵ دیمۆزیی[2] مامەڵە کردنە لەگەڵ سەختیی ژیان و گەرمیی کەژ و وشکایی سروشت، مامەڵەکردنی میسریەکان لە رێگەی بەسەرهاتی ئیزیس و ئوزیریس چیرۆکی خۆشساڵی و وشکەساڵی میسری کۆنمان بۆ دەگێڕێتەوە، بەم شێوەیەش داستانە میسرییەکەش دەست پێ دەکات "کاتێ هاتیتە دنیاوە، هاوکات راگەیەندرا مامۆستایەکی پڕ لە رووناکی، دانایەکی رەها لەدایك بووە، ئێوە چڵە گەنمی سەرشار لە هەتاون هاتوون تا خەڵکی لە ترسناکییەکانی راو رزگار بکەیت، ئێوە تووڕەیی رووباری نیل و جوتیار و کلتوور و مەدەنییەتی بەهەر چوار گۆشەی دنیادا پەلت هاویشتووە، ئەوەندە سەرکەوتن بەدەست دەهێنیت، دواجار بۆت ئاشکرا دەبێ کە تۆ سەرچاوە و سەرەتای هەموو چاکییەکانی دەوروبەری خۆتیت"[3]. هەر بۆیە لەم ئەفسانەیە پاڵەوانەکان دەبنە هۆی بوژاندنەوەی زەوی و زار و خۆشبەختی بۆ ژیان، هەر ئەمە بۆ خۆی دەبێتە هۆی شیکردنەوە و خۆشبوونی ژیان.

کەواتە لە سەردەمە کۆنەکانەوە سروشت بە شێوەیەکی راستەوخۆ پابەند کراوە بە گەرمی و ساردی و لافاو بەپیتی و قات و قڕی و گەردەلوول و نوغرۆ بوون، لە وڵاتەکانی

---

[1]- ئەنکیدۆ هاوەڵی گیلگامیشە لە داستانی گیلگامیش.

[2]- دیمۆزیی، یان تەموز یەکێك بووە لە خواکانی شارستانییەتی سۆمەر.

[3]- قرباني ديگرانیم و جلاد خويش، گی کورنو، ترجمە: زهرا وثوق، کاروان ، لا ٢٨

نیزیك دەریادا هەمیشە کاراکتەرە شەڕخوازەکان لە گیانداری دڕندەی ژێر ئاو دەچن، تورەییان لە شەپۆلی دەریا و رەنگیان لە شینایی دەریا دەچێ، بەردەوام ئەفسانەی ئەو ناوچانە پەیوەندییەکی رووحیان بە رەشەبا و دەریاوە هەیە.

ئەفسانەی کوردیش بەپێی ئامادەبوونی جوگرافیی خۆی کەم تا زۆر ناوچەکەی پەیوەندییەکی راستەوخۆیی بە هەموو ئەو رووداوانەوە هەبووە کە لەو ناوچانە روویانداوە، بەپێی ئەوەی کە زۆربەی رووداوە سروشتییەکانی مێژووی ولاتی میزۆپۆتامیا و فیرعەونییەکان و دروستبوونی گرفتە مەزنەکان بەدووی یەکدا هاتوون بۆیە کاریگەرییان هەبووە لەسەر دروستبوون و پێکهاتنی کاریگەریی ئەفسانەی کوردی، کورد زۆرتر کارەکتەرە سروشتییەکانی دەشت و دەرو چیاکانی بۆ گیانلەبەر گۆڕیوە، بەلام بەلایەکی ئەرێنی نەك نەرێنی، سروشت پەیوەندی لەگەڵدا دروست کردووە، جار جار لە ناوچە زۆر سارد و زۆر گەرمەکاندا دوژمنایەتی سروشت و مرۆڤ دەردەکەوێ.

هەر بۆ زیاتر هێنانەوەی نموونە زیندووەکانی ئەفسانەی کوردی دەتوانین تەماشای نموونە فۆلکلۆرییەکانی کورد بکەین لە بابەتی ئەفسانەی "ئەحمەد گاوان" کە تەواو ئەفسانەیەکی خەیاڵییە هەندێ نموونەی سروشتی تێدایە لە بابەتی کێو و ئەشکەوت و کانی"ئەفسانەیەکی تەواوە و دێو و پەری دوو کچی گوڵبارین و دوو ڕابرین هەروەها ولاتی دێو و پەریانی هەیە"[1]. دەتوانین بۆ زیاتر ئاشنابوون بە تێکستی ئەفسانەیی بڕوانینە ئەو کۆمەڵە ئەفسانانەی کە باس لە پێوندی مرۆڤ و گیانلەبەر دەکەن، وەك"تەیری هەزار تەیر" و"مەڕۆکە و بزنۆکە"و"خاکمار"[2].

لە ئەفسانەکانی"حەمەدۆك و ئەنگوستیلە" و"گورگ و ئێستر"یش نموونەی پەیوەندی نێوان سروشت و ئەفسانە بە تەواوی دەردەکەوێت، پێدەچێت کورد مامەڵەکردنی ئەفسانەیی لەگەڵ سروشتدا زۆر بە بەرفراوانی بەکاربردووە، لەبەر ئەوەی دەوروبەرەکەی کاریگەری دەروونی زۆر گەورەی لەسەر هەبووە.

---

[1]- تێر نەخۆرە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨، لا ١٠٨

[2]- بۆ شارەزابوونی زیاتر لە بارەی ئەم ئەفسانانە بڕوانە کتێبی: تێر نەخۆرە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨

ئەفسانە وئاین

زۆربەی زۆری ئەفسانەکان لەرووی جوگرافی و ئەو زەمینەی لەسەری دەجولێنەوە نیزیکایەتییەکی زۆرییان پێکەوە هەیە، هەروەها زۆربەشیان لەوە دڵنیان کە بۆ یەك سەرچاوە دەگەڕێنەوە، بیری داهێنان و نووسین سەرچاوەکەی لەوێوە یەك دەگرێتەوە کە باس لە چی دەکەن، هەر بۆ نموونە بەسەرهاتی نەورۆز بە زۆر شێوە هاتووەتە نێو بیری ئەفسانەی کوردییەوە، لە فارس و ئەفغان و وڵاتانی ئاسیاشدا هەبووە.

ئاین و ئەفسانە لە بیر و لێکدانەوەی ئەفسانەی کوردیدا شوێنەواری خۆی هەیە، کاریگەرییەکانی بۆ پێش پەیدابوونی ئاین لە نێو میللەتی کوردا دەگەڕێتەوە، کورد وەك یارمەتیدەرێ سوودی لە ئەفسانە وەرگرتووە، سوودی وەرگرتووە بۆ تێگەیشتن لە دروستکەر و خوڵقێنەری ئاسمان و زەوی و ژیان، پێش سەرهەڵدانی ئاینی زەردەشتی کە بە یەکێك لە ئاینە دێرینەکانی کورد دادەنرێ، کورد سوودی لەو ئاینە وەرگرتووە بۆ راڤە کردنی پرسیارەکانی بوون و دروست بوونەوە و کۆتایی ژیان و دنیا، هەروەها سوودی لە ئەفسانە وەرگرتووە، لە وێنە و ئەو سەرچاوانەی کە دۆزراونەتەوە ئاماژە بەوە دەکەن کە کورد بڕوای بە هێزێکی گەورە هەبووە ئەو هێزەش بە وێنەی هەمەچەشن نەخشاندوویەتی، گەر تێبینی وێنەکانی سەر ئەو پاشماوانە بکەین کە دۆزراونەتەوە هەمیشە شێوەکانی سروشت دەبینین، وەك هەتاو و باران و زەوی و بروسکە و چیا، هەروەها تێبینی دەسەڵاتی سروشت بەسەر مرۆڤەوە دەکەین کە ئەمەش مانای وایە ئەو کاتە زیاتر کورد بڕوای بە هێز هەبووە لە هەموو شتەکاندا، هەر پاشانیش کە ئاینی زەردەشت لە ناوچەکەی ئەودا بڵاو بووەوە، شێوەکانی سروشت لەو ئاینەشدا رەنگی دایەوە لە بابەت رووناکی و ئاگر و خۆڵەمێش.

(هەر بۆ نموونە کاتێ دەگەڕێینەوە بۆ سەر ئاینییەکانی هیندستان، بەم جۆرەی خوارەوە وەرم گرتووە بۆ بەراوردکاری لەگەڵ ناوی خواوەندەکانی میدی و پێش زەردەشتیان کە دەکرێتە ٣ بەش"خودایانی ئاسمان"و"خودایانی زەوی"و"خودایانی نێوەند")[١]. کەواتە بەو پێیەی سەرەوە ئاین لەو کاتەشدا بەشێك بووە لە سیفەتەکانی ئەفسانە و سروشت و

---

[١] گۆڕ دەخمەکانی میدیا و زەردەشتییان و رێوڕەسمی مردوو سپاردن بە شاخ، عەبدولخالق سەرسام، ئاراس ٢٠٠٩، ل٢٩٦

رووبەر، واتە ئاین پەیوەست بووە بە شتەکانی دنیایەوە، کاتێکیش ئەو ئاینە دەگاتە زەردەشت هەر لەو تەوەرەدا دەسوڕێتەوە.

که ئاینەکان دەبنە سەرچاوەیەك بۆ وێناکردنی ژیان و سروشت و دەربڕینی هێزی سروشت پێویستیان بەهێزێکە لەدەرەوەی بیرکردنەوە و لێکدانەوەی عەقڵ "کە زەردەشت دێت و زەردەشتییەت سەرهەڵدەدا وەك ئاینێك یەکسەر بڕوا بە خواوەندی تاکو تەنیا دەهێنێ، ئاهورامزدا هێزی رووناکی و ژیان و ناخ و فیکر، ئەهریمەن هێزی تاریکی و مردن و بەڵا و نەخۆشییە لە هەمان کاتدا دەبینین لە سەردەمی زەردەشتیشدا "گا" دەوری پیرۆزی خۆی ون ناکات، کاتێ کە مرۆڤ دەستی بە مردوو دەکەوێ دەبێ خۆی بە "میزی گا" تەعقیم بکات، یان بشواتەوە"[1].

گا وەك نموونەیەك لە زۆربەی ئەفسانەکانی ئاشوور و سۆمەردا بوونێکی ئەفسانەیی هەبووە، ئەو گایە لە هەندێ ئایندا سیمبولی پیرۆزیی بووە، ئێستەش هیندۆزەکان بە سیمبولی پیرۆزیی تەماشای دەکەن، واتە سیمبولێ بووە بۆ بەرەکەت و خێر و زیادکردن، هەر ئەمەش وای کردووە لە رێگای ئاینەوە بێتە نێو ئەفسانەکانەوە، وەك نموونەیەك بۆ رووبەروبوونەوە و زیادکردن و مەزن بوون.

کەواتە پەیوەندی ئاین و ئەفسانە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە تا چ رادەیەك کاریگەری لە نێوان بڕوا لەو شتانەدا هەیە کە لەو ئاینەدا بەکارهاتوون، لە ئەفسانەی دێرینی کوردیدا تووڕەبوونەکانی خوا بەشێوەی ژیان و دووبارە زیندووبوونەوە، هەروەها نموونەی ئەفسانەیی لە کتێبە ئاینیەکاندا دەردەکەوێ لە بارەی مردن و ژیانەوە و دروستبوون و پێکهاتنی زەوی و سەوزبوون و هیشك بوونی سروشت.

پاشان لە ئاینی زەردەشتیدا کە ئاینی کۆنی کوردە وشەی سروشت بە بەربڵاوی پیرۆز کراوە" کەواتە کاتێ شاخ لەلای زەردەشتیاندا وەکو خاك رەفتاری لەگەڵ نەکراوە بەڵکو سەردەمێك شاخ پیرۆز نەبووە وەکو خاك کە گیا و گوڵ و دار و درەخت گەنم و دانەوێڵە

[1]- سەرچاوەی پێشوو، لا ٣٤

وەبەرهەم دێنێت نەك وەكو شاخ كە رووەكی لێ شین نابێت بە واتایەكی تر ژیان وەبەرهەم ناهێنێ یان كەرەستەكانی ژیان "[1].

ئەم كاریگەرییە لە ئەفسانە نوێیەكانیشدا رەنگ دەدەنەوە، تا دەگاتە نێو ئاینی ئیسلامیش، مرۆڤی كورد هەوڵی داوە وێنە ئەفسانەییەكان ببەستێتەوە بە ئاینەوە بەڵام بەشێوەیەك كە ئەركی هەبێت، واتە بەبێ هیچ ئەركێك هیچ كاراكتەرێكی ئەفسانەیی پەیوەندی ئاینی لەگەڵ مەسەلەكاندا دروست نەكردووە، واتە بەبێ هیچ پەیوەندییەكی كۆن و دێرین ئەو كاراكتەرانە هەروا نەخراونەتە نێو چوارچێوەی نووسینەوە، لە سەردەمی پێش سەرهەڵدانی ئاینی ئیسلام سزادان كەسانی خراپ لەو ئەفسانانەدا وا تەعبیر دەكرا كە سزای قووڵی پەیوەندییەكانن، مارێكی مەزن دەچووە لەشیەوە، ئەندامەكانی لەشی دەبوونە دوژمنی، خەونی بە دنیایەكی تاریكەوە دەبینی، مرۆڤەكانی دەگۆڕان بۆ گیانلەبەر، منداڵەكانی دڵیان لە لەشی دەهێنایە دەرێ، رۆحێكی شەڕانی ئۆقرەی لێ دەبڕی. كاتێ ئاینی ئیسلام دێتە نێوەندەوە پەیوەندی ئەفسانە دەبێتە تۆڵە، تۆڵە سەندنەوە لە شێوەی ئەوەی كە پەیوەندییەكان سەرتاپا سەرنگوون دەبن، فریشتە شەڕانییەكان دەبنە میوانی، شەیتان دەچێتە گیانییەوە، وردە وردە لە پاڕانەوەكان دوور دەكەوێتەوە، هەروەها كاراكتەرەكان بریتین لە جنۆكە و تارمایی و رۆحە زیندووبووەكان و تەرمە هەستاوەكان...تاد.

لە رووی مێژووەوە زۆرێك لە چیرۆك و شوێنەوارە ئەفسانەییەكان پەیوەندییەكی هاوبەشیان هەیە لەگەڵ ئاین و میللەتەكانی تردا "زۆر شوێنی كوردستان بە (قەڵای گاوران) (ئەشكەوتی گاوران) و (دۆڵی كافران) و زۆری تر بە ناوی (گاور) ناو دەبرێن "[2] بۆیە شوێن نەك لای زەردەشتییەكان پێشتر لە ئاینەكانی تریشدا هەر هەبووە، دیمەن و شتەكانی سروشت حیسابیان بۆ كراوە، واتە ئەو دیمەنانە بەشێك بوون لە پەیوەندیی رۆحیی ئەو كاتە،

---

[1] گۆڕ دەخمەكانی میدیا و زەردەشتییان و رێورەسمی مردوو سپاردن بە شاخ، عەبدولخالق سەرسام، ٢٠٠٩، ئاراس، لا ١١

[2]- زیاتر لە عەشقێك/ كۆمەڵێك بابەتی مێژوویی و كولتووریی و فۆلكلۆریی ناوچە جیاجیاكانی نێو كوردەوارییە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨ هەولێر، لا ١١٢

کەواتە بیری داهێنان و نووسینی فۆلکلۆری کە سەرچاوەیەکە لە گێڕانەوەی خەڵکی کاریگەرییەکانی ئاینی بەسەرەوە بووە، نەك ئەمەش بڕێکی زۆر لەو گێڕانەوانە کەم تا زۆر لەگەڵ ئاین و بیری ئاینی پێش خۆیاندا تێکەڵ بوون ، ئەوەی کە تێبینی دەکرێت کورد بە تایبەت پاش سەرهەڵدانی ئاینی ئیسلام نەیتوانییوە بە دابڕاوی لە نێوان مێژووەکەی خۆیی و مێژوویی دەوروبەرەکەی ئەفسانەیەکی تەواو پاراو و پەتی تایبەت بەخۆی هەبێ هەمیشە کاریگەرییەکانی دەوروبەری بەسەرەوە بووە.

هەر بۆ نموونە لە ئەفسانەی کوردیدا کاریگەریی ئاین گەلێ مەزنە، لەو ئەفسانە دێرینانەی کە لەبەردەستدا ماون، کاریگەری ئاینی زەردەشتی لە ئەفسانەکانی نەورۆز و دێوەکان و ئەو ئەفسانانەدا ماوە کە باس لە دڕندەیی و هێزی گیانلەبەرە ئەفسانەییەکان دەکەن، بەڵام لە ئەفسانەکانی پاش ئەو سەردەمە واتە پاش پەیدابوونی ئاینی ئیسلام کاریگەری ئاین زۆر گەورەیە بۆ نموونە ئەفسانەکانی"خدری زیندە" و "شێخی سەنعان"و"غەوز" و"باباگوڕگوڕ"و دەیەها نموونەی تر کە لە کوردستاندا تا ئەم ساتەش وەك ئەفسانەیەك تەماشا دەکرێن، زۆر لە سەرچاوە و مەرقەدە ئیسلامییەکان چیرۆك و بەسەرهاتی ئەفسانەیی سەیریان لێ دروست کراوە، زۆربەیان باس لە گێڕانەوەی بەسەرهاتی سەیر سەیر دەکەن، لەمەڕ هێز و توانای ئەو ئیمام و مەرقەدە ئیسلامییانەی لەو سەردەمەدا ماون ئەو شتانەی کە زۆر دەگێڕدرێنەوە و لە شێوەی ئەفسانە ئامێزدا باس دەکرێن، باس لەو رێگریانە دەکەن کە ئەم شوێنانە دروستیان کردووە، رێگرتن لە نەبردنی شەقام و شکانی هێز و دەرکەوتنی رووناکی و چاککردنەوەی کەسانی پەککەوتە، هەروەها سەرهەڵدانی رووداوی پشت بەستوو بە ئیمام و جنۆکە و شێخ.

لەرووی هونەری ئەفسانەییەوە ئەفسانە ئاینییەکان تا رادەیەکی زۆر زیادەڕۆیی پێوە دیارە، واتە زۆر لە گێڕانەوەکان زیادەڕۆییان بۆ کراوە و رەنگە سەرچاوەکەشی لە بڕوا و ترسەوە هاتبێت، کاریگەری ئاینی ئیسلام کاریگەرییەکی ئەفسانە ئامێز بووە بۆیە ئەو ئەفسانانەی پاش هاتنی ئیسلام لە ناو کۆمەڵگەی کوردەواری دەرکەوتن مۆرکێکی ترسئامێزیان پێوە دیارە، زیاتر مەبەستی بڕواخوازی لە پشتەوەیە تا هونەری گێڕانەوە، کارەکتەرە ئەفسانەییەکانیشیان بەزۆری لە یەکتری دەچن کە ئەمەش بۆ خۆی وای کردووە بیر و لێکدانەوەکان لە یەکترییەوە نزیك بن.

سەرچاوەیەكی دیكەش هەیە لە ڕێگایانەوە دەتوانینن كوردیبوونی ئەفسانەكان دەستنیشان بكەین، ئەویش ناوهێنانی جوگرافییانەی ناوچەكانە لە نێو ئەفسانەكاندا، بۆ نموونە ئەفسانەمان هەیە باس لە كێوی پیرەمەگرون و حەسارۆست دەكات، یان ئەفسانەمان هەیە كاراكتەرە سروشتییەكانی بەناو ماون وەك "وەكاشە"و"دۆڵی گورگان"و"كچان" كە ئەمانە هەموویان ناوی جێگان، كەواتە جوگرافییەكی ناسراوە، هەروەها ناوچە هەیە تەواو بە شێوەیەكی بەربڵاو جێگای خۆی لەناو ئەفسانەكاندا كردووەتەوە، ئەمەش بۆ خۆی ئەو ڕاستییە دەردەخات كە بیری ناوچە و جوگرافیا و سروشت پەیوەندییەكی نەپساوەیان پێكەوە هەیە.

زۆر لە ناوی ناوچەكانی كوردستان ناوی ئەفسانەیین، ئاماژە نین بە هیچ مانایەكی جوگرافی، كۆمەڵایەتی و ناوی تاكەكەس، بگرە ناوی شتگەلێكن كە زۆرجار لە ڕووداوی ئەفسانە دەچن، پاشان زۆر گوند و گردۆڵكە لە ڕووداوێكی خەیاڵئامێزەوە ناویان پێ سپێردراوە، یان زۆر جار بۆ هەر شوێنێ/ كانیە/ جۆگەلەیەك ناوێكی ئەفسانەئامێز هەیە، ئەم شتەش پێویستی بە لێكۆڵینەوەی قووڵ هەیە، لەرووی شوێنەوارناسی و شیكردنەوەی فۆلكلۆرییەوە، پاشان دەبێ لە رووی ئەفسانەناسیشەوە لێكۆڵینەوەی بۆ بكرێت.

پاڵەوانی ئەفسانە

پاڵەوانی نێو ئەفسانەی نوێ جیاوازە لەگەڵ ئەفسانەی كۆندا، سیفەتی پاڵەوان لە ئەفسانەی دێرین لەوەدابووە كە بتوانێ هەبێ و بوونی خۆی بسەلمێنێ، لە ئەفسانەی یۆنانیدا پاڵەوانەكان دروست دەبوون و دەمردن و دەژیانەوە، سۆمەرییەكان هەر بەهەمان شێوە، بەڵام لە ئەفسانەی مۆدێرندا كەسایەتی ئەوەیە كە شتێكی تایبەت ئەنجام بدات و بەردەوام بێت، ژیانەوەی بۆ نییە بەڵام دەتوانێ كەسایەتیەكی تایبەت بێت، زۆربەی ئەو پاڵەوانە ئەفسانەییانەی كە پاش سەدەی هەژدەهەم دروست بوون كەسانی ئاسایین.

پاڵەوانی ئەفسانەیی لەو سەردەمەدا بریتین لە كەسانی سیاسی و كلتووری كەسانی رزگاركەر، بۆ كۆمۆنیستەكان لینین نموونەیەكی ئەفسانەیی بوو، بۆ دژایەتیكردنی ئاپارتهاید(دژ بە جیاوازی رەگەزایەتی) نیلسۆن ماندێلا ئەفسانە بوو، بۆ شۆڕشی تەكنەلۆژی دۆزینەوەی رادیۆ لە لایەن ماركۆنی كارێكی ئەفسانەئامێز بوو، یاخۆ

دۆزینەوەی کارەبا لەلایەن (ئەدیسۆن) بە ئەفسانەیەکی سەردەم دادەنرێت، کەواتە هەر سەردەمە و هەر قۆناغە پاڵەوان و نموونەی ئەفسانەیی خۆی هەیە.

هەندێك پێیان وایە کەسانی ئەم سەردەمە نابنە کەسانی ئەفسانەیی، کەسی ئەفسانەیی ئەو کەسەیە کە پەیوەندییەکان دەدۆزێتەوە، واتە ڕێگا چارەیەك بۆ هەموو ئەو گرفتانە دەدۆزێتەوە کە دەبنە ڕێگر لەبەردەم پێشکەوتن، واتە ڕێگایەك ئاشکرا دەکات کە پێشتر کەس ئاشکرای نەکردووە، ڕێگایەك دەدۆزێتەوە کە ڕێگرە لەبەردەم دووبارە بوونەوەدا.

پاڵەوانی ئەفسانە ئەو کەسەیە پەیوەندییەکانی نێو چیرۆك بە شێوەیەکی بەرفراوان بەرجەستە دەکات، پاڵەوانی نێو ئەفسانە هەوڵ دەدات گشت پەیوەندییەکان لە خاڵێکدا پێکەوە ببەستێتەوە، زۆربەی ئەوانەی کە ئەم شێوە پەیوەندییانە دەخوێننەوە هەوڵی ئەوە دەدەن، تا پردێك لە نێوان خۆیان و دەوروبەریاندا دروست بکەن.

پاڵەوانی نێو ئەفسانەی کوردی هەوڵی داوە ترسناکییە تایبەتیەکان دەست نیشان بکات و بارودۆخی ڕووداوەکان لە حاڵەتی تراژیدییەوە ببات بۆ کۆمیدیا، واتە پاڵەوان بە سادەیی دێتە پێشێ و پاشان لە حاڵەتێکی تایبەتیدا کە حاڵەتی گۆڕانکارییە لە ئاسانەوە بۆ ڕووداوە، پاڵەوان دێتە ناوەوە بۆ ئەوەی کاریگەریی لەسەر ڕووداوەکان هەبێت، هەندێ جار ڕووداوەکان ڕوویانداوە و ئەو دێت چاکیان دەکاتەوە و ڕێڕەوەکەی دەگۆڕێ، یا ئەوەتا ڕوویان نەداوە، بەڵام ئەو دێت ئاشکرایان دەکات، لەم حاڵەتەشدا دوو کاریگەری لە دەرەوەی هێز و توانا ی پاڵەوانەوە کار دەکەنە سەر ڕووداوەکان. لە هەموو سەردەمێکدا حاڵەتەکان بەم شێوەیە بووە، چ لە سەردەمی ئەفسانەی دێرین، یاخۆ ئەفسانەی نوێ، پاڵەوانی قەڵای دمدم دەکرێ بە پاڵەوانانی ئەفسانەی نوێ لە قەڵەم بدرێ، بەڵام ئەفسانەی "حەوت براکە"و"شازادەی نوستوو" پاڵەوانەکانییان ئەفسانەی دێرینن.

لە ئەفسانەی یۆنانی کۆندا "پاڵەوان واز لە ژیانی ئاسایی ڕۆژانە دێنێت و بەدووی موعجیزەدا دەگەڕێت، موعجیزەی سەروی سروشت، گەر بەسەر هێزە مەزنەکانا سەرکەوێ و سەرکەوتنێکی هەمیشەیی بەدەست بێنێت، ئەوە لەو گەشتە پڕ نهێنیە بە توانایەکەوە دەگەڕێتەوە تا خۆشی و توانا بە مرۆڤە هاورەگەزەکانی خۆی ببەخشێت. برۆمیسۆس چووە ئاسمان ئاگری لە خوا دزی، جارێکی تر گەڕایەوە سەر زەوی"[1].

[1]- البطل بألف وجه، جوزيف كامبل، ترجمة: حسن صقر- دار الكلمة الطبعة الآولى ٢٠٠٣ ، لا ٤١

پاڵەوانی ئەفسانە یان ئەوەتا دەبێتە رزگاركەر یان قوربانی، لە ئەفسانەی نوێدا پاڵەوانی ئەفسانەیی هەمیشە قوربانییە یا ئەوەتا بڕێكی زۆر لە تەمەنی خۆی دەكاتە قوربانی یان گیانی خۆی لەدەست دەدات، ئەفسانەی نوێ نوێنەرایەتی شتە خەیاڵییە بەچاو نەبینراو و بە عەقڵ مەزەندەكراوەكان ، پرۆسەی بە پاڵەوانبوون هەوڵە بۆ دووبارە كردنەوەی ئەو رووداوانەی كە پێشتر سەرسوڕمانییان لای مرۆڤ دروست كردووە، هەوڵە بۆ كردنەوەی دەرگا داخراوەكان ئەوەی كە بە كەس ناكرێتەوە.

لە مێژووی ئەفسانەی نوێی كوردییدا ناوەكانی ئەفسانەیی زۆرن كە دەكرێ بەسەر ٣ گرووپدا دابەش بكرێن، گرووپی ئەفسانە نیشتمانییەكان كە دەكرێ خۆیان لە سەركردە و سیاسی و نموونە نیشتمانپەروەرەكاندا ببینەوە، گرووپی دووەم ئەو نموونە رۆشنبیریی و كولتووریانەن كە نموونەیان نییە و دووبارە نابنەوە، نموونەی سێیەم ئەو شتە خەیاڵیانەن كە لەم سەردەمەیەدا دەگێڕدرێنەوە وەك سەرهەڵدانی موعجیزەی سروشتی و كاری مەزەندەنەكراوی تاكەكەس و هەڵتۆقینی هەندێ نموونەی كەسایەتی كە پێشتر مرۆڤ مەزەندەی نەكردووە و چاوەڕوان نەكراو بووە كە شتی وایان لێ ببینێ.

ئەو سێ حاڵەتەی سەرەوە كە خستمانە روو لە هەندێ رووەوە لەگەڵ نموونەی ئەفسانەی كۆندا یەك دەگرنەوە، بەڵام ئەوەی كە جیاوازە لە نێوان ئەفسانەی كۆن و نوێ، ئەوەیە كە ئەفسانەی نوێ تا بۆی بكرێت لە فەنتازیا دوور دەكەوێتەوە، رووبەری خەیاڵ رووبەرێكە لەگەڵ واقیعدا یەك دەگرێتەوە، خەیاڵ هەوڵ دەدا دەرگایەك بێت بۆ نزیكبوونەوە لە واقیع نەك دووركەوتنەوە بێت، خەیاڵ هەوڵ دەدات بازدان نەبێ بەسەر واقیعدا بەڵكو بەكاربردنی خەیاڵ بێت بۆ گەورەكردن و فراوانكردنی مەوداكانی بیركردنەوە.

شۆڕشەكانی كورد لە هەندێ حاڵەتدا نیمچە ئەفسانەیەك بوون لە بەگژاچوونەوەی ئەو دوژمنە زەبەلاحانەی كە بە كەمترین توانای مرۆیی و چەك و ماتەریالیی نشووستی پێ هێنراوە، هەروەها وەستانی كەسانی شۆڕشگێڕ بەرامبەر بە دوژمن شێوەیەك بووە لە خۆبەخت كردنی ئەفسانەیی، سەرەڕای ئەوەی كەسانێك هەبوون بەدەستی ئەنقەست ویستوویانە رەنگدانەوەی ئەو ساتە ئەفسانەییانە بن كە كەسانی تر چاوەڕوانی نەبوون، كەواتە بیری ئەفسانەیی لە نێو بیری سیاسی و شۆڕشدا نموونەیەك بووە لە ئەفسانەی نوێ، رووبەڕوو بوونەوە بەرامبەر بە دوژمن شێوەیەك بووە لە تۆماركردنی بارێكی ناوازە لە بەرهەڵستكاری، بەڵام لە هەمان كاتدا شێوەیەك بووە بۆ پێداچوونەوەی ئەو رووداوانەی كە

لەسەردەمەكانی پێش خۆی روویداوە و كەسی پاڵەوان دەیەوێ شوێنێكی نوێ لەو جێگایەدا بۆ خۆی بكاتەوە.

كەسانی گۆرانیبێژ و شاعیر و نووسەر و مۆسیك ژەن و كەسایەتییەكانی زانست و كۆمەڵایەتی دەكرێت ببنە ئەفسانەی نوێ، شاعیرێك بۆ ئەدەبی كوردی دەكرێ ئەفسانە بێت و جیاواز بێت لە هەموو شاعیرەكانی پێش خۆی، نالی دەكرێ ئەفسانەیەكی شیعری بێت، خانی داستان نووسێكی ئەفسانەیی بێت بۆ گەلی كورد، كەسێكی داهێنەر شتێك دابهێنێ كەسانی تر دایاننەهێناوە، هەروەها داهێنەر هەمیشە ئەفسانەیەكە بەڵام ئەفسانەیەكە لە سنوورێكی دیاریكراودا.

هەندێ نموونەی رووداوی تایبەت لە بابەتی روودانی خەیاڵئامێز دەكرێ بچنە خانەی ئەفسانەوە، كەسێك دەتوانێ بە توانایەكی تایبەت كارێك ئەنجام بدات، ئەمانە هەرچەندە دەچنە خانەی بەرفراوانی سایكۆلۆژی و باراسایكۆلۆژی، بەڵام لە هەمان كاتدا دەچنە خانەی هەوڵدان بۆ زیندوو كردنەوەی خانەكانی بیركردنەوە.

كەواتە لێكۆڵینەوە لە توانای ئەفسانەیی لە بیركردنەوەی ئێمەدا، ئەو جیاوازەی هەیە، كە ناتوانرێ روویەكی روون و ئاشكرای هەبێ، ئەمەش بۆ خۆی ئەو پرسیارە دروست دەكات، ئایا لە چ سەردەمێكەوە ئەفسانە لای ئێمە هەنگاوی ناوە بەرەو حاڵەتی مۆدێرنە لە چ سەردەمێكەوە وێنە كلاسیكییەكەی ئەفسانە سڕاوەتەوە، لە چ سەردەمێكەوە پەیوەندییەكان بوونی خۆیان كوژاندووەتەوە؟

سەرچاوەكان

١. البطل بألف وجة، جوزيف كامبلَ، ترجمة: حسن صقر- دار الكلمة- الطبعة الآولى ٢٠٠٣

٢. قربانی دیگرانیم و جلاد خویش، گی كورنو، ترجمه: زهرا وسوق، كاروان٢٠٠٨

٣. تیر نەخۆرە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨

٤. گۆڕ دەخەمەكانی میدیا و زەردەشتییان و ڕێوڕەسمی مردوو سپاردن بە شاخ، عەبدولخالق سەرسام، ئاراس ٢٠٠٩

٥. زیاتر لە عەشقێك/ كۆمەڵێك بابەتی مێژوویی و كولتووریی و فۆلكلۆریی ناوچە جیاجیاكانی نێو كوردەوارییە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨ هەولێر،

پێشەکی ئەنتۆلۆجیای شیعری کوردی

عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی

وتەیەك:

ئەم بابەتە لە بنەڕەتدا بە عەرەبی نووسراوە، پێشەکییەك بووە بۆ ئەنتۆلۆجیای شیعری کوردی لە سەدەیەکدا، ساڵی ٢٠٠٨ لە بەیروت، لەلایەن دەزگای (شرق-غرب-مسارات)وە بڵاوکراوەتەوە.

من لەم پێشەکییەدا شیعری نوێم کردووە بە سێ قۆناغەوە، یا سێ دیمەنەوە: دیمەنی نوێگەریی یەکەم، کە سەردەمی پێشەنگایەتی (ریادەت) دەگرێتەوە تا شەستەکان. نوێگەری دووەم، لە حەفتاکانەوە دێت و دەکشێ، دیمەنی سێیەم لە نەوەدەکانەوەیە.

لە شیعری ئەم دیمەن و قۆناغانەدا چەند خەسڵەتێکم دەستنیشانکردووە. بۆ نموونە لە نوێگەریی یەکەمدا بەنیادێك بونیادێکی زاڵە ناومناوە بونیادی گەشبینی (بنية التفاؤل) لە نوێگەریی دووەمدا بونیادێکی تر زیاتر زەقدەبێتەوە ناومناوە، بونیادی یاخیبوون و کپبوون و هەستانەوە (بنية التمرد و الخيبة و النهوض) لە دیمەنی سێیەمدا بونیادێکی تر زاڵدەبێت و پەرەدەسێنێت، ناومناوە بونیادی عەدەم و ئاوابوون (بنية الزوال و الغياب). دیارە ئەمانە شتێك نین وەك زانستی ماتماتیك چەسپاو و نەگۆڕبن، بەڵام ئەنجامگەلێکن لە واقعی پەرەسەندن و نوێبوونەوەی شیعری سەدەیەکەوە هەڵقوڵاون.

رەخنەگری عێراقی حاتم محەمەد سەکەر، لە وتارێکدا دەربارەی ئەم پێشەکییەی ئێمە، کەلە رۆژنامەی (الزمان الدولی)دا بڵاویکردۆتەوە دەڵێت: نووسینێکی جیدییەو دەکرێت کاری لەسەر بکرێت و بۆ خوێندنەوەی قۆناغەکان کاری پێبکرێت. هەروەها دەڵێت: دابەشکردنێکی ئیفتیرازیی جوانە. پێموایە، ئەم بونیادانە لە قۆناغەکانی چیرۆکی

هەواڵنامەی کتێب

نوێشماندا رەنگیانداوەتەوە و فرەیشبوون.ئەم نووسینە پرۆژەی کتێبێکی گەورەیە. دەمەوێ ئەوەیش بڵێم، ئێمە لە نووسینەکەدا نوێگەری لە بێداربوونەوە (نهضة) جیادەکەینەوە. ئەمەیش بابەتێکی ترە، بە ئومێدی ئەوەین لە نووسینێکی تردا لەسەری بدوێین.

* * *

تەمەنی نوێگەریی شیعری لە ئەدەبی کوردیدا دەگاتە دە دەیە یا چەند ساڵێك کەمتر، چەند ساڵێك هەوڵی شاعیرانی بێداربوونەوە پێش ئەم کەوتووە، کە بوو بە دەروازەیەك بۆ چوونە ناو نوێگەرییەوە.

لە شیعری بێداربوونەوەدا جەخت لەسەر چەند کێشەو بابەتێك کرایەوە، کە تایبەت بوون بە سەردەمەکە، ئەمە بێ ئەوەی شاعیرانی بێداربوونەوە واز لە شێوازو کەرەستەی باو بهێنن، وەك پشتبەستن بە ستوونی شیعرو بنیاتی عەروزیی رەق‌و ئەو کێشانەی کە تایبەتن بە شیعری ستوونی و زلکردنی رۆڵی رەوانبێژی، بۆیە لەو کاتانەدا بانگەشە بۆ ئەوە ئەکرا شیعری ستوونی بکرێت بە وەسیلەیەك بۆ خستنەڕوی ئەو بابەتانەی، کە لە سەردەم‌و گۆڕەپانەکەدا دەهاتنە کایەوە. بەڵام ئەمە بۆ خۆی بە کورتیی‌و ناهاوجۆریی نێوان دوانەی بنیات‌و مەعنا دەژمێردرێت.

راستیش نییە بنیاتنراو لە پێشکەوتنی مەعنا دواکەوێت‌و لە دیدو روئیا دوورکەوێتەوە. چونکە بنیاتە باوەکان ناتوانن مەعناو دیدی نوێ لە خۆیاندا هەڵبگرن.

لە سەرەتای سەدەی بیستدا تا رادەیەك هەموو کارەکان لەسەر گشت ئاستەکان کەوتنە بەر زەبری نوێبوونەوە، ئاستی سیاسی‌و ئابووری‌و ئەدەبیی‌و رۆشنبیری‌و کۆمەڵایەتی‌و فیکری. ئیمپریالیزمی داگیرکەر، لە بواری ئیداری‌و سیاسی‌و پیشەسازیدا شتێکی لە ئەدگاری شارستانیی خۆی هێنا.

هەرچەندە نیازی دوشمنانەی خۆی بۆ قەوارەو بوونمان ئاشکرا کردبوو، بەڵام ئەو وەك فاکتەرێکی دەرەکی ئەوەی بەسەرماندا سەپاند هیمەت بکەین، چاوی بەسەر دنیایەکی مۆدێرنا کردینەوە، کە بە پەرەسەندن‌و پێشکەوتنی پیشەسازی‌و فیکری رۆشنگەری‌و تەکنیکی نوێ دەوڵەمەندکرابوو. لەلایەکی ترەوە پەیوەندیی راستەوخۆی نووسەرانمان لە نزیکەوە بە شاعیران‌و رۆشنبیرانی تورك‌و رۆشنبیریی تورکییەوە کاریگەرییەکی دیاری بەسەر یەکەم ناوکی نوێگەریی کوردییەوە هەبوو، هەندێکیان لە شارەکانی تورکیای سەردەمی عوسمانیدا پلەوپایەی ئیدارییان هەبوو، ئەلەوێوە بە باشی زمانی تورکی

فێربوونو ئەمە یارمەتیدەر بوو بتوانن لە بزوتنەوەی نوێكردنەوەی توركیا بە ئاگابن. هەر لەو رێگایەیشەوە لە رۆشنبیریی رۆژئاواو دەقی نوێ نزیكببنەوە بەهۆی وەرگێڕانیانەوە بۆ سەر زمانی توركی. لەوانە شاعیری پێشەنگ عەبدوللا گۆران، كە زمانی عەرەبیو فارسیو توركیو ئینگلیزی بەباشی دەزانی، هەروەها شاعیری ناسراو شێخ نوری شێخ سالح، كە لە چەند روویەكەوە رۆڵی تیۆرداریژی لە شیعری كوردیدا بینی، هەروەها شاعیرو رۆژنامەنووس (پیرەمێرد)ی نەمر كە چەندەها پلەوپایەی لە شارەكانی توركیادا بینیەوەو بیری پڕ بووە لە رۆشنبیرییەكی نوێ لە شیعرو شێوازی رۆژنامەوانیو ژیانی رۆژانەیدا رەنگی دابووەوە.

لە بیستەكانی سەدەی رابردوودا، گۆران، لەرێگای دەقە نوێكانییەوە و شێخ نوری شێخ سالحیش لەرێگای نووسینە تیورییەكانییەوە دەربارەی نوێبوونەوە، شۆرشێكیان دژ بە چوارچێوە شیعرییە سواو و كەرەستە پەككەوتووەكانو بەها باوەكان بەرپاكرد. لەوێوە شیعری كورد قۆناغێكی تری گرتەبەر، عەبدوللا گۆران بنەماكانی دائەڕشت، نەوە شیعرییە جۆراوجۆرەكانی دواتر بەرزیانكردەوە. گۆران دژی كێشی شیعریی كۆنو بەیتی چەقبەستوو و ستوونی بەردئامێز وەستا، سەربەستیی بە شاعیر بەخشی تا دەسكاری ژمارەی تەفعیلەكان لە دێردا بكاتو بەشێوەیەك كەم یا زۆریان بكات كە لەگەڵ هەستی سەربەستو روئیای كراوەی شاعیردا بگونجێن.

ئەو وازی لە مەبەستە شیعرییە باوەكان هێنا كە بەدرێژایی سەردەمانی كۆن چەقیان بەستبوو.

وەك (ستایشو فەخرو هیجاو غەزەلو نێربازیو وەسفی خۆڕایی كە بیانوی وای لە پاڵدا نەبوو).

بەپێی توانا ویستی لە دەسەڵاتی رەوانبێژیو زمانڕازاندنەوەو سەختیی زمانەوانیی مەنتیق ئامێز كەمبكاتەوە.

ژیانی نوێو پەرەسەندنی سیاسیو كۆمەڵایەتیو فیكری دیدو روئیای نوێی سەپاند، ئیتر بەرامبەر ئەمە پێویست بوو شاعیر بە دوای شێوازی هونەریی جۆراوجۆردا بگەڕێت بە مەبەستی مامەڵەكردن لەگەڵیاندا.

مادەم قسە لەسەر ئامادەكردنی ئەنتۆلۆجیا بۆ شیعری نوێی كوردی دەكەین، هەر لە گۆرانی پێشەنگێوە تا ئێستا، پێویستە باسی ئەم شیعرە لە ماوەی سەدەیەكیدا بكەین، ئەمەیش بۆ كارئاسانكردنو روونكردنەوەی دیمەنی گشتیی شیعری نوێی كوردی، كە لێرەدا دەیكەین بەسێ نەوەو سێ قۆناغەوە، لەگەڵ خۆپاراستنمان لەمەر دەستنیشانكردنی نەوەی شیعری بە دەیەو دوو دەیە. چونكە نەوە بە دەیەیەك دەستنیشانناكرێتو پێمانوایشە ئەم نەوە شیعرییانەی كە لێرەدا باسیاندەكەین لە كۆتاییدا یەكدەگرنەوە بۆ دەوڵەمەندكردنی بزوتنەوەی نوێگەرییەكە بە گشتی.

نوێگەریی یەكەم، یا با بڵێین قۆناغی پێشەنگەكان بە دیمەنێكی شیعریی بەپیتو جیاواز دائەنرێت لە شیعری كوردیدا.

لەم قۆناغو دیمەنەدا، واتە لە نوێگەریی یەكەمدا، یاخیبوونێك لە میراتێكی شیعریی پانوبەرین روویداوە، كە رەگی لە ئەدەبی كوریدا داكوتاوەو نەریتێكی شیعریی رەقو سنورێكی هونەری دەسەڵاتی بەسەر زەینی شیعریدا شكاندۆتەوە، بگرە سەركێشیی خەیاڵو كاریگەریی خەیاڵدانی (المخيلة) كۆتكردووە. وەك دەسەڵاتی كەرەستەی رەوانبێژیو مەبەستە شیعرییە دووبارەكراوەكانو چەشنخوازیی ئامادەكراو.

عەبدوڵڵا گۆرانو هاونەوەكانی توانییان لەو نیشانە جوداكەرانە یاخی بنو قەسیدە لە وەستانو زەوقی باوی بەربڵاو دەركەن.

ئەوان، لەم رووەوە، ئاسۆی چاوەڕوانیی دەقو ئاسۆی چاوەڕوانیی خوێنەریان گۆڕی. قەسیدە لە قۆناغی پێشەنگەكانەوە بەو شێوەیە نەمایەوە لەگەڵ ئاسۆی چاوەڕوانیی شیعری كوردیی سەدەی حەڤدەو هەژدەدا بگونجێت، بەڵكو بۆشاییەك كەوتە نێوانیانەوە كە لە بەرژەوەندیی شیعری نوێدا بوو. بەرامبەر ئەم پێشكەوتنە، خوێنەری دەقێكی نوێ چاوەڕوانی ئەوەی لە ئاسۆی چاوەڕوانی شیعرێكی گۆران، یا كامەران نەدەكرد، وەك ئەوەی لەكاتی خوێندنەوەی دەقێكی كوردیی سەدەی نۆزدەیەم دەیخواست.

هەموو شتێك گۆڕا، بونیاد، وێنە، روئیا، ئیتر شیعر وا نەمایەوە بابەتێك، یا مەبەستێك (غرض) بێت، بەڵكو بوو بە ئەزموونی زیندووی شاعیر.

بۆیە هەر شاعیرێكی نوێیش داهێنەر بووبێت، ئەزمونی تایبەتیو روئیای جیاوازی هەبوو. ئیتر خوێنەر چاوەڕوانی زاڵبوونی عەروزو وەسفی خۆڕایی رووتو بەتاڵی لە خەمی سەردەم نەدەكرد. بونیادی بێداربوونەوەو گەشبینی بوو بە خەسڵەتی دەسەڵاتدارو دیاری

شیعری قۆناغی پێشەنگایەتی، كە بەلای ئێمەوە لە سەرەتای سەرهەڵدانی شیعری نوێوە تا ساڵانی شەست دەسپێدەكات. لە پاڵ سەرهەڵدانو زیادبوونی هەستی ستاتیكیو هونەری شاعیرەكانی ئەم قۆناغە (واتە، شاعیرانی نوێگەریی یەكەم) جەختیان لەسەر رۆحی خەبات دژ بە هەمو بەرە دەرەكییەكان كرد، كە ستەمی داگیركەر نوێنەرایەتی دەكردن، لەسەر ئاستی ناوەكی، دژی جیاوازی چینایەتیو نەداریو گوتاری مێسالاریو پەراوێزخستنی ئافرەتو سڕینەوەی رۆڵی لە ژیانی كۆمەڵایەتیو مەدەنی و ئیداریدا وەستانەوە.

ئەم شتانە بەرۆحێكی ئینسانیی لەسەرخۆو ورەیەكی بەرزو روئیایەكی پڕ لە گەشبینی و دڵنیابوون لە رۆڵی تێكۆشانو گەشبوونەوەی وشە بۆ داكۆكیكردن لە بەهای ئازادیو بێداركردنەوەی خەمەكان، دەخرانە روو.

شاعیری نوێگەریی یەكەم، كاتی خۆدانی لە گۆشەیەكی كۆمەڵایەتی یا كاتی وێنەگرتنی دیمەنی تاوانێك كە دەستی داگیركەر یا تاقمێكی كۆمەڵایەتی دژی منداڵێیكی جلشر یا ئافرەتێكی دەزگایەكی باوكسالاری كۆمەڵایەتی ئەنجامیان بدایە، باوەڕی بە سبەی گەشو ئایندەی رازاوە هەبوو.

دیمەنی شیعریی ئەو كاتە بە هەستێكی ستاتیكی نوێو خەسڵەتی هەستانەوەو گەشبینی دەناسرایەوە. بۆ ئەمەیش شێوازو تەكنیكو كەرەستەی گونجاو لەگەڵ ئەو ئەزمونەدا هاتنە كایەوە. شاعیر گەشبینبوو، دڵنیابوو لە رۆڵی خەباتو دەركەوتنی سپیدەی ئایندە، بۆیە لەناو كۆمەڵدا هەستی بەهیچ نامۆبوونو دابڕانێك لە كۆمەڵو هەستی كۆ نەدەكرد. ئەو لەگەڵ خودی خۆییو ناخی ئارامی خۆیدا گونجاو بوو، بۆیە بە خەمی كۆدا رۆچوو، بەرادەیەك كە خەریكبوو نەفسو دەروونی خۆی وەك تاك لە دەقەكانیدا لەبیر بكات. لە دیمەنی نوێگەریی یەكەمدا خود (زات) دەسەڵاتو زەبری نەبوو.

دەقەكانی قۆناغی پێشەنگایەتی رەنگی خۆیان بەسەر دەقی چەند دەیەیەكی شیعریی دوای خۆیاندا رشت، نەریتی هونەریی زاڵیشیان چەسپاند، تا رادەیەك زیانیان لە داهێنان دا، بۆیە شاعیران بە هەمان وێنەو روئیاو دیدو شێوازو تەكنیكی ئەوانەوە لاسایی نوێگەرییان دەكردەوە.

گۆرانی پێشەوا لە سەرەتای شەستەکانی سەدەی رابردوودا مرد. نەخۆشی کوشندەو بەربەرەکانیی لەگەڵیا بواری نەدا بەشێوەیەکی باشتر پرۆژەی مۆدێرنی خۆی دەوڵەمەند بکات.

بەرپابوونی شۆرشی نوێی کوردو سیاسەت لە شەستەکاندا شاعیرێکی زۆری لە بەردەوامبوون لەسەر پرۆژەی نوێو گەڕان بە دوای پڕکردنی شیعریەت بە هەستی ستاتیکی بەردەوام، دوورخستەوە.

هەبوون کەوتنە باوەشی سیاسەتەوە، وەك سیاسیی لەناو گۆڕەپانی سیاسەتدا، یاخود وەك ئەدیبی پابەند بە خەمی کۆمەڵایەتیو نەتەوەییەوە، لە دەرەوەی چوارچێوەی سیاسەتدا، ئیتر زۆر لە شاعیران نەیانتوانی پارسەنگیی لەنێوان خەمی کۆو خەمی نەتەوەییو سیاسیی نوێو نێوان بەخشینی ئاوی نوێو هەستی ستاتیکی هونەریی گەشاوەدا بەدیبهێنن و بیپارێزن. ئا لێرەوە سیاسەتو ئیدۆلۆجیا لە زۆربەی کاتدا بەسەر دەقە شیعرییەکاندا زاڵبوون، قۆناغەکەیش خەمی هاندەری (الهم التحریضي) بەخۆوە بینی، ئەمەیش لەگەڵ خۆیدا پێکهاتەیەکی شیعریی وەهای هێنا و نەفەسی وتارئامێزو غینائییەتی بە یەکەوە گرێدا بوو. بۆیە شتێکی نامۆ نەبوو دروشم زۆر بێتو شتەکان لەچوارچێوەی دەقدا بەشێوەیەکی راستەوخۆ مامەڵەیان لە تەکدا بکرێت. یاخود روونییەکیان پێوە دیار بێت لە نرخی هەستی نوێخوازی کەمبکاتەوەو تۆڕی دەلالی دەق بێهێزبکات.

ئا بەم شێوەیە، شۆرشی کورد لەلایەكو سیستمی گشتگەریی دەسەڵاتدار لە سەنتەر لەلایەکی ترەوە شاعیرانی ئەم قۆناغە، یا با بڵێین شاعیرانی دەیەی شەستیان بەسەر دوو دەستەدا دابەشکرد، دەستەیەکیان چوونە ناو شۆرشەوەو پابەندی هێڵی سیاسی بوون، تیایاندا بوو لەگەڵ سیاسەتدا نەبوو بەڵام چوو بە دەنگەوەو لە ئەدەبیاتی شۆرشدا بەشێوەیەکی ئاشکرا دەینووسیو هەوڵیئەدا رۆحی مقاوەمەتو یاخیبوون بکات بە بەری دەقگەلێکدا کە زۆرجار هەر لە سرودی رووت دەچوون.

هەیشبوو لەگەڵ سیاسەتێکی دیاریکراودا نەرۆیشت، بەڵام پابەندبوو بەو ئەرکەی کە قۆناغە نیشتمانییەکە گەرەکی بوو.

دەستەی دووەم وایان بە باش زانی لە شاردا بمێننەوە بە خۆیاندا چوونەوە. کەمیان بڵاودەکردەوە، یاخود بەهۆی نەبوونی ئازادیو سەپاندنی کۆتی ئەستور بەسەر بڵاوکردنەوەدا، بڵاوکردنەوەیان لەخۆیان قەدەغەکرد.

ئەم دۆخە سەختە تازەیە فاکتەری مەوزوعی وەهای خولقاند، کە بووە هۆی هێواش ڕێکردنی بزوتنەوەی نوێگەری لە شەستەکاندا، هەروەها کارێکی سلبی وەهای کرد، دیاردەی دووبارەکردنەوەو جوینەوەی ئەو شێوازو تیمانەی هێنایە گۆڕەپانەکەوە، کە لە دەیەکانی پێشوودا بەرهەمهێنرابوون.

لە شەستەکاندا ئەو پارسەنگییە پێویستە قورسە لە دەستدرا، کە بزوتنەوەی شیعریی پێشەنگایەتی، ویستی لە سەرەتادا بەدەستیبهێنێت، پێشەواکانی شیعری کوردی لە هەوڵو پرۆژەکانیاندا بە دەستێك شێوازی شڕیان وەلادەناو بە دەستێکی تریشیان، لەسەر تەرزێکی تر، بە کەرەستەی جوانو تەکنیکی نوێ جیهانی شیعریی خۆیان بەرزدەکردەوە، بێ ئەوەی بەهای کۆمەڵایەتیو خەمی کۆمەڵ لەبیر بکەن.

ئێمە وا دەبینین کە دەیەی شەستی شیعری کوردی بە دەیەیەکی تاریك دائەنرێت، بە پێچەوانەی شەستەکانی شیعری عەرەبیو فارسییەوە. لە لوبنان گۆڤاری (شعر) زۆربەی دەنگە نوێکانی بۆ خۆی کۆکردبووەوە، هەروەها بەشدارییەکی ئاشکرای هەبوو بۆ هێنانی شێوەیەکی شیعریی جیاو جیاوز لە شیعری نوێگەریی یەکەم لەسەر ئاستی هونەرییو دیدو روئیا.

لە ئێرانیش لە شەستەکاندا شەپۆلێکی نوێ دەرکەوت لە هەوڵی خێرادا بوو بۆ جیانووسین لە نیمایوشیجی پێشەنگو هاونەوەکانی. لە شەستەکاندا چەند دەقێکی نوێی ئەحمەد رەزا ئەحمەدیو سوهرابو یەدوڵڵای روئیایی (کە بەیاننامەیەکی بەناوی) (حجم) وە، لەگەڵ چەند ئەدیبو شاعیرێکی نوێدا دەرکرد، دەقەکانیان لە کەشوهەوای ئەو دەقانە دوورکەوتنەوە، کە شاعیرانی (جریك)ی خەباتگێرو ئەوانە نووسیبوونیان کە چووبوونە ریزی بزوتنەوە سیاسییە چەپڕەوەکانەوە، کە بە نهێنی کاریاندەکردو بانگەشەیان بۆ پابەندبوون بە هەستی هاندەرو وروژێنەر لە ئەدەبدا دەکرد.

وا دەبینم ئەو گۆمشڵەقاندنەی کە شەستەکان لە شیعری عەرەبیو فارسیدا رویداو لە لێکۆڵینەوە رەخنەییەکاندا پێی دەوترێ شەپۆلێکی نوێ یا نوێگەریی دووەم، سەرهەڵدانی، لە شیعری کوردیدا دواکەوت و مایەوە بۆ سەرەتای حەفتاکان. ئەم دواکەتنەیش هۆی

خۆیی خۆی هەیە، كە پەیوەستە بە شاعیر خۆیو هەندێكیش پەیوەندیی بەلایەنی مەوزوعیو كۆمەڵایەتیو سیاسییەوە هەیە.

نیشانەكانی نوێگەریی دووەمی شیعری كوردی لە حەفتاكانەوە وەدەركەوتن، تیایاندا چەند دەنگێك دەركەوتن ئاگایان لە رەمزەكانی شیعری نوێی عەرەبیو رۆژئاواییو دوا گۆڕانكاریو قەناعەت بوو، كە شیعری مۆدێرنی پێگەیشتبوو. ئەوانە دەنگەلێك بوون لە هەوڵی ئەوەدا بوون لە دەسەڵاتی عەبدوڵڵا گۆرانو هاونەوەكانی دەرچن، بەتایبەتی لەسەر ئاستی بەكاربردنی سروشتو ئافرەتو سیحری زاڵبوویان بەسەر لایەنێكی پانوبەرینی دیمەنی شیعری. سەرەتاكانی شێركۆ بێكەسو لەتیف هەڵمەتو عەبدوڵڵا پەشێو، بە نموونە، كەوتبوونە بەر زەبری ئەو دەسەڵاتە بەڵام ئەوان هەر زوو لەو سیستمە جوانكاریو شكڵیو مەعنەوییانە دەرچوون.

شاعیرانی نوێگەریی دووەم، زوو لە هەنگاوە نوێیە راستەقینەكانیاندا، ویستیان لەو وەستانە دووركەونەوە كە جوینەوەی نوێی بەرهەمهێنراو لەلایەن پێشەنگەكانەوە دروستی كردبوون.

شتێكی سەیریش نەبوو شاعیرێكی وەك ئەنوەر شاكەلی (فەرهاد شاكەلی) لە بەرگی یەكەمی كۆمەڵە شیعرەكەیدا كە بە ناونیشانی (پرۆژەی كودەتایەی نهێنی)یەوە بوو كە ساڵی ١٩٧٣ چاپكرابوو، ئەو دەقانەی لەخۆگرتبوو كە ساڵانی (١٩٦٩، ١٩٧٠، ١٩٧٢) نووسیبوونی، سەیر نەبوو لە چەند دێڕێكدا بوێرانە بنووسێت(هۆنراوەكانم بە ئەوپەڕی شانازی یەوە روو لە خوێنەران و مێژووی ئەدەبیمان ئەكەن و وەكوو پێشەنگی قۆناخێ سەر هەڵئەدەن كە قۆناغی "گۆران" بەجێ ئەهێڵێ و هۆنراوەی ئەمرۆی كوردستان دیاری ئەكات)

ئەم رستە كورتانە لە بەیاننامەیەكی شیعری دەچنو بەشێوەیەكی ناراستەوخۆ ئاماژە بۆ دوو قۆناغ، یا دوو نوێگەری لە شیعری كوردیدا دەكەن. نوێگەریی یەكەم (نوێگەریی عەبدوڵڵا گۆرانو هاونەوەكانێتی)و نوێگەریی دووەمیش لە خیلالی ئەو چاوپێكەوتنو گفتوگۆو بەیاننامە شیعرییانەوە خۆی دەرخست كە لەو سەردەمەدا خرانەڕو (بەیاننامەی روانگە كە شێركۆ بێكەسو حسێن عارف و جەلالی میرزا كەریمو كاكە مەمو جەمال شارباژێری دەریانكردبوو)و بەیاننامەی هەردوو شاعیر (لەتیف هەڵمەتو ئەنوەر شاكەلی) كە لە وەختی خۆیدا رووناكی نەبینیو ساڵی ١٩٩٢ لە گۆڤاری پرۆژەكەدا بڵاوبووەوە.

ئەوە بوێرییەكی جوانە لە بیستساڵیدا شاعیرێكی گەنج بێتو باسی رەتكردنەوە بكات، لە كاتێكدا ناوی گۆران وەك شاعیر هەر نەمرو پرشنگدار بوو و لەلای خوێنەری كورد هەیبەتێكی هەبوو و بە پیرۆزی سەیر دەكرا.

بەڕاستی دەقەكانی شێركۆ بێكەسو لەتیف هەڵمەتو ئەنوەر قادر محەمەدو ئەنوەر شاكەلیو رەفیق سابیرو چەندانی تر (كۆمەڵە شیعرەكانیان: من تینوێتیم بەگڕ ئەشكێت، خواو شارە بچكۆلەمان، پرۆژەی كودەتایەكی نهێنی) لە دەستەواژەو پێكهێنانی رستەو وێنەی شیعریو داڕشتنەوەو شێوازی هونەریی هەمەچەشنەو ریژەی لادانی هونەرییدا، لە دەقی قۆناغی نوێگەریی یەكەم جیاو جیاوازن.

شاعیری حەفتاكان سوودی لە ئەفسانەو دەمامك وەرئەگرتو هەوڵیئەدا لە دەرگای دەنگی جۆراوجۆر بدات. لەمەشدا سوودی لە مەودای درامی بینی كەلە هونەرو رەگەزەكانی تر دەخوازرا (شاعیرێكی وەك ئەنوەر قادر محەمەد دەماكی بەكاربرد. مەودای درامی لە دەقی شێركۆدا رەنگیدایەوە، بەكاربردنی كەلەپوری ئایینی لە دەقی لەتیف هەڵمەتدا وەدەركەوت، تەكنیكی سینەمایی، نەوزاد رەفعەت لە چەند دەقێكدا بەكاریبرد كە پشتی بە كردارو رووداو جوولە دەبەست.)

لە دەقی نوێگەریی دووەمدا بایەخی جۆراوجۆر زۆر بوو بۆ بەرهەمهێنانی بونیادی فرەدەنگیو كەوتنو خامۆشبوونەوە، لە سەرەتای حەفتاكاندا بوار بۆ شاعیر لوا مەیلو ئارەزووی یاخیگەرانە پێشكەشبكات.

بارودۆخو ئاوهەوای لەبارو هێمن، بەهۆی بەیاننامەی ١١/ ئازار/ ١٩٧٠، كە تا رادەیەك دانی بە مافی نەتەوەیی رەوای میللەتی كوردستانی عێراقدا نا، بەجۆرێك لە جۆرەكان قورسایی مەودای ئیدیۆلۆجیو شۆرشگێڕانەی لەسەر شانی شاعیران كەمكردەوە. بۆیە تا رادەیەك بۆیان لوا لە خەمی كۆو كۆمەڵو گشت دووركەونەوەو بچن بەلای خەمی شیعریی خۆیانەوە. لەمەشدا زۆربوونی دەرفەتی بڵاوكردنەوەو چاپكردن لەرێگای چاپەمەنییەكانی وەزارەتی رۆشنبیریو دەزگا بایەخدەرەكان بە بڵاوكردنەوەی بیرو رۆژنامە یارمەتیدەربوون.

لەلایەكی ترەوە خەمی كۆو كۆمەڵ توغیانی سووكبووەوە، ئەم فاكتەرە یارمەتیدەرانە رێگایان بۆ ئەوە خۆشكرد شاعیر بەشێكی زۆری وەختی خۆی بۆ پرۆژەی مۆدێرنو دۆزینەوەی توانای داهێنانو تاقیكردنەوەی زاتی داهێنەرانەی خۆی تەرخانبكات. تا زیاتر

لە شیعر نزیكبێتەوە، وەك نرخێكی ستاتیكیو ئیشراقاتی زمانەوانیو دیدو روئیاو ئامانجێكی تاكی جیاواز.

یاخود لە دەقەكانی نیوەی یەكەمی دەیەی حەفتاكاندا، تێبینی فراوانبوونەوەی فەزای سەرەكی شیعریی بۆ پێشوازیكردن لە بونیادی یاخیبوونو رژانی تورەیی بەسەر دەزگاگەلێكی كۆمەلایەتی توندوتیژو رەمزی بەتریاركیو زەبری رۆشنبیریی باوكسالارییانەو بەها ماوە سواوەكاندا دەكرا. بەلام ئەم ریتمو نەغمەیە بەردەوام نەبوو، خێرا بونیادی كەوتنو خامۆشبوونەوە جێگایان گرت. بەتایبەتی دوای هەرەسی شۆرشی كورد سالی ١٩٧٥ كە هیوای لە پەلخستو خەونەكانی بزركردو بەشێوەیەكی سلبی لە شیعری كوردیدا چەند سالێك رەنگیدایەوە، بەلام لە قالبی شیعریی بالادا كە پڕ بوو لە هێما، واتە بونیادی كەوتنو خامۆشبوونەوە پڕ كرا لە هەستی شیعریی ستاتیكیو لە هەندێك كاتدا گوتارێكی دروستكرد ناراستەوخۆو پڕ لە ئیحا.

زۆربەی زۆری شاعیرانی هەشتا لە رِەچەلەكدا حەفتاكانو بوون بە دەنگی دیاری هەشتاكان.

بە مانایەكی تر ئەوان لە كۆتایی حەفتاكاندا دەركەوتنو لە هەشتاكاندا خۆیان گرتو بوون بە رەمزگەلێكی گەش لە پێشەوەی دیمەنی شیعری، بۆیە نامۆ نییە لەم حالەتەدا شتێك لە بۆنو بەرامەی شیعری دەیەی حەفتاكان لەگەل خۆیان بهێننە ناو دیمەنی شیعریی هەشتاكانەوە.

بەلام ئەمان لە زمانو دیدو روئیاو دەربرینی زاتو تیشكخستنە سەر ئەو شتانەیشی كە لە دەرەوەی خۆیان بوون هێمنو لەسەرخۆ بوون.

لەكاتی خوێندنەوەی دەقە چاكەكانی دیمەنی دەیەی هەشتا گوێت لە هاوارو شلپەو توندوتیژی، لە چنینی زمانەوانیو پێكهاتەی وێنەو ریتمدا نییە، بەلكو ئەو دیمەنانە نەغمەیەكی هێواشو خەفەتبارو هێمنو ئیحاداریان تیادایە، ئەمیش بە تەكنیكی هونەریی بالا.

دیمەنی شیعریی هەشتاكان دیمەنێكی بەپیتە، شاعیران هەلیان قواستۆتەوە بۆ پیاچوونەوە بە دیمەنی شیعریی پێشەنگەكانو دەنگەكانی شاعیرانی حەفتا، بۆ ئەوەی سوود لە لایەنە گەشەكانیان ببینو لە هەمان كاتدا كون و كەلەبەرەكانیشی جێبهێلن.

لەمەشدا پشتیان بە رۆشنبیرییەكی شیعریو رەخنەیی فرە بەست، كە فرە سەرچاوەیی خوێندنەوەو گفتوگۆ لەسەر پەیڕەوە رەخنەییە نوێكانو جەدەلیەتی لیركخوازیو زیهنیو پێشرەوایەتی رەخساندبووی.

لێرەدا لادانی (انزیاح) زمانەوانی لە دەقەكاندا زۆرتر بوو. خەیاڵو خەیاڵدان سەركێشانە كەوتنەگەر، سیستمی زنجیرەییو یەكبەدوایەكهاتن لە رەوتو بونیادی شیعردا شكێنرا.

بۆ نموونە، دەقی دەیەی پەنجاكان سیستمی زنجیرەییو یەكبەدوایەكهاتنی رستەی پێوەدیار بوو، هەر لە دەسپێكەوە تا كۆتایی بێ وەستان، یاخود بێ گەڕانەوە بۆ دواوە یا لادان بەلای شتێكداو گەڕانەوە دوای ئەوە بۆ پێشەوە، ئەمە تەواو پێچەوانەی زۆر دەقی دەیەی هەشتایە كە ئەم سیستمە زنجیرەییە مەنتیقییانەی تیا شكێنراو رووبەریان فراوانبوو بۆ لەخۆگرتنی رەگەزەكانی ترو كەرەستەكانیان. وەك گفتوگۆو مۆنتاجو كۆلاجو فلاشباك، كە بۆ خۆیان رەوتو دینامیكییەتو بونیادی دەقەكە دەگۆڕن.

ئێمە لە سەرەتادا وتمان نەوە بە تەنها دەیەیەك ناپێوین، بەڵام لێكۆڵینەوە، جۆرێك لە پۆلێنكردنمان بۆ كارئاسانی لێكۆڵینەوەی رەخنەیی بەسەردا دەسپێنێت.

دیمەنە شیعرییەكان، ئەو دیمەنە شیعرییە باسكراوانە (واتە دیمەنی نوێگەریی یەكەمو دووەمو شەپۆلی سێیەم) هەموویان بەدرێژایی دەیەیەك ئەزموونی نوێگەریی كوردییان، بە خاڵە گەشەكانیو چەوتیو هەڵبەزینو دابەزینەكانیەوە پێكهێناوە.

دیمەنی شیعریی سێیەم لە نەوەدەكانەوە دەسپێدەكات، كە تیایدا فاكتەرو بارودۆخو شتی نوێ لەسەر چەند ئاستێك هاتنە كایەوە، بیانویان بە لێكۆڵەر، یا رەخنەگر دا بە قۆناغێكی نوێو ئەزمونێكی جیاوازی دابنێن لە خستنەڕوو چارەسەركردندا.

ئەو گۆڕانكاریو پەرەسەندنە گرنگەی كە ناوچەكە بەخۆیەوە بینینی، كونێكی گەورەی كردە دیوارەكەو كاریگەریی خۆی لە هەموو بوارەكانی ژیانو رۆشنبیریدا بەجێهێلا. بەم بۆنەیەوە دەیەها دەزگای رۆشنبیریو گۆڤارو رۆژنامەی جۆراوجۆر دەرچوون، سیاسیو ئەدەبیو فیكری دوور لە دەستو مقەستی چاودێران، بەڵام لێرەدا موفارەقەیەكی سەیر هەیە خوێنەر كاتی خوێندنەوەی دەقی (نەوەدەكانو تا حاڵی حازر) تۆماری دەكات، سەرنجێكی دەداتێ بۆی دەرئەكەوێت پێچەوانەی ئەو كرانەوەیە كە دۆخی سیاسیی نوێ هێنایە گۆڕەپانەكەوە خەمخۆری و هیوایەكی نوێی لەگەڵ خۆی هەڵگرتبوو.

ئەوەی كە ئەو دەقانە دەخوێنێتەوە یا چاودێریی بارودۆخەكە دەكات، چاوەڕوانی ئەوە دەكات ئەو گۆرانكارییانەو كرانەوەكە لە دەقەكاندا رەنگیاندابێتەوە، بەڵام ئەو لەجیاتی كرانەوەو گەشبینی هەستێكی كۆستكەوتووانەو سەدایەكی تەرمئامێزانەی پێدەگات.

هەر بۆیە لە دیمەنی شیعریی نەوەدەكاندا، لە فەزای سەرەكیدا خەیاڵدانێكی بەگوژم كەوتەگەر، پڕ بوو لە بونیادی نەمانو ئاوابوون و عەدەم، كە جەختی لەسەر هەبوونی تاكئامێزو خودیی دەكردەوە لێوانلێوبوو لە هەستی شكانەوە.

قوتبەكانی نوێگەریی دووەم بایەخیان بە یادگەی كۆ دەدا، بۆیە لایان لە هێمای نەتەوەییو میللیو میتۆلۆجی كردەوە، كە لە رابردووی میللەتی كوردەوە هەڵێنجرابوون، بەڵام شاعیرانی دیمەنی سێیەم زیاتر خەیاڵدانیان خستەگەڕ، بۆیە رێژەی لادانی شیعریو زمانەوانی لەلایان زیاتر بوو، تا رادەیەك ئەوەی بەدوای ئەو دەقانەدا بچێت، دەگاتە بەرەڵاییەكی دیار لە هەندێكیاندا كە لە دەلالەت بەتاڵدەبنەوە. لەگەڵ داخراوەیی هەندێك دەقی تری دیمەنی شیعری نەوەدەكانو سەرهەڵدانی خەمو ئارەزوی نوخبە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا دەقی نەوەدەكان لای لە تۆماركردنی دیاردەی رۆژانەی ساكار كردۆتەوەو پڕیكردووە لە بەهای شیعریی نوێ. لە نەوەدەكاندا چەند دەقێكی كۆنكرێتیو نیگارخوازی نووسراون بەسەر رەگەزەكانی تردا كرابوونەوەو سپێتی سەر كاغەزو جەدەلیەتی سپیو رەشییان لەسەر رووبەری كاغەزو فەزای دەقەكان وەگەڕخستبوو. ئەمڕو شاعیر، ساتگەلێك راو دەكات پڕن لە شكانەوەو ئاوابوون، دیمەنی شكاوو رستەی تەماوی كە شتەكان تیایاندا كۆستیان دەكەوێتو بوونەوەرەكان تیاندا لەتوپەتدەبنو خەونەكان سیسدەبنەوە، پێوەرو سنوری نێوان رەگەزەكان تێكدەشكێنێت بۆ بەدیهێنانی (شیعری دەقو شیعری كراوەو هەندێك جاریش ئەو شیعرەی كە پێی دەگوترێت شیعری نووسین).

کێشەی سنووری نێوان تورکیا و عێراق
لێکۆڵینەوەکان لە شێوەی کارکردنی
پێشنیارکراو لەلایەن هەردوو حکومەتەکەوە

لە ئینگلیزییەوە: مینە

ئەو ناکۆکییەی، کە داواکراوە لە لیژنەکە تا زانیاری تەواوی لەبارەوە بدات بە ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان، نەك تەنیا لە ناوەندی کێشەکە، بەڵکو هەروەها ئەو کێشانەی لە دید و بۆچوونی نێوان هەردوو لایەنەکەدا هەیە، دەربارەی ئەو ڕێڕەوەی کە پێویستە بگیرێتەبەر بۆ کۆتایی پێهێنانی کێشە سەرەکییەکە.

لە سەرەتای کۆنفرانسی لۆزانەوە حکومەتی تورکی حەزی لەوەیە کە لە ڕێی راپرسیی گشتییەوە کارەکە بکرێت، دەڵێت: ئەوە تاکە ڕێگەی دادوەرانەیە بۆ بنبڕکردنی ئەو کێشەیە" بەڵام لەوەدەچێت کە حکومەتی بریتانی حەزی بە دانانی لیژنەیەك بێت بۆ کۆکردنەوەی هەموو ئەو زانیاریانەی بە پێویستی دەزانن. کاتێ کە ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان بڕیاری دانانی (لیژنەی لێپرسینەوە)ی دا، شاندی تورکی وازی لەوە نەهێنا کە بیری راپرسی گشتی لای ئەو پەسەندترە، لەگەڵ ئەوەی کە رازیش بوو بە ڕێگەی لێپرسینەوەی پێشنیارکراو و بە شێوەیەکی تایبەتی پێشی لەسەر ئەوە داگرت کە ئەو لیژنەیەی دەنێرێت بۆ لێپرسینەوە، دەبێت دەست بکات بە لێکۆڵینەوەی ئەوەی کە کام یەکێ لەو دوو پلانە پێشنیارکراوە، زیاتر گونجاوە بۆ تیشك هاویشتنە سەر راستەقینەی ئارا سیاسییەکانی دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ ".

ئەنجومەن داوای لە لیژنەکە کرد کە ئامار لەسەر ئارای لایەنە پەیوەندارەکان بکات، لەبارەی ئەو پلانەی کە پێویستە لەسەری بڕوات و خۆی دەبینێ کە ناچارە رای خۆی دەربڕێت لەو خاڵەدا بەر لەوەی توێژینەوە لە کاروباری پەیوەستداردا بکات لە مەبەستی

بنەڕەتی کێشەکە. هەروەها لەو بڕوایەشدایە کە چاکتر وایە کورتەی بەرئەنجامەکانی سەرجەمی سەلماندنەکانی هەر یەکە لە حکومەتەکان پێشکەش بکات.

کورتەی مشتومڕەکانی حکومەتی تورکیا

کارێکی ئاسان نییە کە مەسەلەیەکی ئاوا گرنك و چارەنووسی ژمارەیەکی زۆری دانیشتوان، بۆ ناوبژیکردن بخرێتە روو. بێگومان لیژنەکە دەتوانێت هەندێ راستی بسەلمێنێت، بەڵام ئاراکانی دەربارەی ئارەزووی دانیشتوانەکە هەرگیز بێ کەموکوڕی نابێت و ناتوانێت وابەستەی دەسەڵاتی راپرسی کۆتایی بێت. هیچ لیژنەیەك ناتوانێت راوێژ بە چەند کەسێك زیاتر بکات کە نوێنەرایەتی پارچەیەکی گچکەی رای گشتی دەکەن " کە ئەوە لە ئاستی ئارەزووی راستەقینەی گەلدا نییە"، ئەگەر ئاوابێت، ئەوە تەنیا هەر کەموکورت نییە، بەڵکو دەبێتە هۆی ئەنجامی بێ یاساییش. هەروەها چارەسەری کێشەکە بەو جۆرە کاردەکاتە سەر بەرژەوەندی سەدان هەزار لە دانیشتوان، کەواتە ویژدان و ژیریتی سیاسی ئەوە بە پێویست دەزانن کە دەبێت هەلی ئەوە بدرێ بەو دانیشتوانە تا بەوپەڕی سەربەستییەوە بڕیار لەبارەی داهاتوی خۆیانەوە بدەن. چونکە ناکری دانیشتوانێك بە پێچەوانەی خواستی خۆیانەوە لە دەوڵەتێکەوە بخرێنە سەر دەوڵەتێکی تر. پێشتر ئەوە پەسەندکراوە، کە لەم جۆرە مەسەلانەدا پەنابردنە بەر راپرسی لە پێناوی دیاریکردنی چارەنووسی ناوچەیەك کە کێشەی لەسەرە بە پێویست زانراوە. نموونەی ئەوانەش بارودۆخەکەی سیلیسیای سەروو، دۆڵی سار و هەندێ بەشی پرۆسیای رۆژهەڵات و هەرێمەکانی سیشلاسویگ و کلاجینفۆرت و زۆر شوێنی تر. میللەتانی رۆژهەڵاتی نازانێت بۆچی مامەڵەکردنیان دەبێ جیاواز بێت لە میللەتانی ئەورووپی.

خۆ ئەگەر بکرێ لە مەسەلەی هەڵبژاردنی ئەمیر فەیسەڵدا راپرسی بە گەلی عێراق بکرێت، ئەی چ بەربەستێك هەیە لەوەی کە نابێ لە مەسەلەیەکی زۆر لەوەش گرنگتردا راپرسی بە میللەت بکرێت "مەسەلەی میللەتێك و خستنە سەر دەوڵەتێکی تر."

رازی نەبوونی حکومەتی بریتانی بە راپرسی، دانپیانانە بە لاوازی مەسەلەکەدا و نادادوەری داواکە و ئارەزوومەندێتی و سۆزی میللەتە بەلای تورکیادا.

بەپێی ئەو (یادنامەیەی تورکیا لە مانگی ئەیلولی ١٩٢٤دا لەژێر ژمارەی ٤٩٤،١٩٢٤C VII) هۆیەکی تریش هەیە کە راپرسی لە ویلایەتی موسڵدا بە پێویست دادەنێت، ئەویش ئەو ناکۆکیانەی کە لە بەڵگە و داتاکانی بریتانیدا هەیە لە بارەی راپرسیەکانی ساڵانی ١٩١٩ و ١٩٢١ کە لە عێراق ئەنجام دراوە.

أ. لەبارەی ئەو تێبینییانەی عیسمەت پاشا لە لۆزان لە ٢٣/ کانونی دووەم/ ١٩٢٣ خستییە روو، لۆرد کروزن وەڵامی دایەوە: کە کاربەدەستانی بریتانی راوێژیان بە دانیشتوانی ویلایەتەکانی بەغدا و بەسرە و موسڵ کردووە، ئایا ئەگەر دەیانەوێ بە یەکگرتوویی یان بە جیا بمێننەوە؟ دانیشتوانی ئەو سێ شوێنە وەڵامیان دایەوە، کە هەر یەکەی پارچەیەکن لە یەکتری و جیانابنەوە و جیابوونەوەیان رەتکردەوە. لە هەمان کاتدا داوایان لێکرا کە لە هەڵبژاردنی مەلیکێکی عەرەبیدا بڕیار بدەن، بەڵام وەڵامەکەیان گشتگیری نەبوو، هەروەها کاتێ مەسەلەی هەڵبژاردنی ئەمیر فەیسەڵ وەك مەلیك بۆ عێراق لە راپرسی گشتی ساڵی ١٩٢١دا هاتە گۆڕێ، وتی دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ بە کۆی دەنگ لە بەرژەوەندی ئەو مەسەلەیەدا دەنگیان دا، وەك لە (تۆمارنامەی کۆنفرانسی لۆزان- بەرگی یەکەم- لاپەڕە ٢٨٩)دا هاتووە.

ب.لە هەمان روونکردنەوەدا جۆرج کروزن هێمای بە تورك کرد لە ویلایەتەکەدا، کە هەموو دانیشتوان، جگە لەوانەی کە لە کەرکوکن دەنگیان دا بە چوونە ناو عێراق و بۆ ئەمیر فەیسەڵ وەك مەلیك. (تۆمارنامەی سەرەوە- بەرگی یەکەم- لاپەڕە ٢٩٢).

ت.لەو یاداشتەی لە ١٤/کانونی یەکەم/١٩٢٣دا پێشکەشی عیسمەت پاشا کرا، لۆرد کروزن ئەم روونکردنەوانەی کردبوو، (جارێکی تر هێمای بە راپرسییەکەی ئەم دواییە کردەوە) کە هەموو ویلایەتەکەی دەگرتەوە، جگە لە کورد کە دانیشتوانی ناوچەکانی سلێمانی و رانیە و رەواندوزن و پارچەیەکی پتەو لە میللەتێکی تەواو جیاواز لە رووی رەگەز و زمانەوە پێکدەهێنن و ئەوەش ئاساییە کە ئەوانە پێویستییان بە مامەڵەیەکی جیاواز هەیە. ناوچە عەرەبیەکان و هەرێمە کوردییەکانی دەوروبەر و شارۆچکە تورکومانیەکان بە گشتی، دەنگیان دا و جارێکی تریش (بەبێ کەرکوك) بۆ چوونە ناو دەوڵەتی عێراق و خاوەن شکۆیی ئەمیر فەیسەڵ مەلیکی عێراق (کتێبی

شین"تورکیا"ژماره ١- ١٩٢٣ لاپەڕە ٣٦٧). هەروەها لە لاپەڕە ٣٧١ی هەمان بەڵگەنامەدا ئەوە دەردەکەوێت کە دانیشتوانی ویلایەت بە کۆی دەنگ لە ١٩١٩دا بڕیاریان داوە بە بەردەوامی پێکەوە لکان لەگەڵ بەغدا و بەسرەدا. هەروەها لە ساڵی ١٩٢١ جارێکی تر بڕیار درا، هەموو عەرەب و کوردانی دانیشتوانی هەرێمەکانی دەوروبەر و هەموو تورکومان (جگە لە کەرکوك) بچنە ناو دەوڵەتی عێراقەوە و ئەمیر فەیسەڵ هەڵبژێرن بە مەلیکی خۆیان. دەتوانرێ لەم بەڵگەنامە جیاوازانەوە ئەوە بەرئەنجام بێت کە هەموو دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ لەگەڵ ئەو کوردانەی سلێمانیش بە گشتی بڕیاریان دا لەگەڵ بەغدا و بەسرەدا یەکبگرن و هەموو عەرەب و کورد(جگە لەوانەی ناو شاری سلێمانی) و هەموو تورکەکان (جگە لەوانەی لە ناوچەی کەرکوك نیشتەجێن) لە بەرژەوەندی یەکگرتن لەگەڵ یەك و دانانی ئەمیر فەیسەڵ لەسەر عەرشی مەلەکی بڕیاریاندا

پ.عیسمەت پاشا لە وەڵامی یاداشتەکەی بریتانیادا کە لەسەرەوە هێمای پێکراوە دڵنیایە لەوەی کە دانیشتوانی شارەکانی سلێمانی و کەرکوك ئەوەیان ڕەتکردۆتەوە کە دەنگ بدەن بە لایەنی چوونە ژێر سایەی دەوڵەتی عێراقەوە، هەروەها کاتێ لۆرد کروزن وەڵامی دایەوە، کە دانیشتوانی سلێمانی دەنگدانیان ڕەتنەکردەوە بۆ چوونە ژێر سایەی عێراقەوە، بەڵام داوای هەڵبژاردنیان لێنەکرا بۆ ئەمیر فەیسەڵ ئەویش بەهۆی ئەو شتانەی لە یاداشتی ١٤/ کانونی یەکەمدا باسی لێوەکراوە.

ج. لە راپۆرتێکی فەرمیدا لەبارەی ئیدارەی عێراقەوە: (راپۆرتێك لەبارەی ئیدارەی عێراقەوە- لە تشرینی یەکەم ساڵی ١٩٢٠- ئازاری ١٩٢٢، لاپەڕە ١٢) ئەم پارچەیەی خوارەوە هاتووە: ناوچەی سلێمانی بە پێی ڕێکەوتنی ئاراکان تا رادەیەك هەموو شێوەیەکی چوونە ژێر دەسەڵاتی عێراق ڕەتدەکاتەوە، بۆیە بەپێی ئارەزووی خۆی تەمەنای مانەوەی دەکات لەژێر ئیدارەی راستەوخۆی بریتانیادا کە حاکمێکی سیاسی بریتانی دەیبات بەڕێوە.

ح. دوای ئەوەش لە (لاپەڕە/ ١٥)ی هەمان راپۆرتدا دەبینین، کە (شاری سلێمانی بڕیاری دابوو لە پرۆسەی هەڵبژاردنی مەلیك بۆ عێراقدا هاوبەشی نەکات.) ئەنجامی راپرسی گشتی ٩٦٪ دەنگی دا بە هەڵبژاردنی ئەمیر فەیسەڵ، بەڵام ٤٪ دەنگەکە دژەکان

زیاتر کورد و تورکی دانیشتوانی کەرکوك بوون. لەگەڵ ئەوەی هەڵبژاردنی ئەمیر فەیسەڵ لەم شارەدا رەتکرایەوە، بەڵام رایەکی هاوجووت نەبوو لەبری یەکێکی تر.

خ. لەوە دەچێت گۆڕانێك هەبێت لە مشتومڕی بریتانیدا، دوای رێکخستنی راپۆرتی فەرمی ئاماژە پێکراو لە سەرەوە، هەرچەند لەو یاداشتەی لە ئابی ١٩٢٤دا پێشکەشی ئەنجومەن کراوە، (سنجاق) لیوای سلێمانی لە هەردوو راپرسییەکە بەدەر بووە، بەڵام بە گوێرەی کەرکوکەوە، شارەکە بە تەنیا، دەنگدانی لە بەرژەوەندی چوونە ناو عێراق لەژێر فرمانی مەلیك فەیسەڵدا رەتکردەوە.

لەم دۆکۆمێنتانەدا دەتوانرێ ئەوە بەرئەنجام بێت کە شاری سلێمانی بە کردەوە دژی چوونە ناو عێراق وەستاوەتەوە بە هەر شێوەیەك بێت، هەروەها شاری کەرکوك فرمانڕەوایی فەیسەڵی بە تەواوی رەتکردەوە. بە واتایەکی تر ئەم دوو شارە سێ یەکی هەموو ویلایەتەکە پێکدەهێنن، یان بەپێی سەرژمێری تورکیا، نیوەیان دەنگیان دژی یەکگرتن لەگەڵ عێراق داوە. هەروەها بەپێی بارودۆخی نائاسایی، کە بەهۆیەوە ئەو دانیشتوانەی مابووەوە هاوبەشییان لە راپرسیدا کرد، لەبەر ئەوە دەکرێ هاشەو هوشەی ئەوە بکرێت کە دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ هەموویان بڕیاری چوونە ناو عێراقیان بە هەر شێوەیەکی یەکگرتن بێت داوە، تەنانەت ئەوە لە دیدی بریتانیاشەوە هەر وایە.

هەموو ئەو لێکۆڵینەوانە بەڵگەی پێویست بوونی پرۆسەی راپرسییە لە ویلایەتەکەدا. بەڵام ئەو شێوازەی کە دەکرێ بەکاربێت لە راپرسی ئاوادا، یاداشتە تورکییەکە جگە لە چەند پێشنیارێك، زیاتری لەو رووەوە بەیان نەکردووە، ئینجا لە وەڵامی ئەو بۆچوونانەی لیژنەکە پێشکەشی کردووە، لێکدانەوەیەکی دوورو درێژی بۆ کردووە.

وەڵامەکە پێویست بوونی راپرسی تێدایە، بەبێ ئەوەی دەنگدەران دووچاری کاریگەری دەرەکی بن، ئەگەر بیانەوێ راپرسییەکی گونجاو و راست و دروست بکەن. بۆ ئەوەش پێویستە لیژنەیەکی بێلایەن بۆ جێبەجێکردن، هەروەك لە یاداشتەکەی تورکیادا پێشنیار کراوە" ئەگەر ویلایەتی موسڵ راستەقینەیە، هەر چۆن لۆرد کروزن لەبارەیەوە لە لۆزان وتی: کە (لە دەستی گەل خۆیدایە). (رووداوەکانی کۆنفرانس- بەرگی یەکەم- لاپەڕە ٢٩٠). ئەوەش ئەرکی سەرشانی لیژنەکەیە ووردبینی لە رێژەی دانیشتواندا بکات،

لەبارەی جیاوازی رەگەزایەتی کە هێزی گشتی دروستکردووە لە هەموو ناوچەیەك لە ناوچەکان.

دوای جێبەجێ کردنی ئەوە و پاش ئەوەی حکومەت بەڵێن دەدات، تا رێگە نەدرێت بە فڕینی هیچ فڕۆکەیەك لە فڕۆکەکانی حکومەت بەسەر ویلایەتەکەدا لە ماوەی راپرسییەکەدا. ئەو کاتە دەتوانرێ دەنگەکان وەرگیرێت، بە مەرجێ بەکارهێنانی پۆستەکانی ئێستای بۆ فرمانبەرانی حکومەت، بە شێوەیەکی کاتی و پێش هەموو شتێك بەو کەسانەی میللەت هەڵیاندەبژێرێت، یان ئەنجومەنی پیران (ریش سپییان)ی هەر ناوچەیەك دایاندەنێن.

لێرەدا پێویست بە ترس ناکات بۆ بەرپابوونی ئەو ئاژاوەیەی کە دەسەڵاتی بریتانیا چاوەڕێی دەکات، چونکە پاراستنی ئاسایش لە ناوچەی هەر عەشیرەتێکدا دەکەوێتە سەر شانی ئەو عەشیرەتە، بەڵام لەناو شارەکان و ناوچە گوندییەکاندا، ئەو ئەرکە دەکەوێتە ئەستۆی هێزەکانی ناوخۆ، بە رێژەی دیاریکراو و لە نێوان چینە جیاوازەکانی دانیشتوان و لەژێر دەسەڵاتی ئەنجومەنەکانی پیراندا سەربازی نوێ بانگ دەکرێن.

حکومەتی تورکی شێوازی دەنگدانی تاکی راستەوخۆ پەسەند دەکات، لەبەر ئەوەی رێگایەکی نزیکترە بۆ زانینی ئارەزووی دانیشتوان، لایەنی گەشی ئەو رێگایە ئەوەیە کە دوو پەڕە کاغەز بدرێت بە هەر دەنگدەرێك، یەکێکیان ئاڵای تورکیا و ئەویتریان ئاڵای بریتانیای لەسەر چاپ کرابێت و پێیبوترێ ئەو وەرەقەیەیان بخەرە سندوقەکەوە کە ئاڵای ئەو وڵاتەی لەسەرە، کە ئەو پەسەندی دەکات.

بەڵام بە گوێرەی خێڵە کۆچەرییەکانەوە، بۆ دەنگدان دەکرێ نوێنەریان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لێ وەربگیرێت، ئەگەر پێویست بکات.

پێویستە لە هەر ناحییەیەك، بنکەیەکی هەڵبژاردنی تایبەت هەبێت.

هەروەها دەبێ بۆ هەر یەکە لە حکومەتی تورکیا و بریتانیا، ژمارەیەکی یەکسان لە چاودێرانیان لە لیژنەی سەرپەرشتیدا هەبێت.

هەزارانەی کتێب

حکومەتی تورکیا دەڵێت: دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ هەمیشە نوێنەری خۆیان لە پەرلەمانی تورکیادا هەڵدەبژارد (ئەنجومەنی نوێنەران) و هەر لە زووەوە لەگەڵ دەنگداندا راهاتوون.

کورتەی بەڵگەکانی حکومەتی بریتانیا

با ئێستا لەبارەی مەسەلەی راپرسییەوە ئاورێ لە بەڵگەکانی حکومەتی بریتانیا بدەینەوە و بەو شێوازەی لە وەڵامی یاداشتەکەی تورکیادا هاتووە و کە وەزارەتی کۆڵۆنیاڵی رێکیخستووە و خستویەتیە ژێر دەستی لیژنەکەوە.

١. ئەنجامی هەر راپرسییەك ئەگەر لەو کۆمەڵگایانەدا بکرێ کە نەگەیشتبێتنە ئاستێکی باڵا لە فێربوون و شارستانیدا و بە تەواوی کاروباریان رێك نەخستبێت، بە شێوەیەکی تایبەتی کاریگەری بنەماکانی سیاسی و رەگەزایەتی لەسەر دەبێت، یان ئەو شتە کاتی و ناوخۆیانەن وەك ناکۆکی لەسەر زەوی، یان سەپاندنی باجی نوێ، یان بڵاوکردنەوەی هێرشێکی پڕوپاگەندەوە، کە کات و هەلی بەرگەگرتنی نییە. خۆ ئەگەر راپرسییەك رێکبخرێت بە مەبەستی دیاریکردنی سنووری نێوان تورکیا و عێراق، ئەوا دەنگدەری نەخوێندەوار وابەستەی گرنکییەکی تەواو نابێت لەسەر ئەو فاکتەرانەی پەیوەندە بە بازاڕی سوپا و مەسەلەی جیۆگرافی و ئابووری و کارگێڕییەوە.

٢. لەبەر ئەم هۆیانە حکومەتی بریتانی داوای ئەو سنوورە ناکات کە کەوتۆتە باکووری هێڵەکەوە، کە بە راستی بە ناوچەیەکی گەورە پێشنیارکراوە. خۆ ئەگەر بڕیاری پەسەندکردنی راپرسی بدات، کە باشترین رێگەیە بۆ گەیشتن بە بنبڕکردنی کێشەکە، حکومەتی بریتانیا هەست بەوە دەکات کە ناچارە ئەو هۆیانە بنێتە لاوە کە ناوچەیەکی فراوان لە باکووری ویلایەتی موسڵ بەدەرکات لە خستنە سەر دەوڵەتی عێراق و ئەو کاتە داوای راپرسیش لەو ناوچەیەدا دیسانەوە دەکرێت. ئەو ناوچەیەی ئاماژەی پێکرا، بەشێکی گەورەی وڵاتی ئاشوورییەکان دەگرێتەوە و هەروەها ئەو زەوییانەی هەندێ لە خێڵە کوردییەکان تێیدا نیشتەجێن کە حکومەتی عێراقی زۆر جار گەڕاوەتەوە و هەندێ لە عەشیرەتی عەرەب و لە نێوان ئاشوورییەکان کە لەوەپێش لەم هەرێمەدا ژیاون، ئێستاش لە

عێراقدا نیشتەجێن و بەڵام زۆریان حاڵی حازر لە روسیادا بڵاوبوونەتەوە لە قەوقاز و شوێنەکانی تردا. لەم حاڵەتەدا دەبێ هەوڵبدرێت بۆ بەدیهێنانی ئاراکانیان، لەگەڵ ئەوەشدا ناکرێ پێشنیاری تورکیا پەسەند بکرێت بە سنووردارکردنی راپرسی لە ویلایەتی موسڵدا.

٣. بێگومان، ئەگەر هەوڵ بدەین دەنگێکی باوەڕپێکراو بەدەست بهێنین، پێویستە لەم بارودۆخەدا، هەموو هێزەکانی تورکیا و عێراق و بریتانیا بکشێنەوە، کە بەرپرسن لە پاراستنی ئەمن و ئاسایشی وڵات. بەڵام ئەو پێشنیارەی لە لاپەڕە پێنجی یاداشتەکەی تورکیادا هاتووە، وتویەتی هێزەکانی ناوخۆ بخرێتە ژێر فرمانی ئەفسەرانی بێلایەن بۆ پاراستنی ئاسایش و پارێزگاریکردنی بارودۆخی دوور لە لایەنگری، کە ئەوە هەرگیز کارێکی کردەیی نییە. ئەگەر پێویست بکات هەموو هێزەکان بگۆڕێت بە هێزی تر و هەموویان بێلایەن بن، ئەوە کارێکی ئاسان نییە هێزی بێلایەن پەیدا بکرێت و بتوانێت پارێزگاری لە ئەمن و ئاسایش بکات لە هەرێمێکی سەختی ئاوا شاخاویدا، تەنانەت ئەوە لە بارودۆخێکی ئاسایدا ناکرێت. دەستپێکردنی راپرسی بە دڵنیاییەوە شاڵاوێکی پڕوپاگاندەی تورکیای لەگەڵ دەبێت و ناشتوانری رێ لە حکومەتی عێراق بگیرێ ئەگەر بە هەمان شێوە بەرەنگار بووەوە. لەوانەیە زۆر بە ئاسانی ئاژاوە بەرپا بێت، لەوەوە و مەسەلەی پاراستنی ئەمن و ئاسایش پێویستی بە هێزێکی بێلایەنی زۆر هەیە.

٤. ژمارە و چالاکی ئەو هێزانە هەرچەند بێت و چەندیش لە توانایاندا بێت رێ لە هەوڵی هەڕەشە و ئاژاوە بگرن، لەم کاتەدا دەتوانرێت رایەکی باوەڕپێکراو دەست بکەوێت لە عەشایرە نیشتەجێکانی سەر سنووری باکووری عێراق، کە دەزانن خۆیان دووچاری چ مەترسییەك دەکەن ئەگەر بڕیار بدەن بە نەچوونە ناو تورکیاوە. ئەو کارەساتانەی کە لەوانەیە لە میانەی راپرسیدا بێتە ئاراوە، دەتوانرێت لە رێی تاقیکردنەوەکانەوە فێریان بین. کەمایەتییەکان بێگومان دووچاری کاری تۆڵەسەندنەوە و چەوسانەوە دەبن، وا دادەنرێت کە ملکەچ نین بۆ ئەو دەوڵەتەی دەنگیان بۆ نەداوە، هەروەها لەلایەن ئەو میللەتانەی پێچەوانەی ئەوانەوە رای دەربڕیوە دووچاری هەڕەشە دەبنەوە. هەموو ئەو بەرئەنجامانە لەوەپێش رووی داوە و تا ئێستاش لەو وڵاتە ئەوروپایانەدا روودەدەن کە کۆمەڵەی نەتەوەکان لە رێی راپرسییەوە سنوورەکانیانی دیاری کردووە. خۆ ئەگەر ئەم مەترسییە لە

ئەورووپادا هەبێت، ئەی چۆن لە وڵاتێکی دوورەدەستدا روونادات؟ کە کاریگەری بیرورای گشتی جیهانی لەبارەی پاراستنی هامبەرییەوە لەوێ کەمترە؟ بگرە، ئەگەر ئەوە بکرێت، لە رووی کردەییەوە هەڵبژاردنێکی نهێنی لە نێوان خێڵە نەخوێندەوارەکاندا بکرێت، ناتوانێت ئەو زیانە توندانە هاوکێش بکات، چونکە هەمیشە بۆ دەنگدەران وا دادەنرێ کە بە پێی دیدی سیاسی و رەگەزیی دیاریکراویان دەنگیان داوە.

٥. راپرسی گشتی تەنیا چارەیە بۆ بنبڕکردنی کێشەکان، کە دەتوانرێت لە شێوەی پرسیاری ئاساییدا دابڕێژرێت و هەڵبژاردنی یەك شت لە نێوان ژمارەیەکی دیاریکراو لە هەڵبژێراوەکان. ئەوەش ئاشکرایە کە مەسەلەکە پەیوەندە بە سنوورەوە، ناکرێ وا دابنرێت کە بە زۆر دەربڕێت. ئەم راستیەش خۆی لە خۆیدا بەڵگەکانی تورك لەناودەبات کە وەك هەندێ مەسەلە لەوەپێش خستیە روو بۆ راپرسی گشتی لە عێراقدا. دوای ئەوە ئیتر حکومەتی بریتانی مافی ئەوەی نییە بڵێت راپرسی گونجاو نییە لەم مەسەلەیەی ئێستادا. ئەو کێشانەی لە راپرسییەکانی پێشوتردا لێیکۆڵاونەتەوە دەتوانرێ بخرێتە روو، بە شێوەیەکی سادە و ساکار لە سەرەوە هێمای پێکراوە.

٦. لە دوو راپرسییەکی پێشودا داواکرا، وەڵام تەنیا لەسەر پرسیاری سادە نییە، بەڵکو لەسەر ئەو پرسیارانەیە کە ناکرێ لەبارەیەوە زانیارییەکی تەواو بزانرێ بیروڕای بەشێك لە بەشەکانی دانیشتوان چییە. لەسەرو ئەوەشەوە، لە هەردوو راپرسییەکەدا کوردی خەڵکی سلێمانی لێبەدەر کرابوو، بەڵام لەم مەسەلەیەی ئێستادا، رای بەشێکی گەورەی دانیشتوان لەبارەی کێشەکەوە، وەك حکومەتی تورکی روونی کردەوە- واتە چارەنووسی ویلایەتی موسڵ - بە تەواوی ناسراوە. کورد نیوەی دانیشتوانی ویلایەتەکە پێکدەهێنن، بەڵام نیوەکەی تری عەرەب پێکیدەهێنێ کە سێ بەشە لە شەش بەش، ناشتوانرێ ئەوە رەتبکرێتەوە کە عەرەب تەمەننای ئەوە دەکەن لە دەوڵەتی عێراقدا بمێننەوە. دوو بەشی تر لە شەش بەشەکە کەمایەتییە نا- موسڵمانەکان دەگرێتەوە، یەزیدی و جولەکە و مەسیحی. یەزیدییەکان زۆر جار دەرکەوتووە کە حەز بە مانەوە دەکەن لە عێراقدا، هەروەها ئەوەش راستە بە گوێرەی جولەکە و مەسیحیە کلدانەکانەوە، بەڵام ئاسوورییەکان حەزیان دەکرد نە لە تورکیا نە لە عێراقدا نەمێننەوە، بەڵام بەهەرحاڵ خواستی خۆیان

دیاریکرد بەوەی نەگەڕێنەوە ژێر دەسەڵاتی تورکی. بەڵام ئەگەر بەڵێنێکی لەبار بدرێت، رازین بە مانەوە لە دەوڵەتێکدا کە گەرەنتی (بە لایەنی کەمەوە، بۆ ماوەیەکی کاتیش بێت) پاراستنی لەژێر راوێژی بریتانیادا هەبێت، شەشەم بەش و دوابەش تورکمان دەگرێتەوە، ئەوان لەژێر سێبەری رژێمی ئیستادا رەزامەند و سەرکەوتون، بەڵام با وادابنێین کە ئەوان بە گشتی دەیانەوێ بگەڕێنەوە بۆ تورکیا.

لەوەی پێشەوە، ئەوە دەردەکەوێت کە خواستی نیوەی دانیشتوان بە تەواوەتی ئاشکرایە، ئەوەی پەیوەستە بەوانەوە راپرسی بێگومان بەکاری هیچ نایەت، بەڵام نیوەکەی دوایی، ئەوەش بریتیە لە کورد، کە زۆربەیان ئەندامانی خێڵە سەرەتاییەکانن و ناتوانن یەك ئارا دەربڕن.

بەرئە نجامەکان

ئێمە لە سەرەتادا دەبێ بابەتی راستەقینەی کێشەکە دیاری بکەن، ئینجا سنووری ئەو ناوچەیەی کە لەوانەیە راپرسییەکەی تێدا بکرێت، پاشانیش سروشتی راپرسییەکانی پێشوتر، کە لە ویلایەتی موسڵدا لە ساڵانی ١٩١٩ و ١٩٢١دا کراوە.

دۆکۆمێنتەکانی بریتانیا ئەو خاڵە بە تەواوی شیناکاتەوە. هەرچەند لە هەندێ دەربڕیندا دەتوانرێ ئەوە بە دەست بێت کە راپرسی گشتی کراوە (بەلایەنی کەمەوە وشەی راپرسی لە یەك دۆکۆمێنتا باسکراوە.)، بەڵام لە بەر هۆ تایبەتییەکان لە هەموو ناوچەکەدا نەکراوە.

ئەگەر ئەمە مەسەلەکەبێت، ئەوا رەتکردنەوەی پێشنیارەکەی تورکیا هێزێکی زۆر لە دەست دەدات. خۆ ئەگەر توانرابێت بەر لە ٣-٤ ساڵ لەوەپێش راپرسی بکرێت، ئیدی هۆیەکی ئەوتۆ نییە کە دووپات کردنەوەی لەمڕۆدا مەحاڵ بێت، لەگەڵ ئەوەی بە شێوەیەکی گشتی بارودۆخەکە زیاتر گونجاوترە وەك لەوەبەر، ئیتر بە پێچەوانەوە بەڵگەکانی تورکیا زیاتر جێی گرنگی پێدانی تەواوە و یەکەم، لەبەر بۆچوونەکانی دانیشتوان، کە هەردوو تیمەکە گرنگی تەواوی پێدەدەن، پەسەندکردنی بە شێوەیەکی باشتر دڵنیادەکاتەوە.

دووەم، لەبەر ئەوەی راپرسییەکانی پێشوو لە هەموو ناوچەکەدا نەکراوە و حکومەتی تورکیا لە وتەکەیدا راستە کە راپرسییەکانی لە بارودۆخێکی سیاسی ناجێگیردا جێبەجێ کراوە، راستەوخۆ و بە کردەوە داگیرکردنی سەربازی بووە، لەبەر ئەوە ناکرێ لەبارەی حەز و خۆزگەی دانیشتوانەوە وەك بەڵگەیەکی کۆتایی دابنرێت.

لێرەدا لیژنەکە ناچارە کە بڕیار بدا لەسەر پەسەند نەکردنی زۆربەی ئەوانەی لە بەڵگەنامە و وتارەکانی بریتانیادا هاتووە. لەوەی کە راپرسی کردن مەحاڵە، لەبەر ئەوەی مەسەلەکە کێشەی سنوورە، نەك چارەنووسی ویلایەتی موسڵ. بەڵێ، ئەوە راستە کە ناکۆکییەکە لە کۆتاییدا مەسەلەی سنوورە، بەڵام دوو هۆکاری بنەڕەتی تر هەن کە دەبێ لەبەرچاو بگیرێن.

یەکەم: ئاشکرایە ئەو ناوچەیەی کەوتۆتە نێوان سنووری پێشنیارکراو لەلایەن هەردوو حکومەتی بریتانی و تورکی یەك لەدوای یەك، گەورەترە لەوەی کە لەبارەیەوە بڵێیت مەسەلەکە تەنیا گێڕانەوە و دیاریکردنی سنوورە. ئەم ناوچەیە رووبەرێکی فراوانتر لەخودی ولایەتی موسڵ دەگرێتەوە و بریتیە لە ٨٠٠,٠٠٠ کەس.

دووەم: لە راستیدا، هەردوو لایەنەکە داوایان لە ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان کرد بۆ بنبڕکردنی ناکۆکییەکە و بڕیاری دا کە ئەنجومەن سەربەستە لە هەڵبژاردنی یەکێ لەو دوو پلانە پێشنیارکراوە، یان هەر چارەسەرێکی ناوەندی کە خۆی بە باشی دەزانێت، ئەوەش زیاد لەسەر رۆشتن نییە بوترێ کە مەسەلەکە پەیوەند نییە بە چارەنووسی کۆمەڵێکی گەورەوەی دانیشتوانەوە؟ و سروشتی مەسەلەکەی کێشەی تێدایە، وا لە راپرسییەکە دەکات کە کارێکی مەحاڵ بێت؟ لە راستیدا پێدەچێت ئەگەری لەبەرچاوگرتنی راپرسی کارێکی شیاو و زۆر گونجاو بێت، بە پشتگوێ خستنی ئەوەی کە لە رابردوودا لەلایەن هێزێکی داگیرکەرەوە کراوە یان نا؟

هەروەها لیژنەکە ناتوانێ بەڵگەکانی حکومەتی بریتانی لەبارەی دیاریکردنی ناوچەی راپرسییەکەوە پەسەند بکات، ئەو ناوچەیەی کێشەکەی تێدایە بە تەواوی دیار و ئاشکرایە. لێرەشدا پێویستە ئاماژە بەوە بدرێ کە هەردوولا لە پێشتردا رازی بوون بە بڕیاری ئەنجومەن و هەروەها زۆر ئاشکراشە و بەپێی ئەو رێنماییانەی دراوە بە لیژنەکە، نابێ

ڕێبازی ڕاپرسی دوربخرێتەوە و حکومەتی بریتانی مافی ئەوەی نییە کێشەکە فراوان بکاتەوە و وای لێبکات ئەو ناوچانەش بگرێتەوە کە هەرگیز ناکەونە ناو ئەوەی لێیدەکۆڵرێتەوە.

هەروەها لە پێناوی زیاتر تیشك هاویشتنە سەر ڕاپرسییەکانی پێشوودا، لیژنەکە داوای لە حکومەتی بریتانی و دەسەڵاتی بریتانی کرد، کە زانیاری زیاتری بداتێ.

لەو زانیاریانەوە کە دراوە دەردەکەوێت، ڕاپرسی نە لە ساڵی ١٩١٩ و نە لە ساڵی ١٩٢١دا کراوە. بە شێوەیەکی گشتی دەتوانرێت بوترێ کە ئەو شێوازەی دوای کەوتون لە هەردوو ڕاپرسییەکەدا، بریتی بووە لە کۆکردنەوەی پیاو ماقوڵان و سەرۆکانی عەشایەر و نوێنەرانی خێڵەکان و...هتد، تا ئارایان وەرگرن، بەڵام هیچ دەنگێکی تەنیا و بە نهێنی وەرنەگیراوە. لە ڕاپرسی یەکەمدا دەنگدەران لەلایەن دەسەڵاتی قەزاکەوە کۆکراونەتەوە و بانگکراون بۆ وەڵامدانەوەی ئەم سێ پرسیارەی لای خوارەوە:

١. ئایا حکومەتێکی عەرەبی تەنیایان پێباشە کە لەژێر سەرپەرشتی بریتانیادا بێت و لە سنووری باکووری ویلایەتی موسڵەوە بۆ دوورگەی فارس درێژ بووبێتەوە؟

٢. ئەگەر ئەوەیان پێباش بێت، ئایا ئەوەیان پێباشە کە حکومەتە نوێکە دەبێ لەژێر سەرکردایەتی ئەمیرێکی عەرەبیدا بێت؟

٣. هەروەها لەم بارودۆخەدا کێیە ئەوەی کە دەیانەوێت؟

لە ڕاپۆرتێکی کارگێڕی میسۆپۆتامیادا هاتووە، کە لە ١٩٢٠دا بڵاوکراوەتەوە، وەڵامی پرسیاری یەکەم بەڵێ بووە، بەڵام ئارا لەبارەی دوو پرسیارەکەی ترەوە زۆر جیاواز و دوور لە یەکەوە بوو. هەروەها لە ڕاپرسی دووەمدا سەرۆکی عەشایەرەکان هاوبەشییان کرد، کە عەشیرەتەکانیان یان حکومەت دانیان پێدا ناون و ئەندامانی ئەنجومەنە کارگێڕییە جیاوازەکان کە بە یاسایی هەڵبژێراون و ئەنجومەنەکانی ریش سپییان، کە ڕای گشتی دانی پێدا ناون، هەروەها موختار و بەڕێوەبەرانی ئیدارەی گوندەکان کە لەلایەن خاوەن موڵکەکان و دانیشتوانەوە هەڵبژێراون و لەلایەن حکومەتەوە پەسەند کراون، هەروەها پیاوماقوڵان و سەرۆکان و پیاوانی ئایینیی لە شارەکان و ناوچەکاندا.

داوا لە نوێنەران کرا کە وەڵامی پرسیارەکان بدەنەوە و واژۆ لەسەر ئەم دۆکۆمێنتە بکەن:

" ئێمە کە لە خوارەوە واژۆمان کردووە، دانیشتوی ناحییە (گەڕەك، یان قەزا) یان شاری .... لە لیوای .... گوێمان لێگرت و تێیگەشتین و بە قوڵی بیرمان لە بڕیاری ئەنجومەنی دەوڵەت کردەوە، کە لەسەرەوە ناوبراوە و ئەنجامەکەش کە ....رازین لەسەر ئەوەی وتراوە و ملکەچی خۆشیان بۆ ئەمیر فەیسەڵ ئاشکرا دەکەن و بەڵام...........................پێچەوانەی ئەوەن."

واژۆکـــــان

ئەم وردەکاریانە ئەوە روون دەکاتەوە کە راپرسی بە شێوەیەك نەکراوە کە پارێزگاری لە ئازادی و سەربەستی دەنگدان بکات. بەڵام ئەوەی تایبەتە بە بەرئەنجامەکانی تورکیاوە بەگوێرەی هەڵوێستی لیوای کەرکوك و سلێمانی، ئاشکرایە کە کەرکوك هاوبەشی کرد لە راپرسیدا و لە یەکەم راپرسیشدا دەنگی داوە و هەردووکیشی بۆ چوونە ناو عێراقەوە بووە. هەروەها لە دووەمیشدا لە بەرژەوەندی مەلیك فەیسەڵ بوو، ئەوەش جگە لەناو شاری کەرکوك. بەڵام بە گوێرەی لیوای سلێمانییەوە لیژنەکە دڵنیابووە لەوەی کە ئەو لیوایە لە هەردوو راپرسییەکەدا هاوبەشی نەکردووە، هەروەها بەڵگەکانیش ئەوە روون ناکەنەوە کە بۆچی بەدەرکراوە لە راپرسیی ساڵی ۱۹۲۱. لە لاپەڕە ١٥ی "راپۆرت لەبارەی کارگێڕی عێراقەوە لە ١٠/ تشرینی یەکەم/١٩٢٠ بۆ ئازاری/١٩٢٢دا هاتووە" کە بڕیارە لیوای سلێمانی هاوبەشی نەکەن لە هەڵبژاردنی مەلیکی عێراق. بەڵام وەڵامی حکومەتی بریتانی بۆ یاداشتەکەی تورکیا، کە پێشکەش بە لیژنە کراوە، باسی ئەوە ناکات و دەڵێت بارودۆخی سلێمانی لە کاتی راپرسیدا ملکەچ بوو بۆ مادەی ٦٤ی پەیمانی سیڤەر، کە باس لە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی سەربەخۆ دەکات لە بارودۆخێکی تایبەتدا. ئیدی تێبینی ئەوە کرا کە لەم بارودۆخەدا چاکتر وایە تاکە لیوایەك کە لە عێراقدا هەمووی کوردە بەدەربێت لە راپرسی. ئەم وەڵامەش شیکردنەوەی برگەی داهاتووە (لاپەڕە ١٢) لە

راپۆرتەکەی سەرەوەدا" ناوچەی سلێمانی تا رادەیەك بە کۆی دەنگ ئەوەیان رەتکردەوە کە بە شێوەیەك لە شێوەکان بچنە ژێر فرمانی حکومەتی عێراقەوە." ئەوەش هێما بەو رووداوانەی ئەم دواییە دەکات، کە مەندوبی سامی هەلی ئەوەی دا بە کورد تا تێیدا خواستەکانی خۆیان دەربڕن. دەبێ تێبینی ئەوەش بکرێ کە ئەو بلاوکراوەیە لە ٦/ئایار/١٩٢١دا بلاوکرایەوە، واتە پێش راپرسی دووەم. بە هەرحاڵ ئەوە لەوانەیە، هەلۆیستی خەلکی سلێمانی هەرچۆنێ بێت هەلقولاوی خواست و ئارەزوویان بێت بۆ سەربەخۆیی زیاتر لە هاوسۆزی لەگەڵ تورك. هەر کە لیژنەکە گەیشتە ناوچەی کێشەکە، ئیدی دەستی کرد بە گەڕان بەدوای ئەوەی کە دەتوانێ راپرسی لەبارەوە بکات و ئەو پشکنینانەی لەگەڵ نوێنەرانی خەلکدا کرا کە تا رادەیەك ئەم لایەنە دەگرێتەوە.

لیژنەکە نەیدەتوانی بەلگەکانی حکومەتی بریتانی بەبێ مەرج پەسەند بکات، کە دەلێت: راپرسی پێویست ناکات، "لەبەر ئەوەی ئارای نیوەی دانیشتوان تەواو ئاشکرایە" بەلام نیوەکەی تر، جگە لە ژمارەیەکی کەمیان، کە ناتوانن راستەوخۆ بیروڕای خۆیان پێکەوە دەربڕن. یەکەمی ئەم بەلگانە سووربوونە لەسەر هێنانەوەی بەلگە و دووەمیش پێویستی بە تاقیکردنەوە هەیە لە خالی دیاریکراودا.

لیژنەکە نیازی وابوو راپرسیی لە شوێنێکی دیاریکراو یان زیاد لە شوێنێك بۆ تاقیکردنەوە ئەنجام بدات و داوای لە مەندوبی سامی لە بەغدا کرد، کە کاری پێویست لەپێناوی ئەم تاقیکردنەوەیەدا بکات، تا سەربەستی تەواوی هەبێ و لایەنگیری تیانەبێت و بتوانرێ باوەڕی پێ بکرێت.

ئەو تاقیکردنەوانەش بێکەلك بوون لە ئەنجامی ئەو شارەزاییەی کە لیژنەکە لە ماوەی کارکردنیدا بەدەستی هێنا.

لە راستیدا، لیژنەکە تەواو دلنیابوو لەو بڕوا بەهێزەی بریتانیا هەیبوو لەبارەی کێشە کردەییەکانەوە کە دەهاتە پێش پرۆسەی راپرسی و ئەو گومانەی کە پەیوەستە بە راستی و دروستی راپرسییەکەوە، ئەوەش گومانێکە کە نکولی لێناکرێ و کارگێڕی دەولەت لەلایەن هەر یەك لەو دوو حکومەتەوە کاریگەری خۆی لەسەر دەروونی خەلکەکەی جێدەهێلێت. بۆیە پێویستە ئیدارەیەکی کاتی بێلایەن دابمەزرێت. پێشنیاری تورکی لەبارەی پڕکردنەوەی

هەوراز کتێب

کاره حکومییەکانەوە لەلایەن ئەو کەسانەی کە میللەت هەڵیاندەبژێرن یان لەلایەن ئەنجومەنی ریش سپییانەوە لە هەموو ناوچەیەکدا دیاریدەکرێن، نە بێلایەنی دەسەڵات دابین دەکات و نە توانای پاراستنی هەیە لە مەترسیی هەڵچوونی هەست و سۆزی جەماوەر بە پڕوپاگەندەی بەهێز، کە لەوانەیە ئەو کەسانەی لەسەرەوە ناوبراون هاوبەشی تێدا بکەن، بەڵام زۆر دژە بەرژەوەندی تایبەتی هەیە و تەنانەت هەڵبژاردنی ئەو فرمانبەرانە، بێگومان دەبێتە هۆی هەڵچوون و ئاژاوە. هاوشێوەی ئەم دەسەڵاتە بێلایەنە پێویستە هێزێکی کاریگەر لە پۆلیس پشتیوانی بکات و ئەو هێزەش نابێ لە هێزەکانی سەرباز و پۆلیسی بریتانی یان تورکی یان عێراقی بخوازرێن و بارودۆخەکەی ئەم کاتە بەکارهێنانی هێزێکی بێلایەنی پێویستە لە بری ئەوە. ئەو هێزە بێلایەنانە تەنیا کاریان پاراستنی شارەکان نییە و بەس، بەڵکو مەسەلەکە پێویستی بەوەیە کە یەکەکانی هێز بنێرن بۆ چیا کوردییەکان کە تەنانەت هەر پیاوێك لەوێ لە کاتی ئاشتیشدا چەکی هەڵگرتووە. هەوڵدان بۆ پاراستنی ئاسایش بێ هوودەیە، هەرچەند حکومەتی تورکی پێشنیاری ئەوە دەکات، کە بۆ پاراستنی بارودۆخەکە باشتر وایە لە ڕێی ڕێکخراوە عەشایرییەکان یان هێزی ناوخۆ کە بریتین لە هەمەجۆرەی خەڵکانی دانیشتوانی ناوچەکەوە بکرێت. بەڵام ئەم جۆرە کارە، واتە گریمانی هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆ. ئەگەر ئەو مەرجە پێویستیانە _ بێلایەنی کارگێڕی و هێزی پۆلیس _ دابین نەکرێن، ئێمە دەبێ چاوەڕێی ئاژاوەیەکی تەواوەتی بین، هەروەها هەوڵدانی هەندێ لە پارتە سیاسییەکان بۆ گوشار خستنە سەر و بێگومان لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی خوێن ڕشتن. ئەگەر ڕاپرسییەکە بە شێوەیەکی سەرکەوتوو جێبەجێ بکرێت و بەوپەڕی دابینکردنی شیاو بۆ پاراستنی سەربەستی دەنگدان، خۆ ئەگەر ئەنجامەکەی پێچەوانە بێت، ئەوا کاردانەوەی لەسەر بەدیهێنانی خواستەکانی خەڵکی دەبێت، ئەوەش ئەگەر هەر ئارەزوویەکیان هەبێت. فێربوون لە قۆناغی سەرەتاییدایە و بارودۆخی کۆمەڵایەتیش وەك لە سەردەمی سەدەکانی ناوەڕاست یان سەردەمی دەرەبەگایەتیدایە، لە ئەنجامیشدا زۆربەی خەڵکی ئەگەر بۆچوونێکی تایبەتیشیان هەبێت، دوای ڕاو بۆچوونی سەرۆك عەشیرەت و خاوەن موڵکەکانیان دەکەون. هەر ئەوانیش فرمان دەدەن کە بەو پێیە ڕێڕەوەکانی دەنگدان دیاریدەکرێت و کاری تێدەکات، هەروەها ناکۆکی تایبەتی و بە شێوەیەك لە شێوەکان

هەولێرنامەی کتێب

هەست و سۆزی ئەو کاتە و ناتەبایی عەشایری...هتد کاریگەری هەیە و ئەگەرێکی قورسی ئەوەش هەیە کە ترس لە حکومەت کاردانەوەی ناجۆری هەبێت لەسەر دەنگدان. بەڵێ، لە راستیدا لە هەرێمەکەدا خەڵکانی هۆشیار و بە ئاگا هەن، کە رای خۆیان لەسەر حسابی بەرژەوەندی تایبەتی و هەست و سۆزی راستەقینەی خۆیان بدەن. هەموو ئەو خەڵکانەی لەو گرووپەدان، ئەوانەی هەلی ئەوەمان بۆ رەخساوە کە راوێژمان پێکردوون، هەروەها ئەندامە دەرکەوتووەکانی حیزبی پیشتوان بۆ تورکیا، پشتگیریان لەو بۆچوونە تایبەتییەمان دەکرد کە پەیوەند بوو بە بێنرخکردنی راپرسیەکە، کە دەبێتە هۆی زانینی ئارەزووی راستەقینە بۆ دانیشتوان. بەڵام لیژنەکە لەبەر دەم ئەنجومەندا هێما بەوە ناکات و ئەو کارەی لە لایەن حکومەتی بری وەك بەڵگەیەکی براوە دابنرێت تانیاوە پێشنیار کراوە زۆر بە گونجاوتری دادەنێ، کە لیژنەکە دەتوانێت بە هۆیەوە زیاتر زانیاری پێویست کۆبکاتەوە بۆ بنبڕکردنی ناکۆکییەکە. لەسەرو ئەوەشەوە ئەوە ئەو رێگەیەیە کە لیژنەکە گرتییە بەر بۆ جێبەجێ کردنی کارەکەی. لەگەڵ ئەوەشدا، هەروەك لە بەشەکانی تری ئەم راپۆرتەدا، لیژنە لە پشکنینەکەیدا هەوڵی دا کە خواستەکانی حکومەتی تورکی لەیاد نەکات، هیچ هۆیەك یان هەلێکی پشتگوێ نەنا بۆ جەختکردنەوەش لە خواستەکانی دانیشتوان.

تێبینی:

ئەم وتارە تەنیا بەشی دووەمی کتێبی (کێشەی سنووری نێوان تورکیا و عێراق)ە. بۆی. بەهیوای ئەوەی سەرجەم بابەتەکانی ناو کتێبی ناوبراو بەم نزیکانە بکەوێتە کتێبخانەی کوردییەوە.

کورتەیەك لە مێژووی نەژادی میللەتی کورد

موعتەسەم ساڵەیی

تەمەنی مرۆڤ لەسەر رووی زەوی بۆ نزیکەی پێنج سەد هەزار ساڵ پێش ئێستا دەگەڕێتەوە. مرۆڤی سەرەتایی لە مەیموونەوە نزیك بووە زیاتر لە مرۆڤی ئاسایی، بەڵام بە پێی پەرەسەندنو گەشەسەندن، عەقڵو هۆشو لەشو لاری رێکوپێك بووەو دەقی تەواوی گرتووە. لەبەر ئەوەی وڵاتی چیای زاگرۆسو دەورو بەری یاخود کوردستانی ئێستا ناوچەیەکی بە پیتو بەرەکەتو پڕ لە گیانلەبەرو سەوزایی بووە، بۆیە هەر لە سەرەتاوە مرۆڤ لەم ناوچەیەدا ژیاوە. لە رابووردوو ئێستایشدا داری بەڕوو لە کوردستاندا زۆر بووەو مرۆڤی سەرەتاییش بە شێوەیەکی سەرەکی پەنای بردۆتە بەر خواردنی بەروبوومی ئەم دارە.

پێش نزیکەی (١٥٠٠٠٠ - ٢٥٠٠٠٠) ساڵ پێش ئێستا مرۆڤی جۆری (نیاندەرتاڵ) لە کوردستاندا ژیاوە. بە تایبەتی لە ئەشکەوتی شانەدەریدا ئێسكو پاشماوەو کەرەستەی بەردینی ئەم جۆرە مرۆڤە دۆزراونەتەوە.

زاگرۆس ناوی زنجیرە چیایەکە، کە لە رۆژهەڵاتەوە بەرەو رۆژئاوا کشاوەو بە بڕبڕەی پشتی وڵاتی کوردستان دادەنرێت. ئەم زنجیرە چیایە دەکەوێتە خۆرهەڵاتی تورکیاو خۆرئاوای باشووری ئێرانو باکووری عێراقەوە. درێژی ئەم زنجیرە چیایە (١٦٠٠) کیلۆمەترەو پانیشی لە (١٦٠) کیلۆمەترەوە تاوەکو (٣٢٠) کیلۆ مەتر دەبێت. ئەو بەشەی زاگرۆس، کە دەکەوێتە تورکیاوە، لە مێژووی کۆندا پێی دەوترا (ئەرارات) ئەم ناوە

لە ناوی دەوڵەتی (ئورارتو)ەوە هاتووە.[1] لە تەوراتدا هاتووە کە کەشتییەکەی نوح بەسەر چیای ئەراراتەوە نیشتۆتەوە، لەم ڕووەوە لە تەوراتدا لە بەشی (٨: ٣ - ٥)دا هاتووە (لە حەڤدەیەمین ڕۆژی مانگدا کەشتییەکە بەسەر چیای ئەراراتدا نیشتەوە) لە قورئانیشدا لە ئایەتی چلو چواری سورەتی هوددا هاتووەو دەڵێت (وغيض الماء وقضي الامر وأستوت على الجودي) جیۆگرافیناسەکان چیای جودیان لە کوردستاندا دەسنیشان کردووە، کە دەکەوێتە باکووری شاری موسڵ بە تایبەتی لەسەر سنووری نێوان عێراقو تورکیا، لە دووری ٢٥ کیلۆمەتر لە باکووری ڕۆژهەڵاتی جەزیرەی ئیبن عومەر (شاری سلوپی)، کە دەکەوێتە بەرامبەر شارۆچکەی زاخۆی عێراقی، بڵندی ئەم چیایە نزیکەی ٣٥٠٠ مەتر دەبێت.[2] لە قورئانی پیرۆزدا ناوی چیاکە بە جودی هاتووە، چونکی لە زمانی عەرەبیدا پیتی (گ) نییەو بۆیە بووە بە پیتی (ج). لە بنەڕەتدا چیای گودیە لە وڵاتی گودی یان گوتی کە ناوی کۆنی میللەتی کورد بووە... لە ناوچەی دەرسیم تورکەکان ناویان گۆڕیوەو کردوویانە بە (تونجلی)، تاوەکو ڕۆژی ئەمرۆمان لەوێدا دەربەندێك هەیە بە ناوی (دەربەندی کوتی)یەوە.[3]

چیای ئەراراتیش کە لە تەوراتدا ناوی هاتووە، مێژوو دەگێڕێتەوە ئۆرارتیەکان لەو ناوچەیەدا حوکمڕانیان کردووە، خاوەنی دەوڵەتێکی بە هێز بوونەو لە ژێر زەوی شاری (وان)ی پایتەختیاندا پاشماوەی ئەو وڵاتە دۆزراوەتەوە. شەلمەنسەری پاشای ئاشووری لە ساڵی ١٢٦٠ی پ. ز.دا ناوی ئاراراتی بردووە. هیرۆدۆت دەڵێت (لە دەوروبەری چیای ئەراراتدا هۆزی ئالارود، هالدییان دەپەرست). لەبەر ئەوەی کە خواوەندی (هالدی) یاخود (خالدی)یان دەپەرست، بۆیە بەو تیرەیەیان وتووە هالدییەکان یاخود خالدییەکان. ئێستاش لە ڕۆژی ئەمرۆماندا عەشرەتێکی کورد هەیە بە ناوی (خالدی)یەوە کە بنەچەیان

---

[1] مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی، وڵاتەکەت باشتر بناسە، دەزگای چاپو بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، لاپەڕە (٢٩٩).

[2] دکتۆر فرسەت مەرعی، اكراد وكردستان، وزارة الثقافة، سليمانية، ٢٠٠٦، لاپەڕە (١٠٣).

[3] ئیحسان نووری پاشا، مێژووی ڕیشەی نەژادی کورد، وەرگێڕانی وریا قانع، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣، لاپەڕە (٢٣).

دەگەڕێتەوە بۆ هالدییەکان. تەنانەت هەندێك لەو خالدییانە لە ژێر کاریگەری ئیسلامدا دەڵێن گوایە لە نەوەی (خالیدی کوڕی وەلید)ن. لە کاتێکدا خالیدی کوڕی وەلید تاقە کوڕێکی هەبووە بە ناوی سەلمان و ئەویش منداڵی نەبووە...!؟

هەر لە مێژەوە میللەتی کورد لە ناوچەی ریزە چیای زاگرۆس و دەوروبەریدا ژیاون. کاتی خۆی یۆنانییەکان لە سەردەمانی کۆندا وشەی زاگرۆسیان بۆ ریزە چیاکانی کوردستان بە کارهێناوە. لەوانەیە ئەم ناوەیش لە وشەی (ئاگر)ی کوردییەوە وەرگیرابێت.

ئەوەی شایانی باسە ئێستایش چیای ئاگری داغ لە کوردستانی تورکیا هەیە، کە کاتی خۆی بۆ ماوەی پێنج ساڵ میللەتی کورد لە چیای ئاگریداغ شۆڕشیان دژی تورکە رەگەزپەرستەکان بەرپا کرد. مامۆستا مەلا جەمیلی رۆژبەیانیش لەم رووەوە دەڵێت (بە دووریشی نازانین کە وشەی زاگرۆس لە بنەڕەتدا لە وشەی (زۆرگ)ی کوردییەوە پەیدا بوو بێت، وشەی زۆرگ کە لە کوردیدا ناوە بۆ چیا تا ئەمرۆکە لە ناو هەرێمەکانی شوانی کێشك و سالەیی باوە بۆ ئەو چیایەی کە دەکەوێتە نێوانی پردێ و کەرکوکەوە، واتە لای خۆرهەڵاتی باکووری زێی بچووکەوە، تا لای خۆرئاوای خڕی خاسەی نێوانی شاری کەرکوك درێژە دەکێشێت. لای ژووری چیای زۆرگەزاو پێدەشتیەکانی سالەیی و شوانە...).[1]

وشەی زەرگەتەیشمان هەر هەیە کە لە وشەی زاگرۆس و زۆرگەوە نزیکە. ئەوەتا بە تەنیشتی شاری سلێمانییەوە ناوچەی زەرگەتە هەیە. هەروەها لە رۆژهەڵاتی گوندی کانی چناریشەوە دەربەندی زەرگەتە هەیە، کە پاشماوەی کۆنی لێیە و شوێنێکی دڵگیرە و دەکەوێتە بناری رۆژهەڵاتی ریزە چیاکانی دەربەندی بازیان و دەڕوانێتە شاری چەمچەماڵ. بە داخەوە تاکو ئێستا ئەو شوێنە لەلایەن ئاسەوارناسانەوە بەسەرنەکراوەتەوە...

میللەتی کورد بە شێوەیەکی گشتی لە کوردستاندا بەسەر ریزە چیای زاگرۆس و دەوروبەریدا دەژین. سەبارەت بە ژمارەی میللەتی کورد رێژەیەکی دیاریکراو بە دەستەوە نییە، چونکە تاوەکو ئێستا ئەو وڵاتانەی کە کوردستانیان داگیرکردووە، نەیانویستووە سەرژمێرییەکی تەواوی کورد لە وڵاتەکانیاندا بکرێت. (مایکڵ گەنتەر) لەم بارەیەوە گۆشە نیگای خۆی دەردەخات و دەڵێت (هێشتا خەملاندنێکی گونجاو هەیە دەڵێ کە لە نێوان ١٢

---

[1] مەلا جەمیل رۆژبەیانی، وڵاتەکەت باشتر بناسە، لاپەڕە (٢٩٨).

- ١٥ ملیۆن کورد لە تورکیادا هەن - کە دەکاتە ١٨- ٢٣ ٪ دانیشتوانەکانی. لە ئێرانیشدا ٥-٦ ملیۆن کورد دەژین کە دەکاتە ١١ ٪ ، لە عێراقیشدا ٤- ٥ ملیۆن کورد دەژین ئەمیش دەکاتە ١٧- ٢٠٪ ، لە سوریاشدا یەك ملیۆن هەن، کە دەکاتە ٩ ٪، بە لای کەمیشەوە ٢٠٠٠٠٠ کورد لە هەندێك بەشی سۆڤیەتی پێشوودا دەژین. هەندێکیش دەڵێن نزیکەی یەك ملیۆن لەوێدا دەژین. لەم دەمانەیشدا کوردەکانی تاراوگە لە ئەوروپای رۆژئاوادا ژمارەیان لە یەك ملیۆن تێپەڕیوە. نیوەی زیاتری ئەو ئاوارانە لە جەرمەنستاندا جێگیرن. نزیکەی دوو سەد هەزار کوردیش لە ولاتە یەکگرتووەکاندا دەژین...).[١]

مێژوونووسی فارسی (حمد الله مستوفی) کە لە نێوەڕاستی سەدەی چوارەمدا ژیاوە، لە زەفەر نامەدا سنووری کوردستان بەم جۆرە دیاری دەکات: (لە خۆرهەڵاتەوە ئێرانی عەجەم، لە باکوورەوە ئازەربایجان، لە خۆرئاواوە ئێراقی عەرەبی، لە باشوورەوە خوزستان) هەروەها بە پێی نووسراوەکانی ئەو مێژوونووسە کوردستان ئەو کاتە شازدە شارو باژێر بووە..

پێوانەی خاکی کوردستان بە تێکڕا دەگاتە (٤٠٩٦٥٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشە، کە لە خاکی ولاتانی بەریتانیاو هۆڵەنداو بەلژیكو سویسراو دانیمارك فراوانترو بەرینترە. پێوانەی خاکی کوردستان دابەشکراوەتە سەر چەند ولاتێك، کە بەشی خاکی کوردستان لەو ولاتانەیشدا بەم شێوەیە هاتووە:

لە ولاتی تورکیا (١٩٤,٤٠٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشەیە
لە ئێراندا (١٢٤,٩٥٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشەیە
لە ئێراقدا (٧٢,٠٠٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشەیە
لە سوریادا (١٨,٣٠٠) کیلۆ مەتری چوار گۆشەیە[٢]

شاعیری نیشتمان پەروەری کورد (ئەسیری ١٨٩٥ – ١٩٦٢) لە هەڵبەستێکدا سنووری کوردستانی بەم شێوەیە دەسنیشان کردووە:

---

[١] مایکل گەنتەر، فەرهەنگی مێژووی کورد، وەرگێڕانی مامکاك، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧، لاپەڕە (٢١).

[٢] قادر ئەحمەدی، کوردو مێژوو، سلێمانی، ٢٠٠٥، لاپەڕە (٣٧).

هەواڵنامەی کتێب

کــــوردە دەزانـــــی لـــە کـــوێ جـــێگیرە خزمـــــانی تـــۆ
گـــوێ بگـــرە بـــۆتی بڵـــێم جێگـــەی قـــەومانی تـــۆ
کێـــوی تـــۆرۆس‌و عـــومقی حەوزەکـــەی ئەســـکەندەروون
غەربییـــە تـــا بـــەحری رەش، ســـەرحەدی مەیـــدانی تـــۆ
بـــەحری رەش‌و گـــەردەهان، ئـــاوی ئاراســـە بـــزان
حـــەدی شـــیماڵە ئەمـــە بـــۆ کـــۆچ‌و جـــەولانی تـــۆ
ئـــەلوەن‌و گـــۆمی ورمـــێ، تـــا ســـەری ئـــاوی ئـــاراس
ســـــنووری رۆژهەڵاتـــــە جۆگـــــەو کێـــــوانی تـــــۆ
ئـــەهوازو کێـــوی حـــەمرین، ژەنگـــارە رێـــی نـــسەیبین
ســـــنوورە بـــــۆ جنـــــووبی باغـــــچەو باغـــــانی تـــــۆ
لـــە نـــاوی ئـــەم ســـنوورە دوانـــزە ویلایـــەت هەیـــە
دەڵـــێن دوانـــزە ملیۆنـــە نفوســـی کـــوردانی تـــۆ
حاشـــــا درۆیـــــە وتـــــرا نفووســـــیان نەنووســـــرا
دەگاتـــە بیـــست ملیـــۆن بنووســـرێ قـــەومانی تـــۆ
لـــە دەر بـــە ئـــەم ســـنوورە لـــە ئەنقـــەرەو خوراســـان
بلـــوش‌و ئەزەربـــەیجان، لەوێـــشە خزمـــانی تـــۆ
ئـــەی وەتـــەنی خۆشەویـــست نـــاوتم ئـــەوجا کـــە بیـــست
منـــداڵێکی ســـاوا بـــووم، دەبوومـــە قوربـــانی تـــۆ
وتـــەی وڵاتـــی کـــوردە، لـــە لای تـــۆ هـــەروەکو وێـــردە
(ئەســـیری) ئـــەم حاڵەتـــە دەلیلـــی میـــوانی تـــۆ[1]

گۆتییەکان‌و هۆرییەکان‌و لۆلۆییەکان‌و کاشییەکان بە بەشێکی گرنگی باوو باپیرانی کورد دەژمێردرێن، تێکڕای ئەم تیرانەیش ئاری نەژادو هیندو ئەوروپایی نین، بەڵکو

[1] دیوانی ئەسیری، ئامادە کردن‌و پێشەکی: دکتۆر کوردستان موکریانی، پێدا چوونەوەو بەراورد: ئەحمەد تاقانە، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦، لاپەڕە (١٧٤ ــ ١٧٥).

دانیشتوانی ڕەسەنی ناوچەکانی زاگرۆسن‌و هەر لە کۆنەوە لەوێدا بوونەو ژیاون، لە پاشانیشدا تەووژمی هیندو ئەوروپایی ئاری نەژاد هاتونەتە ناوچەکەیان‌و تێکەڵ بە یەکتری بوونەو لە پاشاندا دانیشتوانی ڕەسەنی ناوچەی زاگرۆس لەگەڵ ئاری نەژادەکاندا وەکو میتانی‌و میدی بە هەموویانەوە تێکڕا میللەتی کوردیان پێکهێناوە. سەرەڕای هەموویشی بە درێژایی مێژوو نەتەوەیەك هەر هەبووە کە ناوەکەیان لە وشەی کوردەوە نزیك بووە، وەکو کەرداو کەردوو کەردەکیس‌و کاردۆخی‌و کورتی‌و کیرتی کە هەردەم بە بەشێك لە گۆتییەکان لە قەڵەم دراون. بەڵگەیەکی مێژوویی دەیسەلمێنێت کە هەموو ناوەکانی خالیدی‌و ئاراراتی‌و سۆباری‌و نایری‌و میتانی‌و موشکی‌و.... هتد هەر هەموویان گۆتی بوون. لە نووسراوێکی هەڵکۆڵراودا کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شەلمەنسەری یەکەم ١٢٨٠- ١٢٦١ پ. ز. هاتووە (هۆزی گۆتی کە لە ئاسمانی ئەم سەردەمەدا وەکو ئەستێرەیەکی پرشنگدار بوو، نەك بە تەنیا بە هۆی زۆرییەوە، بەڵکو بە هۆی ورەو ئازایەتی‌و کاولکارییەوە بەناوبانگ بوون. لە رووی مندا درێژەیان بە یاخی بوون‌و دوژمنایەتی دا)[1]

پایەختی گۆتییەکان (ئەرەبخا) بووە کە ئێستا گەڕەکێکە بە ناوی عەرەفەوە لە ڕۆژئاوای شاری کەرکوك، بە پێی راو بۆچوونی دکتۆر کەمال رەشید، گۆتییەکان بریتین لە کۆنترین دانیشتوانی شاری کەرکوك، هەر ئەوانیش پێش (٣٥٠٠ - ٤٥٠٠) ساڵ پ. ز. قەڵای کەرکوکیان دامەزراندووە.[2]

بە گوێرەی ئەو نووسراوانەی کە بە خەتی بزماری نووسراون، ناوی وڵاتی گۆتیوم، بۆ یەکەم جار لە لایەن (لوگان ـ ئان مونتو)ی حاکمی شاری ئەدەب سۆمەرەوە هاتووە، کە ئەم شارە لە ناوچەی فوراتی باشوور بووە کە ئێستا پێی دەووترێت سەماوە.[3]

گۆتیەکان لە سەرووی چیای حەمرین‌و ژوورووی وڵاتی عێراقی ئێستا ژیابوون. سۆمەرییەکان‌و ئەکەدییەکان‌و پاشتریش ئاشوورییەکان، بەو ناوچە گۆتی نشینانەیان

---

[1] ئیحسان نووری پاشا، مێژووی ریشەی نەژادی کورد، لاپەڕە (٢٠).

[2] الدكتور جمال رشيد، كركوك فى العصور القديمه، دار ئاراس، أربيل، ٢٠٠٢، لاپەڕە (٢٧).

[3] قادر ئەحمەدی، کوردو مێژوو، لاپەڕە (٢٣).

دەووت سوبار، سوبور، سوبارتو، سوبار تیوم، سوبار توم، شوبارو، شوبریاو تەنانەت شوراویشیان پێ وتووە.[1] وەهای پێدەچێت کە گوندی (شۆراو) کە دەکەوێتە سەر رێگای کەرکوك‌و هەولێرەوە هەر لەو ناوە کۆنەوە سەرچاوەیگرتبێت.. هەروەها لەسەر جادەی داقوق دوزخورماتو گوندێك هەیە ناوی (شۆراو)ە . سۆمەریەکان بە شاخیان دەووت (کور) لە حالەتی کۆدا وتوویانە (کور کور) بە مانای چیاکان، مەبەستیشیان ولاتی چیاکانی کوردستانی ئێستا بووە.

ئەکەدییەکانیش وشەی (عەلیاتم)یان بۆ ژووروی ولاتی عێراقی ئێستا بە کارهێناوە. (نارام سین — ٢٢٦٠ — ٢٢٢٣)ی پ. ز. کە کوڕەزای سەرگۆنی ئەکەدی بووە، ناوی خۆی ناوە پاشای عەلیاتم. خەڵکانی گۆتیۆم لە دانیشتووانی ئەرابخاو قەلای کەرکوك زۆرینەی دانیشتووانی ناوچەی سوبارتۆیان پێکهێناوە.

لە یەکێك لە نووسراوەکانی سەر پارچە قوڕەکانی هەزارەی دووەمی سەردەمی سۆمەریەکاندا ناوی زەویوزاری (کەردە) هاتووە. ئەو پارچە نووسراوە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی شا (شورسین)ی شای (ئور) (١٩٧٨ ــ ١٩٧٠)ی پ. ز.. ئەم ناوەیش بۆی هەیە کە بە (کەردەکە)یش بخوێنرێتەوە.[2]

مێژوو نووسی یۆنانی هیرۆدۆت (٤٨٤ ــ ٤٢٥)ی پ. ز. وشەی (کارداکیس)ی بە کارهێناوە. پاشتریش (زەینەفۆن) کە لە ساڵی (٤٠١)ی پ. ز.دا بە خۆی‌و دە هەزار سەربازەوە لە ولاتی فارسەوە دەگەڕێنەوەو بۆ ماوەی حەوت رۆژ بە کوردستاندا رەتدەبن‌و تووشی شەڕێکی سەخت دەبن لەگەڵ دانیشتووانی ناوچەکەدا، ئەم سەرکردە سەربازییە یۆنانییە لە کتێبەکەیدا ناوی دانیشتووانی ناوچەکەی بە (کاردۆخی) بردووە. هەندێك لە لێکۆڵەرانی کورد وەهای بۆ دەچن کە ناوچەی (کەردا) لە سەرچاوە بزمارییەکاندا بە شێوەیەکی ئەوتۆ نووسراوە، گەر یەکێك شارەزای زمانی سۆمەری نەبێت وەهای تێدەگات کە ناوی ناوچەکە (کەردەکا)یە نەك (کەردا)، بۆیە کە هیرۆدۆت گوێی لێبووە یاخود خوێندویەتیەوە بە شێوەزاری یۆنانی بە (کارداکیس) نووسیویەتی، بە زۆریش وەها مەزنە

---

[1] الدکتور جمال رشید، کرکوك فی العصور القدیمه، لاپەڕە (٢٤).

[2] توفیق وهبیي بك، الأثار الکاملة، اعداد: رفیق صالح، بنکەی ژین، سلیمانیە، ٢٠٠٦، لاپەڕە (٢٢).

دەکرێت کە هیرۆدۆت لەم ناوە مەبەستی دانیشتووانی کوردستان نەبووە، بەڵکو مەبەستی دانیشتووانی ناوچەی (کەردا) بووە.[1]

مامۆستا ئەمین زەکی ناوی کوردی بە درێژایی مێژوو بەم شێوەیەی خوارەوە تۆمار کردووە:

١. لە لای سۆمەریەکان بە ناوی (گوتی. جویت. جودی).

٢. لە لای ئاشووریەکان (گوتی. کوتی. کورتی. کاردو. کاردا. کاردان. کارکتان. کارداك).

٣. لای یۆنانیەکانو رۆمانەکان (کاروسۆی. کاردخۆی. کاردوك. کردوکی. کردوخی. کوردویکای).

٤. لای ئێرانیەکان (کورتیوی. سبیرتی. کورداها).

٥. لای ئەرمەنیەکان (کوردوئین. کوردوچیخ. کورتیخ. کرخی. کورخی).

٦. لای عەرەبەکان بە پێی کتێبە ئیسلامییەکان (کردی. کاردوی. باکاردا. کارتاویە. جودی. جوردی. بکرادە).[2]

جیۆگرافیناسی ناسراوی یۆنانی سترابۆن (٦٤ پ. ز. ـ ١٩ زاینی) لە سەدەی یەکەمی زاینیدا لە هەرێمی (کبادۆکیە)ی ئاسیای بچووکدا ژیاوە. کتێبێکی بۆ جیۆگرافیای جیهان لە حەڤدە بەرگدا داناوە. ناوچەکانی ئەو سەردەمەی بابلو ئاشوورو کوردوئینی وەسف کردووە. جیۆگرافیای ناوچەی (کوردوئین)ی لە نێوان شاری ئامەدو موشدا دەستنیشان کردووە. ناوی چەند شارێکی کوردی لەسەر رووباری دیجلە هێناوە، کە ئەمانەن: (ساریسا)و (ساتالکا)و (پیناکا).[3]

لە سەردەمی ئاشووریەکاندا بە ویلایەتی (بۆتان)و (ئاشوور)یان وتووە (گۆتیۆم) واتە وڵاتی (گۆتی). هەندێك لە مێژووناسان وەهای بۆ دەچن کە لە مێژوودا میللەتێك نەبووە

---

[1] الدکتور فرست مرعی، کردستان فی القرن السابع المیلادی، مرکز کردستان للدراسات الاستراتیجیە، سلیمانیە، ٢٠٠٦، لاپەڕە (٣١).

[2] محمد رسول هاوار، کوردو باکوری کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، ٢٠٠٦، لاپەڕە (٣٨).

[3] الدکتور فرست مرعی، کردستان فی القرن السابع المیلادی، لاپەڕە (٣٤).

هەزارنامەی کتێب

به ناوی ئاشووریەوە، بەڵکو دەوڵەتێکی پڕ هێزو بە توانا هەبووە بە ناوی ئاشوورەوەو هەر میللەتێکیش لەو میللەتانەی ناوچەکانی گوتیوم گەر خواوەندی (ئاشوور)یان پەرستبێت ئەوا پێیان وتراوە ئاشووری. ڕۆژهەڵاتناس (دکتۆر ئاوری) لە بارەی گۆتیۆمەوە یانی وڵاتی گۆتیۆمەوە دەڵێت:

(کاردۆ. کاردۆخی. کارتوخی. کاردۆشی. کاردا. کارداك. کارداویە. کاتاویە. کوردی. کورتی. کورتەدی. کورتۆخی. کوردوانی. کوردیا. گوتی. ئەمانە هەمووی بۆ یەك ناو دەبرێن).[1]

لە کتێبێکی سەردەمی ساسانییەکاندا کە بە زمانی پەهلەوی نووسراوە ناوی (کورد، کوردان) هاتووە. ئەردەشێری بابەکان دامەزرێنەری بنەماڵەی ساسانی لە ساڵی (٢٢٦)ی پ. ز.دا کە باسی دوژمنەکانی دەکات، دێتە سەر (مادیگ) ناوێك کە (پادشای کوردان) بووە.[2] لە ساڵی (٥٣٨)پ. ز.دا کاتێك کورشی پادشای فارس بابلی داگیر کرد، سووارە کوردە گۆتۆییەکان پێشڕەوی لەشکرەکەی بوون. گۆتۆییەکان کە پایتەختەکەیان ئەراپخا بوو بە تەنیشتی شاری کەرکوکی ئێستاوە، سەدو بیستو چوار ساڵو چل ڕۆژ وڵاتی ئەکەدو بابلیان داگیر کردو لەو ماوەیەدا لە خوارووی وڵاتی نێوان دوو رووباری میزۆپۆتامیادا حوکمڕانیان کردووە (لە دەورو بەری ٢٢٦٤ – ٢١٧٣ پێش زایینی) بیستو یەك پادشای گۆتۆ لەو سەدەیەدا یەك بە دوای یەك هاتن.[3]

کورد لە روانگەی وشەوە بە واتای بە هێزو پاڵەوان پێناسە کراوە. ئەمین زەکی بەگ لە کتێبی کوردو کوردستاندا لەو باوەڕەدایە کە رەنگە وشەی کورد لە زمانی ئاشوورییەوە وەرگیرا بێت، کە لەو زمانەدا کاردو کورد بە واتای بە هێزو پاڵەوان هاتووە. هەندێ کەسی

---

[1] محەمەد مەردۆخی کوردستانی، مێژووی کوردو کوردستان، وەرگێڕانی: عبد الكريم محمد سعيد، بڵاوکردنەوەی چوار چرا، سلێمانی، چاپی دووەم، (٢٠٠٧)، لاپەڕە (٩٣).

[2] ئارشاك سافرستیان، کوردو کوردستان، وەرگێڕانی: ئەمین شوان دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، لاپەڕە (٢٠).

[3] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (٢٦).

تر کورد بە (گورد)ی فارسی تێگەیشتوون کە لە شانامەدا بە واتای پاڵەوان[1] دێت. بێگومان تاوەکو ڕۆژی ئەمڕۆمان لە نێو میللەتی کورددا کەسانی دامەزراوو تێکسمڕاو بە (خورت) وەسف دەکرێن. (فایەق بێکەس)ی شاعیریش کورد بە گورد وەسف دەکاتو دەڵێت:

ئەم کوردە گوردە ئێستا کە بێکەسو هەژارە
ملی بۆ شێری دوژمن خوارو کەچو لارە[2]

هەروەها ئەسیری شاعیریش هەمان وشەی (گورد)ی بۆ وەسفی کورد بە کار هێناوەو دەڵێت:

پیرۆز بێ جەژنی تۆ ئەی کوردی گوردی بە وەفا
سەد جەژنی وا بدینی بە دڵخۆشیو سەفا[3]

مێژوو نووسی ناسراو (درایڤەر) ناوی کوردی بە درێژایی مێژوو بەم شێوەیەی خوارەوە پۆلین کردووە:

١. لە سەدەی یەکەمی زاینیدا: کوردوەنی. گوردێنی. گوریەئەس. گوردیەئنا.
٢. لە سەدەی دووەمی زاینیدا: گوردێنێ. گورد یەئوس. کوردوێنێ. کەردینۆس.
٣. لە سەدەی چوارەمی زاینیدا: کەردو وێنی. کوردوێنی. کوردیەئی.
٤. لە سەدەی پێنجەمی زاینیدا: کەردوێنی. کوردوێنە. کوردێینە.
٥. لە نووسراوی پیاوە ئاینییەکاندا: کەردیئۆس. کوردولیە. کوردیەلیە.[4]

نووسەری ناسراوی عێراقی دکتۆر عەلی وەردی. نووسیویەتی کە ئیمامی عەلی

---

[1] مەنسوور مەخدەم، گرنگی کوردو کوردستان. وەرگێڕانی: ڕەفعەت مورادی، وەزارەتی ڕۆشنبیری، لاپەڕە (٢٠).

[2] دیوانی فایەق بێکەس، ئامادە کردنی: محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی الادیب، بغداد، ١٩٨٠، لاپەڕە (٦٥).

[3] دیوانی ئەسیری، لاپەڕە (٤٠).

[4] (گ. ر. درایڤەر)، درایڤەرو کورد، وەرگێڕانی: ئەنوەری سوڵتانی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٥، لاپەڕە (١٥).

وتوویەتی بنەڕەتو سەرچاوەی عەشرەتی قورەیش دەگەڕێتەوە بۆ ناوچەی (کوتی) لە عێراقی کۆندا.. ئەوەتا ئەو نووسەرە لە لاپەڕە (١٠٦)ی کتێبی (أسطورة الادب الرفيع) دا دەڵێت: (ولكن علي بن ابي طالب جاء برأي آخر في أصل قريش. فهو يقول بأن قريشا من نبط كوثي. وكوثي بلدة في العراق القديم..).[١] لە راستیدا ئەم رستەیە بە قەڵەمی کوردێك نەنووسراوە، بەڵکو لە لایەن نووسەرێکی بەناوبانگی باوەڕ پێکراوی عەرەبییەوە نووسراوە کە ئەویش دکتۆر عەلی وەردیە.! لەوانەیە هەندێك بڵێن کە مەبەستی ئیمامی عەلی رەزای خوای لێبێت ناوچەی (گوتی) نییە بەڵکو شاری (کوت)ە لە خوارووی عێراقدا کە ئێستا ناوچەیەکی عەرەبنشینە.. مامۆستا مەلا جەمیلی رۆژبەیانی لەم رووەوە لە کتێبی (چوار دەوڵەتی کوردی)دا دەڵێت کە ناوچە بێشەڵانو زەلکەوەکانی خوارووی عێراق لە سەردەمی کۆندا کوردنشین بوونەو عەرەبی تێدا نەبووە. هەروەها دەڵێت کە وشەی (هور) لە بنەڕەتدا وشەیەکی کوردییەو عەرەبی نییە. ئەوەتا بەم شێوەیە نووسیویەتیو دەڵێت:

(هەوارو وشەیەکی کوردیە لەگەڵ زەلکاودا یەك مەبەست ئەگەیەنو یەك واتان. دوور نیە عەرەب ئەم ناوە کوردییەیان کردبێ بە هۆرو (ئەهواری وشەی گشتی). دەڵێم دوور نییە چونکە عەرەب لە سەردەمی ئەمەویو عەباسیدا وشەی (بطيحة. بطائح)یان بە کار هێناوەو ئەم وشەی (هور)ە دواتر کەوتۆتە سەر زمان. مەبەست لە هەوراو (هور ــ أهوار) ئەو سەر زەوییە زەلکاوە قامیشەڵانە جەنگەڵیە کە ئەکەوێتە نێوان بەسرەو ئەهواز (ئاوەزێ) عیمارە ــ کوت ــ ناسریەوە. ئەم خاکە لە سەردەمی ساسانیدا وشکانو پڕ لە باغاتو کشتوکاڵ بووە. پاش رووخانی دەوڵەتی ساسانی لە سەردەمی سەرەتای ئیسلامو دەورانی ئەمەویدا بە هۆی ئەوەوە کە (سواد العراق) (رەشە خاکی عێراق) هەموو باغە خورماو دارستانو کشتوکاڵ بووە).[٢]

لە پاشاندا مامۆستا مەلا جەمیل دێتە سەر ئەوەی کە بڵێت (حەجاج)ی والی عێراق بوو (کوفە)ی بە جێ هێشتو بۆ ئەوەی نزیکی هەوراوەکان بێتو زوو زوو هەڵمەتی

---

[١] الدكتور علي الوردي، أسطورة الأدب الرفيع، مدينة قم، ٢٠٠٥، لاپەڕە (١٠٦).

[٢] گۆڤاری روڤار، مەلا جەمیلی رۆژبەیانی، شەهیدی فیکری مێژوو، سلێمانی، ژمارە (٤٨)، کانوونی دووەم، ٢٠٠٨، لاپەڕە (١٤).

یاخییان بدات‌و چوو شاری (واست)ی دروستکرد و لەوێ دانیشت..).[1]

مامۆستا مەلا جەمیل کوردستانی بوونی ناوچەکە دوپات دەکاتەوەو دەڵێت (لەم سەردەمەدا هەرێمی واست (کوت) بەشێبوو لە کوردستان...)[2]

لێرەدا پێویستە بڵێین جیاوازی هەیە لە نێوان هەر سێ وشەی (کوێت)و (کوت)و (کوتی). لە راستیدا لە سەردەمانی کۆندا ناوچەی (کوت)ی عێراقی کوردنشین بووە، وشەی (کوتی. گوتی. جودی)یش پەیوەندی بە مێژووی باوو باپیرانی میللەتی کوردەوە هەیە...

گۆتیەکان‌و کاشیەکان‌و هورییەکان دانیشتوانی رەسەنی چیای زاگرۆس‌و ژووررووی وڵاتی نێوان دوو رووبارن، بە تایبەتی گۆتیەکان بە کۆنترین دانیشتوانی کوردستانی خواروو لەگەڵ شاری کەرکوك دەژمێردرێن، هەر ئەوانیش قەڵای کەرکوکیان دامەزراندووە، پایتەختەکەیان ئەرابخا بووە لە شاری کەرکوکدا، کە ئێستا پێی دەوترێت گەڕەکی عەرەفەو دەکەوێتە تەنیشتی ناوچەی باوە گوڕ گوڕی نەوتییەوە. مێژوو نووسی یۆنانی (پلۆتارخ ٥٠ - ١٢٥ز) کاتی خۆی سەردانی رۆژهەڵاتی کردووەو ناوچەی (باوە گوڕ گوڕ)ی بە ناوی (کور کورا kor koura) ناو بردووە، کە ئەم شوێنەش لەگەڵ ئەرابخا بەشێك لە ناوچەی ساترابی میدییان پێکهێناوە. دکتۆر جەمال رەشید وەهای بۆ دەچێت کە وشەی (کەرکوك)ی ئێستا هەر لەو ناوە کۆنەوە سەریهەڵدابێت، لە پاشاندا پاشگری زاگرۆسی (ak – uk)ی وەرگرتووەو بووە بە کەرکوت (korkout) یاخود (korkour – uk)و دواتریش بووە بە کەرکوك.[3]

یەکەم ئاماژە بە گۆتیەکان ئەوەیە کە یەکەمین پاشای گۆتی ناوی (ئاننا توم) بووە. ئەم پاشایە لە سەدەی (٣١)ی پ. ز.دا ژیاوەو لەگەڵ ئیلامییەکاندا شەڕی کردووەو شاری (لاگش)ی کردووە بە پایتەختی خۆی، هەروەها ئاماژەیش بەوە کراوە کە رۆژگاری فەرمانڕەوایی گۆتی بە دەستی (ئۆتۆهیگال) پاشای ئور لە ناو چووەو گۆتییەکان بەرەو کەناری چیای ئارارات کە وڵاتی پێشینی خۆیان بووە، کشاونەتەوەو لەگەڵ لۆلۆییەکاندا

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٤).

[2] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (١٥).

[3] د. جمال رشید، کرکوك فی العصور القدیمە، دار ئاراس، اربیل، (٢٠٠٢)، ل (٤٢).

تێکەڵ بوونە، دوایین پاشای گۆتی ناوی(تیریگان) بووە.[1]

گۆتییەکان بە درێژایی سەدەیەك (٢٢٢٨ - ٢١٢٨)ی پێش زایینی حوکمڕانی وڵاتی ئەکەدیان کردووە لە خوارووی وڵاتی نێوان دوو رووباردا. لە ستوونی حەوتی (دێڕی ٢١ - ٢٨)دا لە لیستی پاشایانی سۆمەریدا ئەم زانیارییانە نووسراون.

ئۆتۆ بۆ ماوەی حەوت ساڵ حوکمڕانی ئوری کرد، پاشانیش بۆ ماوەی سێ ساڵ پێنج پاشا حوکمڕانییان کرد. بە هێزی چەك ئۆرۆك داگیر کراو موڵکیەتی بەرەو چیاکان گوازرایەوە. لە نێو خێڵی گۆتییەکاندا پاشایەکی بە ناو (لوکال مانو- توك) پەیدا بوو، پاشان ئیمیتای بوو بە پاشاو بۆ ماوەی سێ ساڵ حوکمی کردو ئینکیشۆش شەش ساڵ حوکمی کردو سارلکەب شەش ساڵ حوکمی کرد شولمی شەش ساڵ حوکمی کردو ئیلۆمیش شەش ساڵ حوکمی کرد ئینیماکش پێنج ساڵ حوکمی کرد ئیارلکەب پازدە ساڵ حوکمی کرد ئیباتی سێ ساڵ حوکمی کردو ئیارلا سێ ساڵ حوکمی کردو کوروم ساڵێك حوکمی کردو هابیلکین سێ ساڵ حوکمی کردو لیبرابوم دوو ساڵ حوکمی کردو ئیراروم دوو ساڵو هابلوم دوو ساڵو بۆزرۆسین کوڕی هابلوم حەوت ساڵو هەروەها ئیارلکنەد حەوت ساڵو سیئیۆم حەوت ساڵو تریگان چل رۆژ. کۆی گشتی حوکمڕانیی گۆتییەکان نەوەتو یەك ساڵو چل رۆژ دەکات.[2]

لەسەر نەخشی پاشماوەیەکی کۆنو دێریندا ناوی بیست پاشای گۆتییەکان دەکەونە پێش چاو، کە بە درێژایی نەوەتو یەك ساڵو چل رۆژ دەسەڵاتیان بەسەر وڵاتی ئەکەددا سەپاندووە:

هەموو ناڵەی کتێب

---

[1] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی)، کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، وەزارەتی رۆشنبیری، (٢٠٠٨)، ل (٤٥).

[2] د.جمال رشید، ظهور الکورد في التأریخ، الجزء الأول، دار ئاراس، اربیل، ٢٠٠٣، ل (٥٥١).

پاشایانی گۆتی ٢٢٢٨ - ٢١٢٨ پ . ز

ز	ناوی پاشاكان	ساڵانی حوكم
١	Imta ئیمتا	٣
٢	Inkishu ئینكیشۆ	٦
٣	Nikiallagat نیكیلاگات	٦
٤	Shulme شولمی	٦
٥	Elulumesh ئیلۆلۆمش	٦
٦	Inimabaksh ئینیماباكش	٥
٧	Igeshaush ئیگشاوش	٦
٨	Iralagat ئیرالاگات	١٥
٩	Ibate ئیبات	٣
١٠	Iralagash ئیرالاگاش	٣
١١	Kursum كورسوم	١
١٢	-----	٣
١٣	-----	٢
١٤	Irarum ئیراروم	٢
١٥	Ibranum ئیبرانوم	١
١٦	Halbum هالبوم	٢
١٧	Puzur – sin پوزوروسین	٧
١٨	Iralaganada ئیرالاگاندا	٧
١٩	-----	٧
٢٠	Tirigan تیریگان	٤٠ رۆژ
سەرجەم ٢٠ پاشا ٩١ ساڵو ٤٠ رۆژ		

هەواڵنامەی کتێب

سەرچاوە:

Wooliy, Sir Leonard, Excavation at Ur, London, ١٩٥٥, p. ٢٥٤ [١]

لۆلۆكان لە سەدەكانی (٣٧)ی پ. ز.دا لە ناوچەكانی نێوان بەغداو كرماشانی ئێستادا

[١] د. فؤاد حمة خورشيد، أصل الكورد، بغداد، دار الثقافة والنشر الكوردية، ٢٠٠٦، ل (٧).

ژیاون، لەو سەردەمەدا بەو ناوچەیەیان دەووت (لۆلۆبۆم) واتە شوێنی ژیانی لۆلۆکان. سۆمەرییەکان بە مرۆڤی تاکیان وتووە (لۆ) لە کاتی کۆیشدا وتوویانە (لۆلۆ) بە مانای خەڵکی. بە چیایان وتووە (کور) لە کاتی کۆیشدا وتراوە (کور کور) یانی چیاکان. کۆمەڵێك لە مێژوو نووسان پێیان وایە کە ئەم هۆزە لە ناوچەی سلێمانیو شارەزوورو زەهاو و هالمان - حەلواندا ژیاون، کە لە سەردەمی ئاشوورییەکاندا بە وڵاتی زاموا ناوی دەرکردووە[1]

شای ئەکەد (نەرام سین) (٢٢٦٠ - ٢٢٢٣ پ . ز) کە دەکاتە کوڕەزای سەرجۆنی ئەکەدی، هێرش دەباتە سەر لۆلۆییەکانو بە سەریاندا زاڵ دەبێت. دەوترێت کە شای لۆلۆییەکان (ساتۆنی) لەگەڵ (سیدوردی) ناوێکدا پەیمان دەبەستنو روو بە رووی ئەکەدییەکان دەوەستن. نەرام سین ئەو هێرشەی لە میلی سەرکەوتنندا تۆمار دەکات. لە پاشاندا ئەم میلە لە شاری سوسەدا دۆزرایەوە. هەروەها سەرکەوتنی نەرام سین بەسەر شای لۆلۆییەکان (ساتۆنی)و وڵاتی (سیدوردی)ی هاوپەیمانیان، لە نەخشەی قەد چیای دەربەند گاور لە ناوچەی قەرەداغی شاری سلێمانی تۆمار کراوە. کە چاومان بە وێنەیەکی هەڵکۆڵراوی پیاوێکی ریشدار بە بەرزی یازدە پێ دەکەوێت، کڵاوێکی ئاسنینی لەسەر کردووەو بە دەستی چەپەی کەوانێکی هەڵگرتووەو بە دەستی راستەشی تەور داسێکی هەڵگرتووە، پێی چەپەشی بەرز کردۆتەوە بەو مانایەی کە لە حاڵەتی رێکردندایە. لە ژێر پێشیدا دوو کەسی کوژراو راکشاون، قەبارەی هەر یەکێکیان هەندی چواریەکی کابرای ریشدارە[2]

لە نێو دەروازەی (سەرپێل)دا نەخشێکی سەردەمی لۆلۆیەکان لەسەر بەرد هەڵکۆڵراوە. وێنەکە شا ئانۆبانینی پادشای لۆلۆیی نیشان دەدات. ریشێکی درێژی چوار گۆشەیی هەیەو کڵاوێکی خڕی لەسەردایە. بەرگێکی کورتی لەبەردایەو کەوانێکی بە دەستەوەیەو بە دەستەکەی تری تەورێك. پێی خۆی لەسەر دوژمنێك داناوە کە لەسەر زەوی کەوتووە. بەرامبەر بە خوداوەندی چەشنەکان (نی نی) وەستاوە. ئەو خواوەندە بە کڵاوێکی درێژو

[1] قادر ئەحمەدی، کوردو مێژوو، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ١٢٤.

[2] د.فوزي رشيد، نرام سين ملك جهات العالم الأربعة، بغداد، ١٩٩٠، ل (٥٣).

بەرگێکی ریشووداره‌وەیە کە تاقولە پێی هاتووە. دەستێکی بۆ شا راکێشاوەو لە خواریشەوە شەش دیلی تر بەیەکەوە بەستراونەتەوەو هەموویان دەستیان شەتەك دراوە، لە خواریشەوە شەش دیلەکە دەستیان لە پشتەوە بەستراوەتەوە. نووسینەکە بە زمانی ئەکەدی نووسراوە. وەهایش دەردەکەوێت کە دوژمنەکانی لۆلۆییەکان هەر ئەکەدییەکانن[١]... تەگلات پەلاسەری دووەم بەشێك لە ئارامییەکانی میسۆپۆتامیای بردووە بۆ ولاتی لۆلۆ. (دکتۆر سپایزار) لۆلۆکان بە باوو باپیرانی لورەکانی ئێستا دادەنێت.[٢]

پاش کز بوونی هێزو توانای گۆتیەکان ئەوە بوو هۆرییەکان سەریان هەڵداو ناویان کەوتە نێوانەوە. لە بەشی (٣٥ – ٢٠ – ٣٠)ی کتێبی پیرۆزدا بە (حورتیون) ناویان هاتووە.[٣] هیچ پەیوەندییەك لە نێوانی زمانی هۆریدا کە بە نووسینی مێخی دەنووسرا لەگەڵ زمانە هیندو ئەوروپاییو سامییەکاندا بە دی ناکرێت. بەڵکو ئەم هۆرییانە خەڵکی رەسەنی بنەرەتی ناوچەکەن، لێرەشدا تێکەڵییەك هەیە لە نێوان سوبارتییەکانو هۆرییەکانو میتانییەکاندا. توێژەری ئەمریکایی (گیلپ) وایدەبینێ کە هۆرییەکان لە نەوەکانی دووایی سوبارتییەکانن.[٤] ناوی خوری لە زمانە جیاجیاکاندا بە پێی رێنووسی نووسەرەکان گۆرانی بەسەردا هاتووە. لە دەقە ئەکەدییەکانی بۆغازکۆیدا بە (hu - ri)و لە لای خاتییەکاندا (horlili) واتە خۆریەکانو (hurrla) واتە خوری.

لە نامەکانی توشراتای میتانیدا بۆ فیرعەون بە (hur – ru – u – he). لە نۆزیدا بە (hur-ru) لە تەوراتدا بە حوریم. حوری لە زمانی عەرەبیدا هەر لە تەوراتەوە وەرگیراوە. لە ئینگلیزیدا بە (hurrian) لە ئەڵمانیدا بە (hurritisch) لە فەرەنسیدا (hourrite)

---

[١] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی)، کوردو سەرچاوە مێژووییەکان، ل (٣٠).

[٢] محەمەد مەردۆخی کوردستانی، مێژووی کوردو کوردستان، و: عبد الکریم محمد سعید، بڵاوکراوەی چوار چرا، سلێمانی، (٢٠٠٧)، چاپی دووەم، ل (٩١).

[٣] جورج رو، العراق القدیم، و: حسین علوان حسین، وزارة الأعلام، بغداد، (١٩٨٤)، ل (٣١٦).

[٤] مێژووی کورد لە شارستانیەتی ئیسلامدا، أحمد محمود خلیل و: جوامێر محمد رشید، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٧)، (٢٠٠٨)، هەولێر، ل (١٨٤).

هاتووه...[1] هۆرییەکان هەموو ناوچەکانی باکوری میسۆپۆتامیایان حوکمڕانی دەکردو شاری (گاسوور)یان بە تەنیشتی شاری کەرکوکەوە گرتو ناوی (نووزی)یان لێنا..[2]

لە پاشاندا ئەمپراتۆریەتی میتانی بە دەستی چینێکی ئۆروستۆکراتیی هیندو ئاری دامەزرا، کە هاتنو لە نێو هۆرییەکانو کاشییەکانو گۆتییەکاندا جێگیر بوون لە بەرزاییەکانی چیای زاگرۆسو ژوورووی نێوان دوو رووبار لە هەزارەی سێیەمو دووەمی پ. ز.دا. هەموو ناوچەکانی سۆبارتۆیان کرد بە نیشتەجێبوونی خۆیانو هەموو پاشاکانی هۆرییەکانیشیان خستە ژێر رکێفی خۆیانەوە. بۆ یەکەم جاریش پەیوەندی زمانی کوردییان بە هیندو ئارییەوە سەلماند...[3] شانشینی میتانی لە سەدەی شازدەی پ. ز.دا دامەزراو هەموو وڵاتی کوردستانی گرتە خۆی. پایتەختەکەیان ناوی (واشوگانی) بوو لەسەر رووباری خاپوور. قەڵای کەرکوك یەکێك بوو لە میرنشینەکانی ئەو وڵاتە پانو بەرینە. میسرییەکان بە (نەهارین) ناویان دەبردن. توانیان هێزی ئەسپو عەرەبانە بهێننە کایەوە. لە ساڵی (١٣٣٥)ی پێش زاییندا مەملەکەتەکەیان بە دەستی شای ئاشووری (ئاشور ناسربال) رووخا. تا ئێستا ناوی یەکەم پاشای میتانی لەسەر مۆرێك دۆزراوەتەوە کە ناوی (شوتتارنا)یەو دەشێت پێی بڵێن شوتارنای یەکەم. وەکو لە مۆرەکەدا تۆمار کراوە (شوتتارنا) کوڕی (کیرتا)ی پاشای مەیتینییە. دوا پاشایەکی تری میتانی کە ئێستا ناسراو بێت (پاراتانای یەکەم)ە کە لە نزیکەی پێش یاخود پاش (١٥٠٠) پ. ز.دا دەسەڵاتی گرتبوە دەست. ئەم پاشایە توانی دەوڵەتی میتانی لە نێوان سێ گۆشەی خابووردا فراوانتر بکاتەوە.[4]

پاشا ناسراوەکانی میتانییەکان لە مێژوودا ئەمانەن:

(شوتارنای یەکەم)و (کیرتا) کۆتایی سەدەی شازدەهەمی پێش زایینی (ئیادرا تتارتا)و (دارم)و (سادتتار)و (ئارتامادای یەکەم) لە ناوەڕاستی سەدەی یەکەمی پێش زایین.

---

[1] کامەران کوێخا جەلال، مێژووی کۆنی کەرکوك، هەولێر، (٢٠٠٨)، ل (٤٧).

[2] جورج رو، العراق القديم، ل (٣١٨).

[3] د.جمال رشيد، كركوك في العصور القديمه، ل (٣٨).

[4] کامەران کوێخا جەلال، مێژووی کۆنی کەرکوك، ل (١٠٦ ــ ١٠٧).

هەولێرنامەی کتێب

(شوتیتارنای دووەم) سەرەتای سەدەی چواردەیەمی پێش زایینی.

(ماتتی ڤازا)و (شاتتواری یەکەم)و (ڤاسا شاتتا) کۆتایی سەدەی چواردەیەمو سەرەتای سەدەی سیازدەیەمی پێش زایینی.

(شاتتواری دووەم) دەورو بەری (١٢٧٠)ی پێش زایینی، لە نێو ئەو یازدە پاشایەی میتانیدا بە تەنیا شا (شاو شتتار) دەنگو باسی لە ساڵی (١٤٨٠)ی پ. ز.دا تۆمار کراوەو، خۆی بە گەورەی وڵاتەکەیو کۆشكو تەلاری ئاشوورییەکانیش داناوە.[1] پەیوەندییەکی بە تین هەبووە لە نێوان میتانییەکانو فیرعەونە میسرییەکاندا. بە تایبەتی ئەو پەیوەندییانە لە سەردەمی پاشای میتانی (توشراتا ١٣٩٠ پێش زایین) بە هێزتر بووە، سەرچاوە کۆنە میسرییەکان بە برادەری دڵسۆز وەسفی دەکەن. شا توشراتا خوشکێکی خۆی دەدات بە فیرعەونی میسری ئەمنۆتبی سێیەمو لە پاش مردنیشی بە شا ئەمنحۆتبی چوارەم کە لە ساڵی (١٣٥٨ پ . ز) مردووە. ئەوە بوو شازادەی میتانی کە لە مێژوودا بە (نێڤەرتیتی) ناسراوە ژنی خناتوونی میسر بوو (١٣٦٩ - ١٣٥٣) پ . ز. ئەم فیرعەونەش بەوە ناسراوە کە بۆ یەکەمجار جاڕی یەکتاپەرستی داوە. وەهای بۆ دەچوو ئەو خواپەرستییەش لە خۆردا بەرجەستە دەبێت. (نێڤەرتیتی) بە مانای هاتنی جوانکیلەکە دێتو شان بە شانی مێردەکەی فەرمانڕەوایی وڵاتی میسریان کرد. لە یەکێك لە نامەکانی توشراتای شای میتانی بۆ مێردی خوشکی، فیرعەونی میسری ئەمنحۆتبی سێیەم کە لە ساڵی (١٣٧٢)ی پ. ز.دا مردووە پێی دەڵێت:

بۆ میمۆریای پاشای مەزن. شای میسرو برای من.
ئەو زاوایەی کە خۆشم دەوێتو خۆشی دەوێم
خەزوورت توشراتای پاشای مەزن ئەمانە دەڵێت
کە وەکو پاشایەکی میتانی هەندی برایەك خۆشی دەوێیت
بارو دۆخی من زۆر باشەو هیوادارم تۆیش باش بیت
خۆتو ماڵو مناڵتو خوشکەکەمو ژنەکانی تریشت
هەروەها سوپاو عەرەبانەو بەرزە وڵاخەکانت هەر باش بن

---

[1] عەبدوڵڵا قەرەداغی، کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، ل (٢١٤).

تێکڕای وڵاتەکەشتو سوپاکەشت باش بن

ئاسایش لەوڵاتدا هەر بەرقەرار بێت.[١]

کاشییەکان کە ئەوانیش بە بەشیکی باوو باپیرانی کورد دەژمێرێن لە هەزارەی دووەمی پ. ز.دا لە ناوەندی کێوەکانی زاگرۆسدا لەسەر ئەو خاکەی کە ئەمرۆ پێی دەڵێن لوڕستانو باکووری کوردستان لەسەر رووباری سیرواندا دەژیان.

گەلی کاسای یان کاشو یان کوش لە چیرۆکەکانی بابلیو پەیمانی کۆندا (تەورات) باسیان لێوە کراوە. ناوی ئەم گەلە لە ناوی خواوەندێکی چیایی بە ناوی کاشۆوە هاتووە. لە ناوە ئارییەکانی دیکەی خواوەندەکانیان (دونیاش) (سوریاش) (بوریاش) بووە. بۆ خواوەندەکان سیمبولیان داناوە. هەروەها خاچیان وەکو سیمبولی خواوەندی رۆژ داناوە. وەك زانراوە خاچ سیمبولێك بوو بۆ خواوەندی (میترا).... کاشییەکان لە بەشی ناوەڕاستی زنجیرە چیاکانی زاگرۆسدا نیشتەجێ بوون. پەلاماری وڵاتی بابلیان داو دەستیان بەسەردا گرت لە دەوروبەری ساڵی (١٧٦٠ پ . ز)دا. پەلاماری وڵاتی سۆمەریان داو بەسەریدا زاڵ بوون. بەم شێوەیە نزیکەی شەش سەد ساڵ فەرمانڕەوایی وڵاتی بابلو سۆمەریان کرد تاوەکو ساڵی (١١٧١ پ . ز).[٢] کاسیەکان خەڵکیان فێری ئەسپ سواری کرد. کاتێك لە سەدەی دوازدەی پ. ز.دا حکومەتەکەیان لە دەست چوو، ناوچەی نێوان دوو رووباریان بە جێهێشتو گەڕانەوە بۆ کێوەکانی خۆیان لە کوردستانو لوڕستان. زۆر بایەخیان بە خۆیان دەداو لە رووی ژنو ژنخوازییەوە تێکەڵ بە دانیشتوانی پێشووی ئەو جێگایانە نەدەبوون. گەلێکی شەڕکەرو ئازا بوون. لە گۆڕەکانیاندا خەنجەرو تیرو کەوانو گۆزەو گوارەو دەستەوانە دۆزراونەتەوە کە بە زۆری لە برۆنز دروست کراون...[٣]

شا (گاندیش) یەکێکە لە شا ناسراوەکانی کاشیەکان. ئەم پاشایە هێرشی کردە سەر بابلو داگیری کرد. پاشایەکی تریشیان بە ناوی (ئاگوم کاك ریمی)یەوە بووە. ئێستایش لە دەورو بەری شاری سنەدا چەند گوندێك بە ناوی (کاکۆ)وە هەن. هەروەکو زانراویشە

---

[١] فیلیب حتي، تأريخ سوريا ولبنان وفلسطين، بيروت، دار الثقافة، ١٩٥١، ص (١٦٢ ــ ١٦٣).

[٢] گۆڤاری مێژوو، ل (١٨٢ ــ ١٨٣).

[٣] عەبدوڵڵا قەرەداغی، کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، ل (٨٣).

(کاکەییەکان) بەشێکی گرنگ لە نەتەوەی کورد بێکدەهێنن. چەند حاکمێك لە مێژوودا فەرمانڕەوایی کوردستانیان کردووە بە نازناوی (کاکا)و (کیکیا) وەکو (کاکی) حاکمی (خۆبۆشیکا) لە سەرەتای هەزارەی یەکەمی پ. ز.. لە ساڵی (٨٥٩) پ . ز بە ناوی (کاکیا) نووسراوەو. لە ساڵی (٨٥٦) پ . ز بە (کاکی) نووسراوە. لە نووسراوەکانی (شالمانسەر)یشدا لە ساڵی (٨٣٦) پ . ز بە (کیکی) نووسراوە. لە ساڵی (٥٢٠) پ . ز (کاکیا) پیاوێکی میدی بووە. لە شانامەی فیردەوسیشدا باسی (کاکۆیی) پاڵەوان کراوە کە گوایە کوڕەزای شای میدی ئیستیاك یاخود ئەژدەهاك بووە.[١]

وەك زانراوە میللەتی کورد لە دوو بەرە باب‌و باوو باپیران پێکهاتووە، بەرەی یەکەمیان ئاری نەژاد نین‌و بەڵکو هەر لە بنەڕەتدا دانیشتوانی چیای زاگرۆس‌و دەورو بەریان پێکدەهێنا، وەکو گۆتییەکان‌و خۆرییەکان‌و لۆلۆییەکان‌و کاشییەکان. بەرەی دووەمی باوو باپیرانی کورد ئاری نەژادن‌و وەکو کۆچبەرانی هیندو ئەوروپی لە رۆژهەڵاتی دەریاچەی قەزوینەوە لە سەرەتای هەزارەی دووەمی پ. ز.دا بەرەو ناوچەی کوردستان‌و چیای زاگرۆس کۆچیان کردو تێکەڵ بە دانیشتووانی ناوچەکە بوون. ئەو ئاری نەژادانەیش بە چەند قۆناخێك یەك لە دووای یەك هاتن وەکو میتانییەکان‌و مانناییەکان‌و سکاییەکان‌و خالدییەکان‌و میدییەکان. ئاری نەژادەکان تێکەڵ بە نەتەوە رەسەنەکانی ناوچەی کوردستان‌و چیای زاگرۆس بوون‌و لە ئاکامدا بە هەموویانەوە میللەتی کوردیان پێکهێنا. وەك پێشتریش ئاماژەمان بۆ کرد کە لە هەموو سەردەمانێکیشدا نەتەوەو تیرەیەکیش هەر هەبوونە بە ناوی کیرتی‌و کارداو کردۆو کوردۆئین‌و کاردۆخی‌و .. هتد.

وشەی (ئاری) بە مانای خانەدان دێت. یانی خاوەنی ئاگرو گەرمایی‌و ماڵ‌و موڵکن. ئێستایش لە رۆژی ئەمرۆماندا لە نێو کورددا وەها باوە گەر بنەماڵەیەك خۆیان بە خانەدان‌و خاوەن میوان بزانن پێیان دەووترێت (کوانو) یانی ئاگریان ناکوژێتەوە. یاخود پێیان دەووترێت (ئۆجاخ) ئەم وشەیەیش هەر بە مانای ئاگر دێت. هەر ماڵێکیش مناڵیان لە دووای خۆیان بە جێ نەمێنێت پێیان دەووترێت (ئۆجاخ کوێر) بەو مانایەی کە ئاگری نێو ماڵیان کوژاوەتەوە. لە کوردستاندا چەند ناوچەو شوێنێك بە ناوی ئۆجاخەوە هەیە،

---

[١] د. جمال رشيد، ظهور الكورد في التأريخ، الجزء الأول، ل (٥٥٩).

وەکو ئۆجاخی نێوان شاری کەرکوكو شارۆچکەی لەیلان. ئەم شوێنانەیش مێژوویان دەگەڕێتەوە بۆ پێش ئاینی ئیسلامو کاتی خۆی ئاتەشگا بوونەو جێی ئاگر پەرستی بوونە. زمانی سانسکریتی بە سەرچاوەی هەموو زمانانی هیندو ئەوروپایی دەژمێردرێت. هیندییە کۆنەکان کە ئەوانیش ئاری نەژادن خوایەکیان هەبووە بە ناوی (ئاگنی . Agni)یەوە کە بە خوای جۆری ئاگر دادەنرا. لە کۆمەڵگای ئارییاییدا باوکی خێزان بەرپرسیاری پاراستنی ئاگردانو هەڵگیرساندنی ئاگر بووە. ئاگردانی ناوماڵ لە شوێنێکی تایبەتدا دادەنراو پیرۆزییەکی تایبەتیی هەبووەو جێی رێزو نەوازش بووە. هەر لەسەر ئەو بنەمایە لەوەو دوایش ئاگر بە ناوی یەکێك لەو چوار توخمو رەگەزە بە تەنیشتی ئاوو هەواو خاکدا بە پیرۆز دادەنراو بە رێزەوە تەماشا دەکرا.[1] بۆیە وشەی (ئاری) بە مانای ئاگر خوازو ئاگر پەرست دێت. (ئاریان)یش یانی ئەو کەسانەی کە لەگەڵ ئاگردا هەڵسو کەوت دەکەن. وڵاتی ئەفگانستان لە سەردەمانی زوودا بە (ئاریا) ناو دەبرا، چونکی دانیشتووانەکانی ئاگرپەرست بوون. شاری (هەرات)یش ناوەکەی لە (هرا، هرات)ەوە وەرگیراوە بە مانای ئاگر. تەنانەت وشەی (ئەهریمەن ــ شەیتان) لە (ئاهر)و (مان) پێکهاتووە. هەروەها وشەی (ئاهورامزدا)یش لە ئاگرەوە هاتووە بە مانای خێر خواز دێت.[2] تەنانەت ناوی وڵاتی (ئیرلەندا)یش هەر لە وشەی (ئاری)یەوە وەرگیراوەو ناوی وڵاتی (ئیران)یش بە مانای وڵاتی ئاری نەژاد دێت.

میدییەکان کە لە سەرەتای هەزارەی دووەمی پ. ز.دا بەرەو چیای زاگرۆسو کوردستان کۆچیان کرد، بە بەشێکی گرنگی باو باپیرانی کورد دەژمێرین. رۆژهەڵاتناسی ناسراو (مینۆرسکی)یش ئەم راستییە دووپات دەکاتەوە. زەردەشتی پەیامبەر سەر بە

[1] د. ئەردەشیر خودادیان. ئارییەکانو مادەکان. وەرگێڕانی: عەلا نوری بابە عەلی. سلێمانی ۲۰۰۳، لاپەڕە (۸۰).

[2] خسرو الجاف. اللر کرد أم لر..!؟ وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: محمد البدری دار ئاراس. أربیل، ۲۰۰۵، لاپەڕە (۵).

نەژادی میدی بووەو لە شاری ورمێ لە دایك بووە. (دارمستەتر) بڕووای وەهایە کە زمانی ئاڤێستایی زمانی کۆنی میدیایە.[1]

زۆر شارو ناوچەی کوردەواری هەن کە بنچینەیەکی کۆنیان هەیە. بۆ نموونە ئێستا گەڕەکی زێویە لە کەرکوکدا هەیە. ناوچەی (زێوە)یش بە تەنیشتی شاری هەولێرەوە هەیە. یاخود بە تەنیشتی شاری سلێمانیو ناوچەی سەقزی کوردستانی ئێرانەوە ناوچەی زێویە هەن. ئەم وشەیەیش لە ناوی شارێکی ماننای کۆنەوە وەرگیراوە کە ئەویش شاری (زیبیا)یە. هەروەها بە تەنیشتی شاری کەرکوكو چەند شوێنێکی تردا ناوچەی (تۆپزاوە)مان هەیە. هەندێك بە هەڵە ئەم ناوە لێکدەدەنەوە دەڵێن گوایە لە هەردوو وشەی کوردیی (توپز)و (ئاوا) پێکدێت یانی بە زۆرەملێو تۆپزی دامەزراوە.. لە راستیدا ئەم بۆچوونە لە راستییە مێژووییەکانەوە دوورەو ناوەکەیش دەگەڕێتەوە بۆ جیۆگرافیای سەردەمی هورییەکانو تا ئەمرۆش لە ناوچە کوردنشینەکان ماون. بۆ نموونە رووباری (بەڵخ)و (تۆپز) کە ئەمرۆ پێیدەڵێن (تۆپزاوە) لەو جۆرە ناوانەن، بەشی یەکەمی وشەی دووەم وەکو زاراوەی (تۆپ ـ پیا)و (تۆپ ـ کی ـ شینی)و.. پێکهاتوو.[2] لە سەردەمانی کۆندا وەها باو بووە گەر پاشایەك شارێکی دامەزراندبێت یاخود بە کارێکی گرنگ هەڵسابێت، ئەوا ناوی خۆی لەسەر بەردی ئەو شوێنە هەڵکۆڵیوە. خالدییەکان بەشێکی گرنگی باو باپیرانی کورد پێکدەهێنن، ئێستا هەندێك نەزان لە خالدییەکان بە هەڵەو چەواشە خۆیان بە کوڕی خالدی کوڕی وەلید دادەنێنو پێشتریش باسمان لەوەوە کرد کە سەلمانی کوڕی خالید نەوەی لەدوا بەجێنەماوە. بۆ نموونە (مینواس)ی پاشای خالدییەکان. ناوی خۆی تۆمار کردووەو نووسراوە:

خالدینی ئۆشماشینی

خوای بە توانای خالدی

---

[1] توفیق وهبی. کوردو زمانی کوردی. وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: دکتۆر عەزیز گەردی. سلێمانی، ٢٠٠٢، لاپەڕە (٢٢).

[2] بێهزاد خۆشحاڵی. فیلۆلۆجیای زمانی کوردیو مێژووی کوردستان. وەرگێڕانی: مستەفا غەفوور. دەزگای موکریان، ٢٠٠٨، لاپەڕە (٨٣).

مینواس ئیشپونی خی

مینواس کوڕی ئیشپونی

لوگال دان نوگال ئەلسولین

پاشای بە توانا پاشای گەورە

لوگال کور بیاینا ئەوی

پاشای سەرزەمینی بیاینا

ئەلوسی ئورو توشپەیی ئورو

دادپەروەری شاری توشپەر

مینــــواس شیئینــی

مینــواس ئەنجامــی دا

تمنیلــی تیشیونــی

ئــەم کـــارە.[1]

هەواڵنامەی کتێب

مینەواس ناوچەکانی ڕۆژئاوای گۆمی ورمێ تاکو ڕۆژهەڵاتی داگیر کردووە. واتە فەرمانڕەوایی ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کێلەشین تا دەگاتە حەسەن لوتاش، تەپەکەوە کە دەشتی سەلدوزو شنۆ دەگرێتەوە کردووە. هەندێك لەو ناوانە تا ئێستا لە زمانی کوردیدا ماونەتەوە وەکو موسایر کە ئەمڕۆ بۆتە (موجیسر) لە مەودای هەژدە کیلۆ مەتری شاری ڕەواندوزو ڕۆژئاوای دێی تۆپزاوە کە لە کاتی خالدییەکاندا بە (تۆپزە) بەناوبانگ بووە.[2]

مادەکانیش پاشتر لە نێوان سالانی (٧٠٠ ــ ٥٥٠) پ. ز.دا فەرمانڕەوایی ناوچەیەکی زۆریان کردووەو پایتەختەکەیان (ئەکپاتان) بووە کە ئێستا فارسەکان داگیریان کردووەو ناویان ناوە (هەمەدان). ناوی مادەکان یاخود میدییەکان لە لای مێژوو نووسی گریکی (هیرۆدۆت) بە دوورو درێژی هاتووە. یاخود مێژوو دەگێڕێتەوە گوایە کاتێك سەروەری

[1] سەرچاوەی پێشوو.. لاپەڕە (٧٠).

[2] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی). کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، وەزارەتی رۆشنبیری، (٢٠٠٨)، لاپەڕە (٢٠٥).

مەسیح لە دایك دەبێت، کۆمەڵێك لە دانایانی کوردستان روو دەکەنە شاری (بەیت لەحم) بۆ دڵنیایی لەو رووداوەو ئەوسایش هیرودودس شای وڵات دەبێت لە ئۆرشەلیمدا. ئەوسا هەموو دڵنیا دەبن لەو رووداوە. لە تەوراتداو لە (مەتی ١ ــ ٩ ــ ١٢) دووازدە هاتووە میدییەکان لە رۆژی پێنج شەممەدا ئامادە دەبنو لە رەفتاری پەیامبەراندا (٢ ــ ١ ــ ٩)دا هاتووەو دەڵێت (لە رۆژی پینج شەممەدا هەموو پێکەوە ئامادە بوون.. فرتیەکانو مادەکانو عیلامیەکانو دانیشتووانی وڵاتی نێوان دوو رووبار..) شانشینی کەرکینی کە پایتەختەکەی کرك (کەرکوك) بووە لەگەڵ (ئەدیابینی ــ حدیاب) دەچنە ئاینی مەسیحیەوە..[1]

لە داستانی (ئیلیادە)دا ناوی میدییەکان هاتووە. داستانەکە باسی شەڕی دە ساڵەی نێوان گریکە یۆنانیەکانو تەروادییەکان دەکات. وەها مەزەندە دەکرێت کە ئەو رووداوە لە سەدەی دووازدەی پ. ز.دا روویدا بێت. شاعیری یۆنانی (هۆمیرۆس) بەشیعرو هەڵبەست داستانی (ئیلیادە)و (ئۆدیسە)ی نووسیوەتەوە. هەندێك وەهای بۆ دەچن گوایە دانەری ئەو داستانە نادیارەو (هۆمیرۆس)یش کەسایەتییەکی خەیاڵیەو بوونی نییە. وشەی (هۆمیرۆس) بە زمانی گریکی کۆن بە مانای کوێرو نابینا دێت. نووسەری میسری (درینی خشبە) ئەو داستانەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبیو لە باسی شەڕەکاندا ناوی میدییەکانیش هاتووە. کە هاوپەیمان بوونە لەگەڵ خەڵکی تەروادەدا یاخود شاری (ویلۆشا)ی کۆنو لە داستانەکەدا دەڵێت: (ئەوەتا میرزادەکانی میدیایش بە زۆری ئامادە بوونەو هەریەك لەوانە دێوێکی تۆقێنەرە بۆ خۆی..)[2]

سەرەتای داستانی ئیلیادە بەوە دەست پێدەکات کە شای تەروادە (بریام) کوڕێکی دەبێت بە ناوی (پاریس). هەر لە سەردەمی منالیەوەی پێشبینەکان نوقلانەی خراپ لێدەدەنو دەقیرێننو دەڵێن گوایە ئەو منالە پیو قەدەمی بە خێر نییەو، گەر گەورە ببێت سەر بە گۆبەن دەبێت..!

---

[1] د. عمر ابراهیم توفیق. کوردستانیة منطقة کرکوك. (٢٠٠٦)، لاپەڕە (٢١).

[2] ئەلیادە. هومیروس. وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: درینی خشبە. القاهرە (١٩٧٣)، لاپەڕە (٥٦).

کاتێك (پاریس) گەورە دەبێت لاوێکی زۆر قۆزی لێدەردەچێت. رۆژێك هەر سێ ئافرەتی خواوەند (هیرا)و (ئەفرۆدێت)و (ئەسینا) دەبێت بە ناکۆکیو مشتو مڕیان سەبارەت بە دەستهێنانی (سێوی زێڕینی) شاجوانی.. هەر یەکەیان دەیەویست خۆی ببێت بە شاجوانی ئافرەتان. لە پاشاندا وەها رێککەوتن کە پاریسی لاو ناوبژیوانییان بکاتو ئەو خۆی شاجوانێك هەڵبژێرێت. ئەوە بوو (پاریس) سێوی زێڕینی شاجوانیی بەخشی بە (ئەفرۆدێت).. لە بری ئەو دەستنیشانکردنو هەڵبژاردنە (ئەفرۆدێت) گفتو بەڵێن بە (پاریس) دەدات کە جوانترینو شۆخترین ئافرەتی سەر رووی زەویی پێببەخشێت. (ئەفرۆدێت) رێنمایی (پاریس) دەکات بۆ ئەوەی روو بکاتە ولاتی یۆنانو لەوێدا جوانترین ئافرەتی سەر رووی زەویی ببێت بە نسیب کە ئەویش خاتوو (هێلین)ی شۆخو شەنگە. بەلام لە بەد بەختیدا کاتێك (پاریس) دەگاتە ولاتی گریك، دەبینێت (هێلین) شووی بە (مینیلاس)ی شای (ئەسپارتە) کردووە.. پاش ئەوەی (پاریس)و (هێلین) چاویان بە یەکتری دەکەوێت، زوو بە زوویی حەز لە یەکتری دەکەن. (پاریس) هەلی بۆ دەڕەخسێت هێلین دەڕفێنێتو دەیبات بۆ ولاتی خۆی لە تەروادە. یۆنانییەکان رقو قینیان هەڵدەستێتو پاڵەوانەکانیان کۆ دەبنەوەو داوای تۆڵە سەندنەوە لە تەروادییەکان دەکەن.

بە هەزاران سەربازو پاڵەوانی یۆنان سواری کەشتی دەبنو بە رێی دەریادا روودەکەنە شاری تەروادەو گەمارۆی دەدەن. لە ئاکامی شەڕە شمشێرێکدا (ئەخیل)ی گەورە پاڵەوانی یۆنان، (هکتوار)ی ئازاترین جەنگاوەری تەروادە دەکوژرێتو لاشەکەی بە دووی عەرەبانەدا رادەکێشێت. بەڵام پاش ئەوەی باوکی پیری کوژراوەکە دێتو دەپاڕێتەوە، دڵی (ئەخیل) نەرم دەبێتو لاشەی کوڕە کوژراوەکە دەدات بە دەستی باوکە پیرەکەیەوە. لە پاشاندا تیرێك دێتو دەدات لە پاژنەی (ئەخیل)و دەیکوژێت. لە داستانەکەدا وەها هاتووە گوایە (ئەخیل) بە منالی لە ئاوی نەمریو زیندەگانیدا هەڵدەکێشرێتو بە تەنیا قولە پێی بەر ئاوی نەمری ناکەوێت.. بۆیە کە تیرەکە بەر پاژنەی دەکەوێت یەکسەر دەیکوژێت.

بۆ ماوەی دە ساڵی رەبەق یۆنانییەکان گەمارۆی شاری تەروادە دەدەنو زۆریان لێدەکوژرێت. (ئۆدیسیۆس)ی پاڵەوانی یۆنانی پەی بە پیلانێك دەبات، پێشنیاز دەکات کە ئەسپە دارینەیەکی زەبەلاح دروست بکرێتو کۆمەڵە پاڵەوانێکی ئازاو بە جەرگی یۆنانی

خۆیانی تێدا مەلاس بدەن‌و لەگەڵ خۆیاندا بەرەو مەیدانی جەنگی بەرن. لە پاش شەڕو پێکادانـدا یۆنانییـەکان پاشەکشەی لێدەکەن‌و ئەسپە دارینە زەبەلاحەکە لە گۆڕەپانی جەنگدا بە جێدەهێڵن. ئەوە بوو پیلانەکە سەری گرت‌و تەروادییەکان بەوپەڕی خۆشی‌و سەرکەوتووییەوە ئەسپە دارینە زەبەلاحەکە دەبەنە نێو شارەکەیان.. لە نیوە شەودا تەروادییەکان ئاهەنگ دەگێڕن‌و خۆیان مەست‌و سەرخۆش دەکەن. پاڵەوانە یۆنانییەکانیش لە نێو ئەسپە دارینەکە دەردەچنە دەرەوەو دەرك‌و دەروازەی شارەکە والاّ دەکەن‌و دەیانخەنە سەر پشت. سەربازو سوپای یۆنانیش هێرش دەبەن و دەچنە نێو شاری تەروادەوەو داگیری دەکەن. (مینیلاس)ی مێردی (هێلین) لەگەڵ (پاریس)دا رووبەرووی یەکتری دەبنەوەو دەکەونە شەڕەشیر. لەپڕ شمشێرەکەی دەستی (مینیلاس)بەردەبێتەوەو (پاریس) شالاّوی دەباتە سەر بۆ ئەوەی بیکوژێت، بەلاّم لە پڕ یەکێك لە سەربازەکانی (مینیلاس) لە پشتەوە شمشێری خۆی دەوەشێنێت‌و (پاریس) دەکوژێت. (پاریس)ی ئەویندار بە کوژراوی رادەکشێت‌و (هێلین) بە گریان‌و فرمێسك هەڵڕشتنەوە دەچێتە سەر تەرمی دۆستەکەی. (مینیلاس)ی مێردی هاواری بە سەردا دەکات‌و پێی دەڵێت:

- (دەستی خۆت لە خوێنی وەردەو خۆت پاك بکەوە..)

هێلین وەلاّمی مێردەکەی دەداتەوەو دەڵێت:

(ئەم خوێنە خوێنی منەو بەشێکە لە ژیانم جا چۆن خۆمی لێ رزگار بکەم..!؟)

(مینیلاس) بەرەو رووی (هێلین) دەچێت‌و دەیباتەوە بۆ لای خۆی‌و بەرەو ولاّتی یۆنان دەگەڕێنەوە....

ئەمەی سەرەوە کورتەیەکی داستانی (ئیلیادە) بوو کە دەووترێت گوایە لە لایەن شاعیری نابینای گریکی (هۆمیرۆس)ەوە نووسراوە. ئەم شاعیرە لە نێوەڕاستی سەدەی نۆی پ. ز.دا ژیاوەو وەهایش مەزەنە دەکرێت کە شەڕی یۆنانییەکان‌و هێرش بردنیان بۆ سەر تەروادە، دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دووازدەی پ. ز. وەك بۆ مێژوونووسان‌و شوێنەوارناسان دەرکەوتووە کە ئەو شەڕە بە راستی روویدا بێت، بەلاّم لە داستانەکەدا زیادەڕۆیی کراوەو خەیاڵ‌و ئەندێشە زاڵە بەسەر رووداوەکانیدا، بۆ نموونە خواوەندەکان دەوری سەرەکی دەگێڕن‌و زۆر جار رەوتی شەڕو شۆڕەکان‌و چارەنووسی کەسایەتیەکان دەستنیشان دەکەن.

پشکنینەکان دەریانخستووە کە شاری تەروادەی داستانی ئیلیادە لە راستیدا ناوی (ویلۆشا) بوەو کەوتبووە ولاّتی تورکیای ئێستا لەسەر رۆخی دەریای سپی. لەبەر ئەوەی ناوچەیەکی بە پیتو بەرەکەت بووە، بۆیە یۆنانیەکان چاویان تێبڕیوەو داگیریان کردووە. بە هیچ کلۆجێکیش ئەو هێرشە پەیوەندیی بە هەلّگیرانی ژنو رفاندنییەوە نەبووە، بەلّکو مێشكو عەقلّی نەتەوایەتی گشتیی سەراپاگیریی یۆنانی ئەو داستانەی هەلّبەستووەو لە پاشانیشدا هۆمیرۆس بە شیعر هەردوو داستانی (ئیلیادە)و (ئۆدیسە)ی داڕشتووە..

لەو سەردەمە کۆنانەدا تورکی (ئۆرال ئالتای) نەژاد هەرگیز لە ولاّتی تورکیای ئێستادا بوونیان نەبووە، بەلّکو هیتیە ئاری نەژادەکان لەو ولاّتەدا ژیاون. (پیتیریا) کە ئێستا (بوغاز کۆی) پێدەوترێت لە تورکیادا، پایتەختی کۆنی هیتیەکان بووە، پاشتریش پایتەختەکەیان گواستۆتەوە بۆ (ختوشەش) یاخود (حاتوساس). دەولّەتی هیتی یاخود حیسی کە لە هیندو ئەوروپایی رۆژئاوایی پێکهاتبوون لە سەرەتای هەزارەی دووەمی پ. ز.دا سەری هەلّدا. وایان لێهات لە سالّی (١٣٤٠) پ. ز.دا بوونە هێزێکی دیاری رۆژهەلاّتی نزیك.[1] شای ئاشووری شەلمەنسەری سێ (٨٥٨ ــ ٨٢٤)ی پ. ز. ئاماژەی بەوە کردووە کە لە سالّی (٨٤١) پ. ز.دا هێرشی بردۆتە سەر مادەکان لە ناوچەی زاگرۆسو شەڕی کردووە. هەروەها لە سەردەمی کۆنی ئاشووردا (١٥٠٠ ــ ٩٠٠ پ . ز) بە پێی یاداشتی تیگلات پلاسەری یەکەم، مادەکان بەشێك بوون لەو چلو دوو میللەتەی کە باجیان بەشا تیگلات داوە.[2]

هۆمیرۆس لە سەدەی نۆیەمی پ. ز.دا داستانی ئیلیادەی داناوە، باس لەوە دەکات کە میدییەکان یاخود مادەکان هاوپەیمانی تەروادییەکانی دراوسێیان بوونەو دژی یۆنانیە گریکە هێرش بەرەکان جەنگاون. زۆر جار شەڕی گەورە لە نێوان هەخامنشیە فارسەکانو یۆنانییەکاندا روویداوە وەکو شەڕی (ماراسۆن)ی بەناوبانگ (٤٩٠) پ . ز، شەڕی (سەلامیس) سالّی (٤٨٠) پ . ز. مادەکان بە چڕی وەکو هاوپەیمانی هەخامنشیەکان

---

[1] عەبدوللّا قەرەداغی (مەلا عەلی).. لاپەڕە (٢١١).

[2] د. ئەردەشیر خودادیان. ئارییەکانو مادەکان... لاپەڕە (٢١٦).

بەشدارییان لەو شەڕانەدا کردووە. بۆیە زۆر جار گریکەکان ناوی ئەو شەڕانەیان ناوە شـەڕی میدییەکان.[١]

وەکو مێژوو دەگێڕێتەوە باو باپیرانی کورد هەر لە دێر زەمانەوە لەم ناوچەیەدا بوونیـان هەبووە. هەروەها فارس‌و ئەرمەنیش لە کۆنەوە هەر هەبوونە. حیسی یـاخود هیتیـە ئـاری نەژادەکانیش لە وڵاتی تورکیای ئێستادا بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ فەرمانڕەواییان کـردووە، بەڵام مێژووی رەگەزی تورك لە تورکیادا تازەو نوێیەو ناچێت بـە نـاخی مێـژوودا، بـەڵکو پاش سەرهەڵدانی ئاینی ئیسلام تورکەکان لـە ئاسـیای بچووکەوە بـەرەو ئـەنادۆل کۆچیان کردووە. هۆمیل (Hommel) باوەڕی وایە لە پاشماوەی هیتی زمانی گورجی دروست بووە. پرۆفیسۆر (مـار)یش لـەو باوەڕەدایـە کـە پاشمـاوەی زمـانی هـیتی لـە زمـانی ئەرمەنیـدا دەردەکەوێت.[٢] وەکو پێشتر ئاماژەم بۆ کرد میللەتی کورد لە ئاکامی تێکەڵ بوونی ئـاری نەژادە هیندو ئێرانییەکان لەگەڵ دانیشتووانی رەسەنی ناوچەی چیای زاگرۆس‌و دەوروبـەری بە درێژایی مێژوو پێکهاتووە. بەڵام لە هەمان کاتیشدا میللەتێك هەردەم لـە ئـارادا بـووە بـە نـاوێکی نزیـك لـە وشـەی کـورد. وشـەی کوردسـتان بـۆ یەکـەم جـار لـە سـەردەمی سەلجوقییەکاندا سەری هەڵدا. وشەی (ستان) پاشگرەو بە مانای شوێن‌و جێگـای میللـەتان دەگەیەنێت‌و سەلجووقیەکان ئەم پاشگرەیان بە کارهێناو بـۆ نموونـە دەیـانووت کوردسـتان‌و ئەرمەنستان‌و عەرەبستان‌و هیندستان‌و.. هتد. سەلجوقییەکان لە ساڵی (١١٠٢)ی زایینیـدا کوردسـتانی ئێرانیـان داگیرکـرد. پاشـگری سـتان بـە مانـای شـوێن‌و ناوچـە دێـت لـە لای سەلجووقیەکان لە زمانی ئینگلیزیدا (state)ەو لە زمانی فارسیـشدا بۆتـە (ئوسـتان).. بـۆ نموونە دەڵێین ئوستانی کرماشان‌و ئوستانی ئازەربایجان.. هتد.[٣]

---

[١] د. أحمد محمود خليل. مێژووی کورد لە شارستانییەتی ئیسلامدا. وەرگێڕانی: جوامێر محەمـەد رەشـید. گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٧)، ساڵی (٢٠٠٨)، لاپەڕە (١٩٨).

[٢] عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی).. کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا... لاپەڕە (٨٢).

[٣] ferhad pirbal. When did the word kurdistan apear? The kurdish Globe. /٧/ Thursday. August ١٤ (٢٠٠٨).

دەرسیمساڵی ١٩٣٨
لە دەمی شایەتحاڵەکانەوە

وەرگێڕانی/ ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل

لەم چەند رۆژەی رابردوودا لە ٢٠٠٨/١١/١٣، پەرلەمانی ئەوروپا، لەشاری برۆسکل، کۆنفرانسی سەبارەت بە کۆمەڵکوژییەکەی دەرسیم ئەنجامداوە.. لە کۆتایی کۆنفرانسەکە چەندین پێشنیار و بڕیاری گرنگیان دەرکردووە.. لە کاتی کۆنفرانسەکەشدا شایەتحاڵێك کە بە چاوی خۆی ئەو کۆمەڵکوژییەی بینیوە گێڕایەوە..

بە کاتێکی گونجاوی دەزانم کە بەشێك لە کتێبەکەی (مونزورجەم) کە ژمارەیەکی زۆری شایەتحاڵی کارەساتەکەی دواندووە، لێرەدا بڵاوبکەینەوە، دواجار بە تورکی لەژێر ناوی " لەدەمی شایەتەکانەوە" بەچاپ گەیاندووە.. ئەوەی جێی سەرنجە، چی لە دەرسیمییەکان کراوە، چۆنیەتی لەناو بردنیان و شێوازی کوشتنیان، لێرەش هەمان چۆنیەتی کوشتن و شێوازی قڕکردنەکە لەیەك دەچن. ئەم کتێبە (لەدەمی شایەتەکانەوە دەرسیم ٣٨)، لە نووسین و ئامادەکردنی (مونزورچەم ـ حسین بایسلون)ە، چاوپێکەوتن و وتووێژی ئەو کەسانەن کە شایەتحاڵەکانی کارەساتەکەی دەرسیمی (١٩٣٨)ن، یان شایەتی ئەوانەن کە رووداوەکان لە کەسوکاریانەوە گوێیان لێ بووە و بۆ (جەم) یان گێڕاوەتەوە، (جەم)یش بە کاسێت تۆماری کردوون، دوای رێکخستنیان هەر بە زمانە سادەکەی شایەتحاڵەکان لە ساڵی ١٩٩٩ لە ئەستەموول

بە تورکی بە چاپی گەیاندووە.. هەر وەکو خۆی لە پێشەکی کتێبەکەیدا دەڵێ: [ئەم کتێبە پانزە چاوپێکەوتنە، سێیانی من ئەنجامم نەداون، کاسێتەکانیان بەمن داوە، منیش چۆنیان گێڕاوەتەوە دەستکاریم نەکردوون، هەولم داوە وەك خۆیانیان بینووسمەوە، تەنیا لە هەندێ شوێندا نەبێ لە رووی زمانەوە دەستکاریم تیایاندا کردووە، یا دووبارەکردنەوەکانم لێ لاداون، کە بە تورکیشم کردوون- دیمانەکانی بە کرمانجی ئەنجام داوە- وشە بە وشە وەرمنەگێڕاون، هەولم داوە مەتنەکە لە هەردوو زمانەکەدا نزیکی یەك بکەمەوە]..هەروەها دەڵێ: [لەم رێپۆرتاجانەدا ئەوە دەردەکەوێ رووداوەکان تەنیا لە نێوان داگیرکەر و داگیرکراودا نەبوون، ناکۆکییەکانی نێوان دەرسیمییەکان خۆشیان دەردەخات لەلایەك خەبات و فیداکارییەکانیان دەردەخات، لە لایەکیشەوە پەردە لە رووی خیانەت و خیانکارانیش لادەدا، کە بەرامبەر هاوزمانەکانی خۆیان کردوویانە.. ئەمەش هۆکاری خۆی هەبوو، هەندێك لە نەزانینەوە، هەندێکیش لەو هۆز و خێڵانە ناکۆکی و دوژمنایەتی کۆنیان لە نێواندا هەبووە، بەڵام بە هەر هۆیەکەوە بێ، ئەوە پاساو ناکرێ و کردەوەیەکی ناڕەوا و نەکردەییە، زیان و ماڵوێرانیەکەی تەنیا بۆ دەستەیەك و هۆز و خێڵێك بە تەنیا نەبوو، زیان و کوشتار و قەتڵوعامەکە وەکو یەك هەمووی گرتەوە.. هەشبوون لە ماڵی خۆیان دانیشتبوون و بەشداری جوڵانەوەکەشیان نەکردبوو، هەر بەو چاوە تەماشا کراون، بگرە هەندێك لەوانەی قڕ کران ، یارمەتی دەوڵەتیان دەدا..ئا، یەکێکی وەکو (ریوار قوپ) ساڵانێکی دورودرێژ لە خزمەتی عوسمانیدا بوو، کەچی کەللەی ئەویشیان تەقاندەوە.. من نیازم نییە دوژمنایەتی و ناکۆکی کۆن بکولێنمەوە، مەبەستی من رووداوەکانە، لە بیر نەچن، وەبیریان دێنمەوە و لەبەر چاوی نەوەی نوێی دەنێم، تا راستییەکان ئاشکرا بن حەز بکەین و حەز نەکەین ئەوە رابردووی ئێمەیە، با شارەزای مێژووی خۆمان بین، هەڵەکان دەسنیشان بکەین، تەنها زانینی راستییەکانیش دادێك نادا و کفایەت نییە گەر دەرسیان لێ وەرنەگرین].

ئەمە بەشێکی ئەو کتێبەیە:

ــ ڕۆژ دوای ڕۆژ دەیانخەڵەتانین تا کوشتیانین ــ

م. ژیلە: دەربارەی ڕووداوی ساڵی ١٩٣٨ چیت لەبیرە، ئەو ڕۆژانە چیتان بەسەرهات و لەو بارەیەوە چیترت بیستووە؟

جبراییل: ساڵی ١٩٣٨، سەربازەکان چیای ژیلەیان گرت، دوای ئەوە ئیتر ڕووداوەکان دەستی پێکرد.. باوکم و دایکم هەموو جارێ حەکایەتی ئەو ساڵەیان بۆ دەگێڕاینەوە.. باوکم دەیگوت:

" دوای ئەوەی چیای ژیلەیان گرت، سەربازەکان بۆ دێکەمان هاتن، وتیان: زەویوزارەکانتان بە ناوی خۆتانەوە بۆ تۆمار دەکەین، بۆیە دەبێ ئەم کاغەزانە پەنجەمۆر بکەن.. وایان پێ وتین.. ئێمە زمانی ئەوانمان نەدەزانی، خوێندەواریمان نەبوو، بەڵام ناچار دەبێ مۆرمان بکردایە.. پەنجەمانیان لەسەر (هیس) دانا، کاغەزیان پێ مۆر کرد.. زۆری نەبرد هەمدیس هاتنەوە وتیان: چەکەکانتان تەسلیم بکەن، ئیتر هیچ کێشەیەکتان لەسەر نامێنێ.. دەوڵەت ئیتر هیچتان پێنالێ، بۆ ئەمەش نارەزاییمان دەرنەبڕی.. چەکەکانمان تەسلیم کرد. دێکەمان حەفتا چەکی بردە چیای ژیلە و وەك ئێمە تەسلیمی قوماندانیان کرد، فەرماندەکە ناوی(موئمن) بوو، سەرجەم دێکانی (حەیدەران) وەك ئێمەیان کرد، هەندێ دێ چەکەکانیان تەسلیم نەکرد، هەندێکیش هەموو چەکەکانیان نەدانێ.. تەنها سێ ڕۆژ بەسەر تەسلیمکردنی چەکەکانمان تێپەڕی دیسانەوە پەیدا بوون.. ئەمجارە چیتان دەوێ؟! وامان پێ گوتن. وتیان: ئێرە ئەم دوو دەوروبەرە قەدەغەکراوە و نابێ کەسی تیا بمێنێتەوە، بڕۆن بۆ ڕۆژئاوای ڕووبارەکە، لەوبەر بچنە نێو دێهاتەکانی هۆزی (ئالان) لەوێدا هەریەکە و ناسیاوێکی هەر هەیە بچنە داڵدەی ئەوان و جێگای خۆتان بکەنەوە.. وایان پێگوتین.. لەنێوان خۆماندا کەوتینە مقۆمقۆ و والاورد، بڕۆین، نەڕۆین.. دواجار

وتمان ئێمە کە چەکەکانیان لێ سەندین تەواو بووین، واچاکە دێکەش بەجێ بهێڵین و بڕۆین.. بڕیارمان دا بڕۆین، دێکەمان چۆڵ کرد، باروبنەمان لێکنا و لە رووبارەکە پەڕینەوە، چووینە نێو ناسیاو و خزم و خۆیشی دێکانی ئەوبەر.. ئەو دێیەی ئێمە بۆی چووین ناوی (وان کۆك)بوو.. دنیا هاوین بوو، گەرمە، هەر چۆنێ بوو کەپر و ساباتمان بۆ خۆ دامەزراند و جێگای خۆمان کردەوە.

وا لە (وان کۆك)ین جەندرمەکان پەیدا بوونەوە، موختاریان راسپارد، حەیدەرانییەکان کۆببنەوە، کارمان پێیان هەیە.. مستۆی موختار، کۆیکردینەوە، جەندرمەکان وتیان: لە (مەزگەرد) ئەرزتان دەدەینێ، دەبێ بۆ ئەوێتان بەرین. بەم جۆرە، حەفتا پیاوی حەیدەرانلی تەنها دوو جەندرمە کەوتنە تەکمان، دڵم کەوتە سێ و دوو، گومانم پەیدا کرد، بۆیە بە ئەسپایی وتم: برایان ئەم کارە، بێ مەلامەت نییە، ئێمە نابەن تا ئەرزمان بدەنێ، ئەمانە نیازیان خراپە، ئەمانە دەمانکوژن.. ئێوە بڕوانن لە پێشدا چەکەکانیان بردین، ئەمجا لە دێکەی خۆمانیان دوورخستینەوە، ئەمە پلانێکە و داڕێژراوە، وەرن با ئەم دوو جەندرمەیە چەکەکانیان لێ وەرگرین و روو بکەینە ئەم شاخانە، لەوێدا ماوەیەك خۆمان ون دەکەین، دواجار بەگوێرەی بار و وەزعەکە رەفتار دەکەین.. یەکێکمان تێدا بوو (عەلی مومید)یان پێ دەگوت، بە دەنگی بەرز هەڵیدایە: دەی بیانخەڵەتێنە، دەوڵەت ئێمە بۆ دەکوژێ، چیمان کردووە؟ کە وای گوت ئیتر ئەوانی دیکەش خاو بوونەوە و بەرەو (مازگەرد) کەوتنەرێ..گەیشتینە (مازگەرد) تەماشامان کرد، وا ئافرەتێك، بەرەوڕوومان هات، منالێکی بەکۆڵەوەیە و دوو سەتڵە ئاویشی هەڵگرتووە،

ــ وای دایکتان بمرێ، (دەمەنانیەکان)یشیان هێنا بوو گوایە ئەرزیان پێ دەدەن، لێرەدا هەموویان کوشتن، ئەوانیش وەك ئێمە شەڕیان نەکردبوو کەچی گوللەبارانیان کردن.. کە وای گوت، رووم لە هاورێکانم کرد و جمێنم پێدان. وتم: پێم وتن دەمانکوژن با نەڕۆین، کەس گوێی لێ نەگرتم بەقسەی منتان نەکرد، دەبا

هەواڵنامەی کتێب

هەموومان بکوژن.. لە شوێنێکدا رایانگرتین، لە نزیکمانەوە چادر هەڵدرابوو، سەربازەکان لەوێ بوون .. لە یەکێ لە چادرەکانی نزیکی ئێمە، یەکێ لە سەربازەکان دەچووە ژوورەوە و دەهاتە دەرێ، دەگریا.. لە ناوماندا مستۆ (مستەفا) کەمی تورکی دەزانی، پێمان گوت:

ــ ئا بزانە ئەو سەربازە بۆ وا دەگری؟..

چوو لێی پرسی، کە هاتەوە مستۆ وتی دەڵێ:

ــ بۆ ئێوە دەگریم.. ئا بڕۆن ئا لەو چادرەی ئەولا (جەلال بایار)ی لێیە، بڕۆنە لای با چارەیەکتان بکات.

ئێمەش رومان لەو چادرە کرد کە(جەلال بایار)ی لێ بوو، بەر لەوەی ئێمە بگەین، ئەو بە پەلەپەل سواری جێبێك بوو، بەرەو (ئەلەزیز) کەوتە رێ.. بێگومان لەوێش بووایە، نەیاندەهێشت چاومان پێ بکەوێ.. پاش کەمێك ئەو سەربازەی بۆ ئێمە دەگریا، دیسانەوە بینیمان دەگری.. پێی راگەیاندین تەلەفون کراوە ، گەورە و بچوکتان بکوژین.. لەم کاتەدا، سەربازەکان هاتن بەتانییەکیان راخست و کۆمەڵێ نانە رەقی کەڕو لێداویان بۆمان هەڵڕشت.. کە ئەمەمان بینی هەندێکمان ئومێدی پەیدا کرد کە نامان کوژن.. وتیان:

ــ تەماشا نانمان دەدەنێ! مادام وایە نامان کوژن.. هەندێکمان وایان گوت.. هەشبوو دەیگوت:

ــ بەم نانە رەقە کەڕولێدراوە دەمان خەڵەتێنن.. لەم کاتەدا عەسکەرەکە کە بۆمان دەگریا هاتە لامان: لە نێوان خۆماندا وتمان: ئێمە دەکوژرێین دەبا هەرچی زێڕ و پارەیەکمان لەلایە بەم عەسکەرەی بدەین.. پارەکانمان کۆکردەوە و لە دەسەسڕێکمان ناو دامانە کابرای سەرباز.. بەڵام وەری نەگرت.. ئەمجا، دوو دوو بەیەکەوەیان بەستینەوە، دەستم بە دەستی براکەمەوە بەسترا.. مستۆ لەبەر ئەوەیی تورکی دەزانی لە دوای گشتەوە لەگەڵ سەربازەکاندا بوو، کەوتینە رێ، گەیشتینە

سەر کانییەك، سەربازەکە نەیهێشت، ئێمە بەمە سەرمان سوڕما، بۆمان دەگری و ناهێڵێ ئاو بخۆینەوە!. تومەز سەربازەکە بو مستۆ دەڵێت: دەزانی لەبەر چی نەمهێشت ئاو بخۆنەوە؟.حەزرەتی حوسێن لە کەربەلا بە تینویەتی شەهید بوو، ئاویش بخۆنەوە هەر دەتانکوژین، دەبا وەکو حەزرەتی حوسێن شەهید بن کە نەیانهێشت ئاو بخواتەوە.. ئەوجا زانیمان ئەو کابرایە (عەلەوییە)، هێنامانیان بۆ ئەو شوێنەی کە پێی دەڵێن (کەرتێ مەزگەردی) لەوێ بە ریز رایانگرتین.. من دەستی خۆم شل کردبووەوە دەنگی تەقە دەستی پێکرد، هەریەکە و لە شوێنەکەی خۆی کەوتە سەر ئەرزەکە، هەبوو گوللەی بەر نەکەوتبوو، من یەکێك لەوانە بووم.. وتم: وەلی برام دەستم کراوەتەوە و را دەکەم.. وەلی وتی: ناتوانی دەستم بکەیتەوە.. چەقۆم پێ بوو گورجێ لە پەتەکەم نا و قرتاندم، لەم کاتەدا گوللەیەکی بەرکەوت بەلام جێی کاری نەکرد بوو.. وەلی وتی:

ــ تۆ برۆ راکە با گوللەت بەر نەکەوێ..

هەستام تا هێزم تێدا بوو رامکرد.. گوللە بەملاولامدا دەرۆیی.. چەند جارێ کەوتم و هەستام تا دوور کەوتمەوە. باش بوو لێرەوارێك نزیك بوو خۆم پێدا کرد، لەناو داستانەکەدا دەمویست خۆم ون بکەم، وەلی برام پەیدا بوو، گوللەیەك بەر قۆڵی کەوتبوو. لەگەڵ براکەمدا یەکمان گرت، گەیشتینە شوێنێك پێی دەڵێن (وان کوگی) لەوێ ئاسیاوێکی کۆنمان بینی، چووینە ناو ئاسیاوەکەوە. شەو داهات، دنیا مانگەشەو بوو.. وتم:

ــ برا.. تۆ لێرەبە، من دەچمە دێکە، تا موختار ئاگای لەم کەین و بەینە نییە، منداڵەکان قورتار بکەم، ئەو کابرایە بەمە بزانێ ئامانی نییە، ئەوەی ماوە خۆی دەیکوژێ.. وام پێگوت و کەوتمە رێ، خۆم گەیاندە کەپر و خانۆچکەکانی خۆمان. دنیا مانگەشەوە، منداڵانی حەیدەرانیەکان، لە کادێنەکەدا خەوتوون و دەرگایان لەخۆ کلیل داوە، ئافرەتەکان لەو بانە خەوتبوون، (یوسفی) برای مستەفای موختار،

لەو بانەوە ئێشك دەگرێ.. ئەو خانۆچکانەی ئێمە لەسەر ڕێگاکە بوون لەلاوە بۆی چووم.. یوسف بینیمی، بەڵام نەیناسیم.. دەنگی لێ هەڵبڕی لە خێزانەکەم:

ــ بەسێ، یەکێك وا بەرەو ماڵی ئێوە دێ.. با خۆی ونکات.. وایزانی من یەکێکی دانیشتووی دێیەکەیانم، دەیویست لە دێکە دوور بکەومەوە.. چوومە ژوورەوە، هەمدیس یوسف لەو بانەوە هاواری کرد.. ئەوە کێ بوو؟

ــ کەس نییە براکەمە..

بەسێ وای گوت.. زۆری نەبرد، براکەشم پەیدا بوو.

ــ ئەوە براکەت بوو، ئەی ئەمەیان کێیە؟.. وای گوت و خۆی نەگرت هاتە لامان.

ــ کورە ئەوە چییە؟

وتمان:- کوشتمانیان..

ــ لە کوێ؟

ــ لە کەرتێ مازگەردی..

براکەم وتی:- قۆڵێکم زامدارە.

وتی بڕۆ، مستۆ بتبینێ دەتگرێ و تەسلیمت دەکات بڕۆ.. بۆ کوێ دەڕۆی بڕۆ..

کەوای گوت براکەم هەستاو لەوێ دوور کەوتەوە. منیش دوای کەمێك چوومە لای یوسف.. وتم

ــ یوسف

ــ فەرموو

وتم ــ دەست و پێت ماچ دەکەم، کوڕەکەم لەگەڵ خۆمدا دەبەم، با ئەم کوڕەمە قورتاری بێ و نەیکوژن. دەزانم، بۆ ئەوەی دەست بەسەر پەزەکاندا بگرن هەموومان دەکوژن، کوڕە گەورەکەم پێ بدە بیبەم...

هەواڵنامەی کتێب

وتی:- نەو ناهێڵم بیبەی.. دەڕۆی بڕۆ، نارۆی ئەوا مستۆ بانگ دەکەم، تا بتگرێ و بتداتە دەستی قەرەقوولەوە.

چەند پاڕامەوە، سوودی نەبوو، هەستام، بەڵام زۆر دوور نەکەوتمەوە، دانیشتم چاوەڕێی ئاوابوونی مانگم کرد، کە مانگ ئاوا بوو خۆم کردە کادینەکەوە، لە کونێکەوە ئاودیو بووم. ناوەوە تاریك بوو، منداڵێکی زۆریان لەوێ وەك دەسبەسەر دانا بوو، هەموویان خەوتبوون، بەسەریا گەڕام، تا کوڕەکەی خۆمم دۆزییەوە. بە ئەسپایی لە باوەشم گرت و دەرمکرد..لەولای دیکەوە شوێنێکی سەختی لێ بوو، لە نێوان تاوێرەکاندا دانشتین حەزم نەکرد بەو تاریکییە رێ لەبەر بنێم، ئێمەش خەڵکی ئەم دەڤەرە نەبووین و ناشارەزا بووین، وا(حەمیدی) کوڕم لەلامە دانیشتم و چاوەڕێم کرد.

خۆر هەڵهات، گوێم لە غەڵبەغەڵبە، من لە دێکە دوور نەکەوتومەتەوە دەژنەوم چ دەڵێن.. (کوڕەکەی رفاندووە، بکەونە شوێنی و بیگرن) کۆمەڵێ کەس کەوتبووە گەڕانی ئێمە.. زۆری نەخایاند، یەکێ بینیمانی.. زوو وتم

ــ ئاوەرە.. زێڕێکم پێیە با بە تۆی بدەم، دەنگ مەکە.. لێی پاڕامەوە.. بەڵام ئەو بە دەنگی بەرز هاواری کرد:

ــ وەرن، لێرەدایە، لەبن ئەو تاوێرەدایە.

کۆمەڵێ کەس پەیدا بوون، مستۆ لە پێشەوەیانە.. دەستمیان بەستەوە. کوڕەکەمیان خستە دووم. هێنامیان بۆ ماڵی مستۆ قالاڵی.. لەوێ لەبەردەم ماڵەکەیاندا بەرزاییەك هەبوو لەوێ دایاننایین.. مستەفا، دیار نەما و زۆری نەبرد گەڕایەوە، دارێکی بە دەستەوەیە، هەر کە هات و دارێکی کێشا بە پشتما، کە لێیدام کوڕەکەم خۆی بەسەرما دادا و دەستی بە گریان کرد، بە زۆری کوڕەکەیان لادا و کەوتە لێدانم. وتم:

ــ مستۆ .. ئەو پیاوانە شایەت بن.. دەستم بکەرەوە با من و تۆ وەك پیاو رووبەڕووی یەك ببینەوە، ئەگەر توانیت بمکوژی، گەردنت ئازا بێ..

که وامگوت دارێکی دیکەی بە پشتما کێشا.. لەم دەمەدا، براکەشمیان هێنا، دەستی ئەویشیان بەستەوە و بۆلای قەرەقولیان بردین.. بەر لەوەی بگەینە ناحیەکە، لە رێگا دوو گەنجمان تووش هاتن. وتیان:

ــ مستەفا ئەم پیاوانە بۆ کوێ دەبەن؟

مستەفا وتی:- هاورێکانیان لە مەزگەرد کوشتویانن، ئەم دووانە هەڵاتوون، دەیانبەم تەسلیمیان دەکەم.

ــ کوێندەرین.. گەنجەکان پرسییان.

ــ لە بنەماڵەی حەمێ ئوسێن..

ــ نەکەی. حەیف، گوناحن.. دەیانکوژن.. وەرە دوو تەقە بە ئاسمانا بکە و بڵێ هەڵاتن و نەمتوانی بیانگرم.. ئەوە یەکێکیانیش زامدارە.. .

مستۆ رازی نەبوو..

منیش وتم: براکان ئێوە خەڵکی کوێن؟.

وتی خەڵکی گۆمی مشێم..

وتم:- لەم سەگە مەپارێنەوە برا..

کەوتینە رێ، گەیشتینە (پاغ) بەڕێوەبەری ناحیەکە بینیمانی،

ــ مستەفا ئەمانە چین؟.. کێن؟

ــ هەردووك بران.. دانشتوانی دێکەیان لە مازگەرد هەموویان کوژران، ئەمانە رایانکردووە..

بەڕێوەبەری ناحیەکە هات، تا هێزی تیا بوو مشتەکۆڵەیەکی لێدا، نە یەکێکی کە، نە یەکێکی تر

ـــــ کوڕە هەی سەگی کوڕی سەگ، لە قەتلوعامەکەی ئەرمەنیەکان، ئەرمەنیەکانتان قورتار دەکرد، ئەمانە خۆ لە دینی تۆیە یەك دەناسن، بۆ هێناویانت؟ دەزانی، سەرباز هەموو لایەکی گرتووە.. ئەمری کوشتنیان دەرچووە.. باشە من ئێستا چی لەمانە بکەم؟ چۆن بەرەڵڵایان بکەم؟

نازانم چۆن، پاش ماوەیەك، مستەفا، هاتە لامەوە، دەستمانی کردەوە.

مستەفا رۆیی، ئەو رۆیی، ئێمەیان لە قەرەقۆڵەکە دەرکرد و لە بن دیوارێك دایاننایین.. دەنگی تەقەمان جار جارە گوێ لێ دەبوو.. هەرچیان دەست بکەوتایە.. کۆیانیان دەکردەوە و بە یەکەوە گوللە بارانیان دەکردن..

هەواڵنامەی کتێب

خاڵبەندی لە زمانی ستانداردی کوردیدا
Punctuation in Standard Kurdish Language

خاڵبەندی چییە؟ What is Punctuation?

نووسین

بریتییە: لە بیرێکی گەڵاڵەکراو، کە بەهۆی کەناڵی ئاخاوتن، یان قسەکردنەوە دروست دەبێت، واتە ئەو دەربڕینەی بەهۆی کەناڵی ئاخاوتنەوە دەریدەبڕین، دەنووسرێتەوە. کەواتە دەتوانین بڵێین: نووسین وێنە و تابلۆی ئاخاوتن و قسەکردنی بێدەنگە، کە لە چوارچێوەی ئەو دەقە نووسراوەدا مانا و واتای بیرێك دەگەیەنێت.

لە زمانی کوردیدا و لە گشت زمانە جیاوازەکانی جیهاندا، مرۆڤ کاتێ دەدوێت، هەوڵدەدات بە ئاسانترین شێوە، ئەو بیرەی، کە لە مێشکیدا گەڵاڵە بووە، بەهۆی کەناڵی ئاخاوتنەوە بیگەیەنێت بە گوێگرەکانی. بەڵام وەك دەزانین، کەناڵی ئاخاوتن تەنیا دەنگی پیتەکان و ئاوازەکانی ئەو وشانە دەگەیەنێت، کە لە رستەکانی پێکهێنانی بیرەکەدا هاتوون. لەبەرئەوە و بە مەبەستی ئاسانکاری لە گەیاندنی بیرەکەدا، شان بە شانی زمانی ئاخاوتن، زمانی جەستەش دەکەوێتە کار و پێکەوە بیرەکە بە روون و ئاشکرا تر دەگەیەننە کەناڵی بیستنی گوێگر. ئەمە جگە لەوەی، کە قسەکەر دەیەوێت زۆر بە پەلە و بەشێوەیەکی رەوان بدوێ، بەبێ ئەوەی داوای کۆمەك لە زمانی جەستەش بکات بۆ روونکردنەوە و ئاسانکاری لە بیر و واتای مەبەستەکەی، بەڵام بە فرمانی نەست، زمانی جەستە هاوکاری پێشکەش دەکات.

زانایان دەڵێن: لە زمانی ئاخاوتندا، هەست، فرمانی دروستکردن و دەربڕینی دەدات، بەڵام بۆ زمانی جەستە، نەست، فرمانی کارەکە دەدات. هەر ئەوەشە کە وامان لێدەکات، زۆر جار لە زمانی ئاخاوتندا راستی و بۆچوونی تەواوی مێشك گزی لێبکرێت و بە پێی خواستی قسەکەر بیرەکە بەر لە دەرچوونی دەستکاری بکرێت و چۆنی مەبەست بێت، ئاوا واتاکەی دابڕێژێت. هەرچەند ئەمە بابەتێکی ترە و لێرەدا تەنها بۆ هێماکردن هاتووە.

بە گوێرەی هێماکانی زمانی جەستەوە، لەبەر ئەوەی نەست (لاشعور)، رێگە بە درۆ و هەڵخەڵەتاندن نادات، بۆیە بەپێی بوونی بیرەکە لە ناخی قسەکەردا، ئاوا هێماکان دەردەبڕێت. لێرەشدا زۆر جار دەبینین ووتەکە و هێما و نیشانەکانی زمانی جەستە یەکناکەون و ناجۆریەك لە ئاخاوتنەکەدا بەرپادەبێت.

هەروەها دەبێ ئەوەش بڵێین: کە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، لە میانەی وتوویژ و پەیوەندی نێوانیاندا، تەنیا لە ٣٠٪ دەربڕینی گۆکراو دەگەیەنن بە یەك. بەڵام ٧٠٪ ئاواز و بەرز و نزمی و شێوەی دەنگەکان و هێما و نیشانەکانی زمانی جەستە و دەربڕینە روخساریەکانە.

زمانی جەستەش بریتییە: لەو هێما و نیشانە و جوڵانەی کە بەهۆی ئەندامەکانی لەشەوە دەکرێت، وەك شان هەڵتەکاندن، هێماکردن بە دەست و پەنجەکان یان چەناگە و بگرە بەهۆی ئاڕاستە جیاجیاکانی چاوەکانەوە، برۆهەڵتەکاندن و زۆر جوڵەی تری ماسولکە وردەکانی سەر روخسار کە بەشێکی تری زمانی جەستەیە و پێیدەووترێت (دەربڕینە روخساریەکان). خوێندنەوەی ئەو هێمایانەش لەلایەن کەسانی گوێگرەوە ئاساییە و شارەزاییەکی ئەوتۆی ناوێت، ئەوانەش کە بریتین لە: **"شادمانی، پەژارە و غەم، توڕەبوون، بێزکردنەوە، گومان و سەرسامی، گاڵتە و قەشمەری، تەڵفیزی و لاقرتێ، بەزەیی و سۆز"** هەروەها بە هۆی ژێکانی دەنگەوە، هەوڵدەدرێت بەرز و نزمی لە دەربڕینەکاندا بکرێت، یان هەستی سۆزەکانی پێدەربڕێت لەگەڵ شێوەی قسەکردنی بە گومانەوە یان لە شێوەی پرسیاردا، یان فرمانکردن، و پاڕانەوە...هتد.

بەڵام کاتێ هەر بیر و بۆچوونێك بووە دەقێکی نووسراو، ئیتر ناتوانرێ کەڵك لە هێماکانی زمانی جەستە و دەربڕینە روخسارییەکان و بەرز و نزمی و گڕی و ناسکی دەنگ وەربگیرێت. بەڵکو لێرەدا، واتە لە نووسیندا بۆ ئەو مەبەستە هەندێ نیشانە تا رادەیەکی زۆر جێگای ئەو شتانە دەگرێتەوە، ئەوەش لە زمانی کوردیدا بە خاڵبەندی ناودەبرێت و

بریتین لە: کۆما (،)، خاڵی وەستان (.)، کۆمای خاڵدار (؛)، دوو خاڵ-کۆڵۆن (:)، داش (ــ)، نیشانەی پرسیار (؟)، نیشانەی سەرسوڕمان (!) و کەوانەکان ( )، ﴿ ﴾ { } < >، سێ خاڵی دوای یەك، یان نیشانەی لابردن) (...)، کە هەر هەموو ئەو نیشانانە بەپێی بابەتەکانی ئەدەبی و زانستی و یاسایی و مێژوویی، کەم تا زۆر جیاوازییان هەیە لە بەکارهێنانیاندا. خاڵبەندی لە هەموو زمانەکانی دنیادا بەپێی رۆژگار گۆڕانکاری تیا دەردەکەوێت، واتە، وەك زانستێك بەردەوام لە گۆڕاندایە و ئەو زمانانەی کە خاڵبەندیەکەیان دەگۆڕێت، بە زمانێکی زیندوی هاوچەرخ ناودەبرێن.

خاڵبەندی، یاسا و دەستورێکی نووسراوەی نییە لە بەکارهێنان و نوێکردنەوەیدا، بەڵام دەتوانرێ هێڵێك بکێشرێ بۆ رێنمایی کردنی لە بەکارهێناندا. ئەوەش دەبێ سەلیقە و ئاستی رۆشنبیری نووسەری دەقەکە رەچاوبکرێت، چونکە لەوانەیە ئەگەر دەقێکی نووسراو دابەش بکرێت بەسەر بۆ نموونە ١٠ کەسدا، تا خاڵبەندی بۆ دابنێن، بە دڵنیاییەوە هەر یەکەیان بە جۆرێکی جیاواز کارەکە جێبەجێ دەکەن. هەروەها هەمان دەق دوای هەفتەیەکی تر دابەش بکەینەوە بەسەر هەمان ١٠ کەسی پێشودا، تا خاڵبەندی بۆ دابنێنەوە، ئەوا بە دڵنیاییەوە وەك جاری پێشو هیچ یەکێکیان لەوی تریان ناچێت و بگرە لەوانەشە لەگەڵ جاری یەکەمی خۆشیاندا هەر جیاوازی بەدی بکرێت.

نووسەری سەرکەوتو لە هەر بوارێکدا بێت، دەبێ گرنگی بدات بە خاڵبەندی، چونکە گرنگیدان بە خاڵبەندی گرنگیدانە بە نووسین و واتای نووسینەکەی، و بگرە گرنگیدانە بە خوێنەری نووسینەکەشی، چونکە بە هۆی خاڵبەندیەوە دەتوانرێ تەواو واتا و مەبەستی نووسەرەکە روون و ئاشکرا بگاتە ئاوەزی خوێنەرەکەی و بە ئاسانی تێیبگات.

ئێمە ئەوە دەزانین کە کاتێ نووسینی نووسەرێك دەخوێنینەوە، خۆی لەبەر دەمماندا نییە تا بتوانێت بە یارمەتی زمانی جەستەو بەرز و نزمی دەنگەوە، یارمەتی تێگەیشتنمان بدات، یان هەر هیچ نەبێ داوای لێبکەین تا بیر و بۆچوونەکەی دووبارە بکاتەوە یان شیکردنەوەی لەسەر بدات و وەڵامی پرسیارەکانمان بداتەوە.

بۆیە خاڵبەندی لە نووسیندا رۆڵێکی گرنگ دەگێڕێ بۆ تێگەیشتنمان لە واتای نووسینەکە. نووسەری بەتوانا و شارەزا، جگە لەوەی هەوڵ دەدات، کە نووسینەکە لە رووی رێزمانەوە راست و رەوان بێت، هەروەها هەوڵیش دەدا، کە خاڵبەندی گونجاو لە شوێنی

خۆیدا دابنێت، تا خوێنەر بەرەو ئاسۆی تێگەیشتن ببات و لە ناوەرۆکی بیرەکەی نەپچڕێ، یان دوور نەکەوێتەوە. خۆ ئەگەر بێت و خاڵبەندی بە هەڵە لە شوێنی گونجاوی خۆیدا نەبێت، ئەوە دەبێتە هۆی دروستکردنی دوو هەڵەی زەق کە یەکەمیان تێنەگەیشتنە لە بیرەکە و دووەمیش لەوانەیە خوێنەر بە هەڵە تێبگات، ئەو هەڵەیەی دواییان گەورەترە لەوەی یەکەم.

ئێمە لێرەدا هەوڵدەدەین، کە هەر یەکە لەو نیشانەی خاڵبەندیانەی لە زمانی نووسینی کوردیدا دەردەکەون، لێیان بدوێین و بەپێی یاسا و دەستووری زمانی کوردی تا رادەیەکی زۆر و بە شێوەیەکی سادە هەنگاوەکانی بەکارهێنانیان باس بکەین.

خاڵبەندی لە نووسیندا شتێکی نوێ نییە و بەڵکو دێرزەمانە ئەم زانستە لە نووسیندا دەرکەوتووە، بە تایبەتی لە زمانی ئەو میللەتانەی کە زمانەکەیان بەردەوام لە خۆنوێکردنەوەدایە و هەمیشە زیندووە، بەڵام هەندێ میللەتیش هەیە، وەك کورد، کە داخەکەم بەهۆی باری نالەباری رامیارییەوە کەمتر پەرژاوەتە سەر شتە لاوەکییەکانی تری ژیان، کە زمان بەشێکی گەورەیەتی. زۆر جار کەموکوڕی زمان دەگەڕێنرێتەوە بۆ بێتوانایی لە زمانەکە خۆیدا، یان لاوازی زمان. ئەم بۆچوونانە بە بڕوای من هەڵەیە و بە هیچ جۆرێ زمان بەرپرس نییە لەو لاوازییەی کە بەسەری هاتووە، زۆربەی زانایان ئەو لۆمەیە دەخەنەوە سەر ئەستۆی خەڵکەکەی، چونکە ئەوان کەمتەرخەم بوون لە گەشەپێدانی ئەو زمانەدا. من لەرووی خاڵبەندییەوە دەتوانم بڵێم، کە بە زمانی کوردی بابەتێکی نووسراوی ئەکادمیانەم بەرچاو نەکەوتووە، کەچی هەزاران جار گوێم لەوە بووە کە دەڵێن: لە کوردیدا خاڵبەندی نیە، یان هەندێ جار کە لە نووسینی یەکێکدا شێوەیەکی راستی بەکارهێنانی خاڵبەندی ببینرێت، دەڵێن: ئەوە لە ئینگلیزیەوە، یان هەر زمانێکی ترەوە وەرگیراوە. من پێموایە خاڵبەندی لە سەرەتای سەرهەڵدانی نووسینەوە پەیدا بووە، بەڵام بەم شێوە فراوانەی ئەمڕۆ نا، بەڵکو لە شێوەیەکی تەسکتردا. کوردیش وەك هەموو میللەتێکی تری سەر رووی زەمین، کەم تا زۆر، لە نووسیندا خاڵبەندی بەکارهێناوە، بەڵام بە پێی توانا و شارەزایی نووسەرەکەی، یان ئەو دەزگای چاپەمەنیانەی کارەکەیان بە چاپ گەیاندووە. ئەوەی ئەمڕۆ دەتوانین لە رووی خاڵبەندیەوە لە زمانی کوردیدا بیلێین: ئەوەیە کە خاڵبەندی بە سەلیقەی نووسەر لە نووسیندا بەکارهاتووە، زۆر جاریش راستەوخۆ زمانی

قسەکردن نووسراوەتەوە و نەخراوەتە سەر یاسا و دەستووری شێوەی نووسینەوە، هەربۆیە لە جێگای زۆربەی نیشانەکانی خاڵبەندیدا، تاکە پیتێکی بۆ تەرخانکراوە و دەیان جار لە نووسیندا دووپات دەبێتەوە و جاری واش هەیە لە رستەیەکدا (و) ی پەیوەندی لە چوار — پێنج جار زیاتر دەبینرێ (من و ئازاد و حەمە عەلی و باخچە و سەبری پێکەوە چوین بۆ سەیران و دوو شەویشمان پێچوو.) لەم رستەیدا جگە لە خاڵی راوەستان، کە ناچاریە، هیچ نیشانەیەکی تری خاڵبەندی لە رستەکەدا نیە.

نووسەری هەر جۆرە بابەت و دەقێك، دەبێت وەك وێنەکێش و وێنەگرێکی لێهاتوو، هەوڵبدات دیمەنی جوانی تابلۆ و وێنەکە پێشان بدات. ئەوەش بەوە دەبێت کە نووسەرەکە هونەرمەندێکی لێهاتوو بێت و جیاوازی لە نێوانی وێنەو تابلۆکاندا بکات و بزانێت کام رووی نووسینەکەی دەیەوێت دەربخات. هەروەها خۆی بپارێزێت لە دەربڕینی دەقاودەقی زمانی ئاخاوتن (واتە ئەو شێوەیەی پێیدەدوێن لە ناو بازاڕ و شوێنە گشتییەکاندا) چونکە ناکرێ ببێتە دەقێکی ئەدەبی.

ئەمڕۆ لە سەرجەم زمانانی جیهاندا هەوڵی ئەوە دەدرێت کە دەربڕینەکان لە نێو دەقەکاندا چڕ و پڕ و کورت بێت، واتە رستەی درێژ، کەمتر لە دەقەکاندا دەبینرێت. بۆ وەبەرهەمهێنانی ئەو بیرەش کەڵك لە خاڵبەندی وەرگیراوە. هەروەها بۆ خۆپاراستن لە دووبارەکردنەوەی تاکە پیتێکی وەك (و)ی بەستنەوە، کە خوێنەر دووچاری هەناسە تەنگی دەکات، کۆما بەکاردێت، کە یارمەتی حەسانەوەی کورتی خوێنەر دەدات لە خوێندنەوەی دەقێکدا. ئەمە جگە لەوەی کە شێوازی خوێندنەوەکەش زۆر مۆدێرن و رەوان و سەرکەوتووانە تر دەبێت.

هەواڵنامەی کێبڕ

یەکەم:

خاڵی راوەستان	(.)	Full Stop
خاڵی کۆتایی		Full Point
ووچان		Period

پەیڕەویەکانی بەکارهێنانی خاڵی راوەستان:

خاڵی کۆتایی، واتای کۆتایی هاتنی گوتەیەك، یان بیرێك لە رستەیەکدا دەگەیەنێت. بەمەش سنووری نێوان رستەکان دیاریدەکرێت. جگە لەو رستانەی کە کۆتاییەکانیان نیشانەی پرسیار، نیشانەی سەرسوڕمان و نیشانەی لابردنیان بەدوادا هاتبێت، کە خاڵی کۆتاییان بۆ دانانرێت.

هەموو رستەیەك کە تەواوبوو، راستەوخۆ دەبێ خاڵی راوەستانی بۆ دابنرێت.

شوێنی نیشانەکانی خاڵبەندی لە نووسیندا:

ئەگەر ئێمە بۆ نووسینەکانمان، ئامێری تایپکردن بەکاربهێنین، دەبێ بۆشایی یەك پیت بەجێبهێڵین، ئینجا نیشانەی خاڵبەندیەکە دابنرێت.

بەڵام ئەگەر ئامێری کۆمپیوتەر بۆ تایپکردن و نووسینەوە بەکارهێنرا، ئەوا پێویست بەوە ناکات، کە هیچ شوێنێ بەجێبهێڵین و هەروەك ئەوەی کە پیتێکی تر بنووسێنین بە دوا وشەی رستەکەوە، ئاوا نیشانەکە دادەنرێت. هەروەها دوای نیشانەکە، کە رستەی تر بەدوایدا دێت، دەبێت سپەیس بکرێت، واتە بۆشایی نۆێ هەبێت بۆ دەستپێکردنی نووسینی وشەی نویێ.

بۆ دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی، زۆر جار رێکدەکەوێت لە رستەیەکدا، تاکە نیشانەی خاڵبەندی تەنیا خاڵی کۆتاییە، جا ئەو رستەیە کورت، یان درێژ بێت و لە دوو دەستەواژە، یان زیاتریش پێکهاتبێت و بەهۆی یەکێك لە ئامرازەکانی پەیوەندیەوە بەیەکەوە بەسترابێت، گرنگ نیە.

لێرەدا دەبێ هێما بۆ ئەوەش بکەین، کە جگە لە نیشانەی خاڵی راوەستان، چوار نیشانەی تریش هەیە، کە دەکەونە کۆتایی رستەوە. ئەوانەش نیشانەی پرسیار(؟)، نیشانەی سەرسوڕمان (!)، نیشانەی لابردن (...) و داش (ـ).

پەیڕەوە بنەڕەتیەکانی خاڵی راوەستان لە رستەدا
The Basic Rules of the Full Stop in Sentences

پەیڕەویە بنەڕەتییەکانی خاڵی راوەستان، زۆر روون و ئاشکرایە:

خاڵی راوەستان، بەکاردێ بۆ دیاریکردنی کۆتایی رستەیەك.

ئەو رستەیەش دەبێ فۆرمێکی ئازاد بێت و پەیوەندی رێزمانی بە دەرەوەی خۆیەوە نەبێت. هەروەها واتایەکی تەواو ببەخشێت.

وەك ئاشکرایە، لە زمانی کوردیدا چەند جۆر رستەمان هەیە، لەوانەش:

- **رستەی سادە:** Simple Sentence

ئەو رستەیەیە، کە بە لایەنی کەمەوە لە دوو وشەی بنەڕەتی پێکهاتبێت و بەپێی یاسای زمانەکە رێکخرابێت. هەروەها مەبەستێکی تەواویش بگەیەنێت. بەکورتی رستەی سادە دەبێ لە بەشەکانی نیهاد و گوزارە، یان نیهاد و گوزارە و تەواوکەر پێکهاتبێت.

نموونە/ سۆزان خوێندکارە. رستەیەکی سادەی تەواوە و تەنیا لە نیهاد (سۆزان) و گوزارە (خوێندکارە) پێکهاتووە.

/ سامان نان دەخوات. رستەیەکی سادەی تەواوە و لە نیهاد (سامان) و تەواوکەری گوزارە (نان) و گوزارە (دەخوات) پێکهاتووە.

دوای هەموو رستەیەکی سادە کە واتای تەواوی گەیاندبێت، دەبێ خاڵی راوەستان دابنرێت.

- **رستەی ئاوێتە:** Complex Sentence

رستەی سادە بەردی بناغەی داڕشتنی نووسینە. زۆر جاریش دەتوانێت بە تەنیا رۆڵی واتایی خۆی بگێڕێت. هەروەها بە شێوەیەك لە شێوەکان دەتوانێت هاوبەشی دروستکردنی

رستەی درێژتر بکات. کاتێ دوو رستەی سادە، یان زیاتر بە شێوەیەك بەیەکەوە ببەسترێنەوە، رستەی ئاوێتە پێکدەهێنن و خۆشی ناودەبرێت بە کلۆس. یەکێ لەو کلۆسانە سەرەکیە و ئەوانی تر کلۆسی شوێنکەوتون. پەیوەندی کلۆسی سەرەکی بە کلۆسی شوێنکەوتووە، بەهۆی ئامرازەکانی پەیوەندی: (بەلاّم، یان، کە، هەروەها، لەبەرئەوەی، چونکە، وەك، لەوکاتەوە، کەی و بەلایەنی کەمەوە.) پێکەوە دەبەسترێنەوە.

نموونە/ ئەوە ئەو کیژەیە، کە دانا عەشقی بووە.

/ ئارام لە تاقیکردنەوەدا دەرنەچوو، چونکە خۆی ئامادە نەکردبوو.

کۆتایی هەموو رستەیەکی ئاوێتە، کە واتای تەواوی گەیاندبێت، خاڵی راوەستانی بۆ دادەنرێت.

• رستەی ئەرێ: Positive Sentence

رستەی ئەرێ پەیوەندی بە بیر و واتای رستەکەوە هەیە، لە رووی هەبوونی ئەو راستیەی روودانی رووداوەکە دەیبەخشێت. واتە: ئەو بیر و بۆچوونانەی لەنێو ئەو رستانەدا دەربڕاوە، پەیوەندی دەربڕینیان لە رستەکەدایە.

نموونە/ کوردستان رازاوەیە.

/ سەگ ئاژەڵێکی بەوەفایە.

خاڵی راوەستان دوای رستەی ئەرێ دادەنرێت.

• رستەی نەرێ: Negative Sentence

رستەی نەرێ پەیوەندی بە بیر و واتای رستەکەوە هەیە، لە رووی هەبوونی ئەو راستییەی روودانی رووداوەکە دەیبەخشێت. واتە: ئەو بیر و بۆچوونانەی لەنێو ئەو رستانەدا دەربڕاوە، پەیوەندی دەربڕینیان نییە لە رستەکەدا.

لە رستەی نەرێدا، دوو ئامراز بەشداری دەکەن:

١. ئامرازی (نا) کە زیاتر لەگەڵ فۆڕمی کرداری رانەبردووی رێژەیی هەواڵگەیاندندا بەکاردەهێنرێت. شێوەی کردارەکە هەرچۆنێ بێت، ئامرازەکە دەکەوێتە پێش رەگی چاوگەکەوە.

نموونە/ نامەوێ ژینی ئەسارەت، بەسمە عومری گومڕەهی.

نایکەمە سەر بەدەستی موددەعی، تاجی شەهی.

هەواڵنامەی کتێب

٢. ئامرازی (نە) دەکەوێتە پێش کرداری رانەبردووی ئینشایی و هەموو جۆرەکانی هەواڵگەیاندنەوە و هەندێ حاڵەتی فرمانیش.

نموونە/ نەکەی هەرگیز نەمامی گوڵ ببێتە سێبەر و سایەت،

بە نینۆك گەر بژاریکەیت، بە پولـێ بەرهەم و مایەت.

- **رستەی لێکدراو:** Compound Sentence

ئەو رستەیەیە، کە لە دوو رستە، یان زیاتر پێکهاتبێت و بە یارمەتی ئامرازی پەیوەندی بەیەکەوە بەسترابن. ئەو رستانەی بەشداری دروستکردنی رستەی لێکدراو دەکەن، لە هەمان باری سینتاکسیدان و بە هەمان شێوە سەربەخۆن.

رستەی لێکدراو دەکرێت بە سێ بەشەوە:

I. رستەی لێکدراوی پێویست: Conjunctive Sentence

رستەی لێکدراوی پێویست، بەزۆری هەواڵ و وەسف رادەگەیەنێت .

ئامرازەکانی (و، بەڵێ، نە_نە) بەکاردێ بۆ بەستنەوەی رستە سادەکان.

نموونە/ سەری هەڵبڕی و دەیروانیە ئاسمان و پێدەکەنی.

/ بەهاری پار تەڕ بوو، بەڵێ دەشتودەر رازابوو بووە.

/ نە من پێمووت ، نە ئەویش بیریکەوتەوە.

رستەی لێکدراوی پێچەوانە: Adversative Sentence

جیاوازی و دژایەتی نێوان دوو دیاردە، رووداو، بیرو بۆچوون نیشان دەدات.

ئامرازەکانی (بەڵام، بەڵکو) رستەکانی ناو رستەی لێکدراوی پێچەوانە لێکدەدەن.

نموونە/ من نەمبینیوە، بەڵکو ئەو چاوی لە من بووە.

/ رۆح سوکە، بەڵام کەمێ چەنەبازە.

١.رستەی لێکدراوی جیاکەرەوە: Disjunctive Sentence

پەیوەندی جیاوازی نێوان رستەکان دەردەبرێت.

ئامرازەکانی (یا، یان، یاخود...) رۆڵی تایبەت لەم رستانەدا دەگێڕن.

نموونە/ یا بێدەنگبە، یا بڕۆرە دەرەوە.

/ یان چاکیکەرەوە، یان پاکیکەرەوە.

/ وەرە ژوورەوە، یاخود دەرگاکە پێوەدە.

• **رستەی فرمان و داخوازی:** Imperative Sentence

رستەی فرمان و داخوازی، دەبێ کۆتایی بە خاڵی راوەستان بێت. بەڵام ئەگەر ئەمرێکی بەهێز یان جۆرە هێزێکی دەربڕی، ئەو کاتە نیشانەی سەرسوڕمان وەردەگرێت.

وەك ئەم نمونانەی لای خوارەوە:

نموونە/ بڕۆ. / بچۆ. / دانیشە. / وەرە ژوورەوە. / مەکە.

/ تکایە، بێدەنگ بن.

/ دەستکاری ئەو شتانە مەکە.

ئەو نمونانەی سەرەوە ، تەنیا داخوازیەو فرمانێکی بەهێزی تێدانییە، بۆیە کۆتاییان بە خاڵی راوەستان دێت.

بەڵام کاتێ، کە دەڵێین:

نموونە/ کە پێموتی وەرە ژوورەوە، وەرە و دانیشە!

/ کە ووتم بخۆ، بخۆ!

ئەوەش لە واتاکەیدا فرمانێکی بەهێزی تێدایە و جۆرێك لە سۆزەکان ئەخرۆشێنێت. بۆیە لەبری خاڵی راوەستان، نیشانەی سەرسوڕمان وەردەگرێت.

هەروەها لە شێوازی نەفیدا، کرداری رستەی فرمان و داخوازی نیشانەی نەفی دەچێتەسەر:

نموونە/ مەچۆ بۆ سەیران !

/ تا دێمەوە، نەچیتە دەرەوە!

لە زمانی کوردیدا زۆر جۆر رستەی ترمان هەیە، هەوڵئەدەین لە بەشەکانی خۆیاندا باسیان لێوەبکەین.

هەروەها هێنانەوە و باسکردنی جۆرەکانی رستە لەم بابەتەدا، تەنیا بۆ ئەوەیە، کە دەریبخەین، خاڵی راوەستان دەکەوێتە دوای هەموو جۆرە رستەیەکەوە، جگە لە رستەی پرسیاری و رستەی سەرسوڕمان، کە نیشانەی تایبەتی خۆیان وەردەگرن.

هەولێرنامەی کێبر

شوێنی خاڵی راوەستان لە رستەدا کە نیشانەی لابردنی تێدابێت
Position of the Full Stop with Omission Mark

● خاڵی کۆتایی لە رستەیەکدا کە کۆتایی بە نیشانەی لابردن هاتبێت.

نموونە/ دوێنێ شەو دەماغم لە کەللەدا نەمابوو. منداڵەکەمان هەر ئەگریا و هەر ئەگریا...

رستەی سەرەکی کۆتایی بە خاڵی راوەستان دێت، بەڵام رستەی (منداڵەکەمان هەر ئەگریا و هەر ئەگریا...) لەبەر ئەوەی تەواو نەبووە و نازانین کەی منداڵەکەیان ژێربۆتەوە، بۆیە ناتوانرێ خاڵی کۆتایی بۆ دابنرێت.

خۆ ئەگەر قسەکەر ووتی: دوێنێ شەو دەماغم لە کەللەدا نەمابوو، چونکە منداڵەکەمان تا کاژێری پێنجی بەرەبەیان، هەرئەگریا و هەر ئەگریا....

لێرەدا خاڵی کۆتایی دەکەوێتە دوای سێ خاڵی نیشانەی لابردنەوە، واتە ژمارەی خاڵەکان دەبنە چوار خاڵ. چونکە کاتی گریانەکە دیاریکراوە و منداڵەکە دوای ئەو کاتە ژێربۆتەوە.

هەواڵنامەی کتێب

خاڵی راوەستان بەکاردێ بۆ دیاریکردنی کورتکراوە
The Full Stop Used to Indicate Abbreviations

لێرەدا دەبێ ئەوەش بڵێین کە ئەو خاڵەی بەکاردێت بۆ نیشانەی کورتکردنەوە، جیاوازە لە خاڵی کۆتایی، یان خاڵی راوەستان. بەڵام لەبەر ئەوەی کە لە کوردیدا و بەم شێوە رێنووس و پیتەی ئەمرۆ، ناچارین لە هەمان شێوەدا بینووسینەوە و باسی بکەین.

● کاتێ کورتکراوەکە بکەوێتە سەرەتا و ناوەڕاستی رستەوە.

نموونە/ د. کەمال مەزهەر کتێبی مێژووی مێژووی نووسیوە. (د. یەکەم پیتی وشەی دوکتۆرە) خاڵی کورتکردنەوەی بەدوادا دێت، بۆ دیاریکردن و نیشانەی کورتکردنەوەکە.

هەروەها خاڵی راوەستانیش لە کۆتایی رستەکە خۆیدا دادەنرێت. خاڵی دوای پیتی (د)، خاڵی راوەستان نیە، بەڵکو نیشانەی کورتکردنەوەی وشەی دوکتۆرە.

/ م.س. بڕیارێکی مێژوویی دەرکرد.

واتە: (مەکتەبی سیاسی) بڕیارێکی مێژوویی دەرکرد.

هەروەها بە هەمان شێوە نموونەکانی تریش دەگرێتەوە:

/ پ.د.ك. یادی پەنجا ساڵەی دامەزراندنی دەکاتەوە. واتە: (پارتی دیموکراتی کوردستان)، یادی پەنجا ساڵەی دامەزراندنی دەکاتەوە.

/ ی.ن.ك. لە شۆڕشی رزگاریدا، رۆڵێکی مەزنی هەیە. واتە: (یەکێتی نیشتمانی کوردستان) لە شۆڕشی رزگاریدا، رۆڵێکی مەزنی هەیە.

/ شۆفێرەکە بەخێرایی ٨٠ کم. ل.ك. ئوتومبیلەکەی لێدەخوڕی.

واتە: شۆفێرەکە بەخێرایی (٨٠ کیلۆمەتر لە کاژێرێکدا) ئوتومبیلەکەی لێدەخوڕی.

- کاتێ کورتکراوەکە دەکەوێتە کۆتایی رستەوە:

ئەوا تەنیا یەك خاڵی کۆتایی لەدوای پیتی کورتکراوەکە و رستەکەوە دادەنرێت و ئەو خاڵەش رۆڵی هەردوو حاڵەتەکە دەگێڕێ.

نموونە/ ١٦/ ئاب یادی دامەزراندنی پ.د.ك.

/ ی.ن.ك. دوو مەکتەبی هەبوو: م.س. و ع.م.

بە هەرحاڵ، ئێستا کەمتر ئەو شێوازە لە نووسینی پیتە کورتکراوەکاندا رەچاو دەکرێت. ئەوەش بەهۆی ئەم سەردەمە پڕ لە پەلە پەلی و جەنجاڵەوە، زیاتر هەوڵدەدرێت ئەو کورتکراوانە بە یەکەوە بنووسرێت:

نموونە/ حشع، واتە حیزبی شویعی عێراقی.

/ پەکەکە، واتە: پارتی کرێکارانی کورد

/ پژاك، واتە: پارتی ژیانەوەی ئازادی کوردستان

تێبینی: هەموو پیتێك کە سەرەتای وشەیەکی کورتکراوەیە، دەبێت خاڵی کورتکردنەوەی بە دوادا بێت. ئێمە زۆر جار دەبینین، لای هەندێ نووسەر، یان لە گۆڤار و رۆژنامەکاندا، تەنیا خاڵی کورتکردنەوە دەخەنە بەردەم پیتی یەکەم و دووەم، بەڵام دوا پیت خاڵی بۆ دانانێن، کە ئەوەش هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە ئەگەر بۆی دانەنرێت، ئەو کاتە

هەولێرنامەی کتێب

دەکریَ وەك پیتێکی سەربەخۆ لە رێزماندا مامەڵە بکرێت. بەڵام بە دانانی خاڵی کورتکردنەوە لەبەردەمیا، واتای ئەوەیە کە ئەو پیتە سەرەتای وشەیەکی کورتکراوەیە. تێبینی ئەوەش دەکەین کە ئەو کورتکراوانە لە رستەدا کەوتبنە هەر شوێنێکەوە، دەبیَ هەر یەکەیان خاڵی کورتکراوەی خۆی هەبێت.

راگەیاندن، پرسیار و داخوازی
Statements, Questions and Requests

/ پەکەکە (پ.ك.ك) واتە: پارتی کرێکارانی کوردستان.

- هەندیَ رستە لە شێوازی پرسیاردایە، بەڵام لە راستیدا زیاتر واتای فرمان، یا داخوازی تێدایە و دەبێت لە کۆتایدا، لە بری نیشانەی پرسیار، نیشانەی خاڵی راوەستانی بۆ دابنرێت.

نموونە/ دەتوانی دوای خۆت دەرگاکە پێوەبدەی، بیَ زەحمەت.

/ کیَ لە بابەتەکە تێنەگەیشتوە، با بۆی بلێمەوە.

- زۆر جار رستەکە خۆی زیاتر گێڕانەوەیە وەك ئەوەی کە پرسیار بێت، ئەوەش راستر وایە کە خاڵی کۆتایی بۆ دابنرێت.

نموونە/ کورە تۆ چی ئەڵێیت؟ خۆزیا ئازاد لەو سەیرانەدا لەگەڵمان بووایە.

- لە رستەی ئاوێتەدا، کە سەرەتا بە گێڕانەوە دەست پێبکات و لە کۆتایدا گێڕانەوەکە لە شێوەی پرسیاردا دەربڕێت، ئەوە دەبێت خاڵی راوەستانی بۆ دابنرێت.

نموونە/ شوێنی یەك کەسمان ماوە لە ئۆتۆمبیلەکەدا و پێمخۆشە ئەگەر حەزدەکەیت بێیت لەگەڵمان بۆ هەولێر.

هەواڵنامەی کتێب

شوێنی خاڵی راوەستان لە ناوەخنی نێو نیشانەی کەوانەی دووتاییدا

● کاتێ وشەکانی نێو دوو کەوانە وەك فۆرمێکی تەواو و رستەیەکی سەربەخۆ بێت، خاڵی راوەستان دەبێ بکەوێتە ناو دوو کەوانەکەوە.

نموونە/ زۆربەی چێشتخانەکان مریشکی سەربڕاوی بەستو بەکاردەهێنن، چونکە لە مریشکی کوردی هەرزانترە. (هەرچەند مریشکی خۆماڵی بەتام ترە.)

● کاتێ وشەکانی نێو دوو کەوانە، لێکدانەوەیەك بێت، یان شیکردنەوە، یان رەخنە بێت، ئەوا لەم بارەیاندا نیشانەی خاڵی راوەستان دەبێ لە دەرەوەی کەوانەکە بێت.

نموونە/ مامۆستای وانە پێشەکی کتێبی وانەکەی نووسیوە (کە دەبوو وانەکەی لە ئێستا باشتر شیکردایەتەوە) .

هەوالنامەی کتێب

ئەو حاڵەتانەی کە خاڵی راوەستان دانانرێت

١.خاڵی راوەستان لە دوای رستەیەکی راستەوخۆ پرسیاریەوە دانانرێت:

نموونە/ بۆ کوێ ئەچیت ؟

/ بشێ خواوەند بەزەیی بەو هەژارەدا نەیەتەوە؟

٢.لە دوای رستەی سەرسوڕمان و گومانەوە، خاڵی راوەستان دانانرێت. بەڵکو نیشانەی سەرسوڕمان شوێنی خۆیەتی.

نموونە/ ئەوە خۆ ئەمرۆ چوارشەممەیە!

/ کە پێمووتی وەرە ژوورە! وەرە و دانیشە!

٣.ئەگەر وشەی کورتکراوە کەوتبووە کۆتایی رستەوە خاڵی راوەستان دانانرێت، چونکە خۆی کۆتایی هاتووە بە خاڵێك کە نیشانەی کورتکردنەوەیە و رۆڵی وچان و راوەستانیش دەگێرێت.

نموونە/ ١٦ی ئاب یادی دامەزراندنی پ.د.ك.

٤.ئەگەر نیشانەی لابردن کەوتبووە دوای رستەکەوە، ئەوا خاڵی راوەستان دانانرێت، چونکە هێشا رستەکە تەواو نەبووە.

نموونە/ دوێنێ شەو دەماغم لە کەللەدا نەمابوو. مناڵەکەمان هەر ئەگریا و هەر ئەگریا...

٥.هەر بەو شێوەیە، هەندێ رستەش لە شێوەی گێڕانەوەدایە، بەڵام ، زیاتر پرسیارە و باشتر وایە کە لە بری خاڵی راوەستان، نیشانەی پرسیاری بۆ دابنرێت.

نموونە/ پێمان خۆشە، ئەگەر حەزدەکەیت لەگەڵ ئێمەدا بێیت بۆ سەیران؟

لە ئاخاوتنی راستەوخۆدا بەر لە فرمانی ئاخاوتن خاڵی کۆتایی دانانرێت، بەڵکو کۆما شوێنی دەگرێتەوە.

٦.خاڵی کۆتایی ناخرێتە دوای هیچ یەکێ لە نیشانەکانی خاڵبەندیەوە.

٧.ناونیشانی کتێب، ناونیشانی دەقێك لە رۆژنامە و گۆڤارەکاندا، نابێ خاڵی راوەستانی بۆ دابنرێ. هەروەها ناونیشانی لاوەکی یان ناوەندی کە لە ناو دەقێکدا دێت، ناونیشانی شانۆگەری و گۆرانی و شیعر و پەخشان، ئەمانە بەگشتی خاڵی راوەستانیان بۆ دانانرێت، تەنانەت ئەگەر ئەو ناونیشانانە رستەیەکی تەواویش بن. لێرەدا ئەبێ ئەوە بزانین، کە ناونیشانی هەر بابەتێك لەوانەی ناومان هێناوە، لە ژێریەوە بابەتێك باس دەکرێت، واتە تەواو نەبووە و شتی بەدوادا دێت، بۆیە رێ بە دانانی خاڵی راوەستان نادات.

هەولێر ئەمەد کێر

کورتەی پەیڕەوە گشتەکانی خاڵی راوەستان.

● لەدوای هەموو رستەیەکەوە دادەنرێت، کە واتای بیر و هەواڵێك بگەیەنێت. هەروەها پرسیار و دەربڕینی سەرسوڕمان نەبێت.

● شوێنی خاڵی راوەستان لەنێو کەوانەی دووتاییدا:

١.ئەگەر کەوانەی دووتایی کەوتبووە کۆتایی رستەوە، خاڵی کۆتایی دەکەوێتە ناو کەوانەکەوە.

٢.ئەگەر هەندێ شتی تر جیاواز لە ئاخاوتنی راستەوخۆ، کەوتبووە ناو کەوانە دووتاییەکەوە، خاڵی راوەستان دەکەوێتە دەرەوەی کەوانەکەوە.

● کاتێ رستەیەك کە نیشانەی لابردنی بەدوادا هاتبوو، ئەو شتانەش هێندە گرنگ نین کە ناوببرێن. ئەوا لەم حاڵەتەدا خاڵی راوەستان دادەنرێت و بە نیشانەی لابردنەوە دەبێتە چوار خاڵ.

● هەروەها خاڵی کۆتایی، دەبێتە نیشانەی وشە کورتکراوەکان و لەبەردەم ئەو پیتەدا دادەنرێت کە پیتی یەکەمی وشە کورتکراوەکەیە.

دووەم:

نیشانەی پرسیار (؟) Question Mark

نیشانەی پرسیار کاری چییە؟
What a question mark does?

نیشانەی پرسیار لە نووسینی کوردیدا بەم شێوەیە: (؟) وێنەی دەکرێت.
وەك لە چاپتەری پێشودا لە باسی خاڵی کۆتایدا، باسی ئەوەمان کرد، کە خاڵی کۆتایی دەکەوێتە کۆتایی رستەوە. هەروەها نیشانەی پرسیاریش بە هەمان شێوە، یەکێکی ترە لەو نیشانانەی، کە دەکەوێتە کۆتایی رستەوە.

- **رستەی پرسیار بەهۆی هێزەوە:**

لە زمانی کوردیدا، هەموو رستەیەکی هەواڵ و زانیاری گەیاندن، کۆتایی بە خاڵی راوەستان دێت. بەڵام هەمان ئەو رستانە، بەهۆی ئاواز و هێزەوە، دەکرێتە رستەی پرسیار. بەڵام نابێ لە کۆتایی رستەکەدا نیشانەی پرسیارمان لە یادبچێت. چونکە بێ نیشانەی پرسیار، خوێنەر وەك رستەیەکی هەواڵ، یان زانیاری گەیاندن دەیخوێنێتەوە.

هەروەها تاکە هێمایەکیش بۆ ئەم جۆرە رستە پرسیاریانە، تەنیا نیشانەی پرسیارە.
هەندێ لە زمانناسان بەم جۆرە پرسیارە دەڵێن: پرسیاری گشتی، یان پرسیاری رستەیی.
لە رستەی پرسیاریدا، کە بەهۆی هێزەوە دروست دەبێت، بەهیچ جۆرێ ئامرازی پرسیارکردن بەکارنایەت و پێویستی بە ئامراز نیە. هەروەها ئەم جۆرە رستانە داوای زانیاری لە گوێگر ناکات. بەڵکو داوای بریار لە گوێگر دەکات، بە رەزامەندی، یان بە نارەزایی. وەڵامەکەشی بە یەکێ لەم وشانە دەدرێتەوە:
(ئا، بەڵێ، ئەرێ، ئەدی، با، نەخێر، نا، نە...) .

بەشێوەیەکی سادەوساکار هەموو رستەیەکی هەواڵ و زانیاری گەیاندن، بەهۆی هێزەوە دەبێتە رستەی پرسیاری و نیشانەی پرسیاریش رۆڵی دەرخستنی دەبینێت لە دیاریکردندا تا بە هۆی گۆکردنەوە وەك شێوە پرسیار بخوێنرێتەوە.

نموونە/ سەردار کوڕێکی راستگۆیە.

لەو رستەیەدا هێز و ئاوازی خوێندنەوەی سەرەوخوارە، چونکە رستەیەکی هەواڵ گەیاندنە.

نموونە/ سەردار کوڕێکی راستگۆیە؟

هێز و ئاوازەکەی سەرەوژوورە و بەهۆی هێز و ئاواز و نیشانەی پرسیارەوە، بۆتە رستەیەکی پرسیاری.

لێرەدا، لە خوێندنەوەی ئەم جۆرە رستە پرسیاریانەدا، خاڵێکی گرنگ هەیە. ئەویش ئەوەیە، کە مەبەستی پرسیارەکە لەسەر کام بابەتی ناو رستەکەیە، دەبێ هێز بخرێتە سەر ئەو وشەیەی کە مەبەستە. بۆ نموونە، لەو رستەیەی سەرەوەدا ئەگەر مەبەست تەنیا (راستگۆیی سەردار) بێت، ئەوا هێز دەخرێتە سەر وشەی (راستگۆیە). هەروەها بۆ هەر یەکە لەو وشانەی تری ناو رستەکە، بە هەمان شێوە هێز خرایە سەری ئەو لایەنە دیاری دەکات و لە خوێندنەوەی رستەکەدا دەیهێنێتە پێشەوە.

بە بڕوای من لە زمانی کوردیدا، ئامرازی پرسیارکردنی (ئایا) لەو رستانەدا لابراون و بە هێز خستنەسەر خاڵی مەبەست لە پرسیارەکەدا، شێوازی پرسیار وەردەگرێت.

/ ئایا یەکشەممە پشوی گشتیە؟

دەکرێت بووترێت: یەکشەممە پشوی گشتیە؟ هێز دەخرێتە سەر یەکشەممە

/ باوکت لەماڵە؟

ئایا باوکت لە ماڵە؟

/ ئەتوانی وەك من وانەکە بلێیتەوە؟

ئایا ئەتوانی وەك من وانەکە بلێیتەوە؟

/ نەوتی ئەم زستانەتان کڕیوە؟

ئایا نەوتی ئەم زستانەتان کڕیوە؟

پرسیاری راستەوخۆ Direct Question

پرسیاری راستەوخۆ، بەهۆی ئامرازی پرسیارکردنەوە دروست دەبێت. دەتوانرێ ئەم جۆرە پرسیارانە بە پرسیاری تایبەتیش ناوببرێت. هەروەها هەموو ئەو رستانە ئەگرێتەوە کە ئامرازی پرس بەشداری رۆنانیان دەکات.

لێرەدا ئەو کەسەی پرسیارەکە دەکات، چاوەڕێی ئەوە لە گوێگر دەکات، وەڵامی ئەو زانیاریەی لێوەرگرێت، کە پرسیارەکەی دەربارە دەکات.

ئەو ئامرازی پرسانەی، کە لە کوردیدا هەن، وەکو:

(ئایا، کێ، کەی، کوێ، کوا، کوانێ، کام، کو، چ، چی، چۆن، چەند، چلۆن...)

نموونە/ ئایا مریشك لە هێلکەیە، یان هێلکە لە مریشکە؟

نموونە/ کێ دەڵـێ دولبەر بەخیلە؟ وەڵڵا ئەمرۆ دولبەرم
بەردی ژێرپێی خۆشی حەتتا هەر ئەهاوی بۆ سەرم

نموونە/ کەی بووە بە عادەت وە تێشەبەردەن؟
تێشە وە سەرای کەریمان بەردەن.

نموونە/ کوێ لە وڵات دڵگیرترە؟

نموونە/ کوا لۆفوافە، ئەو هێزە نەبەزە، مەرگ چێنە؟
کوانێ هێتلەر، کە هەر ئەتووت زەرووی خوێنە؟

نموونە/ کام ئەستێرەی گەش، کام گوڵی کێوێ
سورە وەك کولمی، ئاڵە وەك لێوی؟

نموونە/ کو وادەڵێیت؟

نموونە/ چ جۆرە میوەیەك زۆر دەخۆیت؟

نموونە/ چی دەبێت ئەگەر لە کاتی خۆیدا ئامادەبیت؟

نموونە/ چۆن دەتوانیت، ئەو هەموو خواردنە بخۆیت؟

نموونە/ چەند جار بە دەوری باخچەکەدا رادەکەیت؟

نموونە/ چلۆن وا دەبێتن؟

هەر لە پرسیاری راستەوخۆدا، زۆرجار ئامرازی پرسیارکردنەکە لە جارێك زیاتر دووپات دەکرێتەوە و تەنیا خۆی وەك پرسیاری ناتەواو ئاراستە دەکرێت.

نموونە/ چۆن، چۆن؟ پرسیارکردن لە چۆنیەتی شتێك .

نموونە/ کێ، کێ؟ پرسیار لە کەسێك دەکات.

/ کەی؟ پرسیار لە کات دەکات

/ کوا؟ پرسیار لە دیار و نادیاری کەسێك یان شتێك دەکات.

نموونە/ بەڕاستتە؟ پسیاری ناتەواو

پرسیاری ناڕاستەوخۆ Indirect questions

پرسیاری ناڕاستەوخۆ، کاتێ روودەدات کە داخوازیەك لە رستەکەدا هەبێت. هەرچەند ئەو وشانەی کە پرسیارە ناڕاستەوخۆکەی پێدەکرێت، دووپات ناکرێتەوە. هەروەها بە زۆری لە پرسیاری ناڕاستەوخۆدا وشەی (ئەگەر، ئایا) پێش پرسیارەکە دەکەوێت.

نموونە/ ئەو پرسی ئەگەر بتوانێ زووتر بڕواتەوە. لێرەدا نیشانەی پرسیار وەرناگرێ، چونکە راستەوخۆ پرسیار ناکات. بەڵام ئەگەر ئەو رستەیە وەك پرسیار دابڕێژین، دەبێتە:

نموونە/ ئەو پرسی، "دەتوانم زووتر بڕۆمەوە؟"

لە پرسیاری ناڕاستەوخۆدا، دوو حاڵەتی جیاواز هەیە، کە نیشانەی پرسیاری بۆ دادەنرێت:

١.لەو حاڵەتانەدا نیشانەی پرسیار بۆ پرسیاری ناڕاستەوخۆ دادەنرێت، کە پرسیارێکی راستەوخۆ بکەوێتە ناو رستەکەوە.

نموونە/ لە مامۆستاکەت پرسی ئەگەر بە بەرگی کوردیەوە بچیت بۆ قوتابخانە، رێگرنیە؟

٢.هەروەها رستە هەیە لە شێوەی پرسیاری ناڕاستەوخۆدا، یان هەر جۆرە رستەیەکی بەیانی، کە داخوازیەك بکات، نیشانەی پرسیاری بۆ دادەنرێت. چونکە لە راستیدا پرسیار دەکات، نەك شتێ بگێڕێتەوە.

نموونە/ دەمەوێت بپرسم ئەگەر حەزدەکەیت هاوبەشی ئاهەنگی دەرچوونی کۆلیجەکەمان بکەیت؟

نموونە/ لەوانەیە بتوانیت لە باوکت بپرسیت، ئایا دەتوانیت ئەمشەو ئۆتۆبیلەکەی بەکاربێنیت؟

لە نموونەی یەکەمدا، قسەکەر نایەوێت تەنیا ئەوە بلێت، کە حەز ئەکات هاورێکەی بێت بۆ ئاهەنگەکە. بەڵکو ئەو لە راستیدا دەپرسێت، ئایا دێت بۆ ئاهەنگەکە.

لە رستەی دووەمیشدا، بە هەمان شێوە دەپرسێت، کە ئایا دەتوانێت ئوتۆمبیلەکەی باوکی بخوازێت.

• کورتە پرسیار لە رستەی بەیانیدا:

هەندێ جار قسەکەر، یان نووسەر، لە رستەیەکدا بەیانی شتێیەك دەکات، بەڵام بۆ دڵنیابوون لە بیر و بۆچوونەکەی خۆی، بەدوای گوتەکەدا، کورتەپرسیارێك ئاراستە ئەکات.

نموونە/ ئەم ساڵ بەهارەکەی تەرە، وانییە؟

/ بە بڕوای من هاوینێکی گەرم ئەبێت، تۆ ئەڵێی چی؟

هەواڵنامەی کتێب

• پرسیار لە رستەی بەیانیدا:

زۆر جار لە زمانی کوردیدا قسەکەر یان نووسەر دەیەوێت بەیانی شتێك بکات، کە خۆی لە شێوەی پرسیاردا دارێژراوە. ئەویش بێ ئەوەی فۆرمەکەی بگۆڕێت، وەك خۆی لە رستەکەدا دایدەنێتەوە.

نموونە/ کەی کارەبای ئەم وڵاتە چاك ئەکرێتەوە؟ ئەم پرسیارە بووە بە وویردی سەر زمانی خەڵکی ئەم شارە.

یان / ئەم پرسیارە بووە بە وویردی سەر زمانی خەڵکی ئەم شارە، کەی کارەبای ئەم وڵاتە چاك ئەکرێتەوە؟

لە نموونەی یەکەمدا پرسیارەکە هێنراوە و بەدوایدا بەیانی حاڵەتەکە ئەکرێت و کۆتایی رستە پرسیارییەکە نیشانەی پرسیاری وەرگرتووە و هەموو رستەکەش پێکەوە خاڵی راوەستانی بۆ دادەنرێت.

بەڵام لە نموونەی دووەمدا، نووسەر بۆمان ئەگێڕێتەوە کە پرسیارێك بووە بە ویردی سەر زمانی خەڵکی شار، ئەویش لە کۆتایی رستەکەدا دیاری دەکات. لێرەدا رستە بەیانیەکە کۆتایی بە کۆما دێت و هەموو رستەکەش پێکەوە کۆتاییان بە نیشانەی پرسیار دێت.

تا ئێرە هەردوو رستەکە لەو شێوەیەدا کە نووسراون راستن، بەڵام راستر وایە نووسەر پرسیارەکان لە هەردوو نموونەکەدا بخاتە ناو دووتا کەوانەوە.

نموونە/ " کەی کارەبای ئەم وڵاتە چاك ئەکرێتەوە؟"، ئەم پرسیارە بووە بە وویردی سەر زمانی خەڵکی ئەم شارە.

نموونە/ ئەم پرسیارە بووە بە وویردی سەر زمانی خەڵکی ئەم شارە، "کەی کارەبای ئەم وڵاتە چاك ئەکرێتەوە؟"

• نیشانەی پرسیار دوای ناونیشانی کتێب و دەقەکان:

نیشانەی پرسیار دەکرێ دوای ناونیشانی کتێب یان دەقێکی نووسراو، ناونیشانی شانۆگەری، شیعر، پەخشان، ووتار، توێژینەوە و ناونیشانی ناوەندی نێو دەقێك دابنرێت.

نموونە/ دوو سەعات کارەبا وەزیری بۆچیە؟ ب.ع

• نیشانەی پرسیار بۆ دیاریکردنی دڵنیانەبوون

١.بۆ پیشاندانی نادڵنیایی "دڵنیانەبوون"، نیشانەی پرسیار لە کەوانەیەکی بچوکدا بەکاردێت. زۆر جار نووسەرێك هێما ئەکات بە ناوی کەسێکی ناودار و ساڵی لە دایك بوونی ئەو کەسە دەنووسێت، بەڵام لەبەر ئەوەی تەواو دڵنیانیە لە راستی ساڵەکە، بۆیە دانانی نیشانەی پرسیار لە کەوانەیەکدا و لە تەنیشت ئەو وشەیە، یان ئەو ژمارەیەی، کە دڵنیانییە لە راستیەکەی، کێشەکە چارەسەر دەکات و ئەوە پێشان ئەدات، کە ئەمە جێی پرسیار و بەدواداچوونە.

بەڵام ئەوەش دەبێ بزانین، رستەکە خۆی بەهیچ جۆرێ واتای گومان ناگەیەنێت، کەواتە ئەو نیشانەی پرسیارە لە ناو کەوانەکەدا نیشانەی گومان نییە، بەڵکو نیشانەی دڵنیانەبوونە.

نموونە/ مێژوونووسی کورد، محەمەد ئەمین زەکی بەگ، ئەڵێ: مەحوی شاعیر لە ساڵی ١٢٥٢ ك. لەدایك بووە، بەڵام مامۆستا عەلائەددین سەجادی ئەڵێت: ساڵی

١٢٤٦ ك. لە دایك بووە. هەروەها کاکەی فەللاحیش دەڵێ: ساڵی ١٢٤٧ ك. لەدایك بووە.

لێرەدا هەر سێ ساڵی لەدایکبوونی مەحوی لەلای هەرسێ نووسەرەکە جیاوازە و ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کە ناکرێ هەرسێکیان راست بێت. واتە دووەم و سێیەم نووسەر، دەبووایە لە پاڵ هەر ئەو بۆچوونانەی پێش خۆیاندا نیشانەی پرسیاریان وەك نیشانەیەکی دڵنیا نەبوون بخستایەتە دوای ژمارەی ساڵەکانەوەو راستی ساڵی لەدایك بوونی مەحوی وەك خۆی دڵنیایە دیاری بکرایە.

٢.بەڵام ئەو نووسەرەی کە دوای دوو نووسەرەکەی تر دەربارەی ساڵی لەدایك بوونی مەحوی دەنووسێت، ئەگەر ئاگای لە بۆچوونەکانی ئەوان بێت، ئەبێ کاتێ کە لە نووسینەکەی خۆیدا ساڵەکە دیاریدەکات، ئەو دوو بۆچوونەی تریش بەم شێوەیەی لای خوارەوە دیاری بکات.

با وا دابنێین کە کاکەی فەللاح دوای ئەوان لەم بارەیەوە دەدوێت، دەبوو بیووتایە:

نموونە/ مەحوی شاعیر ساڵی ١٢٤٧ [١٢٤٦ ؟] [١٢٥٢؟] ك. لەدایك بووە.

لێرەدا ساڵی ١٢٤٧ك. لە لایەن نووسەری بابەتەکەوە دیاریکراوە و دوو ساڵەکەی تر کە نادڵنیای تێدایە و بۆچوونی کەسانی ترە، بۆیە دەبێ بخرێتە ناو کەوانەی چوارگۆشەوە و نیشانەی پرسیارەکە لە دوای هەر یەکەیانەوەبێت.

٣.ئەم نیشانەی پرسیارە کە بۆ دیاریکردنی دڵنیانەبوون دادەنرێت، زۆر جاریش دەکەوێتە دوای ناوێکەوە، کە نووسەرەکەی تەواو دڵنیانیە لە راستی ناوەکە.

نموونە/ ووتی وابزانم ناوی حەمەی قالەیە(؟) و خەڵکی شاری سلێمانیە.

٤.ئەگەر رستەکە بەم شێوەیەی لای خوارەوەبێت و ساڵی لەدایك بوون و ساڵی کۆچکردنی کەسێك پێکەوە نووسرابوو، بەڵام تەنیا دڵنیانەبووین لە ساڵی لەدایك بوونەکەی.

نموونە/ مەحوی شاعیر (١٢٥٢؟-١٣٢٤) ك. لە شاری سلێمانی ژیاوە.

ئەوا نیشانەی پرسیارەکە دەکەوێتە دوای ساڵی لەدایك بوونەکەوە.

بەڵام ئەگەر لە ساڵی کۆچکردنەکەی دڵنیانەبووین، ئەوا نیشانەی پرسیار دەکەوێتە دوای ساڵی کۆچکردنەوە.

نموونە/ مەحوی شاعیر (١٢٥٢-١٣٢٤؟) ی.ك. لە شاری سلێمانی ژیاوە.

هەروەها بۆ ئەو نموونەیەی سەرەوە پێویست ناکات نیشانەی پرسیارەکەش بەتەنیا بخرێتە ناو کەوانەیەکی ترەوە.

٥.زۆر جار لە زمانی کوردیدا رستە دەبینین کە واتای گومان دەگەیەنێت لە شتێك یان لە بیروبۆچوونێك:

نموونە/ تۆ بلێی داری بەزەیی خوا بێتەبەر ــ ئەم دوو دڵە بنە بە هاورێ و هاوسەر

لێرەدا و لەم بەیتە شیعرەدا، خوێنەر هەست بە گومان بردن ئەکات لە بەزەیی خوا، بۆیە دەبێ نیشانەی پرسیاری بەدوادا بێت، چونکە شاعیرەکە پرسیار لە گومانەکە دەکات .

تۆ بلێی داری بەزەیی خوا بێتەبەر ــ ئەم دوو دڵە بنە بە هاورێ و هاوسەر؟

هەروەها زۆر جار لە وەڵامی هەواڵێکدا، بەهەمان شێوە بە گومانەوە وەڵام دەدرێتەوە:

ــ بەیانی ناچین بۆ شار، باران ئەبارێت.

ــ تۆ بێژی؟

شوێنی نیشانەی پرسیار لەنێو کەوانەی دووتاییدا
position of question marks with quotation marks

- پرسیاری راستەوخۆ لەنێو کەوانەی دووتاییدا:

لەبەر ئەوەی پرسیارەکە راستەخۆیە، بۆیە نیشانەی پرسیار دەکەوێتە ناو کەوانەی دووتاییەوە.

نموونە/ "ئایا دەزانی کەی جەژنی قوربانە؟" ئازاد پرسی.

- ئەگەر پرسیارەکە کەوتبووە کۆتایی رستەکەوە، دەبێ نیشانەی پرسیار بکەوێتە دەرەوەی کەوانە دووتاییەکەوە.

نموونە / دەبێ موسڵمانان لە سیاسەت دووربخرێنەوە، "ئەوە ئەرکی سەرشانی هەموو زانایەکی ئاینی نییە" ؟

● هەندێ جۆر ڕستەی پرسیاری تر هەیە، کە دوو پرسیار دەکات لە هەمان ڕستەدا. واتە پرسیار لە پرسیارێك ئەکات و ئەو پرسیارەی کە کراوە دەکەوێتە ناو کەوانەی دووتاییەوە و هەر یەکەشیان نیشانەیەکی پرسیار وەردەگرێت.

نموونە / بۆچی دەڵێیت، "تۆ کێیت؟"؟

بەڵام لەبەر ئەوەی هەردوو نیشانەکە هەمان شێوەیان هەیە و هەمان کار جێبەجێ دەکەن، دەکرێت یەکێکیان لابرێت.

نموونە / بۆچی دەڵێیت، "تۆ کێیت" ؟

● هەروەها زۆرجار لە هەمان ڕستەدا واتای پرسیار و سەرسوڕمانیشە. لێرەدا مەرجە هەردوو نیشانەکان دابنرێت، ئەویش بەپێی گونجاندنیان لە ناو ڕستەکەدا.

نموونە / بەس بڵێ، "بۆچی، بۆچی؟"!

هەواڵنامەی کتێب

سێیەم:
نیشانەی سەرسوڕمان The exclamation

لە زمانی کوردیدا و لە زۆربەی زمانەکانی تریشدا نیشانەی سەرسوڕمان بەم شێوەیە دەنووسرێت (!)

نیشانەی سەرسوڕمان یەکێکی ترە لەو نیشانانەی خاڵبەندی کە لە کۆتایی رستەدا دادەنرێت. هەرچەند لە هەندێ جۆر رستەدا دەکەوێتە ناوەندەوە.

رستەی سەرسوڕمان ئەو رستەیەیە، کە واتای سەرسوڕمان لە روودانێك، کارێك، هەواڵ و زانیاریەك، یان شتێك دەگەیەنێت.

رستەکانی هەواڵ گەیاندن و پرسیار و فرمانکردن، بەهۆی هێزەوە مانای سەرسوڕمان دەگەیەنێت و لە کۆتایدا بەهۆی دانانی نیشانەی سەرسوڕمانەوە خوێنەر لەوە ئاگادار دەبێتەوە، کە بە شێوەی سەرسوڕمان بیخوێنێتەوە.

لە رووی واتای گشتیەوە، رستەی سەرسوڕمان دەکرێت بە دوو بەشەوە:

١.ئەو رستەیەی کە پێوەندی کاریگەری و تەزووی هۆشی بێژەر، لەگەڵ شتێك یان رووداوێك نیشان دەدات، کە واتای باوەڕکردن، بەرز و نزمی رووانین، یان گاڵتەو تەشقەڵە دەگەیەنێت.

نموونە/ دڵسۆزی هەر لە خۆی دێت!

/ ئەڵێی مەیمونی گەرە!

٢.ئەو رستە سەرسوڕمانانەی کە کاریگەری تایبەتی بێژەر دەگەیەنێت، بە تایبەتی دەربڕینە روخساریەکانی وەك: ترس ، دڵخۆشی، زیزبوون، تورەیی، پەژارە و هەروەها نەخۆشی و ناخۆشی و خۆشەویستی.

نموونە/ وەی لەو دەعبایە!

/ ئۆخەی رزگارمان بوو!

/ ئای چەندم بیرەدەکردیت!

/ چەندە ئازارێکی کوشندەیە!

لە زمانی کوردیدا هەندێ ئامرازی تایبەتی یارمەتی رۆنانی رستەی سەرسوڕمان دەدەن، لەوانەش:

- ئای، ئۆی، ئەی، ئاخ، ئۆف... کە زیاتر بۆ دەربڕینی ئێش و ئازار بەکاردێت.
- ئۆخەی، ئاها، وەه، بەه بەه، پەککوو... بە مەبەستی دەربڕینی خۆشی و شادی.
- ئاخ، ئۆخ، وەی، تەحا، پەحا... بۆ دەربڕینی سۆزەکانی خەم و خەفەت و پەژارە.

- **ئامرازی سەرسوڕمان:**

لە زمانی کوردیدا هەندێ ئامراز و ووشە و دەستەواژە هەیە، کە بۆ دەربڕینی باری سەرسوڕمان بەکاردێت و هەر یەکەیان بە تەنیا واتاکە دەگەیەنن و کۆتاییان بە نیشانەی سەرسوڕمان دێت. موونە/ ترحێو!

/ پەککوو!

- **دەربڕینی سۆزی بەهێز:**

نیشانەی سەرسوڕمان بەکاردێ بۆ دەربڕینی ئاوازی سەرسوڕمانێ یان سۆزێکی بەهێز لە رێزلێنان و پەسەندکردندا، لە ئەنجامی تورەبوون و بێزاری و نائومێدی و بێ هیوایدا.

نموونە/ نازانم چۆن لە سکی دایکیا جێیبۆتەوە!

/ چەند دیمەنێکی دڵگیرە!

/ حەددی چیە جنێوت پێدەدات!

/ باوەڕناکەم!

/ یارمەتیم بدەن!

- **بە هێزخستنە سەر ووشەیەك لە دەربڕینێکدا:**

نیشانەی سەرسوڕمان بەکاردێت بۆ دەربڕینی جۆرە سۆزێك. قسەکەر هێز دەخاتە سەر ئامرازی سەرسوڕمانەکە لە دەربڕینەکەدا.

نموونە/ ئای کە گێلی!

/ ئۆی دیسانەوە دایکردەوە باران!

هەواڵنامەی کتێب

- **سەرسوڕمان لە شێوازی پرسیاردا:**

هەندێ رستە لە رۆناندا لە شێوازی پرسیاردایە، بەڵام قسەکەر زیاتر لە دەربڕیندا مەبەستی سەرسوڕمانە، وەك لەوەی کە پرسیار بکات. بۆیە لە کۆتایی ئەو جۆرە رستانەدا نیشانەی سەرسوڕمان دادەنرێت.

نموونە/ ئەو ئاگرە **چییە** کردووتەتەوە!

/ ئەوە **چیت** ووت!

- **فرمان و داخوازی:**

١.ئەو دەربڕینانەی کە فرمانێك یان داخوازیەکی تیایە، ئەگەر فرمانەکە بەهێزبوو، واتە هێز خرابێتە سەر دەربڕینەکە، ئەوا نیشانەی سەرسوڕمان وەردەگرێت.

نموونە/ کە ووتم **دانیشە، دانیشە!**

/ **بەسە**، بیبڕەوە!

٢.ئەگەر فرمانەکە زۆر بەهێز نەبوو، هەروەها زیاتر شێوەی داخوازی تیابوو، ئەوا نیشانەی سەرسوڕمانی بۆ دانانرێت و کۆتایی رستەکەی بە خاڵی راوەستان دێت.

نموونە/ هەمووتان گوێبگرن.

/ کەس نەجوڵێت.

هەولێرنامەی کتێب

- **نیشانەی سەرسوڕمان لە ناوەندی رستەدا:**

زۆر جار نیشانەی سەرسوڕمان لە ناوەڕاستی رستەدا دێت. دوای نیشانەکە هەرچیەکی تری بەدوادا هاتبێت کۆتاییەکەی بە خاڵی راوەستان دێت.

نموونە/ هیچ شتێکمان نەدزراوە، بەڵام تۆ **بڕوانە!** چیان لەم ماڵەکردووە.

- **نیشانەی سەرسوڕمان لە نێو کەوانەی دووتاییدا:**

١.ئەگەر رستە سەرسوڕمانەکە ووتەیەکی راستەخۆ بوو، ئەوا نیشانەکە دەکەوێتە ناو کەوانە دووتاییەکەوە

نموونە/ "خوا هەڵناگرێ!" کابرا هەر زوو هاواری کرد.

٢.بەڵام ئەگەر ئەو ووتەیەی کە کەوتۆتە ناو کەوانە دووتاییەکەوە، بکەوێتە کۆتایی رستەکەوە، ئەوا نیشانەی سەرسوڕمان دەکەوێتە دەرەوەی کەوانەکە و کۆتایی رستەکە.

نموونە/ شەرم ناکەیت، پێیئەڵێیت "وورچە کۆن"!

• **نیشانەی سەرسوڕمان دوای ناونیشانی کتێب و دەقەکان:**

پێچەوانەی خاڵی راوەستان، نیشانەی سەرسوڕمان لەدوای ناونیشانەکانەوە دادەنرێت. وەك ناونیشانی: کتێب، ووتار، شیعر، چیرۆك، ناوی شوێن، ناونیشانی گۆرانی، هەروەها ناونیشانی دووەمی ناو ووتارێك، چاپتەر و بەش.

٣.هێماکرد بە سەرسوڕمان:

زۆر جار نووسەر هێمای سەرسوڕمان دەکات لە شتێك کە دەینووسێت، بۆیە نیشانەی سەرسوڕمانەکە دەخاتە ناو کەوانەیەکی بچوکەوە و لەبەردەمی ئەو ووشەیە یان دەستەواژەیەدا دایدەنێت، کە سەرسوڕمانەکەی تێدایە.

نموونە/ ووتی سەیرانێکی زۆر دڵگیربوو (!) لەگەڵ جەنجاڵیەکەشیدا.

٤.نیشانەی سەرسوڕمان بۆ پیشاندانی گاڵتەپێکردن:

نیشانەی سەرسوڕمان بۆ پیشاندانی ئاوازی گاڵتەکردن و لاقرتێ و سوك روانین و بێ نرخ کردنی شتێك یان کارێك.

نموونە/ ئەو محەلەبیش بە دەست ئەخوات!

٥.هێز خستنەسەر

نیشانەی سەرسوڕمان بەکاردێت بۆ پیشاندانی هێزخستنەسەر و دانگرتن بە ووشەیەك یان دەربڕینێکدا.

نموونە/ زۆر (بەدەگمەن!) بە هەڵەدا ئەچێ، هەمیشە هەوڵئەدا نیشان بپێکێ.

هەواڵنامەی کیبر

کورتەی بەکارهێنانی نیشانەی سەرسوڕمان

١. نیشانەی سەرسوڕمان بەکاردێت بۆ پێشاندانی فرمانێك کە هێزێکی تیدابێت، یان سۆزێك بگەیەنێت.

٢. فرمانی ئەمر کۆتایی بە خاڵی راوەستان دێت، مەگەر فرمانی ئەمرەکە سۆزێکی بەهێزی تێدابێت، ئەوسا نیشانەی سەرسوڕمانی بۆ دادەنرێت.

٣. ئەو رستە پرسیاریانەی کە هێز و سۆزی سەرسوڕمانی زیاتر تێدایە، نیشانەی سەرسوڕمانیان بۆ دادەنرێت.

٤. نیشانەی سەرسوڕمان بەکاردێت بۆ پێشاندانی گاڵتەبازی و بەسوك روانینی کارێك یان شتێك. هەروەها بۆ هێماکردنی سەرسامی لە شتێکدا.

هەواڵەمەی کتێب

تێبینی:

ئەم وتارە تەنیا سێ بەشی بچکۆلەی کتێبی (خاڵبەندی لە زمانی ستانداردی کوردیدا)یە. بۆیە لێرەدا ئەو سەرچاوانەی کەڵکیان لێوەرگیراوە، ریزبەند نەکراون. بەهیوای ئەوەی سەرجەم بابەتەکانی ناو کتێبی ناوبراو بەم نزیکانە بکەوێتە کتێبخانەی کوردییەوە.

خوێندنەوەیەکی تری زانستی بڕگە لە زمانی کوردیدا

محەممەد ساڵح سەعید

بە دوای زانستییەکاندا

لەسەر بیردۆزی تایبەتی زانایانی زمان و قوتابخانە جۆربەجۆرەکان، بە پێویستم زانی لایەك بەلای ئایدیاکانی زانای ئەمەریکی (چۆمسکی) زمانەوان و رووناکبیری بە هەلۆێستدا بکەمەوە بە مەبەستی هاوتایی و بەراوورد، راڤەو وێناکردن، فراوانی و والاکردنی ئاسۆی بیرکردنەوە و لێکۆلینەوە لە زمانی نەتەوەییمان و بەتایبەتی بڕگە لە زمانی کوردیدا. .

چۆمسکی بە بیرێکی کراوەی نوێخوازەوە بەرامبەر رێبازی رێزمان دەلێت: "تەوانایی مرۆڤە بۆ بەکارهێنانی بێ سنووری هۆکارە سنووردارەکان و بایەخدان بە رەوشە گشتییە هاوبەشەکان لەنێوان زماناندا و وازلێهێنانی جیاوازییەکانی نێوان ئەو زمانانە". چۆمسکی باوەڕی بە بیردۆزی پێکهاتەیی گشتیی زمان هەیە. گرنگی بە تەوانایی مێشك دەدات، کە لە دووتوێی ئاخاوتن و گۆکردندا هەیە و بە " Competence" ناویدەبات و لە دیاردەی دەرەکی گفتوگۆ لە توانای دەربڕینی زمانی جیای دەکاتەوە، کە پێیدەگوترێت (بەجێهێنان Peptopmance). جۆمسکی پێکهێنانی ژمارەیەکی بێ سنوور لە رستە بەتەوانایی یەکەی مێشکەوە دەبەستێتەوە.

ئەو ئاشکرا لە توانایەکی سنووردار‌دا پێکهاتەی فراوان و بێ سنوور دەخوازێت و وەك کردەی ئامێری ژمێریاری کاری پێدەکات، لە شیکارو پێناسی گشت پێکهاتە زمانییەکاندا بەرکاری دەخوازێت.

پەیوەندی نێوان رەگەزەکانی پێکهاتەی زمانی لەسەر بنەمای پابەندی (Depen dency) یان دەست بەسەرداگری (Goveouance) دروستدەبێت، ئەویش لەسەر ئەو

باوەڕە نوێ بڵاوەی کە دەڵێت[1] "ڕەگەزێك لەپەیوەندیداریدا کاردەکاتە سەر ڕەگـەزێکی تـر، ئەویش ڕەگەزێکی سەربەخۆیە."

لەسەر ئەو بنەمایەی چۆمسکی وادەبینێت کە هەر ڕستەیەك لە ڕستێك فۆنێمی لە دوایەك و ڕادەدار دروستدەبێت. بەڵام کاتێك دێتە سەر پێکهاتەی ڕاستەوخۆی فۆنێمی ڕستە، زمانەوان ئاستێکی بەرزتری ڕەگەزی ئەو پێکهاتەیە وەردەگرێت کە بۆ نموونە وەك (یەکەی گەردانی) مۆرفیم ئەوەی بە شێوەیەکی جیا پێکهاتەی مۆرفیمی ڕستە دەردەخات و دەمانخاتەوە سەر یاسای (بڕگە)، کە ئاستێکی باڵاتری پێکهێنەری ڕستەیە، وەك لە فۆنێم کە بچووکترین دانەی دەنگیی بێ واتایە و لە فرتەی دەرهاویشتەی دەربڕینەکاندا دەیانبیستین و کاتێك بە وردی بیریان لێبکەینەوە و لەسەریان بوەستین دەتوانین بە بیستنی دەنگەکانیان جیایان بکەینەوە.

[2]ئەم گرێ داخراوانە (بڕگە) لە توانایاندا هەیە ڕستەی فرەو هەمەجۆری لەدوای یەك پێکبهێنن، چونکە ناتوانرێت دروستکردنی پێکهاتەی مۆرفیمی ڕستە ڕاستەوخۆ و بە وێنایەکی نیگارکێشی باروبوارەکان دیاری بکەین، ئەگەر هیچ نەبێت بۆ یاسای ڕێزمان، چونکە نابێت زمان سنووردارو ڕادەدار بکرێت. وەك نموونەیەکی جێبەجێکار بۆ داهێنانی بەکارهێنراوی شێوە نوێهاتی (زمانی بێسنوور) با لەم پەیڤانە ورد ببینەوە کە ئەو بیرۆکە گەشەکردووەی زمانی کوردیی لە پێکهاتەییدا دەردەخات، دەیسەلمێنێت زمانێکی سەربەست و ڕەهایەو زمانێك نییە لە ڕادەی بارێکی تەسکدا گیرسابێتەوە. بۆ ئەمەش پێویستمان بە هۆکارو شێوازو ناوەڕۆکی جیا و تێگەییوی فراوانتری ئاستی زمانیی دەبێت و پشتبەستە بەتەوانایی پێناس و لێکدانەوەی پابەند بە پێکهاتەکان و شیکارییانەوە.

بۆ نموونە با سەیری لێدەرهێنان و پێکهاتەیی ئەم لێکدانە ساکارە بکەین و بزانین چەند بە چاکی لەگەڵ وردبینی بیردۆزەکانی چۆمسکیدا دەگونجێت و ڕێکدەکەوێت، بەتایبەتی: لێکەوتەیی و هاتنەکایەی دروستبوونی پەیڤی نوێ. گۆڕین بۆ مەبەستی جیا.

توانای مرۆڤ لە بەکارهێنانی بێ سنوور لە ئامرازی سنووردارەوە. بایەخدان بە ڕەوشی لەیەکچوون و وێناکردن لە بریتی جیاوازی زمانان و لەیەك دورخستنەوە.

---

[1] ل (٦) (البنی النحویه – چۆمسکی – ١٩٨٧

[2] ل (٢٧- ٢٩) – سەرچاوەی پێشەو.

بایەخدان بە گشتەی بیردۆز لە زماندا.

توانایی ژیری و مێشك بۆ دەربڕین، گوتن و بێشومار پێکهاتەی رستەی تر دەخەملێنێت. بەدوای ئەوانەدا پەیڤ و دارِشتەی زمانی و دروستەی یاساو رێساکان. روونکردنەوەو دەرخستنی تواناداریيەکانی پێکهاتەیی و واتاداری لەو زمانەدا. ئاشکرابوونی کارکەرو کارپێکراو لە بێخی گوتراوەکاندا.

کە بێ سنووری، لە رادەبەدەرو رەچەشکێنی وەك تەقینەوە پێکهاتەی مێشك و ژیریی بۆ رەهایی فراوانبوونی جۆرەها پێویستەی ژیانی و ژیاریی پێشکەوتنیی زمانەکەمان لە بواری رەچەڵەك و رەسەنایەتی زمانی نەتەوەییمان بەپێی ئەو بیردۆزەیە دەسەلمێنێتەوە.

ئێستە بۆ ئەوەی پەیوەندییەکی راستەو راستی جێبەجێکار بکەین بە بیرۆکە تیورییەکانی چۆمسکییەوە کە لە پێشەکییە کەماندا ئاماژەمان پێکردووە و چەندین بۆچوونی لەمەودواش وەك ئامرازی پیشاندەری (بار، بوار، خستنەسەر، پێکهاتەیی و شیکاری برِگە، دارِشتەی نوێی دروستبوونی زمانی، گەیاندنی چەند جۆریی، واتاو مەبەست، پارزینی یاسای رێزمانی بۆکەس — کاروکردار — دەمە کات و شوێنی رووداني فرمان، چەندێتی وچۆنایەتی و گشت دەروازەکانی لەیەکچوون و جیاوازییەکان لە زمانداو— چەندین چەرخەی تری هەڵسەنگاندنی زانستانەی هاوکیشە ژمێرياریيە تەواوکارييەکانی برِگە — وشە — دەستەواژە و رستەسازیی لە زمانی کوردیدا و... هتد) و هاوتاکردن یان بەراوردیان بە بیروبۆچوون، ئایدیاو تیۆرییەکانی زانا زمانییەکانی کوردو بیانی بەو رادەیەی لە بوارو سنووری ئەم توێژینەوەیە دەرنەچن، بەڵێ بۆ ئەوە تەنها یەك نموونەی وەك (وا — وەها) و لێکەوتەو پێکهاتە دروستبووەکان دەخەمە روو، ئەوانەی لەژێر رکێفی بیرو ژیریی، بە واتاو مەبەست و هانەهانەی پێداویستیە ژیانییەکان، بە شێوەی گەشەو داهینانی نوێ بە جۆری تەقینەوە هەر لە دەمە دێرینەکانەوە بۆ ئیستە و سەردەم و پێداویستییەکانی لەمەودواو پاشە رۆژی پەرەپێدان و خەملاّندنی نەتەوەیی لە بوارەکانی کۆمەڵایەتی، ئابووریی، هۆشیاریی و رۆشنبیریی و دەروازە کراوەکانی میدیا، ئینتەرنێت، بوارەکانی تەکنۆلوجیا، ئایدیاو بیرو باوەڕی نوێی رامیاریی ناوخۆ، هەرێمی وجیهانی. لەگەڵ نەوەستان، نەپچران و هەوڵی رۆیین هاوشانی رەوی کاروانی میللەتانی پیشکەوتوو، ئێمەش وەك نەتەوەیەکی سەربەخۆی خاوەن تایبەتمەندی و جیا لە بواری مێژوو، زمان و کەلتووردا.

بێگومان تەشەنە و بڵاوبوونەوەی زاراوەی نوێی یەکشێوەی ئە و بوارانە لە هۆکارو بەکارهێنراوە بازرگانی، زانستیی و رووناکبیرییەکاندا چاکترین و کاریگەرترین هۆکاری راستەوخۆیە کە دەبێتە ئەو ئامرازو تیرەیە و هەوڵێکی سروشتیی و ساناى نوێی ئەم سەردەمەیە کە کاردەکاتە سەر پەرەسەندنی زمانی یەکگرتووی نەتەوەییمان. خۆ ئەگەر ئەم رەوکارە ئاڕاستە کراوبێت، بێگومان کاراتر، سەرکەوتووترو خێراتریش جێبەجێ دەبێت.

شیکارێکی داڕشتەی واتا جیایی

وا					
وانە	وانا،	وایە	وانییە،	واتە	واتەنە(واتەنا)
کەوا					
کە وایە	کە وانییە،	کەواتە	کەواتەنە(کەواتەنا)		
وادەبێ	وانابێ،	وادەبێت	وانابێت		
وابێ	وانەبێ ،	وابێت	وانەبێت		
کە وابێ	کەوانەبێ،	کەوابێت	کەوانەبێت		
کە وابێتە	کەوانەبێتە،	کەوادەبێت	کەوانابێت		
وابوو	وانەبوو،	وابووە	وانەبووە		
وابوو بوو	وانەبووبوو،	وادەبوو	وانەدەبوو		
وابووایە	وانەبووایە	وابووایە	وانەبووایە		
کە وابوو	کەوانەبوو	کەوابووایە	کەوانەبووایە		
کەوابووایە	کەوانەبووایە				
وام	وانیم	واین	وانین		
وای	وانی	وان	وانین		
وایت	وانیت	وان	وانین		
وایە	وانییە	وان	وانین		
وابووم	وانەبووم	وابووین	وانەبووین		
وابووی	وانەبووی	وابوون	وانەبوون		

وابوویت	وانەبوویت	وابوون	وانەبوون
وابوو	وانەبوو	وابوون	وانەبوون
وادە بم	وانابم	وادە بین	وانابین
وادە بی	وانابی	وادەبن	وانابن
وادەبیت	وانابیت	وادەبن	وانابن
وادە بێ	وانابێ	وادەبن	وانابن
وادە بێت	وانابێت	وادەبن	وانابن
وابم	وانەبم	وابین	وانە بین
وابی	وانەبی	وابن	وانەبن
وابیت	وانە بیت	وابن	وانە بن

هەواڵنامەی کتێب

بۆ وا ؟	بۆ وانە؟
چۆن وا؟	چۆن وانە. .؟
کەی وا؟	کەی وانە؟
ئەڵێی وا؟	ئەڵێی وانە؟
وائەڵێی. .؟	واناڵێی. .؟
و ائەڵێت. .؟	واناڵێت. .؟
بڵێی وا. .؟	وانەڵێی. .؟
وابڵێ	وامەڵێ
بڵێ وا	مەڵێ وا
نەوابڵێ	نەوا مەڵێ
نەبڵێ و	نەمەڵێ وا
بڵێی وا !	نە ڵێی وا..!
بڵێی وا بێت..!	بڵێی وا نەبێت..!
بڵێی وابێ..!	بڵێی وا نەبێ..!

کە وا	کە وانە	کە وانا

کە وایە	کە وا نییە	
کە واتە	کە واتەنە	کە واتەنا
کە وابێ	کە وا نەبێ	کە وا نابێ
کە وا بێت	کە وا نەبێت	کە وا نابێت
کە وا دەبێت	کە وا نابێت	
کە وا بێتە	کە وا نەبێتە	
کە وا ببێ	کە وا نەبێ	
کە وا ببێت	کە وا نەبێت	
کە وا بوو	کە وا نەبوو	
کە وا بووە	کە وا نەبووە	
کە وا بووبێ	کە وا نەبووبێ	
کە وا بووبێت	کە وا نەبووبێت	
کە وا بووایە	کە وا نەبووایە	
کە وا ببوا یە	کە وا نەبوایە	
کە وا بوو بێتە	کە وا نەبووبێتە	
کە وا بووبێتانێ	کە وا نەبووبێتانێ	

هەولنامەی کتێب

کە وام	کە وا نیم
کە واین	کە وا نین
کە وای	کە وا نی
کە وایت	کە وا نیت
کە وان	کە وا نین
کە وایە	کە وانییە
کە وان	کە وا نین

کە وا بووم	کە وا نەبووم
کە وا بووین	کە وا نەبووین

که وا بووی	که وا نەبووی
که وا بوویت	که وا نەبوویت
که وا بوون	که وا نەبوون
که وا بوو	که وا نەبوو
که وا بوون	که وا نەبوون
که وا بم	که وا نەبم
که وا بین	که وا نەبین
که وا بی	که وا نەبی
که وا بیت	که وا نەبیت
که وا بن	که وا نەبن
که وا بێ	که وا نەبێ
که وا بێت	که وا نەبێت
که وا بن	که وا نەبن
که وا ببم	که وا نەبم
که وا ببین	که وا بین
که وا ببی	که وا نەبی
که وا ببیت	که وا نەبیت
که وا ببن	که وا نەبین
که وا ببێ	که وا نەبێ
که وا ببێت	که وا نەبێت
که وا ببن	که وا نەبن

که وا دەبم	که وا نابم
که وا دەبین	که وا نابین
که وا دەبی	که وانابی
که وادەبیت	که وانابیت
که وادەبن	که وانابن

هەوالنامەی کتێب

کە وادەبێ	کە وا نابێ
کە وا دەبێت	کە وا نابێت
کە وادەبن	کە وانابن
کە وابووبێتم	کە وا نەبووبێتم؟
کە وابووبین	کە وا نەبووبێتین
کە وا بووبی	کە وا نەبووبی،
کە وا بووبیت	کەوا نەبووبیت
کە وا بووبن	کە وا نەوبووبن
کە وا بووبێ	کە وا نەبووبێ
کە وا بووبێت	کە وا نەبوبێت
کە وا بووبن	کە وا نەبووبن
کە وا بوومایە	کە وا نەبوومایە
کە وا بووینایە	کە وا نەبووینایە
کە وا بوویتایە	کە وا نەبوویتایە،
کە وا بوونایە	کە وا نەبوونایە
کە وا بووایە	کە وا نەبووایە،
کە وا بوونایە	کە وا نەبوونایە

هەورامەی کتێب

دەبا پەیوەندییەکی کورت بە دووکردارای تێپەڕو تێنەپەڕەوە بکەین و ئەو ڕێسا گشتگیرە بێسنوورە بەسەر هەریەکەیاندا گەردان و شیبکەینەوە بۆ:

(کرداری ڕابوردوو، ڕانەبوردوو، داخوازی و پێویستی. بۆتاك و کۆ. بۆ گشت کەسەکانی یەکەمکەس و دووم و سێیە م. بۆ ئەرێ و نەرێ.

وەك وشەیەك بەتەنها. لەناو دەستەواژەدا. لەناو ڕستەدا بە هەموو جۆرەکانەوە و بەبێ تەواوکەر، دوایی با تەواوکەری جۆراو جۆریان لەگەڵدابێت. .هتد) ئەوسا فراوانی و کۆتانەهاتوویی هەژماری سامانی زمانەکەمان بە بەراورد لەگەڵ زمانەکانی تردا ئاسان و ئازا دەردەکەوێت و دەسەلمێت و دەتوانین لەگەڵ تەرازووی تیۆریو بیردۆزی زاناکانی وەك سۆسۆر، چۆمسکی و دەیانی تریش هاوسەنگییان پێبکەین.

دەتوانین بۆ ئەو مەبەستە هەرجووتە کردارێکی تێپەڕو تینەپەر، کرداری تەواو و ناتەواو وەربگرین و بەجیا گەردانیان بکەین و دوایش لەگەڵ (وا - وەها — کەوا— کە وەها — ئەگەر — ئەگەروا — ئەگەروەها — کە ئەگەر —کە ئەگەروا — کەئەگەر وەها— مەگەر— مەگەروا— مەگەر وەها کە مەگەر- کە مەگەروا -کە مەگەر وەها..هتد)

ئێمە لە پەیڤی (وا) لەگەڵیدا (وەها)، دوایی (کە وا) و (کە وەها) بۆ هەریەکەیان بە لێوردبوونەوە و بیرلێکردنەوەی خۆم هەریەکەیان (٢٩٦) دانەگەردانی پەیڤی شیکاریم لێ کاکڵە و هەڵبژێرم لێ دیاری کردووە هەتا بتوانم پەیوەندییەکی راستەوخۆ بە بیردۆزی و تیۆرییەکانەوە بکەم و ئەوەی پێ بسەلمێنم کە زمانی کوردی زیندووە و گشت مەرجە زانستییە زمانییەکانی وەك هەموو زمانە پێشکەوتووەکان تایبەتمەندیی بنەما رەسەنەکانی خۆی بە چەسپیوی سەلماندووە.

ئێستە هەندێك چەمکی تیۆریی چۆمسکی زانای بەهەلۆێست وەردەگرم، بە شێوازی شیکاریی پەیڤ و پێکهاتە، بەراوورد بەو نموونانە و وێنای تر، هەوڵدەدەم بیرۆکەی بۆچونەکانی چۆمسکی بەهۆی پەیڤ و داڕشتە کوردییەکان بسەلمێنم.

چۆمسکی دە لێت:[1]

"ئاستی زمانیی" بیری بنچینەییە لەتیۆری زماندا. ئەوانەشیان ئاستی یەکەی دەنگییە (فۆنمکس)، یان ئاستی گەردانکرنی (مۆرفۆلۆجی)، یان پیکهاتەیی دەستەواژەیە کە هەرکامیان بێت کومەڵێك ریشەی هۆکاری ئامادەو بەدەستەوەن بۆ پێناسەی پێکهاتەیی یاسای رێزمان.

ئەمەش خۆی رێبازێکی دیاریکراوە لە دەربڕینی گوتراوەکاندا.

بۆ نموونە:

(١) لە چاوگی (هاتن) کرداری (هات) ی تێنەپەڕ

(٢) لە چاووگی (خواردن) کرداری (خوارد)ی تێپە ر وەردەگرین و بەو شێوازەی پێشەوە گەردانیان دەکەین. ئەوسا دەردەکەوێت چۆن، چەندو چی لێدەکەوێتەوە.

<u>دووەم</u>

---

[1] ل (١٣) البنی **النحوية** –چۆمسکی- ١٩٨٧.

(١) ئەگەر — ئەگەر وا — ئەگەر ئاوا

(٢) ئەگەر — ئەگەر وەها— ئەگەر ئاوەها

(٣) کەئەگەر — کەئەگەر وا — کەئەگەر ئاوا

(٤) کەوەها — کەئەگەر وەها — کەئەگەر ئاوەها

(٥) مەگەر — مەگەر وا — مەگەر ئاوا

(٦) مەگەر — مەگەر وەها — مەگەر ئاوەها

(٧) کەمەگەر — کەمەگەر وەها — کەمەگەر ئاوەها

دەبێت ئەوە بزانین ئەمانەش بە هەموویان

(ئەگەر - کەئەگەر — کەوەها - مەگەر — ئەگەر وەها— کەئەگەر وا — کەئەگەر وەها - مەگەروا — مەگەر وەها ...هتد) و هەمووشیان لەگەڵ (ئا) و (حەڤدەکەیان) دەتوانین بکەینەوە و هەر یەکەش بە جیا (بە نزیکەی چوارهەزار) پێکهاتەی نوێ و یەکەی (ئاستی تایبەتی زمانی) کەلە پێشدا دوو دەنگ و دوو پارچەی دەنگین و لەپێکهاتنە بێسنوورییە گەشەکردووەکانیاندا واتا، پێکهاتن و ئەرکی ڕێزمانی تایبەتی خۆیان بگەیەنن و واڵاو شرۆڤە بکەین، پەیڤ و دەربڕینی تایبەتی و گشتییان لێدروستببێت.

١- لە (وا) وە بۆ (وەها) و بۆ هەریەك لەو (زۆرینە) پێکهاتە دروستبووەی نموونەی (یەکەم).

٢- هەروەها بۆ ئەو (١٧) پێکهاتە نوێیەی دووەم کەدەتوانین هەریەکەیان دیسان (١٧) دانە گەردانەی (هێندەیی)ی تریان وەك ئەو جۆرە پێکهاتانەی بۆ (وا— وەها) لێهێنایەکایەی دروستبووی نوێی زمانی، کە هەموویان دەگەنە (هەژماری ئاستێکی باڵا)ی زمانی ترو بە هەر یازدەکە دەگەنە ئاستێکی فرە پتر لەوەش.

٣- ئەگەر کۆی پێکهاتەکان بۆ (تەنها دەنگە پێکهێنەرەکانیان وەك دەنگی (فۆنێمی) جیا ژمێر بکەین. ئایا چەند دانەی دەنگیی (دوای شیتەڵکردنی) هەریەکەیان و کۆکردنەوەیان وەك ژمارەی رووتی دەنگ بە جیا دەگەنە چ ژمارەیەك و هەمووشی دەزانین وەك ژماردنی تووکی سەر دەردەچێت کە کۆنی دێرین لە گرەوی فۆلکلۆریدا دەگوترا (ئەگەر باوەڕناکەیت فەرموو بیژمێرە).

٤- چۆمسکی بێجگە لە یەکەو دانەی دەنگیی لە (عبارە) دەستەواژەش دەدوێت کە هەر دەستەواژەیەکی پێکهاتوو دروستبووی نوێ لە هەریەکەیەکی ئەو (پێکهاتانە) لە

چەندین دانەی دەنگی (فۆنێمی نوێ) دروستدەبنەوە ئەوسا ژمارەكەی وەك داوای ژماردنی (تووكی گایەك) یان ئەستێرە جوان و بریسكاوەكانی شەوی لێدێت بە ئاسمانی بڵندو بەرینی ساوێن بەو سەرەوە و ئەگەر ژمارەكەیمان نەزانی دەڵێین (دەفەرموو بیژمێرە؟).

٥- ئێمە ئێستە وەك نموونەی روونكەرەوە (تەنها) هەر ئەو (دە) دارِشتە پەیڤەی بەشی دووەمی شیكارییەكەمان وەك (یەكەی جیای یەككرتەی دەنگی) بۆ دەنگەكانیان جیا دەكەینەوە:

١- ئەگەر = (ئە + گەر) = (ئـ + ە) + (گ + ە + ر) = (ە) دەنگ

٢- كەئەگەر = (كە + ئە + گەر) = (ك+ە) + (ئـ+ە) + (گ +ە +ر) = (٧) دەنگ

٣- كەوەها = (كە + وە + ها) = (٦) دەنگ

٤- مەگەر = (مە + گەر) = (٥) دەنگ

٥- ئەگەر وا = (ئە + گەر+ وا) = (٧) دەنگ

٦- ئەگەر وەها = (ئە + گەر + وەها) = (٩) دەنگ

٧- كەئەگەروا = (كە + ئە + گەر+ وا) = (٩) دەنگ

٨- كەئەگەر وەها = (كە + ئە +گەر + وە + ها) = (١١) دەنگ

٩- مەگەر وا = (مە + گەر + وا) = (٧) دەنگ

١٠- مەگەر وەها = (مە + گەر + وە + ها) = (٩) دەنگ

دەنگی ئەم دە پەیڤە دەكاتە (٧٥) دەنگ بە شێوەی یەكەی یەككرتووی سەراپای برِگەكانیان.

جائەگەر بمانەوێت (هەریەكەیەكی) ئەم دە دارِشتەیە بە جیا پێكهاتەی وەك شیكاری بەشی یەكەمیان هەر بەو شێوەو شێوازە بكەینە دروستەی پێكهاتەی تری نوێی وەك ئەوان، ئەوسا دەبێت پێكهاتەی دارِشتە پەیڤەكان لەپێشدا بژمێرین و وەك سەرەوە برِگەكانیان جیابكەینەوە، دواییش بە گشت یەكە دەنگییە كۆكراوەكان ژمارەكە دەربهێنین.

١١- دیارە بەدوای ئەوانەشدا كاتێك دێینەسەرهەڵبژاردن و جیاكردنەوەی دەستەواژە بۆ ئەو (هەژمارە) یە دارِشتە پەیڤەی تۆمارمان كردووە، ژماردنی دەنگ (فۆنێم)

هەولێرنامەی كتێب

بۆمان دەبێتەوە بە ژماردنەکەی تووکی سەرو ئەستێرەکان لەشەوێکی ئاسمانی ساوێندا.

چۆمسکی دەڵێت:[١]

"ئەگەر وەك گریمانەیەك کۆمەڵەی رستەکانی زمانی ئینگلیزیمان پێشەکی دیاریکرد، ئەم کۆمەڵەیە بە چ هۆکارێك پێکدەهێنێت و (ئەو تیورییەش کامەیە پێکهاتەی گوتراوەکانی ئەم کۆمەڵەیەمان بۆلێکبداتەوە) دەتوانین هەر رستەیەکی ئەم کۆمەڵەیە بە فۆنیمی لەدوای یەك زمان ریتمێکی زۆر بەیەکاچووە. ئاشکرایە هەر هەواڵێکی راستەوخۆ بۆ پێشکەشی کۆمەڵە لەدوایەکهاتووەکانی فۆنیمەکان لەبواری رێزمانییاندا دەبێتە هۆی دروستبوونی رێسای گەلێك ئاڵۆزی وەها کەسوودیان لێنابینرێت. لەبەرئەمەو هیتریش پێناسی زمانی لەبریتی لێدووان لەو پێکهاتە فۆنیمییەی راستەوخۆی رستەکان، (ئاستی بەرزتر) ی وەك (مۆرفیم) وەردەگرین و وێنای رستەکانی پێدەنوێنین، دوایش پێکهاتەیی (مۆرفیم) بۆ (فۆنیم)ە کان بە ئاسانی وردەکەینەوە. ئەوەش دەبێتە پێناسێکی ئاسانتری هەردووکیان. "

ئێستا ئەگەر بۆ برگەی ژمارە (٥)مان بگەرێینەوە، بەراوردێکی رێژەیی لەو نموونانە وەربگرین، ئاسانترییەکەی ئەو دووشێوازە جیایەمان بۆ دەردەکەوێت:

دارشتەکان (١٠) پەیڤن.

ئەو پەیڤانە لە (٣٢) برگە پێکدێن.

بەلام فۆنیمە (پیتە دەنگییەکان) یان (٧٥) دانەن. واتە دوو جارو نیو پترن.

جگە لەوەش دابەشی یەکە زمانییەکان لەرستەیەکی (سادە، لێکدراو یان ئاڵۆز)ە وە بۆ (وشە) وەك یەکەی تایبەت و جیاو پرواتا و دەستەواژەی نیوانیو لەگەیاندنی واتاداری پراوپرەوە، دواییش کەرتکردن و جیاکردنێکی رێکخراو بە هاوکێشەی یاسادار بۆ ئەو یەکە بچوکترانەی ناومانناوون "برگە" و لەکوردیدا جیاکردنەوەیان بۆ تەنها دوو جۆر لەبارەو بواری:

١- بزوێن و نەبزوێنە.

---

[١] ل (٢٥) هەمان سەرچاوە.

٢- ژمارەی پیتە (فۆنیم)ە پێکهێنەرەکانی بڕگە بە دوو یان سێ دانە.
٣- بەخشینی واتا لەلایەن هەندێکیانەوە و نەبوونی واتایەکی زانراو، ئاشکراو دیار لەهەندێکی تریاندا (کە ئەم سێ ئاماژەیە لەشوێنی خۆیاندا بەتەواوی راڤەیاندەکەین. .)

چۆمسکی دەڵێت:[١]

"ئەگەر زمان بواری رادەداری هەبێت و پشت بە یەك ئاست ببەستێ ئەوسا بەڕاستی دەتوانین بە دامەزراندنی ئاستی بەرزتر، وەسفکردنی ئاسانتر بکەین. بەڵام ئەگەر ویستمان زمانێك بهێنینەکایە کە وەکو زمانی ئینگلیزی کە بواری بێسنوور بێت، پێویستمان بە شێوازی بنەڕەتی جیاواز دەبێت، هەروەها بەتێگەیشتنی فراوانتر هەیە بەرامبەر ئاستی زمانی. "

١- بە باوەڕی من زمان خۆی دامەزراوی تایبەتی خۆی لەناو کرۆکی بونیادی خۆیدا هەیە نەك بۆی دروستبکرێت (مەگەر ئەوە هەڵەبێت لەوەرگێڕانە ئینگلیزیەکەی بۆ عەرەبی).
٢- هەروەها وەسفکردنی زمان بە دەرەکی و بە گوتن و پیاهەڵدانی کەسێك یان زمانەوانێك نابێت پێکبهێنرێت و برازێتەوە، بەڵکو بە ڕێگەی شیکاری (لێوەرگرتن و لێدەرهێنان) لەناخ و ناوەڕۆکی وردە پێکهاتەکان دەگەیتە ئەنجامی ئاستی بەرز یان نزم، بوون و ڕێکەوتنی مەبەست و واتا هاوسەنگ و گونجاو لەگەڵ رەختەیی هاوکێشەیی ڕێکوپێکی پێکهاتە کورت یان درێژەکانی داڕشتەیی ئەو پەیڤانە. کەس ئەوانە بۆ زمان دروستناکات، ئەوانە دەبێت خۆیان لەزمانەکەدا هەبن و دوای توێژینەوە و لێووردبوونەوە ئێمە بیاندۆزینەوە، تێیان بگەین و بە راڤەوە جیایان بکەینەوە و پۆلبکرێن.
٣- زمان ناهێنرێتە کایەوە، خۆی دەبێت هەبێت. بێسنووری زمان لە درێژەی پێکهێنەرە بنەرەتییەکانیدایە و لەوێشەوە رەچاو دەکرێت. باکوردێکی پسپۆڕ لە زمانی ئینگلیزیدا بێت و بەراوردی ئەو تەنها نموونە پێکهاتەیەی من لەگەڵ زمانی ئینگلیزیدا بکات کەزمانێکی سەرکەوتوو، بڵاو، فراوان و بێسنوور پەلهاویشتووە

[١] ل (٣٢) هەمان سەرچاوە..

لەجیهاندا بۆ ئەوەی (هێز، پێز، سنوور بڵاوی و ساماندارى زمانی بۆ دەربکەوێت) و ئەو جۆرە تیۆری و بیردۆزانەی بەلایەنی زمانی کوردییەوە پێبسەلمێت.

لەپەراوێزی لاپەڕە (۳۳)ی سەرچاوەکەدا گوتراوە "دژواری زۆر لەبارەی وەسفکردنی ئالۆزو نەبوونی یان کزی توانادارى لێکدانەوە دەبنە ڕێگر بەرامبەر بیرۆکەی ئاستی زمانیی"

بەباوەڕی من زمانی کوردی لە پێکهاتە گەردانی لێکەوتە دروستبووە نوێیەکانەوە ئاستی سەلماندنی توانادارى خۆی سەلماندووە و بیٚ سنوور لە گەشەو پەرەدابووە، بۆ نموونە با لە جووت وشەی (ئەگەر) و (مەگەر) کەمێك بدوێین

١- ئەگەر: وشەی مەرجە. گریمانەی تێدایەو نیازو داوایەك جێبەجیٚ نەبووە. لە هەندێك دەربڕیندا سەرسامی تێدایە. لەهی تردا خۆزگە، هەڕەشەو گەلێکی تر...

مەرج: - ئەگەر پارەی تەواوم نەدەیتیٚ، کارەکەت زوو بۆ تەواو ناکەم.

- ئەگەر تۆ نەچی، منیش ناچم.

خۆزگە: لێرەدا ئەوەتە هیواخوازی کێژێکی ئەویندار ئەیەویٚ جێگەی خەوی شەوی خۆشەویستەکەی بزانێت مەمکۆڵەکانی خۆی وەك دیاری ئەویندارى پێشکەش بکات:

[ئەگەر دەمزانی شەو جێگات کامە دەمنایە باخەڵ جووتیٚ شەمامە] فۆلکلۆر.

هەڕەشەو پرس:

" ئەگەر دەستم ڕەسەد بەر چەرخی گەردوون

ئەزان پرسەم کی ئین چوونەست و ئان چوون

یەکێرا دادەئی سەد ناز و نیعمەت

یەکێرا قورس جۆ ئالۆودە دەرخوون" بابە تاهیر

ئەگەر چی: بەواتەی هەرچەندە. واتە بۆ مەبەستی پاساو دانەوە بەکارهێنراوە.

ئەگەرکو: ئەگەرە کو: بەواتەی وادانان و گریمان.

ئەگەر نا، ئەگینا، دەنا، بۆ ڕەتکردنەوە و پەرچ.

ئەگین: هەروەها.

ئەگینیٚ: بۆ هۆی ڕەتکردنەوە و جێبە جێنەکردن.

ئەوانەی سەرەوە بۆ مەبەست و گەیاندنی نیازو خواستی جیاواز لە دەربڕینە ژیانییەكاندا بەكاردێت. جۆرێكیان بە ئەرێ و جێبەجێبوون تەواو دەبێت، بەلام هەندێكیش هەرگیز جێبەجێ نابێت، وەك:

(ئەگەر خۆر لە خۆر ئاواوە هەڵبهاتایە من باڵم دەگرت.)

مەگەر:

مەگەر: بۆ مەبەستی دەربڕینی بڕیار: (مەگەر بمرم دەنا هەر دەبێت دەربچم)

مەگەر: وەك وشەو ئامرازی پرس: (مەگەر تۆ نەتزانیوە؟)

مەگەر بۆ دەربڕینی ئارەزوو هیواخوازی: (مەگەر هەرخۆم بزانم چەندم خۆشدەوێت)

مەگەر وەك هەڕەشە: (مەگەر دەستم نەگاتە دەستی، دەنا هەر خۆم دەزانم چیپێدەكەم)

(مەگەر دەمم هەر نەیگاتێ) و... هتد

بێگومان بەم چەند نموونە ساكارانەی ئەم وشانە توانایی و هێزو پێزی ئاستی گەیاندن و پێكهاتن لە زمانی كوردیدا روون و ئاشكرا دەردەكەوون.

خۆ ئەگەر پێكهاتەیی هەر تەنها ئەو پەیڤانە بۆ (كەسە جیاوازەكان، دەمەو كات و شوێن، رابوردوو ئێستە و دوایی، بەتاك و بەكۆ و لەگەڵ تێپەڕ و تێنەپەڕ و ئەرێ و نەرێدا یەكبخەین، لایەنی پێكهاتەیی و واتادارییان بە تایبەتی و بەگشتی راڤە و شیبكەینەوە، ئەوسا دیسانەوە پەیوەند بەبوارە زمانی و رێزمانییەكانەوە ئاستی پتەوو بڵندی زمانەكەمانی پێدەسەلمێتەوە.

جۆمسكی[1] لە لێدوان لەزمان دەگەڕێتەوە بۆ ئاستی رێزمانی و بایەخ بەشیكردنەوە (بۆ پێكهێنەرەكان) دەدات و بەتایبەتی پێكهێنەرە راستەوخۆكان:

١- لە خوارەوە دەربڕەیەك بۆ پێكهێنەرە راستەوخۆكان بۆ نموونە شیدەكەمەوە.

• دانیشتن: چاوگێكی (تایی)یە.كەگوتمان چاووگەكە كەواتە رەوشتێكی رێزمانیمان دایە كە بۆ نموونە كردار نییە. (دانیشتن ماڵوێرانی لە دوایە).

• (ن) ی چاووگی لێدەكەینەوە دەمێنێتەوە (دانیشت) بەواتەی ئەو (كردایێكی بەجێهێناوە).

[1] ل (٣٧)ی هەمان سەرچاوە.

• ئەگەر (دا) ی پێشگری لێبکەینەوە (نیشت) ی لێدەمێنێتەوە کەهەردوو (دانیشت) و (نیشت) دوو کرداری جیا یان دروستکرد کە هەردووکیان رەوشی ڕێزمانی وەك یەکیان هەیە بەڵام بەواتای جیا.

• ئەگەر یەکەمجار لە(ب)دا لەجیاتی لێکردنەوەی (ن)ی چاووگ (دا)ی پێشگرمانلێبکردایەوە (نیشتن) لە (دانیشتن) دەمایەوە. کەواتە لەمەش دوو (چاووگ) دروستبوون، ئەم دوو چاووگە هەردووکیان دوو چاووگی (تا) یین، بەڵام مەبەستیان جیاوازە. کەواتە (نیشت، نیشتن، دانیشت) پێکهێنەری (دانیشتن) ن کەچی بەجۆرێکی تر (دانیشتن، نیشت، دانیشت) ئەنجامی پێکهێنراوی نوێن لە (نیشتن) بەخستنەسەر و لێفرێدان.

هەر ئەمەش چۆمسکی لەلاپەرە چلدا پێیدەڵێت:

"لەوانەیە یاسای ڕێزمانی هەندێ جار ڕێ بدات بە لێوەرگرتن و لێدروستکردن، لە یەك دارشتە رستە دەرهاتەی ناهاوتای لێبکەوێتەوە."

ئێستە بە یاسایەکی تر دەگەڕێینەوە بۆ یەکە پێکهێنەرەکانیان، بەدەر لە بواری ڕێزمان و لەسەر بنەمای بەشێوە و هاوکێشەی بڕگە دەنگییە فۆنێمییەکان و پێکهاتنیان لەسەر ڕێبازی (بزوێن و نەبزوێن)، وەك:

دانیشتن: (دا+نیش+تن) = (د + ا) + (ن + ی + ش) + (ت + بزرۆك + ن)

(نەبزوێن + بزوێن) + (نە + ب + نە) + (نە + بزۆك + نە)

نیشتن: (ن + ی + ش) + (ت + بزرۆك + ن)

(نەبزوێن + بزوێن + نە) + (نەبزوێن + بزرۆك + نەبزوێن).

مەبەستی تایبەتی دانیشتن روونە لەسەر زەوی، کورسی یان هەرجێگە و شوێنێك.

بەڵام، نیشتن بە چەند واتایەك لە بەکارهێنانیدا دێت و واتاو مەبەستی تریشی لێدەکەوێتەوە، بۆ نموونە وەك:

"خڵتەی ناو ئاوەکە نیشت" واتە کەوتە بنی دەفرەکە. "

"خوێگیراوەکە بەهەڵمبوونی ئاوە گەرمکراوەکە نیشت."

چاووگی نیشتن پەیڤی واتاداری تری لێدەکەوێتەوە: وەك [نیشتەنی – نیشتەجێ – نیشاندن – نشین – نیشنگ – نیشتاو – نشینگە – نیشاندن - نیشتوو. ..] یان:

(جێنشین – سەرنشین -... هتد)

چۆمسکی لەوەدا زۆر چاك بۆیچووە کە دەڵێت:[1]
"بۆ ئەوەی یاساو ڕێسای ڕێزمان (گرامەر) تەواو بکەین لەسەرمان پێویستە پێکهاتەی فۆنێمی مۆرفیمەکان دەربخەین (وەك یەکەی گەردانکراو هەتاوەکو باری ڕێزمانی دەنگە (فۆنێمە)کانی زمان دەربکەوێت."
بیرۆکەی ئەم بۆچوونە لەگەڵ هاوکێشەی بڕگەدا بەتەواوی دەگونجێت و ڕێکدەکەوێت کە من لە شەستەکانەوە و بەتایبەتی لە حەفتاکانەوە هێناومەتەکایە،[2] وەك:

نیشتەنی = (نیش + تە + نی) = (ن + ی + ش) + (ت + ە) + (ن + ی).

نیشتەجێ = (نیش + تە + جێ) = (ن + ی + ش) + (ت + ە) + (ج + ێ).

نیشاندن = (ن + ی) + (ش + ا +ن) + (د + بزرۆك + ن).

نشین = (ن.) + (شین) = (ن + بزرۆك) + (ش + ی + ن).

نیشتگ = (ن + ی + ش) + (ت + بزرۆك + گ).

نیشتاو = (ن + ی + ش) + (ت + ا + و).

نیشتوو = (نیش) + (توو) = (ن + ی +ش) + (ت + وو).

دیارە لە ڕاڤەی تەواوی بونیادی بڕگەدا لە شوێنی تایبەتی خۆیدا لە جۆر، پێکهاتەی بڕگە و ژمارە و جیایی دەنگەکان بۆ بزوێن و نەبزوێن و گشت لایەنە پێویستییەکانی پێکهاتەی (بڕگە، وشە، دەستەواژەو ڕستە.) ڕووندەکەینەوە.

چۆمسکی لەلاپەرە (٤٥) دا دەڵێت:
"ئەو ڕەگەزانەی لە ڕێزماندا دەردەکەون، دەتوانرێت بۆ کۆمەڵێك ئاستی ڕادەدار جیا بکرێنەوە، وەك (فۆنێمەکان و مۆرفیمەکان، مۆرفۆنیم و مۆرفۆفۆنیم) کە هەریەکەیان یەکەمین و وەك دەزوولەیەکی پێبەستن بە ڕستەوە، کە بۆ ئاستی بەرزتری یاسای دەستەواژە بەرزدەبنەوە و یان بۆ ئاستی نزمتری گۆڕینی دەزوولەی مۆرفیم بۆ دەزوولە فۆنێمیەکان".

---

[1] ل (٤٥) هەمان سەرچاوە.

[2] أ- مەلزەمە چاپکراوەکانی خولی زمانی کوردی بۆ مامۆستایان بۆ (سەرەتایی و ئامادەیی) — پەروەردەی سلیمانی —
ب - بڕگە لە زمانی کوریدا — گۆڤاری ڕامان — ژمارە (١١) لاپەڕە (٧٢ — ٧٤) — ١٩٩٧.

من کردە زمانییەکە بۆ دووکردەی زمانی و ڕێزمانی دەگێڕمەوە، وەك بڵێیت لە گشتەوە شیتەڵکردنی بۆ بەشی گەورە، بۆ بەشی بچووك هەتا دێینە خوارەوە بۆ بچوکترینی پێکهێنەرە زمانییەکان کە پیتە دەنگییەکانە بە بزوێن و نەبزوێنەوە.

کە ئەمە بە نزمبوونەوە و هاتنەخوارەوە دادەنرێت، لە باڵاترین ئاستی پێکهاتە و داڕشتەی زمانییەوە بۆ بچووکترین و ساکارترین دانەی پێکهێنەر، کە بە (ڕێگەی شیتەڵکردن) دەناسرێ، یان کردەی پێچەوانەی ئەوە، پێیدەڵێین (ڕێگەی لێکدان) واتە لێکدانی دانە بۆ یەکەو یەکەی بڕگە بۆ وشەو بۆ دەستەواژە، دەستەواژە بۆ ڕستەی مەبەست و واتا پڕاوپڕو تەواوو بۆ پارچەی فراوانترو باڵاتر.

ئەم دوو ڕێگەیە دوو شێوازی جیان لە بواری ڕێگەی فێرکاری و زمانییەکانی زانستی و زمان و ڕێزماندا کە یەکەمیان بە ڕێگەی (لە گشتەوە بۆ بەش) و دووەمیشیان بە ڕێگەی (لە بەشەوە بۆ گشت) ناسراون. بێجگە لە زانستی ڕێگە فێرکاریەکانی تری وەك ڕێگەی (لێدەرهێنان، لێوەرگرتن، گوتنەوەی ڕاستەوخۆ، پرۆژە گرووپی هاریکارو...هتد) ئەم ڕێگە جیاوازو هاوشێوانە لەلایەنی ترەوە گشتیان هاوکارو هاوتای یەکترن بۆ گەیاندن و ئاسانکردنی ڕوونکردنەوەو یەکالاکردنەوەی تێگەییوەی ئەو زانیارییە زمانییانە کە گەیشتووەتە داهێنانی زانستی زمان بە شێوەی (ڕێگەی تێکەڵکردنی دوو ڕێگە یان پتر) پەیدابیێت و ناوبنرێت (ڕێگەی تێکەڵکردنی ڕێگەکان) بە شێوازێکی تری لێکۆڵینەوە و گوتنەوەی ڕێگەیەك بڵێین ڕێگەی (شیکردنەوە و لێکدان، لێکدان و شیکردنەوە). با ئەوەش بڵێین لەلای تر (شیتەڵکردن) لە بریتی (شیکردنەوە) بەکارهێنراوە و هەر دووکیشیان هاومەبەستن و هەموویان ڕێبازی بەسوودی زمانین. کە دێینە سەر ڕێگە فێرکارییەکان، دەبێت ئەوە بزانین بەلایەنی زانستی و زمانەوە ئەوانە هەموویان هۆکارن بۆ ئاسانکردنی کۆڵینەوە لە وردە کارییەکانی پێکهاتەی زمان.

دەرخەرو ئاسانکەرن بۆسەلماندنی ڕێبازەکانی، ئایدیاو تیۆرییەکان و هەمووشیان دەبنە کرۆکی ڕۆشنایی لەگەشەو پەرەپێسەندنی زمانەکەمان. بۆ کردەی پەروەردەو فێرکردن و تێگەیاندنی قوتابی و خوێندکاران پێویست و یارمەتدەرن.

ئەوەتە زاناکانی زمان هەریەکە ڕێگەیەکی تایبەتییان بە خۆیان گرتووە، ئەوەش بووە بە هۆکاری گەشەکردووی بەسەرکردنەوەو ئاشکراکردنی لایەنە جۆربەجۆرە شاردراوەکانی ئەو زمانە. ئەوانە لەوکاتەی لەگەڵ یەك جیاوازن، لەو لایەی ترەوە هاوکاری

توێژینەوەی قووڵ و بەرفراوانن بۆ پێشكەوتنی نوێبوونەوەی زانیارییەكان و هێنانە كایەی بەرفراوانی مەودای داهێنانی تر بەپێی پێداویستییەكانی سەردەم و مرۆڤی هاوچەرخ.

لەخوارەوە دوو نموونە پێكهاتە و دارشتەی زمانی پێشكەشدەكەم كە پابەندن بە هەردوو كردەی (لێكدان و شیتەڵكردنەوە) وەك دووكردەی پێچەوانەی یەكتری لە سووك و ئاسانەوە بۆ گران و ئاڵۆز یان بەپێچەوانەوە لە گرانترین شێوەی دارشتە رستەكەوە بۆ ساكارترین شێوەی ئەو پێكهاتەیە.

یەكەم: (نازە سەركەوت.)

دووەم: (نازە جوانی ئازاو زرنگی خوشكەزام ئەم بەیانییە هەر زوو لەكارەكەیدا سەركەوت).

دەتوانین بەخستنە سەرو لێكدانی وشە بە وشە رستەی كورت، ساكارو سادەی (نازە سەركەوت) بكەینە رستەی مەبەستدار، تێكەڵ، گرانترو درێژتری دووەم.

نازەی ئازاو زرنگی خوشكەزام — (جوان) لابرا

نازەی زرنگی خوشكەزام — (ئازا) و (و) لابران

نازەی خوشكەزام — (زرنگ) و (ی) لابران

نازەی خوشكم — (ە) و (زا) لابران

نازەم — (ی) و (خوشك) لابران

نازە — (م) لابرا.

ئێستە رستەكە بەم جۆرەی لێدێت: [نازە ئەم بەیانییە هەر زوو لە كارەكەیدا سەركەوت.]

ئێستە هەر بەم شێوەیە پێكهاتەیی درێژ، واتدار و چڕی باڵی دووەمی رستەكە بۆ ئاسان و ساكارترین شێوە شیدەكەینەوە لا دەبەین:

[نازە بەیانی هەر زوو لە كارەكەیدا سەركەوت.] (ئەم — ییە) لابران.

[نازە بەیانی زوو لەكارەكەیدا سەركەوت.] (هەر) لابرا .

[نازە بەیانی لەكارەكەیدا سەركەوت.] (زوو) لابرا .

[نازە لەكارەكەیدا سەركەوت.] (بەیانی) لابرا.

[نازە كارەكەی سەركەوت.] (لە — یدا) لابرا.

یان [كارەكەی نازە سەركەوت.]

[نازە سەرکەوت.] (کارەکە) و (ی) لابران. خۆ ئەگەر وەڵامی پرسیاری (کێ سەر کەوت؟) بدەینەوە، بەکورتە وەڵامێك دەتوانین بڵێین: (نازە).

سەرنج:

١- کاری لابردن یان خستنە سەر (واتە هەردوو ڕێگەی (لێکدان و شیتەڵ) دەتوانرێت بەو ڕیزە نەبێت و هەرکەسە بەشێوازی خۆی دەتوانێت ئەنجامی بدات.

٢- ئاشکرایە کە هەر پێکهاتەیەك لەوانە جیاوازی زۆر یان کەم لە مەبەستەکانیاندا هەیە و ڕوودەدات.

٣- هەر یەکە پێکهاتەیەك بەپێی خۆی جیاوازی ئەرکی ڕێزمانی بەراورد بەوانیتری تێدا هەیە.

ئەوەی ڕاڤەمانکرد لەگەڵ بیرۆکەی لە ئاسان دەستپێکردنەوە بۆگران، گرانتر و گرانترین پێکهاتەی زمانی، لەگەڵ بیردۆزێکی چۆمسکیدا دەگونجێت:[1]

"یەکە ڕێگەی تاقیکردنەوەی ئەو نموونانەی هەمانن، هەوڵێکە بۆ جێبەجێکردنی ڕاستەوخۆی ناساندنی ڕستە"، چونکە ئەگەر لە ڕستەی نائاسانەوە دەستمان پێکردو ڕیزبەندییەك بۆ ڕێخستنی ڕێزمانی، بەوە تووشی گرێ و گرفتی گەورە دەبین. چەردەیەك چاکسازیمان دەستدەکەوێت.

بیرکردنەوە بەپێی بنەمای سەرەتایی ئایدیای تیۆرییەکانی چۆمسکی لەباریاندایە بارو بواری زانستییەکانی زمانی کوردی پێدەربخەین، گرێی شاراوەی پێ ڕوون بکەینەوە.

چۆمسکی دەڵێت:[2]

"بە ژمارەیەك باری ناوخۆیی ڕادەدار دەتوانین ڕێسای ڕێزمان لە سەرەتا و کۆتاییدا بنوێنین و دەربخەین بەوەی ڕەگەزی ڕستە بەرهەمبێت و گەشە بۆ باری نوێتر بکرێت. لێکەوتەکان بناسرێن. لێکەوتە لەدوایەکەکان هەنگاوی دوای ئەوە بێنێتەکایە، دیارە بەم شێوەیە و شێوازی زۆری تر..."

---

[1] ل (٥١) ی هەمان سەرچاوە..

[2] ل (٥٤، ٥٥)ی هەمان سەرچاوە..

گەڕانەوە بۆ پارچەکردنی پێکهاتەکان ئاسۆی فراوانی نوێی جیاواز بۆ بارو بواری تێگەیشتنی ئاستی جۆربەجۆری لایەنی تری ڕێزمانی دەخاتە کایەی لێتوێژینەوەکانەوە. نموونە جۆربەجۆرەکان لەناو درێژەی پێکهێنەرەکاندا ئاشکرا دەکات.

لە ڕێگەی لێکدانیشدا دانە یەك لەدوای یەکەکان لە بواری ساکار و ئاسانی کورتبڕەوە بۆ درێژە پێکهاتووەکان بە جۆرێکی پێچەوانەوە زانستییە ڕێزمانییە تازە دروستبووەکان دەرگای تری پەیدابووی ڕێزمانی بەشێوەی بەرفراوانتر لێدەکەوێتەوە و بەڕێسای جیای ڕێزمانی دێنەکایە.

چۆمسکی دەڵێت: [1]

"بە ڕێگەی خرانە سەری ئاسان و بۆ شیکردنەوەیەکی فراوانی ساکار بۆ چەند ڕەگەزێکی بایەخداری گرامەر سوودمەند دەبێت." "بەو مەرجەی لە ژمارەیەك شیکاری ئاڵۆز کە لە ئاستی زمانییەوە بەرهەم دێن و هەریەکەش لە خۆیدا و بۆ خۆی ئاسانە."

ئەو زانیارییانە گشتیان و هەر یەکەشیان بە جۆرێك بەسەر شیکارییەکەی پێشەوەماندا جێبەجێدەبێت. بەگۆڕینێك یان چەند گۆڕینێك کرۆکی ڕستەمان بۆ دروستدەبێت و دەستدەکەوێت.

چۆمسکی دەڵێت: [2]

"ئەم گۆڕینانە بەڕیزکردنەوەی جیا یان بەخستنەسەر یان فڕێدانی مۆرفیمی دیاریکراو، ریزێك وشەمان دەستدەکەوێت. دوایی دەچینە بواری ڕێزمانی گەردانی دەنگییەوە بۆ دەنگەکانیان. "

ئێستە بەهەر دوو بارەکەیدا و (دەتوانین بە ڕێگەی لێکدان یان شیتەڵکردن) لەکورتترین یەکەی دانەی دنگییەوە یان لە درێژترین پێکهاتووی دوابیە بە نموونەیەکی زۆر ئاسان و سانا ریزبەندی دروستبوونی پێکهاتەی نزیك لەیەکی شێوە و واتاداری بە مەبەستی جیاواز بێنینە کایەی زمانی و ڕێزمانییەوە کە لە کۆتایی ئەنجامدا گشتیان دەبنە بەرهەمهێنراوی

---

[1] ل (٥٩)ی هەمان سەرچاوە.

٢ل (٦٤)ی هەمان سەرچاوە..

سووك و ئاسان و لەلایەکی ترەوە بۆ پێکاندنی مەبەست و واتا و پێکهاتەی جیاواز، پشتبەستوو بەهاوکێشەی دروستەی بڕگەوە لە زمانی کوردیدا:

یەکەم

ناز: کورتترین یەکەی دەنگییە، یەك بڕگەیە، مەبەستدارە، سێ دانە دەنگە، دوو نەبزوێن و بزوێنێك لە ناوەڕاستدا هاوکێشەکەی =(ن+ا+ ز).

پێنجەکەی تر: یەکەی دەنگیی درێژترن. هەریەکە دووبڕگەن. هەموویان مەبەستدارن. هەربڕگەیەك دوو دانە دەنگە. هەر بڕگەیەك لە نەبزوێنێك و بزوێنێك پێکهاتووە.

ناز	نازە	نازی	نازێ	نازو	نازۆ

١-هاوکێشەکانیان: (نا + زە)، (نا + زی)، (نا + زێ)، (نا + زو)، (نا + زۆ).

٢-پێکهاتەیان لە یەکەم درێژترە.

٣-واتاو مەبەستی جیا و نوێیان بەبێ سنوور و رادەیەکی دیاریکراو پێکهێناوە.

٤-ئەم لێکەوتە واتادارانە زمانەکەمان ساماندار دەکەن، یەکەم سووکە، ئەوانیش ئاسایی و ئاشکران.

هەواڵنامەی کتێب

دووەم

ئەمانیش لێکەوتەی یەکەی دەنگین. هەریەکە دوو بڕگەیین. هەموویان مەبەستداری تەواون. بەوە جیاوازن کە ئەم کۆمەڵە نوێیە دووەم بڕگەیان سێ دەنگن، بەڵام یەکەم بڕگەیان هەر دوو دەنگن. لەهەر بڕگەیەکدا بزوێنێکی تێدایە.

نازان	نازاو	نازین	نازیل	نازیو	نازار

١-هاوکێشەکانیان لەبارەی پێکهاتنەوە جیان. بڕگەی یەکەمیان دوو دەنگن. بڕگەی دووەمیان سێ دەنگن.

٢-پێکهاتەیان فۆنیمێك لە یەکەم بەش درێژترە.

٣-واتاو مەبەستی نوێ و جیایان بەبێ بوونی سنوور یان رادەی دیاریکراو دروستکردووە.

٤-هەموویان لەدوای (ناز)ەوە لێکەوتەی دارشتە زمانی گەردانکراوی نوێن و دەچنە خانەی ساماندارییەوە. هەموویان سووك و رەوانن.

هاوکێشەکانیان:

(نا + زان)، (نا + زاو)، (نا + زین)، (نا + زیل)، (نا + زیو)، (نا + زار).

سێیەم

نازناز	نازدار	نازناو			
نازبەز	نازپێو	نازکەر	نازکار	نازکێش	نازکەش

١- ئەمانەش رەوشی واتایی، لێکەوتەیی و دروستبووی وەك پێکهاتەی نوێی تریان تێدایەو دەگرنە خۆ.

٢- وەك بەشی یەکەم و دووەمی پێشەوە هەموویان دوو بڕگەن.

٣- بێسنوورو بەبێڕادەیی دانراو و داهێنراون، هاتوونەتەکایە.

٤- لەوە دا جیان کەهەموو یەکەم و دووەم بڕگەکانی بەشی یەکەم و یەکەم بڕگەی بەشی دووە می لە وەپێش، دوو دەنگن. بەڵام هەموو بڕگەکانی یەکەم و دووەمی بەشی سێیەم و دووەم بڕگەی لەمەپێشی بەشی دووەم لێرەدا سێ دەنگن. واتە ئەمانە درێژترن و لەبارەی ژمارەی دەنگەوە ئەوان کورتترن.

٥- دەنگی (ز) لە بەشی یەکەم و دووەمدا لە بڕگەی یەکەم بچڕاوون و چوونەتە بڕگەی دووەمەوە، بەڵام لەبەشی سێیەمدا پیتەدەنگی (ز) لەگەڵ یەکەم بڕگەدان. ئەمەش (جێگۆڕکێیە).

٦- نموونەی پێکهاتەی بڕگەکان هەموویان بەمجۆرەن:

(ناز + بەر)، (ناز + پێو)، (ناز + کەر)، (ناز + کار)، (ناز + کێش)، (ناز + کەش)

چوارەم

جۆری یەکەم	جۆری دووەم	جۆری سێیەم	جۆری چوارەم
نازیلی	نازەنین	نازکێشان	نازکردن
نازیلە	نازو نووز	نازداریی	ناز پەروەر
نازیلێ	نازو باز	نازفرۆش	نازشێوی
ناز کاری		ناز بەری	

نازەنین	نازیلی	نازیلە	نازیلێ	نازونووز	نازکێشان	نازکردن	ناز
نازپەروەر	نازداریی	نازفرۆش	ناز	نازشێویی	نازبەریی	نازکاریی	نازوباز

١- ئەم کۆمەڵەیە هەموویان لە بارەی ژمارەی بڕگەوە یەکسانن.هەر یەکە لە سێ بڕگە پێکهاتوون.

٢- ژمارەی دەنگ لە بڕگەکاندا جیاوازە:

أ. یەکەم: سێ بڕگەی دوو دەنگن (نا + زی + لی).

ب. دووەم: یەکەم بڕگەو دووەم دوو دەنگن و سێیەم بڕگە سێ دەنگن (نا + زە + نین).

٣- لە یەکەم و دووەمدا (ز) لە یەکەم بڕگە جیا بووەتەوە بەڵام لە سێیەم و چوارەمدا (ز) جیانییە و لەگەڵیاندایە. (لەبواری جێگۆڕکێدا لەسەری دەدوێین).

٤- بەشی سێیەم بڕگەکانیان دوویی و سێ دەنگین بەڵام بەشی چوارەم هەر سێ بڕگەکانیان سێ دەنگن (دوو بڕگەی — کر — دن — بزرۆکیان تێدایە).

٥- هاوکێشەکان بەم جۆرەن: (ناز + کێ + شان)، (ناز + ك- ر + د-ن)، (ناز + پەر + وەر).

٦- هەریەکە لەو سیازدە لێکەوتە پێکهاتووە نوێیە هەموو رەوشەکانی واتا سازی، مەبەستیی، ساماندارییی و ڕێزمانی خۆیانیان هەیە و ئەوانەی پێشەوە ئاسانکاری لێکداوەی دوایینەکان هەر یەك بۆ ئەویتر ئاسان و ئاشکرا دەکەن.

پێنجەم

نازو نیو ناز	ناز و نیمناز

١- لەپەیڤێکی کورتی وەك (ناز) ەوە، لەسێ پیتە دەنگەوە بەخستنە سەر بوو بە دە پیتە دەنگ، پێکهاتە کە بووبە دەستەواژەیەك. ئەگەر تەنها بزوێنێکی (ە) بچێتە دوا دەبێتە رستەیەکی کردار ناتەواو).

٢- بڕگەکانی پێکدێت لە: (نا) + (زو) + (نیم) + (ناز). واتە لەچوار بڕگە. یەکەم و دووەم دوو پیتە دەنگن و سێیەم و چوارەم سێ پیتە دەنگن.

٣- لێکەوتە پێکهاتەیەکی واتاو مەبەستدارە، یەکەم داڕشتە پەیڤەکەشی بەرنەداوە، هەریەکە یەکیشیان ئاسان و بێگرێ تایبەتی خۆی دەنوێنێت.

شەشەم

نازو جیباز	نازو نیباز	نازو ڕێباز

١- ئەم سێ داڕشتەیە هەریەکە لە چوار بڕگە پێکدێت.

٢- سێیەم هیچ گرفتێکی تێدا نییە و بڕگەکانی ئەمانەن: (نا) + (زو) + (ڕێ) + (باز). یەکەم سێ بڕگە یان هەریەك لە دوو پیتە دەنگ پێکدێن (نا + زو + ڕێ)، چوارەم بڕگە (باز) لەسێ پیتە دەنگ پێکدێت.

٣- گرفتێکی تۆماری دەنگ هەیە بۆ بڕیاردان یان بڕیارنەدان بە دەنگی (ی) دووەم:

- هەندێك دەڵێن یەك دەنگی (ی) لەوێدایە، وەك (ن- + یاز) واتە دوای دەنگی (ن) بزرۆکە کورتەکە هەیە (ن + بزرۆك) بە لاتینی (ni).
- هەندێك دەڵێن دەنگی (ی) کورتە. بەلاتینی (ny) زۆرتریش دەینووسن (niyaz) واتە (ni + yaz).
- هیتریش هەیە دەڵێت نە (شو ا— بزرۆك) هەیەو نە دوو(ی). بەڵام ئەمە لەگەڵ یاسای بڕگەدا بۆ بزوێن و نەبزوێن و جیاکردنەوەی هاوکێشەکەیاندا ناگونجێت، چونکە هیچ بڕگەیەك لەزمانی کوردیدا لەچوار پیت دروستنابێت، وەك:

(جیاز) هاوکێشەکەی (ج + ی + ا+ ز).

(نیاز) هاوکێشەکەی (ن + ی + ا + ز).

هەرگیز جوتە پیتی (یا) (ی + ا) پێکەوە نابێت هەردوکیان بە بزوێن دابنرێن و چوار پیتە دەنگیش پێکەوە ناکرێت بەیەك بڕگە دابنرێن.

بەڵام بەم دوو جۆرە هەردوکیان ڕاست دەردەچن:

١. نیاز = (ن + بزرۆك) + (یـ + ا +ز) (n +i) + (y + a + z) پیتە دەنگی (ن- ی) لە بڕگەی یەکەم و دووەمدا پیتە دەنگی (نەبزوێن) ن.

٢. نییاز = (ن +ی) + (ی + ا + ز).

یەکەم پیتە دەنگی (ی) کورت (بزوێن)ە. دووەم (ی) کە لەسەرەتای بڕگەی (یاز)دایە نەبزوێنە.

ئەم جۆرە بۆچوونە بۆ گەلێك باری تایبەتی وەها لە ئارادایە. تاکەکەس نابێت فەرمانی تایبەتی خۆی بسەپێنێت. هەرچەندە ئامێری تۆماری لەرەی دەنگ ئەمە چارە دەکات، کە لە دواییدا دەبێت لیژنەیەکی زانستی بڕیارێکی چەسپاوی لەتاقیگەی تۆماری دەنگدا بۆ بدات کە چی بکرێت و چۆن جیابکرێتەوە. ئامێری تۆماری دەنگ دروستی ئەمە دەردەخات. کەسانێك لە لێکۆڵەرە زمانییەکان بۆچوونیان جیایە.

حەوتەم

بەناز	شاناز	بێناز	داناز	جێناز

هاوناز	بەرناز	چاوناز	فێرناز	نازناز	دڵناز	پڕناز

١-یەکەم جیاوازی لەم بەشەدا ئەوەیە کە پێکهاتە نوێکانی بەشەکانی پێشوو هەموویان لە پاشبەندو پاشگر بەپەیڤی (ناز)ەوە لکێنران، بەڵام لەم بەشەدا (ناز) پێشگری خراوەتە پاڵ. پێشگرەکانیش گشتیان یەك بڕگەیین کە: (بە، شا، بێ، دا، جێ، هاو، بەر، چاو، فێر، دڵ، پڕ) ن.

٢-یەکەم بەش پێشگرەکان هەموویان لەبڕگەیەکی دوو دەنگ پێکدێن: (بە، شا، بێ، دا، جێ) یەکەم پیتە دەنگ نەبزوێن و دووەم پیتە دەنگ بزوێنن.

٣- (ا) ئەمانیش هەریەکە لە دووبڕگە پێکهاتوون کە ئەمانەن (هاو، بەر، چاو، فێر، دڵ، پڕ) و (ناز) یەکەم پیت و سێیەم نەبزوێنن و ناوەڕاست هەمیشە بزوێنن.

٤-دووەم دوا پەیڤیش هەر لە دووبڕگە پێکدێن. جیاوازی یەکەم بڕگە (کەپێشگرن) ئەوەیە بزوێنی ناوەڕاست بزوێنە کورتەکەیە کە بە بزرۆك ناومان بردوون ئەم بزوێنە کورتە بەنووسینی پیتی لاتینی نووسراوە و تۆمار کراوە:

(dil) + (naz) = (ناز) + (دڵ)

(pir) + (naz) = (ناز) + (پڕ)

٥-ئەم پێکهاتە نوێیانە زمانیان بەبێ سنوور دەوڵەمەند کردووە. هەریەکە واتاو مەبەستی نوێ و جیای خۆی هێناوەتە ناو ئاخاوتن و گفتوگۆوە. ئەم پێکهاتەو لێکەوتانە

هەریەك بەپێی خۆی (ناوبن، ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار یان هەر شتێکی تر ئەرکی واتایی و ڕێزمانی خۆیان دەبینن. کاریگەرییان ئاشکراو سانایە.

پێکهاتەی دەستەواژەکان لەگەڵ گۆڕانکارییە ڕێزمانییەکاندا پێکەوە گونجاو دەبن. ئەوەمان پێویستدەبێت پێوەرەکان روونبکرێنەوە و گەشە پێبکرێن، هەر بەوەش ڕاستی ڕێساو یاسا ڕێزمانییەکانی زمانەکە جیادەبنەوە و هەڵبژێر دەبن و تیۆرییە ڕێزمانییە ڕاستەکان رەچاودەکرێن و دەبنە بەکارهێنراو، ناسراو و بەو جۆرە بڵاودەبنەوە.

ڕێسای ڕێزمان خۆی لە توێی ناخ و ناوەڕۆکی گشت زمانەکاندا، هەریەکە بە رەوشی دروستبوون و تایبەتەی پێکهاتەیی خۆی هەیە و بەکەس دروستناکرێت، بەڵام بە شێوازو وردبینی ڕێگەو ڕێبازەکانی ڕاڤە، شیکردنەوە، توێژینەوە، دوای پارزین و تێگەیشتنی بەڕێگەی بەراورد و پێناسیان، دەچینە سەر ڕێگەی پۆلێنکردنیان بۆ تیۆرییە تایبەتەکان.

چۆمسکیش لەم بوارەدا دەڵێت:[1]

"بەهێزترین مەرج کە دادەنرێت لە پەیوەندی نێوان هەر تیۆرییەکدا پێکهاتەی زمانەکەو ڕێسا تایبەتە ڕێزمانییەکان دەگرێتەوە ئەوەی کە تیۆری بتوانێت بەڕێگەیەکی میکانیکی کرداری داڕشتە دروستەکانی ڕێزمانمان بداتێ، دەرهێنراو لە ڕستێك لە سامانی گوتراودا، بۆ نموونە ئەو تیۆرییە بەشێوازی ئاشکراکردنی ڕێسا زمانییەکان بێت."

بۆیە دەڵێن تیۆر ئەوەیە شێوازی هەڵسەنگاندنی ڕێبازی ڕێزمانمان بداتێ کە لەبریتی یەك ڕێگە و ڕێباز بەکۆمەڵێکی بچووك و ڕاستی یاسای ڕێزمانی دەستمانبخات.

چۆمسکی بەوە دەڵێت (ڕژێمی شیکاری گرامەری) لە فۆنیمەوە بۆ مۆرفیم، دیارە بەڕێگەی پێناسی شێوەیی شیکاری مۆرفیمی. ئەوەش تێگەییوەی مۆرفیم، دەستەواژەو گۆڕانکارییەکان بگرێتەوە، چاکترین نموونە وەك شیتەڵی دروستبوونی ئەو نموونانەی هەنگاو بە هەنگاو گەشەمان پێکردوون و پێشکەشمانکردوون.

سەرەتاکانیشی دەبنە کرۆکی ئاشکرای بابەتەکە. ئەگەر هەر لە:

(ناز)ەوە بچین بۆ (نازدار) و بۆ (نازداران) کە لە پێکهاتەیەکی ئاسانەوە بۆ خۆشی و ئاسانی (ئەرك و مەبەست جیا) بە ڕێچکەیەکی لێکدان و یان لە (نازدارانەوە) بە ڕێگەی شیتەڵکردن بۆ ساکارترین شێوەکەی (نازداران ⟵ نازدار⟵ ناز)

---

[1] ل (٧٠)ی هەمان سەرچاوە.

بگەڕێنەوە دوایی بەوردی سەیری مەبەست و ئەرکی ڕێزمانی ئەم دەستەواژانە بکەین جەمسەری دامەزراندنی ئەو تیۆرییانە روون دەبێتە کە لە زمانی کوردی ئێمەشدا — پێش ئەوە لەهی وەکو چۆمسکی، سۆسۆر و دەیان زانای زمانی و ئێمەو کەسانی تر بیبیستین و لێیان بکۆڵینەوە، هەبووە، بەڵام بۆ سەلماندنی رەسەنایەتی، پڕتەوی، پێزو تەوانایی و ساماندارى زمانەکەمان بەڕێگەی هاوچەشنی یان بەراورد و پەیوەندی نەك لە زمانی بەرامبەر بەڵکو لە زمانی کورد دەدوێین و مۆخ، ناخ و رەوشە تایبەتی و گشتییەکانیان دەناسێنین.

لەو سێ دارِشتە پەیڤەدا با سەرنجێکی کورت لەم دەستەواژانە (نەك رستانە) بدەین و هەر تێیانبگەین:

١- نازی نازداری نازداران. ..

٢- نازەی نازدارانی ناز. ..

٣- نازدارانی نازداری ناز. ..

٤- نازداری نازی نازداران. ..

٥- نازەی نازی نازداران. ..

٦- نازدارانی نازی نازدار. ..

٧- نازی نازدارانی نازدار. .. هتد.

هەواڵنامەی کتێب

لێرەوە دەچینەوە ئەو بەشە تیۆریەی لەلای زۆرینەیەك لە زانای زمان ئەو جۆرە شیکارییە بیردۆزەی چۆمسکی نوێی سەردەم وەها دادەنێن وەك ئەوەی لە کرۆکی ناوناخی زمانەکەدا نەبووبێت و گوایە ئەوەی دروستیکردبن، بەڵام لە راستیدا بلیمەتییەکەی دۆزینەوە راکێشی سەرنجە بۆ ئەو پێکهاتانەی، دۆزینەوە و دیاردییە (تشخیص) ئەوەتا هەر خۆی دەڵێت:[١]

"ئەگەر بەئاسانکردنی بەشێك لە ڕێسایەکی ڕێزمان ئاسانکاری بەشی تری لێبکەوێتەوە هەستدەکەین ڕێگەی راستمان گرتووەتەبەر. بەوەش ئەوە روون دەکەینەوە کە شیکاری گۆڕینێکی ئاسان لە بەشێك لە بەشەکانی رستەدا، ڕێگە بۆ شیکارێکی سووك و ئاسانی بەشی تریشی پێ جێبەجێدەبێت. .."

[١] ل (٧٥) ی هەمان سەرچاوە..

ئەو پێکهاتانە سەرەتا لەسەر بنەمای بڕگە دروستبوون و گەشەیانکردووە:

ناز = (ناز) یەك بڕگەی سێ پیتە دەنگ

نازە = (نا) + (زە) بەجێکۆرکێ پیتە دەنگی (ز)مان لە بڕگەی (ناز) وەرگرتەوە بوون بە دوو بڕگەی دوو پیتە دەنگ.

نازدار = (ناز) + (دار) دوو بڕگەی سێ پیتە دەنگ. (ز) گەڕایەوە بۆ دووەم بڕگە.

نازداران = (ناز) + (دا) + (ران) لە سێ بڕگە پێکهات.

١- یەکەم و سێیەم لە سێ پیتە دەنگ پێکدێن، بەڵام دووەم لە دوو پیتە دەنگ دروستبووە.

٢- لەم پەیڤە داڕشتەیەدا (ر) کە سێیەم پیتی بڕگەی (دار) بوو بەکردەی جێگۆرکێی ئەو دروستەیەدا بوو بە یەکەم پیتە دەنگ لە بڕگەی (ران) دا.

چۆمسکی دەڵێت:[1]

"لەو کاتەی ئاستەکان پشت بەیەکتری ببەستن، بۆ نموونە مۆرفیم لەسەر فۆنێم دابنرێت، ئاستی شیکارییەکان هاوتا دەبن و خۆڕایی دەرناچن". بۆ نموونە بەشێوەیەکی سەربەخۆی بەتاقیکردنەوە کۆمەڵێك فۆنێم بەجیاو کۆمەڵێك مۆرفیم دیاری دەکەین (وەك چۆن من لە شیکارییەکانی لەوەپێشی بڕگەدا کردوومن) و پەیوەندی جووتکردنیان دیاری بکەین بەرەچاوی شێوازی ئاسانکاری ڕێزمانی لێکەوتەکانیان ببینین، ئاستەکان بەبێ گرفت کاکڵەدەبن. دیارە ئەنجامی ئەو کارە شێوازە دەرخستنی ڕێسا ڕێزمانییەکان ئاشکرا دەبن. ئەوەش دەسەلمێتەوە کە بەداهاتنی ریزبەندی فۆنێمی، مۆرفیمەکان پێکدەهێنن. لەوێشەوە بۆ ئاستی بەرزتری وەك (دەستەواژە. ..

لەلاپەڕە (٧٨) یش دەڵێتەوە:

"گومان لەوەدا نییە کە دەبێت (مۆرفیم) بە دروستەی بەدواداهاتووی فۆنیم دابنێین" واتە ئەوەی من لە حەفتاکانەوە هاوکێشەم بۆ داناوە لە دروستبوونی دوو جۆر بڕگە لە پیتە دەنگی (نەبزوێن و بزوێن) کە (دوودەنگی و سێ دەنگین) ئێستە پشتبەستن بە تیۆری و ئایدیای زاناکانی زمان لە خۆماڵی و بییانی. دیارە منیش بە بیرلێکردنەوە، شیتەڵ، دوای بەراوردی زانیارییە جۆراو جۆرەکان، لەخۆمەوە نا بەڵکو لە ڕەچەڵەك و ڕەسەنایەتی

[1] ل (٧٦) ی هەمان سەرچاوە..

زمانی زکماکی خۆمەوە، بەرەبەرە گەییشتمە سەرەنجامی ئەو زانیارییانە، ئەگەر ئەو فراوانی، پێزو نەرمییەی زمانەشیرینەکامان لەباریانەبوایە نەدەتوانرا زمانی کوردی ببێتە زمانی زانست، پیشەسازی، بازرگانی و میدیای جیاواز و رامیاری و..هتد.

لە نموونە زۆر و زەبەندەکانی پێشەوە بە کورتیلە پێکهاتەیەکی دوو پیتە دەنگ یان سێ، دەستمانپێکردووە، لەوەوە بۆ بارو بواری تر، بارەکەی خۆی، بە چەند جار گۆڕیومانە.

ئەوە ناوکە کرۆکە، شێوەی جۆریی فرەی وەهای لێکەوتووەتەوە کە ئەرکی گشت خواستە زمانییە واتایی و گرامەرییەکانیان بینیوە، کەلێنەکانیان پڕکردووەتەوە. بە(ناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار، کردار لەگشت کات و بۆ هەموو کەسەکان، بە ئامڕازو بێ ئامڕاز، بۆ بەرجەستەی گشت خواستەکان، بەدیارو نادیارەوە، بەئەرێ و نەرێوە. بۆ دەربڕینی واتاو مەبەستە گشتیی و تایبەتییەکانن، بۆ دروستەی وشە – دەستەواژە – رستە بەهەموو جۆرەکانیەوە، وەك وەڵامدانەوەی پێویستییە ژیانییە جۆر بەجۆرەکان و بەرەو گەشەی سەردەمی نوێ لە هە موو لایەنێکەوە. ..)

پشکی ئەم بەرەو پێشچوون، دروستبوون، لێکەوتنەوە و پێکهاتە نوێیانە لە دوو جەمسەری رەسەنەوە دێتە کایە کە یەکەمیان سامانی لەبننەهاتووی زاراوە جۆر بەجۆرە بەکارهاتووەکانی زارە ناوچەییەکانی زمانەکەمانە سەرچاوەی بەپیت و زاخاودراوەی میلliیی نەتەوەییمانن و دووەمیشیان نەرمی، لەباری، رەوشی بزاوتن، لەباری جێگۆڕکێ، دروستبووی جیا بە پاشگر و هەروەها بەپێشگر، ئامڕازە دروستکەرەکانن، رەچەڵەکی کۆن و بەرفراوانی دێرینەی فۆلکلۆر و کەلەپووری ئەفسانە و تەلیسمی هەڵدانەوەی ژیارییە کۆمەلایەتیی و مێژووییەکانی گەوهەری ژیاری، شارستانی نەتەوەیەکی دروستبووی چەرخە دێرینەکانی پێش چەرخی بەردینی نوێ و کۆنیش. جا ئەگەر بەوردی رەچاوی داگیرکاری، چەوسانەوە، دژایەتیکردنی چەندین سەدەی دوژمنانی ئەم میللەتە لە هەر چوار قوڵەوە لەلایەن ئیمپراتۆرییە سەرشێتە چاوشێتە دڵڕەشە ناسراوو زانراوە کەللەپووتە شەڕانییەکانی داسەپاوی لەوەپێش بکەین و بەراوورد بەم گەشەکردووە زێڕینەی زمانی ئەم نەتەوەیە، ئەوەش دەچێتە سەر خاڵە پۆزەتیڤەکانی کە ئاماژەمانپێکردن.

چۆمسکی لەبارەی (گۆڕینی پێکهاتەیی و لێکەوتەیی) ئینگلیزییەوە بەچەند هەنگاوێك و بەخستنە ناوی چەند مۆرفیمێك ئەوە شیدەکاتەوە، من بۆ دەرخستنی نەرمیی، لە باری و چاك گونجانی زمانی کوردییەوە، وەك بەراوردی هاوتاییپێکردن نموونەیەکی هەڵدەبژێرم و

سووکە شیکارییەکی ئاسایی لەسەر دەکەم کە رەوشی هێزو پێزی زمانەکەی پێدەربکەوێت و هەر ئەوەش پابەندە بە رەوشی لێکەوتەیی نویێ بە هۆی بڕگەوە بۆ مەبەستێك و چەندین خواستی زمانی جیا:

ئەو دەلێت:[1]

-١-

They can come. They can't come.

ئەوان دەتوانن بێن. ئەوان ناتوانن بێن .

لە ئینگلیزییەکەدا و لەم رەوشە ناتوانین (ئەوان – They) لاببەین، بەلاّم لە کوردییەکەدا دەتوانین لاییببەین.

نایەن. دێن.

ناتوانن بێن. دەتوانن بێن.

-٢-

با لەم نموونەیەش وردببینەوە:

ئەوان گەیشتن؟ do they arrive

ئەوان دەتوانن بگەن؟ can they arrive

ئەوان دەیانەوێت بگەن؟ have they arrive

ئەوان لە گەیشتندان؟ are they arriving

هەواڵنامەی کتێب

سەرنج:

١- دەبوایە لەچاپکردندا لەدوای رستەکانەوە نیشانەی پرسیار هەبوایە.

٢- هەروەها یەکەم پیتە دەنگی پرسەکان بەکەپیتەڵ (گەورە پیت) بنووسرانایە. (ئەوە خاڵبەندییە و لەبەر قوتابی و کەسی نائینگلیز).

٣- لە رستەی چوارەمدا (e) دواپیتی (arrive) بەهاتنی (ing) لاچووە. ئەوە لەگۆڕانکاریدا (بۆ منداڵ و بیبیانی) بەخەوش دادەنرێت.

٤- لە کوردییەکەدا دەتوانین بریناوی (ئەوان) لاببەین بەلاّم لە ئینگلیزیەکەدا ناتوانین:

---

[1] ل (٨٤، ٨٥) ی هەمان سەرچاوە..

أ.واتا دەگۆڕێت و مەبەستەکەش.

ب. لە پرسیارەوە دەبێت بەجۆرێك لە راگەیاندن (خەبەر).

بەڵام کوردییەکە دەتوانین بڵێین و بپرسین. (وەك بڵێیت: ئایا. .؟)

گەییشتن. گەییشتن؟

دەتوانن بگەن. دەتوانن بگەن؟

دەیانەوێت بگەن. دەیانەوێت بگەن؟

لەگەیشتندان. لەگەیشتندان؟

لە دواییدا گۆڕیویەتی بە:

They arrive ئەوان گەییشتن. (گەییشتن)

They can arrive دەتوانن بگەن

They have arrive ویستیان بگەن (گەیشتن).

They are arriving لە گەیشتندان.

لێرەشدا دەبوایە یەکەم پیت کەپیتەڵ(t) و لەدواوەخاڵ هەبوونایە و لە دوا وشەدا (e) رۆیشتووە.

١- بەبێ (ئەوان) واتاکە دەبەخشێت و دەگەیەنێت. لە ئینگلیزییەکەدا مەبەست دەگۆڕێت، تێناگەین کەسەکە (تاکە یان کۆ) و (چ کەسێکە یان چ کەسێکن).

نموونەی بەراوردکاری زۆری تریش هەیە کە دەتوانین لەگەڵێك لایەنی تریشەوە شیکردنەوەیان تیادا بکەین. هەر بۆنموونە:

١- جیاکردنەوەی (has) و (have) لەکەسەکاندا.

٢- هەروەها (shall) و (will)، (does) و (do).

٣- لەگەڵ (was) و (were) و. .. هتد کە بۆ منداڵ، قوتابی، خوێندکارو کەسی نائینگلیز لەفێربووندا گرفتی زمانی دروستدەکەن.

ئەوانەی روونکرانەوە بۆ دەرختستنی کەموکوڕی زمانی ئینگلیزی نییە کە پێشکەوتووترین و بڵاوترین زمانە لەبەکارهێناندا، بەڵکو بە و هۆیەوە بۆ ئاشکارکردنی هەندێك رەوشی جوان، ساکار، نەرمی و لەباری زمانی کوردییە.

وەرگێڕی کتێبەکەی چۆمسکی لەوە دەچێت هەندێك جار کەوتبێتە هەڵەوە، ئەوەتە جگەلە (پرسیاری ودانەنانی نیشانەی پرس) کە لە نموونەکەی پێشەوە ئاماژەمان پێکرد،

لەلاپەڕە (٩٦) دا و لە گۆڕینی ئاسانکار بۆ یاساو ڕێسای زمانی لە (ئاوەڵناوییەوە بۆ ناو) ئەم دووانەی (بەدەستەواژە) داناوە:

نووسیویەتی (the boy is tall) و (the tall boy)

١. یەکەمیان ڕستەیە نەك دەستەواژە. دەبوایە یەکەم پیت گەورەپیت (کەپیتەڵ) بوایە. دەبوایە لەکۆتاییدا خاڵی لەدوا ڕستەکەوە دابنایە.

٢. دووەم دەستەواژەیە. یەکەم واتاو مەبەستێکی تەواو دەگەیەنێت. دووەم ئاماژەیەو پێویستە مەبەستی گوتنەکە تەواو بکرێت.

٣. ئەگەر هەڵەی چاپیش بن دەبێت چاکبکرێن.

چۆمسکی لە (ل ٨٩، ٩٠، ٩١) دا هەوڵی شیکاری مەبەستی نەکردن لەناو دەستەواژەو ڕستە دەدات لە چەند جۆرێك دارشتەی جیادا (not) و کورتکراوەکەی (n't) وەك لێکەوتەیەکی (نەریٚ) لەدەربڕین و داڕشتندا.

دیارە وشەی وەڵام لە ئینگلیزیدا (No) یە، واتە لەکوردیدا (نە) یان (نا). گوتراویشە (نە خێر).

لێرەدا فراوانی و نەرمی لێکەوتەیی زمانی کوردی بۆ (نەریٚ) واتە (نەکردن و نکوولیکردن) پتر لەپەیڤێك لەپێکهاتەیی دروستەی دەربڕین، گوتن و داڕشتنەکاندا هەیە و پتەوی هێزو پێزی زمانەکەمان بەهۆیانەوە و بۆ دەسەلمێتەوە، بۆ نموونە وەك:

نا: ناچم. – ناچیت (بەواتای نابێت بچیت.)

نە: نەچووم. – نەچم (چاکوایە نەچم.)

نەچم (بەواتای نابێت بچم)

مە: مەچۆ. (مەچن).

نی: نییە. (شتی وەهانییە).

یان لەگەڵ وشەی نەرێی (نە —نا) دا وەك: نە، گرفتم نییە.

نا، داوای پترم نییە.

ئەم کۆمەڵە شیکارییە بۆ مەبەستە جیاکان ئەو جۆرە نەرمی و فراوانییە لە لێکەوتەیی پێکهاتەی زمانەکە دەردەخات و بۆ مەبەستی جیا و ئاسا، پانتایی خۆشترو تایبەتمەند دەسەلمێنێتەوە. ئەوەتا چوار بڕگە دەنگ (نا، نە، مە، نی) بەرامبەر یەك بڕگە دەنگی (not) ی ئەو زمانە جیهانییە وەستاونەتەوە.

جگە لەوە بەکارهێنانێك بە چەند مەبەستێك بەکاردێت، وەك:

چووم — نەچووم: (ئەمە شێوازی ڕاگەیاندن بەئەرێ و نەرێ بەکارهاتووە لە ڕابردوودا.) بەڵام

بچم — نەچم: (ئەمەیان بۆ ئەرێ و نەرێی کاتی لەمە دوایە).

چۆمسکی لەلاپەرە (١٠٠) ی سەرچاوەکەیدا دەڵێت:

"ئێمە دەزانین پێکهێنەرە پەرتە نەبەستراوەکان بەئاسانی لەچوارچێوەی ڕێزمانیی پێکهاتەیی دەستەواژەدا وەربگرین "

چاکترین بەستەری زمانی یەکخەری پێکهاتەکان لە سوکترین و کورتترین یەکەی پێکهێنەرەوە بۆ درێژترین دەربڕەوە، داڕشتەی لەپێشدا وشەو لەوێوە بۆ دەستەواژەو ڕستە بەگشت جۆرەکانییەوە (بنەمای دروستە)ی پێکهاتنی (بڕگە)یە کە بە"دەنگی نەبزوێن و بزوێن" دروستدەبن و هەرگیز لێکهەڵوەشاندنەوەیان نابێت و ئاسایی بارو بواری مەبەست، واتاو خواستە مرۆییە فرە چەشنەکانی پێ جێبەجێدەبێت.

هەر بۆ نموونە کورتە پەیڤێکی وەك (گر) دەگرین و (کەمێك) شیکردنەوەی تێدا دەکەین بۆ ئەوەی کاری (لێکەوتەیی بڕگە) ی پێدەربخەین کە چەند و چۆن کاردەکاتە سەرگەشەو پەرەی گشت لایەنەکانی (پێکهاتە، واتاو مەبەست، باری ڕێزمانی و دەربڕینی جیاواز. .) بەبێئەوەی درێژە بەلێتوێژینەوەیان بدەین چونکە ئەوانە هەریەك بۆ خۆی بەچەندین کتێب تەواو نابن و منیش نامەوێت لەچوارچێوەی سنووری بڕگە لەزمانی کوردیدا تێبپەڕم. .

من بڕگەی (گر) لەچاوگی (گرتن) وەردەگرم و چەند لێکەوتەیەکی پێ ئاماژە دەکەم:

١. گر: یەك بڕگەی سێ دەنگە، گر= (گ + بزرۆك + ر) gir =(g +i +r)

٢. گرێ: پێکهاتن و مەبەستی گۆڕرا. لێکەوتەیی یەکەی لە دوواوە دروستبووە و لە دوو بڕگە پێکهاتووە. هەردوو بڕگەکە دوو دەنگن:

گرێ = (گ + بزرۆك) + (ر + ێ) = (g + i) + (r + e) = (gire)

٣. بگر: پێکهاتن و مەبەستی گۆڕرا. لێکەوتەیی یەکەی لەپێشەوە بە (ب)ی پێویستە دروستبوو. لە دوو بڕگەی دوو دەنگ و سێ دەنگ پێکهاتووە.

بگر = (ب + بزرۆك) + (گ +بزرۆك + ر). Bigir = (bi + gir) ئەم پەیڤە لەوانەی دواوە جیایە، چونکە پاشگریان پێوەیە.

٤. گرتە = (گر + تە) = (گ + بزرۆك + ر) + (ت + ە)
گرمە = (گر + مە) = (گ + بزرۆك + ر) + (م + ە)
گریە = (گر + یە) = (گ + بزرۆك + ر) + (ی + ە)

هەموویان واتایان جیاوازە.
لێکەوتەکان بەهۆی (پاشگر)ەوە هاتوونەتە کایەوە. هەریەکە دوو بڕگەی سێ دەنگ و دوو دەنگ پێکدەهێنن.

٥. لێگر: (لیٚ +گر) = (ل + یٚ) + (گ + بزرۆك + ر)
پێگر: (پیٚ +گر) =(g + i + r) +(p + e)
تێگر: (تیٚ + گر)
ڕێگر: (ریٚ + گر)
جێگر: (جیٚ + گر)

لێکەوتەکانی ئەم بەشە بەهۆی (پێشگر) ە وە دروستبوون.
هەریەکە دوو بڕگە پێکدەهێنن. یەکەمیان دوو دەنگن و دووەمیان سێ دەنگن.
هەمووشیان مەبەستی جیایان لێدەکەوێتەوە و دەگەیەنن.

٦. مانگر = (مان + گر) =(g + i +r) + (m + a + n)
دانگر= (دان + گر)
جووتگر= (جووت + گر)
گرگر= (گر + گر)
بنگر= (بن + گر) = (بـ + بزرۆك) + (گ + بزرۆك + ر) = binger = (bin + gir)

هەرلێکەوتەیەکیان لە دوو بڕگە پێکدین.
هەربڕگەیەك لە هەموویاندا لە دووبڕگەی سێ پیتە دەنگ پێکدێت.
لێکەوتەکان هەموو بەهۆی پێشگرەوە دروستبوون.
واتاو مەبەستی جیایان لێکەوتووەتەوە.

٧. لێگرتن = (لیٚ + گر+ تن) = (t + i+ n) (g + i + r) + (l +é)
پێگرتن = (پیٚ+ گر +تن)
تێگرتن =(تیٚ + گر + تن)

ڕێگرتن =(ڕێ + گر + تن)

جێگرتن =(جێ + گر + تن)

جووتگرتن=(جووت + گر+ تن)

١-پێنجەی یەکەم لە سێ بڕگە پێکدێن.

٢-یەکەم بڕگەی گشتیان بڕگەی دووپیتەدەنگن.

٣-دووەم وسێیەم بڕگەی هەموویان سێ پیتەدەنگن.

٤-بەڵام شەشەمیان لە سێ بڕگەی سێ پیتەدەنگ پێکهاتووە.

٥-لێکەوتەیی هەموویان بە دووخستنەسەر (واتە بە پێشگریش وپاشگریش)پێکهاتە نوێکانیان دروستکردووە. واتای جیایان لێکەوتووەتەوە.

٦-بڕگەی (گر) ناو کۆیی یە لە نێوان گشت واتاکانداو مە بەست و واتا گەیەنیشیان جیایەو ساماندارییی لێکەوتنەوە دەگەیەنن.

هەرلێرەوە ئەگەر بچینەوە بۆلێکەوتەی تری ڕێزمانی، واتایی بەکارهێنانی تری دەربڕەی زمانی بۆ چەندین مەبەستی جیای تر، ئەوا بێگومان دەیان پەیڤی نوێی ترمان دەستدەکەوێتەوە کەهەریەکەو لایەنی بەشێوەیەکی تر سووك و ئاسانی دروستبوونە جۆربەجۆرەکانمان بەرامبەر بەم سامانەو لەو نموونانەدا بۆ دەسەلمێتەوە، ئەوە وەك خۆیان، بەڵام بەلێوردبوونەوەی لێکۆڵەران، دێنە بەرچاو، دیاردی لێوەرگرتن و لێدەرهێنان، هەر بۆنموونە: (لە گرتن و گرت):

گر: گرتم. گرتمان. گرتت. گرتتان. گرتی. گرتیان.

: گیرا. نەگیرا: گیراوە. نەگیراوە: دەگیرێ. ناگیرێ. بگرە. نەگرە: بگیرێت. نەگیرێت. دەگیرێت: ناگیرێت مەگرە. نەگیرە...هتد، یان با لێکەوتەکانی (گرتمی، نەیگرتم)و گشت جۆرە لێکەوتە جیاکانی تر بۆ هەموو کەس، تاف و ڕشتەکانیتر بنووسین بزانین چ سامانداریییەك دێتە کایە؟

ئەوانە هەروەك ئاماژە بۆ لێکەوتنەوەی نوێی زمانیی ئەو چەند نموونە کورتەمان پیشاندا.

گرنگ ئەوەیە لە ڕەچاوی چەشنی کۆتای گشت لێکەوتەکاندا بە بڕگەو جیاکردنەوەی بڕگەکان و بەهوی بوونی (پیتەدەنگییە بزوێن و نەبزوێنەکانەوە، ئەوە دەردەکەوێتەوە کە زمانی کوردی زمانی (بڕگە) یە. گرۆی هەڵنەوەشاوی و سفتی و هێزو پێزی لەوەوە

بەچەسپاوی و نەگۆڕی، بە ملیۆن ساڵ تووشی و رەشەبای دۆزەخە توشهاتووەکانی دەورانی دنیا، نەیتوانیوە لەقی بکات. هەر بڕگەیە بووە بە ریتمی هەڵبەزو دابەزەکانی هۆنراوەی فرەی فۆلکلۆرو دروستەی گۆرانی و ئاوازەی موزیکی کوردی رەسەن و سەماو هەڵپەرکێی نەتەوەیمان بەجۆرێکی راستەوخۆش لە هەست و سۆزو کراوەیی دڵ و دەروونی مرۆڤی کورددا کاریکردوەو رەنگدانەوەکانیشی لە هەڵسوکەتی کارکردەیی جووتیار، وەرزێڕ، پاڵەو کارگەری پیشە میللییەکاندا و لەڕەوی کاروانەی گەرمیان و کوێستاندا گوێت لە چریکەو چرینی هۆرە، لاووك، حەیران، سیاچەمانە، ئای ئای و چەندین بەستەی دەربڕینی بەهەناسە قووڵی، دەرخەری خۆشی و ناخۆشییەکانی سۆزی ناسکی کوردەوارییانە و تایبەتمەند بووە، ئەوانەش سامانێکی تری پیرۆزی خستووەتە سەر شارای کۆشکی باڵانمای بەرگەگری و بوونی ژیاوەی نەتەوەییمان. هەر کامێکیان بگریت سەمایەکی تری گەمەی لێکەوتەی تری بڕگەمان بۆ تۆمار دەکەن. هەر لەوێشەوە کە دەگوترێت ئاوازی بەپەنجەی هۆنراوەی فۆلکلۆری و میللی، گرێکانی پەنجە بۆ شعری کوردی، واتە شیعری بە بڕگە، هەروەك بازدان و هەڵقونانەوەی گەمە و وازی کوردەواری: بەشێنەیی، لە پەرۆشییەکاندا، بۆ دابینی پێویستییەکان، بۆ دەربڕینی هەست وخواست و سۆزەکان و جێبەجێی ئەرکەکان بەدرێژایی وەرچەرخانی بارودۆخەکانی ئەم نەتەوەیە بە هەزاران پەیڤ و داڕشتەی موزیکئاسای هەڵڕشتووە و مرۆڤی کورد دانەماوە.

چۆمسکی لە دوایئەوەی بەدەستەواژەی سووك و ئاسان دەستپێکرد، دێتە سەر رستەی راگەیەنەری ئاسان (**جمل خبرية بسيطة**) و لەلاپەڕە (١٠٥)دا دەڵێت:

"ئەگەر بۆ ئینگلیزی هەوڵی ئەوەمان دا ئاسانترین رێسا بۆڕێزمان دابنێین کەبەشێکی پێکهاتەی دەستەواژە و بەشێکی تری گۆڕینی لێکەوتەکانی تێدابێت، بنەماکەی پێویستە رستەی راگەیەنەری ئاسانی شوناسبێت. رستەکانی تری لەوە دواش بەلێکەوتە گۆڕینە ساکارەکان پێناسبکرێن" واتە دەستپێکردن بەسووك و ئاسایی، ئەویش ئاسان و ئاشکرای لێدەکەوێتەوە و سەرچاوەی روون بەدوای خۆیدا، زانراوو ناسراوی وەك خۆیان بەدوایاندا دەهێنن. ئەو پێکهاتانە دروستەی وەك خۆیانیان لێدەکەوێتەوە. ئەو زانایە بۆ زمانی ئینگلیزی وەهای دەسەلمێنێت. ئێمەش، بۆ نموونە با پەیڤی (زانین) وەك چاوگێکی سووك و ئاسانی واتا جوان بگرین و لە گۆڕینی واتایی لێکەوتەکانی وردببینەوە، بەڕوونی

فراوانبوونی ئاسۆی گەشەی دەربڕینە زمانییە مەبەستدارو جیاوازەکانمان وەك دروستبوونی سروشتی و بۆ گەیاندنی نویێ، بزانین چۆن و چی لێدەکەوونەوە و دروستدەبن:

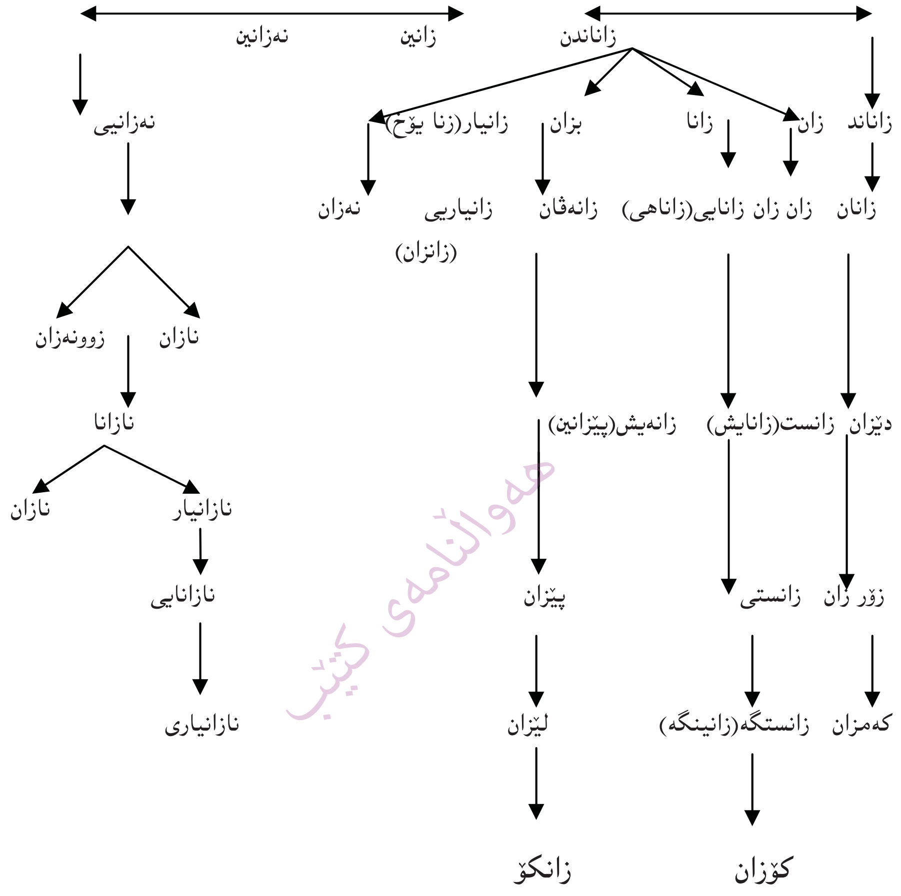

تێزان (واتای ئەمە جیایەو لەو رەچەڵەکە نییە)

بینیمان هەر بەبیرکردنەوە لێرەدا (سی و حەوت) لێکەوتەمان لەو چاوگە تەنهایە ئاماژە پێکرد، کە هەریەکە مەبەستێکی جیای هەیە و رەگی و واتاشیان پابەند بەیەك رەچەڵەکەوە، بۆ مەبەستی تایبەتی و مەبەستی گشتی بەکاریاندەهێنن.

کاتێك ئەوانە لە (دەستەواژە، رستەی سادە، رستەی لێکدراو رستەی ئاڵۆزدا بەکاربهێنین) ئەوسا دەزانین زمانەکەیان چەند پێفراواندەبێت.

هەواڵنامەی کتێب

لەو کاتەی بۆکەسەکانی یەکەم، دووەم کەس و سێیەم کەس، بۆ تاك و کۆ، بۆ ئەرێ و نەرێ، بۆ گەردانپێکردنی گشت جۆرەکانی (رابردوو، رانەبردوو، داخوازی، بۆ راگەیەنەری یان پێویستی، بەکردن و نەکردن و نەهیلێکردن و بۆ گشت شێوازو ئەرکەکان لەگەڵ کردە و پێویستەی رێزمانیدا بزانە چەند لکی دروستەی زمانی و رێزمانی لە شیکردنەوە و پارزین یان پێکهاتەی نوێی پێداویستییە ژیانییەکانی سەردەمی نوێی مرۆڤی کورد — دا لێدەبێتەوە و لێدەکەوێتەوە.

بنەما، کرۆکی دروستبوونی لەپێشەوەو یەکەم جاری ئەوانە هەموویان دانە یەکەمییەکانی بڕگەیە کە پێکهاتنیان دەردەخات و دەڕەخسێنێت. ئەگەر کردەیەکی گێڕانەوەش بۆ سەرەتای پێکهاتەییان ئەنجامبدەین، بەشیکردنەوە دەمانگەڕێنێتەوە بۆ سەرەتای دروستبوون و هاتنەکایەیان.

بەوانەدا بۆمان دەردەکەوێت کە زمانەکەمان چەند نەرم و ناسکە. چەند بەسانایی و ئاسانی لێکەوتەکانی بۆ پێداویستەکانی پێدەرەخسێت و دروستدەبێت. ئەوەش رەگەزێکی سەلمێنەرە بۆ لێکەوتەی ئاسان، ئاشکراو بەدەستەوە هاتوو لەم تیۆرییەداو نەهێنی زیندوویی، ژیاوەیی و ساماندارییی زمانی کوردی (خۆی بەخۆی و خۆی لەسروشتی خۆیدا) دەردەخات. جاری وەها هەیە بنەماسەرەکییە، یەکەمییەکە لەیەك بڕگە پێکدێت و لێکەوتەکانی لەژمارەیەك بڕگەی پتر پێکدێن. وەهاش رێکدەکەوێت کە پەیڤە بنەرەتییە زمانییەکە لە چەند بڕگەیەك پێکدێت، کاتی گوێزانەوە بۆ لێکەوتەکانی دەبینین بڕگەکانی لەو ژمارە بڕگەیە کەمتر دەبنەوە هیتریشیان ژمارەی بڕگەکانی زۆرتردەبن، وەك:

زانین: دووبڕگەیە (زا + نین)

زان: یەك بڕگەیە (زان) — لێکەوتەیەکی (زانین) ە.

بەڵام: نازانیار: سێ بڕگەیە (نا + زان + یار) ئەمیش لێکەوتەیەکە.

کەچی: نازانیاری: لەچوار بڕگە پێکدێت: (نا + زان + یا +ری) لە هەڵوێستی تردا رێکدەکەوێت کە ژمارەی بڕگەکان پتریشبن و جۆری تریش.

ئەگەر تەنها لەو (٣٧) لێکەوتەیەی (زانین) وردببینەوە ئەو پرسیارەی چۆمسکی روون و بەرجەستە دەبێت کە گوتوویە "ئایا ئامرازە رێزمانی و زمانییەکانی هەر زمانێك کە بەدەستەوەن، لەبەکارهێنانی دروستدا چۆن لەو زمانەدا بەکاردێن؟!"[١]
ئەوانە مێژووی واتا گەیاندن و ئاماژە پێکەری پێکهاتەیی و پەرەسەندنی کرۆکی رستەش دەردەخەن کە بەهۆی رەگەزە بنچینەییەکانی ناوەرۆکەکەی لێکدەدرێتەوە و دەردەخەن.
بۆ ئەو پێکهاتانە، لە پێشدا سەیری رووکەش وسەرزارەکی پەیڤەکان دەکرێت، کە لێیان ورد دەبینەوە، لە واتاو مەبەستەکانیان دەگەیەین و ویستەکانیان پێدەردەخرێت و پێجێبەجێ دەکرێت، جائەوانە:

١. گوتن و پێکهاتە فۆنیمییەکان، بەواتا جیاوازەکانیان لەیەك جیادەکرێنەوە، بۆ نموونە وەك:

لەپەیڤی زان: (لێزان، پێزان، نەزان وزانا) وەردەگردین، بە کەمێك لێوردبوونەوەی ئەو لێکەوتە نوێیانە بۆمان دەردەکەوێت بەجیایی و گۆڕینی فۆنێمەکانیان واتاو مەبەستیان جیاکراوەن و ئاماژەو هێمای گەیاندنەکانیان چونیەك نین.
بەهۆی پێشگرەکانی (لێ، پێ، نە) و پاشگری (ا) وە ئەرکی واتای و دواییش پێویستەی رێزمانییان تایبەتەی لەیەکنەچووی خۆیانیان وەرگرتووە و نواندووە.

٢. پێشگرە مۆرفیمییەکانی وەك (لێ، پێ، نە) کەیەکەم (برگە)ن لەو دارِشتنانەدا، نەك هەر بچوکترین یەکەی واتادارن، بەڵکو هەریەکەیان رەگەزی واتاداری خۆی بەخۆیەوە هەڵگرتووە، بێجگە لەوە هەر یەکێکیان تایبەتی واتا گۆڕی لەویتریان بەجیا بۆ خۆیان بەجیاکاری و جیاکەر دەگەیەنن و بەرجەستە پێدەکەن.

٣. ئەو لێکەوتە جۆر بەجۆرانە کاتێك بەگەیاندنی واتادار لەیەك جیا دەبنەوە، لەشیکردنەوەی ئامرازە تایبەتەکانیاندا و بە لێتوێژینەوەی پارزین و گەردانیان، ئەرکی رێزمانییان پێ دیاریدەبێت و پێناسدەبێت.

٤. هەر بەوانەش چمکە شاردراوەکانی کرۆکی زمان جیادەبنەوە، بۆ نموونە:

لێزان: کەسێکە شارەزایە و لەشتێك دەزانێت. ئاوەڵناوە و رەوشێك دەردەخات.

---

[١] ل(١٢٣) ی هەمان سەرچاوە..

بەڵام (پێزان): کەسێکە بەشتی دەرەکی و دەرەوەی خۆی بەچاکەی یان خراپەی کەسانی تر بەرامبەر دەزانێ و وەفادارە. بەلایەکی تریان زیرەکە و هەستەوەری هۆشیارە تێدەگات و پێدەزانێت چی لە ئارادایە.

نەزان: پێچەوانەیەو بەرپەرچێکی نەرێیە بۆ نەبوون و نەکردنی ئەو رەوشە بابەتییانەی پێشوو، بەهەردوو جۆرەکەیەوە کاتێك دەڵێین (پێنەزان). بەواتای بێئەمەك یان هەستپێنەکردوو.

تێزان: بەڵام ئەم پێکهاتەیە هەرچەندە کۆتایی بە(زان) هاتووە لە چاوگەوە جیایە.

١. چاووگی ئەوانەی پێشەوە: (زانین)

٢. بەڵام چاوگی ئەمەی دوایی (تێزان) خۆی (زان)ە واتایان جیاوازە. (زان) ی دوایی واتای لێکەوتنەوەی وەك منداڵبوون یا (خوێنتێزان)ی شوێنێك لەجەستە دەگرێتەوە.

٣. (زان) ی زانا، زانیار

کەسێکی خاوەن زانستیی و زانیاری دەگەیەنێت. لەسەرێکی تریشەوە هێمایە بۆ ناوی (نێرین)ە.

ئەمانە نائاشکرایی پێکهاتە جۆربەجۆرەکان رووندەکەنەوە، کاریگەریی واتایی و رێزمانییان دەردەخەن. بەکاری لێکەوتەیی بۆ ئەرکو پڕکردنەوەی کەلێنەکان فەرۆپیتی (زان) پڕو تەواوو فراواندەکەن.

٤. (زان) وەك برگەیەك لەهیچیاندا نەگۆڕراوەو بەشێوە ناگۆڕرێت، بەڵام گەیاندنی واتاو لێکەوتەیی لەهەریەکەیاندا، بەتەواوی جیاواز دەبنەوە. کەواتە لایەن و پێکهاتەی فۆنێمی یەکەیەکی نەرمەو بۆ رەوشی واتایی و رێزمانی نابێتە رێگر و بەربەست، بۆ نموونە:

پێش کەوتن: بەواتای لەپێش کەوتندا، بەر لەکەوتن.

پێشکەوتن: بۆمەبەستی بەرەو پێشچوون.

بواری فۆنێمی هەردووکیان بە (جۆر، ژمارەی برگە و ژمارەی پیت)وەك یەکن.

١. برگە: پێش + کەو + تن - péskewtin —

٢. پیت: وەك دەنگ لە نۆ دەنگ پێکهاتوون بەدەنگی بزرۆکەوە لە نێوان (ت + بزرۆك + ن) ژمارەیان.

٣. جۆری هێما: هێمای دەنگەکانی هەردوو داڕشتەکە هەر خۆیانن، هیچ گۆڕینێکیان بەسەر نەهاتووە.

بەڵام واتایان جیایە، بۆ جیاکردنەوەیان بە رێنووسی جیا دەیاننووسین.

٤. (پێشکەوتن) چاووگەو (ن) ی چاووگی لێلابرا، کردارێکی رابردووی بۆ سێیەم کەسی لێدەمێنێتەوە (پێشکەوت).

بەڵام (پێش کەوتن) دەستەواژەیەکە.

پێش: ئاوەڵکرداری شوێنە.

کەوتن: چاووگێکی تێنەپەڕە. بەڵام (کەوتن) لێرەدا بە جیا (ئەوان کەوتن) دەگەیەنێت. هەردووکیان پێکەوە دەستەواژەیەکی واتا ناتەواو پێکدەهێنن. کرداریان لەگەڵدانییە، بکەریش بێکاریگەرە. بە واتای (لە پێش کەوتندا).

زانایەکی وەك چۆمسکی و گشت زانا زمانییە تایبەتەکان لەجیهاندا، ئایدیا، بیردۆز، لۆژیکی تایبەتی و هەڵبژێردراوی خۆی دەکاتە پێخۆری توێژینەوە. زانستەکان بەهەوڵە جیاوازە قووڵ و بەرفراوانەکان دەسەلمێن و تیۆرییەکان دێنە کایە، چونکە بە قووڵکردنەوە و شیکردنەوەی گوتراوەکان دەریدەخەن، گرنگ ئەوەیە گشتیان لەسەدا سەد قاڵبی داڕێژراوی جێگیرو نەگۆڕنین. بەلایەنی تاکە زانا یەکیشەوە بۆ خۆی لەوانەیە لەسەر بنەمایەك بەبیرو باوەڕێکی تایبەت و پێوەرێکی پێوەنووساوی خۆی دابڕێژێت، بەڵام ئەنجامی تاقیکردنەوە، بیرکردنەوە و لێکدانەوەی نوێ، بەپێوەرێکی تر یان بۆ مەبەستێکی ژیانی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، پیشەسازی و هیتری نوێکاری — جەمسەری تری بخاتەسەر لێیلابەرێت و گۆڕانکاری لە بۆچوونەکانی خۆی یان زانیارێکی تردا بکات. نموونە زمانییەکان، داڕشتە و دەربڕینەکانیش لای هیچ نەتەوەو زمانێك، بەتایبەتی زیندوو پەرەسەندووەکان، دەقاودەق وەك قاڵب نەگۆڕ نامێننەوە. زمانی پیرۆزی کوردیشمان لەم سەردەمی گەشەکردنەیدا هەر بەو جۆرە لەکاردایە و هەتا باری پەرەسەندنی کارگێڕی، بازرگانی و ئابووری، رامیاری، فەرمی و فیدراڵی وەك دەسەڵاتی نەتەوەیی، زانستی، تەکنۆلۆجی، میدیا و رووناکبیریی بۆ بەرجەستە ببێت و وەرچەرخانی جۆریی زۆرتر ببینێت، ریزبەندەی داڕشتەی جیاتری زمانی دێتە کایەی پەرەسەندن و گەشەکردنی فرە لایەنەوە.

چۆمسکی ئەنجامی تیۆرییەکانی بە سێ ئەنجامەوە خۆی دەبەستێتەوە ودەڵێت:[1]
"بەم جۆرە ئێستا سێ کۆمەڵە یاسامان هەیە: یاسای پێکهاتەی دەستەواژە. یاسای گۆڕین — کەساکار و گشتی دەگرێتەوە — و یاسای مۆرفۆفۆنیمی — واتە (گەردانی — دەنگی)". دارِشتەی راستی رێزمانی دەبێت لەم سێ ریزبەندە دا رێکبخرێت. دەبێت رێزمانی تاقیکار و پێویستەی رێزمانی جیابگرێتەوە. بەو جێبەجێکردنە — لێکەوتەیی و لێدەرهێنانی فراوان — بەرهەمدێت. دەبێت شێوازی پەرە پێدان بگرینەبەر.
ئەنجام لە لاپەڕە (١٥٣) دا دەڵێت:
"ڕەگەزی زمانی بۆ پێکهاتووەکانی دابەشبکەین"
چۆمسکی ئەوە بە پارزین —parsing- دادەنێت. ئێستە با ئێمەش بگەڕێینەوە بۆ نموونەکانی پێشەوەی دارِشتە (پێکهاتووە) واتاکانی زمانەکەمان لەتەنها چاووگی (زانین) و پەیڤی (زان) کەچەند بە نەرمی، راستی و دروست و چۆن و چەند پێکهاتووی رەختە، واتادار، بە ئاوازو پڕ مەبەستی (لێپێکهاتووە و لێکەوتووەتەوە)، هەر بەو ریزبەندییە ئاسایی و ساکارە باسەیری ئەم نموونە پەیڤ و دارِشتانە بکەین کەپێکهاتووی فراوانترو واتادار ترن لەو (٣٧) لێکەوتەیەی پێشوو:
زانا زانایە. زانا زانیارە. زانیار زانایە. زانیار زانیارە. زانا زاناییزانە. زانا بزانە !
زانا دەزانێت. زانا زانایی دەزانێت. زان زانیارییەکە دەزانێت. زانا زانی. زانا دەزانێت. زانا دەیزانی. زانا دەیزانێت. زانا زانیبووی. زانا لێزانە. زانا پێزانە. زانا زۆرزانە.
زانا نازۆرزانە. (ناوی کەسێکی نەزانە.)، (زانا نازانە)... هتد
دەبێت سەرنجی وردی ئەو رەختەیی، واتا سازی، فراوانی و گەیاندنە جیاوازانەی مەبەستی تایبەتی و گشتیی ئەو هەموو دارِشتە زمانییانە بدەین کەلە زانین و زان دەرناچن و جیا نابنەوە و بییرێك لەو (لێکەوتانە) بکەینەوە بۆ ئەوەی پتر رەچەڵەکی پتەوی و سامانداری زمانی کوردیمان زۆر بە سروشتی بۆ بسەلمێتەوە.
بێجگە لەوانەش هەر بەدوای ئەو بڕە رستە ساکارانەی خۆیان کە پێکهاتووی لێکەوتنەوەن لەیەك چاووك و پەیڤە لێکەوتەکانی پێشەوەدا، ئێستە گەر بمانەوێت هەر لەسەر بنەمای ئەو دەربڕینانە دەیان رستەی ساکار و سادە، لێکدراو و ئاڵۆزیان، لێبخەینەوە کە (یەکەم،

[1] ل (١٥٠)ی هەمان سەرچاوە.

دووەم، سێیەم کەسی تاك و دوایی کۆ بگرنەوە. دەمەو تافی کرداری رابوردوو، رانەبردوو، داخوازی، بە ئەرێ و نەرێ، نەهی و پێویستی و راگەیەنەریی، دیار و نادیار، تاك و کۆ و گشت سەرە داوی (زمانی، رێزمانی و واتاداری) پابەند بە گشت جۆرەکانی تری پێکهاتوو لێکەوتە مەبەست جیاکان دروستبکەین یان بۆ دروستبوونیان بەپێی پێداویستە فرەلاو جەمسەرەکان، بەربەرەڵلاو رەها بکرێت بزانە ئەوسا خەرمانێکی چەند بە پیتی تر لەرِستەی دروستە و پێویستەی جوانمان بۆ دێتە کایە و وەك ئەنجامێك، سروشتی جوان و رازاوە، رەختە و پتەو، نەرمیی و زیندوویی زمانەکەمانی پێدەسەلمێتەوە , ئەمانەش سەرەتایەکن بۆ شرۆڤەو لێتوێژینەوەی تایبەت بە زمانەکەمان.

دیارە ئەمانە نەك لەسەر بنەمای تیۆری و ئایدیای تەنها زانایەك، بەڵکو گشت زانا زمانییەکانی جیهانی کۆن و نوێ کە بشێت بە رێگەی بەراوورد، هاوسەنگی و هاوتایپێکردن کار بکرێت، بۆ ئەوەی ئێمەش ئامانج و ئەنجامی نوێمان بۆ برِەخسێت.

هەواڵنامەی کتێب

ئەرکی ئەدڤێربڵ لە فراوانکردنی فرێزی کاریدا

لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکارییە بە کەرەستەی دیالێکتی خواروو و هەورامی

ئازاد ئەحمەد حسێن

ئازاد ئەحمەد حسەین:

ساڵی ١٩٦٤ لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، ساڵی ٢٠٠٠- ٢٠٠١ بڕوانامەی ماستەری لە بواری زمانی کوردی (ڕستە سازی) دا بە ناونیشانی (ئەرکی ئەدڤێربڵ لە فراوانکردنی فرێزی کاری) دا بە پلەی (زۆرباش) وەرگرتووە و لەلایەن پرۆفیسۆری یاریدەدەر، د. فاروق عومەر سدیق سەرپەرشتیی نامەکەی کراوە.

ساڵی ٢٠٠٨-٢٠٠٩ بڕوانامەی دکتۆرای بە پلەی (زۆرباش) لە (سینتاکسی کرداری لێکدراو لە شێوەزاری هەورامی) دا وەرگرتووە .

هەواڵنامەی کتێب

پێداچونەوەو هەڵسەنگاندنی
ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی ئەدڤێربلدا کراون

زمانەوانە کوردەکان لە بابەتی ئەدڤێربڵیان کۆڵیوەتەوە، بەلام تێکڕای کارەکانیان، جگە لە نامەیەکی ماجستێر[1]، ڕاستەوخۆو لە چوارچێوەیەکی تایبەتیدا، نەکراوە بە کەرەستەی کارێکی زانستی تایبەت.

بەگشتی ئەو کارانەی لەم مەیدانەدا کراون، ساکاری‌و دووبارەکردنەوەیان پێوە دیارەو لێکدانەوەو بۆچوونەکان، لە ژماردنی کۆمەڵێ ئەدڤێربڵ تێناپەڕیت، هەندێ جۆریش، وەکو لەم نامەیەدا دەکەونە بەرچاو، زمانەوانان تا ئەمڕۆ، پەییان پێ نەبردوون و بەلایدا نەچوون.

دیارە تێڕوانینیان بەو شێوەیە، بەستراوە بە چەشنی لێکۆڵینەوە زانستییەکانی ئەو سەردەمانەوە، بۆیە لە نرخ و بەهایان کەم ناکەینەوە و بەچاوی کارە باوەکانی ئەو قۆناغانە تەماشایان دەکەین.

زمانەوانە کوردەکان، زاراوەی هەمە چەشنەیان بۆ ئەدڤێربڵ بەکارهێناوە[2].

بەرلەوەی دەست بکەین بە پێداچوونەوە و هەڵسەنگاندنی کارەکانیان، خاڵێکی هاوبەش لە راو بۆچوونەکانیاندا بەدی دەکەین, بۆ ئەوەی لە دووبارەبوونەوەی دوور بکەوینەوە، بە پێویستی دەزانین لێرەدا بیخەینە ڕوو، ئەویش ئەوەیە، لە پێناسەکانیاندا ڕایان وایە، ئەدڤێربڵ: "وشەیەکە وەسفی کارێك، یا ئاوەڵناوێك، یا ئەدڤێربڵێکی تر دەکات".

---

[1] برونە: شلێر رەسوولْ بەرزنجی، ئاوەڵگوزارە لە زمانی کوردیدا، ١٩٨٩.

[2] بۆنموونە: سەعید سدقی کابان- اسم زمان و اسم مکان.

تۆفیق وەهبی-زەرف.

نوری عەلی ئەمین- جێ، ئەوەڵکار.

د. ئورەحمانی حاجی مارف و محەمەد ئەمنین هەورامی- ئاوەڵکردار.

د. کوردستان موکریانی و شلێر رەسوولْ بەرزنجی- ئاوەڵگوزارە.

هەولنامەی کتێب

لە راستیدا، ئەدڤێربڵ تەنیا وەسفی کار دەکات و ئەو هۆکارەی وای کردووە، کە تێڕوانینی بەم جۆرە، لەناو زمانەوانیدا دروست ببێت، ئەوەیە کاتێ ئاوەڵناو، فرێزی ئەدڤێربڵی ساز دەکات، تایبەتمەندی خۆی دەپارێزێت، یەکێك لەوانە، وەرگرتنی دەرخەرە لە پێشەوە، لەم بارەدا وای بۆ چوون، کە دەرخەرەکە ئەدڤێربڵێکە و وەسفی ئاوەڵناوەکەی کردووە، بێ ئەوەی پەی بەوە بەرن، کە لێرەدا، یەك فرێز ئەدڤێربڵی هەیە و دوو وشە دایانڕشتووە، واتە پێکهاتووە لە:

دەرخەر+ ئاوەڵناو، بۆ نموونە:

لێژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە- ئاوەڵفرمان.

- منداڵەکە جوان قسە دەکات. "فرێزێکی ئەدڤێربڵی یەك وشەییە".
- منداڵەکە زۆر جوان قسە دەکات. "فرێزێکی ئەدڤێربڵی دوو وشەییە".

"جوان" لە مۆرفۆلۆژیدا، وشەیەو ئاوەڵناوە، بەڵام لەو رستانەدا فرێزن و ئاوەڵناونین.

ئێمە بە پێی مێژوو بەسەر ئەو کارانەدا چووینەتەوە، کە زمانەوانە کوردەکان، لەبارەی بابەتی ئەدڤێربڵ لە دیالێکتی خواروو و هەورامیدا، لە کتێبە رێزمانییەکان و نامە زانکۆییەکاندا کردوویانە، لەگەڵ ئەوانەیش، کە زمانەوانە بێگانەکان، بە تایبەتی رووسەکان و ئینگلیزەکان، دەربارەی هەمان بابەت لە کوردیدا، نووسیویانە.

سەعید سدقی کابان[1] لە بەشی ناو و ژماردنی چەشنەکانیدا، دەڵێت:

((اسم- دو قسمە: ١- اسم زمان. ٢- اسم مکان.

اسم زمان- اسمێکە معنای زمانی تێ دابێ. یعنی دلالت لە زمان بکا، وەکو: شەو، رۆژ، دوێنێ، پێرێ، ساعات، دقیقە، مانگ، ساڵ، پار، پێرار،...الخ.

اسم مکان- اسمێکە دلالت لە مکان بکا، وەکو: سەر، ژێر، پێش، پشت، تەنیشت، دوور، نزیك، ایرە، لا، ناو...الخ))[2].

وەك دەبینن، سەرەباسێکی تایبەتی بۆ ئەدڤێربڵ داناوە و بە دوو جۆری ناو، لە قەڵەمی دەدات و لە روانگەی مۆرفۆلۆجییەوە تەماشای بابەتەکە دەکات.

تۆفیق وەهبیش[1] ئەدڤێربڵی بەم شێوەیە، خستۆتە روو:

---

[1] سەعید سدقی کابان، ١٩٢٨، ل ٢٤.

[2] بە پێویستمان زانی ، دەقی ئەو زمانەوانانە، بە رێنووسی خۆیان بنووسینەوە.

((زەرف کەلیمەیێکە کە بۆ تەواوکردنی مەعنای فیعلێ یان سیفەتێ یان زەرفێکیتر بە کەڵك ئەهێنرێ. سفەتێ چۆن مەعنای ناوێ تەواو ئەکا، ئەمیش هی سفەت و فیعل و زەرف وا تەواو ئەکا))، وەکو:

١- ئەو زۆر ئەنوێ.	فیعلی (ئەنوێ) تەواو ئەکا.
٢- بەفرێکی زۆر ئەستوور باری.	سیفەتی (ئەستوور) تەواو ئەکا.
٣- ئەو زۆر خێرا رۆیی.	زەرفی (خێرا) تەواو ئەکا.

ئەو ئەدڤێربلّی بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ داناوە و لە رووی مۆرفۆلۆجییەوە باسی کردووە. دەربارەی ئەو نموونانەیش کە هێناویێتەوە، دەتوانین بلّێین: "زۆر" لە رستەی یەکەمدا ئەدڤێربلّە و لە دووەمدا، بەشێکە لە فرێزێکی ئاوەلّناوی، کە دەرخەری "بەفر"ە، لە سێیەمیشدا، بەشێکە لە فرێزێکی ئەدڤێربلّی.

نوری عەلی ئەمین[2] لە بەرگی یەکەمی کتێبەکەیدا، بەم جۆرەی خوارەوە، تەماشای ئەدڤێربلّی کردووە:

((جێ: ئەو وشەیە کە رەنگ و رووی بەشێ لە بەشەکانی ئاخاوتن دەرئەخا، جگە لە (ناو) و (راناو)، وەك: (بەیانی ئەچم بۆ سەرسەنگ)، جێی (بەیانی) ئەو کاتە دەرئەخا، کە ئەو چوونەی تیا کراوە بۆ (سەرسەنگ)، لەبەر ئەوە پێی دەوترێت تیاکراو (مفعول فیە).)).

پێنج چەشن ئەدڤێربلّ، لە رووی واتاوە دیاریدەکات:

١. تافی: (بەیانی، دوێنێ شەو، دووسبەی...) وەك:

من هەرگیز پیاوی بەد نادوێنم.

٢. شوێنی: (ژێر، تەنیشت، پشتاوپشت، دەماودەم...)، وەك:

بارام لە ژێر دارەکەدا نووستووە.

"ژێر" و "تەنیشت"، بە تەنیا لە توانایاندا نییە شوێنی روودانی کار، دەربخەن، فرێزی "لەژێر دارەکەدا" لەو نموونەیەی سەرەوەدا، بە ئەدڤێربلّی شوێن دادەنرێت.

---

[1] تۆفیق وەهبی، ١٩٢٩، ل ١٧-١٨.

[2] نوری عەلی ئەمین، ١٩٥٦. ل ٨٢.[2]

"پشتاوپشت، دەماودەم"یش، چۆنیەتی روودان نیشان دەدەن، نەك شوێن.

٣. ژمارەیی: (جارێ، تاوێ، جارجار، دەمدەم...)، وەك:

قارەمانم دووجار لە بازاڕ دی.

٤. چەندی: (زۆر، فرە، تۆزێ، نەختێ، کەم کەم، نەختەنەختە...) وەك:

ئەمڕۆ باران فرە باری.

بە بۆچوونی ئێمە، "ژمارەیی" و "چەندی" یەك جۆرن، چونکە روودانی کار دەپێون. لە راستیدا"جارجار، دەدەم"، تەرتیبی روودان دیاری دەکەن.

٥. وەصفی: (بە گورجی، بە جوانی...)، وەك: بە گورجی هات.

پاشان لە پەراوێزێکدا[1]، دەڵێت: ((هەندێ ظرف هەیە، کە لەگەڵ فعلا تێکەڵییان هەیە و لێیان جوێ نابنەوە، وە بەپێی مەعنای خۆیان، فرمانەکەش ئەگۆڕن. وەك: فرمانی (کەوت) لە تەك ئەم ظرفانەدا:

ظرف	فعل
هەڵ، دەر، سەر، پێش، ژێر...	کەوت)).

ئەم تێڕوانینە، لە روانگەی سینتاکسەوەیە.

لە بەرگی دووەمدا[2]، دەربارەی ئەدڤێربڵ دەڵێت: "وشەیە، یا دەستەواژەیە (phrase) یا پارچەیە (clause)"، وەك:

١. بەرخەکە باش ئەلەوەڕێ. (وشە).

٢. چۆلەکەکە لەسەر دارەکە فڕی. (دەستەواژە)

٣. کە مالۆسەکەم کوشت، یەکانەکە لەناو زەلکاوەکەدا بوو. (پارچە).

"باش" لە نموونەی یەکەمدا، فرێزەو تاکە وشەیەك دایڕشتووە. لە دوایدا، شەش جۆر ئەدڤێربڵی لە رووی واتاوە، نیشانداوە، لەوانە:

١- تافی. ٢- شوێنی. ٣- ژمارەیی. ٤- چەندی.

٥- رەوشتی، کە مەبەستی لە "چۆنیەتی"یە. ٦- مەنفی.

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

[2] نوری عەلی ئەمین، ١٩٥٨، ل ١١١.

ئەدڤێربلی رەوشتی، بەم جۆرە خستۆتە روو: ((ئەو جێیانەیە کە لەگەڵ وەڵامی (چۆن)دا ئەسازێن، وەك: چێشتەکەت چۆن خوارد؟ بە گەرمی.

وە ئەلوێ:

١. بۆ مەرامی وەصفیەت بەکاربهێنرێ، وەك: (بەسواری لە رووبارەکە پەڕینەوە)

٢. بۆ مەرامی حاڵەت، وەك: (نەمامەکەم بە بنەکەیەوە هەڵکێشا)).

لە باسی (پارچە تابیع)دا، لە پارچەی ئەدڤێربلی، بەم شێوەیە دواوە[1]:

((ئەو رستەیە کە ئەرکی زەرفی لە شاپارچەدا پێ ئەبینرێ، وەك: کە تەرزەکە باری، لافاوێکی باش هەستا.

(لافاوێکی باش هەستا) شا پارچەیە، بەڵام (تەرزەکە باری) پارچەیەکی تابیعە، لەبەرئەوەی وەسفی فرمانی (هەستا) ئەکات، پێی دەوترێت پارچەی زەرفی)).

رستەی "کە تەەرزەکە باری." ئەدڤێربلێکی رستەییەو کاتی روودانی "لافاو"ەکە دەردەخات، بەڵام ئەو لێرەدا، ئامرازی "کە"ی لە رۆنانی ئەدڤێربلەکەدا لابردووە.

لە بەرگی سێیەمیشدا[2]، تەماشای رۆنانی ئەدڤێربلی بەم جۆرەی خوارەوە کردووە:

١. سادە: تەنیا ریشەیەکی هەیە، وەك: بەیانی، لا، فرە، مە، هەمیشە.

٢. لێکدراو: دوو ریشە، یان پتری هەیە، لە رستەدا موعامەلەی ئاوەڵکارێکی سادەی لەگەڵدا دەکرێت، وەك: پاشەوپاش، کەم کەم، پشتاوپشت.

٣. دەستەواژەیی: ئەو کۆمەڵە واژە لەیەکتر دانەبڕاوەیە، کە وشەکانی لێی پێکهاتووە و لە رستەدا موعامەلەی جیا جیایان لەگەڵدا ئەکرێ، وەك: سبەی بەیانی، زۆر زوو، هەفتەی رابردوو. لە راستیدا، ئەدڤێربڵ فرێزە و وشەیەك، یان زیاتر پێکی دەهێنێت، نوری عەلی ئەمین، تەنیا نموونەکانی جۆری سێیەم بە فرێز دادەنێت، لەگەڵ ئەوەشدا، یەکەم و دووەمیش، هەر فرێزن.

لە دواییدا، شەش جۆر ئەدڤێربلی، لە رووی واتاوە نیشانداوە:

١. تافی: بەیانی ئەو کاتە ئەکا، کە فرمانێکی تیا روو ئەدا، وەك: بەهار، پێرێ....

٢. شوێنی: شوێنی روودانی فرمانی هەڵ ئەدا، وەك: دوور: نزیك، سەرەوخوار...

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦.

[2] نوری عەلی ئەمین، ١٩٦٠، ل ١٨٦.

٣. چەندی: وەسفی فرمان ئەكاو هەم میقدارەكەشی دەرئەخا، وەك: گەلێ، زۆر....

٤. نەفی: بۆ نەفی كردن بەكاردەهێنرێن، وەك: نا، نە، مە، نی.

ئەمانە ئەدڤێربڵ نین، بەڵكو ئامرازن و"كار" یان پێ نەرێ دەكرێت، ئەدڤێربڵی نەرێكردن وەك: "هەرگیز، بەهیچ جۆرێ..."[١]

٥. وەڵامی: دان بە ڕوودانی ئەو فرمانەدا ئەنێ، یا نانێ كە وەسفی ئەكا، وەك: بەڵێ، ئا، نەخێر، باشە، خراپە... لە ڕاستیدا، ئەمانە دەربڕاون، واتە لە ڕستە بچووكترن، بەڵام واتایان لە ڕستەدا زۆرترە.

٦. ئاوەڵناوی: وەك: بەگەرمی، لە ترسانا، لە خۆشیدا، وەها، بەشەرمەوە...

فریزەكانی "ترسانا" و "لە خۆشیدا"، ئەدڤێربڵی هۆیی (سبب)ن، نەك ئاوەڵناوی.

لە بابەتێك، بە ناونیشانی "سەرباری ئاوەڵكار چییە؟"[٢]، دواوەو وتوویەتی: "سەرباری ئاوەڵكار هەر ئاوەڵكار دەبێ، بەڵام ئەلوێ:

- بەهۆی (ی)ی ئامرازی پەیوەندییەوە تەواوی بكات، وەك: ڕۆژی هەینی، شەوی بەهار.
- بەبێ هۆ تەواوی بكات، وەك: مانگ (زۆر درەنگ) هەڵهات."

بابەتێكی تری، بە ناوی "ئاوەڵكار چۆن بەكارئەهێنرێ؟"[٣] بەم جۆرە خستۆتە ڕوو:

١. وەك ئاوەڵكار بەكارئەهێنرێ: جار جار سەرتان لێ ئەدەم. (جار جار).

٢. وەك ناو بەكارئەهێنرێ: بارام هاتە سەرپشتم. (پشت).)

"پشت" لێرەدا ئەدڤێربڵ نییە و وەك: "ناو" بەكارهاتبێت، بەڵكو فریزی بەندی "لەسەر پشتم"، ئەدڤێربڵی شوێنەو پەیوەندی بەو باسەوە نییە، كە ڕستەكەی بە نموونە بۆ هێناوەتەوە.

لە شوێنێكی تردا، ئەدڤێربڵی ڕستەیی، بەم شێوەیە پێناسە دەكات[٤]: "پارچەی ئاوەڵكار لە ڕستەی تێكەڵدا ئەو پارچە شوێنكەوتووەیە، كە ئەركی ئاوەڵكارێكی پێ ئەسپێرێ لە شا پارچەدا".

---

[١] بۆ زیاتر ڕوونكردنەوە، بڕوانە: لاپەڕە (٥١)ی نامەكە.

[٢] نوری عەلی ئەمین، ١٩٦٠، ل ١٩٢.

[٣] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٢.

[٤] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٤.

لە دواییدا، نموونە بۆ نۆ جۆر دەهێنێتەوە، لەوانە:

١- کات: کە تۆم دی، چوومە ژووریٚ.

٢- شوێن: مارەکەم لەسەر سەوزە گیاکە کوشت، کە لێی دانیشتبووین.

٣- سەبەب: ئەم نەمامە هەڵئەکێشم، چونکە وشك بووە.

٤- نیاز: دارا چوو بۆ بازاڕ، کە هەندێ سێو بکڕێ.

٥- ئەنجام: بارام بە شێنەیی ئەدوێ، بۆیە هەموو کەس تێی ئەگا

٦- تەناقوز: شاسوار هەرچەندە رابکا، ناگاتە باییز.

٧- حاڵەت: ئەو ئەسپەی کە بەزینەکەوە فرۆشتم، هی خۆم بوو.

٨- بەراوورد: دارا کە لە خوشکەکەی بچووکترە، لە بەراووردا بە یەکەم دەرچوو.

٩- مەرج: ئەگەر چیش تەکەم لێنا، سەرێکتان لێ ئەدەم.

گیوی موکریانی[1] پێناسەی ئەدڤێربڵ، بەم جۆرە دەکات:

((ئاوەڵکردار- Nir: وشەیەکە کات، یان شوێنی ڕوودانی کاری تێدا دیاری دەکات)).

دوو جۆر ئەدڤێربڵی، لە ڕووی واتاوە دیاریکردووە:

١. کاتی، وەك: ئێستا، دوێنێ، بەهار، زستان، شەو، رۆژ، ساڵ، مانگ، هەفتە.

٢. شوێن، وەك:

ان: کەندەلان، بەردەلان.

باز: دەرباز، رێباز.

جاڕ: نێرگسە جاڕ، گیا جاڕ.

چە: باخچە.

دان: خوێدان.

ستان: کوردستان...هتد.

لە ڕاستیدا، پاشگری "- ان" "- ەلان" ـەو"باز و"جاڕ"یش، دوو ناوی سەربەخۆن و تێکەڵ بەو پاشگرانە کراون. ئەو نموونانە پەیوەندییان بە مەبەستەکەوە نییە.

محەمەد ئەمین هەورامی[2] پێناسەی ئەدڤێربڵ، بەم جۆرەی خوارەوە دەکات:

---

[1] گیوی موکریانی، ١٩٧٢، ل ١٤٥.

[2] محەمەد ئەمین هەورامی، ١٩٧٣، ل ١٦٥.

کەوشەنی کتێب

((ئەو وشانەن کە تاریفی فرمان، یاخود ئاوەڵناو دەکەن، وەك:

أ. ئەو باش دەڕوا بەڕێوە. (تاریفی فرمان دەکات).

ب. ئەو فرە وریایە. (تاریفی ئاوەڵفرمان دەکات).

ئەدڤێربڵ ئەو فرێزانەن (نەك وشە)، تەنیا زانیاری سەبارەت بە رووداني کار، دەردەخەن. لە نموونەی "ب"دا، "وریا" بەشێکە لە کاری رستەکە، ئەدڤێربڵی "فرە"یش، بۆ کارەکە دەگەڕێتەوە، نەك بۆ "وریا" و لە رووی پێوانەوە، دەیخاتە روو.

بە شێوەیەکی گشتی، تێڕوانینی بۆ ئەدڤێربڵ، لە روانگەی مۆرفۆلۆجییەوەیە.

لە رووی قەوارەیشەوە[1]، ئەدڤێربڵی دابەشکردووە بەسەر:

١. ساکار: بریتییە لە یەك وشە، وەك: ئەو بەرز دەڕوانێ.

٢. لێکدراو: بریتییە لە پتر لە وشەیەکە، وەك: دیوارەکە چین چین نراوە.

رای وایە، کە زمانی کوردی لەم جۆرە بابەتە، وشەی زۆرە، وەك:

جریوە جریو: چۆلەکەکە جریوە جریو دەکات.

قیژەقیژ: منالەکە قیژەقیژ دەکات...هتد.

ئەو وشە لێکدراوانە، ئەدڤێربڵ نین، بەڵکو لەگەڵ "کرد"، کارێکی لێکدراویان سازکردووە و بوونەتە کەرتی یەکەمی.

لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد[2]، جۆرەکانی ئەدڤێربڵیان لە رووی واتاوە، بەم شێوەیەی خوارەوە دابەشکردووە:

١. چۆنیەتی: کۆمەڵێك وشەو فرێزن، چۆنیەتی کار رادەگەیەنن، وەك (بارام ژیرانە هاتە ژوورەوە).

٢. کات: وشەی سادەو لێکدراو و فرێزن، کاتی رووداني کار رادەگەیەنن، وەك: (دوێنێ هاتم).

٣. شوێن: جێگەی رووداني کار دیاردەخات، وەك: (چۆلەکەکەم لەسەر دارەکە دی).

٤. وەصفی: ئەو وشانەن، کە لە بنەڕەتدا ئاوەڵناون و هەندێکیان (چەند) و هەندێکیان (چۆن) رادەگەیەنن، باری کارەکە و چۆنیەتی نیشاندەدەن، وەك: (بارام خێرا رۆیشت).

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٦.

[2] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٦، ل ٢٨٤.

٥. تەرتیبی: بەدوایەکتردا هاتن (تتابع)ی کار نیشاندەدەن، وەك: (منالّەکان دوو دوو هاتن).

٦. دووبارەکردنەوە: دووبارەکردنەوەی کار رادەگەیەنن، وەك (کەوەکە دیسان بەداوەوە بوو).

٧. تەئکیدی: بۆ تەئکیدی کار بەکاردەهێنرێن، وەك: (تێر تێر لە ئاوەکەم خواردەوە).

٨. نەفی: بۆ نەفی کار بەکاردەهێنرێن، وەك: (هەرگیز دەست لە ولاّتم هەلّناگرم).

٩. پرسیاری: بۆ پرسیار کردن لە بارەی کارەوە بەکاردەهێنرێن، وە: (کەی هاتیت؟)

وەك پێشتر روونمانکردەوە، ئەدڤێربلّ فرێزە، نەك وشە، لیژنە لە نموونەکانیاندا، هەندێ جار بە وشەیان دادەنێت.

لە دواییدا، بۆچوونێك خراوەتە روو[1]، کە دەلّێت: "جۆرەکانی ئاوەلّکار تاقیکردنەوەیەکیان هەیە، بۆ ئەوەی راستی ئاوەلّکار بوون و نەبوونیان بەرەو ئاشکرایی ببات، بە تایبەتی ئەوانەی (فرێز، کلۆز) نین، تاقیکردنەوەکەیش لەوەوە دێت، کە لە رستەی بێ کاردا سەیریان بکرێت. بۆ نموونە: وشەکانی (ژیرانە، عاقلاّنە، بەژیری) لە رستەی بێ کاردا نایەن: من ژیرانەم. * ".

ئەم تاقیکردنەوەیە، بەسەر هەندێ فرێزی ئەدڤێربلّیدا "کە لەیەك وشە پێکهاتوون"، جێبەجێ نابێت، بەمەش کەلێنێکی گەورەی تێدەکەوێت، بۆ نموونە: وشەی "جوان"، کە دەتوانێت فرێزی ئەدڤێربلّی چۆنیەتی ساز بکات، لە توانایدا هەیە، لەو رستانەدا دەربکەوێت، کە کاری بێ هێزیان تێدایە، وەك:- منالّەکە جوانە. یا "شێر ئاسا":- من لە بەرامبەر دوژمندا شێر ئاسام.

ئەو تاقیکردنەوەیە، تایبەتمەندییەکی ئەدڤێربلّەکانە[2].

لیژنە, ئەدڤێربلّی لە رووی فۆرمەوە، دابەشکردووە بەسەر[3]:

- **سادە:** لە تەنیا وشەیەك پێکدێت، وەك: کەی، کەم، پاش...
- **ناسادە:** دوو جۆرە:

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩٦.

[2] بۆ زیاتر روونکردنەوە، بڕوانە:ە لاپەڕە (٢٩)ی نامەکە.

[3] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ل ٣٠١.

A. دارێژراو (دروستکراو): بە یاریدەی پاشگر و پێشگر ساز دەبن، وەك:

سەر سەرێ،

هاوین هاوینێ.

B. لێکدراو: لە دوو وشە، یان زیاتر پێکهاتووە، وەك: شاخەو شاخ، چێشتەنگاو.

- **سا رستە**: لە کۆمەڵە وشەیەك پێکدێت، بێ ئەوەی کارێکیان لەگەڵدا بێت و بە تەنیاش ئەنجام نادەن بە دەستەوە، وەك: هەفتەی ئاییندە، مانگی داهاتوو.

فرێزە ئەدڤێربڵە سادەکان، تەنیا پاشگریان دەچێتە سەر[1]، لیژنە باسی پێشگریشی کردووە، بێ ئەوەی نموونەی بۆ بهێنێتەوە، کە لە راستیدا، پێشگر هاوبەشی رۆنانیان ناکات.

لەو کتێبانەی، کە بۆ زمان و ئەدەبی کوردیی قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکان دانراون، تیایاندا لە ئەدڤێربڵ دواون:

لە کتێبی "زمان و ئەدەبی کوردی"ی قۆناغی دووەمی ناوەندیدا[2]، پێناسەی ئەدڤێربڵ، بەم جۆرە دەکەن: "ئاوەڵفرمان ئەوەیە کە لە ناو رستەدا سنوورێك بۆ رووداو و واتای فرمانەکە دادەنێت و بەجۆرێکی رەوان، روویەکی فرمانەکە ئاشکرا دەکات و دەبێتە تەواوکەری فرمانەکە".

لە دوایدا، سێ جۆر ئەدڤێربڵ، لە رووی واتاوە، دیاری دەکات:

١. کات: دوێنێ بەفر باری.

٢. شوێن: کۆترەکەم لەناو هێلانەکەیدا گرت.

٣. چۆنیەتی: هۆنراوەکە باش لەبەر بکەن.

پێناسەکە، بۆچوونێکی سینتاکسی ناتەواوە، چونکە دەسنیشانی فرێز نەکراوە، کە یەکەیەکی سینتاکسییە.

پێناسەی ئەدڤێربڵی کات و شوێنیش، بەم شێوەیەی خوارەوە کراوە[3]:

---

[1] بۆ زیاتر روونکردنەوە، بڕوانە: لاپەڕە (٦٠)ی نامەکە.

[2] لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کوردی، قۆناغی دووەم، ١٩٨٢، ل ٤٨.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣.

کات: "بەو بەشە دەگوترێت، کە تافی ڕوودانی فرمانی ڕستەکە دەردەخات و واتاکەیشی تەواو دەکات. وەك: دوێنێ، پێرێ، ئێوارە، ئەمساڵ، لەمەوپێش......"

شوێن: "بەو بەشە دەگوترێت، کە شوێنی ڕوودانی فرمانی ڕستەکە دەردەخات و واتاکەیشی تەواو دەکات، وەك: لەژێر، لەسەر، لەخوار، لەناو، تەنیشت، ڕاست، چەپ...هتد."

ئەو نموونانە، هەندێکیان پرێپۆزیشنی لێکدراون، ناتوانن بە تەنیا، شوێنی ڕوودانی کار دەربخەن، بەڵکو لەگەڵ ناوێکدا، فرێزێکی بەند پێکدەهێنن و ئەو لایەنەی ڕوودانی کار، ئاشکرا دەکەن، وەك: (منداڵەکان لەژێر دارەکەدا دانیشتوون).

وشەکانی "تەنیشت، ڕاست، چەپ..."، بە یاریدەی پرێپۆزیشن و پۆست پۆزیشن و ناوێك، یا جێناوێکی کەسی سەربەخۆ، فرێزی ئەدڤێربلی شوێن ساز دەکەن، وەك:

(دارا بە تەنیشت مندا تێپەڕی).

هەر لەو کتێبەدا، بابەتێك بە ناونیشانی "ئەرکی ئاوەڵفرمان لە ڕستەدا"[1]، بەم جۆرە خراوەتە ڕوو: ((ئاوەڵفرمان لەناو ڕستەدا، ئەم ئەرکانەی خوارەوە دەبینێت:

أ.دەبێتە تەواوکەری فرمان: (پار چووین بۆ دهۆك).

ب. دەبێتە تەواوکەری ئاوەڵفرمانێکی تر و بە هەردووکیان دەبنە تەواوکەری فرمانەکە: (ئاوەکە زۆر زوو هاتە کوڵ).

ت. دەبێتە تەواوکەری ئاوەڵناو، ئینجا بە هەردووکیان دەبنە تەواوکەری فرمانەکە: (نێرگسەکە زۆر جوان بوو).   )).

لە کتێبی "زمان و ئەدەبی کوردی"ی قۆناغی سێیەمی ناوەندیدا[2]، لە فرێزی ئەدڤێربلی، بەم جۆرەی خوارەوە، دواون: "گرێی ئاوەڵفرمان، ئەو گرێ تەواوکراوە، یان لێکدراوەیە، کە لە ڕستەدا وەسفی فرمان دەکات، واتە سنوورێك بۆ ڕوونکردنەوەی واتاکەی دەکێشێت".

چەند ڕستەیەکیش، بە نموونە هێنراونەتەوە، وەك:

- ڕۆژی هەینی ئاهەنگەکەمان گێڕا.

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦.

[2] لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کوردی، قۆناغی سێیەم، ١٩٨٢، ل١٦.

- قوتابییەکان چوار چوار ریزبوون.

لە کتێبی "زمان و ئەدەبی کوردی"ی قۆناغی چوارەمی ئامادەییدا[1]، پێناسەی ئەدڤێربڵی چۆنیەتی بەم جۆرە کراوە:

((وشەیەکە، یا گرێیەکی ئاوەڵفرمانییە، کە چۆنیەتی ڕوودانی فرمانی ڕستەکە دەردەخات، لەم ڕووەوە دەبێتە تەواوکەری واتا فرمانەکە.

ئاوەڵفرمانی چۆنی، سادە، یان داڕێژراو و لێکدراوە. ئەگەر سادەکانیان وەسفی ناوێك بکەن، دەبنە ئاوەڵناو، بەڵام ئەگەر چۆنیەتی ڕوودانی فرمانێك دەربخەن، دەبنە ئاوەڵفرمانی چۆنی)).

چەند ڕستەیەك، بە نموونە هێنراوەتەوە، وەك:- دەرگاکەم باش داخستووە.

ئەدڤێربڵ وەسفی "ناو" ناکات، بەڵکو ئاوەڵناو وەسفی دەکات و جگە لەم ئەرکە دەشتوانێت فرێزی ئەدڤێربڵی داڕێژێت.

لە کتێبی "زمان و ئەدەبی کوردی" قۆناغی پێنجەمیشدا[2]، لە باسی ڕستەی ئاوێتەدا، بەم جۆرە لە ئەدڤێربڵی ڕستەیی دواون:

"پاڕستەی ئاوەڵفرمانی لە ڕستەی ئاوێتەدا، ئەو ڕستەیە کە سەر بە شارستەیەو واتاکەی بەندە بە واتای ئەوەوەو وەسفی فرمانێ دەکات لە شارستەدا."

نموونە بۆ سێ جۆر هێنراوەتەوە، لەوانە:

١. کات: کە زەنگەکە لێدرا، قوتابییەکان چوونە ژوورەوە.
٢. مەبەست: ئەو دەرمانانە دەخۆم، بەشکو پێیان چاك ببمەوە.
٣. هۆیی: قادر نەهاتووە بۆ قوتابخانە، چونکە نەخۆشە.

لە بابەتی "تەواوکەری بەیاریدە"دا[3]، نموونە بۆ ئەدڤێربڵەکانی وەسیلە و شوێن هێنراوەتەوە، وەك:

- جووتیار زەوی بە مەکینە دەکێڵێت.

---

[1] لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کوردی، قۆناغی چوارەم، ١٩٨٢، ل٦٢.

[2] لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کوردی، قۆناغی پێنجەم، ١٩٨٢، ل١١.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٥٦.

- پیاوەکە بەسەر شاخەکەدا سەرکەوت.

بابەتێك بە ناوی "تەواوکەری فرمان بە ئاوەڵفرمان"[1] بەرچاو دەکەوێت، کە دەڵێت: "تەواوکەری بە ئاوەڵفرمان، ئەو وشە سادە، یان دارێژراو، یان لێکدراوەیە (گرێیە)، کە لەناو رستەدا، واتای فرمانێ تەواو دەکەن، واتە چۆنیەتی رووداني فرمانێکی تێپەڕ، یان تێنەپەڕ دەردەخەن.

چەند رستەیەکیش، بە نموونە هێنراوەتەوە، وەك:

١. منارەکە زوو رووخا.

٢. پەنجەرەکەم باش داخست.

٣. کەوەکەم بە قەفەزەکەوە بەخشی.

وەك ئاشکرایە و لەو نموونانەیشدا دیارە، ئەدڤێربڵ جۆری زۆرە، لێرەدا بە وشەی "چۆنیەتی" گەیەنراون.

بەرامبەر بە ئەدڤێربڵی تەرتیبی[2]، وتوویانە: "ئاوەڵفرمانی تەرتیبی وشەیەکە واتای فرمان تەواو دەکات و بە شێوەی تەرتیبی سنوورێك بۆ رووداني فرمانەکە دادەنێت، وەك:

- سەربازەکان تیپ تیپ دەڕۆن."

ئەدڤێربڵی پێوانەیش، بەم جۆرە باسکراوە:

"ئاوەڵفرمانی چەندی لە رستەدا، ئەو وشەیەیە کە وەسفی فرمانێك دەکات و میقداری رووداني فرمانەکە پیشاندەدات، بۆ نموونە: دوێنێ باران زۆر باری."[3].

لە کتێبی "زمان و ئەدەبی کوردی"ی قۆناغی شەشەمی ئامادەییدا[4]، رۆنانی فرێزە ئەدڤێربڵییەکانیان، بەم جۆرەی خوارەوە نیشانداوە:

"ئاوەڵفرمان لە رووی بنچینەی دروستکردنی وشەکانییەوە، لە سێ شێوەی جیاوازدا دەردەکەوێت:

١. سادە: ئەو ئاوەڵفرمانەیە، کە لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتووە، وەك: دوور، نزیك، باش...

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٠.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٧

[4] لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کوردی، قۆناغی شەشەم، ١٩٨٢، ل٦٢.

٢. دارێژراو: لە وشەیەکی واتادارو پێشگرێك، یان ئامرازێکی پەیوەندی پێکهاتووە، وەك: لە پێش، لە ئاسماندا، لەناو- دا، دلێرانە، بە خۆڕایی.

٣. لێکدراو: لە دوو وشەی واتادار، یان پتر پێکهاتووە، وەك: پاش نیوەڕۆ، سەرانسەر...."

لە راستیدا، "لەپێش، لەناو- دا"، ئەدڤێربڵ نین، بەڵکو پرێپۆزیشنی لێکدراون و لەگەڵ بەشە ئاخاوتنێکدا "ناو بێت، یا ئاوەڵناو یا جێناو"، فرێزی ئەدڤێربڵی دادەڕێژن، وەك:

- دارا لەپێش تۆ رۆیشت.
- منداڵەکان لەناو باخچەکەدا یاری دەکەن.

د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی[1]، پێناسەی ئەدڤێربڵیان، بەم شێوەیە کردووە:

"ئاوەڵکار ئەو زەرفەیە کە رووداوەکەی تێدا روودەدەن، واتە دەبێت بە زەرف بۆی، یان ئەو چوار چێوەیەی دەوری دەدات، جا شوێن بێت، یان حاڵ و هەیئەتێکی تایبەت بێت.".

سێ جۆر ئەدڤێربڵ، لە رووی واتاوە، دیاری دەکەن، کە بریتین لە:

١. کات، وەك: رۆژی هەینی داهاتوو پشووی هاوین دەست پێ دەکات و دەڕۆمەوە بۆ ماڵەوە.

٢. شوێن ، وەك: شوانەکە لە (ژێر) دار ئەرخەوانەکەدا نووستووە.

شاخەوان لە (سەر) لووتکەی شاخەکە بۆی دانیشتووە.

٣. حاڵ، یان وەسفی، وەك: بەپەلە پەل رۆیشت.

ئەدڤێربڵی شوێن لەو دوو رستەیەی سەرەوەدا، بریتین لە فرێزەبەندەکان "لەژێر دارئەرخەوانەکەدا" و" لەسەر لوتکەی شاخەکە"، نەك "ژێر" و "سەر" بە تەنیا، کە ناوی شوێنن و لەگەڵ پرێپۆزیشنی "لە"دا، یەکیان گرتووەو پرێپۆزیشنی لێکدراوی "لەژێر" و "لەسەر" یان، دارشتووە.

---

[1] د. نەسرین فەخری و د. کوردستانی موکریانی، ١٩٨٢، ل١٦٧-١٧٣.

لە کۆتایی باسەکەدا، وتراوە: "دەگونجێت دوو ئاوەڵکاری جودا بخەینە پاڵ یەك"، وەك:

١. (ئێوارەی شەممە) کۆبوونەوەمان هەیە.
٢. (شەوی زستان) درێژو خۆشە.
٣. (زۆر زوو) گەڕایەوە. ......هتد.

بە سەرنجدان لەو نموونانەی سەرەوە، بۆمان دەردەکەوێت، کە رستەی دووەم پەیوەندی بە باسەکەوە نییە، چونکە ئەدڤێربڵی تێدا نییە، لە یەکەم و سێیەمیشدا، تەنیا فرێزێکی ئەدڤێربڵی هەیە، کە لە دوو وشە پێکهاتووە و بە ئامرازی "ی"، بەیەکەوە بەستراون.

د.کوردستانی موکریانی[1]، شەش جۆر ئەدڤێربڵی رستەیی باسکردووە، کە بریتین لە:

❖ **کات:**

((ئەو رستە تێکەڵەی رستەی شوێنکەوتووی کاتی تێدایە، پێوەندی کات بەراورد و دیاردە پیشاندەدات، هۆی پێوەندی رستەی شوێنکەوتوو بە رستەی سەرەکییەوە، ئامرازی گەیەنەری (کە، کو، هەرکە) یە:

- کاتێك، کە هیچ کەس لە جادە دیار نەبوو، بە شۆفێرەکەی وت.

بەشێوەیەکی گشتی ئەم جۆرە رستەیە، دەکەوێتە نێوان رستەی سەرەکییەوەو هەندێ جاریش دەکەوێتە سەرەتای رستەی تێکەڵەوە، بەڵام بەدەگمەن)).

بە بۆچوونی ئیمە، ئەم جۆرە ئەدڤێربڵە رستەییە، لە زۆر باردا، لە سەرەتای رستەی تێکەڵەوە دێت، بۆ نموونە:

- کە تۆ هاتی، ئێمە نانمان دەخوارد.
- کە چوومە ماڵەوە، ئاسۆ دانیشتبوو...هتد.

❖ **هۆ(یی):**

((هۆی روودانی هەواڵی رستەی سەرەکی دەبەخشێت، بۆ هەموو رستەی سەرەکی دەگەڕێتەوە، نەك بۆ بەشێك لە بەشەکانی رستە. ئامرازی گەیەنەری (چونکە، چونکی، چمکی) لەم جۆرە رستەیەدا بەکاردێت.

[1] د. کوردستان موکریانی، ١٩٨٦، ل٨٢-٨٨.

- ئەو شۆفێرەی کە هێنانی بۆ ئێرە، یارمەتییەکی زۆر گەورەی داوە، چونکە پێویستی بە خوێن هەبوو.

ئەم جۆرە رستەیە هەمیشە دەکەوێتە دوای رستەی سەرەکییەوە)).

مەرج نییە، هەمیشە لەو شوێنەدا بێت، بەڵکو هەندێ جار دەکەوێتە نێوان کەرتەکانی رستەی سەرەکییەوە، بۆ نموونە:

- ئەو شۆفێرەی کە هێنانی بۆ ئێرە، چونکە پێویستی بە خوێن هەبوو، یارمەتییەکی زۆر گەورەی داوە.

❖ مەرج:

((مەرجی رووداو و دیاردەی رستەی سەرەکی ئاشکرا دەکات. ئامرازی گەیەنەری (ئەگەر، هەکە) لەگەڵ ئەم جۆرە رستەیەدا بەکاردێت.

- ئەگەرماڵت لە شوشە بوو، ماڵی خەڵکی بەردە باران مەکە.

ئەم جۆرە رستەیە، دەکەوێتە پێش رستەی سەرەکییەوە)).

❖ مەبەست(نیاز):

((مەبەستی رووداني رستەی سەرەکی روون دەکاتەوە، بۆ کاری بەشی گوزارەی رستەی سەرەکی دەگەڕێتەوە، ئامرازی گەیەنەری (کە، بۆ ئەوەی، تا، هەتا) لەگەڵ ئەم جۆرە رستەیەدا بەکاردێت.

- باخەوان چۆشاری، کە سێوان بفرۆشێ.

ئەم جۆرە رستەیە، بەشێوەیەکی گشتی دەکەوێتە دوای رستەی سەرەکییەوە)).

❖ پێچەوانە:

((ئەو لایەنە پیشاندەدات، کە دەبایا هۆی روونەدان و رووداني رستەی سەرەکی روون بکاتەوە، ئامرازی گەیەنەری (ئەگەرچی، هەرچەندە) بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێت.

- هەڵبەستەکەت هەندێ کەم و کوڕی تیایە، ئەگەر چی جوانیشی تێدایە.

ئەم جۆرە رستەیە، دەکەوێتە دوای رستەی سەکییەوە)).

مەرج نییە، لە هەموو بارێکدا بکەوێتە دوای رستەی سەرەکییەوە، بەڵکو زۆر جار دەکەوێتە ناوەڕاستی رستەی تێکەڵەوە، بۆ نموونە:

- هەڵبەستەکەت، ئەگەرچی جوانیشی تێدایە، هەندێ کەم و کوڕی تیایە.

❖ ئەنجام:

((ئەنجامی مەبەستی رستەی سەرەکی لە رستەی تێکەڵدا روون دەکاتەوە. بۆ بەشێك لە بەشەکانی رستەی سەرەکی ناگەڕێتەوە، بەڵکو بۆ هەمووی. ئامرازی گەیەنەری (بۆیە، لەبەر ئەوە، لەما) بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێت.

- میوانمان هەبوو، لەبەر ئەوە نەچوومە دەرەوە.

ئەم جۆرە رستەیە دەکەوێتە دوای رستەی سەرەکییەوە)).

لە شوێنێکی تری کتێبەکەیدا، دەڵێت: "یەکێك لەو کێشە گرنگانەی، کە لە بواری سینتاکسیدا روو بە روو دەبین، دانەنانی سنووری نێوان ئاوەڵکار و ئاوەڵگوزارەیە (ئادڤێربڵ)، کە ئەمەش هەر دیسانەوە بۆ هۆی سەرەکی دەگەڕێتەوە، کە ئەویش لێنەکۆڵینەوەی بەشەکانی رستەیە."[١].

ئێمە لە بواری سینتاکسدا، ئەمە بە کێشە نازانین، چونکە ئەدڤێربڵەکانی (ئاوەڵکارەکانی) زمانی کوردی سنوودارن, دەتوانرێت بە پەنجەی دەست بژمێررێن، "ئەدڤێربڵ" زاراوەیەکی سینتاکسی گشتییە،

بۆ ئەو فرێزانەی ئەدڤێربڵەکان و بەشەکانی تری ئاخاوتن، لە (ف.ك)دا سازی دەکەن، کە بە هۆیانەوە زانیاری سەبارەت بە لایەنەکانی رووداو، دەست دەکەوێت.

د. کوردستان, ئەدڤێربڵ بە بەشێکی ناسەرەکی رستە دادەنێت و دەڵێت: "زاراوەی ئاوەڵگوزارەم بۆ ئەو بەشە ناسەرەکییەی رستە دانا، کە کات، شوێن، چۆنیەتی، هۆی روودانی کاری گوزارەکە پیشاندەدات."[٢]

چوار جۆر ئەدڤێربڵیش، لە رووی واتاوە، باس دەکات، کە بریتین لە "کات، شوێن، چۆنیەتی، هۆ".

سەبارەت بە شوێنی ئەدڤێربڵەکان، دەڵێت:

"ئاوەڵگوزارە بە هەموو شێوەکانییەوە، بەشێوەیەکی گشتی دەکەوێتە نێوان نیهاد و گوزارەوە، بەڵام کات و شوێن، هێندێك جار بۆیان هەیە بکەونە سەرەتای رستەوە، یان کۆتایی.

---

[١] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٥.

[٢] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٥.

ئاوەڵگوزاری چۆنیەتی هەمیشە بە پێش گوزارە دەکەوێت و هەرگیز بە پێش نیهاد ناکەوێت. ئاوەڵگوزارەی هۆیش دەکەوێتە پێش گوزارە."[1] .

ئەدڤێربڵەکان بە هەموو چەشنەکانیانەوە "جگە لە چەند جۆرێکی تایبەتی"، شوێنێکی جێگریان نییە دەشێ بە پێی خواستی و مەبەستی قسەکەر و گوێگر، یاری بە شوێنەکانیان بکرێت.[2]

- شلێر رەسووڵ بەرزنجی[3]، کارێکی بە ناوی "ئاوەڵگوزارە لە زمانی کوردی"دا، لە دووتوێی نامەیەکی ماجستێردا کردووە، وەکو ناونیشان، بە یەکەم کاری سەربەخۆ لەو بوارەدا دادەنرێت.

- ناوەڕۆکی نامەکە، بریتییە لە باسکردنی ئەدڤێربڵەکانی "شوێن، کات، چۆنیەتی، هۆ و مەبەست، پێوانە" بۆ هەر جۆرێك، بەشێکی نامەکە تەرخانکراوە. پێویستی کارەکە وای لێ کردین، بە وردی تیشکی بخەینە سەرو هەڵیسەنگێنین:

لە شوێنێکی نامەکەدا، دەڵێت: "لە زمانی کوردیدا، ئاوەڵکاری سادە نییە کە رۆڵی کات ببینێت لە رستەدا."[4]

لێرەدا مەبەستی ئاوەڵکاری سادە "ئەدڤێرب"ـە، کە لە زمانی کوردیدا ژمارەیەکی کەم وەك "هەمیشە، هێشتا...هتد." بەرچاو دەکەون و فرێزی ئەدڤێربڵی کات ساز دەکەن، وەك:

- دارا هەمیشە کۆشش دەکات.
- ئارام هێشتا نەهاتووەوە.

لە شوێنێکی تریشدا، دەڵێت: "بەهار" ناوە لە زمانی کوردیدا بۆ کەسێ، یان بۆ کەژێك لە کەژەکانی ساڵ، بەڵام ئەگەر مەبەست لە کاتی بەهار بێت، ئەوە بە تەنیا لە رستەدا نایەت، بۆ ئەوەی دەوری ئاوەڵگوزارەی کات بگێڕێت، بەڵکو بە هاوکاری ئامڕازی

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٧١.

[2] بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە لاپەڕە (٦٧)ی نامەکە.

[3] شلێر رەسووڵ بەرزنجی، ئاوەڵگوزارە لە زمانی کوردیدا، ١٩٨٩.

[4] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٤١.

پێوەندییەوە دەبێت، لە بەهار// بە بەهار// بەهاران، وەیان بەهۆی نیشانەی دۆخەوە بەهارێ."[1].

وشەی "بەهار" کە ناوی وەرزێکی تایبەتییە، دەتوانێت بە تەنیا فرێزی ئەدڤێربلی کات دارێژێت، واتە پێویستی بە پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن و نیشانەی دۆخ نییە، وەك:

- بەهار دەچین بۆ سەیران.

لە باسی ئەدڤێربلی "شوێن"دا، ئاماژەی بە رۆلی "ناو" لەم بوارەدا داوەو دابەشی کردووە بەسەر "شوێنی تایبەتی رووداو، سەرەتای دەستپێکردنی رووداو، رێچکەو چۆنیەتی رووداو، دوا قۆناغی رووداو."[2].

دەربارەی شوێنی ئەم ئەدڤێربلە، دەلێت: "لە سەرەتای رستە و نێوان نیهاد و گوزارەو لە کۆتایی رستەدا دێت".

راستە ئەدڤێربلی شوێن، لەو حالانەی رستەدا دەردەکەوێت، بەلام شوێنی پەسەند و گونجاوی خۆی هەیە کە لێرەدا باس نەکراوە.

لە کۆتایشدا، تیشکی خستۆتە سەر دۆخی سینتاکسی ئەم ئەدڤێربلە.

لە باسی ئەدڤێربلی "کات"[3] دا، رۆلی "ناو" و "ئاوەلناو" و "ئەدڤێرب"ی لە دارشتنیدا نیشانداوە.

وشەی "دیسان"ی بە ئەدڤێربلی "کات" داناوە[4]،کە ئەدڤێربێکە، فرێزی ئەدڤێربلی "دووبارەکردنەوە" ساز دەکات، نەك "کات".

لە دواییدا، ئەدڤێربلی کاتی دابەشکردووە بەسەر: "کاتی تایبەتی رووداو، سەرەتای دەستپێکردنی رووداو، ماوەی روودانی رووداو"[5].

دواتر، تیشکی خستۆتە سەر شوێنی لە رستەداو سێ شوێن دیاری دەکات: "سەرەتای رستە، نێوان نیهاد و گوزارە، کۆتایی رستە"[1].

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٤١.

[2] هەمان سەرچاوە پێشوو، ل٤٤-٥٨.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٥٩.

[4] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٥.

[5] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٦٦-٦٨.

لێرەدا لە نێوان ئەم سێ شوێنەدا، شوێنی پەسەند و شیاوی دیاری نەکردووە. لە کۆتاییشدا، باسی دۆخی ئەدڤێربڵی کات لەرستەدا دەکات[2].

لە باسی ئەدڤێربڵی چۆنیەتیدا، دەڵێت: " ئاوەڵگوزارەی چۆنیەتی زۆرجار پێش گوزارە دەکەوێت و پێش نیهاد ناکەوێت، بەدەگمەن نەبێت."[3] ، ئەم رستەیەشی بۆ ئەو مەبەستە، بە نموونە هێناوەتەوە:

- بەکزی و بێ دەنگی و دڵشکاوییەوە سواری عارەبانەکەی بووەوە.

بە سەرنجدان لەو رستەیە، بۆمان ڕووندەبێتەوە، کە ئەو زنجیرە ئەدڤێربڵە چۆنیەتییە، پێش نەکەوتوون، بەڵکو نیهاد، کە جێناوی سەربەخۆی "ئەو"ە، دەرنەبڕراوەو ئەو کۆمەڵە ئەدڤێربڵە، کەوتونەتە دوایەوە. هەر لەم بابەتەدا، دۆخی ئەو ئەدڤێربڵەی لە رستەدا باسکردووە.[4]

لە بەشێکی تری نامەکەدا، لە ئەدڤێربڵی "هۆو مەبەست"[5] دواوەو شوێن و دۆخی لە رستەدا، روونکردونەتەوە.

راستە ئەو دوو فرێزە، واتاکانیان لە یەکەوە نزیکن و تێکەڵ بەیەك دەبن، بەڵام لە رووی رۆنانەوە جیاوازن، "ناو" بە یاریدەی پریپۆزیشنی "لە...- دا"، "هۆ" دادەرێژرێت، بەڵام بە هاوکاری پریپۆزیشنی "بۆ"، "مەبەست" ساز دەکات، وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا، روونکراوەتەوە:

- مناڵەکە لە برساندا خەوی لێ نەکەوت. "هۆ".
- ئێمە بۆ خوێندن هاتووین. "مەبەست".

لە دوا بەشی نامەکەدا، باسی ئەدڤێربڵی پێوانەی کردووەو دابەشی کردووە بەسەر چوار چەشندا: "بەر ئاوەڵەیی و فراوانی، کات، چەندێتی، کێش و نرخ"[1]، پاشان شوێن و دۆخی لە رستەدا باسکردووە.

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٩-٧٠.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٧١-٧٢.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣.

[4] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٨٠.

[5] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٨١.

د. ئەورەحمانی حاجی مارف[2]، پێناسەی ئەدڤێربڵ، بەم جۆرە دەکات:

"ئاوەڵکردار وەك بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن لەسەر بناغەی خاسیەتی وشەسازی و ئەرکی رستەسازی و واتا ناسییەوە جیادەکرێتەوە.

ئاوەڵکردار خاسیەتی روودان (کە کردار دەریدەبڕێ): خاسیەتی بارودۆخ (کە ئاوەڵکردار نیشانی دەدا) دیاری دەکا. ئاوەڵکردار چۆنێتی، یان رادەی روودان، یان رادەی چۆنێتی شتێك، یان بارودۆخی جیاوازی روودانی کارێك: شوێن، کات، هۆ، مەبەست..رادەگەیەنێت".

ئەدڤێربڵ لە رووی واتاوە، بەسەر دوو رستەدا، دابەش دەکات و بۆ هەر یەکەیشیان، چەند جۆرێك دیاری دەکات[3]:

١. **دیارخەر:**

ا- چۆنێتی. ب- چەندێتی. پ- شێوە، یان جۆری جێبەجێ بوون.

٢. **بارودۆخ:**

ا- کات. ب- شوێن. پ- هۆو مەبەست. ت- تەئکیدی.

ج- دووبارەکردنەوە چ- نەرێ.

لە بەردەوامی باسەکەدا ، دەڵێت: "نیشاندانی رووداو لە رووی چۆنێتییەوە دەبێتە هۆی پێکەوە بەستنی ئەو ئاوەڵکردارانە بە کردارەوەو پێکهێنانی دەستەواژەی وەسفی لێیان. لەم بارەدا پەیوەندی ئاوەڵکردار بە کردارەوە، وەك پێوەندی ئاوەڵناو بە ناوی دیارخراوەوە وایە. بە وێنە (ئەو زۆر دەنوێ) — (نووستنی زۆر)،

(ئەوان شێرانە دەمردن) — (مردنی شێرانە)"[4].

د. ئەورەحمانی حاجی مارف بەرامبەر بە هەریەك لەو رستانەی سەرەوە، فرێزێکی خستنە پاڵی نووسیوە، کە لە راستیدا، دەرچوونە لە باسەکە، چونکە وشەکانی "زۆر" و "شێرانە" لەو فرێزانەدا دەردەخەن و ئەدڤێربڵ نین.

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٧٨-٩٠.

[2] د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٩٨، ل١٣٣.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٠-١٥١.

[4] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٧.

لە رووی رۆنانەوە، ئەدڤێربڵ دابەش دەکات بەسەر سێ جۆردا[1]:

سادە: یەك بنەمای هەیە، وەك: خێرا، جوان،...

٢- ناسادە: دوو جۆرە:

❖ **دارێژراو**: لە وشەیەکی سادەو زیادەییەك پێکدێت، ئەوجا زیادییەکە پێشگر، یان پاشگر، یان هەردوو

(پێشگر و پاشگر) پێکەوە بێ، وەك:

بێ- : بێ گومان، بێ ناز.

ێ- : هاوینێ، بەهارێ.

بە- : بەگوڕ، بەکوڵ.

- ان: هاوینان، بەهاران...هتد.

پێشگر و پاشگر

١. پێشگری (بێ-) لەگەڵ پاشگری (- ان): بێ شەرمانە.

لەگەڵ پاشگری (- ی): بێ ئاوی.

٢. پێشگری (- بە) لەگەڵ:

ا- پاشگری (- ەتی/- ێتی): بە پیاوەتی، بە گەورەییێتی.

ب- پاشگری (- ایەتی): بە دۆستایەتی.

چاوپێداخشانێك بەو نموونانەدا، وامان لێ دەکات کە بڵێین: راستە "بە"، "بێ" بەپێی شوێنەکانیان، کە لەو نموونانەدا گرتویانە پێشگرن، بەڵام وەك دوو مۆرفیمی بەند، لە چوارچێوەی سینتاکسدا کار دەکەن و زاراوەی تایبەتی خۆیان هەیە، کە نیشاندەری ئەرکەکانیانە، ئەویش پریپۆزیشنە. هەروەها پاشگرەکانی "- ەتی/- ێتی"، "- ێتی"، پاشگری ناوەکانن، نەك پاشگری ئەدڤێربڵی، چونکە هەریەك لەو ناوانە، ناوێکی واتایین و بە یاریدەی ئەو پاشگرانە سازبوون.

❖ **لێکدراو**: چەند رێگەیەکی باسکردووە، لەوانە:

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٢.

هەوارنامەی کتێب

١. دووپاتکردنەوەی ناو، ژمارە، ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار، وەك: (پۆل پۆل، دوو دوو، جوان جوان، کەم کەم).

د. ئەورەحمان, وشەی "کەم"ی لەو نموونەیەدا، بە ئەدڤێربڵ داناوە، کە لە راستیدا، ئاوەڵناوەو دووپات بووەتەوە.

٢. دووپاتکردنەوە بە یارمەتی:

- ناوبەندی (او): پشتاو پشت.
- ناوبەندی (ەو): بانەو بان.
- ناوبەندی (بە): دەستە بە دەستە...هتد.

٣. دەستەواژەیی:

بەو ئاوەڵکردارە دەوترێ، کە لە دەستەواژەیەك پێکهاتبێ و کرداریان لەگەڵ نەبێت. جۆری هەرە دیارو چالاکی ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی ئەوەیە کە بە یاریدەی پێشبەند و پاشبەند ساز دەبێت:

أ. پێشبەندی (بە) و پاشبەندی (ەوە، دا، را): لە ماڵەوە، لە ماڵدا، لە ماڵرا.

ب. پێشبەندی (بۆ) و پاشبەندی (ەوە): بۆ ماڵەوە.

ت. پێشبەندی (بە) و پاشبەندی (ەوە، دا): بە ئاسمانەوە، بە زەویدا.

پ. پێشبەندی (تا) و پاشبەندی (ەوە): تا ماڵەوە.

هەر لەم بەشەدا، بۆ جۆری ناسادەی فریزی بەندی ئەدڤێربڵی، چەند نموونەیەکی هێناوەتەوە، وەك: بۆ لای سەرەوە، لەسەر دارەکە، لەبن دارەکە...هتد.

لە شوێنێکی تردا، دەڵێت: "پەیوەندی پتەوی رێزمانیی نێوان ئاوەڵکردار و بەشەکانی دی ئاخاوتن، رێمان دەدات پێنج جۆری واتایی- وشەسازی ئاوەڵکردار جیا بکەینەوە:

١. ئاوەڵکرداری ناوی.
٢. ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی
٣. ئاوەڵکرداری ژمارەیی.
٤. ئاوەڵکرداری کرداری.
٥. ئاوەڵکرداری جێناوی."[١]

---

[١] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٥.

لە کۆتایی باسەکەدا، بابەتێك بە ناونیشانی "بوونی ئاوەڵکردار بە بەشە ئاخاوتنی دی"[1]، بەرچاو دەکەوێت، کە تیایدا دەڵێت:

"لەگەڵ بوونی هەندێ بەشە ئاخاوتن بە ئاوەڵکردار، هەروەها دیاردەی پێچەوانەش هەیە.

واتا کاتێ ئاوەڵکردار دەبێ بە بەشە ئاخاوتنێکی دی... هەندێ ئاوەڵکردار کاتێ مانای بنەڕەتی و ئەرکی سەرەکی ون دەبێ، دەتوانێ ببێتە بەشە ئاخاوتنێکی دی، وەك:

١. بوونی ئاوەڵکردار بە پێشبەند: بەپێی دەق و رستە، ئاوەڵکرداری (پێش، پاش، تەنیشت، پشت...) دەتوانن دەوری پێشبەند ببینن.
٢. بوونی ئاوەڵکرداری (چونکە، جارێ...) بە ئامرازی پەیوەندی.
٣. بوونی ئاوەڵکرداری (دیسان) بە پارتیکڵ...هتد.

وشەکانی "پێش، پاش، تەنیشت، پشت"، ئەدڤێربل نین و ناوی شوێنن، دەتوانن لەگەڵ پرێپۆزیشنەکان، یکبگرن و پرێپۆزیشنی لێکدراو ساز بکەن و لە رستەدا، جێگای پرێپۆزشنەکەیش بگرنەوەو ئەرکەکەی جێبەجێ بکەن، بۆ نموونە:

- ئارام لە پێش من هات. ← ئارام پێش من هات.

وشەی "چونکە"، ئامرازی بەستنەو ئەدڤێربلی رستەیی، کە واتای هۆ بگەیەنێت، دادەڕێژێت.

جگە لە سەرچاوە کوردییەکان، بە زمانە بێگانەکانیش، بە تایبەتی رووسی و ئینگلیزی، باسی ئەدڤێربل لە چەند بەرهەمێکدا کراوە، هەندێ لەو کارانەو بیرو بۆچوونی خۆمان بەرامبەریان دەخەینە روو:

مەکارۆس[2]، بەم جۆرە پێناسەی ئەدڤێربل دەکات:

"ئەو پارتیکلانەن، کە لە فرێزی کاریدا دەردەکەون، هەندێ جاریش لە فرێزی ناوی، یا لە سەرەتای قسەکردندا دەردەکەون".

بە سەرنجدان لەو پێناسەیە، بۆمان روون دەبێتەوە، کە مەکارۆس ئەدڤێربلی بە پارتیکڵ داناوە، کە لە راستیدا فرێزە.

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٧.

[2] MCCarus, E. ١٩٥٨, P. ٧٨.

دواتر لە رووی واتاوە، چوار چەشنی، دیایکردووە، لەوانە:

١. کات: وەك: پار، پێرار، سبەینێ، پاشەرۆژ...هتد.

٢. شوێن: وەك: ئێرە، ئەوێ.

راستە، "ئێرە، ئەوێ"، ناوی شوێنن، بەڵام بە تەنیا ناتوانن، شوێنی روودانی کار، بگەیەنن، بەڵکو پێویستییان بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن هەیە، بۆ نموونە:

- ئارامم لە ئێرە/ لە ئێرەدا بینی.
- نەوزاد رۆیشت بۆ ئەوێ.

٣. چۆنیەتی: پێکەوە، وا، ئینجا...هتد.

سەبارەت بە وشەی "ئینجا"، دەتوانین بڵێین، ئەدڤێربلی چۆنییەتی نییە، بەڵکو ئامرازی بەستنەو دوو رستەی سادە، گرێ دەدات و واتای "کات" دەگەیەنێت، وەك:

- ئێمە وانەکانمان ئامادەکرد، ئینجا رۆیشتین بۆ بازاڕ.

٤. چەندێتی: وەك: گەلێ (ك)، هەندێ (ك)، زۆر، هەموو...هتد.

مەکەنزی[1]، بەوردی نەچۆتە ناو بابەتی ئەدڤێربڵەوەو لە رووی سازبوونەوە لێی دواوە، کە تەنیا باسی سێ پاشگری لە "موکری، بنگرد، وارماوا، سلێمانی"، کردووە، کە ئەوانیش "- ێ، "- ی"، "- ش/- یش"ن.

لە باسی ئەدڤێربلێشدا، دەڵێت:

"ناو تاك بێ، یا کۆ، بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆیش واتای ئەدڤێربڵ دەبەخشێت، وەك: هەموو رۆژێ، هاڤینێ، وەختێ، گەرمێ...هتد."[2].

دواتر وتویەتی: "پاشگری —ش/- یش تەنیا لە ئاکرێ و سورچی دەبینرێت، وەك:

- شوانیشم گرت. (سورچی).
- ئەویش دزە. (ئاکرێ)."

مەکەنزی لێرەدا جەخت لەسەر ئەوە دەکات، کە ئەو پاشگرە، تەنیا لەو دوو ناوچەیەدا، بەرچاو دەکەوێت، وەك هەموو دەزانین، لە سلێمانیشدا دەبینرێت و ئەو رستانەیش بە هەمان واتا بەکاردەهێنرێن.

---

[1] Mackenzie D.N. , ١٩٦١, P. ١٢٧.

[2] Ibid, P. ٢٠١.

کەریمی ئەیوبی و سمیرنۆڤا[1]، لە رووی واتاوە، تەنیا شەش جۆر ئەدڤێربڵ دیاری دەکەن و ئەو بەشانەی ئاخاوتنیش باس دەکەن، کە سازیان دەکەن:

١. کات: ئەدڤێرب و ناوی کات بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، یا بێ یاریدە، دایدەرێژن، وەك:
   - سبەینێ ئەمن دەچمە کارگان.

٢. شوێن: ئەدڤێرب، دەستەواژەیەك کە خاسیەتی ئەدڤێربی تیابێ، ناو لە حاڵەتی راستەوخۆ و ناراستەوخۆ لەگەڵ پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، یا بێ یاریدە، پێکی دەهێنن.

ئەدڤێربڵی شوێن، دابەش دەکات بەسەر:

"شوێنی تایبەتی، شوێنی دەستپێکردنی کار، شوێنی کۆتایی هاتنی کار".

٣. چۆنیەتی: لە ئەدڤێرب و وشەی لێکدراوی ئەدڤێربی ساز دەبێت، وەك:

ئەو سەعاتەی من چاك کارێ دەکات.

دەربارەی ئەو خاڵە، بە پێویستی دەزانین ئەوە بڵێین، کە لە زمانی کوردیدا، ئەدڤێربێك بەرچاو ناکەوێت، کە واتای چۆنیەتی بگەیەنێت، لەو نموونەیەشدا، "چاك" ئاوەڵناوە و ئەو چەشنە فرێزەی دارشتووە.

٤. هۆ: ناو لەگەڵ پریپۆزیشنی "لە" سازی دەکات، وەك:

لەبەر ژانی سەرم نانم پێ نەخورا.

٥. ئامانج: ناو لەگەڵ پریپۆزیشنی "بۆ" دەریدەبڕێت، بۆ نموونە:

ئەمن بۆ دیتنی تۆ هاتبووم.

٦. پێوانە: ئەدڤێربی پێوانەو ئەو ناوانەی واتای پێوانەی بۆشایی، کات، کێش دەگەیەنن، دادەرێژن، بۆ نموونە: ئەمن زۆر کارێ دەکەم.

بە بۆچوونی ئێمە، ئەدڤێربی پێوانەیش، لە زمانی کوردیدا نییە، بەڵکو ئاوەڵناو و ناو، ئەم چەشنە فرێزە دادەرێژێت.[2]

---

[1] کەریمی ئەیوبی و سمیر نۆڤا، ١٩٦٨، ل١٣٥-١٣٧.

[2] بۆ زیاتر روونکردنەوە، بڕوانە لاپەڕە (٤٤)ی نامەکە.

ک.ک. کوردۆییێف[1]، لە رووی رۆنانەوە، فرێزە ئەدڤێربلییەکان، بەسەر چوار جۆردا، دابەش دەکات:

١. سادە، وەك: پار، پێرار،...هتد.

لێرەدا دەبینین "وەك"ی بە ئەدڤێربڵ داناوە، کە پریپۆزیشنە.

٢. دارێژراو، وەك: بە دۆستایەتی، بە پیاوەتی، دۆستانە، رۆژێك...هتد.

کۆمەڵێ پاشگری هێناوەتەوە، کە ئەم جۆرە ئەدڤێربڵە ساز دەکەن، وەك: (- ایەتی، - ەتی، - انە، - یت...).

بە بۆچوونی ئێمە،"- ایەتی، - ەتی"، پاشگری ئەدڤێربلی نین، بەڵکو ناوی واتایی دادەرێژن، کە ئەوانیش بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، ئەو چەشنە فرێزە، پێکدەهێنن.

٣. لێکدراو، وەك: کەی، ئەو کاتە، چونکە...هتد.

چاوپێداخشانێك بەو نموونانەی سەرەوەدا، بۆمان دەردەکەوێت، کە "کەی" وشەیەکی سادەیە و فرێزی ئەدڤێربلی پرسیاری ساز دەکات، هەروەها "چونکە"یش، ئامرازی بەستنەو ئەدڤێربلی رستەیی، کە واتای "هۆ" بگەیەنێت، دادەرێژێت.

٤. تێکەڵ، وەك: لەم جێگە، هەموو رۆژێك، هیچ کات...هتد.

پێداچوونەوە بە بابەتی ئەدڤێربڵدا، لە ناو ئەو بەرهەمە رێزمانییانەی،کە تا ئێستا دەربارەی هەورامی نووسراون

محەمەدی ئەمین هەورامی[2]، لە باسی "پێشبەندی ئاوەڵکرداراوی"دا، دەڵێت:

((هەندێ بەند، وەك پێشبەند، پاشبەند.. دەلکێن بە هەندێ وشەوە (بنکە، رەگ، وشەی سەرە...) دەیکەن بە ئاوەڵکار.

١. بەندی (- انە)، (- یانە) دەلکێ بە پاشکۆی هەندێ ئاوەڵناوەوەۆ دەیکەن بە ئاوەڵکردار، وەك: ژیر+انە= ژیرانە

-ئاد بە ژیرانە دەرس موانۆ. (ئەو بە ژیرانە دەرس دەخوێنێ).

---

[1] ک.ک. کوردۆییێف، ١٩٧٨، ل٢٣٧.

[2] محەمەد ئەمین هەورامی، ١٩٨١، ل٢٥٣-٢٥٤.

٢. پێشبەندی ئاوەڵکرداراوی، وەك (بێ) کە دەکەوێتە پێش هەندێ ناوەوەو دەیکا بە ئاوەڵکردار: (بەش) ناوە، (بێ بەش) ئاوەڵکردارە.

- من چا بەشەنە بێ بەش بێنێ. (من لەو بەشەدا بێ بەش بووم).)).

لە راستیدا، وشەی "بێ بەش" ئاوەڵناوەو لەو رستەیەدا، فرێزێکی ئەدڤێربڵی، ساز کردووە.

لە ناو ئەو سەرچاوانەی، کە بە زمانە بێگانەکان، لەسەر هەندێ لایەنی رێزمانیی هەورامی نووسراون، دەشێ سەرەکییان لێ هەڵبژێرین و بیرو بۆ چوونی خۆمان بەرامبەریان دەربڕین:

مەکەنزی[1]، لە باسی ئەدڤێربدا، دەڵێت:

"ئەدڤێربەکان لە هەموو ناوێك، بەهۆی پاشگری "- ێ/e- " دروست دەبن، وەك: پاییزێ، هیزی شەوێ...هتد.".

ئەو نموونانەی، کە ئەو هێناونیەتییەوەو بە ئەدڤێرب دایناون، ئەدڤێربڵی کاتن و "- ێ"یش، پاشگری گراماتیکی دروستکەری دۆخە بۆ رەگەزی مێینەی تاك.

ئەدڤێربەکان لە هەموو ناوێك پێك نایەن، ئەوانیش کە هەن، لە دوارۆژدا، پێویستییان بە ساغ بوونەوە هەیە، کە ئایا لە ناو دروستبوون، یان نا.

دیسانەوە هەر لەو بارەیەوە، دەڵێت: ((دوو جۆر لە ئەدڤێرب پێویستییان بە باسکردنێکی جیاواز هەیە، کە بریتین لە:

١. ئانا (ana)، ئینە(ina)، زۆر لە voila، voici دەچن لە زمانی فەرەنسیدا، بەڵام وەرناگێڕرێن بۆ زمانی ئینگلیزی، وەك: ماریۆیش ئینا چەنە. (مارێکی تیایە).

٢. پاسە (pasa)، پیْسە (pasa)، کە وەکو پریپۆزیشنی "وەك" بەکاردەهێنرێن، بۆ نموونە:

- ئەگەر پیْسە تا نویستێ. (ئەگەر واتان بنووسیایە).))

"ئانە" و "ئینە"، کە لە خاڵی یەکەمدا ناوی بردوون و بە ئەدڤێرب داینـاون، بریتین لە جێناوی نیشانە و بۆ ناوێکی نێرینەی تاك بەکاردەهێنرێن، یەکەمیان ئاماژەی بۆ ناوی دوور دووەمیشیان بۆ نزیك پێ دەکرێت، وەك:

---

[1] Mackenzie, D.N., ١٩٦٦, P. ٥٦-٥٧.

- ئانە رزگارا.   (ئەوە رزگارە).
- ئینە رزگارا.   (ئەمە رزگارە).

"پاسە" و "پیْسە "ی خالّی دووەمیش، راستە کە بەرامبەر بە پرییۆزیشنی "وەك" بەکاردەهێنرێن، بەلاّم لەو رستەیەدا، بە واتای ئاوەڵناوی نا دیاری "وا"، بەکارهاتوون.

ز.ئا. یوسوپۆڤا[1]، لە باسی ئەدڤێربڵەکانی دیالێکتی گۆراندا، کە ئەدبیاتی نووسراوی سەدەی هەژدە و نۆزدە، کەرەستەی لێکۆڵینەوەکەیەتی، دەڵێت: "ئەدڤێربڵ لە گۆراندا، وەك هەموو دیالێکتە کوردییەکانی تر، دوو گروپن: یەکێکیان لە بنجدا ئەدڤێربڵە و ئەوی تریان دروستکراوە".

جۆری یەکەمی، بەم شێوەیە خستۆتە روو:

"ئەو وشانەن، یا دەستەواژانەن، کە تەنیا وەك ئەدڤێربڵ بەکاردەهێنرێن، بۆ نموونە: دیسان/ هەمدیس/ هەمدیسان، ئیسە/ ئیستە، هەگیز، پاسە/ پیْسە /پۆسە، چێگە، چۆگە، چێگە و چۆگە، کەی، کو، ئیرۆ..."

دەربارەی چەشنی دووەم، کە دروستکراوەکانن، چەند رێگایەکی باسکردووە، لەوانە:

أ.ناو و ئاوەڵناو+ مۆرفیمی بەندی نەناسراوی، وەك: رۆێ، سوبهێ، ئێوارێ، گاهێ، کەمێ، شامێ، درەنگێ...هتد.

وەك پێشتر وتمان، ئەو کەرەستەیەی ز.ئ. یوسوپۆڤا بەکاری هێناوە، هی ئەدەبیاتی نووسراوی دوو سەد ساڵ پێش ئێستایە، ئاشکرایشە کە هەموو ئاستەکانی زمان لە گۆڕندایە، بۆیە لە نێوان کەرەستەکانی ئەوداو شێوە قسەکردنی ئێستادا، کۆمەڵی جیاوازی بەدی دەکرێت،

بۆ نموونە: مۆرفیمی نەناسراوی لەو قۆناغانەدا "ێ" بووە، وەکو لە نموونەکانی سەرەوەدا دیارە، بەلاّم لە ئێستای شێوە زارەکەدا، بریتییە لە:

" یْوە "بۆ رەگەزی نێر، وەك: رو ⟵ رویْوە.

"یْوە" بۆ رەگەزی مێ، وەك: شەوە ⟵ شەویْوە

---

[1] ز.ئا. یوسپۆڤا، ١٩٨٨، ل٨٣.

ب. ناو+ مۆرفیمی کۆ، وەك: شەوان، زستانان، جاران....هتد.

دەربارەی نموونەکانی خاڵی "ب"، دەتوانین بڵێین، کە مۆرفیمی کۆ، ئێستا بە گشتی "ی" ـە، بۆ ناوی کاتەکانیش، مۆرفیمی تایبەتی کۆ هەیە، کە "- ەنە"یە، بۆ نموونە:

- زمسان زمسانەنە (زستانان).
- شەوە شەوەنە (شەوان).
- رۆ رۆنە (رۆژان).

ت. دووبارەکردنەوەی وشە، وەك: جارجار، جەم جەم، خاس خاس، وەش وەش...هتد.

پ. دووبارەکردنەوەی بە یاریدەی (ا،او،ەو)، وەك: سەراپا، سەراسەر، دووراودوور، سەرەوچێر...هتد.

ج. لێکدانی وشەی (هەر) لەگەڵ وشەیەکی تردا، وەك: هەردەم، هەرسات، هەر رۆ...هتد.

ح. جێناوی ئیشارەت+ناو، وەك: ئیشەو، ئارۆ...هتد.

خ. لێکدانی وشەی (یەك) لەگەڵ وشەی جیاوازدا، وەك: یەکجار، یەك رۆ...هتد.

ئەو فرێزانەیشی نیشانداوە، کە بەیاریدەی پریپۆزیشن داڕێژراون و چەند نموونەیەکی، بۆ هێناونەتەوە، وەك: تاکەی، پەی کەی، جەکۆ، جەزوو...هتد.

لە رووی سیمانتیکیشەوە، ئەم جۆرانەی دیاریکردووە: "جێ، کات، چۆنیەتی، پێوانە،پلە"

لە کۆتایی پێداچوونەکەدا، دەگونجێ تێکڕای بیروبۆچوون و تێڕوانینی زمانەوانە کوردەکان بۆ ئەدڤێربڵ، لەم چەند خاڵەدا بخەینە روو:

١. بەگشتی، پێناسەی ئەدڤێربڵیان بەم جۆرە کردووە: وشەیەکە وەسفی کار، یا ئاوەڵناو، یا ئەدڤێربڵ دەکات.

٢. لە روانگەی مۆرفۆلۆجییەوە تەماشای بابەتەکەیان کردووە، واتە بە وشەیان داناوە و تەنیا ئەوانەیان بە فرێز ناوبردووە، کە لە دوو وشە پێکهاتوون و بە ئامرازی "ی" بەیەکەوە بەستراون، لەگەڵ ئەو چەشنانەی کە بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنەکان سازبوون.

٣. کارەکانیان، لە ژماردنی چەند جۆرێك ئەدڤێربڵ لە رووی واتاوە تێناپەرێت، بێ ئەوەی ئەرکیان لە سینتاکسدا لێکبدەنەوە.

له زمانەوانیدا، ئەدڤێربڵ چییەو چ شوێنێکی لە سینتاکسدا هەیە؟

زاراوەی ئەدڤێربڵ، لە "ئەدڤێرب"، وەرگیراوە ئەمیش لە "ئەدڤێربیەم"ەوە هاتووە، کە رێزماننووسە رۆمانییەکان لە گریکەکانیان وەرگرتووەو بەکاریان هێناوە.[1]

ئەدڤێرب یەکێکە لە چوار گرووپە وشە کراوەکان، کە بریتیین لە: "ناو، ئاوەڵناو، کار، ئەدڤێرب" و لە کۆندا وا پێناسە کراوە، کە وشەیەکە وەسفی کار، یا ئاوەڵناو، یا ئەدڤێربێکی تر دەکات.[2]

هەندێ زمانەوان، تا ساڵی (١٩٣٥) وای بۆچوون، کە ئەدڤێرب وشەی سەربەخۆ نییە، بەڵکو فۆرمێکی کەیسی ئەدڤێربڵییە[3]، بۆ نموونە: "بە وریایی"، فۆرمی کەیسی ئەدڤێربڵیی ئاوەڵناوی "وریا"یە.

پێناسەی ئەدڤێربڵ:

ئەدڤێربڵ فریزێکە، روویەکی سینتاکسی و یەکێکی سیمانتیکی هەیە و دەشێ لەم دوو روانگەیەوە، بخرێتە روو:

١. سینتاکس:

لەم لایەنەوە، ئەدڤێربڵ بریتییە لە پەیوەندی سینتاکسی نێوان کارو فریزەکانی ناو فریزی کاریی، جگە لە فریزی ناویی بەرکار، یا لە نێوان کارو رستەیەکی تردا، لە ئەنجامی ئەو پەیوەندییەشدا، زانیاری هەمەچەشن سەبارەت بە روودانی کار دەخرێتە روو.

٢. سیمانتیك:

سیمانتیك بۆ فریزە ئەدڤێربڵییەکان بەهای تایبەتی خۆی هەیە، چونکە دەبێتە نیشانە بۆ جیاکردنەوەی لە فریزەکانی تر. لەم روانگەیەوە، ئەدڤێربڵەکان، ئەو فریز و رستانەن، کە وەسفی "کار" دەکەن و دەبنە وەڵام بۆ هەموو پرسیارێك، کە دەربارەی بکرێت و روویەکی نادیاری، ئاشکرا دەکەن.

---

[1] Asher, R.E. and Simpson, ١٩٩٤, P.٣٩.

[2] Huddleston, R. ١٩٨٤, P. ٣٣٠.

[3] Asher, R.E. and Simpson, ١٩٩٤, P. ٤٠.

بەلای ڕۆنانکارەکانەوە[1]، هەر وشەیەك وەسفی "ناو"، یا "جێناو"ی کرد، ئاوەڵناوە، هەموو وشە وەسفکەرەکانی تر، ئەدڤێربڵن. "واتە ئەوانەی بە کارەوە بەستراون".

جۆرەکانی ئەدڤێربڵ:

ئەگەر سەرنج لە وشە ئەدڤێربەکان بدەین، کە ئێستا لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا هەن و لە ڕستەدا چەشنە فرێزێك دادەڕێژن و لایەنە شاراوەکانی ڕوودانی کار دەردەخەن، ئەوا چەند وشەیەکی کەم بەرچاو دەکەوێت.

کەمی کەرەستەی تایبەت، بۆ سازکردنی ئەو جۆرە فرێزانە، بووە بە هۆی ئەوەی، کە سوود لە ئەرکی سینتاکسی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتن لە ناو فرێزی کارییدا وەربگرێت.

ئەوانەی لەم بابەتە سینتاکسییەیان کۆڵیوەتەوە، دوو زاراوەیان بۆ بەکارهێناوە[2]:

١. ئاوەڵکردار: بۆ ئەو فرێزانەی، ئەدڤێربەکان پێکی دەهێنن.

٢. ئاوەڵگوزارە: بۆ ئەوانەی، بەشەکانی تری ئاخاوتن دایدەڕێژن.

ئێمە ئەدڤێربڵمان بەرامبەر بە هەردوو زاراوەکە بەکارهێناوە، چونکە هەموو ئەدڤێربێك، لە هەمان کاتدا ئەدڤێربڵیشە، لەبەرئەوەی چالێکی ڕستە پڕ دەکەنەوە و بەستراون بە کارەوە. بە پێچەوانەیشەوە مەرج نییە ئەدڤێربڵێك ئەدڤێرب بێت.

کەواتە جیاوازی نێوان ئەدڤێرب و ئەدڤێربڵ ئەوەیە کە: "ئەدڤێرب زاراوەیەکی فەرهەنگی (مۆرفۆلۆجی)یە، واتە وشەیە، ئەدڤێربڵیش سینتاکسییە، واتە فرێزە."

ئەدڤێربڵ، لەبەرئەوەی جۆری زۆرە، بەشەکانی ئاخاوتن لە سازکردنیدا وەك یەك ڕۆڵ نابینن، بۆ نموونە: لە داڕشتنی "شوێن"دا، ناو لە ئاوەڵناو چالاکترە، بە پێچەوانەیشەوە، لە ڕۆنانی "چۆنیەتی"دا، ئاوەڵناو لە ناو گورجترە.

جگە لەم پەیوەندییە سینتاکسییانە، هەندێ پێشگر لە پاڵ ئەرکە سەرەکییەکانیاندا، کە ڕۆنانی کاری داڕێژراوە، بەشێوەیەکی لاوەکی واتای ئەدڤێربڵیش دەگرنەخۆ، وەك: "ڕۆ، دا،هەڵ..."، کە واتای "ئاڕاستەکردنی شوێن" دەبەخشن، وەك:

---

[1] Freies,C.C. ١٩٥٢, P. ١٠٨.

[2] بڕوانە: نامەی ماجستێری شلێر ڕەسووڵ بەرزنجی، ١٩٨٩، ل٤١.

- دیوارەکە رۆچوو. (دیوارەکە بۆ خوارەوە چوو).

- شیرەکە هەڵچوو. (شیرەکە بۆ سەرەوە چوو(.

هۆی ئەم واتا گەیاندنەیش، ئەوەیە کە:

" هەر یەکێك لەم پێشگرانە سروشتێکی تایبەتی هەیە و رۆڵێکی تایبەتی لە مەیدانی وشە سازیدا دەبینێت، هەروەها هەر یەکەیان ئەسڵی خۆی هەیەو مانایەکی تایبەتی دەبەخشێت، کە بەمە لەوانی تر جیا دەکرێتەوە.

واتە ئەگەر بێتو لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی ئەو پێشگرانە بکرێت، دەبینین کە هەریەکێك لەو پێشگرانە سەربەخۆیە و بەدرێژای کات و پێویستی ژیان، هاتۆتە کایەوەو کاتی خۆی وشەیەکی سەربەخۆ بووەو مانایەکی تایبەتی بەخشیوە، بەڵام بە گوێرەی گۆڕانی زمان و بەرەوپێش چوونی بەپێی کات و پێویستی ژیان، گۆڕانیش بەسەر ئەمدا هاتووەو ئەو رۆڵەی جاران لە زماندا دەیبینی، پاش ئەو گۆڕانە نەماوەو رۆڵێکی تری لە زماندا بینیوە، کە بووە بە پێشگرو چووەتە پاڵ جۆرەها وشەی جیاواز جیاواز و ئەو واتایەی کاتی خۆی وەك وشەیەکی سەربەخۆ بەخشیوێتی، داویە بەو وشانەی کە چووەتە پاڵیان. هەروەها گۆڕانی زمان و بەرەو پێش چوونی، بە پێی بەرەوپێشچوونی ژیانی ئادەمیزاد، بووە بە هۆی ئەوەی کە هەندێك لەو پێشگرانە، چ لە رووی واتاو چ لە رووی فۆڕمەوە،گۆڕانیان بەسەردا بێت[١].

بەشێوەیەکی گشتی، دوو جۆر فرێزی ئەدڤێربڵی لە رووی چەشنی ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە سازیان دەکەن، جیادەکرێتەوە:

١. تایبەتی (بنجی):

ئەدڤێربەکانی "هێشتا، دیسان، خۆزگە، رەنگە، کاشکی، هەڵبەت، هەرگیز...هتد."، پێکی دەهێنن، کە ئەم تایبەتمەندییانەی خوارەوەیان هەیە:

أ. لە توانایاندا نییە، ببنە تەواوکەری کاری "بوو" بە واتای "بوون"، واتە ناتوانن لەگەڵیدا، فرێزێکی کاری ساز بکەن و هیچ تایبەتمەندییەکیان تێدا نییە، بۆ وەرگرتنی جۆرەکانی بکەر، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا روونکراوەتەوە:

---

[١] ف.م. بیریۆزین، ١٩٧٥، ل١٠٦.

أ-١- من دیسان بوو.*

أ-٢- تۆ ڕەنگە بوو.*

بەشەکانی تری ئاخاوتن، دەتوانن ببنە تەواوکەری کاری "بوو" و لەگەڵیدا فرێزێکی کاری دادەڕێژن و بەپێی سروشت و جۆری فرێزەکەیش، بکەر بە ڕۆڵی جیاجیا وەردەگرن، بۆ نموونە:

ناو: - من مامۆستا بووم./- دوێنێ هەینی بوو.

ئاوەڵناو: - تۆ زیرەك بوویت.

جێناو: - ئەو کوڕە ئەو بوو.

ژمارە: - پێشمەرگەکان لە کاتی مەشقکردندا دوو دوو بوون

نیشانەی ناسیاوی و نەناسیاوی کۆ بۆ جیاکردنەوەو دیاریکردنی "ناو"، کراون بە پێوەر، هەرچەندە بەسەر هەندێ جۆری ناوی کاتدا جێبەجێ نابێت، بۆ نموونە: "دوێنێ، پێرێ، سبەینێ، ئێستا..."، ئاشکرا دیارە، کە ئەم ناوانە تایبەتن، یا دیاریکراون، لەبەر ئەوە ئەو نیشانانە وەناگرن، بەم پێوەرە بێت، دەبێ "ناو" نەبن و ئەدڤێرب بن، کەچی لە توانایاندا هەیە، ببنە تەواوکەری کاری "بوو"، واتە ئەدڤێرب نین، وەك لەم ڕستانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت:

- ئاهەنگەکە دوێنێ بوو.
- وتووێژەکە پێرێ بوو.
- سەیرانەکە سبەینێیە.

ب. پریپۆزیشنیان ناچێتە سەر، بە پێچەوانەی بەشەکانی تری ئاخاوتنەوە، بۆ نموونە:

ناو: - وانەکەی بە دەست نووسی.

جێناو: - نامەکەم بە ئەواندا نارد.

ئاوەڵناو: - زەوییەکەی بە هەرزان فرۆشت.

ژمارە: - ئیشەکەیان بەدوان کرد.

٢. فرێزی ئەدڤێربڵی سازبوو لە بەشەکانی تری ئاخاوتن، بەپێی چەشنەکانیان، دەتوانرێت چوار جۆر دیاری بکرێت:

١- ناوی ٢- ئاوەڵناوی ٣- جێناوی ٤- ژمارەیی.

ئەمەیش بووە بەهۆی ئەوەی، کە گرووپێکی ئاڵۆزی بابەتە سینتاکسییەکان دابنرێن، چونکە سروشت و تایبەتمەندی ئەو بەشە ئاخاوتنانەی دایاندەڕێژن لەخۆدەگرن، لەوانە دەرکەوتنی مۆرفیمەکانی ناسیاوی و نەناسیاوی و کۆ، پلەی بەراوورد، لەبەر ئەوە، لێکۆڵینەوەیان پەیوەست دەبێت بە جۆری بەشە ئاخاوتنەکانەوە.

لە زمانی فارسیدا، بۆ ئەو دوو چەشنە فرێزە، زاراوەی "قید مختص" و "قید مشترك" بەکارهێنراوە[1].

بە بۆچوونی د. محمد وصفی ابو مغلی[2]، "قید مشترك" ئەوانەن کە بەپێی شوێنیان لە رستەدا، جارێك ئەرکی "ئاوەڵناو" و جارێك ئەرکی "قید" دەبینن.

تایبەتمەندییەکانی:

فرێزە ئەدڤێربلییەکان، خاسیەتی سینتاکسی و مۆرفۆلۆجی و سیمانتیکی خۆیان هەیە، کە بەمە لەلایەك لە فرێزەکانی تری جیادەبنەوەو لەلایەکی ترەوە، دەورو بایەخیان لە زمانەوانیدا دەردەکەوێت و ئەو راستییە دەسەلمێنرێت، کە مەرج نییە لە هەموو بارێکدا ئەندامێکی پلەی دووری رستە، یا پارتیکلّ بن، لە خوارەوە هەریەك لەو تایبەتمەندییانە دەخەینە روو:

- **مۆرفۆلۆجی:**

١.بەشەکانی ئاخاوتن لە شێوەی فرێزی" سادە، ناسادە، بەند"دا، ئەدڤێربلەکان دادەڕێژن.

٢.یەکێك لە رێگا بەرهەمدارەکانی رۆنان، دووبارەکردنەوەی هەمان وشەیە لە فرێزەکەدا.

٣.لەگەڵ ئەوەدا، کە وشە ئەدڤێربەکان لە زمانی کوردیدا سنووردارن و دەشێ بە پەنجەی دەست بژمێررێن، نیشانەی تایبەتی مۆرفۆلۆجییانە نییە.

- **سینتاکسی:**

١.هەمیشە بەکارەوە بەستراونەتەوە.

---

[1] یاسمی، بهار، فروزانفر، قریب، همایی، ١٣٧٨، ص٢٠٠.

[2] د. محمد وصفی ابو مغلی، ١٩٨٧، ص ١٧٠-١٧٢.

٢.توانای دەرکەوتنیان لە فرێزەکانی تری رستە زیاترە، چونکە زانیاری دەربارەی کار (روودانی رووداو) بە گوێگر و خوێنەر دەدەن و لە زۆربەی کاتدا، هێزی سەرەکی رستە بۆ خۆیان رادەکێشن.

٣.بەپێی ئارەزوو و مەبەست لە فرێزی کاریدا جێگۆڕکێ دەکەن.

٤.هەموو ئەو کەس و شتانە دەستنیشان دەکەن، کە بەشدارن لە رووداوێکی دیاریکراوداو پەیوەندییان پێوەی هەیە، لەهەمان کاتیشدا ئەو کەس و شتانەیش دەردەخەن، کە بەشدارنین و پەیوەندییان پێوەی نییە.

٥.بە شێوەی کەرەستەی بنجی و نابنجی لە فرێزی کاریدا دەردەکەون.

٦.باشترین رێگا بۆ دەستنیشانکردنی ئەو کەرەستانەی ئەم چەشنە فرێزە دادەڕێژن، سینتاکسە.

- **سیمانتیکی:**

١.چارەسەرێکی تەمومژی و لێڵی واتا، تا رادەیەکی زۆر دەکەن.

٢.کارە فرە واتاکان، بەهۆی فرێزەوە ئەدڤێربڵییەکانەوە واتا جیاوازەکانیان روونده‌بێتەوە.

٣.وشە ئەدڤێربەکان، ناوی شت ناگەیەنن و هیچ شتێکی دیاریکراویشیان بەناو ناکرێت، بۆیە واتاکانیان وشەیەکی فەرهەنگی نییە، بەڵکو واتایەکی کردەوەیی یا پیشەییە.[1]

٤.ئەو چاڵە ئەدڤێربلانەی، کە زۆربەی بەشەکانی ئاخاوتن، پڕیان دەکەنەوە، پەیوەندی واتاییان بەو بەشە ئاخاوتنەوە ناپچڕێت، بۆ نموونە: ئەو چالانەی "ناو" پڕیان دەکاتەوە، پەیوەندییان بە واتای شت، یا کەس، یا کاتەوە هەیە، وەك: هاوینێ، بەهارێ، بە جوانی، بەدەست..."، ئەوانیش کە "ئاوەڵناو" پڕیان دەکاتەوە، خاوەنی واتای چۆنیەتین، وەك:

"جوان، خێرا، هێمن..." ئەوانەیش کە "ژمارە" پڕیان دەکاتەوە، واتای چەندێتی دەبەخشن، وەك: دوو دوو، یەك یەك..."

---

[1] ئەم بۆ چوونەم بە کەمێك دەستکارییەوە، لە "الدکتور فچل مصگفی الساقی، اقسام الکلام العربی من حیپ الشکل و الوظیفە، الهاهرە، ١٩٧٧، ص ٢٥٧-٢٥٨، لە نامەی ماجستێری شلێر رەسووڵ بەرزنجی، لاپەڕە ٣٥، وەرگرت."

چالێکیش کە "جێناو" پڕی دەکاتەوە، واتای کەس ژمارە لە ناوەرۆکیاندا دەبێت، وەك "تۆ ئاساییی، خۆم ئاسایی..."[١]

فرێزی کاری و ئەو کەرەستانەی کە فراوانی دەکەن:

لە زمانی نوێدا، یەکێك لە فرێزە هەرە گرنگەکانی رستە، فرێزی کارییە و بریتییە لە: "کارێك و هەموو ئەو وشەو گروپە وشانەی، کە کارەکە رایاندەکێشێت و بەدەوری خۆیداو دەیانسوڕێنێتەوە. کارەکە (سەرە)یەو وشەو گروپە وشەکانیش (یاریدەدەر، وەسفکەر، تەواوکەر)ی کارەکەن"[٢] .

مەبەستمان لە کار (رەگ + کات+ کەس و ژمارە)یە،" کە لە زمانی کوردیدا، خاوەنی تایبەتێتی حاڵەتی کەس (یەکەم، دووەم، سێیەم)، ژمارە (تاك، کۆ): کات (رانەبردوو: ئێستا، ئاینده، رابردوو: بەردەوام، تەواو ، دوور)، رێژە (ئیخباری، ئینشائی، داخوازی)، ئەرێتی و نەرێتی، تێپەڕی و تێنەپەڕێتی، کارادیارو کارانادیاری، سادەیی و ناسادەیی (دارێژراو، لێکدراو)ە"[٣] .

بە هۆی ئەو تایبەتییانەوە، لە هەموو فرێزەکانی تری رستە، کە بەهۆی ئەوەوە دێنە ناوەوە، لە رووی (ئەرك و رۆنان و سیمناتیك)ەوە، دەکۆڵرێتەوە.

فراوانکردنی فرێزی کاری:

فرێزی کاری لە رووی فراوانکردنەوە، لە فرێزی ناوی دەوڵەمەندترە، مەبەستیش لە فراوانکردن، زیادکردنی کەرەستەی ترە.

سادەترین (ف.ك)، ئەوانەن کە تەنیا لە کارێك پێکهاتوون، وەك: نووست، مرد، هات، رۆیشت، دانیشت...هتد.

[١] بۆ ئەم زانیارییە، سوودم لە د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٩٨، ل١٦٤، وەرگرت.

[٢] Stageberg, N. ١٩٧١, P. ١٦٥.

[٣] د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ل٤.

فرێزی کاری، بە دوو ڕێگا فراوان دەکرێت:

♦ بەهۆی فراوانکردنی فرێزی ناویی بەرکار (ئەگەر هەبوو)، کە بەم شێوانەی خوارەوە، دەبێت:

أ. بەزیادکردنی (ناو):

- دارام بینی.

- دارا و ئارام و نەوزادم بینی.

ب. بەزیادکردنی (دەرخەر):

ئەو دەرخەرانەی، فرێزی ناوی فراوان دەکەن، دەبن بە دوو بەشەوە: هەندێکیان پێش سەرەی فرێزەکە دێن و جۆرێکی تریشیان لە دواوە.

١. ئەوانەی پێشەوە، (کە لەم بارەدا ئامرازی خستنە سەر بەکارنایەت)، بریتین لە:

- ژمارە: - دووکتێبم کڕی.
- ئاوەڵناوی پلەی باڵا: - باشترین کتێبم کڕی.
- ئەو وشانەی چەندێتییان تێدایە: - چەند کتێبێکم کڕی.
- هەندێ ئامرازی پرسیار: - کام کتێبی کڕی؟
- هەندێ ئامرازی دەرهاویشتن، وەك (هەر، تەنیا): - هەر کتێبێکم کڕی.
- ئاوەڵناوی نیشانە: ئەم کتێبەم کڕی. —ئەو کتێبانەم کڕی.

هەندێ جار، بەهۆی زیاتر لە دەرخەرێکەوە، فراوان دەکرێت، وەك:

- هەر ئەم دوو کتێبەم کڕی.

٢. ئەو دەرخەرانەیش، کە لە دواوە دێن، (لەم بارەدا، ئامرازی خستنە سەر بەکاردێت)، بریتین لە:

- ناو: - کوڕەکەی شێرزادم بینی.
- جێناو: - کوڕەکەی ئێوەم بینی.
- ئاوەڵناو: - کوڕە زیرەکەکەم بینی.
- ڕستەی شوێنکەوتوو: - کوڕەکەی کە لە دەرەوە دانیشتبوو، ڕۆیشت.

♦ فرێزی کاری، لە ڕێگەی پەیوەندی سینتاکسی نێوان کارو فرێزەکانی ناوییەوە، فراوان دەکرێت، کە بە هۆیەوە، زانیاری دەربارەی لایەنەکانی ڕوودانی کار، وەك: (کات، شوێن، چونیەتی، پێوانە...هتد.)، دەزانرێت.

ئەدڤێربڵ لە دیالێکتی خوارووددا
دابەشکردنی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان لە رووی واتاوە

لە دابەشکردنی فرێزە ئەدڤێربڵییەکاندا بەپێی واتا، سوودمان لە کارێکی زانستی هەردوو زمانەوانی رووس "ل.س. بەرخودارەف، د.ا. شتێلینگ"[1] بینیوە، کە لەسەر بنەمای پەیوەندی بە رووی دەرەوە و ناوەوەی کار، ئەدڤێربڵەکانی زمانی ئینگلیزییان، بەسەر دووجۆردا دابەشکردووە و جیاوازی و تایبەتێتی هەر یەکێکیانیان خستۆتە روو، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە:

١. ئەدڤێربڵەکانی جۆری دەرەوە، بریتین لە: "کات، شوێن".

٢. ئەدڤێربڵەکانی جۆری ناوەوە، ئەمانەن: "چۆنیەتی، پێوانە، هۆیی، وەسیلە...هتد.".

بەم چەند خاڵەی خوارەوەیش، تایبەتییە سەرەکییەکانیان دەخەنەروو:

أ. ئەوانەی جۆری یەکەم، پەیوەندییان بە بارودۆخی روودانەوە هەیە و توندو تۆڵ بەکارەوە نەبەستراون، لەبەر ئەوە هەموو کارێك رایاندەکێشێت، بەپێچەوانەی ئەوانەی جۆری دووەمەوە کە چەشنی کار، وەریاندەگرێت و رووی ناوەوەی دەردەخەن.

ب. جۆرەکانی دەرەوە، لە کاتی ئاخاوتندا دانیان پێدا نانرێت، بەڵام ئەوانەی ناوەوە، هێزی زیاتریان دەدرێتێ و بە شێوازێکی تایبەتی دەردەبڕرێن.

ت. بەهۆی دوورکەوتنەوەو جیابوونەوەی کار، لە ئەدڤێربڵی کات و شوێن، وای کردووە، کە لە کاتی ئاخاوتندا، پێش جۆرەکانی ناوەوە بکەون.

هۆی هەڵبژاردنی کاری ئەو دوو زمانەوانە، لە دابەشکردنی ئەدڤێربڵەکانی زماندا، بەپێی واتاو کردنیان بە بەردی بناغەی لێکۆڵینەوەکەی ئێمەش، دەشێ لەم چەند خاڵەدا، کۆیان بکەینەوە:

---

[1] ل.س. بەرخودارەف، د.ا. شتێلینگ، ١٩٧٣، ل١٢٠.

١. کارەکە ئەنجامی لێکۆڵینەوەیەکی زانستی وردە، لە سروشت و واتا و تایبەتمەندی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان.
٢. کارەکە گشتییە بۆ هەموو زمانێك سوودی لێ وەردەگیرێت.
٣. دیاریکردنی شوێنی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، لە (ف.ك)دا ئاسان دەکات.
٤. بەهۆیەوە، دەتوانرێت بواری واتایی کارەکان دیاری بکرێت.
٥. دابەشکردنەکە دەریدەخات، کە کار دوو رووی هەیە:
أ. دەرەوە: کە بارودۆخی روودان دیاری دەکات.
ب. ناوەوە: کە سروشت و تایبەتمەندی کار ئاشکرا دەکات.

دابەشکردنێکی سیمانتیکی بەم جۆرەی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، تا ئێستا لە هیچ سەرچاوەیەکی کوردیدا بەرچاونەکەوتووە، بۆیە ئێمەش، پشتمان پێ بەست و بەهۆیەوە، ئەدڤێربڵەکانی دەرەوەو ناوەوەی زمانی کوردیمان وەك خوارەوە جیاکردەوە:

یەکەم: جۆرەکانی دەرەوە:

١. کات.
٢. شوێن
٣. نەرێکردن.
٤. جەختکردن.[1]

دووەم: جۆرەکانی ناوەوە:

١. چۆنیەتی.
٢. پێوانە.
٣. وەسیلە.
٤. هۆیی.
٥. دووبارەکردنەوە.
٦. مەبەست.
٧. تەرتیبی

[1] لە نەخشەکەدا، نەرێکردن و جەختکردن باس نەکراون، بەڵام ئێمە دوای لێکۆڵینەوە، گەیشتینە ئەو ئەنجامەی، کە ئەم دوو چەشنەیش، پەیوەندییان بە رووی دەرەوەی کارەوە هەیە.

هەواڵنامەی کتێب

٨. بەراورد.

٩. هاوڕێیەتی.

١٠.لێکچوون.

١١.سەرچاوە.

١٢.هەندێتی.

١٣.هیوا و ئاوات.

١٤.دوودڵی وشیان.

١٥.دەرهاویشتن.

١٦.ئەنجام.

١٧.پرسیاری.

١٨.گۆڕینی حاڵەت، لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر.

١٩. پێچەوانە.

لەناو ئەو دوو گرووپەدا، ئەندامی چالاك (active) و سست (anactive) هەیە، یەکەمیان لە ژیانی رۆژانەدا زۆر بەکاردەهێنرێن و هەردەم لەسەر زارن و لە چاپەمەنییەکاندا، زۆر بەرچاو دەکەون. پێویستییەکانی ژیانی رۆژانە وا دەکەن، کە وشەکان یا فرێزەکان چالاك بن.

هەرچی دووەمیشە، ئەوانەن، کە کەم بەکاردەهێنرێن. جۆری پیشەی مرۆڤ وچواار دەورەکەی لەم رووەوە کاریگەرییان هەیە، بۆ نموونە: لای بەقاڵ، قەساب...هتد.، "پێوانە"، زیاتر لەوانی تر بەکاردێت، جۆرێکی وەك "سەرچاوە"یش، لە هەندێ بوار و شوێنی تایبەتیدا نەبێت بەکارناهێنرێت.

لە رووی نرخ و بەهای رێزمانیشەوە، بەلای ئێمەوە، هەردوو چەشنە فرێزەکە "دەرەوە و ناوەوە"، هاوتان، چونکە لایەنێکی شاراوە و نادیاری کار، ئاشکرا دەکەن و بەکارهێنانیان لە لایەن قسەکەرەوە، مەبەست، یا بیر، لای گوێگرو خوێنەر، رووندەکەنەوە.

ئەرکی ئەدڤێربڵ لە (ف.ك)دا:

فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، سێ ئەرك بەجێ دەهێنن، کە بریتین لە:

١. سەربار
٢. یاریدەدەر
٣. تەواوکەر.

ئەو فرێزە ئەدڤێربڵییانەی ئەرکی سەربار دەبینن:

مەبەست لە سەرباری (ف.ك)، ئەو کەرەستانەن، کە لابردنیان هیچ کارێك ناکەنە سەر لایەنی واتاو ڕێزمانی ڕستە، بەڵکو ئەرکیان، تەنیا دەرخستنی زانیاری زیاترە، دەربارەی لایەنەکانی ڕووداو. فرێزە ئەدڤێربڵییەکان لەم ئەرکەیاندا، (ف.ك) فراوان دەکەن و دەرکەوتنیان پشت بە واتاو جۆری کار لەگەڵ ڕۆڵ و واتای بکەر دەبەستێت. ڕۆڵی بکەریش، سروشت و تایبەتمەندی کار دیاری دەکات. لەبەر ئەوە بەشێوەیەکی گشتی، دەتوانین بڵێین کە هاتنی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، دەکەوێتە ئەستۆی کارەکانەوە و هەریەکەیان جۆرێك بەلای خۆیدا رایدەکێشێت، کە لەگەڵیدا بگونجێت.

بۆ نموونە: کاری "هات" لە توانایدا هەیە، چەند چەشنێکی لەگەڵدا بێت، وەك:

- من هاتم.
- من بە ڕۆژ هاتم.
- من بە ڕۆژ بەپێ هاتم...هتد.

ئەو فرێزە ئەدڤێربڵییانەی، لەم ئەرکەدا (ف.ك) فراوان دەکەن، بریتین لە:

یەکەم: کات

کاتی ڕوودان، یا ڕوونەدانی کار دیاری دەکات و وەڵامی پرسیاری (کەی؟)، (لەکەیەوە؟)، (چ کاتێك؟)، (بۆ کەی؟)، (تاکەی؟) دەداتەوە.

لە نێوان کاتی ڕوودانی کاردا، مەرج نییە پەیوەندییەکی بەرامبەر هەبێت، کاری ڕابردوو لە هەندێ باردا، ناکاتە سەر ڕوودان لە ڕابردوودا، واتە هەندێ جار، ڕێژەی ڕابردوو، ئاماژە دەکاتە سەر "کات"ی ئەوتۆ، کە ڕابردوو نین، بۆ نموونە: لەم ڕستەیەی خوارەوەدا، کاتی کار، ڕابردووەو کاتی ڕوودانەکەی، ڕانەبردووە:

- سبەینێ ئەم کاتە، میوانەکان گەیشتوون.

لە هەندێ زماندا، بۆ ئەو دوو چەمکە، دوو زاراوەی جیاواز هەیە، کە تا رادەیەك یاریدەی جیاکردنەوەیان لە یەکتر دەدات: لە زمانی ئینگلیزیدا، بۆ تایبەتمەندی رواڵەتی کار، زاراوەی "Tense" و بۆ کاتی روودان، "Time" بەکاردەهێنرێت. لە زمانی کوردیدا بۆ هەردوو ماناکە، هەر "کات" بەکاردێت.

چەند جۆرێك کاتی روودان هەیە:

ج.خ. بە کاییف[1] ئەم چەشنانەی دیاریکردووە:

١. کاتی نادیارو نەچەسپیوو: ئەم بەری ئێڤارێ ڤە گەرینە مال. (ئێمە پێش ئێوارە گەڕاینەوە ماڵ).

٢. کاتی دەسپێکردنی رووداو: ئایلخا مە، پارڤا زێدە کرنە. (مانگانەی ئێمە لە پارەوە زیادی کردووە).

٣. کاتی کۆتایی هاتنی رووداو: ئەز تاسوا ڤە ناگەرم. (من تا بەیانی ناگەڕێمەوە).

بە بۆچوونی ئێمە، کاتی روودان، جگە لەو جۆرانەی، لەسەرەوە ناویان براوە، ئەمانەی خوارەوەش دەگرنەوە:

١. کاتی جێگیر.

٢. کاتی بەردەوامی رووداو.

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە فرێزی ئەدڤێربلی کات ساز دەکەن، بریتین لە:

أ. ئەدڤێرب

ئەدڤێربەکانی "هەمیشە، هێشتا/ هێشتاکانی/ هێشتاکو/ هێشتان"، دایدەڕێژن و هەریەکەیان واتایەکی جیاواز دەگەیەنن:

"هەمیشە": واتای بەردەوامیێتی لە رووداندا، نیشان دەدات، رابردوو بێت، یا رانەبردوو:

- جاران هەمیشە کۆششی دەکرد.
- هەمیشە بەپێ بۆ زانکۆ دەچێت.

"هێشتا": کاتی رابردوو بە کاتی ئاخاوتنەوە دەبەستێت، فرێزێکی کاری فراوان دەکات، کە کارەکەی، رابردووی نزیکی نەرێکراو بێت، وەك:

---

[1] ج.خ. بەکاییف، ١٩٧٣، ل ٢٩٦.

ئەوالنامەی کتێب

- دارا هێشتا نەهاتووە.
- ئەوان هێشتا خۆیان ئامادە نەكردووە.

ب. ناو

لە ناو كۆمەڵەی فرێزی ناویدا، "ناو" چالاكترین بەشی ئاخاوتنە، لەم رووەوە، ئەو پەیوەندییە سینتاكسییەی لە (ف.ك)دا، بە "كار"ەوەی دەبەستێت، دەبێتە هۆی گەیاندنی زۆرترین زانیاری، دەربارەی لایەنەكانی رووداو، لەوانە "كات، شوێن، چۆنیەتی...".

ناوی كاتەكان، وەك (شەو، رۆژ، هاوین، زستان، بەهار، مانگ، ساڵ...) لە باری راستەوخۆو ناڕاستەوخۆدا، بێ یاریدە، یا بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، زانیاری سەبارەت بە كاتی رووداو دەبەخشن:

١. كاتی نادیار.

- رۆژێك چووم بۆلای نەوزاد.
- شەوێك دێین بۆ لاتان.

٢. كاتی جێگیر

فۆرمی ئەم جۆرە، فرێزی یەك وشەیی، یا دووانی و زیاترە، وەك:

- باران دوێنێ باری.
- هەفتەی رابردوو لە دهۆك بووین.

"ناو" لە سازكردنی ئەم جۆرە فرێزەدا، مۆرفیمی دۆخ وەردەگرێت، كە لە زارەكانی زمانی كوردیدا، بریتین لە "ی" بۆ رەگەزی نێر و "ێ" بۆ مێ.ئەم مۆرفیمانە لە سلێمانیدا، بە مۆرفیمی بۆش دادەنرێن، چونكە دەركەوتنیان، هیچ كارێك ناكەنە سەر واتاو ئەركی رێزمانی و بەكارهێنانیان لە كرمانجی ژووروو، هەورامیدا، چەسپاوترو زیاترە، وەك لە سلێمانی. لە چەند ناوچەیەكی سەر بە دیالێكتی خواروودا دەردەكەون، وەك: ((موكری، بنگرد، هەولێر، رەواندز، شارباژێڕ، سلێمانی كە دەركەوتنیان دەكەوێتە سەر ئارەزووی قسەكەر. وەك:

- بەهار دەچین بۆ سەیران.
- بەهارێ دەچین بۆ سەیران.))

ناوی كاتەكان لە شێوە زاری سلێمانیدا، ئەگەر بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، فرێزی ئەدڤێربڵی كاتیان سازكرد، ئەوا مۆرفیمی دۆخ لەم بارەدا، دەرناكەوێت، وەك:

- لە زستاندا کوێستان زۆر ساردە.

بەڵام لە ناوچەی موکریدا، دەردەکەوێت، وەك:

- لە زستانێدا کوێستان زۆر ساردە.[1]

جگە لە ناوی کاتەکان، ناوی رووداوەکانیش، توانای داڕشتنی ئەم جۆرە فرێزەیان بە یاریدەی پرێپۆزیشنە ناوییەکانی "پێش، دوا" هەیە، لەم بارەیشدا، مۆرفیمی دۆخ دەردەکەوێت، کە بریتییە لە "- ێ"، چونکە ناوی رووداوەکان، بە مێ دادەنرێن، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا، روونکراوەتەوە:

- منداڵەکە دوای نانخواردن هات   منداڵەکە دوای نانخواردنێ هات.

- ئێمە پێش نووستن کتێب دەخوێنینەوە.

- ئێمە پێش نووستنێ کتێب دەخوێنینەوە.

ناوی رووداوی "مردن"، بە یاریدەی پرێپۆزیشنی "تا"، کاتی روودان نیشان دەدات:

- بڕیاری دا تا مردن قسەی لەگەڵ نەکات.

- لەگەڵ ئەوەش تا مردن

نەکەوت لە تۆ پەرستن!   (گۆران. ل٨٥)

٣. کاتی دەسپێکردنی رووداو

ناوی کاتەکان، بەیاریدەی پرێپۆزیشن و پۆستپۆزیشنی "لە...- ەوە"، پێکی دەهێنن. ئەو فرێزە کارییانەی، کە بەم چەشنە فرێزە فراوان دەکرێن، ئەگەر داڕشتنی کارەکانیان رابردوو بوو، دەبێت تەواو بێت.

ئەم پەیوەندییە سینتاکسییە، کاتی رابردوو بە کاتی ئاخاوتنەوە "ئێستا"وە, دەبەستێت:

- لە بەیانییەوە نانم نەخواردووە.

- لە دوێنێوە دارام نەبینیوە.

کارە رانەبردووەکانیشی پێ فراوان دەکرێت، وەك:

- لە سبەینێوە دەست بە کارەکانم دەکەم.

[1] کەریمی ئەیوبی و سمیر نۆڤا،١٩٦٨، ل١٣٥-١٣٧.

کاتی ڕوودانی کاری ڕانەبردوو، لە ڕووی واتای کارەوە فراوانە، چونکە بۆی هەیە، واتای ڕوودان، لە کاتی ئێستا "ئاخاوتن"، یا داهاتووی نزیك، یا دووردا، ببەخشێت، بۆ نموونە لە ڕستەی: دارا دەڕوات.

هەرسێ واتای کات، دەتوانێت خۆی تێدا بنوێنێت، بەهۆی فرێزە ئەدڤێربڵییە کاتییەکانەوە، لەیەکتر جیا دەکرێنەوە، وەك:

- دارا ئێستا دەڕوات. "کاتی ئاخاوتن".
- دارا بەیانی دەڕوات. "داهاتووی نزیك".
- دارا ساڵێکی تر دەڕوات. "داهاتووی دوور".

٤.کاتی کۆتایی پێهێنانی ڕووداو

ناوی کاتەکان، بە یاریدەی پریپۆزیشنەکانی "تا"، "بۆ"، دایدەڕێژن، وەك:

- تا ئێوارە وانەکانم دەنووسم.
- بۆ نیوەڕۆ کارەکان تەواو دەکەین.

ئەم دوو پریپۆزیشنە، هەندێ جار، دەکەونە نێوان دوو فرێزی ئەدڤێربڵی کاتەوە، سەرەتا و کۆتایی ڕووداو، دیاری دەکەن، وەك:

- کرێکارەکان لە بەیانییەوە بۆ ئێوارە ئیش دەکەن.
- دارا بەیانی تا ئێوارە کۆشش دەکات.

٥. کاتی بەردەوامی ڕووداو

بەم ڕێگایانەی خوارەوە پێك دەهێنرێت:

أ. ناوی کاتەکان + پاشگرەکانی "- ان، - انە، - ی":

- بەیانیان نان ناخوات.
- ڕۆژانە سەردانی زانکۆ دەکەم.
- هەفتەی سێ کتێب دەخوێنمەوە.

ب. دووبارەکردنەوەی ناوی کاتەکان، بە یاریدەی "بە":

- خوێندکارەکان ڕۆژ بە ڕۆژ وانەکانیان ئامادە دەکەن.

ت. زیادکردنی وشەی "هەموو"، وەك دەرخەرێك، لە پێش ناوی کاتەکان:

- هەموو ڕۆژێك هاوڕێکانم دەبینم.

پ. لێکدانی دوو فرێزی ئەدڤێربڵی کات، بەیاریدەی "و":

- ئەوان شەو و ڕۆژ هەوڵ دەدەن.
- دارا بە هاوین و زستان کتێب دەخوێنێتەوە.

فریزی ئەدڤێربڵی کات لە سلێمانیدا، بە پێی کاتی ڕوودان، دەکرێت بەسێ بەشەوە:

١. هەندێکیان تایبەتن بە کاری رابردوو، وەك: "دوێنێ، پێرێ، پار، پێرار...":
- دوێنێ ئەوانم بینی.
- دوێنێ ئەوان دەبینم. *

٢. هەندێکی تریان، تایبەتن بەکاری رانەبردوو، وەك: "سبەینێ، هەفتەی داهاتوو...":
- هەفتەی داهاتوو دەچم بۆ هەولێر.
- هەفتەی داهاتوو چووم بۆ هەولێر. *

٣. بەشێکی تریان، لەگەڵ هەردوو کاتەکەدا، وەك یەك بەکاردێن، وەك:"بەیانی، شەو، ڕۆژ، نیوەڕۆ، بەهار...":
- بەهار دەچین بۆ سەیران.
- بەهار چووین بۆ سەیران.

فریزی ئەدڤێربڵی کات، مەرج نییە هەر ناوی کاتەکان، یا ڕووداوەکان سازی بکەن، بەڵکو هەندێ جار، ناوە واتاییەکان، بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، دایدەڕێژن، وەك:
- ئەوان لە گەنجیدا دەستیان بە ئیشکردن کرد.
- کابرا بەپیری خوێندنی تەواو کرد.
- باوکی بە گەنجی مرد.

٤. ئاوەڵناو

ئاوەڵناوەکانی "زوو، درەنگ، خێرا"، فریزی ئەدڤێربڵی کات ساز دەکەن و لەسێ فۆڕمدا،کاتی ڕوودان دیاری دەکەن:

١. فریزی یەك وشەیی
- ئێمە زوو گەڕاینەوە بۆ ماڵەوە.
- وانەکە درەنگ تەواو بوو.

هەواڵنامەی کتێب

٢. فرێزی دوو وشەیی، لە ڕێگەی دووبارەکردنەوە
- ئەوان زوو زوو سەدانمان دەکەن.
- دارا درەنگ درەنگ دەردەکەوێت.

٣. فرێزێکی دوو وشەیی، بە یاریدەی ناوی کاتەکان
- کوڕەکە بەیانی زوو چوو بۆ بازاڕ.
- میوانەکان ئێوارە درەنگ هاتن.

٤. جێناوی کەسی
بە یاردەی پرێپۆزیشنە ناوییەکانی "پێش، پاش، دوا"، کاتی ڕوودان دیاری دەکەن[١]:
- من پێش ئێوە لە یاریگاکەدا ڕاوەستا بووم.
- ئەوان دوای تۆ هاتن.
جێناوی خۆییەکان، وەك: خۆم، خۆت، خۆتان..."، لە دارشتنی ئەم جۆرە فرێزەدا، دەتوانن هەمان ڕۆڵی جێناوە کەسییە نەلکاوەکان ببینن.

دووەم: شوێن

شوێنی ڕوودانی کار دیاری دەکات و وەڵامی پرسیاری "لە کوێ؟"، "بۆ کوێ؟"، تا کوێ؟"، "لە کوێوە؟"...هتد.
دەداتەوە. "کات" و "شوێن" لەو پەیوەندییە سینتاکسییانەن، کە لە ئاخاوتنی ڕۆژانەدا زۆر دووبارە دەبنەوە.
لە سازکردنی ئەم جۆرە فرێزەدا، تاکە وشە لە زمانی کوردیدا، توانای کەمەو زیاتر پرێپۆزیشنەکان لەم بوارەدا، ڕۆڵێکی چالاك دەبینن. ژمارەیەکی کەم لە فرێزی تاکە وشەیی، وەك: "لێرە، لەوێ" بە نموونە دانراون، کە لە ڕاستیدا، لە ئێرە" و "لە ئەوێ" بوون و لە ئەنجامی گۆڕانکاری فۆنەتیکی، ئەم قاڵبەی ئەمڕۆیان وەرگرتووە.

جۆرەکانی فرێزی ئەدڤێربڵی شوێن:

ج.خ. بەکاییف[١] چوار چەشنی لەم فرێزە دیاریکردووە، کە ئەمانەی خوارەوەن:

---

[١] هیدایەت عەبدوڵڵا محەمەد، ١٩٨٩، ل٧٣.

١. شوێنی تایبەت: وەرە ڤرا ئەم هیڤیا تەنە. (وەرە بۆ ئێرە چاوەڕێی تۆ دەکەین).

٢. شوێنی سەرەتای دەسپێکردنی کار: دوور ڤا دەنگی سا دهات، دگهیشتە مە.
(لە دوورەوە دەنگی سەگ دەهات، دەگەیشتە ئێمە).

٣. شوێنی دوا قۆناغ (شوێنی کۆتایی پێهێنانی کار): زارۆ بەرب چێم چوو.
(منالّەکان بەرەو چەم چوون).

٤. شوێنی رێچکەی رووداو: ریاکن ناڤا مێشە را دچە.
(کورتترین رێگا بەناو دارستانەکەدا دەڕوات).

بەلای ئێمەوە، جگە لەو چەشنانە، چەند جۆرێکی تری شوێنی روودان هەیە، وەك:

١. شوێنی نادیار.

٢. شوێنی بەردەوامی رووداو.

٣. شوێنی رەچاوکراو، بۆ دەرخستنی شت.

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە فرێزی ئەدڤێربلّی شوێن دادەڕێژن، ئەمانەن:

♦ناو

چالاکترین بەشی ئاخاوتنە لەم رووەوە، ئەم فرێزانەی خوارەوە ساز دەکات:

١. شوێنی نادیار

ناوی شوێنەکان لە باری نەناسراویدا، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "لە"، یا "لەسەر"، پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "لە ...- ەوە، دایدەڕێژن، وەك:

- هەلّۆیەك لەسەر بەردێك هەلّفڕی.
- لە مالّێکەوە دەنگی گریانی مندالّێك دەهات.

٢. شوێنی جێگیر

ناوی شوێنەکان، بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "لە...- دا"، "دە...- دا"، "لەناو/ لە نێو..._دا"، سازی دەکەن. ئەو فرێزە کارییانەی، کاری تێنەپەڕ و تێپەڕی جێگریان تێدایە، وەك: "نووست، دانیشت، مرد، راوەستا، پالّکەوت..."،

---

[1] ج.خ بەکاییف ١٩٧٣، ل٢٩٦.

دامەزراند، ناشت، قایمکرد، چەسپکرد، داکوتا، داچەقاند..."، بەم جۆرە فرێزە فراوان دەکرێن، وەك:

- منالەکە لە ژوورەکەدا نووست.
- نەمامەکەت لە باخچەکەدا ناشت.

لە سلێمانیدا، هەنێ جار پۆست پۆزیشنی "- دا" بەکارناهێنرێت، وەك:

- دارام لە بازاڕ بینی.

ناوی شوێنەکان لە شێوە زاری موکریدا، کاتێ بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، ئەم جۆرە فرێزە پێکدەهێنن، مۆرفیمی دۆخ "- ی" وەردەگرن، وەك:

- ئێمە زۆر لە شاریدا گەڕاین[1].

لە هەندێ باردا، ناوی واتایی ئەم فرێزە دادەڕێژێت، وەك:

- ئەوان لە سەوزاییەکەدا دانیشتن.

پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن "لە.. —ەوە"، توانای سازکردنی ئەم جۆرە فرێزەی لەگەڵ کارە چەسپاو و جێگیرەکاندا هەیە، وەك: - لەماڵەوە نانمان خوارد.

٣. شوێنی دەسپێکردنی رووداو

واتای خاڵی دەسپێکردنی جوولەیە، ناوی شوێنەکان، بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "لە..- ەوە"، "لە...- ڕا"، "لەناو/ لەنێو...- ڕا، "لەناو/ لەنێو...- ەوە"، "لەبن...- ڕا، "لەبن...- ەوە"، "لەسەر ...- ڕا"، "لەسەر...- ەوە"، سازی دەکەن، ئەو فرێزە کارییانە فراوان دەکەن، کە کارەکەیان، واتای جوولانەوە و بزاوتن دەگەیەنن، وەك: "رۆیشت، هات، چوو، نارد...":

- ئەوان لە هەولێرەوە هاتن.

پۆست پۆزیشنی "- ڕا"، بە هاوواتای "- وە" دادەنرێت، کە لە شێوە زاری موکریدا، هەردووکیان بەکار دەهێنرێن، وەك:

- لە نێو باغرا (لە نێو باغەوە) دەنگی مندالان دەهات.
- دڵشاد لە ماڵێڕا (لە ماڵێوە) هات.[2]

---

[1] کەریمی ئەیوبی و سمیر نۆڤا، ١٩٦٨، ل١٣٦. ئەمە: ئێمە.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

پۆست پۆزیشنی "- ڕا"، بۆ وشەی "ڕاوی" فارسی کۆن دەگەڕێتەوە، کە واتای "لە پێناو، بۆ" دەگەیەنێت.[1]

٤.شوێنی کۆتایی هاتنی ڕووداو

ناوی شوێنەکان، لە باری ڕاستەوخۆ و ناڕستەوخۆدا، بەیاریدەی پریپۆزیشنەکانی "تا، بۆ، ە، بەرەو"، دایدەڕێژن، هەمان ئەو فرێزە کارییانە فراوان دەکەن، کە کارەکانیان واتای جووڵانەوەو بزاوتن دەگەیەنن:

- منداڵەکان چوونە باخچەکەوە.
- شوانەکە مێرگەلەکەی بەرەو دێ برد.

پریپۆزیشنی "ە"، لە دەنگێکی بزوێن پێکهاتووەو بزاڤێکی ئاڕاستەیی دەبەخشێت بە هەندێ کاری زمانەکە، پۆست پۆزیشنی "- ەوە وەردەگرێت، بەڵام "- دا" وەناگرێت.[2]

٥. شوێنی ڕێچکەی ڕووداو (بزواندن و تێپەڕینی ڕووداو)

ناوی شوێنەکان، بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە...- دا"، سازی دەکەن، هەمان فرێزە کارییەکانی پێشوو پێ فراوان دەکرێت:

- ئێمە بە هەولێردا چووین بۆ مووسڵ.
- دارا بە یاریگاکەدا تێپەڕی.

٦. شوێنی بەردەوامی ڕووداو:

دووبارەبوونەوەی ناوی شوێنەکان، بە یاریدەی "بە"، سازی دەکەن، بۆ نموونە:

- کرێکارەکان شار بەشار بۆ ئیشکردن دەگەڕێن.
- منداڵەکان لە جەژندا ماڵ بە ماڵ گەڕان.

٧. شوێنی ڕەچاوکراو بۆ دەرخستنی شت:

ناوی شوێنەکان، بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە...- ەوە"، دایدەڕێژن، بە پێچەوانەی جۆرەکانی ترەوە، ئەو فرێزە کارییانە فراوان دەکات، کە کارەکانیان، واتای جوڵانەوە و بزاوتن دەگەیەنن،

---

[1] ك.ك. کوردۆییف، و: د. کورستانی موکریانی، ١٩٨٤، ل٨٤.

[2] د. شێرکۆ بابان، کاروان، ژ١٢٢، ١٩٩٨، ل٤٢.

هەواڵنامەی کتێب

بەڵکو ئەو چەشنانەی پێ فراوان دەکرێت، کە کارەکانیان واتای جێگرییان تێدایە، وەك:

- کۆترەکەم بە ئاسمانەوە بینی.

جگە لە ناوی شوێنەکان، ناوی رووداوەکانیش، دەتوانن فرێزی ئەدڤێربڵی شوێن لە سنوورێکی تەسکا پێکبهێنن. پریپۆزیشنی "لە" و هەندێ جار پۆست پۆزیشنی "- ەوە"، هاریکارییان دەکەن، وەك:

- ئەوان لە نانخواردن گەڕانەوە.
- جوامێر لە دەست شتن ئەگەڕایەوە بیری لە ژنەکەی ئەکردەوە... (ژانی گەل. ل١٩٤)

♦ جێناوی کەسی

جێناوە کەسییەکان، لەگەڵ پریپۆزیشنە ناوییەکانی "پێش، پاش، دوا" و بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "لە...- ەوە"، "بە...- دا، "لە...- دا"، شوێنی روودان دیاری دەکەن،[1] وەك:

- دارا لە دوای منەوە دانیشت.
- من بە دوای تۆدا دەڕۆم.

مەرج نییە هەموو فرێزێکی کاری، شوێنی روودانی کارەکە، بەم جۆرە فرێزە نیشان بدرێت، بەڵکو ئەوانەی کارەکانیان بریتین لە "دانیشتن، تێپەڕی، نووست، وەستا..."، بەم فرێزە فراوان دەکرێن، واتە زانیاری سەبارەت بە شوێنی رووداونیان دەخرێتە روو.

جگە لە جێناوە کەسییەکان، جێناوی نیشانەی "ئەو"، بە یاریدەی مۆرفیمی دۆخی "- ێ" و پریپۆزیشنەکانی "بە، لە، بۆ، تا" و هەندێ جار پۆست پۆزیشنی "- دا"، شوێنی رووداn دیاری دەکات، وەك:

- کاروانییەکان بە ئەوێدا/ بەوێدا تێپەڕین.
- دارام لە ئەوێ/ لەوێ بینی.

سێیەم: چۆنیەتی

زانیاری لە بارەی چۆنیەتی و حاڵەتی رووداn، دەگەیەنێت و وەڵامی پرسیارێك دەداتەوە، کە بە "چۆن؟" کرابێت.

---

[1] هیدایەت عەبدوڵلا محەمەد، ژ٩٨٩، ل٧٣.

هەمەنامەی شتێ

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە سازی دەکەن، بریتین لە:

أ. ناو

ئەو ناوانەی دایدەڕێژن، بریتین لە "ناوە واتاییەکان"، "ئەو ناوانەی بە رواڵەت تاکن و لە واتادا کۆن، وەك: کۆمەڵ، دەستە..."، "ناوی ئەندامەکانی لەشی مرۆڤ، وەك: سەر پێ، سنگ...". پرپۆزیشنی "بە"، رۆڵێکی چالاك لەم بوارەدا، دەبینێت و هەندێ جاریش، پۆست پۆزیشنی "- ەوە"، هاریکاری دەکات.

هەروەها پریپۆزیشنی لێکدراو "لەسەر"، لە سازکردنی ئەم جۆرە فرێزەدا، دەتوانێت هاریکاری ناو بکات، وەك:

- منداڵەکە لەسەر سنگ کەوت.
- نانەکەم بە پێوە خوارد.
- دارا وانەکەی بە جوانی نووسی.

ناوی رووداوەکان، بە تایبەتی ئەوانەن کە حاڵەت دەردەبڕن: "مردن، گریا، پێکەنین، دانیشتن، هەڵسان..."، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، یا پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە...- ەوە، ئەم فرێزە دادەڕێژن و ژمارەیەك فرێزی کاری فراوان دەکەن، بە تایبەتی ئەوانەی کارەکانیان، بریتین لە: "خوارد، هات، رۆیشت..."

- منداڵەکە بە گریان هات.
- نامەکەم بە دانیشتنەوە خوێندەوە.

ب. ئاوەڵناو

پەیوەندی سینتاکسی نێوان ئاوەڵناو و کاری لە (ف.ك)دا، زانیاری هەمە جۆر دەربارەی لایەنەکانی رووداو دەبەخشێت، یەکێك لەوانە روونکردنەوەی چۆنیەتی روودانە.

هەموو جۆرێکی ئاوەڵناو لە (ف.ك)دا، ناتوانێت چۆنیەتی روودانی کار دەربخات، بەڵکو هەندێ ئاوەڵناوی چۆنیەتی، بە تایبەتی ئەوانەی، سیفەت نیشان دەدەن، ئەم رۆڵە دەبینن، وەك:

- منداڵەکە جوان قسە دەکات.
- وانەکەم باش خوێندەوە.

ئەو فرێزە ئەدڤێربڵییانەی، ئاوەڵناو سازیان دەکات، دەتوانن دەرخەر لە پێشەوە وەربگرن، وەك:

- منداڵەکە زۆر جوان قسە دەکات.

واتە: "جوان"، نیشانەیە بۆ کارەکە، "زۆر"یش، نیشانەی نیشانەیە. ئاوەڵناوە نسبیەکانیش، بەتایبەتی ئەوانەی بەیاریدەی پاشگری "- انە" سازبوون، ئەم جۆرە فریزە دادەڕیژن، وەك:

- پێشمەرگەکان مەردانە لە دوژمن راپەڕین.
- هێمن ژیرانە وەڵامی مامۆستاکەی دایەوە.

چوارەم: پێوانە

بۆ پێوانەی "کات، بۆشایی، چەندێتی، نرخ و بەها، کێش...هتد."، بەکاردەهێنرێت.

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە بەشداری لە سازکردنیدا دەکەن، بریتین لە:

أ. ناو

بەیاریدەی دەرخەر و لە هەندێ باریشدا، بەهۆی پریپۆزیشنی "بە"وە، دادەڕێژێت و ئەم لایەنانەی رووداو دەپێوێت:

١. کات:

ئەو فرێزە کارییانەی، کارەکانیان واتای جوڵانەوە و بزاوتن دەبەخشن، بە پێوانی کاتی روودانیان، فراوان دەکرێن، وەك:

- بە چوار سەعات لە بەغداوە گەیشتنە سلێمانی.
- بە دە دەقیقە هاتینە زانکۆ.

جگە لەمانە، هەندێ فرێزی کاری تریش، ئەم پەیوەندییە سینتاکسییە، بەلای خۆیاندا رادەکێشن، بۆ نموونە:

- بەسێ ساڵ بڕوانامەی دکتۆرای وەرگرت.
- ئەوان شەو تا بەیانی کۆشش دەکەن.

٢. چەندێتی:

- هەموو رۆژێك دووجار دەچن بۆ بازاڕ.
- کتێبەکەم جارێك خوێندەوە.

٣. نرخ و بەها:

- کتێبەکەم بە چل دینار کڕی.

هەواڵنامەی کتێب

- کەلوپەلەکانی بە دە دینار بۆ گواستەوە.

٤. کێش:

- بەقاڵەکە دوو فەردە شەکری فرۆشت.

- دارا سێ کیلۆ هەناری کڕی.

٥. بۆشایی

- سەربازەکان شەش کیلۆمەتر رایانکرد.

- دلێر چوار هەنگاو بازی دا.

ئەو ناوانەیش، کە واتای پێوانە دەبەخشن، وەك: "سەرانسەر، سەراپا، نەختێك، تۆزێك..."ئەم فرێزە دادەڕێژن، بۆ نموونە:

- شارەکە سەرانسەر راپەڕی.

- دوێنێ بەفر نەختێك باری.

ئەو فرێزە کارییانەی، کارەکانیان بریتین لە: "مرد، خنکا، کۆچی کرد، شەهید کرا..."، یا بریتین لە: "مارەکرد، لەدایك بوو..."، بەفرێزی ئەدڤێربلی پێوانە فراوان ناکرێن، چونکە رووداني ئەم جۆرە کارانە، تەواو بووەو کۆتایی پێ هاتووە.

ب. ئاوەڵناو

فرێزی ئەدڤێربلی پێوانە ساز دەکەن، هەندێ لە فرێزە کارییە تێنەپەڕەکان فراوان دەکەن، کە بکەرەکانیان کاران و کارەکانیان، بریتین لە: "دانیشت، نووست، سووتا، هات..."، وەك:

- میوانەکان زۆر دانیشتن.

- ئاسۆ دوێنێ شەو کەم نووست.

ئەو فرێزە کارییە تێنەپەڕانەی، کە بکەرەکانیان کارا نین و کارەکانیان بریتین لە: "رووخا، سووتا، برژا، سەوزبوو..."، بەگشتی بەم فرێزە فراوان دەکرێن، وەك:

- خانووەکە کەمێك رووخا.

- گۆشتەکە زۆر برژا.

فرێزە کارییە تێپەڕە بکەر کاراکانیش، هەندێکییان بەم فرێزە فراوان ناکرێن، وەك:

- کچەکەی کەم مارە کرد.*

هەر لەم کۆمەڵەیەدا، هەندێ فرێز هەیە، بە تایبەتی ئەوانەی کارەکانیان، بریتین لە: "کڕی، فرۆشت..."، ئەگەر بەرکارەکانیان ناسراو بوو، ئەم فرێزە، بەلای خۆیاندا راناکێشن، وەك:

- خانووەکەم زۆر کڕی. *
- زەوییەکەم کەم فرۆشت. *

بەڵام ئەگەر ناسراو نەبوو، وەریدەگرن، وەك:

- خانووم زۆر کڕیوە.
- زەویم کەم فرۆشتووە.

هەندێ فرێزی تر هەیە، بەگشتی بەم پەیوەندییە سینتاکسییە فراوان دەکرێن، بەتایبەتی ئەوانەی کارەکانیان، بریتین لە: "بینی، خوارد، برد..."، وەك:

- شانۆگەریم زۆر بینیوە.
- دوێنێ نانی کەم خوارد.

فرێزە کارییە تێپەڕە بکەر ناکاراکانیش، بەپێی جۆرەکانیان، هەندێکیان بەم فرێزە فراوان ناکرێن و هەندێکی تریشیان فراوان دەکرێن، وەك:

- لافاو شارەکەی زۆر وێرانکرد.
- بەردەکە پەنجەرەکەی کەمێك شکاند.
- کلیلەکە دەرگاکەی کەم کردەوە. *

پێنجەم: وەسیلە

زانیاری دەربارەی ئامێر، یا شتێك نیشان دەدات، کە کارێکی پێ بە ئەنجام بگەیەنرێت، یا نەگەیەنرێت، وەڵامی پرسیارێك دەداتەوە، کە بە "بەچی؟" بکرێت.

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە پێکی دەهێنن، ئەمانەن:

أ. ناو

ئەم جۆرە فرێزە، بە تاکە وشە ساز نابێت، بەڵکو "ناو"، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، کە چالاکترین پریپۆزیشنە لەم رووەوە، دایدەڕێژێت. جۆری کار، وەسیلەی بە ئەنجام گەیاندنی دیاری دەکات، ئەوانەی بۆ ئەنجامدانی کارێك پێویستن، مەرج نییە بۆ کارێکی تر پێویست بن، واتە وەسیلەکانی بەئەنجامگەیاندنی کارێك، کێڵگەیەکی واتایی

کتێبخانەی کوردستان

پێکدەهێنن و ڕێ دەکەوێت، ئەندامێکی ئەو کێڵگەیە، لە یەکێکی تریشدا ببینرێت، با سەرنج لەم ڕستانەی خوارەوە بدەین:

منداڵەکە پەنجەرەکەی به دەست شکاند. نانەکەم به دەست خوارد.

به بەرد	به کەوچك
بەدار	به چەتاڵ
به ئاسن....	....

لەو دوو ڕستەیەی سەرەوەدا، فرێزی بەندی "بەدەست" وەسیلەیە، لە بەئەنجامگەیاندنی دوو کاری جیاوازدا، واته بووه به ئەندام، لە دوو کێڵگەی واتاییدا. ژمارەی وەسیله، به پێی جۆری کار دەگۆڕێت، هەندێ کار وەسیلەیان لە هەندێکی تر زیاترە، بۆ نموونە: "شکاند" وەسیلەکانی، لە "خواردن" زۆرترن. دەرکەوتنی ئەم فرێزە ئەدڤێربڵییە، لە ڕۆنانی سەرەوەی هەندێ فرێزی کاریدا، دەبێتە هۆی نا ڕێزمانی ڕستە، بۆ نموونە: کارەکانی بواری واتایی لەبەرکردن[1]، وەك:

"لەبەرکرد، لەملکرد، بەشانداداـ..":

- منداڵەکە کراسەکەی بەدەست لەبەر کرد.*

به لابردنی وەسیله، ڕستەکە ڕێزمانی دەبێت:

- منداڵەکە کراسەکەی لەبەر کرد.

هەروەها کارەکانی بواری واتایی لێنان[2]، وەك: "لێنا، کوڵاند، پیشاند، برژاند، سوورکردەوە...هتد.:

- چێشتەکەی به ئاگر لێنا.*
- چێشتەتەکەی لێنا.

بەڵام ئەگەر ویسترا، سەرنج بۆ ڕێگای لێنانەکە ڕابکێشرێت، وەسیله دەردەکەوێت[3]:

- چیش تەکەی بەدار لێنا.
- گۆشتەکەیان به خەڵوز برژاند.

---

[1] مەعروف مەحموود فەرەج، ١٩٨٩، ل٥٥.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٧١.

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٧٢

هەندێ کاری لێکدراو، وەك: "بۆیەکرد، چەورێژکرد، قیرتاوکرد، بەردەباران کرد..."، کەرتی یەکەمیان، واتای وەسیلەی بە ئەنجامگەیاندنی کارەکە دەگەیەنن، دەرکەوتنی ئەم چەشنە فرێزە، لە رۆنانی سەرەوەی ئەم جۆرە فرێزە کارییانەدا، دیسانەوە دەبێتە هۆی نا رێزمانی رستە، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە:

- ژوورەکەی بە گەچ گەچکاری کرد.* ــــ ژوورەکەی گەچکاری کرد.
- شارەوانی رێگاکەی بەقیر قیرتاوکرد.* ــــ شارەوانی رێگاکەی قیرتاو کرد.

جۆرێکی تر لە کاری لێکدراو هەیە، لە بنجدا وەسیلەی تایبەتی خۆیان هەیە، کە پێویست بە دەرکەوتن ناکات و هاتنیان لە ئاستی رووکەشدا، دیسان رستەکە، نارێزمانی دەکات، وەك: "سواغ دا، لەبغ کرد...":

- دیوارەکەی بە قوڕ سواغ دا.* ــــ دیوارەکەی سواغ دا.
- ژوورەکەیان بە چیمەنتۆ لەبغ کرد.* ــــ ژوورەکەیان لەبغ کرد.

فرێزە کارییە تێپەڕەکان، کە بکەرەکانیان کارا نەبێت، بەم پەیوەندییە سینتاکسییە، فراوان ناکرێن، چونکە بکەرەکانیان، رۆڵی جۆرێك لە وەسیلە دەبینن، وەك:

- رەشەبا دارەکەی شکاند.
- نەخۆشی پیاوەکەی کوشت.

فرێزە کارییە تێنەپەڕەکان، کە بکەرەکانیان کارا نەبێت، لە هەندێکیاندا، وەسیلە و هۆ تێکەڵ بەیەك دەبن، وەك:

- شارەکە به لافاو وێران بوو.

وەسیلە هۆ

جگە لەو ناوانەی لە سەرەوە باسکران، ناوی رووداوەکانیش، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، ئەم فرێزە دادەڕێژن، وەك:

- دارا بە کۆششکردن پێگەیشت.
- مرۆڤ بە تێکۆشان و کۆڵنەدان سەردەکەوێت.

ب. جێناوی کەسی

بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە" و هەندێ جار پۆست پۆزیشنی "- دا"، پێکی دەهێنن و ژمارەیەك فرێزی کاریی تێپەڕی بکەر کارا، فراوان دەکەن، وەك:

- نامەکەم بە ئەو نووسی.

هەوڵنامەی کتێب

- راسپاردەکەم بە ئەواندا نارد.

شەشەم: هۆیی

زانیاری دەربارەی هۆی روودان، یا روونەدانی کار، نیشان دەدات و دەبێتە وەڵامی پرسیارێك، کە بە "بۆچی؟" بکرێت.

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە سازی دەکەن، ئەمانەی خوارەوەن:

١. ناو

فرێزی ئەدڤێربڵی هۆیی لەو چەشنانەن، کە بە تاکە وشە دەرنابڕرێت، بەڵکو "ناو" بەیاریدەی پرێپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "لە...- دا/ا" دایدەڕێژێت.پرێپۆزیشنی "لە" لەم رووەوە، لە ئەوانی تر چالاکترە و هەندێ جار لە شێوەی لێکدراویدا دەردەکەوێت و دەبێت بە "لەبەر"، وەك:

- دارا لەبەر ژانی سەری خەوی لێ نەکەوت.
- منداڵەکە لە داخا نانی نەخوارد.

ئەو فرێزە کارییانەی، بکەرەکانیان کارانین، بەم پەیوەندییە سینتاکسییە، فراوان ناکرێن، چونکە بکەرەکانیان هۆن، لە بەئەنجامگەیاندن، یا نەگەیاندنی کارەکەدا، وەك:

- بەردەکە پەنجەرەکەی شکاند.
- لافاو شارەکەی وێرانکرد.

بەشێوەیەکی گشتی، فرێزی کاری زیاتر لە حاڵەتی نەرێدا، فرێزی ئەدڤێربڵی هۆیی وەردەگرن.

ناوی رووداوەکانیش، بە یاریدەی پرێپۆزیشنی "لەبەر"، ئەم جۆرە فرێزە پێك دەهێنن، وەك:

- ئارام لەبەر ئیشکردن نەهات بۆ سەیران.

٢. جێناوی کەسی

بەیاریدەی پرێپۆزیشنی "لەبەر"، سازی دەکەن، وەك: - من لەبەر ئێوە هاتمەوە.

حەوتەم: دووبارەکرنەوە

دووپاتبوونەوەی رووداو رادەگەیەنێت.

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە سازی دەکەن، بریتین لە:

أ. ئەدڤێرب

ئەدڤێربی "دیسان"، واتای دووپاتبوونەوەی رووداو، نیشان دەدات و لە زۆر باردا، یا ناوچەدا، مۆرفیمی بۆشی دەچێتە سەر، وەك:

هەم: هەمدیسان، هەمدیس.

ەوە: دیسانەوە، هەمدیسانەوە.

انێ: دیسانەوانێ، هەمدیسانەوانێ.

ئەم مۆرفیمانە، واتاو ئەرکی رێزمانی ئەدڤێربی "دیسان" ناگۆڕن و دەتوانن سیمای ئاخاوتنی ناوچەیی دیاری بکەن. لەم بارەدا، دەتوانین بڵێین لە "ئەتێکت" لە ئاخاوتندا، واتە دەتوانرێت، ناوچەیی قسەکەریان پێ دیاری بکرێت، لە گفتوگۆدا.[1] بۆ نموونە:

بەڵێ.. ئیمساڵێش ئەگریجە پەخشان

هەمدیسان بەهار خۆی ئەدا نیشان (دیلان. ٨١).

- منداڵەکە دیسان کەوتە ئاوەکەوە.

ئەو فرێزە کارییانەی پێ فراوان ناکرێت، کە کارەکانیان، بریتین لە: "مرد، خنکا، کوشت..."، وەك: - نەخۆشەکە دیسانەوە مرد.*

ب. ناو

بە یاریدەی دەرخەر، سازی دەکات، وەك: جارێکی تر، جارێکی دی، ئەمجارەش..."، بۆ نموونە: - جارێکی تر وانەکەم نووسییەوە.

هەشتەم: مەبەست

ئەم چەشنە فرێزە، مەبەستێك روون دەکاتەوە، کە کارێك لە پێناویدا روودەدات، یا روونادات.

دەبێتە وەڵامی پرسیارێك، کە بە "بۆچی؟" بکرێت. بەشەکانی ئاخاوتن، بەهاریکاری پریپۆزیشنی "بۆ"، کە چالاکترین پریپۆزیشنە لەم بوارەدا، پێکی دەهێنن، بۆ نموونە:

أ.ناو

ناوی "مادی"، "واتایی"، دایدەڕێژن، وەك:

-پیاوەکان بۆ دار دەچن. "ناوی مادی".

---

[1] د. شێرکۆ بابان، ٢٠٠٠، ل٤٩.

- منداڵەکان بۆ خۆشی هاتوون. "ناوی واتایی".

ئەو فریزە کارییە تێپەڕ و تێنەپەڕانەی، کە بکەرەکانیان، کارا نین و رۆڵی جیا جیا دەبینن، بەم فریزە فراوان ناکرێن، وەك:

- دیوارەکە رووخا.
- شەو سارد بوو.
- کلیلەکە دەرگاکەی کردەوە. ...هتد

ناوی رووداوەکانیش، توانای رۆنانی ئەم فریزەیان هەیە، وەك:

- ئێمە بۆ خوێندن هاتووین بۆ وانکۆ.

ب. جێناوی کەسی

- کراسەکەم بۆ تۆ کڕی.

ت. ئاوەڵناو

- نامەکەم بۆ زیرەکەکە نارد.

هەواڵنامەی کتێب

نۆیەم: تەرتیبی

بەدوایەکتر هاتنی رووداو نیشان دەدات، بەواتایەکی تر، جۆرە رێکخستنێك لە چۆنیەتی رووداني کاردا دەگەیەنێت و دەبێتە وەڵامی پرسیارێك، کە بە "چۆن؟" کرا بێت.

بەشەکانی ئاخاوتن، بە رێگەی دووبارەکرنەوە، دایدەرێژن، وەك:

أ. ناو

- منداڵەکان پۆل پۆل دانیشتوون.
- کتێبەکانی دەستە دەستە ریز کرد.

ب. ژمارە

- پێشمەرگەکان چوار چوار مەشق دەکەن.
- گۆڤارەکانی لە کتێبخانەکەدا دوو دوو هەڵگرت.

دەیەم: بەراورد

بیرۆکەی بەراوردکردن، لە (ف.ك)دا، دەگەنێت.

لەناو بەشەکانی ئاخاوتندا، ئاوەڵناوە چۆنیەتییەکان، بەیاریدەی پاشگری "- تر"، پێکی دەهێنن و ئەم واتایانەی خوارەوە دەگەیەنن:

١. بەراورد لە نێوان دوو کەس، یا دوو کۆمەڵە کەس، لە رووی چونیەتی بە ئەنجامگەیاندن، یا نەگەیاندنی کارێکدا، وەك:

- ئاسۆ لە ئاکۆ وانەکانی باشتر ئامادە کردووە.

٢. بەراورد لە نێوان دوو کاتدا، کە کارێکیان تێدا روویداوە، وەك:

- ئەمڕۆ لە دوێنێ درەنگتر چووینە دەرەوە.

٣. بەراورد لە رووی پێوانەی روودانی کارەوە، وەك:

- باران ئەمڕۆ لە دوێنێ کەمتر باری.

ئەم پەیوەندییە سینتاکسییە، ژمارەیەکی زۆر لە (ف.ك) فراوان دەکات، تەنانەت ئەوانیش، کە کارەکانیان، بریتی بوون لە: "مرد، کوشت، کۆچی دوایی کرد...هتد."، کە بەفرێزەکانی دووبارەکردنەوە و پێوانە، فراوان نەدەکران، وەك:

- باوکی لە دایکی زووتر کۆچی دوایی کرد.

یازدەیەم: هاوڕێیەتی

هاوڕێیەتی بکەر، یا بەرکار، لەگەڵ کەرەستەیەکی تردا، نیشان دەدات و دەبێتە وەڵامی پرسیارێك، کە بە "بەچییەوە؟"، "لەگەڵ چی؟"، "لەگەڵ کێ؟"، بکرێت.

بەشەکانی ئاخاوتن، بەیاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە...- ەوە، یا پریپۆزیشنی "لەگەڵ"، پێکی دەهێنن، بۆ نموونە:

أ.ناو

- نانەکەی بە ماستەکەوە خوارد.
- ئاسۆ لەگەڵ ئاکۆ چوو بۆ بازاڕ.

ب. جێناوی کەسی

- نەوزاد لەگەڵ ئێمە هات بۆ سەیران.
- دارا خوێندکارەکانی بە تۆیشەوە لە لیستەکەدا نووسی.

ت. ئاوەڵناو

- مامۆستاکان لەگەڵ زیرەکەکان دانیشتبوون.
- شارەکە بە گەورەو بچووکەوە راپەڕی.

دوازدەیەم: لێکچوون

زانیاری دەربارەی چوون یەکی و وەك یەکی کەسێك، یا شتێك، بەرامبەر بە کەسێك، یا کۆمەڵە کەسێك، شتێك، یا کۆمەڵە شتێك، دەبەخشێت و دەبێتە وەڵامی پرسیارێك، کە بە "چۆن؟" بکرێت.

پریپۆزیشنی "وەك" و پاشگری "- ئاسا"، هاریکاری بەشەکانی ئاخاوتن لە دارشتنیدا دەکەن، بۆ نموونە:

أ.ناو
- دارا وەك ئاسۆ کۆشش دەکات.
- پێشمەرگەکان شێر ئاسا پەلاماری دوژمنیان دا.

ب. ئاوەڵناو
- پیاوەکە وەك کوێر دەڕوات بە رێگادا.
- پیاوەکە کوێر ئاسا دەڕوات بەرێگادا.

ت. جێناوی کەسی
- ئارام وەك تۆ وانەکەی خوێندەوە.
- نەوزاد ئێوە ئاسا کارەکەی راپەڕاند.

هەوالنامەی کتێب

سیازدەیەم: نەرێکردن

نەرێی رووودانی کار رادەگەیەنێت.

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە سازی دەکەن، ئەمانەن:

أ.ئەدڤێرب

ئەدڤێربی "قەت"، "هەرگیز"، کە توانای دووپاتکردنەوەی هەیە و دەبێتە "هەگیزاو هەگیز"، نەرێی رووداو، نیشان دەدەن، وەك:
- قەت سەردانی ئێمە ناکات.
- هەرگیز ئەوان کاری نابەجێ ناکەن.

ب. ناو

لەباری نەناسراویدا، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە" و جێناوی نەرێکردنی "هیچ"، دایدەڕێژێت، هەموو فرێزێکی کاری، لەباری نەرێدا، بەم فرێزە فراوان دەکرێت، وەك:

- نەخۆشەکە بە هیچ جۆرێ نانی نەخوارد.
- هیچ رۆژێك لە خوێندن دواناکەوین.

ئەم فرێزە ئەدڤێربڵییە، جۆرێك لە جەختکردنیش، رادەگەیەنێت.

چواردەیەم: سەرچاوە

ئەو فرێزە ئەدڤێربڵییانەیە، کە کەرەستەی دروستکردنی مادەیەك، دەخەنە روو، یا دەستنیشانی مادەیەك دەکەن، کە بۆشاییەك داگیر دەکات، دەبێتە وەڵامی پرسیارێك، کە بە "لەچی؟" بکرێت.

لەناو بەشەکانی ئاخاوتندا، تەنیا "ناو"، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "لە"، کە چالاکترین پریپۆزیشنە لەم بوارەدا، سازی دەکات و ژمارەیەکی سنووردار لە (ف.ك) فراوان دەکات، بەتایبەتی ئەوانەی کارەکانیان، بریتین لە: "سازکرد، دروستکرد، پێکهێنا، و چەند کارێکی تریش"، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە:

خانووەکەی لە خشت دروستکرد.

دەرکەوتنی ئەم فرێزە، لە رۆنانی سەرەوەی هەندێ (ف.ك)دا، دەبێتە هۆی نا رێزمانی رستە، بەتایبەتی لەگەڵ ئەوانەدا، کە بکەرەکانیان ناوی پیشەن، وەك:

- دارتاشەکە کورسییەکەی لە تەختە دروستکرد.*
- دارتاشەکە کورسییەکەی دروستکرد.

بەڵام ئەگەر ویسترا، سەرنج بۆ جۆری کەرەستەی دروستکردنەکە رابکێشرێت، ئەوا دەردەکەوێت، وەك:

- دارتاشەکە کورسییەکەی لە تەختەی ئێرانی دروستکرد.

پازدەیەم: جەختکردن

جەختکردنە سەر روودان، یا روونەدانی کارێك دەگەیەنێت.

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە دایدەڕێژن، بریتین لە:

أ.ناو

ژمارەیەك ناوی واتایی، راستی، دڵنیایی، شك، گومان ..."، بە یاریدەی پریپۆزیشنەکانی "بە" و"بێ"، دایدەڕێژن.

دەتوانرێت، فرێزە کارییەکانی، بەگشتی پێ فراوان بکرێن، وەك:

- ئەوان بە دڵنیایی چوون بۆ بازاڕ.
- بێ گومان ئەم کارە کاتی زۆری دەوێت.

ئەو فرێزە بەندانەی بۆ "سوێند خواردن" بەکاردەهێنرێن، جۆرێکن لە فرێزی ئەدڤێربڵی جەختکردن، وەك:

- بەخوا دوێنێ هاتم بۆ لات.

ب. ژمارە

ژمارەی "دوو"، "سی"، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بێ"، سازی دەکەن، کە بووە بە دانەیەکی ئامادەکراو لە زماندا و فۆرمێکی چەسپاوی وەرگرتووە، وەك:

- دارا بێ سێ و دوو وەڵامی مامۆستای دایەوە.

هەولێنامەی کتێب

شازدەیەم: هەندێتی (تبعیچ)

ئەم فرێزە ئەدڤێربڵییە، گشت نیشان دەدات "بکەر، یا بەرکار"، بەشێکی پەیوەندی بە روودان، یا روونەدانی کارێکەوە دەبێت، یا ئەرکی رووداوێکی دەکەوێتە سەر. پریپۆزیشنی "لە"، هاریکاری بەشەکانی ئاخاوتن، لە سازکردنیدا دەکات، بۆ نموونە:

أ.ناو

- نانێکم لە نانەکان خوارد.
- نەخۆشێك لە نەخۆشەکان مرد.

لەو رستانەدا، دەتوانرێت ناوی بەش نەبرێت، تەنیا ئاماژە بۆ ژمارەکە بکرێت:

- چوار لە خوێندکارەکان هاتن.

ب. ئاوەڵناو

- زیرەکێك لە زیرەکەکان هات.
- ئازایەك لە ئازاکان رۆیشت.

ت. جێناوی کەسی

جێناوە کەسییە کۆیەکان دایدەڕێژن، وەك:

- یەکێك لەوان هات.
- دوو خوێنکار لە ئێوە دەرنەچوون.

حەڤدەیەم: دەرهاویشتن

کەسێك، یا شتێك لە حوکمێك جیا دەکاتەوە، کە سەپێنراوە بەسەر کەسێك، یا شتێکی تر لە رستەیەکدا.

پریپۆزیشنی "بێ"، هاریکاری بەشەکانی ئاخاوتن لە دارشتنیدا دەکات، وەك:

أ.ناو

- کتێبەکانم بێ دەفتەرەکان کڕی.
- نانەکەم بێ چا خوارد.

ب. جێناوی کەسی

- خوێندکارەکان بێ ئێوە هاتن بۆ سەیران.
- ئیشەکەی بێ تۆ کرد.

هەواڵنامەی کتێب

هەژدەیەم: ئەنجام

ئەنجامی روودان، یا روونەدانی کارێك دیاری دەکات، دەبێتە وەڵامی پرسیارێك، کە بە "بەچی؟" بکرێت. پریپۆزیشنی "بە"، هاریکاری بەشەکانی ئاخاوتن، لەسازکردنیدا دەکات، بۆ نموونە:

أ.ناو

- ئێمە تۆمان بە نوێنەری خۆمان هەڵبژارد.

ب. ئاوەڵناو

- ئەوان تۆیان بە زیرەکی پۆلەکە لە قەڵەم دا.

نۆزدەیەم: پێچەوانە

بارودۆخێك رادەگەیەنێت، کە بە پێچەوانەیە لەگەڵ بارودۆخی روودانی کاری رستەکە. "ناو"، بەیاریدەی پریپۆزیشنی "لەگەڵ"، پێکی دەهێنێت، وەك:

- دارا لەگەڵ ئەو زیرەکییەشدا لە تاقیکردنەوەکەدا دەرنەچوو.
- کچەکە لەگەڵ ئەو جوانییەشدا کەس داوای ناکات.

هەندی جۆری فریز ئەدڤێربلێیەکان، واتاکانیان لەیەکترەوە نزیکن و زۆر جار تێکەڵ بەیەکتری دەبن و دەشێ لە شوێنی یەکتر بەکاربهێنرێن، واتە دەگونجێت فرێزێك زیاتر لە واتایەك بگەیەنێت، بۆ نموونە:

١. مەبەست و هۆ: - ئێمە بۆ خوێندن هاتووین.
٢. وەسیلە و هۆ: - پیاوەکە بە نەخۆشی مرد.
٣. کات و چۆنیەتی: - کە نەوزاد هاتەوە، ئارام دەست بەجێ هات بۆ لای.
٤. کات و نەرێ: - هەرگیز ئاسۆ لە وانەکانی دواناکەوێت.
٥. سەرچاوە و وەسیلە: - خانووەکەی بەخشت/ لە خشت دروستکردووە.
٦. شوێن و چۆنیەتی و پێوانە: - دلێرم لە دوورەوە بینی.
٧. دووبارەکردنەوەو پێوانە: - جارێکی تر وانەکەم نووسیەوە......هتد.

٢- ئەو فرێزە ئەدڤێربلێیانەی ئەرکی یاریدەدەر دەبینن:

فرێزە ئەدڤێربلێیەکان لەم ئەرکەیاندا پێویستی دەردەبڕن، دەیانهێنێتە ئاراوە و لەم بارەدا (ف.ك) فراوان ناکەن. شێوازی دارشتنی کار، لە ڕێژەی "رابردووی ئینشائی و رانەبردووی ئیلزامی"دا، بۆ گەیاندنیان، پێویستییان بەم چەشنە فرێزە هەیە. لەناو جۆرەکانی فرێزی ئەدڤێربلێدا، ئەمانەی خوارەوە، ئەرکی یاریدەدەر دەبینن:

یەکەم: دوو دڵی وشیان[١]

گومان و دوو دڵی لە ڕوودان، یا ڕوونەدانی کاردا، نیشان دەدات، ئەدڤێربی "ڕەنگە"، ئەم ئەرکە دەبینێت، هەروەها فرێزەکانی "لەوانەیە، لەوە دەچێ، بلێی..."،

---

[١] مصطفی خرم دل، ١٣٤٧هـ، ص١٥٣.

هەمان ڕۆڵ جێبەجێ دەکەن. ئەم فرێزە، کاری ڕانەبردووی ئیلزامی و ڕابردووی ئینشائی تەواوی پێ دەردەبڕرێت، وەك لەم ڕستانەی خوارەوەدا، ڕوونکراوەتەوە:

- ڕانەبردووی ئیلزامی: - ڕەنگە ئەمڕۆ بچم بۆ دهۆك.
- ڕابردووی ئینشائی تەواو: - لەوە دەچێ ئارام ڕاپۆرتەکەی نووسیبێت.

دووەم: هیواو ئاوات[1]

ئومێد و ئارەزوو لە ڕوودان، یا ڕوونەدانی کارێك نیشان دەدات. لە تایبەتێتی ئەم فرێزە ئەوەیە، کە تایبەتە بە دەربڕینی کاری ڕابردووی ئینشائی "سادە، بەردەوام، دوور". ئەدڤێربەکان "خۆزگە، بریا، کاشکی"، ئەم ئەرکە دەبینن، وەك لەم ڕستانەی خوارەوەدا دیارە:

- ڕابردووی ئینشائی سادە: - خۆزگە/ بریا/ کاشکی نانم خواردبا.
- ڕابردووی ئینشائی بەردەوام: - خۆزگە/ بریا/ کاشکی نانم بخواردایە.
- ڕابردووی ئینشائی دوور: - خۆزگە/بریا/ کاشکی نانم خواردبووایە.

وشەی "خۆزگە"، وەك بینرا، چالێکی ئەدڤێربلی پڕ دەکاتەوە، بەڵام لەسەرچاوە ڕێزمانییە کوردییەکاندا، بەجۆرێکی تر لە قەڵەم دراوە، بۆ نموونە: لیژنەی دەستووری زمانی کوردی[2]، دەڵێت: ((ئەم وشەیە، هەندێ جار وەکو واژەیەکی فرهەنگی بەکاردێ، وەك "خۆزگەکەم هاتە دی."، جا لەبەر ئەوەی ڕاناوەکان وەردەگرێ، تعریف دەکرێت و دەبێ بە بەشێك لە بەشە سەرەکییەکانی ڕستەو بە وشەیەکی فەرهەنگی سەربەخۆ لە قەڵەم دەدرێ، بەڵام هەندێ جار، وەکو پارتێکڵی ئامرازی بەکاردێ، کە واتاکەی لەگەڵ بەشەکانی دی ڕستە دەستنیشان دەکرێ، وەکو "خۆزگە وا بووایە")).

سەبارەت بە وشەی "بریا"یش، لیژنە دەڵێت: ((ئەم وشەیە، وەکو پارتیکڵ، لە ڕێزمانی کوردیدا باسکراوە و هەوڵدراوە لەم ڕووەوە، واتاکەی بخرێتە ڕوو)).

---

[1] رشید یاسمی، ملك العرا بهار، بدیع الزمان فروزانفر، عبد العقیم قریب، جلال همائی، ١٣٧٨، ص٢٠٠.

[2] لیژنەی دەستووری زمانی کوردی، ١٩٨٥، ل٢٦.

لیژنە- پاش لێکۆڵینەوە- رای وایە، کە ئەم وشانە لە زمانی کوردیدا، بۆ واتای روونەدە- تەمەنا"، بەکارهاتووە.

٣- ئەو فرێزە ئەدڤێربلییانەی ئەرکی تەواوکەر دەبینن

هەندێ کار، بۆ تەواوکردنی واتاکانیان داوای ئەدڤیربڵ دەکەن، لەم بارەدا ئەرکی تەواوکەر دەبینن و بە کەرەستەیەکی بنجی دادەنرێن و گرنگییان، لە گرنگی بەرکار بۆ کاری تێپەڕ، کەمتر نییە. مەبەستیش لە تەواوکەر، ئەو کەرەستانەن، کە لەگەڵ کاردا دێن و رستە دەکەنە رستەیەکی رێزمانی و واتایەکی تەواوی پێ دەبەخشێت.[١]

بە بۆچوونی ئێمە، تەواوکەر ئەو کەرەستانەیش دەگرێتەوە، کە واتاو مەبەستی قسەکەر لە رستەیەکەوە بۆ یەکێکی تر، دەگۆڕن.

ئەو فرێزە ئەدڤێرلێییانەی، ئەم ئەرکە دەبینن، بریتین لە:

یەکەم: پرسیاری

پرسیار دەربارەی ئەم لایەنانەی رووداو دەکات:

١. کات: - کەی هاتیت؟

٢. شوێن: - بۆ کوێ دەچیت؟

٣. چۆنیەتی: - وانەکەت چۆن نووسیوە؟

٤. پێوانە: - کتێبەکەت بە چەند کڕی؟

٥. وەسیلە: - بەچی هاتیت؟

٦. هۆیی: - دارابۆ/ بۆچی نەهات بۆ زانکۆ؟

٧. مەبەست: - بۆچی دەچن بۆ بازاڕ؟

٨. هاوڕێیەتی: - نانەکەت بە چییەوە خوارد؟

٩. سەرچاوە: - ئەم خانووە لە چی دروستکراوە؟ ...هتد.

ئەم فرێزە ئەدڤێربلییە، کەرەستەیەکی تەواوکەرە، لە رستەی پرسیاردا و کار دەکاتە سەر مەبەستی قسەکەر، بۆ نموونە: رستەیەکی پرسی، وەك: "هاتیت؟"، بێ بوونی فرێزێکی ئەدڤێربلی پرسیاری، وەڵامەکەی "بەڵێ"، یا "نەخێر"ە، ئەم رستەیە، بەپێی

---

[١] Ameen, W.O ١٩٧٩, P.١٤

چەشنی ئەو فرێزە ئەدڤێربڵییە پرسیارییەی، کە تیایدا دەردەکەوێت، وەڵامی جۆراو جۆر هەڵدەگرێت، بۆ نموونە: "کەی؟"، وەڵامێکی تایبەت بەخۆی هەیە، "لە کوێوە؟"، وەڵامێکی جیاوازی دەبێت.

هەر ئەدڤێربڵێکی پرسیاری، لەبەر ئەوەی وەڵامێکی تایبەت بەخۆی هەیە، واتاو مەبەست لە رستەیەکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕن و (ف.ك) فراوان ناکەن و ئەو وەڵامەی، کە بە هۆیانەوە دەست دەکەوێت، فراوانی دەکات.

دووەم: <u>فرێزی ئەدڤێربڵی گۆڕینی حاڵەت لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر</u>

گۆڕانی حاڵەتی بکەر، یا بەرکار دیاری دەکات، "ناو"، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، یا "ە"، پێکی دەهێنێت. ئەو فرێزە کارییانەی، کارەکانیان بریتین لە "بوو"، یا "کرد"، لە کاتێکدا، کە واتای "گۆڕان" بگەیەنن، ئەم چەشنە فرێزە، بۆ تەواوکردنی واتاکانیان، رادەکێشن. وەك لەم رستانەدا، روونکراوەتەوە:

- ئاوەکە بوو بە سەهۆڵ.
- یارییەکەی کردە ناخۆشی.

جگە لەم دوو فرێزە، کە تەنیا ئەرکی تەواوکەر دەبینن، چەشنەکانی تر، وەك: "شوێن، کات، چۆنیەتی، پێوانە، سەرچاوە، وەسیلە، ئەنجام..."، بەپێی جۆری کار، دەتوانن ئەم ئەرکە نیشان بدەن، کەواتە لەناو جۆرەکانی فرێزی ئەدڤێربڵیدا، تایبەتمەندێتی و گشتێتی هەیە، لە رووی ئەو ئەرکەوە، کە لە (ف.ك)دا، دەیبینن.

چەشنەکانی ئەدڤێربڵی تەواوکەر:

بەشێوەیەکی گشتی، سێ چەشن ئەدڤێربڵی تەواوکەر دیاری دەکرێت:

◆ئەوانەی هاوبەشی رۆنانی (ف.ك) دەکەن:

چوار جۆر (ف.ك) بە یاریدەی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان ساز دەبێت:

١- ف. ئە+ ك: - دارا لە بازاڕ بوو.
- بنێشتەکە بە دەستمەوە لکا.

٢- ك+ ف. ئە: - ئاوەکە بوو بە سەهۆڵ.
- کارەکە کەوتە سبەینێ.

٣- ب+ ف. ئە+ ك. - ئیمە تۆ بە زیرەك دەزانین.
- ئەوان ئێمەیان بە ئازا لە قەڵەم داوە.

٤- ب+ ك+ ف. ئە   - مناڵەکە بەردی گرتەماڵەکە.

- دارا کتێبەکەی خستە ئاوەکەوە.

هەندێ کار، جۆرێ لە ئەدڤێربڵ، بەلای خۆیاندا رادەکێشن و بەمەیش چارەسەری تەمومژی و لێڵی واتا دەکرێت و رستە لە لێڵییەوە، بەرەو روونی دەچێت، بۆ نموونە:

١- کاری "پێدەگات"، پێویستی بە "کات" هەیە، وەك:

- ترێ پێدەگات. (رستەیەکی لێڵە).

- ترێ لە هاویندا پێدەگات. (رستەیەکی ئاشکرایە).

٢- کاری "دەردەهێنرێت"، "سەرچاوە" وەردەگرێت، وە:

- دەرمان دەردەهێنرێت. (لێڵ).

- دەرمان لە گیا دەردەهێنرێت. (ئاشکرا).

٣- کاری "دەشۆرێت"، داوای "چۆنیەتی" دەکات، وەك:

- جلەکانی دەشۆرێت. (لێڵ).

- جلەکانی بە ئاسانی دەشۆرێت. (ئاشکرا).

٤- کاری "ژیا/ دەژی"، "شوێن" بەلای خۆیدا، رادەکێشێت، وەك:

- خەڵك ماوەیەکی زۆرە دەژی. (لێڵ).

- خەڵك ماوەیەکی زۆرە لەم وڵاتەدا دەژی. (ئاشکرا).

- ئەوان زۆر ژیاون. (لێڵ).

- ئەوان لێرە زۆر ژیاون. (ئاشکرا). ....هتد.

بەهای تایبەتی ئەدڤێربڵە تەواوکەرەکان، لە رۆنانی پەندی پێشینان و ئیدیۆمدا، دەردەکەوێت. لێرەدا چەند نموونەیەك، بۆ ئەم مەبەستە، دەهێنینەوە:

١- رووناکی مانگە شەو، سەر لە ئێوارە دیارە. "کات".

٢- سەری لەبەر هەتاو، سپی نەکردووە. "شوێن".

٣- بەزستانان پینەو پەڕۆ، بە هاوینان قنج قنج بڕۆ. "کات"، "چۆنیەتی".

٤- دوژمنی خۆی، بەشەکر دەخنکێنێت. "وەسیلە".

٥- هەژدە هەژدە قسە دەکات. "تەرتیبی".

٦- خوا کڵاوی بۆ بەڕوو کردووە. "مەبەست".

٧- سەد ساڵ بکەیت بێگانە پەرستی، دوایی هەر دەهێنی نوشستی. "پێوانە".

♦ ئەو جۆرانەیان، کە هاوبەشی رۆنانی کاری لێکدراو دەکەن:

هەندێ کار، جۆرێك لە فرێزی ئەدڤێربلێ، بەلای خۆیاندا رادەکێشن و لەگەڵیاندا، کارێکی لێکدراو پێك دەهێنن، لە خوارەوە هەندێ لەو کارانە، بە نموونە دەهێنینەوە، کە بەم رێگەیە ساز بوون.

١.شوێن+ کرد: کارەکانی بواری واتایی (لەبەرکردن)، بەم رێگە رۆنراون، وەك: "لەسەر کرد، لەپشت کرد، لەمل کرد، لەبەرکرد، ." ملوانکەکەی لە مل کرد.

٢.شوێن+ دا: "بەشاندا دا، لەیەخە دا..." چاکەتەکەی بەشاندا دا.

٣.چۆنیەتی+ دا: "بەکرێ دا، بە قەرزا دا..." خانووەکەی بەکرێ دا.

٤.چۆنیەتی+ کەوت: "بێ ناز کەوت..." دوای نەمانی باوکی، بێ ناز کەوت.

٥.چۆنیەتی+ هات: "بەئاگا هات..." لەپڕ نەخۆشەکە بە ئاگا هات.

٦.چۆنیەتی+ کرد: "بەپەندکرد، بەدزکرد" پیاو خراپەکەیان بەپەند کرد.

٧.وەسیلە+ کەوت: "بە بۆن کەوت..." منداڵەکە بە بۆن کەوت...هتد.

♦ ئەو فرێزە ئەدڤێربلییانەی، واتاو مەبەست لە رستەیەکەوە بۆ رستەیەکی تر دەگۆڕن:

هاتنی فرێزە ئەدڤێربلێیەکان لە رستەی نەرێدا، واتاو مەبەست دەگۆڕن، بە بۆچوونی ئێمە، ئەم دیاردەیە، گرنگترین جیاوازییە، لە نێوان رستەی ئەرێ و نەرێدا، بۆ نموونە: لە رستەکانی

- وانەکەی نووسی

- وانەکەم بەدەست نووسی.

واتای و مەبەست یەکە و نەگۆڕاوە، ئەرکی فرێزی ئەدڤێربلێ "بەدەست"، تەنیا زانیاری لە بارەی وەسیلەی بە ئەنجامگەیاندنی کاری "نووسی"یەوە، دەردەخات، بەڵام لە رستەی نەرێدا، ئەرکی فرێزی ئەدڤێربلێ گەیاندنی زانیاری نییە، بەڵکو قسەکەر بە هۆیەوە، ئەو مەبەستەی دەیەوێت، بە رەوانی دەیگەنێتە گوێگر و بە لابردنی لە رستەکەدا، بە تەواوی واتاو مەبەستی قسەکەر دەگۆڕێت، بۆ نموونە: ئەگەر کاری دوو رستەکەی سەرەوە، بکەین بە نەرێ و سەرنج لە واتاکانیان بدەین، دەبینین هەریەکەیان، واتاو مەبەستێکی جیاواز دەگەنێت، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە:

- وانەکەم نە نووسی.

مەبەستی قسەکەر لێرەدا ئەوەیە، کە وانەکەی بە هیچ جۆرێك نەنووسیوە، واتە کارەکە رووی نەداوە، بەڵام لە رستەی:

- وانەکەم بە دەست نەنووسی.

مەبەستی قسەکەر ئەوەیە، کە وانەکەی نووسیوە، بەڵام "بەدەست" نا، واتە کارەکە بە وەسیلەیەکی تر، روویداوە. نەرێی کار لەم جۆرە رستانەدا، دەگەڕێتەوە بۆ جۆری وەسیلەکەی و کارەکە لە بنجدا، روویداوە و نەرێ نییە. بەهەمان شێوە رستەکانی:

- ناچم بۆ زانکۆ.

- بەپێ ناچم بۆ زانکۆ.

واتاو مەبەستەکانیان جیاوازن، بۆ زیاتر روونکردنەوە، سەرنج لەم رستانەی خوارەوە دەدەین:

١- شوێن: دوێنێ لە بازاڕ نانم نەخوارد. # دوێنێ نانم نەخوارد.

٢- مەبەست: پیاوەکان بۆ ئیشکردن نەهاتوون. # پیاوەکان نەهاتوون.

٣. چۆنیەتی: چێشتەکە بە ساردی مەخۆ. # چێشتەکە مەخۆ.

٤. سەرچاوە: ئاسۆ کورسییەکەی لە تەختە دروست نەکرد. # ئاسۆ کورسییەکەی دروست کرد.....هتد.

لابردنی فرێزە ئەدڤێربلییەکان لە رستەی نەرێدا، جگە لە گۆڕینی واتاو مەبەست، هەندێ جار دەبێتە هۆی دروستبوونی هەڵەی واتایی، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا، روونکراوەتەوە:

- هەرگیز بەفر و باران بە هاوینان لە کوردستاندا نابارێت.

- هەرگیز بەفر و باران لە کوردستاندا نابارێت.*

تێبینی:

• فرێزی ئەدڤێربلی هۆیی لە رستەی نەرێدا، واتاو مەبەست ناگۆڕێت، بەڵکو زانیاری لە بارەی هۆی روونەدانی کارەکەوە دەخاتە روو، بۆ نموونە:

- منداڵەکە نانی نەخوارد.

- منداڵەکە لە داخا نانی نەخوارد.

لەو دوو رستەیەدا، واتاو مەبەست، هەمان شتە و نەگۆڕاوە.

• کاره فره واتاکان، واتا جیاوازەکانیان، بەهۆی فرێزە ئەدڤێربلّییەکانەوە، روونده‌بیّتەوە، بۆ نموونە:

- دارا سەرکەوت. دارا لە تاقیکردنەوەکاندا سەرکەوت.
دارا بەسەر شاخەکەدا سەرکەوت.
- هێمن دەرچوو. هێمن بەیەکەم دەرچوو.
هێمن لە ماڵ دەچوو.
هێمن سەر راست دەرچوو.

دابەشکردنی فرێزە ئەدڤێربلّییەکان بە پێی رۆنان:

فرێزە ئەدڤێربلّییەکان، بەپێی ژمارەی وشە پێکهێنەرەکانیان، دەکرێن بە سێ بەشەوە:

١- سادە. ٢- ناسادە. ٣- بەند.

١- فرێزە سادەکان:

ئەوانەن، کە لە وشەیەکی واتادار ساز بوون، وەك:

- ئەدڤێربەکان: "هێشتا، دیسان، رەنگە، خۆزگە...".
- ناوی کاتەکان: "شەو، رۆژ، پار، هاوین، زستان...".
- ئاوەڵناو: "خراپ، جوان، مەردانە، ئازایانە، درەنگ...".

هەوالنامەی کتێب

پاشگرەکانی ئەدڤێربلّ:

هەندێ پاشگر، دەچنە سەر بەشێ لەو چەشنە فرێزە، لەوانە:

١- (- ێ)

مۆرفیمی دۆخە، بۆ رەگەزی مێینەی تاك، دەچێتە سەر ئەو فرێزانەی، کە واتای کات دەگەینێن، وەك: شەوێ، هاوینێ، بەهارێ...هتد.

٢- (- ێك)

مۆرفیمی نەناسراوییە، دەچێتە سەر ناوی کاتەکان و واتای نادیاری لە کاتی رووداندا، دەگەیەنێت، وەك: شەوێك، ساتێك، ساڵێك...هتد.

زۆر جار، فۆنیمی "ك" ی لێ دەپەڕێت و دەبێت بە: شەوێ، ساڵێ...هەندێ جاریش،

دەچێتە سەر ئاوەڵناوی وەك "کەم" و دەبێت بە: "کەمێك" .

٣- (- ی)

دەچێتە سەر ئەو فرێزانەی، کە لە ناوی کاتەکان دارێژراون و واتای بەردەوامێتی دەبەخشن، وەك: رۆژی، ساڵی، مانگی...هتد.

٤- (- انە)

لە تێکڕای دیالێکتە کوردییەکاندا بەکاردەهێنرێت، هەروەها لە زمانی فارسیشدا[١]، بەر چاو دەکەوێت. دەچێتە سەر ناوی کاتەکان و واتای بەردەوامێتی لە رووداندا نیشاندەدات، وەك: رۆژانە، ساڵانە، مانگانە،. هەروەها دەچێتە سەر ناوی گشتی مرۆڤ و ئاوەڵناو، چۆنیەتی روودان دیاری دەکات، وەك: کوڕانە، پیاوانە، مەردانە، ژیرانە.

٥- (- ان)

مۆرفیمی کۆیە، دەچێتە سەر ناوی کاتەکان و واتای بەردەوامێتی لە رووداندا، دەگەیەنێت،

وەك: ئێواران، شەوان...

پێشتر لە دیالێکتی خواروودا، مۆرفیمی "- ەها" ، بە شێوەیەکی بەربڵاو، بۆکۆکردنەوەی ناو بەکارهێنراوە،ئێستا کەمتر پەنای بۆ دەبرێت و لەگەڵ چەند وشەیەکدا بە کاردێت، کە دەتوانین پێیان بڵێین " وشەی چەسپاو" ،کە هەندێکیان ناون و بەشێکیشیان ژمارەن، وەك: "ساڵەها، رۆژەها، دەیەها، هەزارەها و هەندێکی تریش".

جێی سەرنجە، ئەو وشانە ئەمڕۆ بە مۆرفیمی "- ان"یش، کۆدەکرێتەوە: دەیان جار، سەدان کەڕەت، هەزاران جار...هتد.

کەواتە مۆرفیمی کۆکردنەوەی "- ەها" ، لە رووی مێژووییەوە، کۆنترەو ئەمڕۆ مۆرفیمی "- ان" ، جێگەی پێ لەق کردووە[٢].

٦- (ئاسا)

دەچێتە سەر ناو و جێناو و ئاوەڵناو، فرێزی ئەدڤێربڵی لێکچوون، پێکدەهێنێت:

---

[١] پاشگری "-انە" لە زمانی فارسیدا، دەچێتە سەر ناوو ئاوەڵناو، فرێزی ئەدڤێربڵی کات و چۆنیەتی، دادەڕێژێت، وەك: روزانە، ماهانە، دوستانە، خردمندانە، ...هتد. (بۆ زیاتر روونکردنەوە،بڕوانە: دکتر پرویز ناتل خانلری، ١٣٧٣، ص٦٩)

[٢] وانەیەکی تایبەتی د. فاروق عومەر سدیق،زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠١/٢/٢٤.

ناو: شێرْ ئاسا، پیاوئاسا، نەوزادئاسا.....

جێناو: ئەوانئاسا، تۆئاسا،خۆتئاسا.....

ئاوەڵناو، کوێرئاسا، مەردئاسا.....

٧- (- تر)

دەچێتە سەر ئاوەڵناو، فرێزی ئەدڤێربڵی بەراوورد ساز دەکات:

ا- بەراوردی چۆنیەتی: باشتر، خراپتر...

ب- بەراووردی کات: زووتر، درەنگتر...

پ- بەراووردی پێوانە: زۆرتر، کەمتر....

٨- (- گار)

دەچێتە سەر ناوی کاتەکان،بەتایبەتی "شەو،ڕۆژ": شەوگار، ڕۆژگار.

ئەی ئەستێرەی پرشنگدار ڕێ نیشاندەری ڕێبوار

عالەم نووستوو تۆ بێدار ئاسمان ئەبڕی بە شەوگار (بەختیار زێوەر. ١٥٥)

٩- (- ش/- یش)

دەچێتە سەر ناوی کاتەکان و واتای دووبارەکردنەوە دەگەیەنێت، وەك:

شەویش، ئێستاش....

١٠- (- ەکی)

هەندێ جار بەرچاو دەکەوێت، دەچێتە سەر ناوی کاتەکان، وەك: بەیانەکی، شەوەکی،

شەوەکی بوو.. ڕێی گرتە بەر

فڕکەی ئەهات وەکو تەتەر (دیلان. ٣١٠).

٢- فرێزە ناسادەکان

ئەوانەن، کە لە دوو وشە، یا زیاتر پێکهاتوون، ئەم جۆرە دەکرێت بە سێ بەشەوە:

یەکەم: ئەوانەی بەهۆی دووبارەکردنەوەی وشەیەك سازدەبن، کە بۆ داڕشتنی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، بەرهەمدارترین ڕێگەی ناو، ژمارە، ئەدڤێرب" بێ یاریدە، یا بە یاریدەی چەند مۆرفیمێکی بەند، دووبارە دەبنەوە، وەك لە خوارەوە ڕوونکراوەتەوە:

١- ناو

- بیّ ياريده: دەستە دەستە، پۆل پۆل، كۆمەڵ كۆمەڵ...هتد.[1]

- به ياريدەى:

أ.(- او-): پشتاوپشت، دۆلاودۆڵ...

ب. (- بە-): ساڵبەساڵ، دەستە بە دەستە...

ت. (- ەو-): شاخەو شاخ، ماڵە و ماڵ...

پ. (- ان-): سەرانسەر.

٢- ئاوەڵناو

- بیّ ياريده: جوان جوان، كەم كەم، تیرتیر...هتد.

- بەياريدەى:

١- (- او-): دووراو دوور، نزیكاونزیك...

٢- (- بە-): دوور بە دوور، نزیك بە نزیك...

- بیّ ياريده: دوو دوو، چوار چوار...هتد.

- بەياريدەى ا- (- او-): يەكاويەك.

ب- (- بە-): يەك بەيەك، دوو بەدوو ...هتد.

٣- ئەدڤێرب

ئەدڤێربى "هەرگیز" ، بە ياريدەى(- او=)، دووبارە دەبێتەوە: هەرگیزاو هەرگیز.

تێبینی:

ئەو فرێزە ئەدڤێربڵێیانەى، كە ئاوەڵناو بەم ڕێگەیە سازى دەكات، واتا بە هێز دەكات.

ب- جگە لە ڕێگەى دووبارەكردنەوە، بەشەكانى ئاخاوتن، بە چەند ڕێگەیەكى تر، فرێزە

نادەسكان پێكدەهێنن، لەوانە:

- ناو

أ. ناو+ناو: پارپاییز، دوێنیّ شەو...

---

[1] لە دارشتنى ئەم چەشنە فرێزەدا، سوودم لە د.ئەورەحمانى حاجى مارف، ژمارەو ئاوەڵكردار،١٩٩٨،وەرگرت، جگە لە زانيارى و بۆچوونى تايبەتى خۆم.

لەم بارەدا، هەندێ جار، مۆرفیمی دۆخی "- ێ"ی رەگەزی مێینەی تاك، دەردەکەوێت، وەك: پار بەهارێ، پارزستانێ...

ب. ناو+ "بەرەو" + ناو: سەر بەرەو خوار، سەر بەرەو ژوور...

ت. ناو + "لە" + ناو: سەر لە بەیانی، سەر لە ئێوارە...

پ. ناو + "و" + ناو: دەم و دەست، شەو و رۆژ...

ج. ناو + "و/ەو" + ئەو وشانەی کە ئێستا سەربەخۆ بەکار نایەن: تاك و تەرا، دەستەوسان...

ح. "دەم" + "- ەو- " + ناوی کاتەکان: دەمەو بەهار، دەمەو ئێوارە...

خ. ناو + "ەو- " + ناو: دەستە و ئەژنۆ.

د. ناو + "بە" + ناو: دەست بە جێ......هتد.

• ئاوەڵناو

ئاوەڵناو + "و" + ئاوەڵناو: تێر و پڕ، دوور و نزیك...

دەتوانرێت ئەم فرێزە، بە هۆی لێکدانی دوو بەشی ئاخاوتنیشەوە، دابڕێژرێت، بۆ نموونە:

أ- ناو + ئاوەڵناو: بەیانی زوو، شەو درەنگ...

ب-ئاوەڵناو + "بە" + ناو: پڕبە دڵ، پڕ بە دەم...

ت-ژمارە+ناو: چوار ساڵ، دوو رۆژ...

پ-ئاوەڵناو + ناو: زۆر شەو، کەم بەیانی...

ج- ئامرازی نیشانە + ناو: ئەم پایزە، ئەو رۆژە...

ح- جێناوی دیار + ناو:هەموو ساڵێك، هەموو هەفتەیەك...

خ- جێناوی نەرێ + ناو: هیچ رۆژێك، هیچ شەوێك...

د- ناو + "لە" + ئاوەڵناو: سەر لە نوێ.

دووەم: ئەوانەی، لە ناوێك، کە سەرە، یا دەرخراوە، لەگەڵ دەرخەرێك، یا زیاتر، پێکدێن و بە هۆی ئامرازی "ی" ی خستنەسەرەوە، بەیەکەوە گرێ دەدرێن[1]، وەك:

---

[1] بۆ ئەم زانیاریانە، سودم لەم سەرچاوانەی خوارەوە وەرگرت:

ا-ئیرنسیت مەکارۆس، و: محمد معروف فتاح، رۆشنبیری نوێ، ژ١١٥، ١٩٨٧، ل١٢٨

کتێبخانەی کوردستان

" هەفتەی رابردوو، شەویْ زستان، بەیانیانی هاوین، جارێکی دی...هتد." .

ئەم چەشنە فرێزە، بە دوو رێگا فراوان دەكرێت:

١- بەزیاد كردنی دەرخەرێك لە پێش فرێزەكەوە، وەك:

"هەموو بەیانیانی هاوین، ئەم هەفتەی رابردووە...هتد." .

٢- بە زیاد كردنی فرێزێكی خستنە پاڵ، یا دەرخەرێك، لە دوای فرێزەكەوە، وەك:

"شەوانی زستانی ساڵی پار، ئێوارانی بەهاری جاران...هتد." .

٣- فرێزی بەند

ئەوانەن، كە بەیاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنەكان، دارێژراون." پریپۆزیشنەكان، مۆفیماتی خزمەتگوزاری بەشە ئاخاوتنی زمانی كوردین و سروشت و پێویستی زمانەكە، وای خواستووە كە دروستیان بكات و لە بنەڕەتدا، مۆرفیمێكی واتاداربوون بە گوێرەی تێپەڕینی كات و پێشكەوتنی زمان، گۆڕراون بەم فۆڕمەی ئەمڕۆ. لە هەندێ شێوە زاری كوردیدا، شوێن و ئەركی حاڵاتیان گرتۆتەوەو بەرەبەرە جێیان پێ لەق كردوون[١] "

ماڵپەڕی کتێب

پریپۆزیشنەكان، وەك ئامرازێكی بەستن، بەشەكانی رستە، بەیەكەوە دەبەستن و خاوەنی چەند تایبەتمەندییەكن[٢]، لەوانە:

١- رواڵەتی سەربەخۆیان هەیە.

٢- لەرستەدا كار دەكەن.

٣- لەگەڵ وشەی تردا، واتای تەواو دەدەن بەدەستەوە.

زمانی كوردی، لە فرێزی بەنددا، دەوڵەمەندەو ئەمیش لە كاتێكدا دروستبوو، كە دۆخ (Case) لە زمانەكەدا نەماو دەورەكەی درا بەم چەشنە فرێزە[٣].

ب-د.محمد فاروق عمر صدیق، رۆشنبیری نوێ، ژ١٢٦، ١٩٩٠، ل٢٧-٣٨

[١] هیدایەت عەبدڵڵا محەمەد،١٩٨٩، ل ٤٢.

[٢] لیژنەی زمان و زانستەكانی كۆڕی زانیاری كورد، ١٩٧٦، ل ٣٠٤.

[٣] د. محەمەد مەعروف فەتاح، وانەكانی ڕستەسازی خوێندنی باڵا (ماجستێری زمان)، هەولێر، ١٩٩٧-١٩٩٨، لە نامەی ماجستێری (حاتەم ولیا محەمەد) وەرگیراوە.

جۆرەکانی فرێزی بەند:

١.<u>جۆری سادە،</u> کە لە پریپۆزیشن + ناو "یا"پریپۆزیشن + ناو + پۆست پۆیشن"،پێکدێت، وەك:

أ. بە: لەگەڵ:

- ناوی گشتی و تایبەتی وپیشەی مرۆڤ: بە نەوزاد، بە پیاوەکان، بە ئەندازیارەکان/ بە ئاسۆوە، بە پیاوەکانەوە، بە مامۆستاکانەوە/ بە ئارامدا، بە پیاوەکاندا، بە کرێکاندا.

- ناوی شوێن: بە بازاڕدا/ بە ئاسمانەوە.
- ناوی کات: بە شەو.
- ناوی مادی: بەدەست/ بە ئوتومبیلەکەدا/ بە پێوە.
- ناوی واتایی:بەجوانی/ بە خەفەتەوە.
- ناوی بەڕواڵەت تاك و لە ناوەڕۆکدا کۆ: بە کۆمەڵ/ بە دەستە.
- ناوی رووداو: بە گریان/ بە پێکەنینەوە.
- جێناوی کەسی: بە تۆ/ بە ئەوانەوە/ بە ئێمەدا.

ب. لە: لەگەڵ

- ناوی شوێن: لە بازاڕ/ لە هەولێرەوە/ لە زانکۆدا.
- ناوی کات: لە بەیانیەوە/ لە زستاندا.
- ناوی مادی: لە شیرْ/ لە تەختە.
- ناوی واتایی: لە خۆشیدا/ لە داخاندا.

ت. بۆ: لەگەڵ

- ناوی مرۆڤ: بۆ ئارام.
- ناوی شوێن: بۆ بازاڕ/ بۆماڵەوە.
- ناوی کات: بۆ ئێوارە.
- ناوی واتایی: بۆ خۆشی.
- ناوی رووداو: بۆ خوێندن.
- جێناوی کەسی: بۆ ئەوان.

پ. تا: لەگەڵ

- ناوی شوێن: تا بازاڕ/ تا ژوورەوە.
- ناوی کات: تا بەیانی.
- ناوی ڕووداو: تا مردن.

ج.بێ: لەگەڵ

- ناوی مرۆڤ: بێ نەوزاد.
- ناوی مادی: بێ پارە.
- ناوی واتایی: بێ گومان.
- جێناوی کەسی: بێ تۆ.

ح.وەك: لەگەڵ

- ناوی مرۆڤ: وەك ئاسۆ.
- جێناوی کەسی: وەك تۆ.
-

٢.جۆری ناسادە:

بەهۆی هەندێ وشەوە، دادەڕێژرێت، کە دەچێتە سەر پریپۆزیشنەکان، یا لە "پریپۆزیشن + فریزێکی خستنە پاڵ"، ساز دەبێت، وەك لە نموونەکانی خوارەوەداا، ڕوونکراوەتەوە: "لەسەر دارەکە، لەژێرکەپرەکەدا، بەهیچ شێوەیەك...هتد."

لەم چەشنە فریزەدا، هەندێ جار، پریپۆزیشنەکان لادەبرێن و ئەو وشانەی لەگەڵیاندا، یەکیانگرتووە، شوێنیان دەگرنەوەو ئەرکەکەیان دەبینن، بۆ نموونە:

- ئەو لەدوای من هات.   ئەو دوای من هات.

شوێنی فریزە ئەدڤێربڵییەکان لە ڕستەدا:

شوێنی فریزە ئەدڤێربڵییەکان لە ڕستەدا، بەندە بە جۆری ئەو ئەرکەوە، کە دەیبینن و بە پێی ئەم بنەمایە، شوێنیان دیاری دەکرێت.

١.لە ئەرکی سەربادا، جێیەکی چەسپاو و نەگۆڕیان نییە، بەڵکو چەشنی ئەدڤێربڵەکە، شوێنەکە دیاری دەکات.

لەم بارەدا، بە شێوەیەکی گشتی، هەموو چەشنێك لەم فرێزە"بەمەبەستی قورسایی خستنە سەر، دەتوانرێت بهێنرێتە سەرەتای رستەی (پێش بکەر)[1] "، بۆ نموونە:

- دارا نان بە دەست دەخوات.
- بەدەست، دارا نان دەخوات
- منداڵەکە جوان قسە دەکات.
- جوان، منداڵەکە قسە دەکات....هتد.

فرێزەکانی جۆری دەرەوە، بە تایبەتی "کات و شوێن"،دەکەونە دوای بکەر (پێش بەرکار)، بۆ نموونە:

- ئێمە دوێنێ نەوزادمان بینی.
- ئەوان لە بازاڕ نانیان خوارد.

ئەوانەی جۆری ناوەوەیش، هەمیشە لە کارەوە، نزیك دەبن، واتە دەکەونە دوای بەرکاار "ئەگەر لە فرێزە کارییەکەدا هەبوو"، وەك:

خوێندکارەکان وانەکانیان بە جوانی نووسییەوە.

- ئەوان کتێبەکانیان دوو دوو هەڵگرت.
- منداڵەکان نانیان کەم خوارد....هتد.

ئەو کارانەی چەمکی جووڵە و ئاراستە دەگەیەنن، فرێزی ئەدڤێربڵی شوێن، دەتوانێت لە دوایانەوە بێت، بۆ نموونە:

- میوانەکان گەیشتنە سلێمانی.
- ئەوان ڕۆشتن بۆ بازاڕ.

فرێزی ئەدڤێربڵی هۆیش، دەتوانێت لە دوای کارەکەوە بێت، وەك:

- منداڵەکە هەڵدەلەرزی لە سەرمادا.
- ئاسۆ نانی بەیانی نەخوارد لە داخا. ...هتد.

[1] د.حەمەد عەبدول فەتاح حەمە سەعید، وانەکانی ڕستیسازی زمان، کۆرسی دووەم، زانکۆی سلێمانی، ١٩٩٩-٢٠٠٠

٢.لە ئەرکی یاریدەدەریشدا، هەرچەندە شوێنی فریزەکان، لە سەرەتای رستەدا، پەسەند ترە، بەڵام لەم بارەیشدا، توانای جێگۆڕکێیان هەیە، وەك لە رستەکانی خوارەوەدا دیارە:

- خۆزگە ئەوان دەهاتن بۆ لامان. ← ئەوان خۆزگە دەهاتن بۆ لامان.
- رەنگە باران ببارێت. باران رەنگە ببارێت.

٣.لە ئەرکی تەواوکەردا، جێگۆڕکێی فریزە ئەدڤێربڵێیەکان، زۆر کەم دەبێتەوەو تەنیا لە بارێکدا، شوێنیان دەگۆڕن، کە رستە لە لێڵییەوە، بەرەو روونی بەرن، بۆ نموونە:

- ماست لە شیْر دروستدەکرێت. ← لە شیْر ماست دروستدەکرێت.
- ترێ هاوینان پێدەگات. هاوینان ترێ پێدەگات...هتد.

بەڵام کاتێك، هاوبەشی رۆنانی فرێزی کاری، یا کاری لێکدراو دەکەن، یاری بە شوێنەکانیان ناکرێت، وەك لە نموونەکانی خوارەوەدا رونکراوەتەوە:

- دڵشاد لە بازاڕ بوو. لە بازاڕ دڵشاد بوو.*
- ئیشەکەمان کەوتە سبەینێ. سبەینێ ئیشەکەمان کەوت.*
- جلەکانم لەبەرکرد. لەبەر جلەکانم کرد*...هتد.

هەوالنامەی کتێب

شوێنی فریزە ئەدڤێربڵەکان لە رستەدا، کاتێك کە بە کۆمەڵ دێن:

ئەگەر لە رستەکەیدا دوو، یا زیاتر لە فریزی ئەدڤێربڵی شوێن، یا کات کۆبوونەوە، یەکێکیان گشتی بوو، ئەوانی تر، بەشێك بوون لەو، ئەوا ریزبوونیان، لە گشتییەوە بۆ تایبەتی، یا (لە گەورەوە بۆ بچووکە)، وەك:

- میوانەکان، لە سلێمانی، لە میوانخانەی ئاشتی مانەوە.
- لە هەولێر، لە زانکۆ، لە کۆلێژی پەروەردە، نەوزادم بینی.
- دوێنێ، لای ئێوارە ئیشەکەمان تەواو کرد
- دارا، ئەمشەو، دوای نان خواردن، کاتژمێر حەوت هاتەوە.

ئەگەر چەند فرێزێکی چۆنیەتی لە رستەکەدا دەرکەوتن، هەندێ جار بە ئامرازی "و" بەیەکەوە گرێ دەدرێن و پاش و پێش خستنیان، دەکەوێتە سەر ئارەزووی قسەکەر.زمانی کوردی، لەرووی دەرکەوتنی ئەم جۆرە فرێزە، بە زنجیرە لە رستەدا، زۆر بەرهەمدارە، وەك:

- بەنەرمی و بە ڕێزەوە پێشوازی لێ کردین.
- مناڵەکان دوو دوو خێرا ڕیز بوون.

ریزکردن و پێش و پاش خستنی چەند دانەیەکی جیاوازیش، بەپێی خواست و مەبەستی قسەکەردەگۆڕێت، واتە ئەگەر مەبەستی بوو،"ی ڕووداو پێش "کات" بخات، ئەوا زووتر دەریدەبڕێت. زۆر جاریش بنەمای هاریکاری، دەور دەبینێت، واتە قسەکەر رادەیەك بۆ خواستی خۆی دادەنێت و ئەو فرێزەی بەلای گوێگرەوە گرنگە، پێشی دەخات.

لە لایەکی تریشەوە، ریزبوونەکە، هەندێ بە پلەو پایە و دەوری واتای فرێزەکان خۆیانەوە هەیە، واتە بەلای قسەکەرەوە، هەندێ لەم دەوری واتاییانە لەوانی تر سەرەگیرترن، یا رستەکە، یا ڕووداوەکە.

دەتوانین بە شێوەیەکی گشتی بڵێین:

فرێزە ئەدڤێربڵییەکانی دەرەوە، لەبەر ئەوەی بە پەیوەندییەکی توند و تۆڵ، بەکارەوە نەبەستراون، پێش ئەوانەی جۆری ناوەوە دەکەون، لە ناو چەشنەکانی دەرەوەیشدا، "کات" لە پێش "شوێن"ەوە دێت.

جۆرەکانی ناوەوەیش، بەپێی نزیکییان لە کارەوە، لە پێشدا "پێوانە" دێت، ئینجا "چۆنیەتی" و لە دواییدا، جۆرەکانی تر.

واتە: "ف.ئە" دەرەوە + "ف.ئە" ناوەوە + کار

(کات + شوێن + ...) + (.... + چۆنیەتی + پێوانە) + کار.

بۆ نموونە:

- سبەینێ لەزانکۆ راپۆرتەکە بەکۆمپیوتەر بە جوانی دەنووسم.
- مناڵەکان دوێنێ لە یاریگاکەدا بە تۆپ بە خێرایی کەمێك یارییان کرد.

ئەدڤێربڵ لە شێوەی رستەدا

- ئەدڤێربڵ، هەروەك چۆن لە فرێزدا بەرچاو کەوت، جار هەیە لە شێوەی رستەیەکی سادەیشدا دەبینرێت، کە لە چوار چێوەی رستەیەکی ئاڵۆزدا کاردەکات.

((ئاشکرایە، کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان،چەسپاو نین و شان بە شانی پێشکەوتنی ژیانی مرۆڤ،لە گۆڕان و گەشە سەندندان.

کتێبخانەی کوردستان

زمان، ئامێری چەسپاندن و بڵاوکردنەوەی ئەو پەیوەندیانەیە بەیەکتری، کە ئەمیش لە گۆڕان و پێشکەوتندایە. لە ئاستی سینتاکسدا، دەشێ بووترێ، کە لەیەکدانی چەند رستەیەکی ئاسان، قۆناغی یەکەمی پێشکەوتنە، دوابەدوای قۆناغێکی کاریگەرتر، هاتۆتە کایەوە، ئەویش سازکردنی رستەی ئاڵۆزە، کە بە گەورەترین گۆڕانی گەورەی سینتاکس و بە یەکێك لە نیشانەی پێشکەوتنی، دادەنرێت.))[1].

چەند جۆرێك ئەدڤێربڵ لە شێوەی رستەدا، دەبینرێت، لەوانە:

١- کات:

ئامرازەکانی "کە، هەرکە، هەرچەند، هەتا/ تا،کاتێ، هەرکاتێ، پێش، پاش"، هاوبەشی دارشتنی دەکەن، بۆ نمونە:

- کە تۆ رۆشتیت، ئێمە وانەکانمان نووسییەوە.
- پێش ئەوەی تۆ بێیت، دارا لێرە بوو.

٢- شوێن:

ئامرازەکانی "هەرکوێ، بۆ هەرکوێ"، هاوبەشی رۆنانی دەکەن، بۆ نموونە:

- بۆ هەرکوێ بچن، منیش دێم.
- هەرکوێ ئاژاوەی لێ بێت، ئێمە ناچین.

٣- چۆنیەتی:

ئامرازەکانی "بێ ئەوەی (کە)، چۆن"، یاریدەی پێکهێنانی دەدەن، بۆ نموونە:

- ئارام هات و بێ ئەوەی چاوەڕێی دانا بکات، رۆیشتە دەرەوە.
- رێگا بە منداڵەکە بدە، چۆن حەزی لێیە، دانیشێت.

٤- مەبەست:

ئامرازەکانی "تا، هەتا، کە، بەڵکو/ بەشکو، بۆ ئەوەی(کە)"، یاریدەی سازکردنی دەدەن، بۆ نموونە:

---

[1] وانەیەکی تایبەتی د. فاروق عومەر سدیق، زانکۆی سلێمانی،٢٠٠١/٤/٢٥, بۆ زیاتر رونکردنەوە، بڕوانە: ئی. ئا. فیگۆرۆفسکی،١٩٦٩،ل١٣٢-١٣٣

- ژنەکە چوو بۆ بازار، کە کراسێك بۆ منداڵەکەی بکڕێت.
- ئەو دەرمانانە بخۆ، بەڵکو/بەشکو پێیان چاك ببیتەوە.

هەندێ جار، بێ یاریدەدەری ئامرازی گەیەنەر، دادەڕژێت، وەك:

- چووم بۆ بازار، هاورێکانم ببینم.

٥- هۆیی:

ئامرازەکانی "چونکە، لەبەر ئەوە/ لەبەر ئەوەی، نەوەك"، هاریکاری پێکهێنانی دەکەن، بۆ نموونە:

- هێمن نەهات بۆ سەیران، چونکە نەخۆش بوو.
- دەچم بۆ لای، نەوەك گلەیی بکات.

٦- مەرج:

ئامرازەکانی "ئەگەر، تا ،هەتا، کەی، ئەگینا"، یاریدەی رۆنانی دەدەن، بۆ نموونە:

- تا ئارەق نەڕێژی، شیْرینی ناچێژی.
- بخوێنە، ئەگینا دەرناچیت.

٧- ئەنجام:

ئامرازەکانی " بۆیە، کە"، هاریکاری پێکهێنانی دەکەن، بۆ نموونە:

- دارا لە تاقیکردنەوەکاندا سەرکەوت، بۆیە دڵی خۆشە.
- چایەکە سارد بوو، کە نەمتوانی بیخۆمەوە.

٨- پێچەوانە:

ئامرازەکانی، هەرچەندە(ە)، ئەگەرچی، سەرەڕای ئەوەی (کە)"، یاریدەی داڕشتنی دەدەن، بۆ نموونە:

- دارا هەرچەندە کۆششی زۆری کرد، لە تاقیکردنەوەکەدا دەرنەچوو.

لە هەندێ باردا، رستە سەرەکییەکە، بە ئامرازی "بەڵام"،"کەچی"، دەست پێدەکات

- هەرچەندە بەفرو بارانێکی زۆر باری، بەڵام ئاو وهەوا خۆش بوو.

هەرچەندە سەعات هەشت بوو، کەچی هێشتا لەخەو هەڵنەسابوو.

٩- دەرهاویشتن:

ئامرازی "جگە لە"، کە هەندێ جار، دەبێتە "بێجگە لە"، هاریکاری سازکردنی دەکات، بۆ نموونە:

- جگە لە تۆ، کەس نەهات.
- هەموو منالّەکان زیرەکن، بێجگە لە منالّەکەی ئەوان.

١٠- هاوڕێژەیی:

ئامرازەکانی "چی، چەند"، یاریدەی ڕۆنانی دەدەن، بۆ نموونە:

- چی بچێنیت، ئەوە دەدوورێتەوە.
- چەند کار بکەیت، ئەوەندە سوود وەردەگریت.

١١- پێوان:

ئامرازەکانی "هێندە، ئەوەندە، تا ئەو رادەیەی (کە)، زیاد لەوەی (کە)، بەڕادەیەك"، هاریکاری ڕۆنانی دەکەن، بۆ نموونە:

- ئەوەندە قسەی کرد، ماندوو بوو.
- لە ڕێگادا خێرا بڕۆ، تا ئەو رادەیەی دەتوانی.

ئەدڤێربڵ لە شێوە زاری هەورامیدا

پێش ئەوەی بچینە ناو باسی فرێز و رستە ئەدڤێربڵییەکانی هەورامی، بە پێویستی دەزانین، کە سەرەتا بە شێوەیەکی کورتیش بێت، ناوی ئەو ناوچانە بەرین کە لەلایەن نووسەرانەوە، بە ناوچەی قسەکەرانی ئەو شێوە زارە دانراون.

هەورامان ناوچەیەکی پان و بەرین دەگرێتەوەو دابەشکراوە بەسەر چوار بەشدا، کە ئەمانەن:

"لهۆن، تەخت، دزلی، رەزاو"[١]

هەورامانی لهۆن بەشێکی ئێران و ئەوی تری لە عێراقدایە، کە بریتیە لەم گوندانەی خوارەوە، کە سەر بە قەزای هەڵەبجەن: "تەوێڵە، بەڵخە، سۆسەکان، دەگا شێخان، پاڵانیا، بیارە، نارنجەڵە، خەرپانی، بنجەو دەری، خارگێلان، گوڵپ، هانە تەونی، باخەکۆن، گەچینە، سەرگەت، هانەی دن، دەرەی مەڕ، زەڵم، ئەحمەد ئاوا، هانەی قوڵ، هێلان بێ و خورماڵ"[٢].

---

[١] محەمەد ئەمین هەورامانی،١٩٨١، ل ٦٩.

[٢] فوئاد حمە خورشید،١٩٨٥، ل٨٠.

جگە لەو گوندانە، فەرەیدون عەبدول محەمەد[1]، چەند شوێنێکی تری هەورامانی لهۆنی دیاریکردووە، وەك: " زەردە هاڵ، دەرەقەیسەر، شوشمیٚ، نەوسوود، تەشار، نەیسانە، شێخان (ن)، نەروی، شەڕەکان، نۆدشە، دەرە هەجیجیا (ن)، هەجیج، ناو، نوین، دزاوەر، کەیمنە، بێرواز، هانەگەرملە".

هەندیٚ لە تایبەتمەندییە مۆرفۆلۆژی و سینتاکسییەکانی هەورامی[2]

١.پێنج دەستە جێناوی لکاو، بەرامبەر بە گروپێك جێناوی کەسی سەربەخۆ، لەم شێوە زارەدا، بەرچاو دەکەون، وەك لە خوارەوە نیشاندراون:

یەکەم دەستە	دووەم دەستە	سێیەم دەستە	چوارەم دەستە	پێنجەم دەستە
م - ما ت - تا ش - شا	نیْ - نمیْ نی - ندیْ Ø- نیْ	١/ نی/انیْ- یمیْ ی - یدیْ Ø - یْ	١- میْ ی - دیْ Ø - یْ	وو/ و- می/یمیْ ی — دی/ یدیْ و — ا

هەواڵنامەی کتێب

من - ئێمه
تو — شمه
(بۆ نێر) ← ئاد– ئاذیْ
(بۆ میٚ) ← ئادە

من - ئێمە
= تۆ - ئێوە
ئەو - ئەوان

٢. جگە لە ڕێکەوتنی نێوان بکەرو کار لە جێناوی لکاودا، ئەگەر کاری ڕستە، ڕابردووی تێپەڕ بوو، ڕێکەوتن لە نێوان بەرکارو کاریشدا بەرچاو دەکەوێت، واتە ئەگەر کارەکە، ڕابردووی ئیخباری سادە بوو، بەرکار بەپێی کەس و ژمارەکەی، جێناوێکی لکاوی لە سێیەم دەستە دەداتیٚ، ئەگەر نزیك بوو، لە چوارەم دەستەو بۆ دووریش، لە دووەم دەستە

---

[1] فەرەیدون عەبدول محەمەد، ١٩٩٨، ل ٥.

[2] لە دیاریکردنی ئەو تایبەتمەندییانەدا، سودم لە نامەی دکتۆرای (فەرەیدون عەبدول محەمەد،١٩٩٨) وەرگرت.

دەیداتێ. ئەگەر رابردووی ئینشائی "سادە،دوور" بوو، لە دووەم دەستەو بۆ نزیکیش، لە پێنجەم دەستە، جێناوی دەداتێ، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا روونکراونەتەوە:

دوور – وەشڵەی ئاد منش نویستەبیەبیێنی.

وەشڵەی ئاد منش نویستیبیبیبیێنی. (خۆزگە ئەو منی نووسیبوایە)

٣. جۆرەکانی رابردووی ئیخباری

١- سادە: - ئاد منش نویستانی. (ئەو منی نووسی)

٢- نزيك: - ئاد منش نویستەنا.

- ئاد منش نویستینا. (ئەو منی نووسیوە)

٣- دوور: - ئاد منش نویستەبینی.

- ئاد منش نویستتیبینی. (ئەو منی نووسیبوو).

رۆنانی کارەکان، لەم خشتەیەی خوارەوەدا، روونکراوەتەوە:

کار	رەگی رابردوو	مۆرفیمی نێر	مۆرفیمی مێ	نیشانەی جۆری کار	جێناوی کەسی لکاو
نۆیستانی	نۆیست	—	—	—	انی
نۆیستەنا	نۆیست	ـە	—	ن	:
نۆیستینا	نۆیست	—	ی	ن	ا
نۆیستەبینی	نۆیست	ـە	—	بی	نی
نۆیستیبینی	نۆیست	—	ی	بی	نی

جۆرەکانی رابردووی ئینشائی

١- سادە: - وەشڵەی ئاد منش نویستەبیێنی.

- وەشڵەی ئاد منش نویستیبیێنی. (خۆزگە ئەو منی بنوسیایە).

٢- نزيك: - رەنگا ئاد منش نویستەبو.

هەواڵنامەی کتێب

رەنگا ئاد منش نویستیبو.   (رەنگە ئەو منی نووسیبێت).

کار	رەگی رابردوو	مۆرفیمی نێر	مۆرفیمی مێ	نیشانەی جۆری کار	جێناوی کەسی لکاو
نویستەبییێنیْ	نۆیست	ـە	—	بییێ	نیْ
نۆیستیبییێنیْ	نۆیست	—	یْ	بییێ	نیْ
نۆیستەبو	نۆیست			ب	و
نۆیستیبو	نۆیست	ـە	—	ب	و
		—	یْ		

کار	رەگی رابردوو	مۆرفیمی نێر	مۆرفیمی مێ	نیشانەی جۆری کار	مۆرفیمی نێر	مۆرفیمی مێ	نیشانەی جۆری کار	جێناوی کەسی لکاو
نۆیستەبیەبییێنیْ	نۆیست	ـە	—	بی	ـە	—	بییێ	نیْ
نۆیستیبیبییێنیْ	نۆیست	—	یْ	بی	—	یْ	بییێ	نیْ

هەواڵنامەی کتێب

٣- بەرکاری کاری رابردووی ئیخباری ((نزیك و دوور))، لەگەڵ رابردووی ئینشائی ((سادەو نزیك و دوور))، بەپێی رەگەزەکەی، مۆرفمێکی نێرینە و مێیینە دەدات بەکار، وەك لە نموونەکانی سەرەوەدا، روونکراوەتەوە.

٤- کاری رابردووی ئیخباری بەردەوام، لە رەگی رانەبردوو، سازدەکرێت.

بۆ نموونە:- کە تو ئامادی، من نامەکەی نۆیسیْنیْ (کە تۆ هاتی، من نامەکەم دەنووسی)

نۆیسیْنیْ = رەگی رانەبردوو (نۆیسـ) مۆرفیمی جۆری کار (یْ) + جێناوی لکاو (نیْ)

٥- ئەگەر کاری رستە، رابردووی تێپەڕ بوو، بکەر مۆفیمی دۆخ وەردەگرێت،کە بریتیە لە"Ø"، یا"ی" بۆ نێر و "ـە"، یا"ی" بۆ مێ.

وەك:

- نەوزاد/ نەوزادی نانش وارد. (نەوزاد نانی خوارد).
- شیلانە/ شیلانیْ نانش وارد.(شیلان نانی خوارد).

ئەگەر رابردووی تێپەڕ، یا رانەبردوویش بوو، مۆرفیمی دۆخ، تەنیا لەسەر بکەری مێینە دەردەکەوێت، کە بریتیە لە "ـە"، وەك:

- نەوزاد وت. (نەوزاد نووست).
- نازدارە وتە. (نازدار نووست).
- رزگار نان موەرو. (رزگار نان دەخوات).
- ناسکە نان موەرو. (ناسك نان دەخوات).
- بەرکاری هەموو ئەو کارانەی، لە رەگی رانەبردوو دادەڕێژرێت، دەکەونە دۆخەوە، بەمەرجێك ناسراو بن، مۆرفیمی ناسراویش، "ەکە"یە بۆ رەگەزی نێرو "ەکی"یش بۆ رەگەزی مێ.
- مۆرفیمی دۆخ لەم بارەدا، "ی" دەبێت بۆ نێر و "ێ" بۆ مێ و "ا"یش بۆ کۆ، ئەو کارانەش بریتین لە:
- رانەبردووی ئیخباری
- من دارای وینوو. (من دارا دەبینم). من کورەکا وینوو. (من کوڕەکان دەبینم).
- من نازداریْ وینوو. (من نازدار دەبینم).
- ئیشتای: - دارا ئیشتای ئامان. (دارا هێشتا نەهاتووە).

ئاذیْ ئشتای ئاذیْ ئشتای ویْشا ئامادە نەکەردەن. (ئەوان هێشتا خۆیان ئامادە نەکردووە).

- ناو
- فرێزی ئەدڤێربلی کات بە هەموو جۆرەکانییەوە، پێکدەهێنێت، وەك:
- کاتی نادیار: یاسای دارِشتنی، بریتییە لە:

ناوی کات + ـیْو، یا ـ یْوە

- بۆ نموونە:
- **رۆیْو مەو پەی لایت (مەونە لات). (رۆژێك دێم بۆ لات).**

شەوێوە لۆایی ْپەی بازاری. (شەوێك چووین بۆ بازاڕ).

- کاتی دەست پێکردنی ڕووداو:

- بەم یاسایانەی خوارەوە، دەگەیەنرێت:

- (جە) + ناوی کات +=ۆ

- (جە) + ناوی کات+=ۆن

نەوزاد (جە) هیزیۆ لۆان پەی کەرکوکی.

نەوزاد (جە) هیزیۆ لۆان پەی کەرکوکی. (نەوزاد لە دوێنێوە چووە بۆ کەرکوك).

- کاتی جێگیر:

- ناوی کاتەکان، وەك (هیزی: دوێنیٚ)، (سەبای: سبەینیٚ)، (ساعبی ْ : بەیانی)، (ویرەگا: ئێوارە)، (پەرێ: پێری)، (وەهار: بەهار)، (زمسان : زستان)، (شەویْ: شەو) .....هتد.، پێکی دەهێنن، وەك:

- سەبای کوڕە زیرەکەکەی وینوو. (سبەینیٚ کوڕە زیرەکەکە دەبینم).

- نەوزاد هێزی ئاما. (نەوزاد دوێنیٚ هات).

- من وێرەگا وتانیْ. (من ئێوارە نووستم). فۆنیمی "و" کاتێك نیشانەی "^"ی لەسەر بێت، لە کاتی گۆکردندا، لە نێوان(و- ڤ)دا دەبێت، "ی"یش، کە نیشانەی "ْ"ی لەسەر بێت، بەرامبەر بە بزرۆکە، لە ئەلف و بێی لاتینیدا، دەوەستێت.

- کاتی کۆتای پێهێنانی ڕووداو:

- بەم یاسایەی خوارەوە، سازدەکرێت:

- تا + ناوی کات

- ئادە تا ساعبیْ وتە. (ئەو تا بەیانی نووست).

- مەبەست لە (ئەو) لێرەدا، کەسێکی مێینەیە، بەڵام ئەگەر نێر بێت دەبیٚ بە:

- ئاد تا ساعبیْ وت.

- تا وەهاریْ یانەکەیم تەمامنوو. (تا بەهار خانووەکەم تەواو دەکەم).

- کاتی بەردەوامی ڕووداو:

- بەم ڕێگایانەی خوارەوە دادەڕێژرێت:
- ناوی کاتەکان + پاشگرەکانی ((- ەنە، انە، - یۆ)):
- ساعەبەنە نان مەوەروو. (بەیانیان نان ناخۆم).
- ساڵانە زەڕ پاشکۆت کەروو. (ساڵانە پارە پاشەکەوت دەکەم)
- ڕۆیۆ جاریۆ ملوو پەی زانکوی. (ڕۆژی جارێك دەچم بۆ زانکۆ).
- دووبارە کردنەوەی ناوی کاتەکان، بە یاریدەی ((بە)):
- دلێر ڕۆ بە ڕۆ وانەکاش ئامادەکەرو. (دلێر ڕۆژ بە ڕۆژ وانەکانی ئامادە دەکات).
- لێدانی دوو فرێز بە یاریدەی ((و)):
- ئاذێ هامن و زمسان هەرمانە کەرێ. (ئەوان هاوین و زستان ئیش دەکەن).
- زیادکردنی وشەی ((گرد: هەموو)) وەك دەرخەرێك، لەپێش ناوی کاتەکانەوە:
- گرد ڕۆیۆ هەرمانە کەروو (کەروونە). (هەموو ڕۆژێك ئیش دەکەم).
- کاری ڕانەبردووی ئیخباری لە هەورامیدا، دەکرێت بە دوو بەشەوە: ((ئێستا و داهاتوو))، کە بەهۆی فرێزی ئەدڤێربلی کاتەوە لە یەکتر جیاناکرێنەوە، بەڵکو داڕشتنی تایبەتی هەیە، دەخرێنە پێش کارە ڕانەبردووەکان و دەیکات بە کاتی ئێستا، واتە هەموو کارێکی ڕانەبردوو لە هەورامیدا، واتای داهاتوو دەگەیەنێت و بەهۆی داڕشتنێکەوە دەکرێت بە کاتی ئێستا، کە بریتییە لە:
- /(م) + ڕەگی ڕانەبردوو + ای/ + (م) + ڕەگی ڕانەبردوو + جێناوی لکاو
-
- کاری ڕانەبردوو بۆ کاتی داهاتوو.
- وەك:
- منۆیسای منۆیسوو. (ئێستا دەنووسم).
- ملای ملوو. (ئێستا دەڕۆم).
- ئەو دوو "کات"ەش، بە مۆرفێمی "- نە"، نزیك دەکرێنەوە[1]، وەك:
- من نامەکەی منۆیسوونە. (لە داهاتوویەکی نزیکدا نامەکە دەنووسم).
- من نامەکەی منۆیسای منۆیسوونە. (ئێستا خەریکی نامە نووسینم).

[1] فەرەیدون عەبدول محەمەد، ١٩٩٨، ل٧٤.

- چەند تێبینیەك:

- مەولەوی، لە پاڵ ((ڤێرەگانە))، ((ئێواران))یش بەکارهێناوەو دەڵێت:

- نامت چون ئەوراد سوبح و ئێواران

- موانووش وە گەرم نەپای دیواران

(مەولەوی.ل١٦).

- هەروەها ئەدڤێربڵی ((ئیمشەو))ی، وەك شێوە زاری سلێمانی بەکارهێناوە:

- ئیمشەو تەنیا بی جەستەی زەبوونم

- دیسان سەرواز کەرد دڵەی پڕ هوونم

(مەولەوی.ل٢).

- ((شەڤە)) ڕەگەزەکەی مێیە، کاتێك فرێزی ئەدڤێربڵی کات ساز دەکات، مۆرفیمی دۆخی دەچێتەسەر، کە بریتییە لە ((یْ))، لەبەر ئەوە لێرەدا، دەبێت بە ((شەڤیْ))، بۆ نموونە:

-شەڤە درێژە بیێنە. (شەو درێژ بووە).

- شەڤیْ ملوو پەی بازاری. (شەو دەچم بۆ بازاڕ).

- شەڤێنە ملوو پەی بازاڕی. (بە شەو دەچم بۆ بازاڕ).

- ((ڕۆ))یش ناوێکی نێرە، وەك:

- ڕۆ درێژ بییەن. (ڕۆژ درێژ بووە).

- ڕۆنە مەونە لات. (بە ڕۆژ دێم بۆ لات).

وەك دەبینین، پریپۆزیشنی "بە" لەگەڵ ناوی کاتەکانی ((ڕۆ، شەڤە، هامن، وەهار...))، فرێزی ئەدڤێربڵی کات ساز ناکات، بەڵکو لە جیاتی "بە"، پۆزیشنی "- ەنە"، ئەو ئەرکە دەگرنە ئەستۆ.

جگە لە ناوی کاتەکان، ناوی ڕووداوەکانیش، بە یاریدەی پریپۆزیشنە ناوییەکان، وەك: ((ڤەڵیْ:پێش))، ((دما:دوا))، فرێزی ئەدڤێربڵی کات دادەڕێژن، وەك:

- ئا کوڕە ڤەڵیْ وتەی کتێب موانوڤە. (ئەو کوڕە پێش نووستن کتێب دەخوێنێتەوە).

- ئیشە و دماو نانواردەی ملمی پەی بازاری. (ئەمشەو دوای نان خواردن دەچین بۆ بازاڕ).

ئاوەڵناو:

ئاوەڵناوەکانی "زوو"، دیر: درەنگ"، سازی دەکەن وەك:

- ئاسۆ دیْر وت. (ئاسۆ درەنگ نووست).

- ئاپیا زیرەکە زوو نامەش نۆیست. (ئەو پیاوە زیرەکە زوو نامەکەی نووسی).

ت- جێناوی کەسی:

- بەیاریدەی پریپۆزیشنە ناوییەکانی " ۆەڵێ "، دما" و هەندی جارپۆست پۆزیشنەکان دایدەڕێژن، بۆ نموونە:

- ئارام ۆەڵێ منەنە ئاما. (ئارام پێش من هات).

- دلێر دما و تولۆا پەی بازاڕی. (دلێر دوای تۆ ڕۆشت بۆ بازاڕ).

دووەم :شوێن

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە بەشداری لە دارِشتنیدا دەکەن، بریتین لە:

أ. ناو

- شوێنی نادیار:

- دەنگو زارولێۆی یانیۆۆ ئێو. (دەنگی منالێك لە ماڵێکەوە دەهات).

- سەرو تەوە نیۆ یوە هەڵویوە پڕا. (لەسەر بەردێك هەڵۆیەك هەڵفڕی).

٢. شوێنی جێگیر:

بەم یاسایەی خوارەوە ساز دەکرێت:

(جە) + ناوی شوێن + - ەنە

بۆ نموونە:

- ئاسوم (جە) بازارەنە دی (ونیا). (ئاسۆم لە بازاڕ بینی).

- پیاکە (جە) یانەکە و ویشەنە کیریا. (پیاوەکە لە ماڵەکەی خۆیدا گیرا).

بۆ زیادکردنی ئەم جۆرە فرێزە، دەشێ پریپۆزیشنی "جە" لابرێت، یا بەکاربهێنرێت، واتە پۆست پۆزیشنی "- ەنە" دایدەڕێژێت، ئەمەش یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی هەورامی، لەرووی چۆنیەتی پێکهێنانی فرێزە ئەدڤێربڵییەکانەوە.

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە، چەند نموونەیەکی تر، دەهێنینەوە:

- ئادە زارولەکەش (دلی) ژوورەکەیەنە وسنا. (ئەو منداڵەکەی لەناو ژوورەکاندا خەواند).

هەمووکتێب

ناوی شوێنەکانی وەك ((چوەر، سەر، وار)) تەنیا بەهۆی پۆست پۆزیشنەوە، ئەم چەشنە فرێزە ساز دەکەن، بۆ نموونە:

- زارۆڵەکە سەرۆ وت. (مناڵەکە لە سەرەوە نووست).

ئاد وارەنە وت. (ئەو لە خوارەوە نووست).

بەکارهێنانی پۆست پۆزیشن بێ پریپۆزیشن، لە سازکردنی فرێزە ئەدڤێربڵییەکاندا، لە هەندێ زمانی ئەوروپیشدا بەرچاو دەکەوێت، بۆ نموونە: لە زمانی هەنگاری و قازاخیدا[1]، تەنیا بە پۆست پۆزیشن، ئەدڤێربڵ ساز دەبێت، کەواتە ئەم راستییە زمانەوانییە، تایبەتێتییەکی گشتی زمانە هندۆ ئەوروپییەکانە.

٣. شوێنی دەسپێکردنی رووداو:

یاسای پێکهێنانی، بریتییە لە :

(جە) + ناوی شوێن + ـۆ

- (جە) بازارۆ بەپێ لۋانی پەی زانکوی. (لە بازاڕەوە بەپێ چووم بۆ زانکۆ)
- (جە) یانۆ لۋامی پەی بازاری. (لە ماڵەوە چووین بۆ بازاڕ).

٤. شوێنی ئاراستەو کۆتایی پێکهێنانی رووداو:

بەم یاسایانەی خوارەوە دەگەیەنرێت:

تا + ناوی شوێن

پەی + ناوی شوێن +مۆرفیمی دۆخ "- ی"

بەرەو/ رووەو + ناوی شوێن

- دارا تا کتێبخانە ملو. (دارا تا کتێبخانی دەچێت).
- نەوزاد لۋا پەی دهوکی. (نەوزاد رۆیشت بۆ دهۆك).
- ئارام بەرەو/ رووەو کەرکوك لۋا. (ئارام رووەو کەرکوك رۆیشت).

[1] ئی.ئا.فیگۆرۆفسکی،١٩٦٩، ل١٠٠

هەواڵنامەی کتێب

ئەگەر شوێنی ئاراستەی رووداو بەرەو خواەوە بوو، ئەوا لەم بارەدا فرێزەکە، بە یاریدەی پۆست پۆزیشنی "- ەرە" پێکدێت، وەك:

- زارولەکە لۆارە وار. (منالەکە رۆیشتە خوارەوە).
- زارولەکە لۆا سەر. (منالەکە رۆیشتە سەرەوە).

چەند تێبینییەك:

١. ئەگەر پریپۆزیشنی "تا" بچێتە نێوان دوو فرێزی ئەدڤێربلی شوێنەوە، لەم بارەدا شوێنی دەسپێکردن و کۆتایی هاتنی رووداو، رادەگەیەنێت، وەك:

- (جە) یانو تا مەکتەب بەپیٚ لۆانیٚ. (لەماڵەوە تا خوێندنگا بە پیٚ رۆشتم).

٢. فرێزی ئەدڤێربلی شوێن، کە بە یاریدەی پریپۆزیشنی "پەی" ساز بوویێت، دەتوانرێت

پریپۆزیشنەکە لابرێت، لەم بارەدا، ناوی شوێنەکان، بە تەنیا پێکدەهێنین و مۆرفیمی دۆخیشیان ناچێتە سەر، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا، روونکراوەتەوە:

- نەوزاد ساعبۆن لۆان پەی بازاری.
- نەوزاد ساعبۆن لۆان بازار.(نەوزاد لە دوێنێوە چووە بۆ بازاڕ).
- شیلانە گێڵاوە یانە[1] . (شیلان گەڕایەوە بۆ ماڵەوە).ئەگەر ناوێکی شوێنی کۆ، بەیاریدەی پریپۆزیشنی "پەی"، فرێزی ئەدڤێربلی شوێنی ساز کرد، ئەوا مۆرفیمی کۆ و دۆخ لە سەر ناوەکە، دەبن بە "ا"، وەك:
- دارا گێڵاوە پەی یانەکا[2]. (دارا گەڕایەوە بۆ ماڵەکان).

٣. ناوی شوێنەکان لە دوای "کار"ەوە، بە تەنیا دەتوانین فرێزی ئەدڤێربلی شوێنی ئاڕاستەکردن دابڕێژن، وەك:

- ئارام ئاما چوەر. (ئارام هاتە ژوورەوە).
- زارولەمکەم بەرد بەر. (منالەکەم بردە دەرەوە).
- هیزی لۆانیْ هەولێر. (دوێنیٚ چوومە هەولێر).

---

[1] فەرەیدون عوبدول محەمەد، ١٩٩٨، ل٩٢.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو ،ل ٩٤.

- بە پنج هەنگامیْ یاوایمیْ سەرو هانەکەی. (بە پێنج هەنگاو گەیشتینە سەر کانییەکە).

٤. شوێنی رێڕەوی (ڕێچکەی) رووداو:

بەم یاسایەی خوارەوە، دادەڕژێت:

ناوی شوێن+ - ەنە ،یا - ەوە

- ئێمە هۆلێرەنە / هۆلێرەرە لۆایمیْ. (ئێمە بە هەولێردا رۆیشتین).
- ئادیْکە لۆیێ پەی بەغدای، کەرکوکەنە / کەرکوکەرە لۆیێ.
(ئەوان کە چوون بۆ بەغداد، بە کەرکوکدا رۆشتن).

٤. شوێنی رەچاوکراو بۆ دەرخستنی شت:

یاسای دارِشتنی، بریتیە لە:

ناوی شوێن+ - ۆ

- کولارەکەم ئاسمانۆ دی (وینا). (کۆلارەکەم بە ئاسمانەوە بینی).
- مریچلەکیْم سەرو دەرەختەکەیۆ دیە (وینا). (چۆلەکەکەم بە سەر دارەکەوە بینی).

٦. شوێنی بەردەوامی رووداو:

بە هۆی ئەو وشە لێکدراوانەوە ساز دەبێت، کە لە رێگای دووبارەکوردنەوە، بەیاریدەی "بە"؟،

پێکهاتوون، وەك:

- ئادیْیانە بە یانە کیْلیْ دماو ئیْمەرە. (ئەوان ماڵ بە ماڵ بە دوای ئێمەدا گەڕان).
- کرێکارەکی شار بە شار گیْلاَ دماو هەرمانیْرە. (کرێکارەکان شار بە شار بە دوای ئیشدا دەگەڕێن).

- جێناوی کەسی:

بە یاریدەی پریپۆزیشنە ناوییەکان و پۆست پۆزیشنی "- ۆ"، دایدەڕێژن، وەك:

- نەوزاد دماو منۆ مدرا. (نەوزاد لە دوای منەوە وەستا).
- دارا نزیکو منۆ نیشتەرە. (دارا لە نزیك منەوە دانیشت).

سییەم: چۆنیەتی

ئەو بەشە ئاخاوتنانەی، کە دایدەڕێژن، ئەمانەن:

أ. ناو:

بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە" و هەندێ جار پۆست پۆزیشنی "- ۆ"، یا بێ یاریدەی، سازی دەکات، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا، روونکراونەتەوە:

- زارولەکە بە وەشی ملو رانە. (منالەکە بە جوانی دەڕوات بە ڕێگادا).
- هەرمانەکێما بە برایی کەردە. (ئیشەکەمان بە برایی کرد).
- دارا بەخەفەتۆ لۆا. (دارا بە خەفەتەوە رۆیشت).
- نانەکەم (بە) پێوە وارد. (نانەکەم بە پێوە خوارد).

ناوی رووداوەکانیش، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، یا پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە...- ۆ"، پێکی دەهێنن، وەك:

-زارۆڵەکە بە گرەۋای ئاما.(منڵەکە بە گریان هات.)
- نانەکەم بە ئەرنیشتەوە وارد. (نانەکەم بە دانیشتنەوە خوارد).

ب. ئاوەڵناو

ئاوەڵناوی چۆنیتی و نیسبی، توانای سازکردنی ئەم چەشنە فریزەیان هەیە، بۆ نموونە:

١- چۆنیەتی:- ئارام خاس قسێ کەرو. (ئارام باش قسە دەکات).

٢- نیسبی:- دلێر ژیرانە وەڵامو مامۆستاکەیش داوە. (دلێر ژیرانە وەڵامی مامۆستاکەی دایەوە).

چوارەم: پێوانە

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە سازی دەکەن، بریتین لە:

أ- ناو

بەیاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، یا بەهۆی دەرخەر، دایدەڕێژێت و ئەم لایەنانەی رووداو دەپێوێت:

١. کات:- بە چوار سەعاتێ (جە) هەولێرۆ یاوایمێ سلێمانی. (بە چوار سەعات لە هەولێرەوە گەیشتینە سلێمانی).

٢. چەندێتی:- گرد رۆیۆ دۆی ْجاری ْملو پەی بازاری (بازار). (هەموو رۆژێك دوو جار دەچێت بۆ بازار).

٣. نرخ و بەها:- کتێبەکەم بە چل دیناری ْئەسا. (کتێبەکەم بە چل دینار کڕی).

٤. کێش:- فرۆشیارەکە دوی ْفەردی ْقەندش ۆرەت. (فرۆشیارەکە دوو فەردە شەکری فرۆشت).

٥. بۆشایی:- بە پەنج هەنگامی ْیاوانی ْسەرو هانەکەی. (بە پێنج هەنگاو گەیشتمە سەر کانییەکە).

ئەو ناوانەیش، کە واتای پێوانە دەگەیەنن، وەك "سەرانسەر" ، "سەراپا" ، تـوزیْۆ: تۆزێك" ، نەختیْۆ: نەختێك" ...هتد.، ئەم فریزە دادەڕێژن، وەك:

- شارەکە سەراپاگوڵ و باخا. (شارەکە سەراپا گوڵ و باخە).

- ۆەرۆە هیزی توزیْۆ ۆارا. (بەفر دوێنیێ تۆزێك باری).

ب- ئاوەڵناو

ئـەو ئاوەڵناوانـەی ، کـە رادە دەردەخـەن، وەك "فـرە" ، "کـەم"، "کـەمیْۆ" پێکیدەهێنن، بۆ نموونە:

- ئادە کەمیْۆ وتە. (ئەو کەمێك نووست).

- ئارام فرە نیشتەرە. (ئارام زۆر دانیشت).

ئەم چەشنە ئاوەڵناوە، پێوانەی رووداو، بە نادیاری دەردەخەن

پێنجەم: وەسیلە

بەشەکانی ئاخاوتن، بەیاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، دایدەڕێژن، وەك

أ.نـــــــاو

- وانەکەم بەدەس نۆیست. (وانەکەم بە دەست نووسی)

- ئیْمە بە ئوتومبیل لۆایمی ْپەی زانکوی. (ئێمە بە ئوتومبیل چووین بۆ زانکۆ).

ناوی روداوەکانیش، توانای دارشتنی فریزیان هەیە، وەك:

- دارا بە کوشکەردەی یاۆاپەنە (پەنەیاۆا). (دارا بە کۆششکردن پێگەیشت).

- مـرۆڤ بـە کوشـکەردەی و کۆڵنـەدای سـەرنگو. (مـرۆڤ بـە تێکۆشـان و کۆڵنـەدان سەردەکەوێت).

ب. جێناوی کەسی

- نامەکەم بە ئادێ ڤێست. (نامەکەم بە ئەو نووسی).

- راسپاردەکەم بە ئادیشارە کیاست. (راسپاردەکەم بە ئەواندا نارد).

شەشەم: هۆیی

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە دایدەڕێژن، ئەمانەن:

أ. نـــــــاو

بەپێی ئەم یاسایەی خوارەوە، پێکی دەهێنێت.

ناو + - ەنە

ۋەرو + ناو

- ئارام تەرسایەنە (ۋەرو تەرسای) نانش نەوارد. (ئارام لە ترسا نانی نەخوارد).

- دلێر سەردایەنە (ۋەرو سەردای) وەرمش نەکۆت پۆرە. (دلێر لە سەرمانا خەوی لێ نەکەوت).

ب. جێناوی کەسی

بە یاریدەی پریپۆزیشنی "ۋەرو"، سازی دەکەن، بۆ نموونە:

- من ۋەرو شمە ئامانێوە. (من لەبەر ئێوە هاتمەوە).

حەوت: دووبارەکردنەوە

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، پێکی دەهێنن، ئەمانەن:

أ. ئەدڤێرب

ئەدڤێربی "دیسان"، دایدەڕێژێت، وەك:

- دیسان نەوزاد (نۆزاد) ئاماوە. (دیسان نەوزاد هاتەوە).

ب. ناو

بە یاریدەی دەرخەر، سازی دەکات، بۆ نموونە:

- جارێوتەر وانەکەی منۆیسوۆ. (جارێکی تر وانەکە دەنووسمەوە).

پاشگری "- چ / یچ"، کاتێك دەچێتە سەر فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، هەمان واتا دەگەیەنێت، وەك:

- ئارۆیچ ڤاران ڤارا. (ئەمرۆیش باران باری).

هەشتەم : مەبەست

بەشەکانی ئاخاوتن، بەیاریدەی پریپۆزیشنی "پەی"، پێکی دەهێنن، بۆ نموونە:

أ- ناو

١- ناوی مادی: - پیێکیْ پەی هیزْما ملا. (پیاوەکان بۆ دار دەچن).

٢- ناوی واتای: - وێنەکەم پەی وەشی (زەریفی) گرت. (وێنەکەم بۆ جوانی گرت).

ناوی رووداوەکانیش، سازی دەکەن، وەك:

- ئێمە پەی وەنەی ئامێنمی. (ئێمە بۆ خوێندن هاتووین).

ئادیْ پەی نانواردەی لوێ. (ئەوان بۆ نانخواردن رۆیشتن).

ب- جێناوی کەسی

- گجیەکەم پەی تو ئەسا. (کراسەکەم بۆ تۆ کڕی).

ت- ئاوەڵناو

- نامەکەم پەی زیرەکەکەی کیاست. (نامەکەم بۆ زیرەکەکە نارد).

- کتێبێوْم پەی وریاکەی ئەسا. (کتێبێکم بۆ وریاکە کڕی).

نۆیەم: تەرتیبی

بەشەکانی ئاخاوتن، بە رێگەی دووبارەکردنەوە، دایدەڕێژن، بۆ نموونە:

أ. ناو

- کوڕە زیرەکەکیْ پول پول ئامێ. (کوڕە زیرەکەکان پۆل پۆل هاتن).

ب. ژمارە

١.بنجی:- خوێندکارەکیْ چوار چوار نیشتێنێرە. (خوێندکارەکان چوار چوار دانیشتوون).

٢.تەرتیبی:- ئارام بە یەکەم بەرشی. (ئارام بە یەکەم دەرچوو).

دەیەم: بەروارد

لە ناو بەشەکانی ئاخاوتندا، ئاوەڵناو بە یاریدەی پاشگری "- تە"، سازی دەکات و ئەم واتایانەی خوارەوە دەگەیەنێت:

١. بەروارد لە رووی چۆنیەتی بە ئەنجام گەیاندن، یا نەگەیاندنی رووداوێك:

- دارا جە ئاکۆی خاستەر وانەکەش ئامادەکەردەن. (دارا لە ئاکۆ باشتر وانەکەی ئامادە کردووە).

٢. بەراورد لە رووی کاتی روودانی کارەوە:

- نەوزاد جە هیزی دێرتەر ئاما. (نەوزاد لە دوێنێ درەنگتر هات).

٣. بەروارد لە رووی پێوانەی روودانی کارەوە:

- ئارۆ ۋاران جە هیزی فرەتەر ۋارا. (ئەمڕۆ باران لە دوێنێ زۆرتر باری).

یانزەیەم: هاوڕێیەتی

بەشەکانی ئاخاوتن، بەیاریدەی پرێپۆزیشنی "چەنی"، یا پرێپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە...- ۆ /- وە"، دایدەڕێژن، بۆ نموونە:

١. نـــاو

- نانەکەم بە شوتۆ وارد. (نانەکەم بە شیرەوە خوارد).

- ئاسو چەنی ئاکوی لۋا پەی بازاری (بازار). (ئاسۆ لەگەڵ ئاکۆ چوو بۆ بازاڕ).

٢. جێناوی کەسی

- من چەنی ئادیْ لوانیْ پەی زانکوی. (من لەگەڵ ئەو چووم بۆ زانکۆ).

- خوێْدکارەکیْ بە توۆە چل خوێدکارێنیْ. (خوێندارەکان بە تۆوە چل خوێندکارن).

٣. ئاوەڵناو

- ماموساکیْ چەنی زیرەکەکا ئامیْ. (مامۆستاکان لەگەڵ زیرەکەکان هاتن

- قوتابیەکیْ بە تەمەڵەکایچۆ یاریگەکەنە مەنێبێنێرە. (خوێندکارە بە تەمەڵەکانیشەوە لە یاریگاکەدا راوەستا بوون).

هەواڵنامەی کتێب

دوانزەیەم : لێکچوون

بەشەکانی ئاخاوتن، بەیاریدەی پرپیۆزیشنی " پێسە " و پاشگری "- ئاسا"، سازی دەکەن، بۆ نموونە:

أ.ناو

- من پێسە نەوزادی وانەکێم نۆیستیْ. (من وەك نەوزاد وانەکەم نووسی).
- زارولەکە پێسە تاتەیش ملو رانە. (منالەکە وەك باوکی بەرێگادا دەڕوات).

مۆرفیمی دۆخ، لەم بارەدا، دەچێتە سەر ناو، وەك لە نموونەکانی سەرەوەدا روونکراونەتەوە.

- پیاکە شێرْ ئاسا پەلامارو دژمنەکێش دا. (پیاوەکە شێر ئاسا پەلاماری دوژمنەکەی دا).

تێبینی:

پێشتر لە پاڵ پرپیۆزیشنی " پێسە "، ئامرازی "چون" بەکاردەهات، بۆ نموونە: بێسارانی لە بەیتێکدا، دەڵێ:

ئارۆ خەمانم چون دەماوەند بێ   دیدەی قیبلەم دی، بەندێ شەو بەند بێ

(بێسارانی. ل٣١).

هەوالنامەی کتێب

ب. ئاوەڵناو:

- پیاکە کور ئاسا ملو رانە. (پیاوەکە کوێر ئاسا بە رێگادا دەڕوات).
- پیاکە پێسە کوری ملو رانە. (پیاوەکە وەك کوێر بە رێگادا دەڕوات).

ت. جێناوی کەسی:

- دارا پێسە ئێمە کوشکەرو. (دارا وەك ئێمە کۆشش دەکات).
- نەوزاد شمە ئاسا نامە منۆیسو. (نەوزاد ئێوە ئاسا نامە دەنووسێت).

تێبینی:

مەولەوی، لە پاڵ " پێسە "، فرێزی بەندی "بە وێنەی"، بەکارهێناوەو دەڵێ:

کەس بە وێنەی من پڕ مەینەت نەبۆ   گورفتار دۆس بێ بەینەت نەبۆ

(مەولەوی. ل ١٩).

سیانزەیەم: نەرێکردن

ئەو بەشانەی ئاخاوتن کە پێکیدەهێنن، ئەمانەن:

أ. ئەدڤێرب

ئەدڤێربی "هەرگیز"، کە بەرێگەی دووبارەکردنەوە دەبێتە " هەرگیزاو هەرگیز"، دایدەڕێژێت، بۆ نموونە:

- ئێمە هەرگیز جە وەنەی دمامەگمنیْ. (ئێمە هەرگیز لە خوێندن دواناکەوین).
- هەرگیز سەرما وەنە مەدۆ (مەدۆ وەنە). (هەرگیز سەرمان لێ نادات).

ب. نـــــاو

ناو لە باری نەناسراویدا، بە یاریدەی جێناوی نەریکردنی "هیچ" و پریپۆزیشنی "بە"، سازی دەکات، وەك:

- هیچ رۆیۆ بە پێ مەلوو پەی زانکوی. (هیچ رۆژێك بەپێ ناچم بۆ زانکۆ).
- بە هیچ جوریۆ مەبو ئی کارە کریو. (بە هیچ جۆرێك نابێت ئەم کارە بکرێت).

چواردەیەم: سەرچاوە

لە ناو بەشەکانی ئاخاوتندا، "ناو" بەیاریدەی پریپۆزیشنەکانی "جە" و"بە" و مۆرفیمی دۆخ، سازی دەکات، واتە یاسای دەربڕینی، بریتییە لە:

"جە"، یا"بە" + ناو(کەرەستەی دروستکردن) +مۆرفیمی دۆخ

- ئاذێ یانەکەشا بە خشتی دروسکەرد. (ئەوان خانووەکەیان لە خشت دروستکرد).
- دارتاشەکە کورسییەکەی جە تەختەی ئیرانی دروستکەرو. (دارتاشەکە کورسیەکەی لە تەختەی ئێرانی دروست دەکات).

پانزەیەم : جەختکردن

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە سازی دەکەن، بریتین لە:

أ. ناو

ناوی واتایی، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە" و "بی"، دایدەڕێژێت، وەك:

- بە دلنیایی، سەبای ملوو پەی دهوکی. (بەدڵنیای سبەینێ دەچم بۆ دهۆك).
- بی گومان ئی کارەکاتی فرەش گەرەکا. (بێ گومان ئەم کارە کاتی زۆری دەوێت).

ئەو فرێزە بەندانەیش، کە بۆ "سوێند خواردن" بەکار دەهێنرێت، جۆرێك لە جەختکردن دەگەیەنن، وەك:

- بەخودآ هێزی ئامانیْ لات. (بەخودا دوێنێ هاتم بۆ لات).

ب. ژمارە

ژمارە بنجی " سی" و "دوو" ، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بی"، پێکی دەهێنن، کە بووە دانەیەکی ئامادەکراو لە زماندا ، وەك:

- دڵشاد بی سیْ و دوو وەڵامو ماموساکەیش داوە. (دڵشاد بێ سێ و دوو وەڵامی مامۆستاکەی دایەوە).

شانزەیەم: هەندێتی (تبعیض)

ئەو بەشانەی ئاخاوتن، کە پێکیدەهێنن، ئەمانەن:

أ.ناو

لە باری کۆدا، بەیاریدەی پریپۆزیشنی "جە"، دایدەڕێژێت و مۆرفیمی دۆخی دەچێتە سەر، کە لەگەڵ مۆرفیمە "کۆ" یەکەدا،دەبێت بە"ا"، وەك:

- نانیۆەم جە نانەکا واردە. (نانێکم لە نانەکان خوارد).

- کتێبیۆم جە کتێبەکا واناوە. (کتێبێکم لە کتێبەکان خوێندەوە).

ب. ئاوەڵناو

- قوتابییۆ جە زیرەکەکا ئاما. (خوێندکارێك لە زیرەکەکان هات).

- یو جە ئازاکا لوا. (یەکێك لە ئازاکان ڕۆیشت).

ت. جێناوی کەسی

جێناوە کەسییە کۆکان، توانای پێکهاتنی ئەم فرێزەیان هەیە، وەك:

- دۆیْ جە ئێمە لوێ. (دوان لە ئێمە ڕۆیشتن).

- یو جە شمە (جە) تاقیکەردەکەیەنە بەرنەشی. (یەکێك لە ئێوە لە تاقیکردنەوەکەدا دەرنەچوو).

حەڤدەیەم: دەرهاویشتن

پریپۆزیشنی "بیْ"، یا "بەبیْ" لە ڕۆنانی ئەم چەشنە فرێزەدا، هاریکاری بەشەکانی ئاخاوتن دەکەن، وەك:

أ. ناو

- نانەکەم بیْ /بەبیْ چای وارد. (نانەکەم بیٚ / بە بیٚ چا خوارد).

ب. جێناوی کەسی

- هەرمانەکێش بیْ / بە بیْتو کەردە. (ئیشەکەی بیٚ / بە بیٚ تۆ کرد).

هەژدەیەم : ئەنجام

بەشەکانی ئاخاوتن(ناو، ئاوەڵناو)، بەبیٚ یاریدەی پرێپۆزیشنی"بە"، سازی دەکەن،وەك:

أ.ناو

-ئێمە توما بە سەرۆك هور ۆچنای. (ئێمە تۆمان بە سەرۆك هەڵبژارد).

ب. ئاوەڵناو

- ئاذیْ توشا بە زیرەك هور ۆچنای. (ئەوان تۆیان بە زیرەك هەڵبژارد).

نۆزدەیەم : پێچەوانە

لەناو بەشەکانی ئاخاوتندا، "ناو" بەیاریدەی پرێپۆزیشنی "چەنی" و جێناوی نیشانەی "ئا"، دایدەڕێژێت، واتە بەم یاسایەی خوارەوە، پێکدەهێنرێت:

چەنی + ئا + ناو

- دارا چەنی ئا زیرەکییەیچە بەرنەشی. (دارا لەگەڵ ئەو زیرەکییەشدا دەرنەچوو).

- کناچەکیْ چەنی ئا زەریفیەیچە، کەس داۋاش مەکەرو. (کچەکە لەگەڵ ئەو جوانییەشدا، کەس داوای ناکات).

٢- ئەو فرێزە ئەدڤێربلێیانەی ئەرکی یاریدەدەر دەبینن

یەکەم: دوو دڵی وشیان

ئەدڤێربی "ڕەنگا، ڕەنگە"، دایدەڕێژێت و دوو چەشن کاری، پیٚ دەردەبڕرێت، کە بریتین لە:

أ.ڕانەبردووی ئیلزامی

-ڕەنگا ئارۆ ۋاران ۋارو. (ڕەنگە ئەمڕۆ باران ببارێت).

ب. ڕابردووی ئینشائی تەواو

- رەنگا زارولەکە نەوەشبو. (رەنگە منالەکە نەخۆش بێت).

فرێزەکانی "چانەیە: لەوانەیە"، "ئانەیە مشو: لەوە دەچێ" ، "واچی: بلێی"، لە توانایاندا هەیە، هەمان فرێز سازبکەن و رێژەی کارەکانی سەرەوە، بەهۆیانەوە دەرببڕێت، وەك:

- چانەیە/ ئانەیە مشو ئارۆ ۋاران ۋارو. (لەوانەیە / لەوە دەچێت ئەمڕۆ باران بباریت).

فرێزی " ئەرەجیوم / پاسەبزانوو : وابزانم"، دوودلی وشیان لە رووداو، یا روونەدانی کاری رابردوو و رانەبردووی ئیخباری دەردەبڕێت، لەم بارەدا ئەری یاریدەدەری نابینێت، بەڵکو ئەرکی سەربار دەبینێت و "ف.ك" فراواندەکات، وەك:

- ئاسو لۋا پەی بازاری. ⟵ ئەرەجیوم / پاسە بزانوو ئاسو لۋا پەی بازاری.

- (ئاسۆ چوو بۆ بازاڕ. ⟵ وابزانم ئاسۆ چوو بۆ بازاڕ).

دووەم : هیواو ئاوات

ئەدڤێربی "وەشلەی: خۆزگە"، پێکیدەهێنێت و یاریدەی دەربڕینی ئەم کارانەی خوارەوە دەدات:

أ.رابردووی ئینشائی سادە:

- وەشڵەی من لۋا بیێنیْ. (خۆزگە من بڕۆشتمایە).

ب. رابردووی ئینشائی بەردەوام:

- وەشڵەی من وتەی بیێنیْ. (خۆزگە من بنووستمایە).

ت. رابردووی ئینشائی دوور:

- وەشڵەی نامەکەم نۆیستە بیەبیێ. (خۆزگە نامەکەم نووسیبووایە).

٣- ئەو فرێزە ئەدڤێربلێیانەی ئەرکی تەواوکەر دەبینن

یەکەم : پرسیاری

پرسیار دەربارەی ئەم لایەنانەی رووداو دەکات:

١. کات: - کەی ئامای؟ (کەی هاتیت؟).

٢. شوێن: - جەکوۆە ئامای؟

- چکوۆە ئامای؟ (لە کوێوە هاتیت؟).

ئەگەر پرسیار دەربارەی شوێنی ئاراستەکردن بکرێت، فرێزی ئەدڤێربلّی پرسیاری، لەم بارەدا چەند فۆرمێکی دەبێت،وەك:

- کو ملی؟
- پەی کو ملی؟
- کوگە ملی؟
- پەی کوگە ملی؟ (بۆ کوێ دەچیت؟).

٣. چۆنیەتی: - وانەکەت چەنی نۆیستەن؟ (وانەکەت چۆن نووسیوە؟)

٤. پێوانە: - ئارۆ ۋاران چند ۋارا؟ (ئەمڕۆ باران چەند باری؟)

٥. وەسیلە: - بەچێش ئامای؟ (بەچی هاتیت؟)

٦. هۆیی: - فرێزی ئەدڤێربلّی پرسیاری، کاتێك پرسیار لە هۆی ڕوودان، یا ڕوونەدانی کار بکات، بەسیٚ شێوە ساز دەبێت:

- دلێرْ پەی چێشی نانش نەوارد؟
- دلێرْ چی نانش نەوارد؟ (دلێر بۆچی نانی نەخوارد؟).
- دلێرْ ۋەرو چێشی نانش نەوارد؟

٧. مەبەست: - پەی چێشی ملدیْ بازار(پەی بازاری)؟. (بۆچی دەچن بۆ بازاڕ؟).

٨. تەرتیبی: - قوتابیەکیْ چند چند ئامیٚ؟ (خوێندکارەکان چەند چەند هاتن؟).

٩. سەرچاوە: - ئی یانە جە چێشی دروسکریان؟ (ئەم خانووە لەچی دروستکراوە؟)...هتد.

تێبینی:

ئامرازی پرسیاری"چێش: چی"، لە دوای پریپۆزیشنی "نە"، مۆرفیمی دۆخ"ی" وەرناگرێت، بەڵام لە دوای "جە" و"پەی"، وەریدەگرێت، وەك لە سەرەوە ڕوونکراوەتەوە.

دووەم: گۆڕینی حاڵەت

"ناو" بە تەنیا توانای دارشتنی ئەم فرێزە ئەدڤێربلّییەی هەیە، دەشتوانرێت پریپۆزیشنی "بە"ی لەگەڵدا بەکاربهێنرێت بەپێی جۆری بکەری ڕستە، دوو مۆرفیمی لەسەر دەردەکەوێت، ئەگەر بکەر نێرینەی تاك بوو، هیچ مۆرفیمێك دەرناکەوێت، بەڵام ئەگەر مێینەی تاك بوو، "ە" و ئەگەر کۆش بوو "ی"ی کۆ، لەگەڵیدا دێت. لەگەڵ ئەم کارانەی خوارەوەدا، ئەرکی تەواوکەر دەبینێت:

١. "بیەی: بوو"، کەپێی دەوترێت "بوونی گۆڕان- **صيرورة**"، لە رووی کاتەوە، بۆ رابردوو، رانەبردوو، رێژەی فەرمان دایدەڕێژێت، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە[1]:

- رابردوو:

(نێر)　- من بیەنا(بە)هیتیار.

(مێ)　- من بیینْا (بە)هیتیارە.　　　(من بووم بە جووتیار).

(کۆ)　- ئیْمە بیینْمیْ (بە هیتیاری).　　(ئێمە بووین بە جووتیار).

- رانەبردوو:

(نێر)　- من بوو (بە)هیتیار.

(مێ)　- من بوو (بە) هیتیارە.　　(من دەبم بە جووتیار).

(کۆ)　- ئیْمە بیمیْ (بە) هیتیاری.　(ئێمە دەبین بە جووتیار

دەتوانرێت لە باری رانەبردوودا، روودانی کارەکە، بەهۆی مۆرفیمی "نە"، نزیك بکرێتەوە، وەك:

- من بوونە (بە) هیتیار.　(من لە داهاتوویەکی نزیکدا دەبم بە جووتیار).

- ئیْمە بیمینْە (بە) هیتیاریْ.　(ئێمە لە داهاتوویەکی نزیکدا دەبین بە جووتیار).

رێژەی فەرمان

(نێر)　- (تو) بە بە ئەندازیار.

(مێ)　- (تو) بە بە ئەندازیارە.　(تۆ ببە بە ئەندازیار).

(کۆ)　- شمە بیدیْ بە ئەندازیاریْ.　(ئێوە ببن بە ئەندازیار).

٢. کاری "کرد"، کاتێ واتای "گۆڕان" ببەخشێت، بۆ تەواو کردنی واتاکەی، پێویستی بەم چەشنە فرێزە ئەدڤێربلێیە هەیە، وەك:

- تاتەت تۆش کەردی بە مرۆڤیوی سەرکەوتە / سەرکۆتە. (باوکت تۆی کرد بە مرۆڤێکی سەرکەوتوو).

- ماموسا ئیْمەش کەردیمیْ بە کەسیۆی چەنە ئاما. (مامۆستا ئێمەی کرد بە کەسێکی لێهاتوو).

---

[1] د. فەرەیدون عەبدول محەمەد، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژ٤، ٢٠٠٠، ل٧١

جگە لەو جۆرە فرێزانە، کە هەمیشە ئەرکی تەواوکەر دەبینن، هەندێ کار، داوای جۆرێك لە ئەدڤێربڵ، وەك کەرەستەیەکی تەواوکەر دەکەن، بۆ نموونە:

أ. "کۆت: کەوت" لەم رستەیەی خوارەوەدا، "کات" رادەکێشێت:

- گەمەکەما کۆت سەبای. (یارییەکەمان کەوتە سبەینێ).

لە هەورامیدا، پریپۆزیشنی "ە" بەرچاو ناکەوێت. لەبەر ئەوە لەم بارەدا، ناوی کاتەکان، بە تەنیا دوای کارەوە، فرێزی ئەدڤێربڵی کات دایدەرێژن.

ب. "ژیۆا: ژیا"یش، پێویستی بە شوێن هەیە، وەك:

- نەوزاد چیێگە ژیۆا. (نەوزاد لێرە ژیا).

ت. "دروسکریو: دروستدەکرێت"، سەرچاوە وەردەگرێت، وەك:

- ماس جە شوتی دروسکریو. (ماست لە شیر دروستدەکرێت).

دابەشکردنی فرێزی ئەدڤێربلی بە پێی رۆنان

ئەم جۆرانە دەگرێتە خۆی:

١- سادە. ٢- ناسادە. ٣- بەند.

١- فرێزە سادەکان

ئەم جۆرە بریتیە لە :

أ- ئەدڤێربەکان، وەك: "هەمیشە، ئێستای، دیسان، وەشڵەی، رەنگا..."

ب-ناوی کاتەکان، وەك: رو، ویرەگا، هیزی، سەبای..."

ت-ناوی شوێەکان، وەك: "بازار، یانە...هتد.".

پ-ئاوەڵناو، وەك: "خاس، زەریف، خیرا، دیر...هتد.".

ئەم چەشنە فرێزە، کۆمەڵێ پاشگر وەردەگرێت، لەوانە:

١. (- ەنە): ((ساعبەنە ۆیرەگانە))...

٢. (- یو): ((رۆیۆ، کەمیۆ))...

٣. (- انە): ((رۆانە، پیایانە))،...

٤. (- ئاسا): ((شیر ئاسا، کور ئاسا))،...

٥. (- تەر): ((دیر تەر، خاستەر))...

٦. (- ی): ((وەهاریْ، شەویْ))،...
٧. (- چ / یچ): ((ئیسەیچ، زمسانیچ))،...
٨. (- گار): ((شەوگار، رۆژگار)).

٢- فرێزە ناسادەکان

دەکرێن بە دوو بەشەوە:

أ.ئەوانەی لە دەرخەرو دەرخراوێك پێکدێن، ئەگەر لە دواوە هات و فرێزەکەیش خاوەنێتی نەبوو، ئەوا مۆرفیمی "ی" بەشداری لە سازکردنیدا دەکات، وەك:

- هەفتەی ۆیەردە. (هەفتەی رابردوو).
- هەفتەی ئایندە. (هەفتەی ئایندە).

ئەگەر فرێزەکە خاوەندارێتی بوو، مۆرفیمی "و"، هاریکاری دارشتنی دەکات، وەك:

- شەۆ و زمسانی. (شەویْ زستان).
- رۆ و شەمەی. (رۆژی شەممە).

جاریش هەیە دەرخەرێك لە پێشەوە دێت، لەم بارەدا، مۆرفیمی "و"، دەگۆڕێت بۆ "ی"، وەك:

- کەم شەویْ هامنی. (کەم شەوی هاوین).
- فرە شەۆی ۆەهاریْ. (زۆر شەوی بەهار).

لە فرێزی خاوەندارێتیدا، ئەگەر دەرخراو کۆ بوو، بە مۆرفیمی "ا" دەکرێت بە کۆ، لەم بارەدا، دەرخراو و دەرخەر، بێ مۆرفیمی بەستنەوە، لەیەك دەدرێن، وەك:

- ساعبا (ساعبانا) هامنی. (بەیانیانی هاوین).
- شەۆا زمستانی. (شەوانی زستان).
- شەۆا زمستانو سالۆ پاری. (شەوانی زستانی ساڵی پار).

ب. ئەو فرێزانەی، بەهۆی دووبارەکردنەوەی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتن، پێکدێن

١. ناو

- بێ یاریدە:

پول پول، کۆمەڵ کۆمەڵ، دەستە دەستە...

- بە یاریدەی:

هەواڵنامەی کتێب

أ. (- او-): پشتاوپەشت، دۆڵاودۆڵ...

ب. (- ان-): سەرانسەر.

ت. (- ەوە-): بانەوبان، ((کەشەوکەش:شاخەوشاخ))،..

پ. (- بە-): رۆبەرۆ، یانە بە یانە.

٢. ئاوەڵناو:

- بێ یاریدە: خێرا خێرا، ((یەواش یەواش: هێواش هێواش))، ورد ورد، ((زەریف زەریف: جوان جوان))، ((فرە فرە))...هتد.

- بە یاریدەی (- او-): نزیکاو نزیك، دوراودوور.

٣. ژمارە:

- بێ یاریدە: ((دۆە دو: دوو دوو)) ، ((پەنچ پەنچ: پێنچ پێنچ))....

- بەیاریدەی (- او-): یەکاویەك.

٤. ئەدڤێرب:

ئەدڤێربی "هەرگیز"، بە یاریدەی (- او-)، دووبارە دەبێتەوە. هەرگیزاو هەرگیز.

جگە لەم رێگەیە، بەشەکانی ئاخاوتن بە چەند رێگەیەکی تر، فرێزی ئەدڤێربلّی ناسادە، رۆدەنێن، لەوانە:

١. ناو:

أ.ناو + ناو: پار پایز، پار زمسان، هیزی شەوی....

ب. سەر + (- ەوە-) + ناو: ((سەرەو وار: سەر بەرەو خوار)) ، ((سەرەو کوی: سەربەرەو ژوور)).

ت. ناو + (- ەوە-) + ناو: دەسەو ئەژنۆ.

پ. ناو + (- بە-) + ناو: ((دەست بەجی: دەست بە جێ)).

ج. ناو + (و) + ناو: ((شەۆ ورۆ)) ، ((هامن و زمسان))...

ح. ناو + (و / ەوە) + ئەو وشانەی کە ئێستا سەربەخۆ بەکارنایەن: ((تاك و تەرا))، ((دەستەوستان)).

خ. ناو + (سەرو: لەسەر) + ناو: ((دەس سەروسینەی: دەست لەسەر سنگ)). ((چنگ سەرو شانەی: چنگ لەسەر شان)).

د.دەم + (- ەوە-) + ناوی کاتەکان: ((دەمەو زمسان)) ، ((دەمەو پایز)).

هەولنامەی کتێب

٢. ئاوەڵناو:

أ.ئاوەڵناو + (و) + ئاوەڵناو: ((سێرو پەڕ: تێرو پڕ))، دوور و نزیك،...

ب. ئەو وشانەی کە ئێستا بە گشتی سەربەخۆ بەکار نایەن + (و) + ئاوەڵناو: ((کوتوپەڕ: کوتوپڕ)).

دەتوانرێت فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، بەهۆی لێکدانی دوو بەشی ئاخاوتنەوە، سازبکرێن، وەك:

أ.ناو + ئاوەڵناو: "شەودیر: شەو درەنگ" ، "سەبای زوو: بەیانی زوو"، "ساعبیْ زوو: سبەینێ زوو".

ب. ئاوەڵناو + (بە) + ناو: "پەڕ بە دڵ : پڕ بە دڵ" ، "پەڕ بە دەم : پڕ بە دەم"...

ت. جێناوی نەرێ + ناو: "گرد رۆیۆْ" ، "گرد شەوێوْە".

پ. ژمارە + ناو: "یەریْ هەفتیْ: سێ هەفتە" ، "پەنج سالیْ: پێنج ساڵ".

ج. ئامرازی نیشانە + ناو: "ئا ساڵە: ئەو ساڵە" ، "ئی زمسانە: ئەم زستانە".

عەوالنامەی کتێب

٣- فرێز بەندەکان

بە یاریدەی پریپۆزەیشن و پۆست پۆزیشن، دادەڕێژرێن، ئەو پریپۆزیشنە سادانەی، کە لەم مەیدانەدا کار دەکەن، بریتین لە: "پەی : بۆ" ، "جە : لە" ، "بە" ، "تا" ، "بی : بێ" ، " پیْسە : وەك".

پێویستە ئەو راستییە بخەینە روو، کە لە سەدەکانی پێشودا، لای ئەو شاعیرانەی، بەم شێوە زارە، شیعریان وتووە، لە پاڵ "بە" و "جە"دا، "وە" و "نە"، بەکارهێنراون:

ئەوەندە خەیاڵان بەردم وە دەروون   پەی دووری یاران بە تەربیم زەبوون

(مەولەوی، ل٣).

پەی تۆ ئازیزم، مەخێرا نە دڵ   مەبیم وە زوخاڵ، مە رێزام نەگڵ

(بێسارانی، ل١١١).

خەم وێنەی کەمان قامەت خەم بی یەن   هەوارگەی قەدیم نە دەسش شی یەن

(مەولەوی، ل ٣٨).

پۆست پۆزیشنەکانیش، بریتین لە: "- ۆ، - ەنە، - ەرە"، لای شاعیران لە پاڵ "-ەنە"، "- دا"یش بەکارهێنراوە:

مەواچی گشت عەیب جە سەردا   نمەوینی عەیب ویّت هیچ نەوەردا
(خانی قوبادی / شیْرین و خوسرەو، ل ٥٥١).

بیّ دەرد بیّ دەردش ئەوسا دیاردا   نالّەش بیّ پەروا ئاما بە شاردا
(بیّسارانی، ل٤٠).

پریپۆزیشنە لیّکدراوەکان، ئەمانە ئەگریّتەوە:
"دلیْ : لەناو"، "چیرْو: لە ژیّر"، "سەرو: لەسەر"، "وارو : لەخوار"، "بنو: لەبن"

جۆرەکانی فریّزی بەند

سیّ چەشن لەم فریّزە، لە رووی رۆنانەوە، دیاری دەکریّت:

١. ئەوانەی بە یاریدەی پۆست پۆزیشن، سازدەبن، وەك:

هیزیۆ : لە دویّنیّوە.

یانەنە : لە مالّەوە.

هۆلیرْەنە : بە هەولیّردا.

سەردایەنە : لە سەرمادا...هتد.

٢. جۆریّکی تریان، بەهۆی پریپۆزیشنەوە، دادەرِیّژریّن، وەك:

بەبرایی : بە برایەتی.   بەدەست : بە دەست.

تا بازارِ : تا بازارِ.   یەی وەشی : بۆ خۆشی.   جە تەختەی : لە تەختە...هتد.

٣. هەندیّکی تریشیان، بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، پیّکدیّن، وەك:

بەخەفەتۆ : بە خەفەتەوە.   بەشوتۆ : بە شیرْەوە.   بە ئەرەنیشتەیۆ : بە دانیشتنەوە.

شویّنی فریّزە ئەدڤیّربلّییەکان لە رستەدا

فریّزە ئەدڤیّربلّییەکان لە هەورامیشدا، جیّگۆرکیّ دەکەن و دەتوانریّت لە شویّنی شیاوی خۆیانەوە، بۆ جیّگەی تر، بگویّزریّنەوە.

بۆ نموونە: شویّنی پەسەندی "کات"، دوای بکەرە، وەك:

- ئاذیْ دماو نیمە رۆی ئامیّ.   (ئەوان دوای نیوەرۆ هاتن).

لەگەلّ ئەوەشدا، لە پیّش بکەرو دوای کاریشەوە دیّت، بۆ نموونە:

- ڤیرْەگا ئیمْە ملمیْ گیلاّی. (ئیّواران ئیّمە دەچین بۆ گەرِان).
- مەونە لات سەعات چوار. (دیّم بۆ لات لە کاتژمیّر چواردا).

هەوراز مەی کیّز

چاڵی گونجاویش بۆ "شوێن"، دوای بکەرە، وەك:

-نەوزاد بەرەو هۆلێرْ لۋا. (نەوزاد بەرەو هەولێر رۆیشت).

جگە لەم جێگەیە، لە توانایدا هەیە، لەم شوێنانەی تریشدا، دەربکەوێت:

١. پێش بکەر:

-تا بازار دارا لۋا. (تا بازاڕ دارا رۆیشت).

٢. دوای بەرکار:

-ئاڎ نانش بازارەنە وارد. (ئەو نانی لە بازاڕ خوارد).

٣. دوای کار:

-شیلانە لۋا پەی زانکوی. (شیلان رۆیشت بۆ زانکۆ).

شوێنی پلە یەکی "چۆنیەتی"ش، دوای بەرکارە، دەشتوانرێت بگوێزرێتەوە بۆ:

١. پێش بکەر:

-وەش، زارۆڵەکە ملو رانە. (بە جوانی، مناڵەکە دەڕوات بە رێگادا).

٢. دوای کار:

-نەوەشەکە خولیاۋە سەرو سەرێشۆ. (نەخۆشەکە خولایەوە لەسەر سەر).

ئەگەر چەند ئەدڤێربلێکی جیاوازیش، لە رستەکدا دەرکەوتن، ئەوا شیاوترین جۆری ریزبوونیان، بریتی دەبێت لە: کات + شوێن + جۆرەکانی تر, بۆ نموونە:

١. کات + شوێن: - هیزی بازارەنە نەوزادم دی. (دوێنێ لە بازاڕ نەوزادم دی).

٢. کات + چۆنیەتی: - کورەکە ۋێرەگا بە خەفەتۆ لۋا.

٣. . (کورەکە ئێوارە بەخەفەتەوە رۆیشت).

کات + وەسیلە: - ئێمە شەۋێ بە ئوتومبیل لۋایمێ پەی یانەکەی. (ئێمە شەو بە ئوتومبیل رۆیشتین بۆ ماڵەکە).

٤. کات + پێوانە : - ۋاران ساعبێ فرە ۋارا. (باران بەیانی زۆر باری)...هتد

ئەگەر کاری رستە، رابردوو ئینشائی، یا رانەبردوو ئیلیزامی ...هتد.

ئەگەر کاری رستە، رابردووی ئینشائی، یا رانەبردووی ئیلزامی بوو، ئەوا ئەدڤێربلەکانی "هیوا و ئاوات" و "دوو دڵی وشیان" ، پێش "کات"دەکەون، وەك لە رستەکانی خوارەوەدا، روونکراونەتەوە:

- وەشڵەی ۆەڵێ ْنیمەڕۆی نانم واردەبییێ.
(خۆزگە پێش نیوەڕۆ نانم بخواردایە).
- ڕەنگا ۆەرۆە ئارۆ ۆارو.
(ڕەنگە بەفر ئەمڕۆ بباریێت).

ئەگەر دوو، فرێزی ئەدڤێربڵی کات لە رستەیەکدا کۆبوونەوە، یەکێکیان گشتی بوو، دووەم بەشێك بوو لێی، ئەوا گشتییەکە، پێش دەکەوێت، بۆ نموونە:

- نازدارە هیزی دمۆ ۆێرەگا ئاما. (نازدار دوێنێ لای ئێوارە هات).

ئەگەر"شوێن" و جۆرەکانی تریش، لە رستەیەکدا هاتن، ئەوا ریزبوونێك بە پەسەند دەزانرێت، کە تیایدا "شوێن" پێش بکەوێت، وەك:

١.شوێن + چۆنیەتی:

- یانەنە وانەکیم وەش ئامادەکەردی. (لە ماڵەوە وانەکەم بە جوانی ئامادەکرد).

٢.شوێن + وەسیلە:

- جە بازارۆ بەپێ لۆانیْ پەی زانکۆی. (لە بازارەوە بەپێ چووم بۆ زانکۆ).

٣.شوێن + پێوانە:

- ۆەرۆە شارەنە کەم کەم ۆارو. (بەفر لەشاردا کەم کەم دەبارێت)...هتد.

هەولنامەی کتێب

ئەدڤێربڵ لە شێوەی رستەدا

لە هەورامیدا، وەك تێکڕای دیالێکتەکانی تر، ئەدڤێربڵی رستەیی هەیە، کە بە پێی دەستووری گراماتیکی ساز دەکرێن. بە گشتی دەلوێ ئەم جۆرەیان، نیشان بدەین:

١. کات: ئامرازی "کە، هەرکە"، هاوبەشی داڕشتنی دەکەن، وەك:

- کە تو ئامای، من نامەکەی نۆیسێنیْ. (کە تو هاتی ، من نامەکەم نووسی).
- هەر کە دیم، پنەش ماچوو. (هەر کە بینیم، پێی دەڵێم).

هەندێ جار، فرێزێکی ئەدڤێربڵی کات، لە پێش ئامرازەکانەوە دێن، وەك:

- رۆ و شەممەی کە ئامانیْ، کتێبەکەت پەی ماروو. (رۆژی شەممە کە هاتم، کتێبەکەت بۆ دەهێنم).
- سەبای کە لۆانیْ پەی بازاری، گجیەکەی مسانوو. (سبەینێ کە چووم بۆ بازاڕ، کراسەکە دەکڕم).

٢. شوێن: ئامرازەکانی "هەرکو: هەرکوێ" ، "پەی هەر کوی: بۆ هەر کوێ" ، سازی دەکەن، وەك:

-پەی هەر کوی بلدیْ، منیچ مەو (مەونە). (بۆ هەر کوێ بچن، منیش دێم).

-هەرکو ئاژاوێش چەنە بو، ئێمە مەلیْ. (هەر کوێ ئاژاوەی لێ بێت، ئێمە ناچین).

٣. چۆنیەتی: ئامرازەکانی " بیْ ئانەیە کە : بێ ئەوەی کە" ، "چەنی : چۆن" ، پێکی دەهێنن، وەك:

-نەوزاد ئاما و بیْ ئانەیە کە چەمڕاو دانای کەرو، لوا بەر.

(نەوزاد هات و بێ ئەوەی کە چاوەڕێی دانا بکات، ڕۆیشتە دەرەوە).

-را دە بە زاروڵەکە، چەنی حەز کەرو، بنیشورە.

(ڕێگا بە منالە کە بدە، چۆن حەزی لێیە، دانیشێت).

٤. هـۆیی: ئامرازەکـانی "چـونکە"، "ۆەرو ئانەیـە (کـە) : لەبـەر ئـەوەی (کـە)"، دایدەڕێژن، وەك:

-ئاسو بەرنەشی، چونکە کوشش نەکەری. (ئاسۆ دەرنەچوو، چونکە کۆششی نەدەکرد).

دارا ناما سەیران (پەی سەیرانی)، ۆەرو ئانەیـە نەوەشـبیْ. (دارا نـەهات بـۆ سـەیران، لەبەر ئەوەی نەخۆش بوو).

٥. مەبەست: ئامرازەکانی " کە، تا، هەتا، بەشکو(بەشکم)، بەلکو(بـەلکم)"، پێکـی دەهێنن، وەك:

- شیلانە لوا بازاری(پەی بازاری)، تا گجییۆ بسانو. (شیلان چوو بـۆ بـازاڕ، تـا کراسـێك بکڕێت).

-ئا دەرمانا موەروو، بەشکم(بەشکو)پەنەشا وەشبوۆ(خاسبوۆ).

ئەو دەرمانانە دەخۆم، بەشکو پێیان چاك ببمەوە).

ئەدڤێربلی ڕستەی مەبەست، هەندێ جار، بێ ئامرازی گەیەنەر، دادەڕێژرێت، وەك:

-لوانی (پـەی)لا ماموسـای، هەنـدیو زانیـاریم دو(دونـە). (چـووم بـۆ لای مامۆسـتا، هەندێ زانیاریم بداتێ).

٦. ئەنجام: ئامرازەکانی "بۆچی : بۆیە" ، "کە"، هاوبەشی ڕۆنانی دەکەن، وەك:

- ئارام (جە) تاقیکەردەیەنە سەرنەکۆت(بەرنەشی)، پۆچی دلش وەش نیا.

(ئارام لە تاقیکردنەوەکەدا سەرنەکەوت، بۆیە دلی ناخۆشە).

- چایەکە ئێندە سەرد بیْ، کە نە تاڤام بوەرووش.
(چایەکە هێندە سارد بوو، کە نەمتوانی بیخۆمەوە).

٧. مەرج: ئامرازەکانی "ئەگەر، گەر، تا، تاوەکو، کە"، یاریدەی سازکردنی دەدەن، وەك:
- ئەگەر یانەت جە شیشیْ بیْ، یانەو خەڵکی تەوەنۆاران مەکەرە.
(ئەگەر ماڵت لە شووشە بوو، ماڵی خەڵکی بەرد باران مەکە).
- ئەگەر هیْمن وەنێش، ئیسە ماموسا بیْ. (ئەگەر هێمن بیخوێندایە، ئێستا مامۆستا دەبوو).

٨. پێچەوانە: ئامرازەکانی "هەرچند / هەرچندە : هەرچەندە"، "سەرەڕاو ئانەیە کە : سەرەڕای ئەوەی کە" ، "ئەگەر چیْش : ئەگەر چی" ، "کەچی"، پێکی دەهێنن، وەك:
- هەرچند / هەرچند ۆارانیچ ۆارو (ۆارونە)، سەیرانەکیما کەرمی.
(هەرچەندە بارانیش بباریت، سەیرانەکەمان دەکەین).
- شیْرینە بەرنەشیە، سەرەڕاو ئانەیە کۆششی فرە کەریْ.
(شیرین دەرنەچوو، سەرەڕای ئەوەی کۆششی زۆر دەکرد).

٩. پێوان: ئامرازەکانی " ئیْندە : هێندە" ، "ئاندە : ئەوەندە" ، "بەڕادیْوکە : بە رادەیەك کە"، "تا ئاڕادە کە : تا ئەو رادەیەی کە" ، "چانەیە زیاتەر کە : زیاد لەوەی کە" ، هاوبەشی داڕشتنی دەکەن، وەك:
- ئاند قسیْمکەردیْ، مانیایْ. (ئەوەندە قسەم کرد، ماندوو بووم).
- تا ئا رادە کە متاوِی، خیرا لوِه رانە. (تا ئەو رادەیەی کە دەتوانی، لە رێگادا خێرا برۆ).

١٠. هاوڕێژەیی: ئامرازەکانی "چیْش" ، "چند" ، یاریدەی رۆنانی دەدەن، وەك:
- چیْش شانی، ئانە چینو. (چی بچێنیت، ئەوە دەدوریتەوە).
- چند زیاتەر هۆڵدەی، دەرەجەی زیاتەر هۆرگیری. (چەند زیاتر کۆشش بکەیت، نمرەی زیاتر وەردەگریت).

١١. دەرهاویشتن: ئەدڤێربڵی رستەیی دەرهاویشتن، بەم یاسایانەی خوارەوە، ساز دەکرێت:

بێجگە + ناو + مۆرفیمی دۆخ

جگە (جە) + ناو + مۆرفیمی دۆخ

- گرد قوتابییەکیْ ئامیْ، بێجگە دارای. (هەموو قوتابیەکان هاتن، بێجگە لە دارا).
- زارۆڵەکیْ وریێنیْ، جگە (جە) نازداریْ. (منالەکان وریان، جگە لە نازدار).

فرێزە ئەدڤێربڵییەکان لە تێکستی نووسراودا

بۆ نیشاندانی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان لە تێکستی نووسراودا، ئەم چیرۆکە فۆلکلۆرییەی خوارەوەمان، بە نموونە هێناوەتەوە:

"بەختیارو بەدبەخت"[1]

بەختیار و بەدبەخت دۆیْ برێیینیْ، لۆیْ پەی شاری پەی هەرمانکەردەی. رانە لاشادا سەرو هانیْۆی. هەریو توشەو ویْش پەنە بیْ. بەدبەختی ۋاتش بە بەختیاری: با ۋەڵێنە نانەکەو تو بوەرمیْ، دماتەرنانەکە و منیچ موەرمیْ... نانەکەو بەختیاریشا گرد وارد هیچش نەمەنۆ دما و ئانەیە کۆتیْۆە را. دما و قونا خیْۆتەری ئاوراشا بیۆ. بەختیاری ۋاتش: برا، با نانەکە و تویچ بوەرمی . بەدبەختی ۋاتش: وەڵڵاهی دنیْۆت مەدەو پەنە، کەیفو ویْتا!...

هەر چاگەنە بەدبەخت براکەش ئاست جیا. بەختیاریچ ئاوراییْنە لۋا ۋەرو مەرِیْۆینە کیْشیارە، کە شەۋە ئاما ۋەرو تەماشەشکەرد، شیْریْۆ ، پاڵنگیْۆ، کەمتیاریْۆ و رەۋاسیْۆە ویْشاکەرد مەڕەکیْرە. شیْرەکەی ۋاتش: ئەریْ رەۋاس دەنگوباس چیْشا؟! رەۋاسیْ ۋاتش: چا

---

[1] چیرۆکی فۆلکلۆرییە، لەسەر کاسێت تۆمار کراوە، لە ئەرشیفی چیرۆکە فۆلکلۆرییەکانی مامۆستای چیرۆکنووس "محەمەد سالح سەعید"م وەرگرتووە. مامۆستا "عوسمان محەمەد هەورامی"، لە ۲۰۰۱/۵/۱۵دا، بەسەر رێنووسەکەیدا چۆتەوە و دایڕشتۆتەوە.

تۆفیق وەهبی، لە کتێبی "قواعد اللغە الکردیە، الجزو الاول، الباب الاول، ۱۹۵٦، ص ٤٥-۵۰"، بە دیالێکتی خوارو نووسیویەتی.

ئاساۋەنە ملێۆم دی دۋانزە لیریش پەنە بینیْ، گرد جاریۆ ئاریشابەر و دیشا ۋەرو وەرە تاۋی و بەریشاۋە چوەر. سەرو ئاتەپەیچۆ بڕیۆ تەریچش شارێنیْ. کە بەختیار ئانەشە ئەژنی، لۋا لیرەکیش گرد ئیستیۆە و بەردیش پەی ویش. دماو ئانەیە قەراخو شاریۆ کۆشکیۆە فرە وەشەش دروسەکەردە چەنی خیزانەکەیش بە وەشی و شادی ژیۆی.

چۆ لاۋە بابلمیْ لا بەدبەختی ، بزانمیْ سەرەنجامش چیش بیْ . کە لۋا پەی شاری ، هەرمانیۆە چامنیشە دەسنەکۆتە و نەتاۋاش بژیۆو. دماو ماۋیۆی فرەی زاناش بەختیاری براش کۆشکیۆە فرە وەشە و گۆریش هەنە . کە لۋا لاش پەرساش: ئەری برا ، چەنی ئی کوشك و سامانەتە دەسکۆتینیْ ؟!

بەختیار واتش: برا، تو هەقو ئانەیتە نەبو، تو برامەنی ، بو با پیۆەرە بژیۆمیْ و تویچ پیسە و من ساحیبو گرد چیۆی بە.

بەدبەختی ۋاتش: نا هەر گەرەکما بزانوو چەنی دۆڵەمەند بیەنی!

بەختیاریچ بە ناچاری بەسەرهاتو ویش پەی گیڵناۋە. بەدبەخت ۋاتش: هەر ئیسە زوو ملوو پەی ئا ئاساۋەیە، چاگە کیشیۆوەرە، بەشکم منیچ چیۆیۆم دەسگنو.

کە کیشیابیرەو شەۋە ئاماملەرە، تەماشەشکەرد دڕندەکیْ ئامیۆەو گرد بیتاقەتیْ بینیْ. جە یەکتریشا پەرسا تا بزانانە چیرشا دەسکۆتەن، یا نا ۋاتشا هیچما راۋە نەکەردەن. دماتەر ۋاتشا: بابلمیْ ئا ئاساۋە ، بەشکم چیۆیۆما دەسگنو. کە لۆیْ، چەمشا کۆت بە بەدبەختی ، هەر خیرا پەلامارەشا دا، هەلاشا کەرد و واردشا.

"بەختیار و بەدبەخت "

بەختیار و بەدبەخت دوو برا بوون، رۆیشتن بۆ شار بۆ ئیشکردن. لە رێگادا لایاندایە سەر کانییەك، هەر یەکە شتی خۆی پێبوو. بەدبەخت بە بەختیاری وت: با لە پێشدا نانەکەی تۆ بخۆین، دواتر نانەکەی منیش دەخۆین. ...... نانەکەی بەختیاریان هەموو خوارد و هیچی نەمایەوە. دوای ئەوەی کە کەوتنە رێ. دوای قۆناغێکی تر برسییان بوو. بەختیار وتی: برا، با نانەکەی تۆیش بخۆین، بەدبەخت وتی: وەڵڵاهی دەنکێکت نادەمێ، کەیفی خۆتە.

هەر لەوێ بەدبەخت براکەی بەجێ هێشت. بەختیاریش لە برساندا رۆیشت، لەبەر ئەشکەوتێکدا راکشا. کەشەو هات، لە دەرەوە تەماشای کرد، شێرێك، پلنگێك، کەمتیارێك و ریوییەك خۆیان کرد بە ئەشکەوتەکەدا.

شێرەکە وتی: ئەریٚ رێوی دەنگ و باس چییە؟! رێوی وتی: لەو ئاشەدا مشکێکم بینی، دوانزە لیرەی پێبوو، هەموو جارێك دەری دەهێنان و دەیدانە بەر خۆرەتاو دەیبردنەوە ژوورەوە، لەسەر ئەو تەپۆلکەیە یشەوە، برێکی تریشی شاردۆتەوە.

کە بەختیار ئەوەی بیست، رۆیشت لیرەکانی هەموو دۆزییەوە و بردی بۆ خۆی. دوای ئەوەی لە قەراغی شاردا، کۆشکێکی زۆر جوانی دروستکردو لەگەڵ خێزانەکەی بە خۆشی و شادی ژیان.

لەو لاوە با برۆین بۆ لای بەدبەخت ، بزانین سەرەنجامی چی بوو. کە رۆیشت بۆ شار، ئیشێکی وای دەست نەکەوت و نەیتوانی بژی. لە دوای ماوەیەکی زۆر، زانی بەختیاری برای، کۆشکێکی زۆر خۆش و گەورەی هەیە. کە رۆیشت بۆ لای پرسی: ئەرێ برا، تۆ چۆن ئەم کۆشك و سامانەت دەستکەوت؟!

بەختیار وتی: برا، تۆ هەقی ئەوەت نەبێت، تۆ برای منیت، وەرە با پێکەوە بژین و تۆیش وەك من خاوەنی هەموو شتێك بە.

بەدبەخت وتی: نا، هەر دەمەوێت بزانم چۆن دەوڵەمەند بوویت!

بەختیاریش بە ناچاری بەسەرهاتی خۆی بۆ گێڕایەوە.

بەدبەخت وتی: هەر ئێستا زوو دەچم بۆ ئەو ئاشە، لەوێ رادەکشێم، بەشکو منیش شتێکم دەسکەوێت.

کە راکشا و شەو هات بەسەردا، تەماشای کرد درندەکان هاتن و هەموو بێتاقەت بوون، لە یەکتریان پرسی، تا بزانن نێچیریان دەستکەوتووە، یا نا. هەموو وتیان: هیچمان راو نەکردووە. دواتر وتیان: با برۆین بۆ ئەو ئاشە، بەشکو شتێکمان دەستکەوێت. کە رۆیشتن، چاویان کەوت بە بەدبەخت، هەر خێرا پەلاماریان دا، هەلا هەلایان کردو خواردیان.

بەراورد لە نێوان دیالێکتی خوارو و هەورامی لە رووی چۆنیەتی سازکردنی فرێزە ئەدڤێربڵییەکان

لایەنی جیاوازی

• ناوی کاتەکان، بە یاریدەی مۆرفیمی نەناسراوی، کاتی نادیار ساز دەکەن، کەلە هەورامیدا، لە دوو فۆڕمدا دەردەکەوێت: "یۆ" دەچێتە سەر ناوە نێرەکان و "یۆە"یش بۆ سەر مێینەکان، بەڵام لە خوارووودا، ئەو جیاوازییە بەدی ناکرێت، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا نیشاندراون:

- رۆیۆ مەونەلات. (ڕۆژێك دێم بۆ لات).
- شەوێۆە مەونەلات. (شەوێك دێم بۆ لات).

• ناو لە هەورامیدا، کاتی دەستپێکردنی رووداو بە یاریدەی پۆزیشنی "- ۆ" ، یا "- ۆن" دادەڕێژێت و بەکارهێنانی پرێپۆزیشنی "جە" ، دەکەوێتە سەر خواست و ئاروزووی قسەکەر، بەڵام ئەم چەشنە فرێزە لە خوارووودا، بە یاریدەی پرێپۆزیشنی "لە.... —ەوە"پێکدێت، بۆ نموونە:

- دارا (جە) هیزیۆ/ هیزیۆن لۆان پەی کەرکوکی. (دارا لە دوێنێوە چووە بۆ کەرکوك).

• ناو لە هەورامیدا، فرێزی ئەدڤێربڵی شوێنی جێگیر، بە یاریدەی پۆست پۆزیشنەکانی "- ەنە" و"- ۆ" ساز دەکات، بەڵام لە خوارووودا، پرێپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "لە... —دا"، "لەناو...- دا"، کە هەندێ جار "- دا" بە کار ناهێنرێ، هاریکاری دارشتنی دەکەن و لە زۆر باریشدا، بە یاریدەی "لە...-ەوە" دادەڕێژرێت، وەك:

- بازارەنە نانم وارد. (لە بازاڕدا/ لە بازاڕ نانم خوارد.).
- یانەنە وانەکێم ئامادە کەردی. (لە ماڵەوە وانەکانم ئامادە کرد.).
- زارۆڵەکە چوەرۆ وت. (مناڵەکە لە ژوورەوە نووست.).
- ئادە زارولەکەش (دلی) ژوورەکەیەنە وسنا. (ئەو مناڵەکەی لە ناو ژوورەکەدا خەواند).

- "ناو" شوێنی دەستپێکردنی رووداو لە هەورامیدا، بە یاریدەی پۆست پۆزیشنی "ۆ"سازدەکات و دەشتوانرێت"جە"ش بەکار بهێنرێت، ئەم جۆرە فرێزە لە خوارەوەدا، بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "لە.. —ەوە"، "لەناو/ لەنێو..- ەوە"، "لەبن..- ەوە"،"لەسەر...- ەوە" دادەڕێژرێت، وەك:

- (جە) بازارۆ بەپێ لۆانی پەی زانکوی. (لەبازارەوە بەپێ چووم بۆ زانکۆ).

- "ناو" فرێزی ئەدڤێربڵی شوێنی رێرەو لە هەورامیدا، بە هاریکاری پۆست پۆزیشنەکانی"- ەنە" و "- ەرە"، پێکدەهێنێت، بەڵام لە خوارەوەدا، بە هۆی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە..- دا" سازی دەکات، بۆ نموونە:

- کەرکوکەنە (کەرکوکەرە) لۆایمێ پەی بەغدادی. (بە کەرکوکدا چووین بۆ بەغداد).

- "ناو" شوێنی رەچاوکراو بۆ دەرخستنی شت لە هەورامیدا، بە هاریکاری پۆست پۆزیشنی "-ۆ" دەردەبڕێت، بەڵام لە خوارەوەدا، بە یاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە.. —ەوە" دەیگەیەنێت، وەك لە رستەکانی خوارەوەدا دیارە:

- کاۆترەکێم ئاسمانۆ دیە. (کۆترەکەم بە ئاسمانەوە بینی).

- "ناو" فرێزی ئەدڤێربڵی هۆیی لە هەورامیدا، بە یاریدەی پۆست پۆزیشنی "- ەنە"، یا پریپۆزیشنی "ۆەرو" د ادەڕێژرێت، بەڵام لە خوارەوەدا، بەیاریدەی "لە... —دا/ ا"، یا پریپۆزیشنی"لەبەر"، سازی دەکات، بۆ نموونە:

- زارۆڵەکە سەردایەنە (وەرو سەردای) وەرمش نەکۆت پۆرە.

(منداڵەکە لە سەرمادا (لە بەر سەرما) خەوی لێ نەکەوت).

- فرێزی ئەدڤێربڵی پرسیاری لە هەورامیدا، کە پرسیار لە شوێنی ئاڕاستەکردن بکات، بە چەند شێوەیەك دەگەیەنرێت، بەڵام لە خوارەوەدا، یەك شێوەی دەربڕینی هەیە، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا روونکراوەتەوە:

- کو ملی؟
- پەی کوملی؟
- کوگە ملی؟ (بۆ کوێ دەچیت)
- پەی کوگە ملی؟

- پریپۆزیشنی "ە" لە هەورامیدا بەر چاو نەکەوتوە، ئەو پەیوەندییە سینتاکسییانەی لە خوارەوەدا، بە یاریدەی ئەم پریپۆزیشنە ساز بوون، لە هەورامیدا، بە هۆی

پۆست پۆزیشنەکانی "- ەنە" و "- ەرە" داڕێژراون، یا "ناو" بە تەنیا پێکیان دەهێنێت، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا، نیشاندراون:

- گەمەکەما کۆت سەبای.

(یارییەکەمان کەوتە سبەینێ). (ناوی کات) = (ە+ ناوی کات).

- جە هۆلێرۆ بە چوار سەعاتیْ یاوایمیْ سلیمانی.

(لە هەولێرەوە بە چوار سەعات گەیشتینە سلێمانی). (ناوی شوێن) = (ە+ ناوی شوێن).

- زارۆڵەکە تەۋەنەکێش ۋ ستەنە ئاوەکیْ. (منداڵەکە بەردەکەی خستە ئاوەکەوە).

(ەنە + ناوی شوێن) = (ە+ ناوی شوێن).

لۋانێرە وار. (چوومە خوارێ/ خوارەوە).

(ەرە + ناوی شوێن) = (ە + ناوی شوێن).

- گەمەکەش کەرد ناوەشی. /کێڵەکیش کەردە ناوەشی[1]. (یارییەکەی کردە ناخۆشی).

(ناوی واتایی) = (ە + ناوی واتایی).

پاشگری ئەدڤێربلی "- ی"، لە هەورامیدا نییە، مۆرفیمی نە ناسراوی "- یْۆ "، بەرامبەری دەوەستێت و ئەرکەکەی دەبینێت، وەك:

- رۆیْۆ جاریْۆ ملوو پەی بازاری. (ڕۆژی جارێك دەچم بۆ بازاڕ).

- مۆرفیمی کۆ لە هەورامیدا، کە "یْ "ـە، نابێتە پاشگری ئەدڤێربڵ و پۆست پۆزیشنی "- ەنە" ، لەبری بەکاردێت، بەڵام مۆرفیمی کۆ لە خوارووداّ، کە "ان"ـە، دەبێتە یەکێك لە پاشگرەکانی ئەدڤێربڵ، بۆ نموونە:

- ساعبەنە نان مەوەروو. (بەیانیان نان ناخۆم).

- پاشگری ئەدڤێربلی "ەکی" لە هەورامیدا بەرچاو نەکەوتووە، بەڵام لە خوارووداّ دەبینرێت، وەك: "شەوەکی، بەیانەکی".

---

[1] "گەمە" و "کێڵی" هاو واتان، بەڵام لە ڕووی ڕەگەزەوە جیاوازان، "گەمە" نێرەو "کێڵی" مێیەو نیشانەی "ە"ی مێینەی
داوە بەکاری ڕستەکەو بووە بە "کەردە".

• کاری رانەبردووی ئیخباری لە هەورامیدا، واتای کاتی داهاتوو دەگەیەنێت، بەهۆی دارشتنێکی تایبەتییەوە، بریتییە لە: "م + رەگی رانەبردوو + ای"، دەکرێت بە کاتی ئێستا، ئەم دوو کاتەیش بەهۆی مۆرفیمی "- نە" وە نزیک دەکرێنەوە. بەلاّم لە خوارەوەدا، ئەو دوو کاتە و نزکیککردنەوەیان، بە هۆی ئەدڤێربلّی کاتەوە دەبێت، وەك لە خوارەوە روونکراونەتەوە:

- نامەکەی منۆیسوو (کاتە داهاتوو).
(لە داهاتوودا نامەکە دەنووسم).
- نامەکەی منۆیسای منۆیسوو. (کاتی ئێستا).
(ئێستا نامەکە دەنووسم).
- نامەکەی منۆیسای منۆیسوونە. (داهاتووی نزیك).
(لە داهاتوویەکی نزیکدا نامەکە دەنووسم).
- نامەکەی منۆیسای منۆیسوونە. (ئێستای نزیك).
(ئێستا خەریکی نامە نووسینم).

• بەشێکی زۆری فرێزە بەندەکان لە هەورامیدا، بەیاریدەی پۆست پۆزیشنەکان، پێکدەهێنرێن، وەك:

- شەۆێنە: بەشەو. رۆنە: بەرۆژ.
- ئاسمانۆ: بە ئاسمانەوە...هتد.

جگە لەوەی لە هەندێکی تردا، دەتوانرێت پریپۆزیشنەکان بە کاربهێنرێن، یا بەکار نەهێنرێن، وەك:

- (جە) کەرکوکۆ: لە کەرکوکەوە.
- (جە) ساعبۆ/ ساعبۆن: لە بەیانییەوە.

دەتوانین هەورامی لەم روانگەیەوە، بە شێوە زارێکی پۆست پۆزیشنی دابنێین، چونکە لە دارشتنی فرێزە بەندەکاندا، لە پریپۆزیشنەکان بالاّ دەستترن. ئەم دیاردەیە لە خوارەوەدا بە پێچەوانەوەیە، فرێزە بەندەکان بە یاریدەی پریپۆزیشنەکان، یا پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، سازدەبن و لە هەندێ باردا، دەتوانرێت پۆست پۆزیشن لاببرێت، وەك:

- لە بازاردا نانم خوارد. لە بازار نانم خوارد.

• دەرکەوتنی مۆرفیمی دۆخ لەسەر فریزە ئەدڤێربڵییەکان، لە هەورامیدا زیاتر و چەسپاوترە، وەك لە خواروو. ئەو فریزانەی، بە یاریدەی پریپۆزیشنەکانی "پەی، جە، پیْسە، تا" سازبوون، مۆرفیمی دۆخ وەردەگرن، وەك:

- پەی زانکوی: بۆ زانکۆ.
- پەی یانەکا: بۆ ماڵەکان.
- جەشوتی: لە شیرْ.
- پیْسە نەوزادی: وەك نەوزاد.
- پیْسە شیرْینی: وەك شیرین
- تا وەهاریْ: تا بەهار.

ئەو فریزانەیش، کە لە دەرخەر و دەرخراوێك پێکهاتوون و بە مۆرفیمی "و" بەیەکەوە بەستراون، لەم بارەیشدا، مۆرفیمی دۆخ وەردەگرن، وەك:

رۆو شەممەی، رۆژی شەممە.

چوار و شەویْ: چواری شەو.

شوێنی رووداو لە هەورامیدا، کاتێ کە بەیاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن دارێژرابێت، مۆرفیمی دۆخ وەرناگرێت، بۆ نموونە:

- جەلیستەکە نە: لە لیستەکەدا.

هەروەها لە دوای کاری "بو / بوری: وەرە"یشەوە، وەریناگرێت، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە:

- بو (بوریْ) یانە. (وەرە ماڵیْ. / وەرە ماڵەوە. / وەرە ماڵ.)
- بو (بوریْ) سەر. (وەرە سەریْ. / وەرە سەرەوە. / وەرە سەر.)
- بو (بوریْ) بەر. (وەرە دەریْ. / وەرە دەرەوە. / وەرە دەر.)
- بو (بوریْ) چوەر. (وەرە ژووریْ. / وەرە ژوورەوە. / وەرە ژوور.)

مۆرفیمەکانی دۆخ لە خوارووداا، لە سەر هەندێ فریزی ئەدڤێربڵی کات و شوێندا، دەردەکەون و قسەکەر دەتوانێت بەکاریشیان نەهێنێت، بەشێوەیەکی گشتی، دەتوانین بڵێین، دۆخی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە خوارووداا، وەك یەك وان و دەرکەوتنی ئەو مۆرفیمانە، کارناکەنە سەر واتاومەبەستی قسەکەر، بۆ نموونە:

- شەو دێم بۆ لات. شەویْ دێم بۆ لات.

- منالّەکە چووە ژوور.   منالّەکە چووە ژووریٚ.

منالّەکە چووە ژوورەوە.

لە ناوچەی شارباژێڕدا، دیاردەی دەرکەوتنی مۆرفیمەکانی دۆخ، زۆرترەو لەم رووەوە لەگەڵ هەورامی، یەکدەگرنەوە، بۆ نموونە:

- بۆ بازاڕی دەچم.
- تا بازاڕی دەچم.
- وەك نەوزادی وانەکەم نووسی.
- کورسییەکەی لە تەختەی دروستکرد...هتد.

هەندێ جار لە بەشە دیالێکتیەکانی کرمانجی خواروودا، مۆرفیمی دۆخی ناڕاستەوخۆی نێر و مێ، تێکەڵ بەیەك دەبن، بۆ نموونە:

- ئەو شەو مێوانداری کرد هەتا سەعاتی سێ شەویْ.
- والی ئەو شەویْ دلی تۆقی.[1]

لە ناوچەی موکریدا، شوێنی رووداو کاتێك بەیاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن دادەڕێژرێت، مۆرفیمی دۆخ وەردەگرێت، وەك:

- لە ئەستەمبولێوە سولّتان سەلیم بە مادایەکی هاتە بەغداییٚ.[2]

• فۆڕمی هەندێ لە پریپۆزیشنەکان، لە هەردوو شێوەزارەکەدا، جیاوازن، وەك:

- پەی: بۆ.
- پیْسە: وەك.
- چەنی: لەگەڵ
- ڤەرو: لەبەر.
- دلیْ: لەناو.
- چیرۆ: لە ژێر.
- وارو: لەخوار...هتد.

---

[1] ك. ك. کوردۆییف، ١٩٨٤، ل ٨٣.

[2] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٦.

هەروەها پۆست پۆزیشنەکانیش جیاوازن، لە هەورامیدا، بریتین لە: "- ۆ، - ەنە، - ەرە" و لە خوارووشدا "- ەوە / وە، - دا"ن، لە هەندێ ناوچەی سەر بە دیالێکتی خواروودا، وەك "موکری"، "- را"یش، بەر چاو دەکەوێت.

لایەنی لێکچوون

١.فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، بە هۆی ئەدڤێربەکان و بەشەکانی تری"- را"یش، بەر چاو دەکەوێت. ئاخاوتنەوە، دادەڕێژرێن.

٢.دابەشکردنیان لە رووی واتاوە لە هەردوو شێوە زارەکەدا، چوون یەکن.

٣.لە "ف.ك"دا، هەمان ئەرك دەبینن.

٤.ئەدڤێربەکان لە هەردوو لادا، ژمارەیان کەمەو هەندێکیان یەك فۆرمیان هەیە، وەك: "دیسان، هەڵبەت، هەرگیز".

لەهەندێکی تریاندا، گۆڕانکاری لە فۆنیمێکدا، بەرچاو دەکەوێت، وەك:

- "ڕەنگە: رەنگا".

٥.ئەدڤێربەکانی "هەمێشە"، "ئشتای"، فرێزی ئەدڤێربڵی کات پێکدەهێنن، بۆ نموونە:

- جارا هەمیشە هەرمانەکەریْ. (جاران هەمیشە ئیشی دەکرد).
- ئارام ئشتای نامان. (ئارام هێشتا نەهاتووە).

٦.ناوی کاتەکانی، وەك: "هیزی"، "سەبای"، "ساعبیْ"، "وێرەگا"... لە هەورامیدا و"دوێنێ"، "سبەینێ"، "بەیانی"، "ئێوارە"....لە خوارووداو، کاتی جێگیر دادەڕێژن، وەك لە رستەکانی خوارەوەدا دیارە:

- سەبای وانەکەی منۆیسوو. (سبەینێ وانەکە دەنووسەم).
- نەوزاد هیزی ئاما. (نەوزاد دوێنێ هات).

٧.کاتی کۆتایی پێهێنانی رووداو، بە یاریدەی پرێپۆزیشنی "تا" دەگەیەنرێت، بۆنموونە:

- زارۆڵەکە تا ساعبیْ وت. (مناڵەکە تا بەیانی نووست).

٨.کاتی بەردەوامی رووداو، بەم رێگایانەی خوارەوە دەردەبڕرێت:

أ. ناوی کاتەکان + پاشگری"- انە":

- سالآنە زەرِ پاشەکۆت کەروو. (سالآنە پارە پاشەکەوت دەکەم).

ب. دووبارەکردنەوەی ناوی کاتەکان، بەیاریدەی "بە":

- دلێڕ رۆ بە رۆ وانەکاش ئامادەکەرو. (دلێر رۆژ بە رۆژ وانەکانی ئامادە دەکات).

ت. لێکدانی دوو فرێزی کات، بە یاریدەی "و":

- ئاذێ ْهامن و زمسان هەرمانەکەری ْ. (ئەوان هاوین و زستان ئیش دەکەن).

ت- زیادکردنی وشەی "گرد" لە هەورامیدا و "هەموو" لە خوارووداو، وەك دەرخەرێك لە پێش ناوی کاتەکانەوە:

- گرد رۆیۆ هەرمانە کەروو. (هەموو رۆژێك ئیش دەکەم).

٩.ناوی رووداوەکان لە هەورامیدا، بە یاریدەی پریپۆزیشنە ناوییەکانی "وەڵی" و "دما" و لە خوارووشدا "پێش" و"دوا"، فرێزی ئەدڤێربڵی کات دادەڕێژن، وەك:

- ئا کورِە وەڵی وتەی کتیب موانووە. (ئەو کوورِە پێش نووستن کتێب دەخوێنێتەوە).

- ئێشەو دماو نانواردەی ملمێ ْپەی بازاری. (ئەمشەو دوای نانخواردن دەچین بۆ بازارِ).

١٠. ئاوەڵناوەکانی "زوو"، "دێر"، "خێرا" لە هەورامیدا و "زوو"، "درەنگ"، "خێرا" لە خووارووداو، فرێزی ئەدڤێربڵی کات پێکدەهێنن، بۆ نموونە:

- دارا دێڕ وت. (دارا درەنگ نووست).

- ئاکورِە زیرەکە زوو نامەکەش نۆیست. (ئەو کورِە زیرەکە زوو نامەکەی نووسی).

١١. جێناوە کەسییەکان، بە یاریدەی پریپۆزیشنە ناوییەکان، کاتی روودان دەگەیەنن، وەك:

- شیلانە دماوتو لۆا پەی بازاری. (شیلان دوای تۆ رۆشت بۆ بازارِ).

١٢. دوو یاسا، بۆ رۆنانی شوێنی ئاڕاستەو کۆتایی پێهێنانی رووداو، لە هەر دوو لادا، بەرچاو دەکەوێت، کە بریتین لە:

تا + ناوی شوێن.

بەورەو / رووەو + ناوی شوێن

بۆ نموونە:

- دارا تا کتێبخانە ملو. (دارا تا کتێبخانە دەچێت).

- ئارام بەرەو / رووەو کەرکوك لوا.   (ئارام بەرەو / رووەو کەرکوك رۆیشت).

١٣. شوێنی دەستپێکردن و کۆتایی پێهێنانی رووداو، دەتوانرێت لە رستەیەکدا، نیشان بدرێن، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە:

١٤. شوێنی بەردەوامی رووداو، ئەو وشە لێکدراوانە، سازی دەکەن، کە لە رێگای دووبارەکردنەوە، بە یاریدەی "بە"، پێکهاتوون، وەك:

- کرێکارەکیْ شار بە شار گێڵاَ دما و هەرمانێرە. (کرێکارەکان شار بە شار دەگەڕێن بە دوای ئیشدا).

١٥. ناوی واتایی لە هەورامیدا، بە هاریکاری پریپۆزیشنی "بە" و هەندیّ جاریش پۆست پۆزیشنی "- ۆ"، فرێزی ئەدڤێربلی چۆنیەتی دادەڕێژرێت، لە خوارووشدا بەیاریدەی "بە" و هەندیّ جاریش "- ەوە"، سازی دەکات، وەك لەم رستانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

- زارۆڵەکە بەوەشی ملو رانە. (منداڵەکە بە جوانی دەڕوات بە رێگادا).

- دارا بەخەفەتۆ لوا. (دارا بە خەفەتەوە رۆیشت).

١٦. ناوی رووداوەکان لە هەورامیدا، بەیاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، یا پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە...- ۆ"، لە خوارووشدا بەیاریدەی "بە"، یا "بە..ەوە"، فرێزی ئەدڤێربلی چۆنیەتی دادەڕێژن، بۆ نموونە:

- کوڕەکە بە گرەۆای ئاما. (کوڕەکە بە گریان هات).

- نانەکەم بە ئەرەنیشتەیۆ وارد. (نانەکەم بە دانیشتنەوە خوارد).

١٧. ئاوەڵناوی چۆنیەتی و نیسبی، توانای سازکردنی فرێزی ئەدڤێربلی چۆنیەتییان هەیە، وەك:

أ. چۆنیەتی: ئارام خاس قسیْ کەرو. (ئارام باش قسە دەکات).

ب. نیسبی:

- نەوزاد ژێرانە وەڵامو ماموساکەیش داۋە. (نەوزاد ژیرانە وەڵامی مامۆستاکەی دایەوە).

١٨. "ناو" بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، یا دەرخەر، فرێزی ئەدڤێربلی پێوانە دادەڕێژێت، وەك:

- بە چوار سەعاتیْ (جە) هۆلیرۆ یاوایمی سلیمانی. (بەچوار سەعات لە هەولێرەوە گەیشتینە سلێمانی).

- گرد رۆیۆ دویْ جاریْ ملو پەی بازاری (بازار). (هەمووڕۆژێك دوو جار دەچیت بۆ بازاڕ).

١٩. ئاوەڵناو، توانای داڕشتنی فرێزی ئەدڤێربڵی پێوانەی، لە هەر دوو شێوە زارەکەدا هەیە، بۆ نموونە:

- ئادە کەمیۆ وتە. (ئەو کەمێك نووست).

- ئارام فرە نیشتەرە. (ئارام زۆر دانیشت).

٢٠. بەشەکانی ئاخاوتن، بە یاریدەی پرێپۆزیشنی "بە"، فرێزی ئەدڤێربڵی وەسیلە پێکدەهێنن، وەك:

أ. ناو: - وانەکەم بە دەس نۆیست. (وانەکەم بە دەست نووسی).

- مرۆڤ بە کۆشکەردەی و کۆڵنەدای سەرگنو. (مرۆڤ بە کۆششکردن و کۆڵنەدان سەر دەکەوێت).

ب. جێناوی کەسی: نامەکەم بە تو نویست. (نامەکەم بە تۆ نووسی).

٢١. جێناوە کەسییەکان لە هەورامیدا، بە یاریدەی پرێپۆزیشنی "ۋەرو"، لە خوارووشدا، بە هاریکاری پرێپۆزیشنی "لەبەر"، فرێزی ئەدڤێربڵی هۆیی دادەڕێژن، وەك: من ۋەرو شمە ئامانێۆە. (من لەبەر ئێوە هاتمەوە).

٢٢. ئەدڤێربی "دیسان"، فرێزی ئەدڤێربڵی دووبارەکردنەوە ساز دەکات، بۆ نموونە:

- دیسان نەوزاد ئاماۋە. (دیسان نەوزاد هاتەوە).

٢٣. "ناو" بە یاریدەی دەرخەری "تەر" لە هەورامیدا و "تر" لە خوارووادا، فرێزی ئەدڤێربڵی دووبارەکردنەوە، پێکدەهێنێت، وەك:

- جارێۆتەر وانەکەی منۆیسوو. (جارێکی تر وانەکە دەنووسمەوە).

٢٤. پاشگری "- چ / - یچ" لە هەورامیدا و "- ش / - یش" لە خوارووادا، کاتێك دەچنە سەر فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، واتای دووبارەکردنەوەی ڕووداو دەگەینن، وەك: ئارۆیچ ۋاران ۋارا. (ئەمڕۆیش باران باری).

٢٥. بەشەکانی ئاخاوتن لە هەورامیدا، بەیاریدەی پرێپۆزیشنی "پەی" و لە خوارووادا، "بۆ" فرێزی ئەدڤێربڵی مەبەست، ساز دەکەن، بۆ نموونە:

أ. ناو: وێنەکەم پەی وەشی گرت. (وێنەکەم بۆ جوانی گرت).

ب. جێناوی کەسی: گجیەکەم پەی تو ئەسا. (کراسەکەم بۆ تۆ کڕی)

٢٦. بەشەکانی ئاخاوتن، بەڕێگەی دووبارەکردنەوە، فرێزی ئەدڤێربلی تەرتیبی دادەڕێژن، وەك لە رستەکانی خوارەوەدا روونکراونەتەوە:

أ. ناو

- کوڕە زیرەکەکیْ پول پول ئامیْ. (کوڕە زیرەکەکان پۆل پۆل هاتن).

ب. ژمارە

- خوێندکارەکیْ چوار چوار نیشتینیرە. (خوێندکارەکان چوار چوار دانیشتوون).

ژمارە تەرتیبییەکانیش، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "بە"، ئەو چەشنە فرێزە، دادەڕێژن، وەك:

- رزگار بەیەکەم بەرشی. (ڕزگار بە یەکەم دەرچوو).

٢٧. ئاوەڵناو، بەیاریدەی پاشگری "- تەر" لە هەورامیدا و "- تر" لە خوارووا، فرێزی ئەدڤێربلی بەراوورد، پێکدەهێنێت، بۆ نموونە:

- دارا جە ئاکۆی خاستەر وانەکەش ئامادە کەردەن. (دارا لە ئاکۆ باشتر وانەکەی ئامادەکردووە).

- ۋاران ئارۆ جە هیزی فرەتەر ۋارا. (باران ئەمرۆ لە دوێنیٚ زۆرتر باری).

٢٨. ناو و جێناوی کەسی و ئاوەڵناو لە هەورامیدا، بەیاریدەی پریپۆزیشنی "چەنی"، یا پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشنی "بە...ـوَ"، لە خوارووشدا، بە یاریدەی "لەگەڵ"، یا "بە... — ەوە"، فرێزی ئەدڤێربلی هاوڕییەتی دادەڕێژن، بۆ نموونە:

أ. ناو:

- نانەکەم بە شوتۆ وارد. (نانەکەم بە شیْرەوە خوارد).

ب. جێناوی کەسی:

- من چەنی ئادیْ لۋانیْ پەی زانکوی. (من لەگەڵ ئەوان رۆشتم بۆ زانکۆ).

ت. ئاوەڵناو:

- ماموساکی چەنی زیرەکەکا ئامیْ. (مامۆستاکان لەگەڵ زیرەکەکان هاتن).

٢٩. پریپۆزیشنی "پیْسە/ وەك" و پاشگری "- ئاسا"، بۆ سازکردنی فرێزی ئەدڤێربلی لێکچوون، هاریکاری بەشەکانی ئاخاوتن دەکەن، بۆ نموونە:

أ. ناو

- من پیْسە نەوزادی وانەکیْم نۆیستیْ. (من وەك نەوزاد وانەکانم نووسی).

ب. ئاوەڵناو

- پیاکە کور ئاسا ملو رانە. (پیاوەکە کوێر ئاسا بە ڕێگادا دەڕوات).

ت. جێناوی کەسی:

- دارا پیْسە ئیْمە کوشکشکەرو. (دارا وەك ئێمە کۆشش دەکات).

٣٠. ئەدڤێربی "هەرگیز"، فرێزی ئەدڤێربڵی نەرێکردن، دەگەیەنێت، وەك:

- ئیْمە هەرگیز جە وەنەی دمامەگنمیْ. (ئێمە هەرگیز لە خوێندن دوا ناکەوین).

٣١. "ناو" لەباری نەناسراویدا، بەیاریدەی جێناوی نەرێکردنی "هیچ" و پرێپۆزیشنی "بە"، فرێزی ئەدڤێربڵی نەرێکردن، ساز دەکات، بۆ نموونە:

- هیچ رۆیۆ بە پیٚ مەلوو پەی بازاری. (هیچ رۆژێك بە پێ ناچم بۆ بازاڕ).

- بە هیچ جوریۆ مەبو ئی کارە کریو. (بە هیچ جۆرێك نابێت ئەم کارە بکرێت).

٣٢. "ناو"، بەهاریکاری پرێپۆزیشنی "جە" لە هەورامیدا و "لە" لە خوارووداا، فرێزی ئەدڤێربڵی سەرچاوە، پێکدەهێنێت، بۆ نموونە:

- دارتاشەکە کورسییەکەی جە تەختەی ئێرانی دروسکەرو. (دارتاشەکە کورسییەکە لە تەختەی ئێرانی دروستدەکات).

٣٣. ناوی واتایی، بەیاریدەی پرێپۆزیشنەکانی "بە" و "بی / بیٚ"، فرێزی ئەدڤێربڵی جەختکردن، دادەڕێژێت، وەك:

- بە دڵنیایی، سەبای ملوو پەی دهوکی. (بە دڵنیایی، سبەینیٚ دەچم بۆ دهۆك).

- بیْ گومان ئی کارە کاتی فرەش گەرەکا. (بیٚ گومان ئەم کارە کاتی زۆری دەوێت).

٣٤. ژمارەکانی "سیْ / سیٚ" و "دوو"، بە یاریدەی پرێپۆزیشنی "بی / بیٚ"، فرێزی ئەدڤێربڵی جەختکردن، پێکدەهێنن و بووە بە دانەیەکی ئامادەکراو لە زماندا، وەك:

- دارا بیْ سی و دوو وەڵامو ماموساکەیش داوە. (دارا بیٚ سیٚ و دوو وەڵامی مامۆستاکەی دایەوە).

٣٥. ناو و ئاوەڵناو و جێناوی کەسی لە باری کۆیاندا، بە یاریدەی پرێپۆزیشنی "جە" لە هەورامیداو "لە" لە خواروودا، فرێزی ئەدڤێربڵی هەندێتی، دادەڕێژن، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە

أ. ناو: نانیۆەم جە نانەکا وارد. (نانێکم لە نانەکان خوارد).

ب. ئاوەڵناو: یو جە ئازاکا لوا. (یەکێك لە ئازاکان ڕۆیشت).

ت. جێناوی کەسی: دویْ جە ئێمە لویْ. (دوان لە ئێمە ڕۆشتن).

٣٦. ناو و جێناوی کەسی، بەهاریکاری پریپۆزیشنەکانی "بیْ / بیٚ"، یا "بەبیْ / بەبیٚ" فرێزی ئەدڤێربلی دەرهاویشتن دەگەیەنن، بۆ نموونە:

أ. ناو:

- نانەکەم بیْ / بەبیْ چای وارد. (نانەکەم بیٚ / بەبیٚ چا خوارد).

ب. جێناوی کەسی:

- هەرمانەکیش بیْ / بەبیْ تو کەردە. (ئیشەکەی بیٚ / بەبیٚ تۆ کرد).

٣٧. پریپۆزیشنی "بە"، لە سازکردنی فرێزی ئەدڤێربلی ئەنجامدا، هاریکاری ناو و ئاوەڵناو دەکات، بۆ نموونە:

أ. ناو:

- ئێمە توما بە سەرۆك هور ۋ چنای. (ئێمە تۆمان بە سەرۆك هەڵبژارد).

ب. ئاوەڵناو:

- ئاذیْ توشا بە زیرەك هور ۋ چنای. (ئەوان تۆیان بە زیرەك هەڵبژارد).

٣٨. "ناو"، بە یاریدەی پریپۆزیشنی "چەنی" و جێناوی نیشانەی "ئا" لە هەورامیدا و"لەگەڵ" و "ئەو" لە خوارووەدا، فرێزی ئەدڤێربلی پێچەوانە، دادەڕێژێت، وەك:

- ئارام چەنی ئا زیرەکییەیچە بەرنەشی. (ئارام لە گەڵ ئەو زیرەکییەشدا دەرنەچوو).

٣٩. ئەدڤێربی "ڕەنگا" لە هەورامیدا و "ڕەنگە" لە خوارووەدا، فرێزی ئەدڤێربلی دوو دڵی و شیان، ساز دەکەن و کاری ڕانەبردووی ئیلزامی و ڕابردووی ئینشائی تەواویان پێ دەردەبڕێت، بۆ نموونە:

- ڕەنگا ئاڕۆ ۋاران ۋارو. (ڕەنگە ئەمڕۆ باران ببارێت).

- ڕەنگا زارۆڵەکە نەوەشبو. (ڕەنگە منداڵەکە نەخۆش بێت).

٤٠. ئەدڤێربی "وەشڵەی " لە هەورامیدا و "خۆزگە" لە خوارووەدا، فرێزی ئەدڤێربلی هیوا و ئاوات، دادەڕێژن و کاری ڕابردووی ئینشائی سادە و بەردەوام و دووریان، پێ دەردەبڕێت، وەك:

- وەشڵەی لوا بیێنیْ. (خۆزگە بڕۆیشتمایە).

- وەشلەی نامەکەم نویستەبیەبیێ. (خۆزگە نامەکەم نووسیبووایە).

٤١. "کەی"، فرێزی ئەدڤێربلّی پرسیاری سازدەکات و بەهۆیەوە پرسیار لە کاتی روودان دەکرێت، وەك: کەی ئامای؟ (کەی هاتیت؟).

٤٢. فرێزی ئەدڤێربلّی پرسیاری، کە پرسیار دەربارەی شوێنی روودان بکات، فرێزی بەندی"جە کۆوە" لە هەورامیدا و "لە کوێوە" لە خواروودا، پێکیان دەهێنن، بۆ نموونە: جە کۆوە ئامای؟ (لە کوێوە هاتیت؟).

٤٣. فرێزی ئەدڤێربلّی پرسیاری، کە پرسیار سەبارەت بە چۆنیەتی روودان بکات، ئامرازی پرسی "چەنی" لە هەورامیدا و "چۆن" لە خواروودا، سازیان دەکەن، بۆ نموونە: وانەکەت چەنی نۆیستەن؟ (وانەکەت چۆن نووسیوە؟).

٤٤. ئامرازی پرسی "چند" لە هەورامیدا و "چەند" لە خواروودا، لە توانایاندا هەیە، پرسیار دەربارەی پێوانەی روودان بکەن، وەك:

- ئارۆ ۋاران چند ۋارا؟ (ئەمرۆ باران چەند باری).

٤٥. فرێزە ئەدڤێربلّییەکان، لە رۆنانی چوار چەشن فرێزی کاریدا، هاوبەشی دەکەن، وەك لە خوارەوە روونکراوەتەوە:

أ. ف. ئە + ك

- مەلەوانەکە (دلیْ) ئاوەکینە بیْ. (مەلەوانەکە لە ناو ئاوەکەدا بوو.)

ب. ك + ف. ئە

- هەرمانەکێا کۆت سەبای. (ئیشەکەمان کەوتە سبەینێ).

ت. ب + ف. ئە + ك

- ئێمە تو بە زیرەك مزانمیْ. (ئێمە تۆ بە زیرەك دەزانین).

پ. ب + ك + ف. ئە

- پیاکە کتێبەکەش ۋستەنە ئاوەکیْ. (پیاوەکە کتێبەکەی خستە ئاوەکەوە).

٤٦. فرێزە ئەدڤێربلّییەکان لە رووی رۆنانەوە، دەکرێن بە سێ بەشەوە: "سادە، نسادە، بەند".

٤٧. پاشگرەکانی "- انە"، "- ئاسا"، "- گار"، لەهەردوولادا، بەرچاو دەکەون.

٤٨. ناو، ئاوەڵناو، ژمارە، بێ یاریدە، دووبارە دەبنەوە و فرێزە ناسادەکان ساز دەکەن، بۆ نموونە:

کەوشەنەی کتێب

أ. ناو: "پول پول"، "کومەڵ کومەڵ"...

ب. ئاوەڵناو: "زەریف زەریف: جوان جوان، یەواش یەواش: هێواش هێواش"...

ت. ژمارە: "پەنج پەنج: پێنج پێنج"...

ئەو بەشە ئاخاوتنانەی سەرەوە، دەتوانن بە یاریدەی ئینتەرفیکسەکانیش، دووبارەببنەوە، وەك:

أ. ناو: سەرانسەر، دۆڵاو دۆڵ، بانەو بان...

ب. ئاوەڵناو: نزیکاو نزیك، دووراو دوور.

ت. ژمارە: یەکاو یەك.

٤٩. فرێزە ناسادەکان، بە لێکدانی دوو بەشی ئاخاوتنیش، دادەڕێژرێن، وەك:

أ. ناو + ئاوەڵناو: "شەودێر، سەبای زوو"...

ب. ژمارە + ناو: "نیمە رۆ، یەکسەر"...

ت. جێناوی نەریْ + ناو: "هیچ رۆیۆ، هیچساڵیو"...

پ. جێناوی دیار + ناو: "گرد رۆیۆ، گرد شەۆیۆە"...

٥٠. فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، جێگۆڕکێ دەکەن و لە توانایاندا هەیە، لە هەموو شوێنێکی رستەدا بێن و شوێنی پەسەند و شیاویان، بە پلە دیاری دەکرێت، ئەدڤێربڵی گۆڕینی حاڵەت، هەمیشە دەکەوێتە دوای کارەوە، بۆ نموونە:

- ماموسا ئیمەش کەردیمی بە کەسیۆی چەنە ئاما. (مامۆستا ئێمەی کرد بە کەسێکی لێهاتوو).

(نێر) - من بیەنا (بە) هیتیار.

(مێ) —من بیێنا (بە) هیتیارە. (من بووم بە جووتیار).

ئەگەر چەند فرێزێکی ئەدڤێربڵی جیاوازیش، لە رستەیەکدا کۆبوونەوە، ئەوا پەسەندترین جۆری ریزبوونیان، بریتی دەبێت لە:

((کات + شوێن + ... + چۆنیەتی + پێوانە + کار)).

بۆ نموونە:

- هێزی یانەنە وانەکێم بە وەشی دویْ جاریْ نۆیستیْ.

(دوێنێ لە ماڵەوە وانەکانم بە جوانی دووجار نووسی).

ئەنجامەکان

گرنگترین ئەو ئەنجامەی، لە نامەکەدا بە دەستمان هێناون، لەم خاڵانەی خوارەوەد، کۆدەبنەوە:

١.ئەدڤێربڵ، فرێزێکە، بە دوو رێگا ساز دەبێت:

أ. بە هۆی ئەدڤێربەکانەوە، کە ئێستا ژمارەیان کەمەو دەتوانرێت بە ئاسانی بژمێررێن.

ب. بە هۆی بەشەکانی تری ئاخاوتنەوە، وەك: "ناو، ئاوەڵناو، جێناو، ژمارە".

٢.ئەم جۆرە فرێزە، لە هەورامی و سلێمانیدا، بە هەمان جۆری واتایی و تایبەتێتی مۆرفۆلۆژی و سینتاکسییەوە، بەرچاو دەکەون.

٣.لە رووی واتاوە، فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، دەکرێن بە دوو بەشەوە:

أ. جۆرەکانی دەرەوەی کار، وەك: "کات، شوێن، نەرێکردن، جەختکردن"، کە بە توندی نەبەستراون بە کارەوە و پەیوەندییان، بە رووی دەرەوەیەوە هەیە، لە ئەوە هەموو چەشنە کارێك، وەریاندەگرێت.

ب. چەشنەکانی ناوەوەی کار، کە بریتین لە: "چۆنیەتی، پێوانە، وەسیلە، هۆیی... هتد" کە بە توندی بە کارەوە بەستراون و پەیوەندییان، بە رووی ناوەوەیەوە هەیەو جۆری کارەکان، رایاندەکێشن.

٤.فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، ئەرکی "سەربار، یاریدەدەر، تەواوکەر" دەبینن. لە ئەرکی سەرباردا، (ف. ك) فراواندەکەن و بە کەرەستەیەکی نابنجی دادەنرێن و لابردنیان، کار ناکاتە سەر لایەنی واتاو رێزمانی رستە.

لە ئەرکی یاریدەدەردا، ئەو کارانە، بە هۆیانەوە دەردەبڕێت، کە "ڕابردووی ئینشائی و رانەبردووی ئیلزامین، فرێزەکانی" هیوا و ئاوات، دوو دڵی وشیان"، تایبەتن بە بینینی ئەم ئەرکە.

لە ئەرکی تەواوکەریشدا، بە کەرەستەیەکی بنجی دادەنرێن و لەم بارەدا، (ف.ك) فراوانناکەن و لابردنیان، دەبێتە هۆی شێواندنی لایەنی واتاو مەبەست و رێزمانیی رستە. جۆرەکانی وەك: "پرسیاری، گۆرینی حاڵەت"، ئەم ئەرکە جێبەجێ دەکەن، جگە

لەمانیش، فرێزەکانی "کات، شوێن، چۆنیەتی، پێوانە، سەرچاوە.... "، بە پێی چەشنی کار، لە توانایاندا هەیە، ئەم ئەرکە ببینن.

ئەدڤێربڵە تەواوکەرەکان، هاوبەشی ڕۆنانی (ف.ك) و کاری لێکدراو دەکەن و واتاو مەبەست، لە ڕستەیەکەوە بۆ یەکێکی تر، دەگۆڕن و تاڕادەیەکی زۆر چارەسەری لێڵی و تەم و مژی واتا، دەکەن.

٥. فرێزە ئەدڤێربڵییەکان لە ڕستەی نەرێدا، (ف.ك) فراوان ناکەن و دەبنە هۆی گۆڕینی واتا و مەبەست.

٦. فرێزە ئەدڤێربڵییەکان، کاتێك ئەرکی سەربار دەبینن، توانای جێگۆڕکێیان زۆرە، بەڵام لە ئەرکی تەواوکەردا، زۆر بە کەمی شوێنەکانیان دەگۆڕن و تەنیا لە بارێکدا یاری بەجێکانیان دەکەن، کە ڕستە لە لێڵییەوە، بەرەو ڕوونی بەرن.

٧. فرێزە بەندەکان، بۆسازکردنی ئەم چەشنە فرێزە، بە ڕێگایەکی بەرهەمدار دادەنرێن، کە لە هەورامیدا.

بە چوار ڕێگا دادەڕێژرێن:

أ. بەهۆی پۆست پۆزیشن، وەك: ئاسمانۆ (بە ئاسمانەوە).

ب. بەیاریدەی پریپۆزیشن، وەك: بە دەس (بە دەست).

ت. بەیاریدەی پریپۆزیشن و پۆست پۆزیشن، وەك: بەخەفەتۆ (بە خەفەتەوە).

پ. لە هەندێ فرێزی تردا، دەتوانرێت پریپۆزیشن بەکار بهێنرێت، یان لاببرێت، وەك: (جە) هیزیۆ (لە دوێنێوە).

لە هەورامیدا، پۆست پۆزیشنەکان، لە دارشتنی فرێزە ئەدڤێربڵییەکاندا، لە پریپۆزیشنەکان چالاکترن، بە پێچەوانەی شێوە زاری سلێمانییەوە، کە لە زۆر فرێزدا لادەبرێن.

٨. ناوی شوێنەکان، وەك: "بازار، یانە، هۆلێر... هتد"، لە هەورامیدا، بە تەنیا، توانای سازکردنی فرێزی ئەدڤێربڵی شوێنی کۆتایی پێهێنان و ئاڕاستەکردنی ڕووداویان هەیە، لە کاتێکدا، لە شێوە زاری سلێمانیدا بە تەنیا، توانای پێکهێنانی ئەم چەشنە فرێزەیان نییە.

٩. فرێزی ئەدڤێربڵی شوێنی کۆتایی پێهێنانی ڕووداو، لە هەورامیدا، کە ئاڕاستەکەی بەرەو خوارەوە بێت، پۆست پۆزیشنی "- ەرە"، هاریکاری

سازکردنی دەکات، بەڵام ئەگەر ئاڕاستەکەی، بەرەو سەرەوە، یا لایەکی تر بوو، ئەوا "ناو" بە تەنیا، یا بە یاریدەی پۆست پۆزیشنی "- ەنە"، دایدەڕێژێت، وەك لە رستەکانی خوارەوەدا روونکراوەتەوە:

- لوا نیرە وار. (چوومە خوارەوە).
- کتێبەکەم وستەرە. (کتێبەکەم خستە خوارەوە).
- وانی سەر. (چوومە سەرەوە).
- کتیبەکەش وستەنە ئاوەکی. (کتێبەکەی خستە ئاوەکەوە).

پریپۆزیشنی "ە" لە هەورامیدا بەرچاو نەکەوتووە، لەبەر ئەوە ئەو فرێزانەی لە شێوە زاری سلێمانیدا، بە هۆی ئەو پریپۆزیشنەوە ساز بوون، لە هەورامیدا، "ناو" بە تەنیا پێکیان دەهێنێت، وەك:

گەمەکەما کۆت سەبای. (یارییەکەمان کەوتە سبەینیێ).

گەمەکەش کەرد ناوەشی. (یارییەکەی کردە ناخۆشی).

هەواڵنامەی کتێب

سەرچـــاوە

١- بە زمانی کوردی:

ا- کتێب

١- د.ئـەورەحمانی حـاجی مـارف، وشـە رۆنـان لـە زمـانی کوردیـدا، چـاپخانەی کـۆڕی زانیـاری کـورد، بەغداد،١٩٧٧.

٢- د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بـەرگی یەکـەم (مۆرفۆلـۆجی)، بەشـی یەکـەم- نـاو- ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا،١٩٧٩.

٣- د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆجی)، بەشی یەکـەم- ئاوەڵنـاو- ، دار الحرية للطباعة، بەغدا،١٩٩٤.

٤- د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلـۆجی)، بەشـی چـوارەم- ژمـارەو ئاوەڵکردار- ، دار الحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٩٨.

٥- د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشە سازی)، بەشی پێنجەم- کـردار- ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم،سلێمانی ٢٠٠٠.

٦- تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم،دار الطباعی الحديثة، بەغداد،١٩٢٩.

٧- سەعیدصدقی کابان، مختصر صرف ونحوی کوردی، جزو(١)، طبع الاول ،النجاح،بغداد،١٩٢٨.

٨- د.شێرکۆ بابان، شرۆڤەکاری ڕێزمانی لە زمـانی نووسـیندا، چـاپخانەی زانکـۆی سـەلاحەدین، هـەولێر، ٢٠٠٠.

٩- فوئاد حەمە خورشید، زمانی کوردی دابەشبوونی جوگرافیـای دیالێکتـەکانی، چـاپخانەی افـاق عربيـة، بەغدا، ١٩٨٥.

١٠- د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا، دارالحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٨٦.

١١- د. کوردسـتان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٠،

١٢- پرۆفیسۆر ك. ك. کوردۆییڤ، ڕێزمـانی کـوردی بـە کەرسـتەی دیـالێککتی کرمـانجی و سـۆرانی، وەرگێڕانی لە رووسییەوە: د. کوردستان موکریانی، **مطبعة الاديب البغدادية**، بەغدا، ١٩٨٤.

١٣- گیوی موکریانی، ئەلف و بێی کوردی وێنەدار بە تیپـی لاتینـی، چـاپخانەی کوردسـتان، هـەولێر، ١٩٧٢.

١٤- لیژنەی دەستووری زمانی کوردی، هەندێ لە بابەتە کێشەدارەکان لە ڕێزمـانی کوردیـدا، چـاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨٥.

١٥- لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، چاپخانەی کۆڕی کـۆڕی زانیاری زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

١٦- لیژنە یەك لە وەزارەتی پەروەردە، ڕێزمانی خوێندنگا ناوەندی و ئامادە ییەکان — قۆناغەکانی (٢، ٣، ٤، ٥، ٦)، چاپخانەی ژمارە (٢)ی پەروەردەی هەولێر، ١٩٨٢.

١٧- محمەد ئەمین هەرامانیـسەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، چاپخانەی مەعاریف، بەغداد، ١٩٧٣.

١٨- محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراووردا، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغدا ١٩٨١.

١٩- محەمەدی رەزای باتینی، ئاوڕێکی تازە بۆ سەر رێزمان، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: حەسەنی قازی، چاپ و بلاوکردنەوە: سوید، ١٩٩٣.

٢٠- نوری عەلی ئەمین، قەواعدی زمانی کوردی لە "صرف و نحو" دا، بەرگی یەکەم، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، ١٩٥٦.

٢١- نوری عەلی ئەمین، قەواعدی زمانی کوردی لە "صرف و نحو" دا، بەرگی دووەم، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، ١٩٥٨.

٢٢- نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، بەرگی سێیەم، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠.

٢٣- د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی زمانی کوردی زانکۆی سەلاحەدین، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٨٢.

ب- نامەی زانکۆیی:

١- ئاواز حەمە صدیق بەگیخانی، ریزبوونی کەرستە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٦.

٢- حاتەم ولیا محەمەد، فرێزی ناوی و فرێزی کاری لە کرمانجی ژووروودا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٠.

٣- ساجدە عەبدوڵڵا فەرهادی، ڕێزمانی بەندێتی و هەندێ لایەنی رستەی کوردی، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٥.

٤- شلێر رەسوڵ بەرزنجی، ئاوەڵگوزارە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

٥- فەرەیدون عەبدول محەمەد، هەندێ لایەنی رستە سازی زاری هەورامی، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٨.

٦- محمود فتح الله احمد، کار تەواو کردن لە کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٨.

٧- مەعرووف مەحموود فەرەج، بوارە واتاییەکان، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

٨- مەهاباد کامل عبدالله، کار لە کرمانجی خواروو و هەورامیدا، نامەی ماجستێر کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٦.

هەواڵنامەی کتێب

٩- هیدایەت عەبدوڵا محەمەد، پێشپرتك و پاشپرتك لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

١٠- یوسف شریف سعید، دۆخەکانی ژێرەوە لای فیلمۆر و هەندێ لایەنی رستە سازی کوردی، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٠.

پ- گۆڤار

١- ئیرنست مەکارۆس، رستەسازی، وەرگێرانی: محمد معروف فتاح، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١٥، ١٩٨٧.

٢- د. شێرکۆ بابان، ئامرازی پەیوەندی (ـە) لە زمانی نووسیندا، کاروان، ژمارە ١٢٢، ١٩٩٨.

٣- د. فەرەیدون عەبدول محەمەد، کاری (بیەی- بوون) لە زاری هەورامیدا، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژمارە ٤، ٢٠٠٠.

٤- د. کوردستان موکریانی، واتای ئامرازی پێوەندی (لە) لە زمانی کوردیدا (سۆرانی)، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٠٣- ١٠٤، ١٩٨٤.

٥- محەمەد ئەمین هەورامانی، "دا" لە زمانی یەکگرتووی ئەدەبی کوردیدا، کاروان، ژمارە ٢٠، ١٩٨٤.

٦- د. محمد فاروق عمر صدیق، دەستوری پێوەلکانی مرۆڤناو "بەناوی باوك و باپیر و لەقەبەوە لە زمانی کوردی و چەند زمانێکی تردا"، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢٦، ١٩٩٠.

٧- محمد معروف فتاح، کار پۆلێن کردن بە پێی رۆنان، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢١، ١٩٨٩.

٨- نعمت علی سایە، ئاوەڵناو و ئاوەڵکار لە زاری کەڵهوڕیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢١، ١٩٨٩.

٩- نوری عەلی ئەمین، دەوری پیتە بزوێنی (٥٠) لە زمانی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١١، ١٩٨٦.

١٠- وریا عمر ئەمین، بناغەی سادەترین رستەی کوردی، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١١، ١٩٨٦.

أ-وانە

١- د. فەرەیدون عەبدول محەمەد، زارەکان، ماجستێری زمان، کۆرسی دووەم، زانکۆی سلێمانی، ١٩٩٩-٢٠٠٠.

٢- د. فاروق عومەر سدیق، وانەی تایبەتی، کتێبخانەی ناوەندی زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠١/٢/٢٤ و ٢٠٠١/٤/١٧ و ٢٠٠١/٤/٢٥.

٣- د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، رستە سازی، ماجستێری زمان، کۆرسی دووەم، زانکۆی سلێمانی، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

٢- بە زمانی عەرەبی:

١- توفیق وهبی، قواعد اللغة الكردية، الجزء الأول، الباب الأول، بغداد، ١٩٥٦.

٢- الدكتورة كوردستان موكرياني، قواعد اللغة الكردية، دارالحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٩.

٣- الدكتور محمد وصفي ابو مغلي، البسط في القواعد و النصوص الفارسية، مطبعة جامعة البصرة، الطبعة الثانية، ١٩٨٧.

هەولێرنامەی کتێب

٣- بە زمانی فارسی:

١-دكتر پرويز ناتل، دستور زبان فارسى، چاپخانەی حيدرى، چاپ سيزدهم، ١٣٧٣.

٢- **عبدالعظيم** قريب، ملك الشعراى بهار، بديع الزمان فروزانفر، جلال همائى، رشيد ياسمى، دستور زبان پنج استاد، چاپخانەی رامين، چاپ سوم، تهران، ١٣٧٨.

٣- **مصطفى** خرم دل، صرف دستور زبانى كردى سورانى، تبريز، ١٣٤٧ه.

٤- بەزمانی رووسی:

١-ئی. ئا. فیگۆرۆفسکی، سەرەتايەك لە زانستی زمانی گشتی، مۆسکۆ، ١٩٦٩.

٢-ج. خ. بەکاییف، زمانی کوردی یەکێتی سۆڤیەت، مۆسکۆ، ١٩٧٣

٣-ز. ئا. یوسپۆڤا، دیالێکتی گۆرانیی کوردی، سان پیتر بۆرگ، ١٩٩٨.

٤-ف. م. بیریۆزین، مێژووی دیراساتی زمانەوانی، مۆسکۆ، ١٩٧٥.

٥-ك. ك. كوردۆییێڤ، ڕێزمانی کوردی بە کەرستەی دیالێکتی کرمانجی ژووروو و خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

٦-کەریمی ئەیوبی و سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لینینگراد، ١٩٦٨.

٧-ل. س. بەرخودارەف، د. ا. شتێلینگ، گراماتیکی زمانی ئینگلیزی، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧٣.

٥- بە زمانی ئینگلیزی:

١.Amin, W.O (١٩٧٩). Some Fundamental Rules of Kurdish syntax structures London.
٢.Asher, R.E. and Simpson, J.M.Y. (١٩٩٤). The Encyclopedia of Language and Linguistics. Vol.١ Oxford: Nwwyork pergman press.
٣.Crystal, D.(١٩٩٢). An Encyclopedia Dictionary of Language and Languager. USA.
٤.Frank, M.(١٩٩٣) Modern English: Aprctical Refernce Guide,٢nd Edition.USA.
٥.Fries, CC. (١٩٥٢). The structure of English- Introduction to The construction of English sentence. London: Longman.
٦.Huddleston, R. (١٩٨٤). Introduction to the Grammer of English. Cambridge University Press.
٧.Mackenzie, D.N. (١٩٦١). Kurdish Dialect studies. London: Oxford University Press.
٨.Mackenzie, D.N. (١٩٦٦), The Dialect of Awroman (Hawraman- I Luhon)>
٩.Mccarus, E. (١٩٥٨). A Kurdish Grammer. Washington Washington Paladograph Company.
١٠.Stageberg, N. (١٩٧١). An Introductory English Grammer: Holt, Rineham Winston..

ئەو سەرچاوانەی نموونەیان لێ وەرگیراوە:

رۆمانەکان

١- ئیبراهیم احمد، ژانی گەل، ئامادەکردنی: ئومێد ئاشنا، ١٩٧١.

دیوانی شاعیرەکان:

٢- بەختیار زێوەر، کۆکردنەوەی : مەحمود زێوەر، چاپخانەی الزمان، بەغدا، ١٩٨٩.

٣- بێسارانی، کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی : کیورپ نیك رفتار، بەرگی یەکەم، **مطبعة الادیب البغدادیة** ، ١٩٨٢.

٤- خانەی قوبادی، شیرین و خوسرەو، محەمەد مەلا کەریم، چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٧٥.

٥- گۆران، ئامادەکردنی محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨٠.

٦- محەمەد صالح دیلان، ئامادەکردن و لێکۆڵینەوەی : عەبدوڵڵا عزیز خالد، چاپخانەی سومەر، بەغدا، ١٩٨٧.

٧- مەولەوی، کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی : مەلا عبدالکریمی مدرس، بڵاوکەرەوەی کوردستان، سنە، ١٣٧٨ هەتاوی.

هەواڵنامەی کتێب

بۆ کەرەسەی هەورامیی نامەکە، جگە لەسەرچاوەی چاپکراو ، چەندین رستە دەماودەم لەم بەرێزانە، کە هەورامی، زمانی زگماکییانە، وەرگیراون:

ناو	پیشە	ساڵی لەدایك بوون
١- عوسمان محەمەد هەورامی	مامۆستا	١٩٣٦
٢- مستەفا عارف حمەشەریف	فەرمانبەر	١٩٦٠
٣- سەعدی محەمەد ئەحمەد	کاسب	١٩٦٢
٤- سیروان قادر فەتاح	ی. پویێژەر	١٩٦٧
٥- نەوزاد عارف حمە شەریف	کاسب	١٩٦٩
	مامۆستا	١٩٧٥

دابەشــبوونی کرداری لێکــدراو لەرووی دارِشتن و ئەرکەوە
-لە کرمانجیی خوارووا-

محەمەد عومەر عەول

محەمەد عومەر عەول:

ساڵی ۱۹۷۳ لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، لە ساڵی ۲۰۰۱ بڕوانامەی ماســتەری لە بواری زمانی کوردیدا بە ناونیشانی (دابەشبوونی کــرداری لێکــدراو لــە رووی دارِشتن و ئەرکــەوە لــە دیــالێکتی کرمــانجی خــوارووا) دا وەرگرتــووە، لەلایــەن پرۆفیسۆری یاریدەدەر د. فاروق عومەر سدیق سەرپەرشتیی نامەکەی کراوە .

ساڵی ۲۰۰۸ بڕوانامەی دکتۆرای لە (کردەی تەواو کردن لە دیــالێکتی کرمــانجی خواروو) دا وەرگرتووە.

دەروازەیەك بۆ كرداری لێكدراو

١-١ سەرەتا:

لەبەر ئەوەی لەم نامەیەدا لە روانگەی مۆرفیمەوە تەماشای كردار دەكەین و لەم رووەوە فۆرمەكانی شیدەكەینەوە و جۆرەكانی دیاریدەكەین، بۆیە بە پێویستمان زانی، دەستپێكی كارەكە بۆ بیری مۆرفیم تەرخانبكەین، كە لەساڵی (١٩٤٠) بەدواوە هاتەكایەوە، بەپێی ئەم بیره هەموو كەرەستەیەكی رێزمانی بۆ چەند دانەیەكی بچووك شیدەكرێتەوە، كە پێی دەوترێت (مۆرفیم).[1]

وشەكان وەك هێمای دەنگیی زمان لە مۆرفیم پێكهاتوون، ئەو وشانەی یەك مۆرفیمن لەوە بچووكتر ناكرێنەوە، بەڵام ئەو وشانەی لە مۆرفیمێك زیاترن، لەرێی پەیوەندی هاونشینی (ئاسۆیی)ـەوە سەگمێنتەكانیان دابڕدەكەین و مۆرفەكانیان جیادەكەینەوە، پاشان لە رێی پەیوەندی جێنشینی (ستوونی)یەوە مۆرفیمەكانیان دیاریدەكەین و پۆل پۆلیان دەكەین.[2] وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

دە	نووس	م	دار	ـەوان	
دە	كڕ	م	باخ	ـەوان	
دە	بڕ	م	شاخ	ـەوان	
دە	چێن	م	مە لە	ـەوان	
	مۆرفیم			مۆرفیم	

هەریەكە لە (نووس، كڕ ، بڕ، چێن) مۆرفیمە، چونكە بە گۆڕینی هەریەكێكیان لەگەڵ (دە..م)دا، واتایەكی فەرهەنگیی نوێ دەبەخشێت، بە هەمان شێوە(ـەوان)مۆرفیمە،چونكە

[1] محەمەد مەعرووف فەتاح، ١٩٩٠،٨٠

[2] د.محەمەد عەبدولفەتاح حەمەسەعید ، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ٢٠٠٠-٢٠٠١.

مۆرفیمێك بەوەدا دەناسینەوە، کە مۆرفێك دەبینین، دەتوانین لە دەرەوەی زنجیرەکەی خۆی بە یەکەیەکی تری زمانەوانەییەوە بلکێنرێت[1].

لێرەدا بەکورتی لەلایەنە گرنگ و تایبەتییەکانی مۆرفیم دەدوێین و جۆرەکانی دەستنیشاندەکەین و سروشتی هەر جۆرێکیان دەخەینەڕوو[2].

١-٢ پێناسەی مۆرفیم:

بچووکترین دانەی زمانە، کە سێ تایبەتێتیی هەیە[3].

١. مۆرفیم وشەیەکە، یان بەشێکە لە وشە، کە هەڵگری واتایە، بۆ نموونە وشەی (باخچە) لە{باخ}و {چە}دروستبووە، یەکەمیان وشەیەکە و واتای فەرهەنگیی خۆی هەیە، دووەمیشیان بەشێکە لە (باخچە)و واتای بچووککردنەوە دەگەیەنێت. هەروەها (کوڕەکە) لەدوو مۆرفیم پێکهاتووە، {کوڕ}، کە وشەیەکی سەربەخۆی واتادارە و

{ەکە}کە مانای ناسراو دەگەیەنێت. کەواتە مەبەستمان لەواتا، واتای فەرهەنگی (هۆشەکی)، یان واتای ڕێزمانییە.

٢. مۆرفیم جگە لە بارێك نەبێت بۆ بەشی بچووکتری واتابەخش دابەشناکرێت، واتای بنجی مۆرفیمەکە دەگۆڕێت، یان دەبێتە پێکهاتەیەکی بێ واتا، کەئەمەش لەگەڵ سروشتی مۆرفیمدا ناگونجێت.

بۆ نموونە ئەگەر (باخ)بەم شێوەیە لەتبکەین:

(ب....اخ) / (ب..ا....خ) / (با..خ)

وەك دەردەکەوێت، هیچ کام لە پارچەکان، واتا نابەخشن، خۆ ئەگەر پارچەیەکیش (یان زیاتر) واتاببەخشێت، ئەوە کێشەکە بۆ ڕێکەوت دەگەڕێتەوە و هیچ پەیوەندییەك لە نێوان

---

[1]-Katamba ١٩٩٣:٤٣.

[2] ئێمە لەگشت ڕوویەکی مۆرفیم نادوێین، بەڵکو گرنگی و بایەخ بەولایەنانە دەدەین، کە لەبەشەکانی داهاتوودا دێنە ڕێمان و ناچار دەبین بگەڕێینەوە سەریان

[3]-Stageberg ١٩٨١:٨٣:

واتای پارچەکەو واتای مۆرفیمەکەدا بەدیناکرێت، بۆ نموونە ئەگەر سەرنجی (با) بدەین ، لە فەرهەنگی کوردیدا واتای تایبەتی خۆی هەیە، بەڵام هیچ پەیوەندیەکی بە وشەی (باخ)ـەوە نییە، بەڵکو بە ڕێکەوت پەیوەندی نێوان ئەم دوو فۆڕمە واهەڵکەوتووە، کە ئەمەش لەگەڵ سروشت و چەمکی مۆرفیمدا ناگونجێت، لەگەڵ ئەو ڕاستییەی مۆرفیممان هەیە ، بەهۆی تەنیا فۆنیمێکەوە دەنوێنرێت و بەهیچ جۆرێك بەسەر یەکەی بچووکتردا دابەشنابێت، وەك({ـــ ـە}، {ـــ م}،{ ـ ر}....) لەفۆڕمەکانی (چلە، سەدە...) ، (هاتم، دەچم...) ، (نووسرا، دەهێنرێت...)دا.

٣. مۆرفیم لە زماندا، لەچەند شێوەیەکدا دووبارە دەبێتەوە[١]، بەڵام بەنزیکی واتایەکی جێگیر دەبەخشێت ، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم مەبەستە با لەم نموونانەی خوارەوە بڕوانین:

(نووسیم ، نووسیومە ، نووسەر، نووسراو ، پێنووس ، ڕێنووس ، پاکنووس ، دەستنووس....).

(دەکوژم ، کوژەر ، کوژرا ، پیاوکوژ ، مێشکوژ ، بکوژە ......).

پاش وردبوونەوە لە نموونەکان، دەگەینە ئەو ڕاستیەی کە {نووس}، {کوژ}، لەگشت فۆڕمەکاندا دووبارەبوونەتەوە و تا ڕادەیەکیش واتای بنەڕەتییان هەڵگرتووە. بەهەمان شێوە {دە-} لە (دەخۆم، دەچم، دەمرێت، دەنووسم، دەکەون.....)دا دووبارەبۆتەوە

١-٣ جۆرەکانی مۆرفیم

مۆرفیم لە ڕووی داڕشتن و پێکەوەهاتنیان لە فۆڕمێکدا و بە پێی سروشت و تایبەتی بەشداریکردنیان، بەسەر چەند جۆرێکی سەرەکیدا دابەشدەبێت.

١-٣-١ ڕەگ:

[١] ژمارەیەکی دیاریکراو لە مۆرفیم زۆر کەم دووبارە دەبنەوە، وەك: ({تاقی }،{تەمێ }، {واز}...) لە وشەکانی (تاقیکردنەوە، تەمێکردن،وازهێنان.....)دا.

کرۆکی وشەیە، کە چیتر بچووکناکرێتەوە و مانای سەرەکی وشە هەڵدەگرێت[1]. بەواتایەکی تر ئەو وشەیەیە، دوای لابردنی هەموو لاگرەکان دەمێنێتەوە[2] و لەهەموو شێوە جۆربەجۆرەکانی لێکسیمێکدا[3] دەردەکەوێت. بۆ نموونە (کوژ) لە (دەکوژم، کوژرا، مەیکوژە...)دا مۆرفیمی رەگە، کە گشت لاگرەکانی لێکراوەتەوە و مانای کرۆکیی وشەکەی هەڵگرتووە و لەلایەن لاگرەکانەوە بەشێوەیەك لە شێوەکان وەسفکراوە و واتاکەی روونکراوەتەوە[4]. بەهەمان شێوە (کچ) لە (کچانە، کچێنی، کچۆڵە، کچەکەت، کچان....)دا مۆرفیمی رەگە.

مۆرفیمی رەگ لە دیالێکتی کرمانجی خوارووودا لەرووی سەربەخۆیی بەکارهێنانییەوە لە شێوەی سەربەست و بەندداا دەردەکەوێت.

رەگی سەربەست ئەو مۆرفیمەیە، بەتەنیا وەك وشەیەکی سەربەخۆ دەردەکەوێت[5] و واتایەکی فەرهەنگی تەواوی هەیە، وەك: ({کوڕ}، {بەرد}، {جوان}....) لە وشەکانی (کوڕێنی، بەردەڵان، جوانی ....)دا.

رەگی بەندیش لەوەدا جیاوازە، وەك دانەیەکی سەربەخۆ دەرناکەوێت[6]، بەڵکوبە مۆرفیمی ترەوە بەندە و بەیاریدە و هاوکاریی ئەمان واتا دەبەخشێت، چونکە بەتەنیا لەواتا سیمانتیکییەکەی ناگەین. بۆ نموونە رەگی کردارەکان وەك: (نووس، کوژ، بڕ، هێن، بەز، چێن، کەو....) بەشێوەیەکی گشتی بەندن[7]، هەرچەندە ژمارەیەکیان لە شێوەی مۆرفیمی سەربەستدا دەردەکەون، وەك: (لەرز، ترس، خەو، پرس، ناز....)، بەڵام لە

---

[1] د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٣٠

[2] (وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٢،٨٧)، (Aarts ١٩٨٢:١٠١)

[3] زاراوەی لێکسیم بۆ وشە و فۆرمە رێزمانییەکانی بەکاردێت، وەك: (نووسین، دەنووسم، نووسیم، بنووسە....).محەمەد مەعروف فەتاح،٩٢، ١٩٩٠.

[4] -Katamba ١٩٩٣:٤٢.

[5] وریا عومەر ئەمین،٨٧، ١٩٨٢.

[6] هەمان سەرچاوە.

[7] هەندێك زمانەوان رەگی کردار بە مۆرفیمی سەربەست دادەنێن، بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو،٨٩.

دارشتنی کرداردا هەمیشە بەشێوەی مۆرفیمی بەند کاردەکەن و لەرووی واتا و رستەسازییەوە پەیوەندییان بە فۆرمە سەربەستەکەیانەوە نەماوە[1]. بۆ نموونە بڕوانە ئەو رەگە بەندانەی لە خوارەوە هێڵیان بەژێردا هاتووە:

نووسەر

دەکڕم

بڕیم

دەنوویت

نەبەز

پێناسەی رەگ لە هەندێك باردا راست دەرناچێت، چونکە فۆرمی هەندێك وشە هەمان رەگیان تێدانییە، بۆ نموونە لە (دەڵێم: وتم، دەمێنم:مام...)دا، مۆرفیمی رەگ گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە، بۆیە پێویستە لەو جۆرە وشانەدا پەنا بەرینە بەر واتا، نەك فۆرم.[2]

١-٣-٢ لاگر:[3]

ئەو جۆرە مۆرفیمە بەندەیە، کە بە شێوەی سەربەست دەرناکەوێت و بە تەنیا واتا نابەخشێت، بەڵکو بەجۆرەکانی تری مۆرفیم (رەگ / بناغە، کە دواتر روونیدەکەینەوە)ەوە بەندە و لەگەڵ ئەواندا بەکاردەهێنرێت. بۆ نموونە:({-گەر}، {-ی}، {وەر-}،{-ەکە}،{دە-}،{-تر }، {-ین}،.....) لە وشەکانی (ئاسنگەر، جوانی ، وەرگرتن، کوڕەکە، دەچم، جوانتر، دەکڕین،....)دا بەپێی پێناسەکە لاگرن.

---

[1] محەمەد معروف فەتاح،أ -٤٥،١٩٨٩.

[2] لە زمانی ئینگلیزیدا فۆرمی وشە، وەك:(good, better, best) لە رووی دەنگەوە هەمان رەگیان تێدانییە، بەڵام لەهەر سێکیاندا واتای یەك رەگ هەیە ئەمەش کراوەتە بنەما و لەبەرچاوگیراوە. بۆ زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە: (Katamba, ١٩٩٣:٤١)

[3] هەندێك زمانەوان بەرانبەر زاراوەی (affix) (گیرەك)یان بەکارهێناوە، بڕوانە: (د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٣٦)، بەڵام ئێمە زاراوەی (لاگر)مان پێ پەسەندترو شیاوتربوو، کەلە(د. محەمەدی مەحویی، ب-١٦٣،٢٠٠١)مان وەرگرتووە.

هەریەکە لەم لاگرانە جێگەی تایبەتی و دیاریکراویان هەیە و شوێنی تایبەتی خۆیان بەرنادەن، جگە لە دەستەیەکی جێناوە لکاوەکان ،کە بەگوێرەی رەگ دەجولێن و لە توانایاندا هەیە جێگۆڕکێبکەن، ئەمانیش بریتین لە لاگرەکانی(م-مان، ت-تان، ی-یان)، لەبەر ئەم هۆیەش دەشێت بە کلیتیك (Clitic)ناویان بەرین*. وەك:

گرت		
دا	(م- مان)	گرت.
لێ		داگرت.
چاو		لێداگرت.

لاگرەکان بەپێی شوێنی دەرکەوتنیان بەگوێرەی مۆرفیمی رەگ لە سێ شێوەدا دەبینرێن.

١. پێشگر

ئەو لاگرەیە لەپێش رەگەوە دێت، بۆ نموونە، ({دە- }، {نە-}،{هەڵ-}، {دا-}، {پێ-}....) لە وشەکانی، نەترس، هەڵدەچم، دابەزین،پێخەف،.....)دا ، پێشگرن

٢. ناوگر

ئەو لاگرەیە ، دەچێتە ناو رەگ خۆیەوە و رەگەکە دەسمێت[١]، بە واتایەکی روونتر ناوگر دەبێت بچێتە نێوان فۆنیمەکانی رەگەوە.

((ناوگر لە زمانە سامییەکانی وەك: (عەرەبی و عیبری...)دا زۆر باوە، بەڵام لە زمانی ئینگلیزیدا دەگمەنە))[٢]، بۆ نموونە لە زمانی عەرەبیدا ناوگری (ا، و) دەچنە ناو رەگی (کتب) و(کاتب، مکتوب)ی لێ دروستدەبێت. لە زمانی کوردیشدا هەرچەندە

---

*محەمەد معروف فەتاح، ٢٠٠١/١/١٧ لەرێی کەسییەوە ، زانکۆی سلێمانی.

١ (د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٤٣)،(وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٣،٨٨)، (Katamba ١٩٩٣:٤٤).

٢ - Katamba ١٩٩٣:٤٤.

هەندێك زمانەوان[1] بوونی ناوگر بە دوور نازانن و بۆ سەلماندنی راکەشیان چەند نموونەیەك دەکەنە بەڵگە، وەك: (شەق: شەبەق، ئاسار: ئاسەوار.....)، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم نموونانە چالاك و بەبەرهەم نیین، لەگەڵ ئەو بۆچوونەداین کە ئەم جۆرە لاگرە لە زمانی کوردیدا نییە. [2]

٣. پاشگر

ئەو لاگرە لە پاشی رەگەوە دێت ، بۆ نموون ({ ـم} ، { -یت }، {- ا}، {- ـەوە}، -{ ـەوان}....) لە وشەکانی (خەوتم، هاتیت، هێنرا، دەبەمەوە، باخەوان،......)دا، پاشگرن. لاگرەکان (پێشگر و پاشگری زمانی کوردی) لە رووی ئەرکەوە بەسەر دوو جۆری سەرەکیدا دابەشدەبن.

- لاگری دارِشتن

بریتییە لەو مۆرفیمەی دەچێتە سەر رەگ (یان بناغە) و وشە (لێکسیم)ی بەواتا تازە و بە (ناوەرۆك)ی نوێ سازدەکات. لەیەکێك لەم رێگایانەوە[3]:-

أ. گۆرِینی واتای ئەو رەگ (یان بناغە)یەی لاگرە دارِشتنەکە وەردەگرێت. وەك:{ را-}، {هەڵ-}،{ -ـەوە }..)

لە وشەکانی (رادەکەم، هەڵدەهێنێت، خواردنەوە،...)دا، بێ ئەوەی پۆلی رێزمانیی وشەکە بگۆرِێت

ب. گۆرِینی پۆلی ئەو رەگ(بناغە)ـەی لاگرە دارِشتنەکەی دەچێتەسەر، بە واتایەکی تر ئەم جۆرە مۆرفیمە لە توانایدا هەیە، وشە لە پۆلێکەوە بگۆرِێت بۆ پۆلێکی تر [4]. بۆ نموونە {-ی}ی دارِشتن چۆتە سەر ئاوەڵناوی (کوێر، درێژ، جوان...) و ناوی (کوێری ،درێژی، جوانی)ی لێ سازبووە، هەروەها بە پێچەوانەشەوە {-ن}ی دارِشتن لکاوە

---

[1] مەسعود محەمەد، ١٩٧٦،٧٧-٨٥.

[2] وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٢،٨٨.

[3]-Katamba ١٩٩٣:٥٠

[4] د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٣٨.

بـەناوی (ورگ، شـەرم، چـڵك.....) و ئاوەڵنـاوی (ورگن،شـەرمن، چـڵکن...)ی لێ دروستبووە.

ت. گۆڕینی بەشێکی پۆلێك بۆ بەشێکی تری هەمان پۆل، بۆ نموونە: ({ ـی} ، { ـەتی }، {- ێنی}،....)ی داڕشتن چۆتە سەر ناوی بەرجەستە (مادی)ی (منداڵ، پیاو،کچ...)و ناوی نادیار(مەعنەوی)ی (منداڵی، پیاوەتی، کچێنی،...)لێ دروستبووە، کە هەرناون، بەڵام بەشەکەی لە سنووری هەمان پۆلدا لە بەرجەستەوە بۆ نادیار گۆڕیووە.

جگە لە لاگری داڕشتن، ژمارەیەك مۆرفیمی پەیوەندی و یاریدەدەر هەن، کە مانای خودییان نییە، بەڵکو هاریکاری داڕشتنی وشەی لێکدراو دەکەن ، کەبە (ئینتەرفێکس)ناودەبرێت[1]، وەك: ({ ـە-}، { -و- }، {-ەو-}،....)لە وشەکانی (ڕەشەبا، گفتوگۆ، ماڵەوماڵ...)دا.

- لاگری گەردانکردن:

ئەو مۆرفیمەیە، دەچێتە سەر ڕەگ (یان بناغە) و بە پێچەوانەی لاگری داڕشتنەوە، واتای فەرهەنگی وشەکە ناگۆڕێت، بەڵکو حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانی پێکدێنێت[2] ، کە پەیوەندی نێوان فۆڕمە جیاوازەکانی لێکسیمێك دەردەخات، لە زۆر باریشدا پێویستی ڕێزمانی دەیهێنێتە ئاراوە. بۆ نموونە:

({ دە-} ، { -ەکە }، {- م}، {- تر}،....) لە وشەکانی (دەچن، بەردەکە، چووم، جوانتر...)دا لاگری گەردانکردنن.

ئەگەر بەوردی (کەوت، دەکەوت، کەوتووم، نەکەوتیت، بکەوتایە، ناکەوێت....)لەگەڵ یەکدا بەراورد بکەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت ، ئەم وشانە فۆڕمە جیاوازەکانی لێکسیمی (کەوتن)ن ، پێکهێنانی ئەم فۆڕمانەش لە ڕێی لاگری گەردانکردنەکەوەیە، کە بە هیچ جۆرێك پۆلی وشەکە ناگۆڕێت.

۱-۳-۳ بناغە:

---

[1] هەمان سەرچاوە،٤١.

[2] هەمان سەرچاوە، ٣٣.

ئەگەر وشەی(بێهۆشی) بۆ مۆرفیمە پێکهێنەکانی (بێ-هـۆش-ی)دابڕبکـەین، دەزانـین (هۆش) مۆرفیمی ڕەگە و دووەکەی تر لاگرن، بەڵام لەبەر ئەوەی نـازانین لەپێـشدا کـام لـەم لاگرانە دەچنە سەر رەگی وشەکە، بۆیە پەنا دەبەینەبەر یەکەیەکی تری وەك بناغـە.

بناغـە ئەو یەکەیەیە، کە هەرچۆنێك بێـت، بتوانێـت لاگـر وەربگرێـت. ئـەو لاگرانـەی دەچنە سەر بناغـەش لە هەردوو جۆری دارِشتن و گەردانکردنن.[١]

ئەگەر سەرنجبدەینە وشەی (بێهۆشی)، دەبینین (هۆش) رەگیشە و بناغـەشە کاتێـك {-بێ}ی دەچێتە سەر، هەروەها (بێهۆش) دەبێتە بناغە بۆ(-ی)، بەڵام رەگ نییە. لەبەر ئەوە بە پێویستی دەزانین جیاوازی نێوان رەگ و بناغە روونبکەینەوە.

هەموو رەگێك، کاتێك لاگر وەردەگرێت بناغـەیە، بەڵام مەرج نییە هـەموو بناغـەیـەك رەگ بێت[٢]، چونکە بناغـە دەشـێت پێـشتر لاگـری تـری وەگرتبێـت (یـان لێکـدراوبێت) و پاشان مۆرفیمێکی تر بووبێتە بناغە بۆ. بۆ نموونە (کەو) رەگیشە و بناغـەشە کاتێك (-ت) وەردەگرێت و (کەوت) دروستدەبێت[٣]، بـەڵام کاتێـك (-هـەڵ-) دەچـێتە سـەر (کـەوت) و (هەڵکەوت) سـازدەبێت، (کـەوت)بناغـەیـە، بـەڵام رەگ نییـە . بەهـەمان شـێوە (دەگـرم) دەبێتە بناغە بۆ {دا-} و (دادەگرم) ی لێ سازدەبێت، بەڵام (دەگرم) رەگ نییە لەبەر ئەوەی هەموو لاگرەکانی لێدانەماڵراوە، بەڵکو (گر) رەگەکەیەتی.

شـایانی باسـە هەنـدێك مـۆرفیم هـەن، نـاتوانن ببـنە بناغـە و لاگـر وەربگـرن، وەك پارتیکڵی (بەڵکو، بۆچی، کە....).

لـەم هێڵکارییـەی خـوارەوەدا جۆرەکـانی مـۆرفیم بەگـشتی و پەیوەنـدی نێوانیـان لـەم دیالێکتەدا دەخەینە روو:-

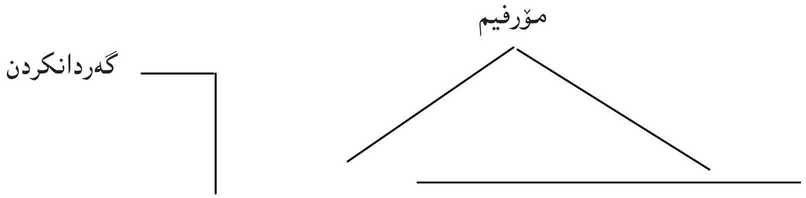

١-Katamba ١٩٨٢:٤٥.

٢-Aarts ١٩٨٢:١٠١.

٣ بناغـە لـەو کاتـەدا لاگـری گـەردانکردنی دەچێتەسـەر بەقـەدیش ناودەبرێت. بڕوانـە :(Katamba ١٩٨٢:٤٥).

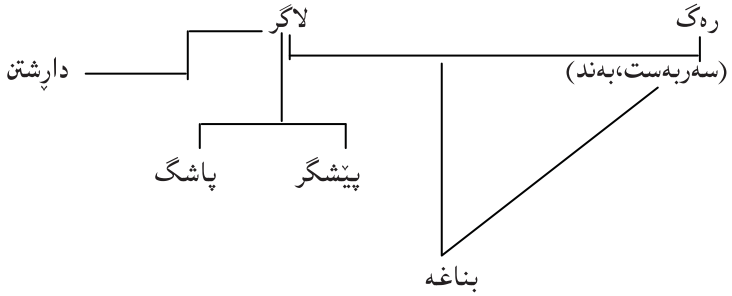

١-٤ جۆرەکانی وشە لەرووی فۆرمەوە:

پاش دیاریکردنی جۆرەکانی مـۆرفیم ئـەوە ڕووندەکەینـەوە، ئـەم مۆرفیمانـە چـۆن بـۆ سازبوونی دروستەیەکی وەك وشـە لێکـدراون ، چـونکە هـەموو وشـەیەك مۆرفیمـە، بـەڵام مەرج نییە هەموو مۆرفیمێك وشە بێت.

وشە بریتییە لە مۆرفیمێك یان زیاتر، [1] بەم پێیەش فۆرمی وشە، لەسەر بنەمای جۆر و سروشتی مۆرفیمەکانی، بەسەر سێ جۆری سەرەکیدا دابەشدەبێت.

١-٤-١ وشەی سادە:

ئـەو وشـەیەیە، لـە یـەك مـۆرفیمی سەربەسـت پێکهـاتووە. [2] وەك: (چـاو، جـوان، ئاسن،دار....)

١-٤-٢ وشەی ئاڵۆز (لاگرلکاندن):

ئەو وشەیەیە، لە ئەنجامی لێکدانی مۆرفیمێکی ڕەگ (یان بناغـە) و لاگرێـك، لـەرێی لاگرلکاندنـەوە پێکـدێت،[3] وەك: (نەخۆشـی، ئاسـنەکە، دادەچـێت، باخـەوان...). ئـەو لاگرانەی بەشداری پێکهاتنی وشەی ئاڵۆز دەکەن، ئەگەر پێـشگر بـوو بـە پێـشگرلکاندن و ئەگەر پاشگربوو بە پاشگرلکاندن ناودەبرێت.

ئەم وشە ئاڵۆزانە بەگوێرەی جۆری لاگرەکـە (گـەردانکردن / دارِشـتن) و ئـەو ڕێگەیـەی وشەکەی لێهاتۆتە بەرهەم، بۆ دووجۆری تر دابەشدەبن:

---

[1] ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٤٧،١٩٧٧.

[2]-Stageberg ١٩٨١:١١٦ .

[3] بۆ دانانی ئەم پێناسەیە سوودمان لە (محەمەد مەعروف فەتاح،٩٤،١٩٩٠)وەرگرتووە,

١-٤-٢-١ وشەی گەردانکراو:

ئەو وشە ئالۆزەیە، لاگرەکەی لەجۆری گەردانکردنە و بەرێگەی گەردانکردن پێکهاتووە، وەك: (دەچم، ئاسنەکە، بنووسە)

مەبەست لەرێگەی گەردانکردنیش نیشاندانی پەیوەندی نێوان فۆڕمە جیاوازەکانی لێکسیمێکە[١]، کە بەهۆی لاگری گەردانکردنەوە دەنوێنرێت، وەك : (دەنووسم، نووسیم، نووسیمان، بنوسم، مەنوسە...)، کە فۆڕمە جیاوازەکانی (نووسین)ن.

١-٤-٢-٢ وشەی داڕێژراو:

ئەو وشە ئالۆزەیە، لاگرەکەی لە جۆری داڕشتنە و بەرێگەی داڕشتن دروستبووە، وەك: (هەڵدەچم، ئاسنگەر، نووسەر،....).[٢]

رێگەی داڕشتننیش بریتییە لە دروستبوونی لێسیمی نوێ، بەهۆی کردەی لاگرلکاندنەوە، کە تیایدا لاگری داڕشتن دەچێتە سەر بناغە و لە ئەنجامدا وشەیەکی داڕێژراوی نوێ بەواتایەکی نوێ سازدەبێت[٣].

وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیرە:

پێشگری داڕشتن		بناغە		پاشگری داڕشتن		وشەی داڕێژراو
هەڵ	+	دەچێت		---	←	هەڵدەچێت
---		دەبات	+	ـەوە	←	دەباتەوە
---		جوان	+	ی	←	جوانی
بێ	+	هۆش		---		بێهۆش

هەندێك جار پۆلی بناغەی ئەم وشە داڕێژراوانە ناگۆڕێت، وەك: (دەچێت، هەڵدەچێت، دەبات، دەباتەوە)، کە هەردووکیان کردارن، لەهەندێك باریشدا پۆلی بناغەکە

١-Bauer ١٩٨٣:٣٤ .

٢ ئەگەر بناغەی وشە داڕێژراوەکە گەردانکراوبوو، دەشێت پێی بگوترێت: (داڕێژراوی گەردانکراو)، وەك، (هەڵدەچم، داکەوتم، وەردەگرێت.....).

٣-Bauer ١٩٨٣:٤ .

هەولێرنامەی کتێب

دەگۆڕێت، بۆ نموونە (هۆش) ناوە، بەڵام (بێهۆش) ئاوەڵناوە، یان بەپێچەوانەوە (جوان) ئاوەڵناوە، کەچی (جوانی) ناوە.

١-٤-٣ وشەی لێکدراو:

ئەم جۆرەی وشە بەوەدا لە وشەی ئاڵۆز جیادەبێتەوە، کە ناتوانین بۆ (ڕەگ (بناغە) + لاگر) دابەشی بکەین، بەڵکو ((وشەی لێکدراو بەلایەنی کەمەوە دوو بناغەی تێدایە، کە هەردووکیان وشەی تەواون، یان بەلایەنی کەمەوە رەگن))[١]. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

یاریدەکات
پێشکەوتم } وشە
باڵا بەرز
ژن برا } وشە (رەگ)
بناغە بناغە

ئەم پێناسەیە بەلای ئێمەوە لەو پێناسەیە گونجاوتر و لەبارترە، کە مۆرفیمی سەربەستی تێداکراوەتە پێوانە، ((وشەی لێکدراو بریتییە لە لێکدانی دوو مۆرفیمی سەربەست، یان زیاتر))[٢]، لەبەر ئەوەی بناغە جگە لەوەی مۆرفیمی سەربەستیش دەگرێتەوە، چاری گیروگرفتی ئەو جۆرە وشانەش دەکات، کە لێکدراون، هەرچەندەبناغەیەکیان (یان هەردووکیان) مۆرفیمی سەربەست نین، بەڵکو مۆرفیمی رەگی بەند،یان وشەی ئاڵۆزن، کە وەك بناغەیەك بەشداری رۆنانەکەیان کردووە. بۆ نموونە:

پاکنووس
دەستپڕ } مۆرفیمی رەگی بەندن، بەڵام سەربەست نین.
بانگدەدات }

---

[١]-Katamba ١٩٩٣:٥٤ .

[٢]-Stageberg ١٩٨١:١١٦ .

هەواڵنامەی کتێب

پێشکەوتین   وشەی ئاڵۆزن (ڕەگ + لاگر)، بەڵام سەربەست نین.
بناغە بناغە

ئەگەر بەوردی سەرنجی نموونەکان بدەین، دەبینین، هەریەکێك لە بناغەکان بەلایەنی کەمەوە ڕەگێکی تێدایە، کەواتە مەرجە لە وشەی لێکدراودا بەلایەنی کەمەوە دوو ڕەگ هەبێت.[1]

کوێرك، بڕوای وایە بەیەکداکردنی دووپێناسە (مۆرفۆلۆژی و واتاسازی) بۆ وشەی لێکدراو دەرئەنجامی باشتری دەبێت، ئەم بۆچوونەشی لەم پێناسەیەی خوارەوەدا خستۆتەڕوو.

((وشەی لێکدراو یەکەیەکی فەرهەنگییە، کە لەبناغەیەك زیاتر پێکدێت و لە ڕووی ڕێزمان و واتاوە وەك یەك وشە ڕەفتاردەکات)).[2]

هەر وشەیەکی لێکدراو لە ڕێگەی لێکدانەوە بەبەرهەمهێنراوە، لێکدانیش بە شێوەیەکی گشتی ئەو ڕێگەیەیە، کەتیایدا دوو وشە دەخرێتەپاڵ یەك بۆ پێکهێنانی وشەیەکی تازە.[3] واتە بناغەیەك دەخرێتە سەر بناغەیەکی تر،بۆ نموونە بناغەی (خەم) لەگەڵ بناغەی (دەخوات) لێکدەدرێن و وشەی لێکدراوی (خەمدەخوات)ی لێ دروستدەبێت.

هەرچەندە لێکدان ڕێگەیەکی سەرەکییە، بەڵام هەموو زمانەکان بەکاریناهێنن، بۆ نموونە ((هەندێك زمانی وەك فەرەنسی و ئیسپانی زۆر بەکەمی سودی لێدەبینن، لەکاتێکدا زمانی ئەڵمانی و هۆڵەندی بەشێوەیەکی بەرفراوان بەکاریدەهێنن))[4]. بێگومان زمانی کوردیش بۆ دەوڵەمەندکردن و گەشەسەندنی فەرهەنگەکەی سودێکی زۆری لەم ڕێگەیە بینیووە.

ئەگەر بەوردی سەرنجی ئەو ڕێگەیە بدەین کە وشەیەکی لێکدراوی وەك(خەمدەخوات)ی پێ سازبووە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، لەهەموو ڕێگە بەیەکەوە بەستنەکانی تر

---

[1]-Bauer ١٩٨٣:٢٨.

[2]-Quirk.etal ١٩٨٥:١٥٦٧ .

[3]-McCarus ١٩٥٨:٨٣.

[4]-Bybee ١٩٨٥:١٠٦ .

جیادەبێتەوە، لەو رووەوەی هەردوو خاسێتی گوزارشتی رستەسازی و فەرهەنگیی هەیە. (خەمدەخوات) لە گوزارشتی رستەسازی دەچێت، لەبەر ئەوەی یەکە پێکەوەبەستراوەکان دەتوانن، وەك وشەی سەربەخۆ هەبن، ئەمەش بەواتایە دێت ئەم وشانە لە رووی دەنگسازی و واتاسازییەوە تەواون. وەك لەخوارەوە نیشاندراون:

خەمدەخوات

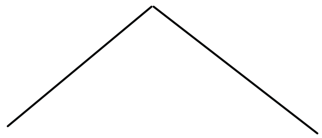

خەم	دەخوات
لەخەمدا....	دەیخوات.
خەمی گران.....	سوێند دەخوات
خەمدایگرت.	سێو دەخوات.
خەمی کەس بەمن هەڵناگیرێت.	سەوزە نەخۆیت.

هەواڵنامەی کتێب

هەروەها لە گوزارشتی فەرهەنگیش دەچێت، لەو رووەوەی یەکە بەرهەمهاتووەکەی وشەیە و واتای ئەو وشەیەش لە کۆکردنەوەی واتای بناغەکانییەوە دەستناکەوێت.[1]

١-٤-٣-١ جێگەی لێدان لە مۆرفۆلۆژیدا :

بەمەبەستی نیشاندان و دیاریکردنی جێگەی لێدان لە مۆرفۆلۆژیدا، واتە روونکردنەوە و دەرخستنی پەیوەندی نێوان لێکدان و رێگەی مۆرفۆلۆژییەکانی تر، بەکورتی تیشکدەخەینەسەر تێڕوانینی هەندێك زمانەوان، لەوانە:-

باوەر[2] مۆرفۆلۆژی دەکات بەدوو لقی سەرەکییەوە (گەردانکردن و وشەڕۆنان) و پوختەی دابەشکردنەکەی لە شێوەی هێڵکارییەکدا، بەم جۆرەی لای خوارەوە نیشاندەدات:

مۆرفۆلۆژی

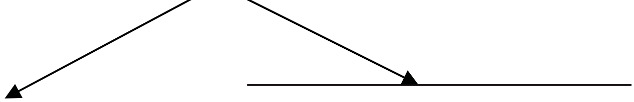

١-Ibid.

٢-Bauer ١٩٨:٣٤ .

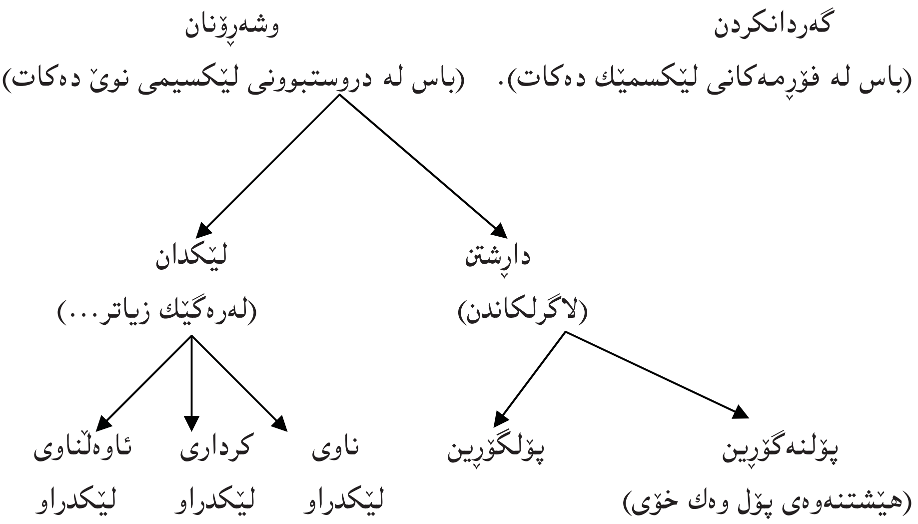

هەروەها بە بۆچونی هەدلّسن[1] مۆرفۆلۆژی بۆ دووبەشی سەرەكی (مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی و مۆرفۆلۆژیی گەردانكردن) دابەشدەبێت، چونكە هەر لێكسیمێك تاكە قەدێكی[2] فەرهەنگی هەیە، فۆڕمی لێكسیمەكە، یان هاوشێوەیە لەگەڵ قەدە فەرهەنگییەكەدا، یان لە ئەنجامی كردەی گەردانكردنەوە لێی وەرگیراوە. بۆ جیاكردنەوەی ئەم دووجۆرە قەدە (فەرهەنگی و گەردانكراو) لەیەكتری، لە بواری مۆرفۆلۆژیدا پێویستمان بە جیاكارییەك هەیە بۆ دووبەش (مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی و مۆرفۆلۆژیی گەردانكردن)، مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی تایبەتە بەو رێگایانەی بەهۆیانەوە قەدی فەرهەنگی ناسادە دروستدەبێت (لێكسیمی نوێ). لە كاتێكدا مۆرفۆلۆژیی گەردانكردن ئەو رێگایانە دەگرێتەوە، بەهۆیانەوە فۆڕمەكانی لێكسیمێك لە قەدە فەرهەنگییەكەوە پێكدەهێنرێت. بۆ نموونە:

قەد	فۆڕمی لێكسیم (مۆرفۆلۆژی	لێكسیمی نوێ(مۆرفۆلۆژی

[1]-Huddleston ١٩٨٤:٢٥ .

[2] قەد لای هەدلّسن بەرانبەر وشە دێت و سێ جۆری سەرەكی (سادە ، ئاڵۆز، لێكدراو)ی لێ جیادەكاتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ٢٢.

		گەردانکردن	فەرهەنگی
لێکسیم	پیاو	پیاوەکە،پیاوێك، پیاوان....	پیاوەتی، پیاوێتی، پیاوانە
	گرتن	گرتم، گرتمان، دەگرم، ناگرم....	هەڵگرتن، داگرتن، وەرگرتن...

ئەگەر بەوردی سەرنجی هەردوو بۆچوونەکە (باوەر و هەدڵسن) بدەین و گوێ بەزاراوە نەدەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، هەردووکیان مۆرفۆلۆژی بۆ دووبەش (گەردانکردن و رێگەکانی سازکردنی وشە) دابەشدەکەن، جگە لە گەردانکردن، کە خاڵی هاوبەشە لەنێوانیاندا، وشەڕۆنان لای (باوەڕ) لەگەڵ مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی لای (هەدڵسن) بەرانبەر یەکتر دەوەستن. ((وشەڕۆنان لە زانستی زماندا بەو بەشە دەڵێن، کە لە چۆنیەتیی پێکهاتن و یاسای دروست بوونی وشەکانی ئەمڕۆی زمان دەکۆڵێتەوە))[1].

یاسای وشەڕۆنان لە رووبەکی گرنگەوە لە یاسای رستەسازی جیاوازە، ئەویش ئەوەیە بەپێچەوانەی رستەسازییەوە لە وشەڕۆناندا بەرهەمداریێتی سنووردارە، بەواتای ئەوەی بەپێ ی یاسا وشەسازکردن هەمیشە پەسەند نییە، بەڵکو یاساکان تەنیا لەگەڵ ئەو وشانەدا جێبەجێدەبێت، کە دروستبوون و بڵاوبوونەتەوە و بەکاردێن [2]، واتە بوونەتە لێکسیمی سەربەخۆی ناو فەرهەنگ. بۆ نموونە:

هەڵکردن	مەلەوان	شەڕیکرد
هەڵچوون	شاخەوان	شەڕیفرۆشت
هەڵگرتن	دارەوان	*شەڕیکرت
* هەڵشتن	*ئاسنەوان	*شەڕیدا
*هەڵخواردن	*یارییەوان	

وشەڕۆنان هەموو ئەو رێگە جۆربەجۆر و هەمەچشنانە دەگرێتەوە، کەلەرێیانەوە وشەی فەرهەنگی نوێ دروستبوون و داڕێژراون، لەگەڵ ئەو راستییەی رێگەکان بەپێی پلەی

1 د.ئەورەحمانی حاجی مارف،١٩٧٧،٢١.

2-Quirk.etal ١٩٨٥:١٥٢٢ .

بەرهەمدارێتیان جیاوازن، تەنانەت لە دیاریکردن و جیاکردنەوەی ڕێگەکاندا جیاوازی لە ڕاوبۆچونی زمانەوانەکاندا دەبینرێت.بۆ نموونە:

هەدلّسن[1] لە مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگیدا، سێ ڕێگەی گرنگ و سەرەکی بۆ دروستبوونی وشەی نوێ دیاریدەکات، کەئەمانەن (لێکدان، لاگرلکاندن، ئاوەژووکردن[2])

کویرك[3] یش چوار جۆری سەرەکی ڕێگەی ڕۆنانی وشە دەژمێرێت، کە یەکەم و دووەمیان بۆ لاگرلکاندن دەگەڕێتەوە:

١-پێشگرلکاندن ٣-ئاوەژووکردن

٢-پاشگرلکاندن ٤-لێکدان

هەرچی باوەڕیشە، وەك لە هێڵکارییەکەدا نیشانماندا، پابەندبووە بە ڕێگە زۆر بەرهەمدارەکانی وشەوە و تەنیا (داڕشتن و لێکدان)ی وەك دوو ڕێگەی دیار لە ڕۆنانی وشەدا جیاکردۆتەوە. لەو بەرهەمانەش، کە تایبەتە بە زمانی کوردییەوە، مەکارەس[4] وشەڕۆنان دەکات بەم سێ بەشەی لای خوارەوە:

١- ریدەبلیەکەیشن (Reduplication)[5].

٢-لێکدان.

٣-پاشگرلکاندن.

١-Huddleston ١٩٨٤:٢٢-٢٣ .

٢ ئاوەژووکردن: ئەو ڕێگەیەیە،وشە لە پۆلێکەوە بۆ پۆلێکی تر دەگۆڕێت، بێ ئەوەی فۆڕمی وشەکە بگۆڕێت. بۆ نموونە:

باخەوانەکە نەمامی چاك دەنێژێت. چاك: ئاوەڵناوە.

باخەوانەکە نەمام چاك دەنێژێت. چاك: ئاوەڵکردارە. (هەمان سەرچاوە).

٣-Quirk.etal ١٩٨٥:١٥٢٠.

٤-McCarus ١٩٥٨:٨٢-٩١ .

٥ ریدەبلیکەیشن بریتییە لە دووبارە بوونەوەی وشەیەك بۆ دروستبوونی وشەیەکی نوێ. وەك: (دەمدەم، پەلە پەل...) بۆ زانیای زیاتر بڕوانە :سەرچاوەی پێشوو.

هەزارنامەی کتێب

د.ئەورەحمانی حاجی مارفیش لەم بارەیەوە دەڵێت:- ((لە زمانی کوردیدا بۆ رۆنانی وشە چەند رێگەیەك هەیە. ئەوەی لە ناویاندا سەرەکی بێ (دارِشتن) و (لێکدان)ە واتە ئەو دوو رێگەیە هۆیەکی گرنگن لە دروست کردنی وشەی دارێژراو لێکدراودا)).[1]

لەم رێگە دیارو بەرهەمدارانەی وشەرۆنان کە خستمانەڕوو، ئەوەی پەیوەندی راستەوخۆی بە کرۆکی بابەتەکەمانەوە هەیە و جەختی تەواو دەکەینە سەر رێگەی (لێکدان)،کە یەکێکە لە رێگە سەرەکی و چالاکەکانی دروستکردنی وشە و زاراوەی نوێ و لەهەموو دابەشکردنەکاندا جێگەی سەربەخۆ و دیاریکراوی بۆ تەرخانکراوە، کەواتە لێکدان رێگەیەکی گرنگ و بەبەرهەمی وشەرۆنانە، کە ئەمیش باڵێکی مۆرفۆلۆژی پێکدێنێت.

١-٥ کورتە پێناسێکی کردار:

سەبارەت بە ناسینەوەی کردار و نیشاندانی تایبەتیەکانی لەم دیالێکتەدا، سەنجی هەندێك پێناسە دەدەین، کە لە دوو توێی ئەو کتێبانەی تایبەتن بە رێزمانی کوردییەوە، بەچەند شێوەیەکی جیاواز خراوەتەڕوو[2]، لەوانە:

١. ((فعل کلمەییکە سربخو دلالت بکا لە پیدابون أیشی لەزمانیکا. وەکو: خویندی ،وادەخوینی، دەخوینی، بخوینە))[3]

٢. ((فعل کەلمەییّکە کارو حالی کەسێ یان شتێك لە دەمێکا باس ئەکا، وەکو: کاکم نان ئەخوا، میوانەکە دانیشتووە))[4].

٣. ((فرمان ئەو وشەیەیە کە خەبەری پێ لەکاری کەسێ یا شتێ ئەدرێ لە تافێکا، وەك نازەنین نووست. لەم رستەیەدا، وشەی (نووست) فرمانە چونکە خەبەری کارێکی پێ لە نازەنین دراوە لە دەمی رابردوودا))[1].

---

[1] د.ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٤٧.

[2] لەم پێناسانەدا زاراوەی (فعل) و(فرمان) و(کار) بەرانبەر (کردار) هاتوون.

[3] سەعید صدقی،١٩٨٢،٣٤.

[4] تۆفیق وەهبی،١٩٢٩،١٦.

٤. ((کار وشەیەکە رودان و کاتی تێدایە، وەك: خواردی، دادەبەزێ، راوەستە))[٢].

٥. ((فرمان وشەیەکە کارێك یا حاڵێك رادەگەیەنێت لەلایەن کەسێکەوە کرابێت لە زەمانێکدا، وە دەبێتە بەردی بناغە لە رستەدا، وە سێ مەبەستی تێدا بەدی دەکرێت:

أ- کار یا حاڵی شتێك.

ب- دەم(زەمان).

ت- کەس و ژمارە))[٣].

مەبەستمان لەنیشاندانی ئەم پێناسەیە هەڵسەنگاندن و دەرخستنی لایەنی چاکەو و کەموکورییان نییە، بەڵکو ئەوەی بەلامانەوە گرنگە و جەختی تەواوی دەکەینە سەر ئەوەیە ، ئەگەر بەوردی سەرنج لە پێناسەکان بدەین و تێیان بڕوانین، ئەو راستییەمان لا ئاشکرا دەبێت ، کردار ئەو وشەیەیە هەڵگری ئەم سێ تایبەتییەی لای خوارەوەیە:-

١. کار / رووداو

٢. کات (تاف)

٣. کەس و ژمارە (جێناوەلکاوەکان)

هەریەکە لەمانە لە پێکهاتنی کرداردا بەهۆی مۆرفیمێك (یان زیاتر)ەوە دەنوێنرێت، بۆ نموونە خاڵی (١) بەهۆی رەگی کردارەکانەوە دەردەبڕێت، کەواتە فەرهەنگیی کردارەکەی هەڵگرتووە و دوو خاڵەکەی تریش (٢،٣) بەهۆی لاگری گەردانکردنەوە نیشاندەدرێت[٤]. وەك:

کەوتم. (کەو١ + ت٢ +م٣)

بچن. (ب٢ + چ١ +ن٣)

دەنووسیت. (دە٢ + نووس١ + یت٣)

---

١ نووری عەلی ئەمین، ١٥٥، ١٩٦٠.

٢ لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٩٤.

٣ لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، ١٩٨٤، ٧٣، بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی.

٤ بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: (کرداری بنەڕەتی) لەم نامەیەدا، ل (٢٦).

هەرچەندە ئەم سێ خاڵە بەردی بناغەی کردارن و دەبێت لە هەموو کردارێکدا هەبن[1]، بەڵام مەکارەس[2] وردتر بۆ کردار دەچێت و تایبەتییەکانی زیاتر دەکات، بەشێوەیەك بڕوای وایە ، هەر وشەیەك ئەم تایبەتیانەی خوارەوەی تێدابێت بەر پۆلی کردار دەکەوێت:

١. کەس (یەکەم و دووەم و سێیەم) و ژمارە (تاکو کۆ) (Persons and Numbers): مەبەست لە کەس وژمارە پاشگری جێناوەلکاوەکان (م- مان / م- ین)ـە کە لەرێی لاگرلکاندنەوە دیاریدەکرێت.

٢. ئەسپێکت (Aspect): وەك پاشگری (دە-) لە (دەخۆم)دا،کە تەنیا لەرێژەی ئیخباریدا دێت و جووڵەیەك لەبەردەوامیدا نیشاندەدات، بەڵام لە رێژەکانی تردا دەرناکەوێت[3].

٣. تێپەڕی و تێنەپەڕی (Transitivity): کردارەکان لەم رووەوە بۆ تێپەڕ و تێنەپەڕ دابەشدەبن و تەنیا تێپەڕەکان بۆ بکەر نادیار دەگۆڕرێت.

٤. کات (تاف) (Tense): کردار چەند کات (تاف)ێکی هەیە، وەك: رانەبردوو (ئەخۆم / بخۆ)، رابردوو (خواردم /....).

٥. رێژە (Mood): کرداری کوردی ئەم رێژانەی هەیە: ئیخباری (ئەخۆم / خواردم...)، ئینشائی (بخۆم / بمخواردایە...)، فەرمان (بخۆ / بخۆن).

٦. دیار و نادیار (Voice): ئەو کردارانەی سەرەوە بکەر دیاربوون، تێپەڕەکان فۆڕمی بکەر نادیارییان لێ دادەرێژرێت، وەك: (ئەکوژرێم / کوژرام...).

---

[1] لە هەندێ کرداردا فۆرمی مۆرفیمێك بەدەرناکەوێت، بۆ نموونە جێناوی لکاوی کەسیی سێیەمی تاك لە کرداری رابردووی تێنەپەڕدا لەشێوەی مۆرفیمی سفردایە. وەك:

من چوو م.

تۆ چوو یت.

ئەو چوو Ø.

[2]-McCarus ١٩٥٨:٥٢ .

[3] بە بۆچوونی ئێمە ئەم (دە-)یە مۆرفیمی رانەبردووە، بڕوانە: (کرداری رانەبردوو) لەم نامەیەدا ، ل(٢٧).

هەولێرنامەی کتێب

کەواتە کردار لە رووی پێکهاتەوە ئەو وشە گەردانکراوەیە، لاگری گەردانکردنی کرداریی وەك (کەس و ژمارە و رێژە و کات...) لەگەڵدایە.

کردار لە رستەشدا، هەمیشە ئەرکی فرێزی کرداری دەبینێت، کردارە تێنەپەڕەکان دەتوانن وەك رستە دەربکەون، چونکە رستە لە دیالێکتی کرمانجی خوارووددا دەشێت بکەرەکەی دەرنەبڕێت، لەبەرئەوەی لە داڕشتنی کردارەکەدا جێناوی لکاوی بکەری بەشدارە[1]. وەك لەم نموونەیەی لای خوارەوەدا روونکراوەتەوە.

رستە

فرێزی ناوی	فرێزی کرداری
(بکەر)	(کردار)
من	کەوتم
( )	کەوتم

لەرووی واتاشەوە کردار بەشێوەیەکی گشتی رووداوێك، یان بار(حاڵەت)ێك دەگەیەنێت[2]. بۆ نموونە:

منداڵەکە یاریکرد. (رووداو)

منداڵەکە پاکبوو. (بار- حاڵەت)

١-٦ جۆرەکانی کردار لەرووی فۆڕمەوە:

پێش ئەوەی باسی ئەم بابەتە بکەین، پێویستە هەوڵوکۆششی زمانەوانییەکان لەم بارەیەوە نیشانبدەین و بەکورتی ئاوڕێك لە بۆچوونەکانیان بدەینەوە و تیشکیان بخەینەسەر.

١-٦-١ دابەشکردنی کردار لەرووی فۆڕمەوە:

لە کارو بەرهەمی ئەو زمانەوانانەی لە کردار و جۆرەکانی دواون، چەند راو بۆچوونێکی جیاواز سەبارەت بە جۆرەکانی کردار لە رووی فۆڕمەوە بەرچاودەکەون، کە

---

[1] د.محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، موحازراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩-٢٠٠٠

[2] بڕوانە: محەمەد مەعرووف فەتاح،أ-١٩٨٩،٤٧.

کرداریان بەسەر چەند جۆرێکی جیاوازدا دابەشکردووە. لێرەدا بەمەبەستی نیشاندانی پەیوەندی نێوان دابەشکردنەکان لەلایەك و پەیوەندی لەگەڵ دابەشکردنەکەی ئێمەدا لەلایەکی ترەوە، تەنیا بیرۆکەی دابەشکردنە سەرەکییەکان دەخەینەڕوو، لەوانە:-

یەکەم:

ژمارەیەك زمانەوان کرداریان بەسەر دوو جۆری سەرەکیدا دابەشکردووە، بەم شێوەیە:[1]

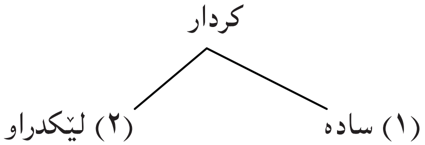

(کەوت، خست...)[2]. (هەڵکەوت، داخست، یاریکرد، نوێژیکرد.....).

لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد،بەشی دووەمی یەکەم دابەشکردن لە چەند شێوەیەکدا پۆل پۆل دەکەن. وەك لە خوارەوە نیشاندراوە[3].

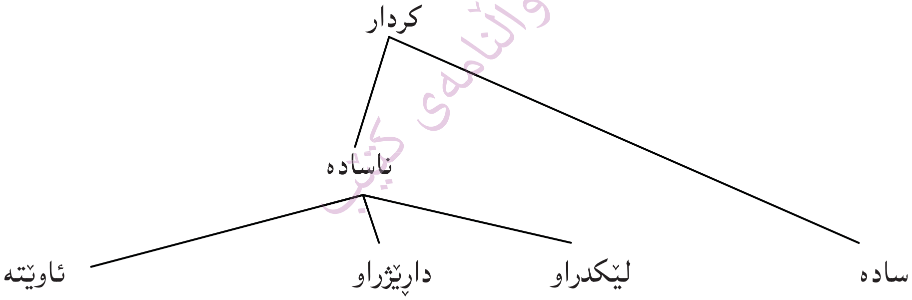

---

[1] بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: (تۆفیق وەهبی، ١٩٢٩، ٢٨)، (نووری عەلی ئەمین، ١٩٦٠، ١٥٦)، (جەمال نەبەز، ١٩٧٦، ٣٥) (محەمەد ئەمین هەورامانی، ١٩٧٣، ١٥٩)، (ئەحمەد حسن ئەحمەد، ١٩٧٦، ٢١٠).

[2] سەبارەت بە نموونەو بەڵگە هێنانەوە بۆ جۆرەکانی کردار، زمانەوانەکان دەبن بە دوو کۆمەڵەوە، کۆمەڵێکیان فۆرمی گەردانکراوی وەك: (کەوت، خست....) دەکەنە بەڵگە، بڕوانە: (نووری عەلی ئەمین، ١٩٦٠، ١٥٦) و کۆمەڵەی تریشیان ناوی ڕووداو (چاوگ) بە نموونە دەهێننەوە، بڕوانە: (جەمال نەبەز، ١٩٧٦، ٣٥).

[3] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٢٣٢-٢٣٤.

(خواردی، نوست..) (سەربڕی، دەستیگرت..) (هەڵیگرت، دابەزی..) (دەستیلێهەڵگرت، دەستیکردەوە..)

سێیەم:

هەندیك زمانەوان لە کرداری نا‌سادەی دووەم دابەشکردندا، تەنیا دارێژراو و لێکدراو جیادەکەنەوە. وەك: لەم هێڵکاریەدا دەرخراوە[1]:

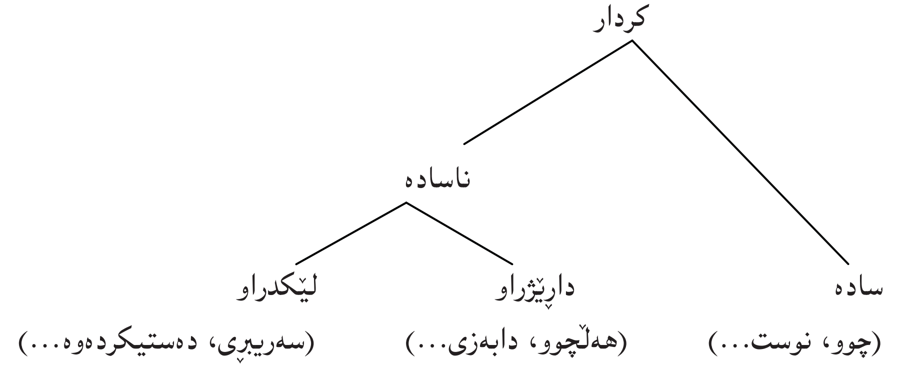

چوارەم:

دەستەیەکی تر لە زمانەوان، سێ جۆری سەرەکی کردار دەستنیشاندەکەن[2] و سنووری نێوانیان دیاریدەکەن[3].

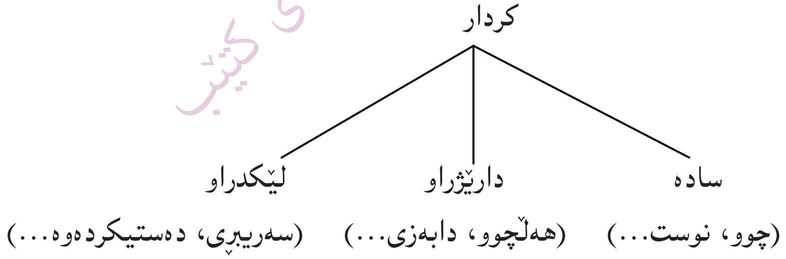

هەوڵنامەی کتێب

---

[1] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: (د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ۲۰۰۰، ٦۸) ، (د.نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ۱۹۸۲، ۱۲۸) ، (نووری عەلی ئەمین، ۱۹۸٦، ۱۸).

[2] کوردیڤ کردار لە رووی داڕشتنەوە بەسەر (رەگی و دارێژراو و لێکدراو)دا دابەشدەکات، بەڵام لەبەر ئەوەی جۆرەکانی لەگەڵ یەکدا تێکەڵکردووە، بۆیە دابەشکردنێکی سەربەخۆمان بۆ تەرخاننەکردووە. بۆ زانیاری لەوبارەیەوە، بڕوانە: کوردۆییڤ،۱۹۸٤، ۱٦۲، وەرگێڕانی د. کوردستان موکریانی.

[3] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، ۱۹۸٤، ٤٥-٥۰، بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی.

پێنجەم:

محەمەد مەعروف فەتاح لەسەر بنەمای مۆرفیم، بە تێڕوانینێکی نوێ و جیاواز لە سەرنج و راکانی زۆربەی بۆچوون و دابەشکردنەکانی پێشوو، تەنیا دوو پۆل کردار جیادەکاتەوە[1].

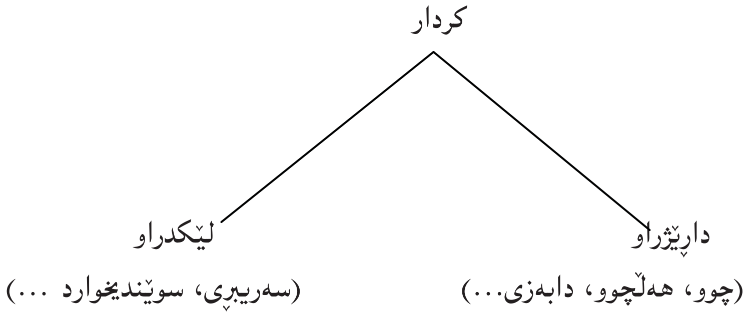

١-٦-٢ چەند سەرنجێك لەسەر دابەشکردنەکان:

لە پێناو بەدەرخستنی رۆنانێکی گونجاو و لەبار بۆ کردار، زۆر بەکورتی چەند سەرنج و تێبینییەك لەم بارەیەوە نیشاندەدەین:

١. کرداری داڕێژراو (هەڵکەوت) و کرداری لێکدراو (یاریکرد) لەیەکەم دابەشکردندا تێکەڵ بەیەك کراون و جیانەکراونەتەوە، بەڵام لە هەموو دابەشکردنەکانی تردا، (بەهەر پێوانەیەك بێت) ئەم دوو جۆرەی کردار لەیەکتر جیاکراونەتەوە و سنووری نێوانیان دیاریکراوە.

٢. تەنیا دابەشکردنی دووەم، کرداری ئاوێتە (دەستیلێهەڵگرت)ی لە کرداری ناسادەدا جیاکردۆتەوە و بە جۆرێکی سەربەخۆی وەك داڕێژراو و لێکدراوی داناوە، بەڵام لە راستیدا ئەم جۆرەش دەچێتە ناو کرداری لێکدراوەوە و هەمان جۆرن.[2]

٣. لەناو جۆرەکانی کرداردا جەختی تەواو دەخەینە سەر کرداری لێکدراو، کەمەبەستی سەرەکیی بابەتەکەمانە و لە هەموو دابەشکردنەکاندا ناوی هاتووە، بەڵام بەشێوەیەك

---

[1] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە : محەمەد معروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٤.

[2] بڕوانە: (د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧، ٩٠)، (محەمەد مەعروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٦-٤٧).

تاڕادەیەك دروست و لەبار لە دابەشکردنی سێیەم و چوارەم و پێنجەمدا، بە جۆرێکی سەربەخۆی کردار دانراوە و سنووری دیاریکراوە.

٤. بۆچوونی دوا دابەشکردن لەزۆر رووەوە لە بۆچوونەکانی تر گونجاوتر و لەبارترە، لەبەر ئەوەی لە جیاکردنەوەی جۆرەکانی کرداردا، بنەمای مۆرفیم لەبەر چاوگیراوە، کە لەچاو ئەو پێوانانە(پارچە، وشە..)کە لە دابەشکردنەکانی تردا گیراوەتەبەر، پێوانەیەکی وردو سنووردارە بەم پێیەیش رەچاوی مۆرفیمی کات و جێناوەلکاوەکان کراوە، کە لەدابەشکردنەکانی تردا پشتگوێخراوە[1].

٥. بیروڕای دوا دابەشکردن، بەپێچەوانەی دابەشکردنەکانی ترەوە زۆر چاك بۆ ئەوە چووە و بەشێوەیەکی زانستیانە روونیکردۆتەوە، کە کرداری سادە لەم دیالێکتەدا نییە، بەواتایەکی تر ئەوەی سەلماندووە، کردار نییە تەنیا لەیەك مۆرفیم پێکبێت[2]. لە کاتێکدا لەهەموو دابەشکردنەکانی تردا، کرداری سادە بە جۆرێکی سەرەکیی کردار لە قەڵەمدراوە، ئەمەش گەورەترین خاڵی سەرەکیی کەموکووڕیی دابەشکردنەکانی پێشترە، تەنانەت لە دارێژراو و لێکدراویشدا، چونکە بە بۆچوونی ئەمان بنەمای سەرەکیی داڕشتنی ئەم دوو جۆرە کردارەش، کرداری سادەیە.

٦. شایەنی باسە محەمەد مەعروف لە دابەشکرنەکەیدا لە روانگەیەکی نوێ و بەلەبەر چاوگرتنی جۆرەکانی مۆرفیم لێکۆڵینەوەکەی بەئەنجامگەیاندووە و زۆرباش ئەوەی دیاریکردووە، کرداری (رادەکەن) لە { را-} ، { دە- }، {کە}، {- ن} پێکهاتووە[3]. بەڵام لە رۆنانی کرداردا بەیەك چاو تەماشای لاگری گەردانکردن و داڕشتنی کردووە و چەند هۆیەکیشی هێناوەتەوە و کردوونی بە بەڵگە و پاڵپشت، بۆئەوەی جیاوازی لە نێوان ئەم دوو جۆرە مۆرفیمەدا نەکات و هەموویان هەر بە مۆرفیمی بەند دابنێت[4]، لەئەنجامی ئەمەشدا جگە لە کرداری لێکدراو هەموو کردارەکانی تر (سادە و دارێژراوی دابەشکردنەکانی تر)ی بە دارێژراو داناوە، بەڵام بە بۆچوونی ئێمە ئەگەر چی ئەم دوو

---

[1] محەمەد مەعروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٥.

[2] هەمان سەرچاوە.

[3] هەمان سەرچاوە، ٤٢.

[4] بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ٤٣-٤٥.

جۆر لاگرە لەچەند خاڵێکدا هاوبەش و ناوکۆن، بەڵام لەچەند روویەکی ترەوە جیاوازن و هەریەکەیان خاوەنی خاسیەت و تایبەتیی خۆیانن، بۆیە ئێمەلەگەڵ ئەوەداین هەروەك چۆن مۆرفیمی سەربەست لە بەند جیادەکرێتەوە، بەهەمان شێوە پێویستە لاگری گەردانکردن لە لاگری دارشتن جیابکرێتەوە و وەك دوو جۆری جیاواز لە جۆرەکانی کرداردا سەیربکرێن[1].

پاش نیشاندان و بەراودکردنی دابەشکردنەکان، بەپێی سروشتی کردارەکان و بەلەبەر چاوگرتنی بنەمای مۆرفیم و ئەو پێوانانەی لە جۆرەکانی وشەدا گرتومانەتەبەر. جۆرەکانی کردار لەرووی فۆرمەوە بەم جۆرەی لای خوارەوە دابەشدەکەین:

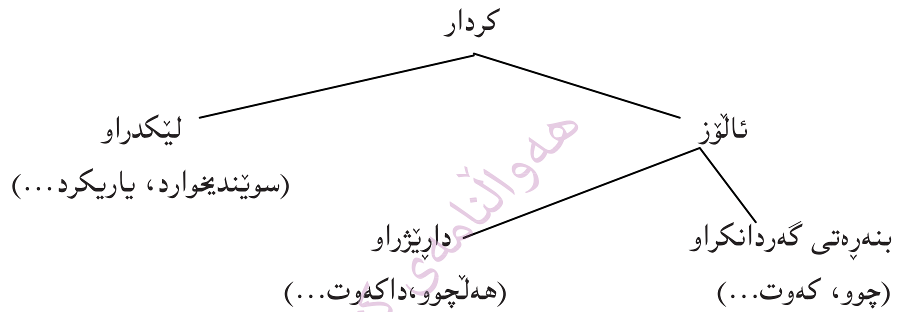

بەپێی ئەم دابەشکردنە، هەموو کردارێك بەیاسای مۆرفۆلۆژی لە ئەنجامی لێکدانی مۆرفیمەکانەوە پێکدێت. واتە کردارمان نییە تەنیا یەك فۆرم بێت، بەڵکو کردار فۆرمی ئاڵۆز و لێکدراوی هەیە. لەبەر ئەوەی لاگری گەردانکردنی کردار بەشداری پێکهاتنی هەموو جۆرەکانی کردار (بنەڕەتی، دارێژراو،لێکدراو) دەکات و کرداری بنەما و سەرچاوەی دارشتنی کرداری دارێژراو لێکدراوە، بۆیە لە دیاریکردنی فۆرمەکانی کرداردا پەنامان بردۆتە بەر مۆرفیمی سەربەست (رەگ) و کردوومانەتە پێوانە لە جیاکردنەوەو دیاریکردنی سنووری نێوان کرداری ئاڵۆز و لێکدراوادا.

---

[1] شایەنی باسە د.ئەورەحمانی حاجی مارف لە وتاێکی رەخنەیدا داکۆکی لەسەر ئەوە دەکات، کە پێویستە لە رۆنانی کرداردا جیاوازی لە نێوان ئەم دوو جۆرە مۆرفیمەدا بکرێت، بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٩٧، ٩-١٠.

هەواڵنامەی کتێب

کردار
ئاڵۆز: -مۆرفیمی سەربەست....
لێکدراو: +مۆرفیمی سەربەست...

بەم پێیەش ئاڵۆز ئەو کردارەیە، جگە لەڕەگی کردار ئەو مۆرفیمانەی بەشداری پێکهاتنی دەکەن،هەموویان لاگرن. بۆ جیاکردنەوەی کرداری بنەڕەتی و داڕێژراویش لەیەکتری، لاگری داڕشتنمان کردۆتە پێوانە.

ئاڵۆز
بنەڕەتی : -لاگری داڕشتن...
داڕێژراو : + لاگری داڕشتن...

بەمەبەستی نیشاندانی جۆرەکانی کردار و چۆنێتیی پێکهاتن و شێوەی سازبوونیان، لێرەدا بەکورتی لە کرداری بنەڕەتی و کرداری داڕێژراو دەدوێین و بەشەکانی داهاتووش بۆ کرداری لێکدراو تەرخاندەکەین.

١-٦-٣ کرداری بنەڕەتی

ئەو کردارەیە، جگە لە رەگی کردار ئەو مۆرفیمانەی بەشداری پێکهاتنی دەکەن، هەموویان لاگری گەردانکردنن. بۆ دەستنیشانکردن و دیاریکردنی پۆلی کردارە بنەڕەتییەکان، با سەرنجێك لەم رستانەی خوارەوە بدەین و لەگەڵ یەکدا بەراوردیان بکەین:

(ئێوە) نامە دەنووسن.
(ئێوە) نامە بنووسن.
(ئێوە) نامە نانووسن.
(ئێوە) نامە تان نووسی.

کرداری بنەڕەتی

ئەگەر ئەم کردارە بنەڕەتییانە بۆ مۆرفیمەکانیان دابڕبکەین و لەناو خۆیاندا بەراوردیان بکەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، بەلایەنی کەمەوە هەریەکەیان لە سێ مۆرفیمی سەرەکی (رەگ ، کات، کەس و ژمارە) پێکهاتوون. وەك لە خوارەوە نیشاندراوە:

{کات}	{رەگی کردار}	{کەس و ژمارە}
دە	نووس	ن
ب	نووس	ن
نا	نووس	ن
ی	نووس	مان

رەگی کردار لە هەموو کردارەکاندا دووبارە بۆتەوە و بریتییە لە{نووس }، کە مۆرفیمێکی بناغەیە و بنەمای پێکهاتن و سازبوونی کردارە و هەڵگرو پارێزەری واتای فەرهەنگیی کردارەکەیە، بەڵام دوو مۆرفیمەکەی تر ({کات}،{جێناوە لکاوەکانی ڕێکەوتن }) لە شێوەی لاگری گەردانکردندا پابەندن، کە ناکرێت هیچ کامێکیان پشتگوێبخرێت، چونکە هیچ کردارێك بێ ئەم دوو لاگرە تەواونابێت[1] و بەلابردنیان فۆرم و واتای کردارەکە دەشێوێت [2].

دەنووسن. *دەنووس. *...نووس. *دە...ن.

بۆ ڕوونکردنەوە و سەلماندنی یاسای پێکهاتنی کرداری بنەڕەتیش، کە بەلایەنی کەمەوە لە سێ مۆرفیم پێکدێت، لێرەدا بە کورتی چۆنیەتی دروستەی کرداری ڕانەبردوو و ڕابردووی ئیخباریی یەکەیەکە شیدەکەینەوە:

١-٦-٣-١ کرداری ڕانەبردوو (ئێستا و داهاتوو):

بەمەبەستی جیاکردنەوە و پۆلکردنی مۆرفیمەکانی کرداری ڕانەبردوو، با سەرنج بدەینە بەراوردکردنی ئەم کۆمەڵە کردارانەی لای خوارەوە:

---

[1] بڕوانە: محمد مەعروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٢.

[2] لەراستیدافۆڕمی کرداری بنەڕەتی گەردانکراوە(Inflection)، چونکە مۆرفیمەکانی گەردانکرن (لاگری کات وکەس...) بەشێکن لە کردارەکە و لێی جیانابنەوە، هەر لەبەر ئەم هۆیەش ناومانناوە کرداری بنەڕەتی. بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید،٢٠٠١، ٨١-٩٢.

(١)	(٢)	(٣)
دە خەو ێت	ب نووسێت	دەنووســ م
دە برِ ێت	نە نووسێت	دەنووســ ین
دە کەو ێت	نا نووسێت	دەنووســ یت
دە نووس ێت	دە نووسێت	دەنووســ ێت
{رەگی کردار}	{کاتی رانەبردوو[1]}	{کەس و ژمارە} (جێناوی لکاو)

وەك دەردەکەوێت، یاسای بنەرەتیکرداری رانەبردوو لە سێ مۆرفیمی رەگی کردار و کاتی رانەبردوو و جێناوی لکاو پێکهاتووە و بە گۆرِینی هەریەکێکیان فۆرِم و واتای کردارەکە دەگۆرِێت، جێناوی لکاویش کە کەس و ژمارە نیشاندەدات، لە کرداری رانەبردووی تێپەرِ و تێنەپەرِدا هەمیشە لە دەستەی (م — ین) دەبێت . بۆ نموونە:

دەنووس { م - ین } تێپەرِە

دەخەو { م - ین } تێنەپەرِە

هەوالنامەی کتێب

ئەو مۆرفیمانەی کرداری رانەبردوو پێکدەهێنن، لە شێوەی هێلکاریدا بەم جۆرەی لای خوارەوە ریزدەبن[1]:

[1] هەندێ زمانەوان مۆرفیمە بەشداربووەکانی کرداری رانەبردوو بەم شێوەیەی خوارەوە دیاریدەکەن:

دە	نووســ	م
دە	چـ	ن
دە	کەو	ێت

نیشانەی بەردەوامی رەگیرانەبردوو کەس (جێناوی لکاوی بکەری رێکەوتن)=

=واتە تێروانینیان بەو جۆرەیە، کاتی رانەبردوو لەناو رەگی کردارەکەدا تواوەیە. بۆ زانیاری زیاتر، بروانە: (محەمەد مەعروف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٤٣)، (وریا عومەر ئەمین، ب-١٩٩٢، ٨٨-٩٢).

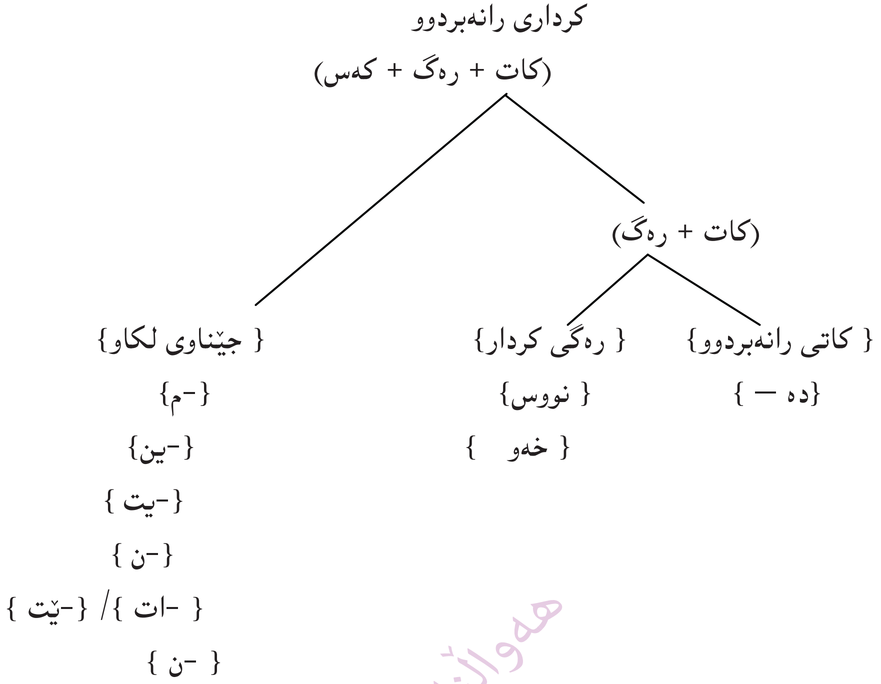

هەواڵنامەی کتێب

{{ دە + نووس } + م } ⟵ دەنووسم.

{{ دە + خەو } + ێت } ⟵ دەخەوێت

کرداری رانەبردووی ئینشائی و فەرمانیش بەهەمان یاسا پێکدێن و یەك دروستە و پەیڕەویان هەیە، تەنیا جیاوازییان لە گۆڕینی جۆری لاگری گەردانکردندایە. بۆ نموونە:

{{ ب+ کەو } + م } ⟵ بکەوم. رانەبردووی ئینشائی

{{ ب + کەو } + ە } ⟵ بکەوە. فەرمان

٢-٣-٦- کرداری رابردوو:

رابردووی سادە لە رووی تافەوە شیدەکەینەوە و مۆرفیمە بەشداربووەکانی دیاریدەکەین و چۆنیەتی ریزبوونیان نیشاندەدەین. بۆ روونکردنەوەی ئەم مەبەستەش بابڕوانینە بەراوردکردنێکی ئەم کردارە رابردووانەی لای خوارەوە:

---

[١] کوردۆ عەلی، ١٩٩٢، ٥.

(٢) تێنەپەڕ:		(١)تێپەڕ:	
فڕیـ	م	سڕیـ	م
فڕیـ	ین	سڕیـ	مان
فڕیـ	ت	سڕیـ	ت
فڕیـ	ن	سڕیـ	تان
فڕیـ	Ø	سڕیـ	ی
فڕیـ	ن	سڕیـ	یان

{ کەس و ژمارە }....جێناوی لکاو....{ کەس و ژمارە }

مۆرفیمی کەس و ژمارە (جێناوی لکاو) لەگەڵ تێپەڕدا دەستەی (م — مان) و لەگەڵ تێنەپەڕ دەستەی (م — ین) بەشداری پێکهاتنی کردارەکەی کردووە و بەلابردنی ئەم لاگرانە لە کردارەکە، قەدی کردارەکە (سڕی ، فڕی) دەمێنێتەوە. بەبەراوردکردنی ئەم قەدانەش لەگەڵ یەکدا ئەوەمان بۆ ساغدەبێتەوە، کە یەك مۆرفیم نین، بەڵکو لە رەگی کردار و پاشگری رابردووی (- ی) پێکدێن:

سڕیـ	ی
فڕیـ	ی
کڕ	ی

{ رەگی کردار } { کاتی رابردوو }

بەهەمان شێوە و رێباز بەو راستییە دەگەین، کە پێنج مۆرفیمی رابردوو بە گوێرەی جۆری رەگی کردارەکان، لە شێوەی پاشگردا دەردەکەون[1]. ئەمەش یاسای سەرەکی و بنەڕەتی پێکهاتنی کرداری رابردووە. وەك:

بڕ	ی	م
هێن	ا	ت
چ	وو	ین
مر	د	Ø
کەو	ت	ن

[1] (کوردۆ عەلی، ١٩٩٢، ٦) ، (وریا عومەر ئەمین، ب-١٩٩٢، ٩٠).

{رەگی کردار } { کاتی رابردوو[1] } { کەس و ژمارە }

ئەو مۆرفیمانەی کرداری رابـردوو پێکـدێنن، لـە شـێوەی هێڵکاریـدا بـەم جۆرەی لای خوارەوە ریزدەبن.[2]

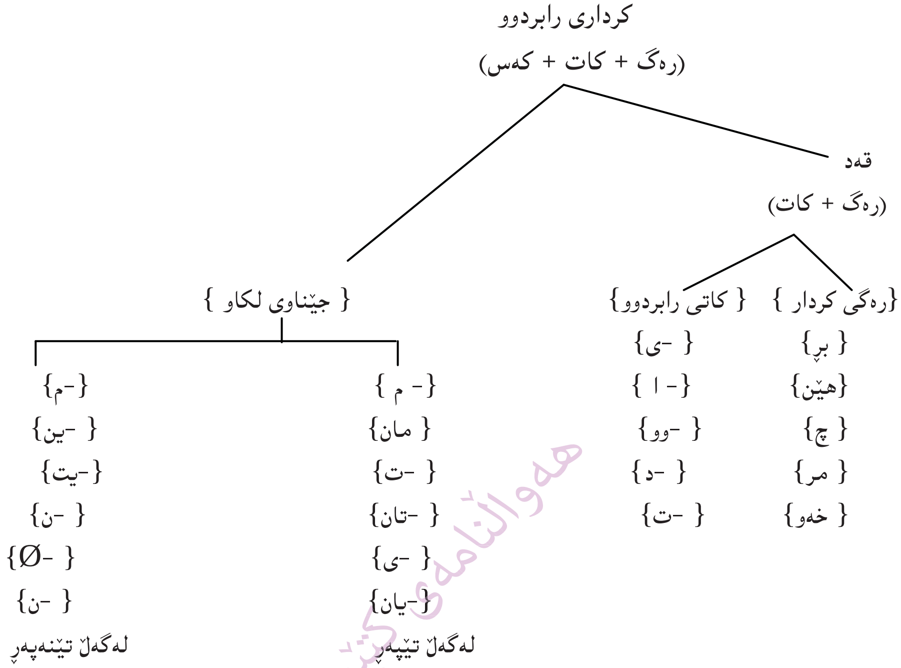

{{ بڕ + ی } + م } ⟵ بڕیم.

{{ هێن + ا } + مان } ⟵ هێنامان.

{{ چ + وو } + یت } ⟵ چوویت.

{{ خەو + ت } + ن } ⟵ خەوتن.

لە ئەنجامدا دەگەینە ئەوەی کرداری بنەڕەتی (رانەبردوو ، رابـردوو) بەلایـەنی کەمـەوە لە سێ مۆرفیمی سـەرەکی پێکـدێت. هەرچـەندە ئەمـە کـەمترین مـۆرفیمی بەشـداربووە،

---

[1] نیشانەی کاتی رابردوو لە زمـانی فارسییـشدابریتییە لـە ({ -د} ، {-ت} ...)، بـۆ زانیـاری زیـاتر، بڕوانە: رشید یاسمی..(دستور زبان پنج استاد)، ١٣٧٨، ١٨٣.

[2] کوردۆ عەلی، ١٩٩٢، ٦ .

چونکه لەو پێوانەیەی بۆ جۆرەکانی کردارمان داناوە، ڕەچاوی ژمارەی مۆرفیمان نەکردووە، بەڵکو لەسەر بنەمای جۆر و سروشتی مۆرفیمەکان فۆڕمی کردارمان جیاکردۆتەوە. لەبەر ئەوە دەشێت لە پێکهاتنی کرداری بنەڕەتییدا سێ مۆرفیمیش زیاتر بەشداریبکات، بەمەرجێك ئەو لاگرەی (یان زیاتر)، کە بۆ کردارەکە زیاد دەکرێت، دەبێت لاگری گەردانکردن بێت، ئەگینا لە سنووری کرداری بنەڕەتی دەردەچێت. بۆ نموونە:

کرداری رابردووی بەردەوام

={بەردەوامی } + {ڕەگی کردار } + {کاتی رابردوو }+ {جێناوی لکاو}

{دە } + {کەو} + {–ت } + { –م} ⟵ دەکەوتم.

کرداری رابردووی نەرێکراو

={نەرێ } + {ڕەگی کردار } + {کاتی رابردوو }+ {جێناوی لکاو}

{نە } + {کەو} + {–ت } + { –یت} ⟵ نەکەوتیت.

ئەم مۆرفیمانە(ڕەگی کردار و لاگرەکان) بەگوێرەی دروستەیەك دوو دوو لەیەکدەدرێن، بۆ سازکردنی کردارەکە. وەك لە خوارەوە نیشاندراوە[1].

[دە + [[کەو + ت]+ م]] ⟵ دەکەوتم.

[نە + [[کەو + ت]+ ین]] ⟵ نەکەوتین.

١-٦-٣-٣ پەیوەندی ڕەگی کردار بە قەد و کردارەوە:

وەك ڕوونمانکردەوە مۆرفیمی بناغە لە پێکهاتنی هەموو کاتەکاندا (رانەبردوو / رابردوو...)و ڕێژە (ئیخباری / ئینشائی...)یەکی کرداردا، ڕەگی کردارە.

ژمارەیەکی زۆری ڕەگی کردارەکان بێ گۆڕانکاری و بەهاوکاری لاگرەکان، فۆڕمی کرداری رانەبردوو پێکدەهێنن. وەك:

{دە}+ { کەو / نووس / خەو
چ / بەز / فڕ
س / لەرز/ کەو... } + {جێناوی لکاو} ⟵ کرداری رانەبردوو.

---

[1] بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: ((دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو)، لەم نامەیەدا ، ل(٤٨-٥٤).

بـەڵام لـە هەنـدێك رەگـدا گۆڕانكـاری بەرچـاودەكەوێت، بـە وێنـە دوای تێـڕوانین و لێوردبوونەوە لـەو نموونانـەی خـوارەوە و پـاش جیاكردنـەوەی مۆرفیمـەكانی، ئـەوەمان بـۆ ئاشكرا دەبێت، رەگی كردار بریتییەلە {شۆر}

جلـ شۆر
مردو شۆر
شۆر درا
شۆر دم
{رەگی كردار}

بەڵام ئەم {شۆر}ـە ، كاتێك دەبێتە بناغە لە پێكهاتنی كـرداری رانـەبردوو (دەشۆم)، دەبیـنین فـۆنیمی (ر) تیاچـووە و (شـۆ) ماوەتـەوە، هەرچـەندە فـۆرمی (دەشـۆم)یـش بەكاردەهێنرێت. لە پێكهاتنی كرداری رابردووشدا، كاتێك پاشگری رابـردوو (ی، ا، ت، د، وو)دەچێتە سەر رەگی كردار و قـەدی لێ پێكـدێت[1]. لـە ئـەنجامی ئـەم لێكدانـەدا، رەگـی كردارەكان لە رووی گۆڕانكارییەوە بەسەر دوو كۆمەڵەی سەرەكیدا دابەشدەبن:

١-ئەو رەگانەی كاتێك پاشگری رابردوویان دەچـێتە سـەر، وەك خۆیـان دەمێنێتـەوە و بەپێی یاسایەكی چەسپاو و بنەڕەت قەدیان لێپێكدێت، وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

{رەگی كردار}	+	{كاتی رابردوو}		قەدی كردار
سڕ / دڕ/ فڕ/دز	+	{-ی}	←	سڕی/دڕی/كڕی/فڕی/دزی
هێن / پێو/ كێش/ كێڵ	+	{-ا}	←	هێنا/پێوا/كێشا/كێڵا
كەو/ خەو/ فرۆش	+	{-ت}	←	كەوت/خەوت/فرۆشت
چ/ب	+	{-وو}	←	چوو/بوو
مر	+	{-د}	←	مرد

٢- ئەو رەگانەی لە ئەنجامی ئەوەی پاشـگری رابردوویـان دەچـێتە سـەر، گۆڕانكاریـان بەسەردا دێت، ئەم گۆڕانكارییانەش هەندێكیان بەپێی یاسا دەگۆڕێن. وەك:

{كوژ} / {چێژ} + { ت} ←—— كوشت / چێشت.

---

[1] ئێمە لەگەڵ ئـەو بۆچـوونەداین كـە نـاوی رووداو (چاوگ) لـە سـێ مـۆرفیم (رەگـی كـردار، كـاتی رابـردوو،(ن)ی چاوگ) پێكهاتووە. بڕوانە : عەبدوڵڵا حوسێن رەسول ١٩٩٥، ٩٧.

لەم جۆرە نموونانەدا کاتێك فۆنیمی (ت)ی کپ چۆتە سەر فۆنیمی (ژ)ی ئاوەزدار، (ژ)ـەکەی گۆڕیووە و کردوویەتی بە (ش)ی کپ (کوژ / چێژ ⟵ کوش / چێش)[1]، بەواتایەکی تر وەك خۆی کپی کردووە، ئەمەش بریتییە لەیاسای تواندنەوە(Assimilation)[2]. هەندێك رەگی کرداریش، لە یاسا بنەڕەتییەکە لادەدەن و بە ناچاری دەگۆڕێن. وەك: {مین}+ {ـ ا} ما

کەواتە لە ئەنجامی خستنەسەری پاشگری رابردوو بۆ سەر رەگی کردار قەد پێکدێت، کە ئەمەش یاسای سەرەکی و بنەڕەتی پێکهاتنی قەدە.[3]

١-٦-٤ کرداری داڕێژراو:

ئەو کردارەیە لەرووی فۆڕمەوە لە کردارێکی بنەڕەتی داڕشتن (یان زیاتر) دروستبووە، کە پێکەوە کردارێکی تازە بە واتایەکی نوێ سازدەکەن. بۆ نموونە: (هەڵدەکات، دادەکات، رادەکات...)لە پێشگری داڕشتنی (هەڵ، دا، را...)و کرداری بنەڕەتیی (دەکات) دروستبووە.

هەوالنامەی کتێب

---

[1] ئەم رەگی کردارانە یەکێکیان ئەلۆمۆرفی ئەوی تریانە، لێرەدا (کوش / چێش) ئەلۆمۆرفی (کوژ / چێژ)ـە.

[2] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ٣.

[3] پەیوەندی نێوان رەگی کردار و قەدی کردار بەهەر بۆچوونێك بێت (رەگ بنەمای پێکهاتنی قەد بێت، یان بە پێچەوانەوە رەگ لەقەدەوە وەربگیرێت)، ژمارەیەکی زۆریان بەر یاسایەکی بنەڕەتی دەکەون، هەرچەندە هەندێکیان لەم یاسایە لادەدەن. ئەم پەیوەندییەش لە بنەڕەتدا یەك شتە، تەنیا شێوازی لێکدانەوەیان جیاوازە. بۆ نموونە:

أ- ئەگەر رەگ بنەما بێت: {نووس} + {ـی} نووسی (وەك خۆی بێ گۆڕانکاری).
{کوژ} + {ـت} کوشت (ژ) گۆڕاوە بە (ش).

ب- ئەگەر قەد سەرچاوە بێت: نووسی - {ـی} {نووس} (وەك خۆی بێ گۆڕانکاری).
کوشت - {ـت} {کوژ} (ش) گۆڕاوە بە (ژ)

بۆ روونکردنەوەی زیاتر لە بارەی پەیوەندی نێوان رەگ و قەدی کردار و ئەو گۆڕانکارییانەی لەم نێوانەدا روودەدات، بڕوانە:(د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ١٢٦-١٤٧)، (کوردۆ عەلی ، ١٩٩٢، ١٠)،(د. وریا عومەر ئەمین، ٢٠٠٠، ٢٣٢).

کــرداری داڕێــژراو وەك دانەیــەکی فەرهــەنگی و رستەســازیی ســەربەخۆ بەکاردەهێنرێت. بۆ راستی ئەم مەبەستە برۆانە پۆلی کرداری ئەم رستانەی خوارەوە:

(من) تۆپەکە هەڵ دەگرم

(من) تۆپەکە دا دەگرم

(من) تۆپەکە را دەگرم

(من) تۆپەکە وەر دەگرم

(من) تۆپەکە دەگرم ـەوە

کرداری داڕێژرا

کردارە داڕێژراوەکان لە رێی چەند یاسایەکی هەمەجۆرەوە بە رێگەی داڕشتن سازبوون، کە تیایدا لاگر (پێشگر و پاشگر)ی داڕشتن [1] دەخرێتە سەر کرداری بنەڕەتی . لەو یاسایانەش:

١-پێشگری داڕشتن + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری داڕێژراو

وەك: (رادەگیرێت، رادەخات، هەڵدەچێت، هەڵدەگیرێت، دادەچێت، دادەخات، وەردەگیرێت، وەردەگەڕێت، پێدەکەنێت، پێدەگات، تێدەگرێت، تێدەگات، لێدەدات، لێدەچێت...).پێشگری داڕشتن لە دروستبوونی کرداری داڕێژراودا رۆڵێکی چالاکی هەیە و واتای ئاراستەی روودانی کردارەکە، یان چەمکێکی نوێ بە کردارە بنەڕەتییەکە دەبەخشێت.

٢-کرداری بنەڕەتی + پاشگری داڕشتن ⟵ کرداری داڕێژراو

وەك: (دەکاتەوە، دەباتەوە، دەخوێنێتەوە، دەخواتەوە...)

٣-بەرهەمی دوو یاسای سەرەوە، کە کردارێکی داڕێژراوە، دەشێت جارێکی تر بە رێگەی دارشتندا بڕوات و لەگەڵ لاگری داڕشتندا دووبارە لێکبدرێن و کرداری داڕێژراوی تری لێ سازبکرێت. وەك: (هەڵدەکاتەوە، هەڵدەداتەوە، هەڵدەگرێتەوە، لێدەکاتەوە، لێدەبێتەوە....).کرداری داڕێژراو بەهەنگاوێکی دوای کرداری بنەڕەتی دادەنرێت، بەواتایەکی تر ئەگەر کرداری بنەڕەتیمان نەبوایە، نەدەتوانرا کرداری داڕێژراو ساز بکرێت.

---

[1] بۆ رۆڵی ئەوپێشگر و پاشگرانەی لە داڕشتنی کرداری داڕێژراودا چالاکن، بڕوانە: د. ئەوڕەحمانی حلجی مارف، ٢٠٠٠، ٦٨-٩٧.

لەگەڵ ئەوەی چەند کردارێکی دارێژراو هەن، ئەمڕۆ ئەگەر پاشگرە دارشتنەکەیان لێ لابرێت واتایان نامێنێت و فۆرمی کردارە بنەڕەتییەکەیان بەتەنیا بەکارناهێرێت[1]. وەك:

کرداری دارێژراو	کرداری بنەڕەتی
دەپاڕێمەوە	*دەپاڕێم
دەخولێتەوە	*دەخولێت
دەحەسێتەوە	*دەحەسێت

هەواڵنامەی کتێب

دابەشبوونی کرداری لێکدراو لە ڕووی دارشتنەوە

٢-١ سەرەتا:

کرداری لێکدراو بەشێکی گەورەی فەرهەنگی کرداری دیالێکتی کرمانجیی خوارووی پێکهێناوە، بەجۆرێك ئەگەر لە ژمارەی کرداری بنەڕەتیی ئەم دیالێکتە بڕوانین، زۆر کەمترە لە چاو ژمارەی کرداری ئەم زمانانەی خوارەوەدا[2]:

زمانی فەرەنسی: ١٢٠٠٠ کردار

زمانی ئیسپانی: ١٢٠٠٠کردار

---

[1] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٢٤١.

[2] بڕوانە: (یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨،أ)، (د. شێرکۆ بابان، ٢٠٠٠، ٧٤).

زمانی ئەڵمانی: ۸۰۰۰ کردار

زمانی ئیتاڵی: ۸۰۰۰ کردار

زمانی ئینگلیزی: ٦۰۰۰ کردار

سروشتی زمانی کوردی بۆ گەیشتن بەم ڕێژەیە و پڕکردنەوەی کەلێنی ئەو ڕووداو و بار (حاڵەت)انەی کرداری بنەڕەتیی بەرانبەریان نییە، جگە لە خوازە[١] سودێکی زۆری لە ڕێگەی داڕشتن و لێکدان بینیوە و لەم دوو ڕێگەیەوە بەتایبەتی دووەمیان، کە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بەکرۆکی بابەتەکەمانەوە هەیە، دەرگای بۆ دروستبوون و بەرهەمهاتنی سەدان کرداری نوێ بەواتای نوێ خستۆتە سەرپشت. بۆ نموونە:

یاریکرد	جوانیکرد	تەمێیکرد
شەڕیکرد	پاکیکرد	ونیکرد
بۆنیکرد	گەورەیکرد	فێریکرد
کاریکرد	سڕیکرد	توشیکرد
قسەیکرد	تەڕیکرد	بەخێویکرد

ئەم کردارە لێکداراوانە لەڕووی داڕشتنەوە بە چەند شێوەیەك دابەشبوون و لە چەند دەستەیەکی جیاوازدا دەردەکەون، کەهەر دەستەیەکیان بەیاسایەك سازبووە و خاوەنی تایبەتێتی و هاوخاسیەتی خۆیەتی.

٢-٢ پێناسەی کرداری لێکدراو:

[١] مەبەست لە بەکارهێنانی فۆڕمی کردارێکە بە چەند واتایەك، بۆ نموونە:

خوێنی لوتی بەربوو (پژا).

بەربوو — لە بەندینخانە بەربوو (ئازادکرا).

چۆلەکەکە لە دەستم بەربوو (فڕی).

پێش ئەوەی پێناسەی کرداری لێکدراو بکەین، بە بیرورِا و تێروانینی هەندێك زمانەواندا دەچینەوە و تیشکدەخەینەسەر هەندێك لایەنی ئەو پێناسانەی، کە لەسەر بنەمای مۆرفیم کراوان[1] و بە کورتی هەڵیاندەسەنگێنین، لەوانە:

• نوری عەلی ئەمین سەبارەت بە پێناسەی کرداری لێکدراو دەڵێت:- ((ئەو کارەیە لە فرمانێکی سادەو ووشەییێکی واتادار پێك هاتبێت و بەهەردووکیان واتەیەکی تازە پێك بهێنن، کە هیچ کامیان بە تەنیا بیان گرین، ئەو واتایە نابەخشن، وەك: برِیارم دا، سوێندی خوارد، قەپاڵ گرت...)).[2]

ئەگەر کەمێك لەم پێناسەیە وردبینەوە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، بەبۆچوونی نووری عەلی ئەمین کرداری سادە هەیە و لە تاکە مۆرفیمێك پێکدێت، کە ناشێت کەرتبکرێت[3].بەڵام ئەم بۆچوونە پەسەند نییە، چونکە وەك لە جۆرەکانی کرداردا رِوونمانکردەوە،

لەدیالێکتی کرمانجیی خواروودا هیچ کردارێك نییە لەبنەرِەتدا بریتی بێت لەیەك مۆرفیم، تەنانەت ئەگەر ئەو کردارانەش بەبەڵگە وەربگرین، کەلەپێناسەکەیدا نووسیوونی، پاشان وشە واتادارەکانیان لێجیابکەینەوە، ئەوەی دەمێنێتەوە(فرمانی سادە- بەرِای نووری عەلی ئەمین)، بچووکتر دەکرێنەوە، بەواتای ئەوەی لە مۆرفیمێك زیاترن. وەك لەخوارەوەدا نیشاندراوە :

کرداری لێکدراو- وشەی واتادار =	مۆرفیمی جێناوی لکاو	مۆرفیمی رِەگی کردار	مۆرفیمی کاتی رِابوردوو

[1] ئەو بەرهەمانەی لەبارەی رِێزمانی کوردییەوە نووسراون، بە شێوەیەکی گشتی پێناسەی کرداری لێکدراویان تێداکراوە، بەڵام ئێمە جەختدەکینە سەر ئەو پێناسانەی، کەلە سەر بنەمای مۆرفیم کراون، چونکە لەبەر رِۆشنایی بیری مۆرفیمدا لە فۆرِمەکانی کردارمان کۆڵیوەتەوە.

[2] نووری عەلی ئەمین، ١٩٨٦، ١٨.

[3] هەمان سەرچاوە.

هەڵەتە مەڵبەندی کتێب

بڕیارمدا - بڕیار =	م	ده	ا
سوێندیخوارد - سوێند =	ی	خوار	د
قەپاڵتگرت - قەپاڵ =	ت	گر	ت

جگـە لەمـە زاراوەی کـار و فرمـانی وەك یـەك بـەکاربردووە، باشـتر وابـوو یـەکێکیانی هەڵبژاردایە.

• بەبۆچـوونی مـەحموود فـەتحوڵڵا ئەحمـەدیش کـرداری لێکـدراو:- ((بریتیـە لـەو کـارەی کەلەدوو مۆرفێم یا زیاتر پێك هاتبێ و بۆ گەیاندنی واتای خۆی وەك وشـەیەکی سـەربەخۆ (سادە) لە ڕستەدا بەکار دەهێنرێ و لە کاری لێکـدراودا بەشـی یەکـەمی کارەکـە لـە نـاو، ئاوەڵناو، گرێی ئاوەڵکاری پێك دێت)).[1]

ئەم پێناسەیە زۆر ڕوون و ئاشکرا نییەو کەموکوورِی و ناتـەواوی لەوەدایـە، هەرچـەندە مۆرفیمیشی کردۆتە پێوانە، بەڵام بەشێوەیەکی ڕاست و دروسـت بەکارینـەهێناوە، چـونکە جۆری مۆرفیمەکانی دیارینەکردووە و ئەوەی ڕووننەکردۆتەوە مەبەستی لـە دوو مـۆرفیم چ جۆرێکە (سەربەست / بەند / لاگر...)؟ ئەمـە جگە لەپابەندبوونی بە ژمارەی مۆرفیمـەوە، چونکە هیچ کردارێکی لێکدراو نادۆزینـەوە، لەتـەنیا دوو مـۆرفیم پێکهاتبێـت. سـەرەڕای ئەمەش پەنجەی بۆ ئەوە ڕانەکێشاوە، کە هەمیشە بەشێکی کرداری لێکدراو دەبێـت کـردار بێت.

• مستەفا محەمەد زەنگەنە بەم جۆرەی لای خوارەوە کرداری لێکدراومان پێدەناسێنێت:- ((ئەو کارەیە لە کارێکی ساکاری یاریدەدەر و مۆرفیمێکی ئازاد یا زیاتر ساز دەبێـت و وەکـو کـارێکی سـاکار-لەڕسـتەدا- بـەکاردێت و واتاکـەی لـە واتـای بەشـەکانی دوورناکەوێتەوە)).[2]

[1] مەحموود فەتحوڵڵا ئەحمەد، ١٩٨٨، ٤١.

[2] مستەفا محەمەد زەنگەنە، ١٩٨٩، ١٤.

تێڕوانین و باری سەرنجی ئەم زمانەوانە لەگەڵ نووری عەلی ئەمیندا لەوەدا جیاوازە، کە بڕوای وایە کردار بەهۆی زیاتر لە مۆرفیمێکەوە پێکدێت. بۆ نموونە ژمارەی مۆرفیمەکانی کرداری (کەوت)ی بەم شێوەیە خستۆتەڕوو:[1]

کەوت: مۆرفیمی کردارەکەیە.

(   ) : مۆرفیمی بکەری کەسی سێیەمی تاك پەنامەکییە.

ئەو کاتەی ڕشتەی کردارەکە دەینوێنێت مۆرفیمە.

وێڕای ئەوەی لە دیاریکردن و جیاکردنەوەی مۆرفیمەکاندا ناتەواوی بەرچاو دەکەوێت، چونکە مۆرفیمەکانی ئەو کردارە بریتیین لە:

کەو : ڕەگی کردار.

ت : مۆرفیمی کاتی ڕابردوو.

Ø : جێناوی لکاوی کەسیی سێیەمی تاك.

زاراوەی ساکاریشی بەهەڵە بەکاربردووە، چونکە ئەو فۆڕمانە ناگرنەوە، کە لە مۆرفیمێك زیاترن.

ناتەواوییەکی تری ئەم پێناسەیە لەوەدایە، هەرچەندە واتای ژمارەیەك کرداری لێکدراو لە واتای بەشەکانی دوورناکەونەوە، وەك:

(لەتدەکات، سەردەبڕێت...)، بەڵام واتای ژمارەیەکیان بووە بە ئیدیەم و لەواتای بەشەکانیەوە دەستناکەون. وەك: (گوێشلدەکات، دڵی شکا، سکتنەسوتێت...).

• محەمەد مەعرووف فەتاح لە زمانەوانانی پێش خۆی گەلێك چاکتر پێناسەی کرداری لێکدراوی کردووە و دەڵێت:-

((کاری لێکدراو بریتی یە لەو کارەی کە کارێکی داڕێژراو بەشداری لە پێك هێنانیدا بکات، بەڵام جگە لەمەش دەبێ بەلای کەمەوە کەرەسەیەکی تریشی لەگەڵدا بێت. ئەم کەرەسەیە کە بەزۆری مۆرفیمێکی سەربەخۆیە لە شێوەی ناو یان ئاوەڵناو یان ئاوەڵکاردا ئاسایی پێش کارە داڕێژراوەکە دەکەوێ:

بەلێنی دا. (ناو+ کاری داڕێژراو)

جیابۆوە. (ئاوەڵناو+ کاری داڕێژراو)

---

[1] هەمان سەرچاوە، ٥.

توندی کرد.   (ئاوەڵکار+ کاری دارێژراو)

دەبێ سەرنجی ئەوەش بدەین کە هەندێ جار مۆرفیمێکی بەند یان چەند مۆرفیمێکی بەندیش کەرتی یەکەمی کارەکە پێك دەهێنن:

دەربەست نەهات. (دەر+ بەست) دەرکرابوو.

دەربازبووم.   (دەر + باز)   )).[1]

وەك لە جۆرەکانی کرداردا نیشانماندا، محەمەد مەعرووف بۆ یەکەم جار (بە زمانی کوردی) ئەوەی خستۆتەڕوو، کەلەم دیالێکتەدا کرداری سادە نییە. بەواتای ئەوەی کردار نییە لە تەنیا مۆرفیمێك پێکبێت. ئەمەش لە ئەنجامی ئەوەی لە ڕوانگەی ڕێبازێکی تازەوە بۆ بابەتەکە چووە و درکی بەوە کردووە، لاگرەکانی گەردانکردنی کردار بەر خانەی مۆرفیم دەکەون و دەبێت لە ڕۆنانی کرداردا لەبەر چاو بگیرێن.

بەم پێیەش جگە لە کردارە لێکدراوەکان، جۆرەکانی تری کرداری بە دارێژراو داناوە، کە بەلایەنی کەمەوە لە دوو مۆرفیم پێکدێن[2] و لەدارشتنی کرداری لێکدراودا بەشداریدەکەن، بەلاّم ئێمە جگە لە کرداری لێکدراو زاراوەی ئالۆزمان بۆ جۆرەکانی تری کردار بەکارهێناوە و دواتریش هەردوو جۆری کرداری بنەڕەتی و دارێژراومان لێجیاکردۆتەوە. پاشان ئەوەمان دیاریکردووە، کرداری بنەڕەتی بەلایەنی کەمەوە لەسێ مۆرفیمی سەرەکی (ڕەگ، کات، کەس) پێکهاتووە.

کەواتە ئەگەر لە ژمارەی مۆرفیمەکانی کرداری لێکدراو بدوێین، ئەوە جگە لەم سێ مۆرفیمە سەرەکییە، بەلایەنی کەمەوە مۆرفیمێکی سەربەست (ڕەگ)ی لەگەڵدایە، ئەمەش کەمترین ژمارەی مۆرفیمی بەشداربووە لەکرداری لێکدراودا. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

سەر + کەو + ت + ین ←——— سەرکەوتین.

گاز + ی + گر + ت ←——— گازیگرت.

سوێند + دە + خۆ + م ←——— سوێند دەخۆم.

(سەربەست) (ڕەگ، کات، کەس)   (کرداری لێکدراو)

---

[1] - محەمەد مەعرووف فەتاح، أ- ١٩٨٩، ٤٦.

[2] هەمان سەرچاوە،٤٤.

• یوسف شەریف سەعید لەم بارەیەوە نووسیویێتی:- ((کاری لێکدراو بریتی یە لەو ڕۆنانەی کە مەرجە کارێکی داڕێژراو بەشداری لە پێك هێنانی دا بکات و بەلای کەمەوە کەرەسەیەکی زمانیشی لەگەڵدابێت. بەگشتی کەرەسە زمانییەکە مۆرفیمێکی ئازادە، کەلە کۆمەڵەیەکی ناوی، یان ئاوەڵناوی، یان ئاوەڵکاری پێك هاتوون وەك دانەیەکی سینتاکسی و سیمانتیکی کاردەکەن. ئەوکۆمەلانە هەریەکە بە جیا، یان هەندێك جار بەیەکەوە لەگەڵ کارێکی داڕێژراودا لێك دەدرێن و یەك دەگرن بۆ ئەوەی یەك شێوە وەیەك واتای سەربەخۆ بدەن بەدەستەوە، کە دەتوانرێت واتاکەی بەتاقە وشەیەك لە زمانێکی تر لێك بدرێتەوە)).[1]

یوسف شەریف سوودی لە پێناسەکانی پێش خۆی بەگشتی و پێناسەکەی مەحەمەد مەعرووف بەتایبەتی وەرگرتووە، لەبەر ئەوەی دووچاری هەمان سەرنج و تێڕوانین دەبینەوە، بۆیە بەپێویستی نازانین دوو بارەی بکەینەوە، بەلام گرنگە ئەوە بڵێین، هەرچەندە بە پەراوێزێك نیشانیداوە، کە دەتوانین بەرانبەر هەر کردارێکی لێکدراو لە زمانی کوردیدا کردارێکی سادە لە زمانی عەرەبیدا دابنێین[2] بەلام چاکتر وابوو لە پێناسەکەدا بینووسیایە زمانی عەرەبی، نەك زمانێکی تر، چونکە ئاشکرایە بەشێکی زۆری کارەکەی بۆ زمانی فارسی تەرخانکردووە و لە زمانی فارسیشدا بەرانبەر هەر کردارێکی لێکدراوی کوردی کردارێکی سادە نییە، کە لە تاکە وشەیەك پێکهاتبێت، بەڵکو فارسیش کرداری لێکدراوی بەرانبەری هەیە، چونکە هەر وەك خۆشی ئاماژەی بەوە داوە، ((لەهەردوو زمان دا دەتوانین بڵێین کاری لێکدراو ئەو کارەیە کەلە دوو کەرت یان زیاتر پێك دێت)).[3]

هەرچەندە محەمەد مەعرووف بۆ یەکەم جار لە پێناسەکەیدا ئەوەی دەرخستووە، کرداری داڕێژراو بەشداری داڕشتنی کرداری لێکدراو دەکات، بەلام پێناسەکان هیچیان ئەو کردارە لێکدراوانە ناگرنەوە، کە بناغەی کردارییەکەیان لە کردارێکی لێکدراو پێکدێت. وەك: (گوێمشلکرد، سەریانشۆڕکرد، زماندرێژمەکە...).

---

[1] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ١٧.

[2] هەمان سەرچاوە.

[3] هەمان سەرچاوە، ١٨٩.

بەو پێیە و لەئەنجامی هەڵسەنگاندنی ئەو پێناسانە، بەم شێوەیەی خوارەوە لەسەر بنەمای مۆرفیم ئەتوانین پێناسەی کرداری لێکدراوبکەین:

کرداری لێکدراو ئەو کردارەیە لە لێکدانی دوو بناغە سازدەبێت و لەڕووی ڕستەسازی و واتاسازییەوە وەك وشەیەکی نویٚ رەفتاردەکات، یەکێك لەم دوو بناغەیە هەمیشە کردارە و لەشێوەی بنەڕەتی، یان دارێژراو، یان لێکدراو دایە و ئەوی تریشیان بڕیتییە لە دانەیەکی فەرهەنگی وەك: (ناو / ئاوەڵناو / ئاوەڵکردار...) کە دەشێت لە فۆڕمدا (سادە / دارێژراو / لێکدراو)بێت.[1] بۆ نموونە:

سوێند دەخوات	(ناوی سادە	+ کرداری بنەرەتی)
سوورڕ هەڵدەگەرێت	(ئاوەڵناوی سادە	+ کرداری دارێژراو)
سەر شۆڕدەکات	(ناوی سادە	+ کرداری لێکدراو)
پێشدەخات	(ئاوەڵکرداری سادە	+ کرداری بنەرەتی)
نەخۆشدەکەوێت	(ئاوەڵناوی لێکدراو	+ کرداری بنەرەتی)

وەك بەم نموونانەدا دەردەکەوێت، بناغە دەشێت لە مۆرفیمێکی ڕەگ پێکهاتبێت، وەك: (سوێند، سوور، سەر...)، چونکە هەموو ڕەگێك بناغەیە، بەڵام مەرج نییە هەموو بناغەیەك ڕەگ بێت[2]، بۆ نموونە بناغە دەشێت لە ناو خۆیدا ئاڵۆزبێت[3]، واتە لاگری گەردانکردنی لەگەڵدابێت، وەك: (دەخوات، دەکات، دەکەوێت...)، یان لاگری دارشتنی چووبێتەسەر، وەك: (نەخۆش، هەڵدەگەرێت، دەکاتەوە...)،

کەواتە ئەم دووبناغەیەی کرداری لێکدراو، ئەگەر گشت لاگرەکانی لێدابماڵرێت، ئەوە دەبێت بەلایەنی کەمەوە دوو مۆرفیمی ڕەگ بمێنێتەوە[4]. بەواتای ئەوەی جگە لە ڕەگی کردار دەبێت مۆرفیمێکی تری ڕەگی تێدابێت. بۆ نموونە:

سوێند دەخوات	سوێند / خۆ

[1] بۆ دانانی ئەم پێناسەیە جگە لە پێناسەکانی پێش ئەم کارەی خۆمان سودمان لە, (Quirk etal ١٩٨٥ :١٥٦٧) (Katamba ١٩٩٣:٥٤) وەرگرتووە

[2] Aarts ١٩٨٢: ١٠١.

[3]. Ibid: ١٠٣

[4] Bauer ١٩٨٣:٢٨.

نەخۆشدەکەوێت　　-لاگرەکان=　　خۆش / کەو

سوور هەڵدەگەڕێت　　　　سوور / گەڕێ

ڕەگ　ڕەگ

هەرچەندە هەندێك جار یەكێك لە بناغەكانی كرداری لێكدراو خۆی لێكدراوە، بەواتای ئەوەی دوو مۆرفیمی ڕەگی تێدایە[١]، واتە لەم جۆرە كردارانەدا جگە لە لاگرە بەشداربووەكان، بەلایەنی كەمەوە سێ مۆرفیمی ڕەگ هەیە. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

سەریشۆڕكرد　　　　سەر / شۆڕ/ كر

سەرخۆشیكرد　- لاگرەكان =　سەر / خۆش / كر

پشتگوێدەخەم　　　　پشت / گوێ / خە

ڕەگ　ڕەگ　ڕەگ

هەواڵنامەی کتێب

٢-٣ تایبەتییەكانی كرداری لێكدراو:

كرداری لێكدراو لەم دیالێكتەی زمانی كوردیدا خاوەنی كۆمەڵێك سیما و تایبەتی و خاسیەتی خۆیەتی، گرنگترینیان ئەمانەن:

١- كرداری لێكدراو لە دوو بناغەی سەرەكی ساز دەبێت، یەكێك لەم دوو بناغەیە (كردار) سەرەیە و ئەوی تریشیان (ناو، ئاوەڵناو...) تەواوكەرە.[٢] واتە بەبێ بوونی فۆڕمی كردار كرداری لێكدراو بە بەرهەمنایەت[٣] . بۆ نموونە:

---

[١]-Ibid.

[٢] د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

[٣] هەر چەندە كرداری لێكدراو لە زمانی ئینگلیزیدا زۆر كەمە، بەڵام دەشێت لە لێكدانی دوو بناغە ساز بووبێت، كەلە بنەڕەتدا هیچیان كردار نەبن، یان بەپێچەوانەوە هەردووكیان كردار بن. بۆ نموونە:

ناو + ناو　　كرداری لێكدراو، وەك: Breath-test

سوێند دەخوات

شەڕ دەکات

جوان دەکات

تەواوکەر سەرە

ئەگەر سەرنجبدەینە نموونەکان، دەبینین، بناغەکانی کرداری لێکدراو بێ ئامرازی بەستن لێکدراون و هەمیشە پێکەوەدێن، چونکە پەیوەندییەکی پتەویان بەیەکترەوە هەیە و بەهەردووکیان کردارێکی نوێیان بەواتایەکی نوێ دروستکردووە، لەبەر ئەوەی ناکرێت هیچ کام لە بناغەکان لاببرێت.

*سوێند .... *.... دەکات

٢-خاسیەتێکی تری کرداری لێکدراو لە ڕووی فۆنۆلۆژییەوە بریتییە لە وەرگرتنی هێزی سەرەکی، کە دەکەوێتە سەر بناغەی یەکەم[١]، ئەمەش لەبەر ئەوەیە واتای کرداری لێکدراو لە بناغەی یەکەمدا کۆدەبێتەوە و دابەشبوونی هێزیش پەیوەندیی بە زانیاری نوێوە هەیە[٢]. وەك: (بانگدەدات، شەڕدەکات، خەمدەخوات...)، بەلاّم ئەگەر بە وردی لە کردارەکانی (بانگنادات، شەڕناکات، خەمناخوات...) بڕوانین، بۆمان دەردەکەوێت، کە مۆرفیمەکانی نەرێکردن هێزی سەرەکی بۆ خۆیان ڕادەکێشن، لەبەر ئەوەی هەڵوێستی قسەکەر بەرانبەر هەموو ڕستەکە دەدرکێنن.[٣]

کردار + کردار کرداری لێکدراو، وەك: Dare-say، بۆ زانیاری زیاتر لەو بارەیەوە بڕوانە: (Bower ١٩٨٣: ٢٠٨-٢٠٩) بەلاّم لە زمانی فارسیدا (وەك کوردی)، هەمیشە بناغەیەکیان (ناو / ئاوەڵناو...)ـەوە و ئەوەی تریان کردارە، بۆ نموونە: ناو + چاوگ چاوگی لێکدراو، وەك: خون ریختن، دروغ گفتن. ئاوەڵناو + چاوگ چاوگی لێکدراو، وەك: گرم کردن، پاك کردن. بڕوانە: د. محمد وصفی ابو مغلی، ١٩٨٧، ١٢٧-١٢٨.

[١] جێی سەرنجە هێز دابەشبوون لە کرداری لێکدراو و ڕستەی ئاساییدا لەیەکدەچن، چونکە لەو ڕستانەی کردارەکانیان تێپەڕە، هێزی سەرەکی دەکەوێتە سەر بەرکار. بۆ نموونە: لە ڕستەی (سیروان سێو دەخوات)دا هێزی سەرەکی لەسەر سێوە، کەبەرکاری ڕاستەوخۆی ڕستەکەیە.

[٢] محەمەد مەعرووف فەتاح، ا- ١٩٨٩، ٤٨.

[٣] هەمان سەرچاوە، ٤٩.

٣-سیمایەکی تری کرداری لێکدراو ئەوەیە، بناغەکان توند بەیەکەوە بەستراون و جێگۆڕکێناکەن (واتە پاشوپێشناکەن)، چونکە هەر گۆڕانێك لە جێگەی بناغەکاندا بکرێت، شوێنی مۆرفیمە پێکهێنەکان تێکدەچێت و دروست و یاسای دارشتنی کردارە لێکدراوەکەش دەشێوێت. بۆ نموونە:

سوێند دەخوات.   * دەخواتسوێند

شەڕ دەکات.   * دەکاتشەڕ

سوور هەڵدەگەڕێت.   *هەڵدەگەڕێتسوور / هەڵسووردەگەڕێت

جێگە بەرنەدانی بناغەکان و چۆنێتیی ڕیزبوون و پێکەوەهاتنی مۆرفیمەکان لە کرداری لێکدراودا بەڵگەی ئەوەن، کرداری لێکدراو تەنیا بریتی نییە لە ڕیزبوونی مۆرفیمە پێکهێنەکان، بەڵکو چۆنێتیی پێکەوەهاتنی مۆرفیمەکان لەگەڵ یەکدا (واتە دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو)[1] لە سازبوونی کرداری لێکدراودا رۆڵێکی گرنگ دەبینێت.

٣- بناغەی کرداری، کە سەرەی کردارە لێکدراوەکەیە، لە توانایدا هەیە هەموو لاگرێکی گەردانکردنی کرداری، بەپێی پێویستی جۆر (ڕێژە و کات وکەس...)ی کردارەکە وەربگرێت[2]، بۆ نموونە:

یاریدەکات	سوێند دەخوات
یاریمکرد	سوێند ناخوات
یاری منەکرد	سوێند مانخوارد
یاری کرا	سوێند یدەخوارد...

بەڵام بناغەی یەکەم (تەواوکەر) لەوەرگرتنی ئەو لاگرە گەردانکردنانەی لەباری ئاساییدا بەبناغەکەوە پەیوەندارە، لەدوو شێوەی سەرەکیدا دەبینرێت، بۆ نموونە ئەو کردارە

---

[1] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە، بڕوانە: (دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو) لەم نامەیەدا، ل (٤٨-٥٤).

[2] بۆ زانیاری لەبارەی (ڕێژە و کاتی کرداری لێکدراو)ـەوەوە، بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ١٨٣-٢٥٠.

لێکدراوانـەی بناغـەی یەکـەمیان ، ژمارەیـەکیان مـۆرفیمی ناسـراوی و نەناسـراوی و کـۆ وەردەگرن، لە کاتێکدا هەندێکیان لەتوانایاندا نییە ئەو مۆرفیمانەیان بچێتە سەر. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

یاریـ	دەکات.	ڕۆحی	دەچێت.
یارییەکە	دەکات.	*ڕۆحەکەی	دەچێت.
یارییەك	دەکات.	*ڕۆحێکی	دەچێت.
یارییەکان	دەکات.	*ڕۆحەکانی	دەچێت.

٥-بناغەکانی کرداری لێکدراو لەئەنجامی لێکدان و تێکەڵاوبوونیانەوە پێکەوە یەك واتا (یـەکێتیی واتـایی) بەدەسـتەوە دەدەن، ئـەم واتایـەش بەبـەراوردکردنی لەگـەڵ واتـای بناغەکانیدا، لەسێ شێوەی سەرەکیدا دەبینرێت:

ا- واتای کردارە لێکدراوەکە ڕوونە و لەواتای بناغەکانی دەچێت، وەك: (سـەر دەبڕێـت، لەتدەبێت، پڕدەکات...).

ب- واتای کردارە لێکدراوەکە لە واتای بناغەکانییەوە پێشبینیدەکرێت، واتە یەکێك لە بناغەکان (یەکەم) بەمانای خۆی دێت و بناغەکەی تریشیان (کردارەکە)، ((واتاییـەکی فەرهەنگی ئەوتۆی نییە و تاکە گرنگی لەوەدایە کە بەهۆی گردان کردنییەوە کات وتـاف و ڕەو وبـار (دیـار و نادیـار) پیـشان دەدات))[1] ، وەك: (خەمـدەخوات، دڵیدەشـکێت، بانگدەدات...).

پ- واتـای کـردارە لێکدراوەکـە لـە واتـای بناغەکانییـەوە دوورە و یەکسان نییـە بـە لێکـدانی واتـای بناغـەکانی، چـونکە ئـەم کردارانـە بـەقۆناغی واتاخواسـتندا ڕۆشـتوون، بەواتایەکی تر واتای کردارە لێکدراوەکە لە کـۆی واتـای بناغەکانییـەوە نـەهاتووە، بـەڵکو بریتییە لە واتای ئەمانە و واتای تریش، لەبەر ئەمە، ئەم جۆرە کردارانە لەهەمان کاتدا بە ئیدیەم دادەنرێن[2]، بۆیە ناتوانین لەواتای بناغەکانییەوە پێشبینی واتای کردارە لێکدراوەکە بکـەین، وەك: (گوێـشلدەکات، پێـدادەگرێت (قـاچ)، دەسـتدەگرێت(یارمەتیـدەدات)،

[1] محەمەد مەعرووف فەتاح، ا-١٩٨٩، ٤٨.

[2] هەمان سەرچاوە، ٤٩.

دڵپیسدەکات، جەرگیدەبڕێت...)، گرنگترین هۆکاری ئەم بە ئیدیەم بوونەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی یەکێك، یان زیاتر لە هۆکارە فیزیاوییەکانی ڕوودانی کردارەکە لە دەستدەچێت، بۆیە ئەم جۆرەکردارانە بەرەو ئیدیەم هەنگاو دەنێن، بۆ ڕوونکردنەوە و سەلماندنی ئەم مەبەستەش برِوانە ئەم دوو خشتەیەی خوارەوە:[١]

قوماشەکە دەبڕێت (کرداری ئاسایی)

جەرگیدەبڕێت (کرداری لێکدراو)

کردار	ڕووداوی فیزیاوی
دەبڕێت	- هەبوونی مادەیەك شیاو بێت بۆ بڕین. - هەبوونی ئامێری بڕین. - وزەی دەوێت. - لەتبوونی مادەکە. - (دەنگ دەردەچێت).

خشتەی ژمارە (١)

کردار	ڕووداوی فیزیاوی
دەبڕێت	- جەرگی مرۆڤ شتێك نییە ببڕێت، کەسەکەش ساغبێت. - نەبوونی ئامێری بڕین. - وزە بەکارنایەت. - لەتنەبوونی مادەکە. - (دەنگ دەرناچێت).

خشتەی ژمارە (٢)

هەواڵنامەی کتێب

پاش سەرنجدان و تێڕوانین لە هەردوو خشتەکە، ئەوە دەردەکەوێت، هۆکارەکانی ڕووداوە فیزیاوییەکە لە ڕوودانی کردارە ئاساییەکەدا بەشدارن، بەڵام لە کردارە لێکدراوەکەدا کرداری (دەبڕێت) ڕووداوی نافیزیاوی (مەعنەوی) نیشاندەدات و هۆکارەکانی پێچەوانە دەبنەوە.

٢-٤ جیاکردنەوەی کرداری لێکدراو لە فرێزی کرداریی ئاسایی:

[١] فەتاح مامە عەلی، ١٩٩٨، ٩٥.

هەندێك فرێزی كرداریی ئاسایی بە تایبەتی ئەوانەی لە﴿ناو (بەركاری راستەوخۆ) + كرداری تێپەڕ﴾ پێكهاتوون، وەك: (سێو دەخوات)، لەشێوە و دروستەدا لەو كردارە لێكدراوانە دەچن، كەلە ﴿ناو+ كرداری تێپەڕ﴾ سازبوون، وەك: (سوێند دەخوات).

ئەم لێكچوونە هەندێك زمانەوانی بەرەو هەڵەی وابردووە، كە هەندێك لەو جۆرە فرێزانە بە كرداری لێكدراو لەقەڵەمبدەن، بۆنموونە: د. كوردستان موكریانی[1] (نامەنووسین، نان كڕین، جل شوشتن...)ی بەلێكدراو داناوە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەمانە كرداری لێكدراو نین، بۆیە بە پێویستی دەزانین سنوور و جیاوازی كرداری لێكدراو لەگەڵ فرێزی كرداریی ئاساییدا، لە چەند خاڵێكدا بخەینەڕوو، گرنگترینیان ئەمانەن:

١. لە كرداری لێكدراودا ناو و كردارەكە بەشێوەیەكی هێندە توند بەیەكەوەبەندەن و تێكئالاون، كە لەزۆربەی كردارە لێكدراوەكاندا بناغە كرداریيەكە بەدەگمەن نەبێت ناگۆڕێت، بەواتایەكی ڕوونتر، ناتوانین كردارێكی تر بخەینە شوێنیان[2]. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

سوێند دەخوات	یاریـ مكرد
*سوێند دەفرۆشێت	*یاریـ مبرد
*سوێند دەهێنێت	*یاریـ منووسی
*سوێند دەبات	*یاریـ مشت

خۆ ئەگەر بناغەی كرداریی هەندێك لە كردارە لێكدراوەكان، بەكردارێكی تێپەڕی تر بگۆڕێت، ئەوە كێشەكە بۆ ڕێكەوت دەگەڕێتەوە و بەشێوەیەكی چاوەڕواننەكراو واتاكەی دەگۆڕێت. وەك:

شەڕ دەكات

شەڕ دەفرۆشێت

بەڵام لە فرێزی ئاساییدا دەشێت كردارە تێپەرەكە بەچەند كردارێكی تێپەڕی تر بگۆڕێت، تەنانەت دەكرێت كرداری لێكدراوی تێپەڕیشی لەشوێن دابنرێت. بۆنموونە:

(ئازاد) سێو دەخوات.   (من) نامەكەم نووسی.

---

[1] د. كوردستان موكریانی، ١٩٨٦، ٤٤.

[2] بەكر عومەر عەلی، ١٩٩٩، ١٨٩.

(ئازاد) سێو دەفرۆشێت. (من) نامەکەم نارد.
(ئازاد) سێو دەهێنێت. (من) نامەکەم خوێندەوە.
(ئازاد) سێو دەبات. (من) نامەکەم سوتاند.
(ئازاد) سێو لەتدەکات. (من) نامەکەم کورتکردەوە.
(ئازاد) سێو فرێدەدات. (من) نامەکەم پاکنووسکرد.

٢. هەردوو بناغەی کرداری لێکدراو پێکەوە جۆشخواردووبوون و لەڕووی پەیوەندیی ڕێزمانییەوە، وەك فۆڕمی یەك لێکسیمی سەربەخۆ دەردەکەون، بۆ نموونە لەکاتی کورتکردنەوەی ڕستە بۆ سنوورو چوار چێوەی تاکە وشەیەك(مۆرفۆسینتاکس)، واتە لابردنی بکەر و بەرکارو جێگیرکردنیان بە جێناوی لکاو لەناو کردارەکەدا[١]، ئەگەر کرداری ڕستەکە لێکدراوبێت، ئەوا بناغەی یەکەمی کردارە لێکدراوەکە وەك خۆی دەمێنێتەوە و هەرگیز لانابرێت (ناکرێت بە جێناوی لکاو)[٢]، چونکە بەشێکی بنەڕەتی کردارەکەیە، وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(منداڵەکە) لەخۆشیدا باڵیگرتووە. ← باڵیگرتووە.
(کوڕەکە) شەڕی خۆرایی دەکات. ← شەڕدەکات.
(شنە) خەمێکی زۆری خوارد. ← خەمیخوارد.

بەڵام ئەگەر فرێزی ئاسایی کردار تێپەڕبێت، ئەوا ناوەکە(بەرکاری ڕاستەوخۆ)ی ڕستەکە لادەبرێت و لە جێی ئەو جێناوێکی لکاوی سەر بەهەمان کەس و ژمارە بەپێی کاتی کردارەکە (ڕانەبردوو / ڕابردوو) هەڵدەبژێرێت و لەناو کردارەکەدا دادەنرێت،٣ کە لەگەڵ بەرکارە لابراوەکەدا ڕێکدەکەوێت. بۆ نموونە:

ڕانەبردوو:

---

[١] د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

[٢] مەحموود فەتحوڵڵا ئەحمەد، ١٩٨٨، ٤٨-٤٩.

[٣] ئەگەر کردارە تێپەڕەکە ڕانەبردوو بوو، بکەر لە کۆمەڵەی (م-ین) و بەرکار لە کۆمەڵەی(م-مان) دەبێت، بەڵام ئەگەر کردارەکە ڕابوردوو بوو، بەپێچەوانەوە بکەر لە کۆمەڵەی (م-مان)و بەرکار لەکۆمەڵەی (م-ین) دەبێت. بڕوانە: وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٣، ٧٠.

(پۆلیسەکان) دزەکان دەگرن. دە یانـ گر ن.

(شنە) سێو دەخوات. دە یـ خو ات.

مۆرفیمی کاتی ڕانەبوردوو

جێناوی لکاوی بەرکاری(م-مان)

ڕەگی کردار

جێناوی لکاوی بکەری (م-ین)

<u>رابوردوو:</u>

(من) میوەم کڕی. کڕ ی م Ø.

(من) نامەکانم نووسی. نووس ی م ن.

ڕەگی کردار

مۆرفیمی کاتی ڕابوردوو

جێناوی لکاوی بکەری (م-مان)

جێناوی لکاوی بەرکاری (م-ین)

بەهەمان شێوە لەکاتی گۆڕینی کرداری لێکدارو و فرێزی ئاسایی بۆ بکەر نادیار، ئەگەر ناوەکە لانەبراو نەکرا بە جێناوی لکاو، ئەوە کرداری لێکدراوە، بەڵام بە پێچەوانەوە کاتێك ناوەکە لابراو و بەجێناوی لکاو جێگیرکرا، ئەوە فرێزی کرداریی ئاساییە[1]، بۆ نموونە:

کرداری <u>لێکدراو:</u>

سوێند دەخوات. سوێند دەخورێت.

* .... دەخورێت.

[1] لە زمانی فارسیدا هۆکارێك بۆ جیاکردنەوەی فرێزی کرداریی ئاسایی، وەك (غەزا خوردن: خۆراك خواردن) لە کرداری لێکدراوی وەك: (زمین خوردن: کەوتنە خوارەوە) ئەوەیە، ناوەکە لە یەکەمیاندا (غەزا) نیشانەی بەرکاری (را) وەردەگرێت، بەڵام لە دووەمیاندا (زمین) وەیناگرێت، وەك: او غزا را خورد. او زمین خورد.

بڕوانە: (Tabaian ۱۹۷۸: ۱۹۹۹).

شەڕیکرد. شەڕکرا.

* .... کرا.

فریزی کرداری ئاسایی:

(ئەوان) سێوەکان دەخۆن. سێوەکان دەخورێن.

.... دەخورێن.

(من) ئەوانم نووسی. ئەوان نووسران.

.... نووسران.

٣.بناغەی یەکەمی زۆربەی ئەم جۆرەی کرداری لێکدراو هەرگیز کەرەستەی هاوپۆلی خۆی لەگەڵدا نایەت، بە واتایەکی تر ناتوانین بەهۆی {و}ی پەیوەندییەوە فراوانی بکەین، لەبەر ئەوەی کردارەکە بەواتای فەرهەنگیی خۆی بەکارنەهاتووە، بەڵکو بەهەردوو بناغەکە کردارە لێکدراوەکەیان سازکردووە.

بۆ نموونە:

سوێند دەخوات. زراویمبرد

* پێچ و سوێند دەخوات. * ناوك و زراویم برد.

* سوێند وخەم دەخوات. * جگەر و زراویم برد.

بەڵام هەندێك لەو کردارە لێکدراوانەی بناغە کردارییەکەیان بریتییە لە (دەکات)و فۆڕمە جیاوازەکانی، لەم یاسایە لادەدەن. وەك:

شەڕ نەکەیت.

شەڕ و هاری نەکەیت.

شەڕ و بێحەیایی نەکەیت.

بەپێچەوانەوە ئەگەر لە فریزی ئاسایی کردار تێپەڕ بڕوانین، دەبینین قسەکەر بەویستی خۆی دەتوانێت بەرکاری ڕستەکە بەکەرەستەی هاوپۆلی خۆی فراوانبکات. بۆ نموونە:

(ئەو) سێو دەخوات. (من) کتێبەکەم هێنا.

(ئەو) سێو و لیمۆ دەخوات. (من) کتێبەکە و قەڵەمەکەم هێنا.

(ئەو) سێو و شوتی و هەنجیر دەخوات. (من) کتێب و دەفتەر و جانتاکەم هێنا.

(ئەو) سێو و پرتەقاڵ دەخوات. (من) کتێب و ڕۆژنامەکەم هێنا.

٤. بناغەکانی کرداری لێکدراو پێکەوە وەك یەك دانەی فەرهەنگیی هەڵگری واتا دەردەکەون، لەبەرئەوە واتای کرداری لێکدراو بەفەرهەنگەوە پەیوەستە،[١] چونکە مەرجی دروستبوونی کرداری لێکدراو داهێنانی واتای تازەیە.[٢]

ئەگەر ناوی ڕووداو (چاوگ)ی ئەم کردارە لێکدراوانە بۆ زمانی ئینگلیزی و عەرەبی وەربگێڕین بەرانبەر یەك وشە دەوەستن[٣]

، بەڵام کاتێك بۆ زمانی فارسی بگۆڕدرێن، بەرانبەر دوو وشە دەوەستن، چونکە لێکدراوی بەرانبەریان هەیە. بۆ نموونە:

زمانی کوردی	زمانی ئینگلیزی	زمانی عەرەبی	زمانی فارسی
سوێند خواردن	Swear	**قسم**	سوگند خووردن (قسم خوردن)
مەلەکردن	Swim	**سباحة**	شناکردن
گازگرتن	Bite	**عض**	گازگرفتن

بەڵام لە فرێزی ئاساییدا ناو و کردارەکە وەك دوو دانەی فەرهەنگی دەردەکەون و واتایان لە ڕێزمانەوە دەستدەکەوێت، بەپێچەوانەی کرداری لێکدراوەوە ئەگەر بۆ زمانی ئینگلیزی و عەرەبی و فارسی وەریانبگێڕین، بەرانبەر دوو وشە دەوەستن[٤] . بۆ نموونە:

زمانی کوردی	زمانی ئینگلیزی	زمانی عەرەبی	زمانی فارسی
سێو خواردن	Apple eating	**أكل تفاح**	سیب خوردن
نامە نووسین	Latter writing	**كتابة الرسائل**	نامە نوشتن

[١] Mackenzie ١٩٦١:

[٢] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٢٧٩.

[٣] محەمەد مەعرووف فەتاح، ا- ١٩٨٩، ٥٨.

[٤] هەمان سەرچاوە.

لباس شستن	**غسل الملابس**	Clothes washing	جل شتن

٢-٥ دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو:

ژمارەی ئەو مۆرفیمانەی بەشداری دارشتنی کرداری لێکدراو دەکەن، بەلایەنی کەمەوە چوارن، ئەوانیش مۆرفیمێکی سەربەست و سێ مۆرفیمی سەرەکی(ڕەگ، کات، کەس)ی کرداری بنەڕەتین، وەك لە خوارەوە نیشاندراوە:

پێش + کەو + ت + م

سوێند + دە + خۆ + ن

قەپاڵ + ی + گر + ت

مۆرفیمی سەربەست (ڕەگ، کات، کەس)ی کرداری بنەڕەتی

بەڵام هەموو کردارێکی لێکدراو بەم شێوەیە نییە، چونکە لە ژمارەیەکیاندا جگە لەم مۆرفیمانە، مۆرفیمی تری وەك: (لاگری دارشتن / مۆرفیمی سەربەستی تر...)لە ڕۆنانەکەیاندا بەشدارە. بۆ نموونە:

نە + خۆش + دە + کەو + ێت — نە:

سوور + هەڵ + دە + گەرێ + ێت — هەڵ: — لاگری دارشتن

پشت + گوێ + دە + خە + ن — پشت: مۆرفیمی سەربەست

ئەم مۆرفیمە بەشداربووانە بە شێوەیەکی زنجیرەیی بە دوای یەکداهاتین[١]، بۆیە بەپێویستی دەزانین چۆنێتیی لێکدانی ئەم مۆرفیمانە ڕوونبکەینەوە. کەواتە مەبەستمان لە دروستەی ناوەوەی کرداری لێکدراو، ئەو یاسایانەیە، لە چوار چێوەی کردارە لێکدراوەکەدا شێوەی ڕیزبوون و چۆنێتیی لێکدان و پێکەوەهاتنی مۆرفیمەکان لەگەڵ یەکدا دیاریدەکەن،

---

[١] بۆ نموونە: مەکارەس کرداری پەندتپێدا (بۆ چی پەندتپێدام) بەشێوەی زنجیرەیی بەم جۆرە نیشاندەدات: (ناو + ئاوەڵکردار + کردار) (McCarus, ١٩٥٨: ٩٥)، یان یوسف شەریف لەم ڕووەوە نووسیویەتی:- (پێشناو + ناوێکی سادە + کرداری دارێژراو)، وەك: لەدەستچوو، (یوسف شەریف سەعید، ١٩٨٨،٢١).

بەواتایەکی ڕوونتر لە بەر تیشکی پێکهاتەی ڕستەدا، پێکهاتەی کرداری لێکدراو شیدەکەینەوە.

تێڕوانینی بلۆمفیلدییەکان بۆ دروستەی پێکهاتە بەشێوەیەکی سەرەکی دیدێکی ڕستەسازییانەیە، ئێمە هەوڵی دەرخستنی ئەوەدەدەین، چۆن ئەمە بەسەر فۆڕمەکانی وشەدا جێبەجێبکەین. ئەوەمان بەبیردێتەوە، ڕێزمانی زمانەوانە پاش بلۆمفیلدییەکان بۆ مۆرفۆلۆژی و ڕستەسازی دابەشکراوە، مۆرفۆلۆژی تایبەتە بە دروستەی ناوەوەی فۆڕمەکانی وشە و ڕستەسازییش تەرخانکراوە بۆ بەشکردنی ئەم فۆڕمانە بەسەر تاسەرە ڕستەیەکی تەواوی زماندا، بەڵام مۆرفۆلۆژیی پاش بلۆمفیلدییەکان خۆی لەخۆیدا جۆرێك بوولە مۆرفۆلۆژیی ڕستەسازی، بەم پێیەش ئەو ڕێبازە هەمان ئەو بنەمایانەی بەسەرشیکردنەوەی ڕێزمانیی فۆڕمەکانی وشەدا دەسەپاند، کە بۆ شیکردنەوە ڕستەسازییەکانی یەکەی گەورەتری وەك فرێز و ڕستە جێبەجێدەکران.[1]

تەنانەت هەندێك زمانەوان بڕوایان وایە، یاساکانی وشەڕۆنان هەمان یاسای دروستەی فرێزەکانن، کە بەکاردەهێنرێن بۆ دروستکردنی فرێز لە ڕستەسازیدا.[2]

کاتامباش[3] لەڕێی تیشکخستنەسەرکتێبی ڕستەسازی وشە(The Syntax of the Word- SELKIRK ١٩٨٢)

ـەوە دەڵێت: ناونیشانی ئەو کتێبە وادەگەیەنێت یاسا مۆرفۆلۆژییەکان، لەبنەڕەتدا لەگەڵ یاسا ڕستەسازییەکان جیاوازانین و بەبڕوای ئەو مۆرفۆلۆژی بریتییە لە لێکۆڵینەوەی ڕستەسازیی وشە، لەکاتێکدا بەشێوەیەکی تەقلیدیانە ڕستەسازی واناسراوە، کە بریتی بێت لە لێکۆڵینەوەی ڕستە.

لەلێکۆڵینەوەی ڕستەسازیی وشە و ڕستەسازیی ڕستەدا، یاسای دروستەی فرێز بۆ بەرهەمهێنانی وشە و ڕستە بەکاردەهێنرێت، یاساکانی ڕستەسازیی وشە چۆنێتیی پێکەوە لکاندنی ئەو مۆرفیمانە دیاریدەکات، کەوشەی لێ دروستدەبێت، بەهەمان شێوە یاساکانی

---

[1] Lyons ١٩٨١: ١١٨.

[2] Katamba ١٩٩٣:٣٠.

[3] Ibid.

ڕستەسازیی ڕستە، بریتین لە لێکدانی وشەکان بۆ دروستکردنی ڕستەیەکی دروست و ڕێزمانی.[١]

زۆربەی وشەکانی زمانی ئینگلیزی و هەندێك زمانی تر، دروستەی هەرەمیی ناوەوەیان هەیە، کەدەتوانرێت(بەشێوەیەکی ڕەسمی)لەڕێی بیرۆکەی ماتماتیکی کەوانە دانانەوە بخرێنەڕوو.[٢]

بەبۆچوونی ئێمەئەم بیرۆکەیە بەسەر زمانی کوردیشدا جێبەجێدەبێت، بەتایبەتیش ئەگەر بڕوانینە دروستەی ناوەوەی کردارە لێکدراوەکان، بۆ نموونە ئەگەر کرداری (پێشکەوتم) بۆ مۆرفیمە پێکهێنەکانی (پێش، کەو، ت، م) شیتاڵبکەین، ئەوە دەبینین ئەم کردارە لێکدراوە بەپێی دروستەیەك (یاسایەك) بەم شێوەیەی لای خوارەوە، بۆ دوو پێکهاتەی ڕاستەوخۆ(Immediate constituents) دابەشدەبێت:

١- [پێش + [[کەو + ت]+ م]]

٢- لەشێوەی درەختی هەرەمی (ئەندازەیی)دا:

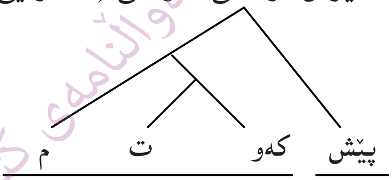

پێکهاتەی ڕاستەوخۆ پێکهاتەی ڕاستەوخۆ

هەواڵنامەی کتێب

ئەم دوو بیرۆکەیەی سەرەوە (٢،١) لە بنەڕەتدا یەکسانن و هەریەکەیان بێ زیادوکەم ئەوەمان پێدەڵێت: کەپێکهاتە ڕاستەوخۆکانی (پێشکەوتم) بریتیین لە (پێش) لەگەڵ (کەوتم) و پێکهاتە ڕاستەوخۆکانی (کەوتم)یش، بریتیین لە (کەوت)و (م)، هەروەها پێکهاتە ڕاستەوخۆکانی (کەوت)یش لە (کەو)، (ت) پێکهاتووە.

وەك دەردەکەوێت ئەم ڕێگەیە بەردەوامدەبێت، هەتاکو هەموو مۆرفیمە پێکهێنەکانی وشەیەك (پێکهاتەی بنجی Ultimate Constituents) یەکە بەیەکە جیادەکرێنەوە.[٣]

١ Ibid.

٢Lyons, ١٩٨١: ١١٩ .

٣ Stageberg, ١٩٨: ١٠٥.

ئەمەش بەلای ئێمەوە شیکارێکی لەبارە بۆ شیکردنەوەی دروستەیەکی وەك کرداری لێکدراو، چونکە تێماندەگەیەنێت، (کەو) لەگەڵ (ت) دەشێت بەیەکەوە ببەسترێن بۆ پێکهاتنی پێکهاتەیەکی ناوەندی، کە (کەوت)ـە و پاشان پاشگری (-م)ی دەخرێتە سەر بۆ سازکردنی دروستەیەکی ناوەندی گەورەتری (کەوتم)، دواتریش لەگەڵ (پێش)دا لێکدەدرێن بۆ بەرهەمهێنانی فۆرمێکی نوێ (کرداری پێشکەوتم)، کەیاسایەکی بەرهەمدارە لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا.

وەك ڕوونمانکردەوە یەکەم کەرتکردنی (پێشکەوتم) بەسەر (پێش)، کە مۆرفیمێکی سەربەستە و (کەوتم)، کە کردارێکی بنەڕەتییە، دابەشبووە. کەواتە سوود و گرنگی ئەم دروستەیە بریتییە لە دۆزینەوە و دیاریکردنی ئەو دوو پێکهاتە ڕاستەوخۆ (بناغە)یەی بۆ دروستبوون و بەرهەمهاتنی کرداری لێکدراو لێکدەدرێن.

ئێستا بە پێویستی دەزانین دروستەی ناوەوەی چەند کردارێکی لێکدراو نیشانبدەین، کەجگە لە مۆرفیمە سەربەستەکە و کردارە بنەڕەتییەکە، مۆرفیمی تر بەشداری لە دارشتنیاندا کردووە، لەبەر ئەوەی ئەو مۆرفیمانە هەندێکیان لەگەڵ بناغەی یەکەم و هەندێکی تریان لەگەڵ بناغەی دووەمدا دێن، بەپێی جۆر و سروشتی مۆرفیمەکان (سەربەست / لاگر...) جۆری دروستەی کردارە لێکدراوەکە دەگۆڕێت.

بۆ سەلماندنی ئەوەی ئەم کردارە لێکدراوانەش لەدوو بناغە ساز بوون، بۆ مۆرفیمەکانیان شیتاڵدەکەین و پاش ئەوە لە ڕێی جۆری دروستەکەیانەوە، هەردوو پێکهاتەی ڕاستەوخۆ(بناغە)ی کردارەکە دیاریدەکەین و یاسای دارشتنیان دەخەینەڕوو:

کرداری لێکدراو	جیاکردنەوەی مۆرفیمەکان
١. نەخۆشدەکەوێت	نە + خۆش + دە + کەو + ێت
٢. ڕێگا دەگرێت	ڕێ + گا + دە + گر + ێت
٣. سوور هەڵدەگەڕێت	سوور + هەڵ + دە + گەڕێ + ێت
٤. سوور دەکاتەوە	سوور + دە + کە + ات + ـەوە
٥. پشتگوێدەخات	پشت + گوێ + دە + خە + ات
٦. سەرشۆڕدەکات	سەر + شۆڕ + دە + کە + ات

ئەگەر بە وردی سەرنجی نموونەکان بدەین، دەبینین جگە لە مۆرفیمێکی سەربەست و سێ مۆرفیمە سەرەکییەکە (ڕەگ، کات، کەس)ی کرداری بنەڕەتی، لە نموونەکانی (١، ٢، ٣، ٤)دا لاگری دارشتن و لە (٥، ٦)دا مۆرفیمێکی سەربەست بەشداری ڕۆنانەکەیان کردووە، کەبەپێی جۆری دروستەکەیان یاسای دارشتنیان دەگۆڕێت. بۆ نموونە:

١. لە نموونەکانی (١، ٢)دا لاگری دارشتن لە شێوەی پێشگر و پاشگردا چۆتە سەر مۆرفیمە سەربەستەکە و وشەیەکی دارێژراوی دروستکردووە، پاش ئەوە لە ئەنجامی لێکدانیان لەگەڵ کردارە بنەڕەتییەکەدا،[١] کردارە لێکدراوەکەی سازکردووە. وەك لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا دەرخراوە:

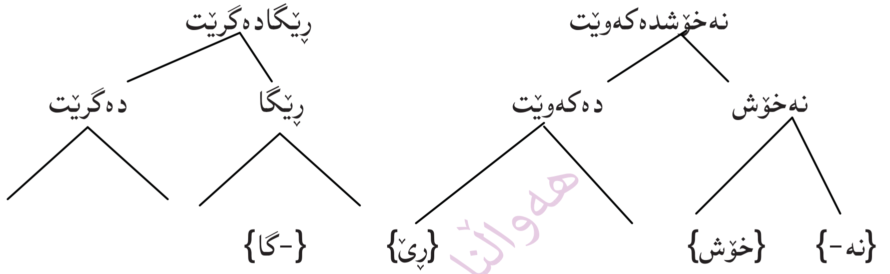

کەواتە

یاسای دارشتنیان = وشەی دارێژراو + کرداری بنەڕەتی

هەواڵنامەی کتێب

٢. لە نموونەکانی (٣،٤)دا لاگری دارشتن لە شێوەی پێشگر و پاشگردا چۆتە سەر کردارە بنەڕەتییەکە و کردارێکی دارێژراوی دروستکردووە و دواتر لەگەڵ مۆرفیمە سەربەستەکەدا کردارە لێکدراوەکەی سازکردووە. وەك لەخوارەوەدا خراوەتەڕوو:

[١] لەبەر ئەوەی بەشێوەیەکی سەربەخۆ لە چۆنێتیی لێکدانی مۆرفیمەکانی کرداری بنەڕەتی دواوین و ئەم جۆرە کردارەش لەهەموو کردارێکی لێکدراودا دەردەکەوێت، بۆیە لێرە بەدواوە وەك یەك پێکهاتە تەماشای دەکەین و هەوڵی شیکردنەوە و جیاکردنەوەی مۆرفیمەکانی نادەین. بۆ زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە:(کرداری بنەڕەتی) لەم نامەیەدا: ل(٢١-٢٦).

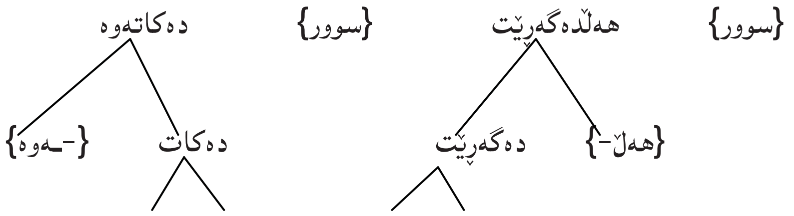

کەواتە:

یاسای داڕشتنیان = وشەی سادە(مۆرفیمی سەربەست) + کرداری داڕێژراو

٣. لە نموونەی (٥)دا دوو مۆرفیمە سەربەستەکە یەکدەگرن و وشەیەکی لێکدراو سازدەکەن، پاشان لەگەڵ کرداره بنەڕەتییەکەدا لێکدەدرێن و کرداری لێکدراو بەبەرهەمدێنن. وەك لە خوارەوەدا نیشاندراوە:

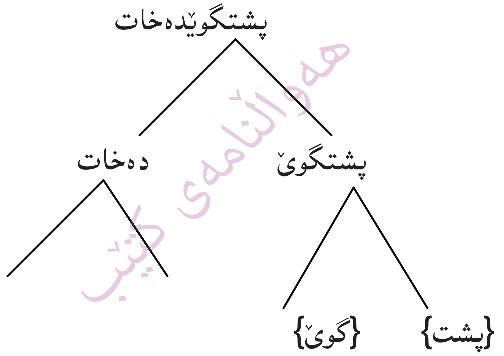

هەواڵنامەی کتێب

کەواتە:

یاسای داڕشتنی = وشەی لێکدراو + کرداری بنەڕەتی

٤. لە نموونەی (٦)دا مۆرفیمە سەربەستەکە لەگەڵ کرداره بنەڕەتییەکەدا یەکدەگرەن و کردارێکی لێکدراو دروستدەبێت، پاش ئەوە لەگەڵ مۆرفیمە سەربەستەکەی تردا کردارێکی لێکدراوی نوێ پێکدەهێنن. بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر بڕوانە ئەم هێڵکارییەی خوارەوە:

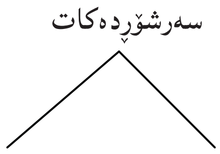

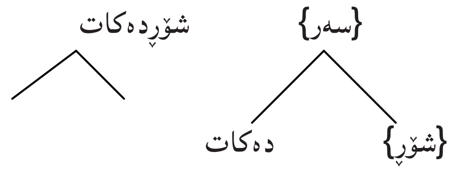

کەواتە :

یاسای داڕشتنی = وشەی سادە(مۆرفیمی سەربەست) + کرداری لێکدراو

٢-٥-١ چەند ڕێنیشاندەرێك بۆ دیاریکردنی دوو پێکهاتە ڕاستەوخۆ(بناغە)کەی کرداری لێکدراو:

١. ئەو وشانەی لەسێ مۆرفیم، یان زیاتر پێکهاتوون، بەشێوەی زنجیرەیی لێکنەدراون، بەڵکو لەشێوەی هەرەمیدان[1] . لەبەرئەوەی کرداری لێکدراویش لە سێ مۆرفیم زیاترە، لەشێوەی دوو پەلکدا بۆ پێکهاتە ڕاستەوخۆکانی دابەشدەبێت. ئەمەش لە هەموو نموونەکانی پێشوودا پەیڕەوکراوە و هەرگیز ناشێت لەشێوەی سێ، یان چوار ...پەلکیدا کەرتبکرێن. بۆ نموونە:

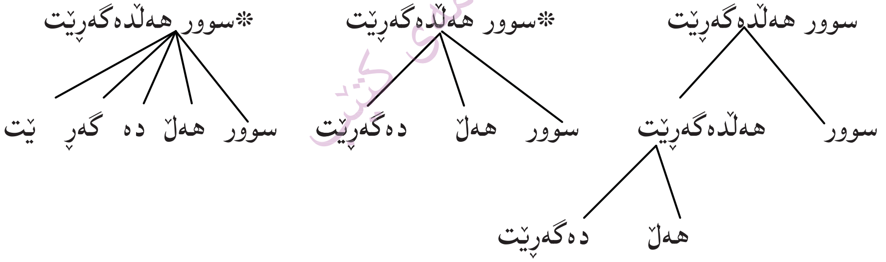

وەك بەنموونەکەدا دەردەکەوێت ئاستی هێڵکارییەکە پلەدارە(هەرەمی) و ئەم پلەبونەش دەوری هەیە لە لێکدانەکەدا، چونکە کرداری لێکدراو هەمیشە بەسەر دوو پێکهاتەی ڕاستەوخۆدا دابەشدەبێت. هەر پلەیەك بەگوێرەی سەروو، یان ژێر خۆی نرخی تایبەتی و دیاریکراوی خۆی هەیە، بۆ نموونە(سوور) لەنرخدا لەپایەی (هەڵدەگەڕێت)ـەو ناکرێت بەرانبەر(هەڵ)،یان(دەگەڕێت) دابنرێت.

[1] Stage berg ١٩٨١: ١٠٤.

هەواڵنامەی کتێب

٢. كرداری لێكدراو پێویستە بەشێوەیەك دابەشبكرێت، كە لەزۆربەی حاڵەتەكاندا هەردوو پێكهاتە ڕاستەوخۆكە لەڕووی فۆڕم و واتاوە سەربەخۆ دەربكەون[١]. بۆ نموونە:

٢- سوور هەڵدەگەڕێت — ١- سوور هەڵدەگەڕێت

دەگەڕێت — * سوور هەڵ — هەڵدەگەڕێت — سوور

سوور كردنەوە | ڕەش هەڵدەگەڕێت.

گوڵی سوور... | زەرد هەڵدەگەڕێت.

وەك لە (٢) دا دیارە، ئەگەر كەرتكردنەكە بەو جۆرە بێت، ئەوە هەر چەندە پێكهاتەی(دەگەڕێت) بە تەنیا بەكاردێت، بەڵام پێكهاتەیەكی سەربەخۆمان نییە، بریتی بێت لە (سوور هەڵ) و هەڵگری واتایەكی فەرهەنگیش بێت، بۆیە دابەشكردنەكە بەو جۆرە هەڵەیە و مەرجە بە شێوەی(١)بێت.

لەگەڵ ئەو ڕاستییەی{هەڵ-} پێشگرێكی كردارییە و پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە (دەگەڕێت)ـەوە هەیە و كرداری دارێژراوی (هەڵدەگەڕێت)ی سازكردووە[٢].

ئەگەر چی لەمرۆدا هەندێك مۆرفیمی بەندی وەك (فێر، تەمێ، فرێ...) لە كرداری لێكدراوی (فێردەكات، تەمێدەكات، فرێدەدات...)دا بەسەربەخۆی بەكارناهێنرێن.

٣- كرداری لێكدراو دەبێت بە جۆرێك بۆ پێكهاتە ڕاستەوخۆكانی دابەشبكرێت، واتای پێكهاتە ڕاستەوخۆكان پەیوەندیی هەبێت بە واتای وشە بەرهەمهاتووەكەوە.[١] هەرچەندە

---

[١] ئەم بیرۆكەیەم لە (سەر چاوەی پێشوو، ١٠٥)ـەوە وەرگرتووە، هەرچەندە ئەو بۆ ناوی نووسیووە و گوتویەتی :- یەكێك لە پێكهاتەكان دەبێت فۆڕمێكی سەربەخۆ بێت.

[٢] لەو كردارە لێكدراوانەی بناغە كرداریییەكەیان تێپەڕە و لەكاتی ڕابوردوودایە، دەتوانین بۆ جیاكردنەوە و دیاریكردنی دوو پێكهاتە ڕاستەوخۆكە سوود لە شوێنی جێناولكاوەكانی (م-مان) وەربگرین. بۆ نموونە:

ڕێگا (م-مان) گرت

سوور (م-مان) كردەوە

پشتگوێ (م-مان) خست

سەر (م-مان) شۆڕكرد

ژمارەیەك لە کردارە لێکدراوەکان بوونەتە ئیدیەم و پەیوەندیی واتایی لەنێوان خۆیان و بناغەکانیاندا بەدیناکرێت.

بۆ نموونە:

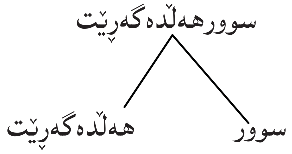

واتای ئەم کردارە لێکدراوە وا پێشبینیدەکرێت لە (سوور + هەڵدەگەڕێت)ـەوە دەستبکەوێت، نەك لە (سوور + دەگەڕێت)ـەوە، چونکە واتای (هەڵدەگەڕێت) لە کردارە لێکدراوەکەدا هەیە و (دەگەڕێت)بەتەنیا ناتوانێت ئەو واتایە ببەخشێت.

٢-٦ یاساکانی داڕشتنی کرداری لێکدراو:

لەسەر بنەمای پۆل و فۆڕمی ئەو دوو بناغەیەی بەشداری پێکهاتنی کرداری لێکدراو دەکەن و لەبەر ڕۆشنایی جۆری دروستەی ناوەوەیان، کردارە لێکدراوەکان لە چەند شێوەیەکدا و بەسەر چەند دەستەیەکی سەرەکیدا دابەشبوون، گرنگترین و دەرکەوتووترینیان ئەمانەن:-

٢-٦-١ (ناو + کردار):

ئەم یاسایە لەڕووی پلەی بەرهەمداریتییەوە یەکێکە لەیاسا هەرە بەرهەمدارەکانی سازکردنی کرداری لێکدراو و هەموو ئەو کردارانە دەگرێتەوە، کە لە ئەنجامی لێکدانی (ناو و کردار)ـەوە دروستبوون.

ئەم کردارە لێکدراوانە لە ڕوانگەی فۆڕمی ناو و کردارەکەوە لەشێوەی چەند دەستەیەکدا دەبینرێن:-

١- (خەمدەخوات، بانگدەدات، شەڕدەکات، سەردەبڕێت، هێرشدەبات، زراوی دەبات، ئابڕوی دەچێت، ناوکی دەکەوێت، دڵی دەشکێت، پێدەگرێت، سوێنددەخوات...).

[سوێند + [دەخوات]] ⟵ سوێنددەخوات.

ناوی سادە + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو	
	یاسای ژمارە -١-

---

[١] Stage berg, ١٩٨١:١٠٥.

٢-ڕێگـــەدەگرێت، کوڕێنیـــدەکات، لوولـــەدەکات، پرســـەدەگرێت، چـــلەدەکات، چاکەدەکات...).

[[چاك + ـە] + [دەکات]] ←——— چاکەدەکات.

ناوی داڕێژراو + کرداری بنەڕەتی ←——— کرداری لێکدراو

یاسای ژمارە -٢-

٣-(گفتوگۆدەکـات، بۆڵەبۆڵـدەکات، سـەرسمدەدات، پاکوپیـسدەکات، تەقەتەقـدەکات، دەنگەدەنگدەکات، ماستاودەکات...).

[[ماست + ئاو] + [دەکات]] ←——— ماستاودەکات.

ناوی لێکدراو + کرداری بنەڕەتی ←——— کرداری لێکدراو

یاسای ژمارە -٣-

٤ - (درۆهەڵدەبەستێت، ڕەگدادەکوتێت، بیر دەکاتەوە، خێردەداتەوە...).

ب- (گاڵتەپێـدەکات، دەسـتپێدەکات، دەنگپێـدەدات، چـاوتێدەبڕێت، کارتێـدەکات، گازلێـدەگرێت، چـاولێدەبڕێت ، ڕێزلێـدەگرێت، قـسەلێوەردەگرێت، ڕقهەڵـدەگرێت، بۆنپێوەدەکات، سەرپێوەدەنێت، چاولێدادەگرێت...).

[خێر + [[دەدات] + ـەوە]] ←——— خێردەداتەوە.

[چاو + [لێ + [دا + [دەگرێت]]]] ←——— چاولێدادەگرێت.

ناوی سادە + کرداری داڕێژراو ←——— کرداری لێکدراو

یاسای ژمارە -٤-

ئەگـەر سـەرنجی نموونـەکانی (ب) بـدەین، مـۆرفیمی (پـێ، تـێ، لێ ...) بەشـداری پێکهاتنی کردارەکانیان کردووە. بۆ ناونانی ئەم مۆرفیمانە چەند بۆچـوونێك خراونەتـەڕوو، لەوانە:-

نـووری عـەلی ئـەمین بەپێـشناویان دادەنێـت، بـەڵام تیرۆوانینـی سـادق بەهائـەدین بەوجۆرەیە، لەبنەڕەتدا پێشناوبوون، بەڵام ئێستا دەوری پێشناو نابینن، هەرچی مەسـعوود

محەمەدیشە بڕوای وایە ئەمانە، کەبوون بەپێشگر لەوە دەشۆڕێنەوە پێیان بگوترێت پێشناو، لەم بارەیەوە نەسرین فەخریش باری سەرنجی وایە، ئەمانە پێشگرن، هەرچەندە، لەبنەڕەتدا لە پێشناو پێکهاتوون، چونکە ئێستا لەڕواڵەت وناوەرۆکدا لێی دوورکەوتوونەتەوە و دەوری پێشگر دەبینن[١] ، بەڵام ئێمە لەگەڵ بۆچوونی د. محەمەد عەبدولفەتاح [٢] داین، کە ئەمانە بەپێشناوی نارەسەن دادەنێت، واتە ئەم مۆرفیمانە لەبنەڕەتدا لە مۆرفۆلۆژیدان و دەوری دارشتن دەبینن، بەڵام کاتێك دێنە ڕستەسازییەوە لە تواناییاندا هەیە فۆڕمیان بۆ پێشناوی ڕەسەن بگۆڕن[٣]. بۆ نموونە:

چاو لێدا دەگرێت.

چاوی لێدادەگرێت.

چاو لە کچەکە دادەگرێت.

لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ[٤]ئەم مۆرفیمانە بەبەشێکی بنجی کردارە لێکدراوەکان دادەنێن، بەڵام محەمەد مەعرووف[٥] لەو بڕوایەدایە، ئەمانە کەرتێك نین لەکردارەکە، بەڵکو بۆ جێگیرکردنی بەرکاری بەیاریدە دانراون و دەتوانرێت لاببرێن.

بە بۆچوونی ئێمە هەردوو لێدوانەکە تارادەیەك پەسەندن،[٦]چونکە بەشێکی کرداری لێکدراو لەگەڵ هەریەك لەم مۆرفیمانەدا واتایەکی جیاواز دەبەخشن. وەك:

هەولێری تێتێر

---

[١] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ٣١٦-٣١٤، ١٩٧٦.

[٢] د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩ — ٢٠٠٠،

[٣] (پێ، تێ، لێ، ...) لە ڕستەدا لەگەڵ جێناوی لکاودا دێن، بەڵام لەگەڵ (جێناوی سەربەخۆ / ناو...)دا فۆڕمیان بۆ پێشناوی ڕەسەن دەگۆڕێت. وەك:

دەنگم پێدەدات — دەنگ بە من دەدات.

چاویان تێدەبڕێت — چاو لە ئەوان دەبڕێت.

بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە: (وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٦، ١٨٨)، (یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٤٦).

[٤] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٢٣٤.

[٥] محەمەد مەعرووف فەتاح،أ- ١٩٨٩، ٤٧.

[٦] ساغکردنەوەی ئەم بابەتە پێویستی بە لێکۆڵینەوەی تایبەت هەیە.

کاردەکات ← پیٚ: کارپێدەکات / (کار بە مەکینەکە دەکات).
کاردەکات ← تیٚ: کارتێدەکات / (کار لە مەکینەکە دەکات).
کاردەکات ← لیٚ: کارلێدەکات / (کار لە مەکینەکە دەکات).

بەهەمان شێوە بڕۆانە (فوومپێکرد، فووملێکرد، فوومتێکرد)، تەنانەت ژمارەیەکیشیان وەك: (چاوپێدەکەوێت، چاولێدەبڕێت...) بیٚ ئەم مۆرفیمانە هەر بەکار ناهێنرێن. لەگەڵ ئەو راستییەی بەشەکەی تریان بیٚ ئەم مۆرفیمانەش بەکار دەهێنرێن و واتای تەواویش دەبەخشن. وەك:

کاوە کار دەکات.

منداڵەکە ناتوانێت فووبکات.

لەبەرئەوەی هەریەکێك لەم فۆڕمانە وەك کردارێکی لێکدراو تێی دەڕوانین و سەرنجی لێدەدەین.

٥- (جێگەدەگرێتەوە، جێگەهەڵدەگرێت، جێگەدەکاتەوە، جێگەڕادەخات...).

[[جیٚ + گە] + [ڕا + [دەخات]]] ← جێگەڕادەخات.

ناوی داڕێژراو + کرداری داڕێژراو ← کرداری لێکدراو	
یاسای ژمارە -٥-	

٦- (شەکراودەخواتەوە، دڵخۆشیدەداتەوە، بەربانگدەکاتەوە...).

[[بەر + بانگ] + [[دەکات] + ـەوە]] ← بەربانگدەکاتەوە.

ناوی لێکدراو + کرداری داڕێژراو ← کرداری لێکدراو	
یاسای ژمارە-٦-	

مەبەست لە کرداری داڕێژراوی یاسای ژمارە(٤، ٥، ٦) هەموو ئەو کردارانەیە، کەلاگری داڕشتنیان تێدایە و وەك یەکەیەکی سەربەخۆی ناو فەرهەنگ بەشداری داڕشتنی کردارە لێکدراوەکەیان کردووە و بناغە کردارییەکەیان پێکهێناوە.

٧-(چاوگەرمدەکات، ئاگر خۆشدەکات، چاولێبزدەکاتەوە، دەستلێپاندەکاتەوە، دانلێجیڕدەکاتەوە، سەرشۆڕدەکات...).

[سەر +[شۆڕ+ [دەکات]]] سەرشۆڕدەکات.

ناوی سادە + کرداری لێکدراو ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-٧-

پاش وردبونەوە لەم کردارانە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، هەموو جۆرێکی کرداری لێکدراو لەتوانایاندا نییە، جارێکی تر بەشداری دارِشتنی کرداری لێکدراو بکەن و بناغە کرداریی‌یەکەی پێکبهێنن، بەڵکو ئەو کردارانە لەم بوارەدا چالاکن و دەوری تایبەتی دەبینن، زۆربەیان ئەوانەن، بناغەی یەکەمیان ئاوەڵناوێکی چۆنێتیی سادەیە.

بناغەی یەکەمی ئەم دەستەیەش هەمیشە لەشێوەی ناو (یان جێناوی خۆیی)دایەو بەشێوەیەکی گشتیش ناوی بەرجەستەن و زۆربەیان سادەن.

جۆرەکانی ناو لەڕووی واتاوە لە دارِشتنی کرداری لێکدراودا، وەك یەك چالاك و بەبەرهەم نین، بۆ نموونە هەردوو جۆری ناو لە ڕووی هەبوونەوە بەشداری پێکهاتنی کرداری لێکدراو دەکەن[1].

ناوی بەرجەستە (مادی)، وەك: (سەردەبڕێت، ئاودەدات...).

ناوی نادیار (مەعنەوی)، وەك: (خەمدەخوات، شەڕدەکات...).

ناوی گشتیش لەدروستبوونی کرداری لێکدراودا زۆر چالاکە، وەك: (شەڕ، یاری، ماچ، مەلە، سەما... دەکات)، هەرچەندە ناوی کۆمەڵیش لە چەند کردارێکدا بەرچاودەکەون، وەك: (کۆمەڵ، پۆل...دەکات)، بەڵام ڕۆڵیان لەم بوارەدا سستە، هەرچی ناوی تایبەتییشە ناتوانێت یاریدەی سازبوونی کرداری لێکدراو بدات.[2]

٢-٦-٢ (جێناوی خۆیی + کردار):

جێناوی خۆیی وەك (خۆم- خۆمان، خۆت- خۆتان، خۆی- خۆیان) لە وشەی خۆ و یەکێك لە جێناوە کەسییە لکاوەکان پێکهاتووە[3].

---

[1] د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧، ٨٩.

[2] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٠.

[3] نووری عەلی ئەمین، ١٩٦٠، ٩٦.

ئەم جێناوانە لە سازکردن و دارشتنی کرداری لێکدراودا رۆلێکی باشیان هەیە و لەگەڵ چەند فۆرمیکی کرداری تێپەردا لێکدەدرێن و چەند دەستەیەك لە کرداری لێکدراو دروستدەکەن،

لەوانەش:

١-(خویدەپالێویت، خۆیدەبەستێت، خۆیدەکوژێت، خۆیدەفرۆشێت...).

[[خۆ + ی] +[دەفرۆشێت]] ⟵ خۆیدەفرۆشێت.

جێناویخۆیی + کرداری بنەرەتی ⟵ کرداریلێکدراو	
یاسای ژمارە-٨	

٢. (خۆیلێدەشارێتەوە، خۆیدەکاتەوە، خۆیهەڵدەبژێرێت، خۆیبادەدات، خۆیهەڵدەقورتێنێت، خۆیلێرادەگرێت،خۆیهەڵدەکێشێت...).

[[خۆ + ی]+[هەڵ+[دەکێشێت]]] ⟵ خۆیهەڵدەکێشێت.

جێناویخۆیی + کرداری دارێژراو ⟵ کرداری لێکدراو	
یاسای ژمارە-٩-	

٣- (خۆیبەختدەکان، خۆیشێریندەکات، خۆیکۆدەکاتەوە، خۆیگورجدەکاتەوە، خۆیمتدەکات، خۆیتووشدەکات، خۆیسووردەکاتەوە، خۆیگیڤدەکاتەوە، خۆیگێلدەکات...).

[[خۆ + ی]+[گێل+[دەکات]]] ⟵ خۆیگێلدەکات.

جێناوی خۆیی + کرداری لێکدراو ⟵ کرداری لێکدراو	
یاسای ژمارە-١٠-	

وەك دەردەکەوێت هەندێك جار مۆرفیمی یەکەمی بناغەی کردارییی ئەم جۆرە کردارانە، مۆرفیمێکی بەندە. وەك: (خۆیتووشدەکات، خۆیمتدەکات...).

٢-٦-٣ (ئاوەڵناو + کردار):

ئەو کردارە لێکدراوانەی بەم رێگە سازبوون، لە روانگەی فۆرمی هەر دوو بناغەکەوە بەسەر چەند دەستەیەکدا دابەشبوون:-

١-(سڕدەبێت، سڕدەکات، پڕدەبێت، پڕدەکات، هاردەبێت، هاردەکات، چاکدەبێت، چاکدەکات، ژیردەبێت، ژیردەکات...).

[ژیر + [دەکات]] ⟵ ژیردەکات.

ئاوەڵناوی سادە + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-١١-

٢- (ناشیرینەدەبێت، ناشیرینەدەکات، نائومێددەبێت، نائومێددەکات، نەخۆشدەکەوێت، نەخۆشدەخات، بێهێزدەبێت، بێهێزدەکات، بەهێزدەبێت، بەهێزدەکات...).

[[بە + هێز]+[دەکات]] ⟵ بەهێز دەکات.

ئاوەڵناوی داڕێژراو + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-١٢-

٣-(بەدبەختدەبێت، بەدبەختدەکات، ڕووڕەشدەبێت، ڕووڕەشدەکات، دڵتەنگدەبێت، دەڵتەنگدەکات، دڵشاددەبێت، دڵشاددەکات، سەرخۆشدەبێت، سەرخۆشدەکات...).

[[سەر + خۆش]+[دەکات]] ⟵ سەرخۆشدەکات.

ئاوەڵناوی لێکدراو + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -١٣-

٤-(چرچ هەڵدەگەڕێت، سەوزدەچێتەوە، سووردادەگرسێت، ڕەشهەڵدەگەڕێت...)

[ڕەش + [هەڵ + [دەگەڕێت]]] ⟵ ڕەشهەڵدەگەڕێت.

ئاوەڵناوی سادە + کرداری داڕێژراو ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-١٤-

ئەو ئاوەڵناوانەی لەم بوارەدا چالاکن لە ڕووی واتاوە ئاوەڵناوی چۆنێتیین، کە وەك پۆلێکی وشە یاریدەی ڕۆنانی کردار دەدەن و ژمارەیەکی بەرهەمدار کرداری نوێ بەواتای نوێ دروستدەکەن، بۆنموونە هەریەك لە (گەورە، باش، جوان، خۆش، سەوز، زەرد، گەرم...) کە ئاوەڵناوی سادەن، لەگەڵ کرداری (دەبێت) کرداری لێکدراوی

تینەپەڕ و لەگەڵ کرداری (دەکات) کرداری لێکدراوی تێپەڕ سازدەکەن[1]، بەڵام ئاوەڵناوی نسبی و نادیار ناتوانن بەشداری پێکهاتنی کرداری لێکدراو بکەن[2].

* ئاسنیندەکات
* پۆلاییندەبێت
* تردەکات

شایانی باسە ئەو کردارە یاریدەدەرانەی لەم ڕۆنانەدا زۆر چالاکن، بریتیین لە: (دەبێت، دەکات)، بەڵام ناوبەناو کرداری تریش دەبینرێن. وەك: (بەرزدەفرێت، لولدەدات، نەخۆشدەکەوێت...).

ژمارەیەك لەم کردارە لێکدراوانە پاش سازبوونیان، پاشگری (ـەوە)یان دەچێتە سەر و فۆڕمی کردارە لێکدراوەکە دەگۆڕن و واتایەکی تر بۆ کردارەکە زیاددەکەن[3]. بۆ نموونە:-

(پاکدەکاتەوە، ڕووناکدەکاتەوە، خڕدەکاتەوە، هۆشیاردەبێتەوە، ژێردەبێتەوە...).

[[ژێر +[دەبێت]]+ ـەوە] ⟵ ژێر دەبێتەوە.

٤-٦-٢ (ئاوڵکردار + کردار):

هەندێك مۆرفیمی سەربەست وەك: (پێش، دوا، سەر، ژێر...) دەتوانن بەشداری پێکهاتنی کرداری لێکدراو بکەن.

سەبارەت بە ساغکردنەوەی پۆلکردن و ناونانی فەرهەنگیی ئەم جۆرە مۆرفیمانە، چەند بۆچوونێك دەبینرێت، بۆ نموونە هەندێك زمانەوان ئەمانە بە ئاوەڵکردار لەقەڵەمدەدەن[4]. لەکاتێکدا بیروڕای لەو جۆرەش لەئارادایە، ئەمانە پێشناوی ناوی بن[5]، جگە لەمانە دەکرێت جێگەیان لە خانەی ناوی شوێنیشدا بۆ تەرخانبکرێت[6].

---

[1] McCarus ١٩٥٨: ٩٥.

[2] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٢.

[3] کۆردۆییف ١٩٨٤، ١٨٧-١٨٥، وەرگێڕانی: د.کوردستان موکریانی.

[4] د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ١٠٠.

[5] هیدایەت عەبدوڵلا محەمەد، ١٩٨٩، ٤٩.

[6] سەعید صدقی، ١٩٢٨، ٢٤.

ئـەم وشـانە هـەر چـییەك بـن، ئێمـە وای بـۆ دەچـین لێـرەدا بـە یاسـای ئـاوەژووكردن (Conversion) لەم چوار چێوەیەدا رۆل و دەوریان گۆڕدراوە و و بەیاریدە و هاوكاری چەند كردارێكـی بنـەڕەتی، شـوێنی ئاوەڵكرداریـان گرتـووە دەسـتەیەك كـرداری لێكـدراویان دروستكردووە.

(پێشدەكەوێت، دوادەخات، ژێردەكەوێت، پێشدەخات، سەردەكەوێت...).

[سەر + [دەكەوێت]] ⟵ سەردەكەوێت.

ئاوەڵكرداری سادە + كرداری بنەڕەتی ⟵ كرداری لێكدراو
یاسای ژمارە — ١٥-

٢-٦-٥ (مۆرفیمی بەند + كردار):

مەبەست لە بەشداریكردنی ئەو وشانەیە لە پێكهـاتنی كـرداری لێكـدراودا، كـە لـە زمانی كوردیی ئەمرۆدا مانای سەربەخۆیان نییە، وەك (تووش، فڕێ، بەخێو، نقوم، تـووڕ، پەك، واز، هان...)[1] .سەبارەت بە پۆلی ئەم وشانە تا ئەمڕۆ لێكۆلینەوەیـەكی تایبـەتیمان بـەزمانی كـوردی بەرچـاونەكەوتووە، كـە لـە رووی مێژووییـەوە ڕەچـەڵەكی ئـەم وشـانەی ساغكردبێتەو و ئەوەی ڕوونكردبێتەوە، ئەمانە لە بناغەدا چین و سەر بە چ پۆلێكی وشەن[2] ، بەڵام لەبەرئەوەی ئەمانـە لـە ئێـستادا سـەربەخۆ بـەكارناهێنرێن و بەتـەنیاش واتایـەكی دیاریكراو و تەواو نابەخشن. ناچاربووین هـەر بـە مـۆرفیمی بەنـد لـە قەڵـەمیان بـدەین، هەرچەندە بناغەی یەكەمی لیستێك لە كرداری لێكدراویشیان پێكهێناوە.

ئەو كردارانەی بەم شێوە دروستبوون، بەگوێرەی فۆڕمی بناغـە كرداریيـەكـەیان، بەسـەر دوو دەستەی سەرەكیدا دابەشبوون:

١-(وندەبێت، فڕێدەدات، تووشدەبێت، تووشدەكات، تەمێدەكات، نقوومدەبێت، پـەكی دەكەوێت، فێردەكات، هاندەدات...).

[هان +[دەدات]] ⟵ هاندەدات.

---

[1] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧، ٩١.

[2] د. كوردستان موكریانی هەندێك لەم مۆرفیمانەی بـەناو دانـاوە، وەك: (تـەفرە، فـڕێ، واز)، بـەڵام بـێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەكی زانستی بەدەستەوە بدات. بڕوانە: د. كوردستانی موكریانی، ١٩٨٢، ١٥٠.

مۆرفیمی بەند + کرداری بنەڕەتی ⟵	کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -١٦-	

٢-(شیدەبێتەوە، قلّپدەبێتەوە، قلّپدەکاتەوە، پەلّپیپێدەگرێت، وازلێدەهێنێت، وڕکلێهەلّدەگرێت، شیدەکاتەوە، تووڕهەلّدەدات...).

[شی + [[دەکات]+ ـەوە]] ⟵ شیدەکاتەوە.

[تووڕ + [هەلّ + [دەدات]]] ⟵ تووڕهەلّدەدات.

مۆرفیمی بەند + کرداری داڕێژراو ⟵	کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -١٧-	

جگە لەم دوو دەستەیە، هەندێك نموونەی تر هەن، بناغەی یەکەمیان هەرچەندە مۆرفیمی بەندە، بەلّام لە شێوەی تاکە مۆرفیمێکدا نین، وەك: (دەربەستنەهات، بەخێودەکات...).

٢-٦-٦ (فرێزی پێشناو + کردار):

فرێزی پێشناوی لە پێشناوێك و ناوێك (یان جێناوێکی خۆیی) پێکهاتووە و هەندێك جاریش پاشناوێك بەدوای ناوەکەدا دێت. بۆ نموونە:

پێشناو	+ ناو + پاشناو	⟵	فرێزی پێشناوی
بە	+ بۆن ...	⟵	بەبۆن
لە	+ دەست ...	⟵	لەدەست
بە	+ دلّ + ـەوە	⟵	بەدلّەوە
لە	+ خۆی ...	⟵	لەخۆی

زۆربەی ئەم فرێزە پێشناوییانە وەك ئاوەلّکردارێك لە داڕشتنی کرداری لێکدراودا بەشداریدەکەن، کە بناغەی یەکەمی دوو دەستەی کرداری لێکدراو پێکدەهێنن:

١-(بەئاواتدەگات، بەڕێدەکات، بەیەکدادەدات، لەخۆیدەترسێت، بەدلّەوەدەچەسپێت، لەپێدەکەوێت، لەجێدەچێت، بەپیرەوەدەچێت، لەکاردەخات، لەدایکدەبێت، بەبۆندەکەوێت...).

[[بە + بۆن]+[دەکەوێت]] ⟵ بەبۆندەکەوێت.

فرێزی پێشناوی + کرداری بنەڕەتی ⟵ کرداری لێکدراو

یاسای ژماره -١٨-

٢-(لەکۆڵی دەبێتەوە، لەکۆڵی دەکاتەوە، لەبیر(ی)دەچێتەوە...)

[[لە + بیر(ی)]+[[دەچێت]+ ـەوە]] ← لەبیر(ی)دەچێتەوە.

فرێزی پێشناوی + کرداری داڕێژراو ← کرداری لێکدراو
یاسای ژماره -١٩-

ئەگەر بەوردی لە یاساکان بڕوانین، ئەوەمان لائاشکرا دەبێت، فرێزە پێشناوییەکە وەك یەکەیەکی سەربەخۆ و هاوشان لەگەڵ بناغە کردارییەکەدا لێکدراون.

٢-٦-٧ (ڕەگی کردار + کردار):

هەندێك ڕەگی کردار (ناوی چاوگ) لە شێوەی مۆرفیمی سەربەستدا دەردەکەون، کە لە ئەنجامی لێکدانیان لەگەڵ کرداری بنەڕەتی وکرداری داڕێژراودا دوو دەستە کرداری لێکدراو دروستدەکەن:

١-(نازدەکات، نۆشدەکات، سازدەکات، سازدەبێت، بڕدەکات، نازدەکێشێت، نازدەفرۆشێت، پارێزدەکات، گیردەخوات، کێشدەکات...).

[کێش + [دەکات]] ← کێشدەکات.

ڕەگی کردار + کرداری بنەڕەتی ← کرداری لێکدراو
یاسای ژماره -٢٠-

٢-(لەرزادیەگرێت، چێژیلێوەردەگرێت، ترسی لێدەنیشێت، خەودەیباتەوە...).

[خەو + [[دەیبات]+ ـەوە]] ← خەودەیباتەوە.

ڕەگی کردار + کرداری داڕێژراو ← کرداری لێکدراو
یاسای ژماره-٢١-

٢-٦-٨ (پێشناوی لێکدراو + کردار):

پێشناوی لێکدراوی (لەسەر، لەناو، بەسەر...)، کە لە پێشناوێکی بنەڕەتی (لە، بە) و ناوی شوێنێك پێکهاتوون[1] ، دەتوانن یاریدەی پێکهاتنی چەند کردارێکی لێکدراو بدەن. وەك:

(لەناودەبات، لەسەریدەکەوێت، بەسەردەبات، بەسەردەهێنێت، لەناودەچێت...).

[[لە + ناو]+[دەچێت]] ← لەناودەچێت.

پێشناوی لێکدراو + کرداری بنەڕەتی ← کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -٢٢-

٢-٦-٩ (ژمارە + کردار):

هەرچەندە ڕۆڵی ژمارە لەم بوارەدا سستە، بەڵام ژمارە (یەك) لە پێکهاتنی چەند کردارێکی لێکدراودا بەشدارە. وەك:

(یەکدەخات، یەکدەبێت، یەکدەگرێت، یەکدەکەوێت...).

[یەك + [دەگرێت]] ← یەکدەگرێت.

ژمارە + کرداری بنەڕەتی ← کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -٢٣-

هەموو ئەو یاسایانەی بۆ داڕشتنی کرداری لێکدراو خستمانەڕوو، بناغە کرداریيەکەیان لە کۆتایدابوو، بەڵام ژمارەیەك کرداری لێکدراو هەن، بە پێچەوانەوە بناغە کرداریيەکەیان لە سەرەتادایە، وەك (دێتەکوڵ، دەکەوێتەسەر...).

ئەو کردارانەی ڕێگە بەم جێگۆرکێیە دەدەن، ئەوانەن، لە بنەڕەتدا واتای جوڵان و ئاراستەکردن بەرەو لایەك دەبەخشن. لە کرداری لێکدراودا کردار وەك ڕستە کەوتۆتە کۆتاییەوە و دۆخی ڕێزمانی بە تەواوکەرەکەی دەدات، بۆیە کاتێك بکەوێتە سەرەتاوە، ناتوانێت ئەو دۆخەبدات، ناچار پێشناوێك بەمەبەستی پێدانی دۆخەکە دێنێتە ئاراوە[2] .

ئەم جۆرە کردارەش لەچەند شێوەیەکی سەرەکیدا دەبینرێت:

---

[1] McCarus ١٩٥٨: ٧٧.

[2] د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمەسەعید، موحازەراتی خوێندنی باڵا، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.

٢-٦-١٠ (کردار + فرێزی پێشناوی):

ئەو پێشناوەی لە پێکهاتنی ئەم جۆرە فرێزەدا چالاکە و ڕۆڵی خۆی دەبینێت، بریتییە لە مۆرفیمی (ـە)، کە بەهاوکاری و یاریدەی ناو، یان جێناوی خۆیی، یان ڕەگی کردار فرێزە پێشناوەییەکە سازدەکەن و لەگەڵ بناغە کرداریی‌یەکەدا لێکدەدرێن بۆ دروستبوونی کردارە لێکدراوەکە. بۆ نموونە:

١-(دەکەوێتەپێکەنین، دەخاتەپێشچاو، دێتەزمان، دەکەوێتەڕێ، دەگرێتەخۆ، دێتەجۆش، دەخاتەڕوو، دەهێنێتەکوڵ، دەکەوێتەگەڕ، دێتەبەرهەم، دێتەکوڵ...).

[[دێت]+[ـە + بەرهەم]] ⟵ دێتە بەرهەم (بەبەرهەم دێت).

[[دێت]+[ـە + کوڵ]] ⟵ دێتەکوڵ (بەکوڵ دێت).

کرداری بنەڕەتی + فرێزی پێشناو ⟵ کرداری لێکدراو	
یاسای ژمارە -٢٤-	

٢-(دێتەوەیەک، دەهێنێتەوەیەک، دەخاتەوەیاد...)

[[[دەخات]+ ـەوە]+[ـە + یاد]] ⟵ دەخاتەوەیاد.

کرداری داڕێژراو + فرێزی پێشناوی ⟵ کرداری لێکدراو	
یاسای ژمارە- ٢٥-	

٢-٦-١١ (کردار+ پێشناوی لێکدراو):

ئەو پێشناوە لێکدراوانەی لەم بوارەدا چالاکن، لە پێشناوی بنەڕەتی(ـە) و ناوی شوێنێك پێکهاتوون، کەبەهاوکاری کرداری بنەڕەتی و داڕێژراو دوو دەستە کرداری لێکدراو دروستدەکەن.

١-(دەکەوێتەسەر، دەخاتەدوا، دەکەوێتەژێر، دەکەوێتەپێش، دەخاتەپێش، دەخاتەسەر، دەکەوێتەدوا...).

[[دەکەوێت]+[لە + سەر]] ⟵ دەکەوێتەسەر (بەسەردەکەوێت).

کرداری بنەڕەتی + پێشناوی لێکدراو ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە-٢٦-

٢-(هەڵدەکاتەسەر، دەچێتەوەسەر، هەڵدەکوتێتەسەر...).

[[هەڵ]+[دەکوتێت]]+[لە + سەر]] ⟵ هەڵدەکوتێتەسەر.

کرداری دارێژراو + پێشناوی لێکدراو ⟵ کرداری لێکدراو
یاسای ژمارە -٢٧-

هەموو ئەو یاسایانەی بۆداڕشتنی کرداری لێکدراو تۆمارمانکرد، بەکەرەستەی کوردی بوون، هەرچەندە کۆمەڵێك کردار هەن، بناغەی یەکەمیان لەبنجدا کوردی نین، بەڵکو لە عەرەبییەوە خوازراون و بەهۆی بناغە کرداریيەکەوە خۆماڵیکراون، پاش ئەوە وەك وشەی کوردی ڕەفتاریان لەگەڵدا کراوە و کرداری تازەی لێکدراویان لێ سازبووە. لەوانە:-

ا- (ناو + کردار)، وەك: (حەجدەکات، زەکاتدەدات، حەفلەدەکات، ڕۆحی دەچێت...).

ب- (ئاوەڵناو + کردار) وەك: (ڕازیدەکات، قانیعدەبێت، مەرەخەسم بکە...).

پ- (ئاوەڵکردار + کردار) ئەم جۆرە کردارە لە کوردیدا بە کەرەستەی خوازە لە عەرەبییەوە دروستنابێت، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە، ئاوەڵکردار زۆر بە دەگمەن لە عەرەبییەوە خوازراوە[1] .

بەهەمان شێوە ژمارەیەك کرداری لێکدراو لە لێدانی ناوی بێگانە (بەتایبەتی لاتینی) و کرداری (دەکات) داڕێژراون و بەبەرهەم هاتوون. لەوانە: (فاکسدەکات، تەلەفۆندەکات، ئیمەیڵدەکات، پۆستدەکات، سەیڤدەکات...).

ئەو کردارە یاریدەدەرانەی لە ڕۆنانی کرداری لێکدراو چالاکن و ڕۆڵێکی دیار و گرنگیان هەیە، لە ڕووی پلەی بەرهەمدارێتییانەوە ئەمانن:

---

[1] محەمەد مەعرووف فەتاح، ١٩٩٠، ١٤٣.

(دەکات، دەبێت، دەدات، دەگرێت، دەکەوێت، دەچێت، دەبات، دەخوات، دەخات، دەهێنێت، دەکێشێت، دەنێت،...)[١] .

لەم کردارانەدا کرداری (دەکات) لە پێکهاتنی کرداری لێکدراودا زۆر چالاك و بە بەرهەمە، بەشێوەیەکی وەها فراوان، بەشداریی دارشتنی زۆربەی یاساکان دەکات.

دابەشبوونی کرداری لێکدراو لە رووی ئەرکەوە

٣-١ پەیوەندیی رێزمانیی نێوان بناغەکانی کرداری لێکدراو:

پێش ئەوەی لەم رووەوە باسی کرداری لێکدراو بکەین، بەپێویستی دەزانین، ئەوە بخەینە روو، کە وشەی لێکدراو لەبەر رۆشنایی ئەرکی رستەسازیی نێوان بناغەکانی، واتە لەسەر بنەمای گونجان و پەیوەندیی رێزمانیی نێوان هەردوو بناغەکە، بەسەر چەند جۆرێکدا دابەشدەبێت[(٢)]، چونکە لێکدراو لەو رووەوە لە دروستەی رێزمانی دەچێت، کە پەیوەندی رێزمانیی شاراوە لە نێوان بناغەکانیاندا هەیە[(٣)]، بۆ نموونە:

بالا بەرز (دەرخراو+ دەرخەر)

تەڕ ە پیاز (دەرخەر+ دەرخراو)

بناغە بناغە

لەم جۆرە لێکدراوەدا یەکێك لە بناغەکان (دەرخەر) هەمیشە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوی تریان (دەرخراو)، بەڵام ئەگەر لەبەر تیشکی ئەم بۆچوونەدا سەرنجی جۆرە لێکدراوێکی تری وەك (رۆژهەڵات) بدەین، کە لە لێکدانی (ناو+ کرداری تێنەپەڕ)ەوە پێکهاتووە، ئەوە دەبینین، لە بنەڕەتدا کورتکردنەوەی رستەیەکی تەواوە، واتە لە رستەیەك (بکەر+

---

[١] بۆ زانیاری لەو بارەیەوە بڕوانە: (د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٧٧،٩٢)، (کورۆییف، ١٩٨٤، ١٨٤، وەرگێڕانی: د. کوردستان موکریانی)، (یوسف شەریف سەعید، ٢٠٠٠، ٨٢).

١-Bauer ١٩٨٣: ٢٠١.

٢-Stageberg ١٩٨١: ١١٧.

کـردار)ــەوە وەرگـیراوە، بناغــەی یەکــەم بکــەری رســتەکەیە و بناغــەی دووەمــیش کردارەکەیەتی[1].

رۆژهەڵات   رۆژ(بکەر)   هەڵهات(کردار)

ئەگەر لـەم رووەوە کـردارە لێکـدراوەکان شـیبکەینەوە، ئـەوە وەك لـە بەشـی پێشوودا نیشانماندا، هەر کردارێك لە تەواوکەرێك و سەرەیەك پێکهاتووە، کە کەرەستەی پێویستی کردارەکەن و ناتوانرێت هیچ کامێکیان لابرێت. وەك:

رۆحی   دەچێت   *...دەچێت.   *رۆح...

رۆحی   دەبات   *...دەبات   *رۆح...

تەواوکەر   سەرە

گـرنگترین تایبــەتیی ئـەم سـەرەیەش ئەوەیـە، تایبەتمەنـدێتیی پۆلەکـەی دەدات بـەو پێکهاتەیەی لێوەی بەرهەمدێت،

بەواتایـەکی روونـتر لەبـەر ئـەوەی کـردار سـەرەیە، ئـەوا کـە لەگـەڵ پـۆلێکی تـر (نـاو، ئاوەڵناو...)دا وشەی لێکـدراو ساز دەکات، هـەر کـردار دەبێـت[2]. وەك لـەم نموونانـەی خوارەوەدا روونکراوەتەوە:

سوێند+ دەخوات ⟵ سوێنددەخوات.

جوان+ دەکات ⟵ جواندەکات.

سەر+ کەوتین ⟵ سەرکەوتین.

تەواوکەر (ناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار)+ سەرە(کردار) ⟵ کرداری لێکدراو

ئەو پەیوەندییە رێزمانییە شاراوەیەی لە نێوان تەواوکەر و سەرەی کرداری لێکدراودا هەیە، لەو پەیوەندییە رێزمانییە دەچێت، کـە لـەنێوان بەشـەکانی رسـتەی ئاسـاییدا دەبینرێـت، چـونکە کـرداری لێکـدراو لـە ئـەنجامی جێگـۆڕکێ و تێئـاخنینی بەشـێکی رسـتە(بکـەر/

[3]-محەمەد مەعروف فەتاح، ب- ١٩٨٩، ١٤١.

[2]-Katamba ١٩٩٣: ٣٠٣.

بەرکار...) بۆ ناو کردارەکە پێکهاتووە[1]، بۆ نموونە لە ئەنجامی بەراوردکردنی (رۆحی دەچێت) لەگەڵ (رۆحی دەبات)دا بۆمان ڕووندەبێتەوە، ئەم دوو کردارە لێکدراوە لە رووی داڕشتنەوە لەیەکدەچن و هەردووکیان لە (ناو، کردار) سازبوون، بەڵام لەرووی پەیوەندیی ڕێزمانی نێوان ناو و کردار (تەواوکەر و سەرە)ـەکەوە جیاوازن، چونکە لە یەکەمیاندا پەیوەندیی بکەر بە کردارەوە و لە دووەمیاندا بەرکار بە کردارەوە بەدیدەکرێت، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە سەرەکانیان جیاوازە، (دەچێت) تێنەپەڕە و (دەبات) تێپەڕە، واتە لە (رۆحی دەچێت)دا بکەر و لە (رۆحی دەبات)دا بەرکار ئاخنراوەتە ناو کردارەکەوە[2]، کە بوونەتە بەشێکی بنجی و پێویستی کردارە لێکدراوەکە و سەربەستییان وەك بکەر و بەرکاری رستەی ئاسایی نەماوە[3].

ئەمەش نیشانەی ئەوەیە، هەروەك چۆن کرداری لێکدراو بریتییە لە لێکدانی دوو پۆلی وشە، بە هەمان شێوە بریتییە لە لێکدان و ئاوێتەبوونی دوو ئەرکی ڕێزمانی، واتە بۆ سازبوونی کرداری لێکدراو سوود لە پەیڕەو و یاسای رستەسازیی زمانەکە بینراوە، بەم پێیەش دەشێت کردارە لێکدراوەکان بەسەر سێ جۆری سەرەکیدا دابەش بکەین.

٣-١-١ ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان بکەر ئاسایە (بکەر+ کردار):

بەشێکی کردارە لێکدراوەکان بەتایبەتی ئەوانەی لە ئەنجامی لێکدانی ناو و کرداری تێنەپەڕەوە دروستبوون، وەك: (ئابڕوی دەچێت، سکی دەسوتێت، زراوی دەتۆقێت، چاوی پێدەکەوێت، دڵی دەشکێت، رۆحی دەچێت...) پەیوەندی نێوان تەواوکەر و سەرەکەیان لە پەیوەندیی ئەرکی رستەسازیی نێوان ناو و کرداری تێنەپەڕی رستەی ئاسایی دەچێت، بڕوانە بەراوردکردنی ئەم دوو نموونەیەی خوارەوە:

رۆحی	چووە (کرداری لێکدراو).
تەواوکەر	سەرە

[1] -بڕوانە: هەمان سەرچاوەی، ١١٨.

[2] ئەم بیرۆکەیەم لە (Quirk eatel ١٩٨٥:١٥٧٠) وەرگرتووە، هەرچەندە ئەو دابەشبوونەکەی بۆ ناوی لێکدراوی ئینگلیزی بەئەنجامگەیاندووە.

[3] بڕوانە: (جیاکردنەوەی کرداری لێکدراو لە فرێزی کرداریی ئاسایی) لەم نامەیەدا، ل (٤٤-٤٨).

دایکی چوو (کرداری بنەڕەتی).
بکەر کردار

لێکدانەوەی وردی ئەم نموونانە دەریدەخەن، کە تەواوکەری ئەم جۆرەی کرداری لێکدراو، هەرچەندە بەشێکی کردارەکەیە، بەڵام لە بنەڕەتدا پەیوەندی بکەریی لەگەڵ سەرەکیدا هەیە. هەر لەبەر ئەمەشە هەمیشە جێناوی لکاوی کەسیی سێیەمی تاك({Ø} بۆ رابردوو و {ێت} بۆ رانەبردوو) لە کۆتایی سەرەکەدا دەردەکەوێت، کە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو تەواوکەرەی هەمیشە لە شێوەی کەسی سێیەمی تاکدایە، واتە هەردووکیان لە کەس و ژمارەدا رێکدەکەون. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

رابردوو:	ڕۆحـ	م	چوو Ø
	ڕۆحـ	مان	چوو Ø
رانەبردوو:	ڕۆحـ	م	دەچێت
	ڕۆحـ	مان	دەچێت

رێکەوتن

هەولێنامەی کتێب

پێویستە لێرەدا تێبینیی ئەوەش بکەین، کە جگە لەم جێناوانە، لکاوی (م-مان) لە کۆتایی تەواوکەرەکەدا دەردەکەوێت، کە لەگەڵ بکەری رێزمانیی رستەکەدا رێکدەکەوێت[1]، واتە لەم جۆرە کردارانەدا دوو جۆر رێکەوتن لە کەس و ژمارەدا بەرچاو دەکەوێت[2]، بڕوانە دەرخستنی ئەو پەیوەندییە لەم نموونانەی خوارەوەدا:

(من)	ڕۆحـ	م	چوو Ø
(ئێمە)	ڕۆحـ	مان	چوو Ø
(من)	ڕۆحـ	م	دەچێت
(ئێمە)	ڕۆحـ	مان	دەچێت

[1] لەم دیالێکتەدا بکەر و کردار لە کەس و ژمارەدا رێکدەکەون، بڕوانە: وریا عومەر ئەمین، ١٩٨٣، ٦٨.
[2] بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: محەمەدی مەحویی، أ-٢٠٠١، ٨٣-٨٤.

ڕێکەوتن
ڕێکەوتن

بە بۆچوونی ئێمە ئەم جۆرە ڕستانە لە بنەڕەتدا لە جۆرە ڕستەیەکی تری وەك ئەمانەی خوارەوە وەرگیراون، کە بەشی نیهاد (بکەر)ـەکەیان لە دوو کەرت (دەرخرا و دەرخەر) پێکهاتوون و بەهۆی مۆرفیمی خستنەپاڵ (ئیزافە)ـەوە گرێدراون.

ڕۆحی من چوو Ø.
ڕۆحی ئێمە چوو Ø.
ڕۆحی من دەچێت.
ڕۆحی ئێمە دەچێت.

دەرخراو ئیزافە دەرخەر

پاش بەراوردکردنی ئەم نموونانە لەگەڵ ئەوانی پێشووتردا، بەو ڕاستییە دەگەین، دەرخەرەکە بەشێوەی باس (topic)ێك براوەتە پێشەوە و وەك بکەرێکی ڕێزمانی بە سەرەتای ڕستەکەدا هەڵواسراوە. جێی سەرنجە لەم کاتەدا دەرخەرەکە جێناوێکی لکاو لە شوێنی خۆی بەجێدەهێڵێت، کە لەگەڵ بکەرە ڕێزمانییەکەدا ڕێکدەکەویت[1]. وەك:

ڕۆحـ یمن[2] چوو/ دەچێت.
(من) ڕۆحـ م چوو/ دەچێت.
ڕۆحـ یئێمە چوو/ دەچێت.
(ئێمە) ڕۆحـ مان چوو/ دەچێت.

---

[1] بۆ زانیاری لە بارەی باس لە ڕستەی کوردیدا، بڕوانە: محەمەد مەعرووف فەتاح، ١٩٩٢، ٣٢-٤٥.

[2] لە فریزی خستنەپاڵدا ئەگەر دەرخەرەکە جێناوێکی سەربەخۆ بوو، ئەوە بەهۆی {ی}ـەوە لەگەڵ دەرخراودا گرێدەدرێن، بەڵام ئەگەر دەرخەرەکە.
جێناوی لکاو بوو، ئەوە بەبێ مۆرفیم لێکدەدرێن. وەك:
ڕۆحـ -ی — من : ڕۆحم
دڵ —ی — ئێمە : دڵمان

ئەمەش دەبێتە بەڵگە بۆ سەلماندنی ئەوەی تەواوکەری ئەم جۆرە کردارە پەیوەندیی بکەریی بە سەرەکەوە هەیە و پاشان بە هەردووکیان کردارە لێکدراوەکەیان سازکردووە، کە لەگەڵ بکەرە ڕێزمانییەکەدا ڕێکدەکەوێت. وەك:

(من — ئێمە) ڕۆح م چوو.
مان دەچێت.
بکەری ڕێزمانی   کرداری لێکدراو
ڕێکەوتن

٣-١-٢ ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان بەرکار ئاسایە (بەرکار+ کردار):

پەیوەندی ڕێزمانیی نێوان تەواوکەر و سەرەی ژمارەیەك کرداری لێکدراو، کە لە (ناو+ کرداری تێپەڕ) پێکهاتوون، وەك: (سوێندەخوات، یاریدەکات، بانگدەدات، دڵی دەشکێنێت، پرسەدەگرێت، قسەدەکات، ڕۆحی دەبات...) لە بنەڕەتدا لە ئەرکی ڕستەسازیی نێوان بەرکاری ڕاستەوخۆ و کرداری تێپەڕی ئاسایی دەچێت. وەك لە بەراوردکردنی ئەم دوو ڕستەیەی خوارەوەدا دیارە:

(کوڕەکە)	سوێند	دەخوات.	(کرداری لێکدراو)
بکەر	تەواوکەر	سەرە	
(کوڕەکە)	سێو	دەخوات.	(کرداری بنەڕەتی)
بکەر	بەرکار	کردار	

ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەم جۆرەی کرداری لێکدراو بدەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە لە ئەنجامی تێئاخنینی بەرکار (تەواوکەر) بۆ ناو کردار (سەرە) سازبووە، تەنانەت لە هەندێك باریشدا ئەم تەواوکەرە وەك بەرکار ڕەفتار دەکات. بۆ نموونە:

١-ئەگەر کردارەکە ڕابردوو بوو، ئەوە ئەم تەواوکەرە وەك بەرکار جێناوی لکاوی (م-مان)ی دەچێتە سەر.

سوێند | م- مان | خوارد
یاری | | کرد

٢-لە کاتی گۆڕینی ئەم کردارانە بۆ بکەر نادیار، تەواوکەرەکە وەك جێگری بکەر دەردەکەوێت:

سوێندخورا سوێنددەخورێت

یاریکرا یاریدەکرێت

٣-ئەم تەواوکردنە دەشێت وەك بەرکاری رستەی ئاسایی، بن دەرخراو دەرخەر بەدوایاندا بێت.

سوێندی درۆ ناخۆم.

|یاریی| |هەڵماتێن| دەکات.

دەرخراو دەرخەر

بەڵام نابێت ئەوەشمان لەیاد بچێت، ئەم تەواوکەرە لە بەرکاری رستەی ئاسایی جیاوازە، چونکە تازە بۆتە بەشێکی بنجی و پێویستی کردارە لێکدراوەکە، واتە هەرچەندە شوێنی بەرکار دەگرێت، بەڵام نابێتە بەرکار بەڵکو هەر بەشێك دەبێت لە کردارەکە[1].

شایانی سەرنجە هیچ کردارێکی لێکدراو نابینن، لە ئەنجامی تێئاخنینی بەرکار بۆ ناو کرداری تێپەڕ دروستبووبێت، چونکە ئاشکرایە کرداری تێنەپەڕ لە رستەدا بەرکاری راستەوخۆ وەرناگرێت. لەبەرئەوە ئەگەر سەرەی ئەم جۆرە کردارانە لە تێنەپەڕەوە بۆ تێپەڕ، (یان بە پیچەوانەوە) بگۆڕرین، ئەوە جۆری پەیوەندیی رێزمانی تەواوکەرەکە بەسەرەکەوە لە بکەر ئاساوە بۆ بەرکار ئاسا (یان بەپێچەوانەوە) دەگۆڕێت. وەك:

رۆحی دەچێت	⇄	رۆحی دەبات
دڵی دەشکێت		دڵی دەشکێنێت
ئابڕوی دەچێت		ئابڕوی دەبات
ناوکی دەکەوێت		ناوکی دەخات

٣-١- ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان ئاوەڵکردار ئاسایە (ئاوەڵکردار+ کردار):

جگە لەو دوو جۆرە پەیوەندییەی باسمانکرد، جۆرێکی تری کرداری لێکدراو هەیە، کە تەواوکەرەکەی لە بنجدا وەك ئاوەڵکردارێك بە سەرەکەیەوە بەندە، وەك (بەرێدەکەوێت،

[1] بەکر عومەر عەلی، ١٩٩٩، ١٩٠.

لەکیسدەچێت، سەردەکەوێت، بەئاوتدەگات، لەجێدەچێت، بەبۆندەکەوێت...) بۆ روونکردنەوەی ئەم پەیوەندییە، بڕوانە ئەم نموونانەی خوارەوە:

(ئەوان) دارایان لەپێخستووە. (کرداری لێکدراو)

تەواوکەر | سەرە

(ئەوان) دارایان لە زانکۆ | خستووە. (کرداری بنەڕەتی)

ئاوەڵکردار | کردار

بەراوردکردنی ئەم نموونانە ئەوە دەخەنەروو، ئەم جۆرە کردارە لە بەیەکداکردن و ئاوێتەبوونی ئاوەڵکردار و کردار پێکهاتووە، جگە لەمە هەروەك چۆن کرداری تێنەپەڕ تێپەڕ لە رستەدا دەتوانن ئاوەڵکردار وەربگرن، بەهەمان شێوە لەبەرهەمهاتنی ئەم کردارانەدا هەمان رێگە گیراوەتەبەر، واتە سەرەی ئەم کردارانە دەشێت تێنەپەڕ، یان تێپەڕ بێت، بۆ نموونە:

لەپێ دەکەوێت / لەپێ دەخات

لەجێ دەچێت / لەجێ دەخات

بەئاوات دەگات / بەئاوات دەگەیێنێت

تێنەپەڕ — تێپەڕ

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، بە پێچەوانەی جۆری یەکەم و دووەمەوە، بەگۆڕینی سەرەی کردارەکە لە تێنەپەڕەوە بۆ تێپەڕ، یان بەپێچەوانەوە، جۆری پەیوەندیی تەواوکەرەکە بەسەرەکەوە ناگۆڕێت.

هەرچی ئەو کردارانەش، کە تەواوکەرەکانیان ئاوەڵناون، دەشێت لە سنووری هەمان پەیوەندیدا لێکبدرێنەوە، چونکە لەگەڵ ئەوەی لایەنێکی کردارەکە دەردەخەن، لەرستەدا دەکرێت وەك ئاوەڵکردار بەکاربهێنرێن، بڕوانە نیشاندانی ئەو پەیوەندییە، لە بەراوردکردنی ئەم نموونانەی خوارەوەدا[1]:

[1] د. کوردستان موکریانی وێڕای ئەوەی بەرکار بەبەشێکی ناسەرەکی رستە لە قەڵەم دەدات، لە رستەی (لالە جلەکانی تەڕکرد)دا، (تەڕ) بە بەرکاری راستەوخۆ دادەنێت، بەڵام ئەم بۆچونە پەسەند نییە، چونکە لەم رستەیەدا (جلەکان) بەرکاری راستەوخۆیە، کە بەشێکی سەرەکی رستەکەیە و (تەڕ)یش تەواوکەری سەرەی کردارە لێکدراوەکەیە. بڕوانە: د. کوردستان موکریانی، ١٩٨٦، ١٠٩.

(نەخۆشەکە) چاکبووەوە. (کرداری لێکدراو) (دایکەکە) منداڵەکە جواندەکات. (کرداری لێکدراو)

تەواوکەر سەرە تەواوکەر سەرە

(نەخۆشەکە) چاك رۆشت.(کرداری بنەڕەتی) (دایکەکە) منداڵەکەی جوان دەخەوێنێت. (کرداری بنەڕەتی)

ئاوەڵکردار کردار ئاوەڵکردار کردار

٣-٢ کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و تێپەڕ:

دیاریکردنی سنووری نێوان کرداری تێنەپەڕ و تێپەڕ و چۆنێتیی جیاکردنەوەیان لەیەکتری، بە چەند رێگەیەکی جیاواز دەبێت، بۆ نموونە لە سنووری مۆرفۆلۆژیی کرداردا بە مەبەستی ناسینەوە و دەستنیشانکردنی تێپەڕی و تێنەپەڕیی کرداری بنەڕەتیی ئەم دیالێکتە چەند رێگەیەك خراونەتەڕوو، لەوانە:

١-هەر کردارێك لەکاتی رابردوودا جێناوی لکاوی (مان، تان، یان)ی وەرگرت، ئەوە تێپەڕە، بەڵام ئەگەر وەری نەگرت ئەوە تێنەپەڕە[1]. وەك:

نووسی مان
هێنا تان ....تێپەڕ
فرۆشت یان

*خەوت مان
*چوو تان ....تێنەپەڕ
*کەوت یان

٢- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف لەم بارەیەوە نووسیویێتی:- ((ئەگەر هەر کردارێ لەگەردانندا دەرکەوت کەلەکاتی رابردووی بەردەوامدا جێناوی کەسیی لکاو بەپێشیەوە دەلکێ، ئەوە ئەو کردارە تێپەڕە. خۆ بێتوو لە هەمان رێژەدا جێناو بکەوێتە کۆتاییەوە، ئەوە ئەو کردارە تێنەپەڕە))[2]. بۆ نموونە: بڕوانە شوێنی {-م}ی جێناوی لکاوی کەسیی یەکەمی تاك لەم کردارانەی خوارەوەدا:

[1] مستەفا محەمەدزەنگەنە، ١٩٨٩، ٢١.

[2] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ١٩٨٧، ١٨٢.

دە مـ نووسی
دە مـ هێنا ...تێپەڕ
دە مـ فرۆشت

دەخەوتـم
دەچوو م ....تێنەپەڕ
دەکەوتـم

٣-هەر کردارێك بگۆڕرێت بۆ بکەرنادیار، بە تێپەر دادەنرێت، بەڵام کە نەگۆڕرێت بە تێنەپەڕ دەناسرێت، چونکە کرداری بکەرنادیار تەنیا لە کرداری تێپەڕەوە سازدەکرێت. بۆ نموونە:

نووسیی: نووسرا / دەنووسرێت
هێنای: هێنرا / دەهێنرێت ...تێپەڕ
فرۆشتی: فرۆشرا / دەفرۆشێت

خەوت: *خەورا *دەخەورێت
چوو : *چرا *دەچرێت ....تێنەپەڕ
کەوت : *کەورا *دەکەورێت

ئەگەر لە روانگەی ئەم رێگایانەوە تەماشای کردارە لێکدراوەکان بکەین و بمانەوێت تێپەڕ و تێنەپەڕیان لەیەکتر جیابکەنەوە، ئەوە رووبەرووی خاڵێکی گرنگ و سەرنجراکێش دەبینەوە، ئەویش ئەوەیە، هەرچەندە بەشێکی کردارە لێکدراوەکان دەشێت وەك کرداری بنەڕەتی بەم رێگایانە بۆ تێپەڕ و تێنەپەڕ دابەشبکرێن. وەك:

تێپەڕ:

جوانـ مان کرد	جوانـ مـ دەکرد	جوانکرا
لەناو تان برد	لەناو مـ دەبرد	لەناوبرا
فڕێ تان دا	فڕێ مـ دەدا	فڕێدرا

تێنەپەڕ:

*سەرکەوت مان	سەردەکەوتـ م	*سەرکەورا
*ونبوو تان	ونبوو م	*ونبرا
*لەناوچوو یان	لەناودەچوو م	*لەناوچرا

بەڵام بەشێکی تریان لەم رووەوە ناتوانین بەم جۆرە دابەشیان بکەین، لەبەرئەوەی بەشێوەیەکی جیاواز رەفتار دەکەن، بۆ نموونە هەندێك زمانەوان[1] زۆرچاك بۆ ئەوە چوون، کردارە لێکدراوەکانی (ملینا، جنێویدا، هاواریکرد، فێلیکرد...)تێنەپەڕن، کەچی وەك ئاشکرایە بەپێچەوانەی یەکەم رێگەوە، جێناوی لکاوی دەستەی (م- مان) بەشداری پێکهاتنیان دەکات. وەك:

مل مان نا
جنێو تان دا ....تێنەپەڕ
هاوار یان کرد

سەرەڕای ئەمە، ئەگەر سەرنجی رێژەی رابردووی بەردەوامیشیان بدەین، ئەوە بەپێچەوانەی رێگەی دووەمەوە، جێناوە لکاوەکە هەمیشە بەپێشییەوە دەلکێت:

مل مـ دەنا
جنێو مـ دەدا ....تێنەپەڕ
هاوار مـ دەکرد

لێرەدا پێویستە ئەوەش بخەینەروو، یەکێك لە تایبەتییە دیارەکانی ئەم کردارانە ئەوەیە، کرداری بکەرنادیاریان لێ سازدەکرێت.

ملنرا / ملدەنرێت
جنێودرا / جنێودەدرێت
هاوارکرا / هاواردەکرێت

کەواتە ناتوانین وەك نیشانەیەکی مۆرفۆلۆژی لە جیاکردنەوەی کرداری لێکدراوی تێپەڕ و تێنەپەڕدا پشت بەم رێگایانە ببەستین، بۆیە ناچاردەبین پەنا بەرینە بەر بەکارهێنانی کردارە لێکدراوەکان لە رستەدا و پاشان لەرووی واتاوە تێیان بڕوانین.

بۆ گەیشتن بەم مەبەستەش ئەگەر بەراوردی هەندێك لەو پێناسانە بکەین، کە لە رێزمانی کوردیدا بەم جۆرە بۆ کرداری تێپەڕ و تێنەپەڕ نووسراون،[2] دەبینین خاڵی سەرەکی

---

[1] (هەمان سەرچاوە، ٢١٠)، (بەکر عومەر عەلی، ١٩٩٩، ١٩٤-١٩٥).

[2] بۆ زانیاری لەم بارەیەوە بڕوانە: لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ٩٥-١٠٦.

و هاوبەش لە نێوانیاندا ئەوەیە، ئەگەر کردارێك لە رستەدا بۆ تەواوبوونی واتاکەی پێویستی بە بەرکاری راستەوخۆ نەبوو، ئەوە تێنەپەڕە، بەڵام ئەگەر کردارێك لە رستەدا داوای بەرکاری راستەوخۆی کرد، ئەوە تێپەڕە.

کرداری تێنەپەڕ: -بەرکاری راستەوخۆ

کرداری تێپەڕ: +بەرکاری راستەخۆ

وەك دەردەکەوێت ئەم دوو جۆرە کردارە لە پەیوەندییان بە بەرکاری راستەوخۆوە لەیەکترجیادەبنەوە. هەر لەبەر ئەم هۆیەش (تێپەڕی و تێنەپەڕی) دەشێت بە (دۆخی پەیوەندێتی بەرکار) ناوببرێت[1].

بەرکاری راستەخۆش لە رستەدا گرنگە و وەك کەرەستەیەکی سەرەکی و بنجی رستە سەیر دەکرێت، چونکە لەزۆر باردا لابردنی دەبێتە هۆی شێواندن و لەنگی واتای رستەکە[2].

ئەگەر لەرووی رستەسازیشەوە لەم بابەتە بڕوانین، ئەوە دەبینین لە زمانی کوردیدا کردار شوێن بۆ (بکەر و بەرکار...) دیاری دەکات، واتە ئەگەر کردارەکە تێنەپەڕ بوو، ئەوە بەشێوەیەکی گشتی تەنیا شوێن بۆ بکەر دەکاتەوە و دۆخی رێزمانی بکەری (Nominative)ی دەدات، بەڵام ئەگەر کردارەکە تێپەڕ بوو ئەوە بەلایەنی کەمەوە، جگە لە شوێنی بکەر شوێن بۆ بەرکاری راستەوخۆش دەکاتەوە و دۆخی رێزمانی بەرکاری (Accusative)یش دەدات[3].

کرداری تێنەپەڕ ⎣______⎦

کرداری تێپەڕ ⎣______⎦ ⎣______⎦

بکەر   بەرکاری راستەخۆ

واتە لە کرداری تێنەپەڕدا پێویستە شوێنی بکەر پڕبکرێتەوە، بەڵام لە کرداری تێپەڕدا جگە لە شوێنی بکەر پێویستە شوێنی بەرکاری راستەخۆش پڕبکرێتەوە.

---

[1] د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠، ٤٥.

[2] مەحموود فەتحوڵلا ئەحمەد، ١٩٨٩، ١٠٠.

[3] بڕوانە: محەمەدی مەحویی، أ-٢٠٠١، ١٥٥-١٩٠.

لەبەر تیشکی ئەم بۆچوونانەوە و بە لەبەرچاوگرتنی سروشت و تایبەتییەکانی کرداری لێکدراو وەك پێویستە لە کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و تێپەڕ دەدوێین و پاشان جۆرەکانیان لەرووی داڕشتنەوە دەخەینە روو:-

٣-٢-١ کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ:

ئەو کردارەیە لە رستەدا بۆ تەواوبوونی واتاکەی پێویستی بە بکەرە و بەهیچ چەشنێك بەرکاری راستەوخۆ وەرناگرێت. بۆ نموونە:

(ئێمە) سەرکەوتین.

(دزەکە) تەمێبوو.

(پیاوخراپەکان) لەناو دەچن.

(منداڵەکە) نەخۆشدەکەوێت.

بکەری رێزمانی — کرداری لێکدراو تێنەپەڕ.

هەریەك لەم کردارانەی سەرەوە لەرووی رستەسازی و واتاسازییەوە تەنیا رۆڵی کردارێك دەبینێت[١]، چونکە بە هەردوو بناغەی کردارە لێکدراوەکە فۆرم و واتای کردارەکە تەواو دەکەن. بۆ نموونە کرداری (نەخۆشدەکەوێت)، کە لە ئاوەڵناوی (نەخۆش) و کرداری (دەکەوێت) دروستبووە، لە رستەدا وەك کرداری بنەڕەتی تەنیا شوێنی کردارێك دەگرێت. بڕوانە بەراوردکردنی کرداری ئەم رستانەی لای خوارەوە:

(منداڵەکە) کەوت.

(منداڵەکە) خەوت.

(منداڵەکە) نەخۆشکەوت.

کردار

کرداری (نەخۆشدەکەوێت) تێنەپەڕە، لەبەرئەوەی وەك لە رستەکەدا دیارە، بەلایەنی کەمەوە پێویستی بە (منداڵەکە) هەیە، کە بکەری رێزمانیی رستەکەیە و دەشێت دەرنەبڕێت، واتە ئەم کردارە تەنیا شوێنێکی پێویست لە پێش خۆیەوە بۆ بکەر دەکاتەوە.

---

[١] بڕوانە: (مەحموود عەلی جوکل، ٢٠٠، ٧٠)، (Amin ١٩٧٩: ٦٠).

لەبەر ئەمەوش بە کردارێکی یەك لایی دەناسرێت[1]، بەم پێیەش تاوی بکەرەکە بەشێوەیەکی راستەوخۆ تێناپەڕێتە سەر کەسێك، یان شتێکی تر[2]، چونکە بە هیچ شێوەیەك شوێن بۆ بەرکاری راستەوخۆ ناکاتەوە.

کردار بە هەموو جۆرەکانیەوە بە بنچینەی فرێزی کرداریی ناو رستە دادەنرێت، چونکە رستە بەلایەنی کەمەوە لە دوو فرێزی سەرەکی (فرێزی ناوی بکەر و فرێزی کرداری) پێکدێت، لەبەرئەوە ئەگەر فرێزی کرداریی رستەیەك لە کردارێکی لێکدراوی تێنەپەڕ پێکهاتبوو، ئەوا دروستەی ئەو رستەیە (پەیوەندی نێوان بکەر و کردار) بەم شێوەیەی لای خوارەوە دەبێت[3].

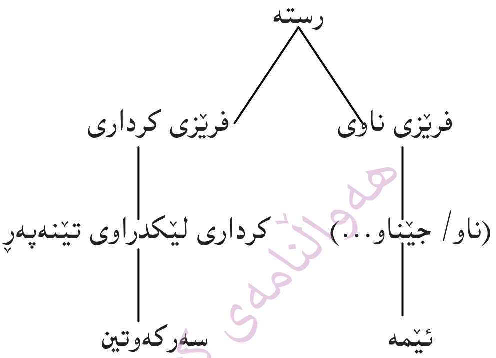

کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ وەك کرداری بنەڕەتی بەپێی بەشداریکردنی بکەر لە روودانی کردارەکەدا بۆ دوو جۆر دابەشدەبێت[4].

١. تێنەپەڕی خوازەکی (ئیرادی):-

لەم جۆرە کردارانەدا بکەر دەوری هەیە لە روودانی کردارەکەدا. وەك:

(رێبوار) لە خوێندندا سەرکەوت.

(کوڕەکە لە خوێندن دووردەکەوێتەوە.

٢. تێنەپەڕی روودان (لائیرادی):-

---

[1] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٧.

[2] لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ١٠٠.

[3] بڕوانە: (Amin ١٩٧٦: ٣).

[4] بڕوانە: (لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ١٩٧٦، ١٠٠)، (د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ٥٠).

لەم جۆرە کردارانەدا بکەر دەوری تایبەتی خۆی نییە، بە واتایەکی تر بێ ئارەزوومەندی بکەر کردارەکە دێتەدی و لەبەر ئەم هۆیەش بکەری ئەم جۆرە کردارانە بە (بکەری ڕێزمانی) ناودەبرێت[1].

وەك: ڕێبوار نەخۆشکەوت.

پیرەمێردەکە لەپێکەوتووە.

نەخۆشەکە زەردهەڵگەڕابوو.

ئەگەر بێتو ئاوڕێك لە یاساکانی داڕشتنی کرداری لێکدراو بدەینەوە و لەم ڕووەوە لەو کردارە لیکدراوانە وردبینەوە، کە خۆشیان بناغە کردارییەکەشیان تێنەپەڕن، دەبینین، لە شێوەی چەند دەستەیەکی سەرەکیدا دەردەکەون. گرنگترین و بەرهەمدارترینیان ئەمانەن:

١. (ئاوەڵناو+ کرداری تێنەپەڕ) وەك: (سڕدەبێت، نەخۆشدەکەوێت، سەرخۆشدەبێت، ژیردەبێت...).

٢. (ئاوەڵکردار+ کرداری تێنەپەڕ) وەك: (سەردەکەوێت، نزیکدەبێتەوە، دووردەکەوێتەوە...).

٣. (مۆرفیمی بەند+ کردار تێنەپەڕ) وەك: (ونـدەبێت، شیدەبێتەوە، فێردەبێت، تەمێدەبێت...).

٤. (فرێزی پێشناوی+ کرداری تێنەپەڕ) وەك: (بەبۆندەکەوێت، لەپێدەکەوێت، لەجێدەچێت، لەدایکدەبێت...).

٥. (کرداری تێنەپەڕ+ فرێزی پێشناوی/ پێشناوی لێکدراو) وەك: (دێتەبەرهەم، دێتەکوڵ، دەکەوێتەسەر، دەکەوێتەپێش...).

لەم کردارە تێنەپەڕانەی سەرەوەدا، وەك ڕێگەیەکی سەرەکی جێناوی لکاوی بکەریی (م- ین) لەکاتی ڕانەبردوو و هەموو جۆرەکانی کاتی ڕابردوودا بەشداری دەکات و هەمیشە لە دوای ڕەگی کردارەکەوە دێت. بۆ نموونە:

ڕێژەی ئیخباری

کاتی ڕانەبردوو:

---

[1] بۆ زانیاری لە بارەی بکەری ڕێزمانی، بکەری مەنتیقی (لۆجیکی)، بڕوانە: ئەحمەد حەسەن فەتحوڵلا، ١٩٩٠، ٤٣.

نەخۆشدەکەو   م-ین

کاتی رابردوو:

سادە:	نەخۆشکەوت	م- ین
بەردەوام:	نەخۆشدەکەوت	
تەواو:	نەخۆشکەوتوو	
دوور:	نەخۆشکەوتبوو	

٦. (ناو+ کرداری تێنەپەڕ) وەك: (رۆحی دەچێت، ملی دەشکێت، ناوکی دەکەوێت، ریشی دێت، دڵی دەشکێت...)[1].

هەرچی ئەم جۆرەی کرداری لێکدراوە لە کاتی رانەبردوو و هەموو جۆرەکانی کاتی رابردوودا جێناوی لکاوی (م- مان) وەردەگرێت، کە دەچێتە سەر بناغەی یەکەم[2]. بۆ نموونە:

هەواڵنامەی کتێب

ڕێژەی ئیخباری:

کاتی رانەبردوو:

رۆحـ   م- مان   دەچێت

کاتی رابردوو:

سادە:	رۆحـ	م- مان	چوو
بەردەوام:	رۆحـ		دەچوو
تەواو:	رۆحـ		چووە
دوور:	رۆحـ		چووبوو

[1] کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ لە زمانی فارسیشدا لە (ناو/ ئاوەڵناو/ ئاوەڵکردار/ ژمارە...) و کرداری تێنەپەڕ پێکدێت. بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: **د. محمد تقي الزهتاوبی و د. حسین علي محفوظ، ١٩٨٧، ٩١.**

[2] بۆ روونکردنەوەی زیاتر سەبارەت بە جۆر و شوێنی جێناوی لکاو لە کرداری لێکدراودا، بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٨٧، ٢٠٧-٢١٦.

پێویستە دەربارەی تایبەتییە هاوبەشەکانی ئەم پێنج دەستەیەی کرداری لێکدراو ئەم دوو خاڵەی خوارەوە روون بکەینەوە:-

١. ئەم کردارە لێکدراوانە بە هیچ جۆرێك بۆ کرداری بکەر نادیار ناگۆڕێن، وەك لە نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت.

*نەخۆشکەورا

*شیدەبرێتەوە

*رۆحچرا

٢. بناغەی کرداریی ئەم کردارانە تێنەپەڕە و پاش ئەوەی چۆتە ناو کردارە لێکدراوەکەوە، هەر بە تێنەپەڕی ماوەتەوە، چونکە هەڵگری رەگەزی تێنەپەڕییە، واتە بناغەی یەکەمی کردارەکان هیچ کاری نەکردۆتە سەر تێنەپەڕی بناغە کردارییەکە[1]. بە واتایەکی روونتر کرداری تێنەپەڕ کرداری لێکدراوی تێنەپەڕی سازکردووە. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

بناغەی یەکەم+ بناغەی کرداری تێنەپەڕ ⟵ کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ

ئاوەڵناو: نەخۆش + دەکەوێت ⟵ نەخۆشدەکەوێت

ئاوەڵکردار: سەر + دەکەوێت ⟵ سەردەکەوێت

مۆرفیمی بەند: شی + دەبێتەوە ⟵ شیدەبێتەوە

فریزی پێشناوی: بەبۆن + دەکەوێت ⟵ بەبۆندەکەوێت

ناو: رۆحـ - م - + دەچێت ⟵ رۆحم دەچێت

ئەم پێوەرە بۆ گشت کردارە لێکدراوەکان بەو جۆرە نییە، چونکە ژمارەیەك کرداری لێکدراو هەن، هەرچەندە بناغە کردارییەکەیان تێپەڕە، بەڵام لە رستەدا وەك تێنەپەڕ

[1] بڕوانە: یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٧.

دەردەکەون، بۆ نموونە (دەگریت) تێپەڕە، بەڵام لە یەکێك لە شێوە لێکدراوەکانیدا دەبێت بە (پێدەگرێت)، کە وەکو تێنەپەڕ خۆی نیشاندەدات. (منداڵەکە پێدەگرێت)، چونکە لەرستەدا بۆ تەواوبوونی واتاکەی پێویستی بە بەرکاری راستەوخۆ نییە[1].

خۆ ئەگەر بێتو سەرنجی (دەکات) و فۆڕمە جیاوازەکانی بدەین، ئەوە دەبینین هەروەك چۆن کرداری لێکدراوی تێپەڕ ساز دەکات، بەهەمان شێوە کرداری لێکدراوی تێنەپەڕیش پێکدەهێنێت[2]. بڕوانە بەراوردکردنی ئەم کردارە لێکدراوانەی خوارەوە:

تێپەڕ	تێنەپەڕ
باسدەکات	قسەدەکات
بۆندەکات	هاواردەکات
بانگدەکات	شەڕدەکات
داوادەکات	درۆدەکات

بەهەمان شێوە (دەدات)یش لەم بوارەدا چالاکە. بۆ نموونە:

تێپەڕ	تێنەپەڕ
گرێدەدات	بانگدەدات
ئاودەدات	سەرسمدەدات
پیشاندەدات	بازدەدات

ئەگەر لە رووی شێوەی دروستبوونەوە سەیری ئەم جۆرە کردارە لێکدراوە تێنەپەڕانە بکەین، لە دوو دەستەی سەرەکیدا دەبینرێن:

١. (جێناوی خۆیی+ کرداری تێپەڕ) وەك: (خۆیدەپاڵێوێت، خۆیدەفرۆشێت، خویدەکوژێت...).

٢. ژمارەیەك کرداری لێکدراو کە لە (ناو+ کرداری تێپەڕ) سازبوو[3]، وەك:

---

[1] فەرەیدوون عەبدول محەمەد، ١٩٨٨، ٨١.

[2]-Tabaian ١٩٧٨: ٩٥.

[3] جێی سەرنجە بەهەمان یاسا کرداری لێکدراوی تێپەڕیش سازدەبێت، وەك: (سوێنددەدات، بۆندەکات، سەردەبڕێت...) بڕوانە: (کرداری لێکدراوی تێپەڕ) لەم نامەیەدا، ل(٨٤-٩٠).

هەولێر ئاوێنەی کتێب

أ/ (قسەدەکات، یاریدەکات، بازدەدات، هاواردەکات، درۆدەکات، سوێنددەخوات، شەڕدەکات...).

ب/ (پێدەگرێت، شەقدەبات، درزدەبات، ژەنگدەهێنێت، ئازاردەچێژێت، خولدەخوات، پێچدەخوات...)[1].

لەم کردارە لێکدراوانەدا جێناوی لکاوی بکەریی (م- مان) وەك مۆرفیمێکی هاوبەش لە داڕشتنی هەموو جۆرەکانی کاتی رابردوودا بەشداری دەکات. بۆ نموونە:

ڕێژەی ئیخباری:

کاتی رابردوو:

سادە:	قسە		کرد
بەدەوام:	قسە	م- مان	دەکرد
تەواو:	قسە		کردووە
دوور:	قسە		کردبوو

هەواڵنامەی کتێب

سەبارەت بە گۆڕینی ئەم کردارانەش بۆ بکەر نادیار، کردارەکانی خاڵی(١) زۆربەیان بۆ بکەر نادیار ناگۆڕێن، ئەگەر هەندێکیشیان بکرێن بە نادیار، ئەوە تەواو لە واتا دیارەکانیان دووردەکەونەوە[2]. بۆ نموونە:

رانەبردوو: خۆی دەفرۆشێت * خویدەفرۆشرێت (بە واتا ئیدیەمییەکەی/ کەسێکی

رابردوو: خۆی فرۆشت *خۆی فرۆشرا ناحەز خۆیی بفرۆشێت).

خۆی کوشت (واتە کەس پەیوەندیی بە رووداوەکەوە نەبوو).

هەرچی کردارەکانی خاڵی (٢-أ)ـە دەشێت بۆ بکەر نادیار بگۆڕێن. وەك:

رانەبردوو/	قسەدەکات	قسەدەکرێت
	هاواردەکات	هاواردەکرێت
رابردوو/	قسەیکرد	قسەکرا

---

[1] هەندێك زمانەوان ئاماژەیان بەوەداوە، ئەم جۆرە کردارانە وەك تێنەپەڕ خۆیاندەنوێنن، بڕوانە: مەحموود فەتحوڵڵا ئەحمەد، ١٩٨٨، ٥١.

[2] بڕوانە: فەرەیدوون عەبدول محەمەد، ١٩٨٨، ٥١.

هاواریکرد   هاوارکرا

بەڵام کردارەکانی خاڵی (٢-ب) بە پێچەوانەی ئەمانەوە هەرگیز بکەر نادیاریان لێ سازناکرێت. وەك نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە دەیسەلمێنن:

رانەبردوو/ درزدەبات   *درزدەبرێت

شەقدەبات   *شەقدەبرێت

رابردوو/ درزیبرد   *درزبرا

شەقیبرد   *شەقبرا

٣-٢-٢ کرداری لێکدراوی تێپەڕ:

ئەو کردارەیە لە رستەدا بۆ تەواوبوونی واتاکەی جگە لە بکەر داوای بەرکاری راستەوخۆ دەکات، واتە بە نەبوونی بەرکاری راستەوخۆ واتای رستەکە تەواو نابێت. وەك کرداری ئەم رستانەی لای خوارەوە:

(قەسابەکە)   مەڕەکەی   سەربڕی.

(پاکەرەوەکە)   خۆڵەکەی   فڕێدا.

(ئەوان)   کەس   لەناونابەن!

(دایکم)   گۆشتەکە   سووردەکاتەوە.

بکەر   بەرکاری راستەوخۆ   کرداری لێکدراوی تێپەڕ

ئەگەر سەرنجی هەریەك لەم کردارە لێکدراوە تێپەڕانە بدەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، بەلایەنی کەمەوە لەپێش خۆیانەوە دوو شوێنی پێویست بۆ بکەر و بەرکاری راستەوخۆ دەکەنەوە. لەبەر ئەوە بە کردارێکی دوولایی دەناسرێن[١]. بۆ نموونە (سووردەکاتەوە) لە دوا رستەدا کردارێکی تێپەڕە، چونکە جگە لە (دایکم/ بکەر) پێویستی بە (گۆشتەکە) هەیە، کە دەچێتە شوێنی بەرکار و دەوری بەرکاری راستەوخۆش دەبینێت، لێرەدا تاوی کردارەکە لە بکەرەوە راستەوخۆ تێدەپەڕێتە سەر بەرکارەکە، لەبەرئەوە ئەگەر بەرکاری ناو رستەکە هەڵبگرین، ئەو کاتە رستەکە (دایکم... سووردەکاتەوە) لەڕووی رستەسازی و

---

[١] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٨.

واتاسازییەوە ناتەواو دەبێت.وەك لە لێکدانەوەکانماندا دیارە، ئێمە لەگەڵ ئەو بۆچوونەداین، کە کرداری لێکدراوی تێپەڕ لەم دیالێکتەدا دوو بەرکاری راستەوخۆ وەرناگرێت[1].

بەواتایەکی تر رەچاوی ئەوەمان کردووە، بناغەی یەکەمی ئەم جۆرە کردارانە بەرکارنین، بەڵکو بەشێکی بنجی و پێویستی کردارە لێکدراوەکەن و هەرگیز نەلادەبرێن و نە لە سنووری کردارەکەدا بەجێناوی لکاو جێگیر دەکرێن[2].

جێی سەرنجە ئەگەر کردارە لێکدراوەکە لەکاتی رابردوودا بوو، ئەوا ئەو جێناوە لکاوەی (م- مان) کە وەك مۆرفیمێکی هاوبەش بەشداری پێکهاتنی کردارەکەی کردووە و چۆتە دوای بناغەی یەکەمیەوە لێی جیادەبێتەوە و دەچێتە سەر بەرکارە راستەوخۆکە. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە.

سەر م/ مان بڕی

(من/ ئێمە) مریشکەکەم / مان سەر بڕی

ئەگەر بەرکارە راستەوخۆکەش لە چەند کەرەستەیەك پێکهاتبوو، ئەوە لەم بارەدا جێناوە لکاوەکە دەچێتە سەر دوا کەرەستە[3]، بۆ نموونە:

(دادوەرەکە) سیروان و شۆڕش و ئامانجی سوێندا.

(ئێوە) بۆچی ئەم نەمامە تازانەتان ئاونەداوە؟

(ئێمە) سێ پرسیاری گرانـ مان وەڵامدایەوە.

بەرکاری راستەخۆش کە شێوەی فرێزێکی ناوی وەردەگرێت، لە ژێر رکێفی کردارە لێکدراوەکەدایە و بە هەردووکیان فرێزی کرداریی رستەکە پێکدێنن، بۆ روونکردنەوەی ئەم پەیوەندییە، دروستەی ئەم رستەیەی خوارەوە لە سادەترین شێوەیدا دەخەینەروو[4].

رستە

---

[1] هەمان سەرچاوە، ٣١.

[2] هەندێك زمانەوان بناغەی یەکەمی ئەم کردارانە بە بەرکار لە قەڵەم دەدەن، بڕوانە: کوردۆییێف، ١٩٨٤، ١٨٣، وەرگێڕانی د. کوردستان موکریانی.

[3] . د. زەرێ عارف یۆسۆپۆڤا، أ-١٩٨٧، ١٤٥، وەرگێڕانی: د. کوردستانی موکریانی.

[4] بڕوانە: (Amin ١٩٧٦: ٤).

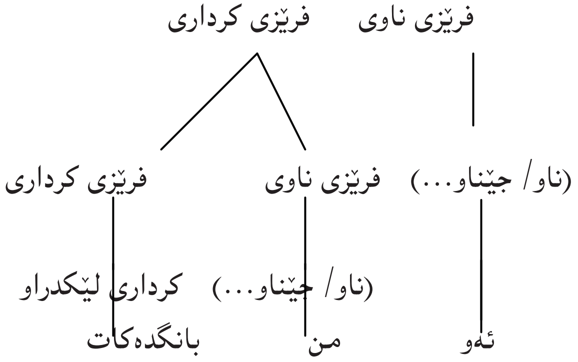

خۆ ئەگەر بەرکاری راستەوخۆ وەك رێگەیەك بە جێناوی لکاو لە کردارە لێکدراوە تێپەڕەکەدا جێگیربکرێت، ئەوە هاتنی جێناوەکە بەپێی کاتی کردارەکە و جۆر و شوێنی جێناوی لکاوی بکەری دەگۆڕێت. بۆ نموونە:

١-ئەگەر کردارەکە رابردوو بوو ئەوە (م- مان) وەك جێناوی لکاوی بکەر دەچێتەسەر بناغەی یەکەم، لەم کاتەدا (م- ین) وەك جێناوی لکاوی بەرکار لە کۆتایی بناغەی دووەمدا دەردەکەوێت، وەك لەم نموونەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

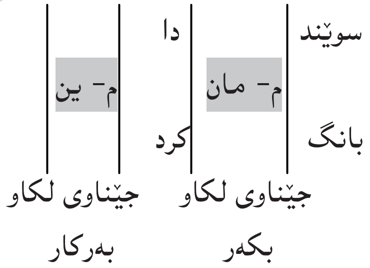

وەك: (سوێندمدان، سوێندیاندام...)

وەك: (بانگتکردین، بانگیانکردین...)

لێرەدا پێویستە ئەوە بخەینەروو، دەشێت هەردوو جێناوەکە لە جۆری (م- مان)بن، ئەوە لەم کاتەدا هەردووکیان یەك بە دوای یەك لە پاش بناغەی یەکەمەوە دێن و هەمیشە جێناوی یەکەم بەرکارە و جێناوی دووەمیش بکەرە[١].

سوێند	مان	یان	دا.
بانگ	ی	مان	کرد.

[١] بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ١٩٨٧، ٢٣٠.

هەولنامەی کتێب

بانگ   م   ت   کرد.
جێناوی لکاو   جێناوی لکاوی
بەرکار   بکەر

٢-ئەگەر کردارەکە رابردوو بوو، ئەوە بە پێچەوانەی خاڵی یەکەمەوە (م- ین) جێناوی لکاو بکەرە و هەردەم لە کۆتایی بناغەی دووەمدایە، بەم پێیە (م-مان) وەکو جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە سەر بناغەی یەکەم، بەم شێوەیە:

سوێند | م- مان | دەدە | م- ین | وەك: (سوێندمدەدەیت، سوێندماندەدەیت...).
بانگ | | دەکە | | وەك: (بانگتاندەکەن، بانگتاندەکەین...).
جێناوی لکاو   جێناوی لکاو
بەرکار   بکەر

بەشێوەیەکی کارەکی (پراکتیکی) دەتوانین بۆ جیاکردنەوەی کرداری لێکدراوی تێپەڕ لە تێنەپەڕ، سوود لەم رێگەیەی سەرەوە ببینین، چونکە ئاشکرایە کرداری تێنەپەڕ بەهیچ جۆرێك جێناوی لکاوی بەرکار وەناگرێت. بڕوانە نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە:

*نەخۆشم   کەوتین
*لەناو مان   چوون
*نەخۆشت   دەکەون
*لەناو تان   دەچن

کرداری لێکدراوی تێپەڕ وەك کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ لە رووی یاسای دارشتنەوە بەسەر چەند دەستەیەکی سەرەکیدا دابەشدەبێت، دەرکەوتووترینیان ئەمانەن:

١. (ناو+ کرداری تێپەڕ) وەك: (سەردەبڕێت، بۆندەکات، ئاودەدات، بانگدەکات، سوێنددەدات، باسدەکات، وەڵامدەداتەوە، گرێدەدات...).
٢. (ئاوەڵناو+ کرداری تێپەڕ) وەك: (سڕدەکات، نەخۆشدەخات، وێراندەکات، لولدەکات، ژیردەکات، پڕدەکات...).
٣. (ئاوەڵکردار+ کرداری تێپەڕ) وەك: (دوادەخات، سەردەخات، ژێردەخات، پێشدەخات...).

٤. (مۆرفیمی بەند+ کرداری تێپەڕ) وەك: (وندەكات، تووشدەكات، نووقمدەكات، هاندەدات، شیدەكاتەوە...).

٥. (فرێزی پێشناوی+ کرداری تێپەڕ) وەك: (بەبۆندەخات، لەپێدەخات، بەشوودەدات، لەجێدەبات، لەسەردەكات، لەپێدەكات...)

٦. (کرداری تێپەڕ+ فرێزی پێشناوی/ پێشناوی لێکدراو) وەك: (دەگرێتەخۆ، دەهێنێتەکوڵ، دەهێنێتەبەرهەم، دەخاتەپێش، دەخاتەدوا...)[1].

بەگشتی ئەم کردارە لێکدراوانە خۆشیان و بناغە کردارییەکەشیان تێپەڕن، لەبەرئەوە لە هەموو جۆرەکانی کاتی رابردوودا جێناوی لکاوی بکەری (م- مان) وەردەگرن، وەك:

رێژەی ئیخباری: کاتی رابردوو:

سادە:	سەر		بڕی
بەردەوام:	سەر	م- مان	دەبڕی
تەواو:	سەر		بڕیووە
دوور:	سەر		بڕیبوو

هەواڵنامەی کتێب

سەرەڕای ئەمە بەشێکی زۆریان وەك کرداری بنەڕەتیی تێپەڕ، بۆ بکەر نادیار دەگۆڕێن.
بۆ نموونە:

بکەر دیار ← بکەر نادیار

رابردوو: بانگیدا، جوانیکرد، ئاویدا، شیکردەوە   بانگدرا، جوانکرا، ئاودرا، شیکرایەوە

رانەبردوو: بانگدەدات، جوانیدەکات، ئاودەدات، شیدەکاتەوە...   بانگدەدرێت، جواندەکرێت، ئاودەدرێت، شیدەکرێتەوە...

بەڵام هەندێکیان کرداری بکەر نادیاریان لێ ساز ناکرێت. بڕوانە نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە:

نەخۆشیخست (سەرماکە منی نەخۆشخست).   *نەخۆشخرا

[1] کرداری لێکدراوی تێپەڕ لە زمانی فارسیدا لە (ناو/ ئاوەڵناو/ ئاوەڵکردار/ ژمارە...) و کرداری تێپەڕ پێکدێت. بۆ زانیاری لەم بارەیەوە، بڕوانە: **د. محمد تقي الزهتابي و د. حسين علی محفوظ، ١٩٨٧، ٩١.**

لەجێیبرد (ئازاد دەستی نەوزادی لەجێبرد).   *لەجێبرا

شایانی تێبینییە ژمارەیەك كرداری لێكدراو هەن، وەك: (دەستدەكەوێت، فێردەبێت، بەردەكەوێت، بیردەكەوێتەوە...) هەرچەندە بناغە كردارییەكەیان تێنەپەڕە، بەڵام لە رستەدا وەك تێپەڕ دەردەكەون[1]، چونكە بۆ تەواوبوونی واتاكەیان پێویستیان بەدوو بەشدار هەیە. بۆ نموونە:

(من) پارەم دەستدەكەوێت.

(دزەكە) گوللەیەكی بەركەوت.

لە راستیدا شیكردنەوەی ئەم رستانە بەرەو تەمومژی دەمانبات، چونكە چۆنێتیی رێكخستنی كەرەستەكان لە بنەڕەتدا دەشێت بەم شێوەیە لێكبدرێنەوە:

(پارە) دەست من دەكەوێت.

(گوللە) بەر دزەكە كەوت.

واتە (پارە، گوللە) لەم رستانەدا بكەرن نەك بەركار، هەر بۆیە ئەم جۆرە كردارانە بكەر نادیاریشیان لێ دروستناكرێت[2].

پێویستە لێرەدا بەكورتی ئاماژە بەوە بدەین، كرداری لێكدراو لە رستەدا لەرووی پەیوەندیی بەفرێزی پێشناوییەوە جیاواز رەفتار دەكات، بۆ نموونە ئەگەر سەیری بەشێكی زۆری ئەو كردارانە بكەین، كە مۆرفیمی (پێ، تێ، لێ) بەشداری دارشتنیان دەكەن، ئەوە دەبینین ئەو فرێزە پێشناوییەی بەیاریدەی ئەمان پێكدێت، وەك كەرەستەیەكی سەرەكی بەشداری رستە دەكات. چونكە بەشێك لە رستەی كوردی بەهۆی فرێزی پێشناوییەوە وەك پێكهێنێكی چەسپاو تەواودەكرێت، واتە دەبێتە بەشێكی بنجی لە فرێزە كردارییەكە[3].

لەبەرئەوە ئەم فرێزە پێشناوییانە لەرستەدا پێویستن و گرنگییان لە بكەر و بەركاری راستەوخۆ كەمترنییە، بە واتایەكی تر هەرگیز لانابرێت، چونكە لابردنیان دەبێتە هۆی تێكچوون و شێواندنی واتای بنجی رستەكە. بڕوانە ئەم نموونانەی خوارەوە:

پێ: چاوم پێكەوت/   (من)   چاوم   بە هاوڕێكەم   كەوت.

---

[1] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٣١.

[2] بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە، بڕوانە: عەلی مەحموود جوكل، ٢٠٠٠، ٧٩-٨١.

[3] بڕوانە: تالیب حسێن عەلی، ١٩٩٨، ٢٢.

دڵیان پێسووتا/ (ئەوان) دڵیان به هەژارەکە سووتا.

تێ: چاوی تێدەبڕێت/ (ئەو) چاو له ماڵی خەڵك دەبڕێت.

رووی تێکردووە/ (ئەو) رووی له وەرزش کردووە.

لێ: چاوی لێپۆشی/ (پیاوەکە) چاوی له هەڵەی مناڵەکە پۆشی.

قسەم لێوەرناگرێت/ (ئەو) قسە له من وەرناگرێت.

فرێزی پێشناوی

شایانی باسە هەندێك لەو کردارە لێکدراوانەش، کە بەیاریدەی (دەبێت/ بوو) سازبوو، بە هەمان شێوە بۆ تەواوبوونی واتاکانیان پێویستیان به فرێزێکی پێشناوییە[1]. وەك:

بێزار دەبێت: (ئەو) له دانیشتن بێزاردەبێت.

پڕبوو: (هۆڵەکە) پڕبوو له خەڵك.

بەڵام ئەگەر لەو کردارانە وردببینەوە، کە مۆرفیمی (پێ، تێ، لێ)یان تێدانییە، ئەوە بۆمان دەردەکەوێت، له رستەدا فرێزی پێشناوی بەشێوەی سەربار وەردەگرن، واتە کەرەستەیەکی ناسەرەکین، چونکە دەشێت لاببرێت بێ ئەوەی واتای بنجی رستەکە تێکبچێت. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(ئەوان) (لەکۆڕەکەدا) قسەیانکرد.

(پارەکە) (لەبازاڕ) ونبوو.

(مناڵەکە) (لەسەرمادا) نەخۆشکەوت.

(پزیشکەکە) مارەکەی (بەدەرمان) سڕکرد.

(خوێندکارەکە) رستەکە (لەپۆلدا) شیدەکاتەوە.

فرێزی پێشناویش له رستەدا ئەرکی ئاوەڵکردار دەبینێت، واتە لەگەڵ ئەو بۆچوونەداین، کە پێویست ناکات لێرەدا بەرکاری ناڕاستەوخۆ له ئاوەڵکردار جیابکرێتەوە، چونکە هەردووکیان له هەڵکەوت و پێکهاتندا هەریەکن و بەیەك شێوە رەفتاردەکەن[2].

---

[1] -یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٢٨.

[2] بۆ ئەو خاڵانەی دەیسەلمێنن، کە بەرکاری ناڕاستەوخۆ دەشێت وەك ئاوەڵکردار لێکبدرێتەوە، بڕوانە: ساجدە عەبوڵڵا فەرهادی، ١٩٩٤، ٧٨- ٨٩.

٣-٢-٣ گۆڕینی کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ بۆ تێپەڕ:

بۆ گۆڕینی کرداری لێکدراو لە تێنەپەڕەوە بۆ تێپەڕ ئەم ڕێگایانەی خوارەوە دەگرینەبەر:

١-بۆچوونی هەندێك زمانەوان[1] بەو جۆرەیە، کرداری لێکدراو ڕێگەی ئەوە نادات پاشگری تێپەڕاندنی بچێتەسەر، بەڵام ئەم بۆچوونە تێکڕای کردارە لێکدراوەکان ناگرێتەوە، چونکە لەراستیدا هەرچەندە بەشێکی زۆری کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ بەهۆی مۆرفیمی تێپەڕاندنەوە بۆ تێپەڕ ناگۆڕێت، بەڵام چەند کردارێکی وەك: (شەرمی دەشکێت، ڕەشهەڵدەگەڕێت، ملی دەشکێت، بەئاواتدەگات، دڵی دەپچڕێت...) دەبینرێت بەم مۆرفیمە دەکرێن بە تێپەڕ.

مۆرفیمی تێپەڕاندنیش بریتییە لە {-ان} بۆ رابردوو و {-ێن} بۆ رانەبردوو[2]، کە دەخرێتە سەر ڕەگی کرداری ناو بناغە کردارییەکە[3]. وەك لەم نموونانەیدا نیشاندراوە:

تێنەپەڕ	تێپەڕ

هەواڵنامەی کتێب

---

[1] بروانە: مستەفا محەمەد زەنگەنە، ١٩٨٩، ١٦.

[2] ئێمە لەگەڵ ئەو بۆچوونەداین، کە (اندن) لە سێ مۆرفیم پێکهاتووە:
أ- {-ان}ی تێپەڕاندن.
ب- {-د}ی کاتی رابردوو.
پ- {-ن}ی ناوی ڕووداو (چاوگ).
برونە: (مستەفا محەمەد کەریم، ١٩٩٧، ٧٨)، (د. شێرکۆ بابان، ١٩٩٩، ٩).

[3] ئەو کردارانەی مۆرفیمی تێپەڕاندنیان دەچێتەسەر، لەکاتی رابردوودا هەمیشە {-د}ی کاتی رابردوویان لەگەڵدا دێت، بۆ نموونە ئەگەر سەرنجی هەندێك لەو کردارانە بدەین، کە مۆرفیمی کاتی رابردوویان بریتییە لە {-ت}/{-ا}...)، ئەوە لەکاتی گۆڕینیان بۆ تێپەڕ دەبینین، هەمیشە {-د} یان لەگەڵدا دێت. بۆ نموونە:

کرداری تێنەپەڕ	کردری تێپەڕ
خەو+ ت + م	خەو+ ان + د+ م
بەز+ ی + ن	بەز+ ان + د + یان
کوڵ+ ا + Ø	کوڵ + ان + د + ی
{ڕەگی کردار} {رابردوو} {جێناوی لکاو}	{ڕەگی کردار} {تێپەڕاندن} {رابردوو} {جێناوی لکاو}

رابردوو: دڵی پچڕا

دڵ ی پچڕا ان د ن

- دڵ ← بناغەی یەکەم
- ی ← جێناوی لکاوی بکەر
- پچڕا ← رەگی کردار
- ان ← مۆرفیمی تێپەڕاندن
- د ← کاتی رابردوو
- ن ← جێناوی لکاوبەرکار

رانەبردوو: دڵی دەپچڕێت

دڵ ی دە پچڕ ێن ن

- دڵ ← بناغەی یەکەم
- ی ← جێناوی لکاوی بەرکار
- دە ← کاتی رانەبردوو
- پچڕ ← رەگی کردار
- ێن ← مۆرفیمی تێپەڕاندن
- ن ← جێناوی لکاوی بکەر

هەولێنامەی کتێب

٢-بەشێکی زۆری کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ لەرووی واتاوە کرداری تێپەڕی بەرانبەریان هەیە، واتە لە بنجدا لەبری بناغە کردارییە تێنەپەڕەکە، بناغەی کرداریی تێپەڕی بەرانبەریان هەیە. بۆ نموونە:

کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ ←	کرداری لێکدراوی تێپەڕ
جواندەبێت، وندەبێت، شیدەبێتەوە...	جواندەکات، وندەکات، شیدەکاتەوە...
لەناودەچێت، زراوی دەچێت...	لەناودەبات، زراوی دەبات...
سەردەکەوێت، نەخۆشدەکەوێت	سەردەخات، نەخۆشدەخات
بەبۆندەکەوێت...هتد	بەبۆندەخات...هتد
بناغەی کرداری تێنەپەڕ	بناغەی کرداری تێپەڕ

٣-ژمارەیەك كرداری لێكدراوی تێنەپەڕ، لەرووی واتاوە بەیاریدەی كرداری (هێنایە/ دەهێنێتە، خستیە/ دەخاتە...)ـەوە، بەم شێوەیەی خوارەوە بۆ تێپەڕ دەگۆڕێن[١]:

سوێند بخوارد ⟵ هێنایە سوێند خواردن

سەما دەكات ⟵ دەهێنێتە سەماكردن

هاواریكرد ⟵ خستیە هاواركردن

وەك لە نموونەكاندا دیارە، فۆڕمی كردارە لێكدراوەكە بۆ ناوی رووداو (چاوگ) دەگۆڕێت و پاشان بەپێی جۆر (رێژە و كات...)ی كردارەكە، كردارە یاریدەكەرەكەی دەخرێتە بەردەم.

٣-٣ جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی تەواوكەر و سەرەی كرداری لێكدراو:

كرداری لێكدراو لە رستەدا بەپێی جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی تەواوكەر و سەرەكەی لەیەكتری، بەسەر دوو بەشی سەرەكیدا دابەشدەبێت، بەشێكیان رێگە بەوە دەدات، وشەی سەربەخۆی واتاداری وەك: (ناو/ ئاوەڵناو...)، یان فرێزی پێشناوی بچێتە نێوان تەواوكەر و سەرەوە و لەیەكتریان جیابكاتەوە[٢]. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(من) گوڵەكەم بۆنكرد. ⟵ (من) بۆنی گوڵەكەم كرد.

(من) گوڵە سوورەكە بۆندەكەم. ⟵ (من) بۆنی گوڵە سوورەكە دەكەم.

(خوێندكارەكە) هەوڵیدا. ⟵ (خوێندكارەكە) هەوڵی باشی دا.

(پیاوەكە) بۆ منداڵەكانی هەوڵدەدات. ⟵ (پیاوەكە) هەوڵ بۆ منداڵەكانی دەدات.

تەواوكەر/ سەرە   تەواوكەر   سەرە

---

[١] ١-ئەم بۆچوونەم لە (د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠٠٠، ٥٩)ـەوە وەرگرتووە، هەچەندە ئەو بۆ كرداری بنەڕەتیی نووسیووە.

[٢] ئەم جۆرە جیابوونەوەیە بە سیمایەكی گرنگ و دیاری كرداری لێكدراو دادەنرێت، چونكە ئاشكرایە تەواوكەر و سەرە (دوو بناغە)ی ناو و ئاوەڵناوی لێكدراو بە هیچ جۆرێك لەیەكتری ناپچڕێن. بڕوانە رێزمانی و نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە:

ناوی لێكدراو (رەشمار): رەشمارەكە، *رەشەكەمار/ رەشمارێك، *رەشێكمار/ رەشمارەكان، *رەشەكانمار/ رەشمارێكی گەورە، *رەشێكی گەورە مار.

ئاوەڵناوی لێكدراو (بۆنخۆش): بۆنخۆشتر، *بۆنترخۆش/ بۆنخۆشترین، *بۆنترینخۆش/ مرۆڤی بۆنخۆش، *بۆنی مرۆڤ خۆش.

بەڵام بەشەکەی تریان هەگیز تەواوکەر و سەرەی لە یەکتر دوورناکەونەوە و هەمیشە وەك دانەیەکی یەکگرتووی رستە دەردەکەوێت[1]. بۆ نموونە:

(پاکەرەوەکە) خۆڵەکەی فڕێدا. ⟵ *پاکەرەوەکە فڕێی خۆڵەکەی دا.

(پاکەرەوەکە) خۆڵەکە لە دەرەوە فڕێدەدات. ⟵ *پاکەرەوەکە خۆڵەکە فڕێ لەدەرەوە دەدات.

(ئەو) نەخۆشکەوت. ⟵ *ئەو نەوخۆشی چاك کەوت.

(ئەو) بە سەرما نەخۆشدەکەوێت. ⟵ *ئەو نەخۆش بەسەرما دەکەوێت.

جیابوونەوەی تەواوکەرو سەرەی کرداری لێکدراویش بەم شێوەیە، بە یەکێك لە لایەنە گرانەکانی زمانی کوردی دادەنرێت، بەتایبەتی بۆ کەسێکی بێگانە، کە بیەوێت فێری زمانەکە ببێت[2].

سەبارەت بە دیاریکرنی ئەم جۆرە کردارانەش، هەندێك زمانەوان[3] باری سەرنجیان بەو شێوەیەیە، کە جیاکردنەوەی کرداری لێکدراو بۆ تێپەڕ و تێنەپەڕ یارمەتیمان دەدات بۆ دەستنیشانکردنی زۆربەی ئەو کردارانەی ئەم جیابوونەوەیە دەیانگرێتەوە. بەڵام ئێمە وای بۆ دەچین، ئەم بابەتە پەیوەندیی بە تێپەڕی و تێنەپەڕی زۆربەی کردارەکانەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی راستەوخۆ و دیاریکراوی بە جۆری تەواوکەرەکەوە هەیە. بۆ روونکردنەوە و دەرخستنی ئەم راستیەش ئەم دوو بەڵگەیەی خوارەوە دەخەینەروو:

---

[1] مەبەست لە مۆرفیمە بەندەکانی (جێناوی لکاوی (م- مان)، بەردەوامی، نەرێکردن...) نییە، کە دەچنە نێوان مۆرفیمە بەشداربووەکانی کرداری لێکدراوەوە، چونکە بە بۆچوونی ئێمە ئەمانە بەشێکی بنجی و پێویستی کردارەکەن، بە واتایەکی تر بەشێکن لە سەرەی کردارە لێکدراوەکە، وەك:

فڕێ	مان	دا
فڕێ	ماندە	دا
فڕێ	ماننە	دا
فڕێ	ماننە	دەدا
تەواوکەر	سەرە	

[2] بەکر عومەر عەلی، ١٩٩٩، ١٨٨.

[3] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ١٩٥.

١-ئەگەر لە ژمارەیەك کرداری لێکدراو بڕوانین، کە تەواوکەرەکانیان جیاوازبێت، بەڵام سەرەکانیان هەمان کردار بێت، دەبینین لەم رووەوە جیاواز رەفتار دەکەن، واتە هەندێکیان لە یەکتر جیادەبنەوە و هەندێکیشیان بەهیچ شێوەیەك رێگە بەو لێکترازاندنە نادەن. بۆ نموونە:

١- أ-(دایکەکە) مناڵەکەی ماچکرد. ←(دایکەکە) ماچی منالەکەی کرد.
ب-(دایکەکە) منالەکەی جوانکرد. ← *(دایکەکە) جوانی منالەکەی کرد.

٢- أ-(من) سیروان هاندەدەم. ← (من) هانی سیروان دەدەم.
ب-(من) خۆڵەکە فڕێدەدەم. ← *(من) فڕێی خۆڵەکە دەدەم.

٣- أ-(ژنەکە) لەلادێ ناوکی کەوتووە! ← (ژنەکە) ناوکی لەلادێ کەوتووە!
ب-(ژنەکە) لەلادێ نەخۆشکەوتووە. ← *(ژنەکە) نەخۆش لەلادێ کەوتووە.

تەواوکەر سەرە

ئەگەر بە وردی سەرنجی رستەکانی (٣،٢،١) بدەین و پاشان بەراوردی کردارە لێکدراوەکانی هەر جووتە رستەیەك (أ،ب) لەگەڵ یەکدا بکەین، ئەوە دەبینین، سەرەکیان (کردی: کردی، دەدەم: دەدەم، کەوتووە: کەوتووە) وەك یەکە، کەچی کردارەکانی رستەی (أ) لەیەکتر جیادەبنەوە، بەڵام کردارەکانی رستەی (ب) لەیەکتر جیانابنەوە، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە، ئەم جیابوونەوە و جیانەبوونەوەیە پەیوەندیی بە سەرەی کردارەکانەوە نییە، بەڵکو راستەوخۆ پەیوەندیی بە جۆری تەواوکەرەکان (ناو، ئاوەڵناو...)ـەوە هەیە.

٢-نیشانەیەکی تر سەلماندنی ئەو راستییەی دیاریدەی جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی کرداری لێکدراو پەیوەندیی بەسەرەکەیەوە نییە، ئەوەیە، کە ژمارەیەك کرداری لێکدراو هەن، بەپێچەوانەی نموونەکانی پێشووەوە، تەواوکەرەکانیان هەمان بناغەیە، بەڵام سەرەکانیان جیاوازە، واتە لە تێنەپەڕەوە بۆ تێپەڕ (یان بەپێچەوانەوە) گۆڕاون، کەچی ئەم گۆڕانە هیچ کاری نەکردۆتە سەر ترازاندن و نەترازاندنی تەواوکەر و سەرەکان لەیەکتر. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

لێکترازاو:

١- أ-(کچەکە) بەچی رۆحی چوو؟ ←(کچەکە) رۆحی بەچی چوو؟ (تێنەپەڕ)

ب-(ئەوان) بەچی رۆحی کچەکەیان برد؟ ←(ئەوان) رۆحی کچەکەیان بەچی برد؟ (تێپەڕ)

٢- أ-(ئەو) نوسین فێربوو. ←―― (ئەو) فێری نووسین بوو. (تێنەپەڕ)
ب-(ئەوان) نوسینیان فێرکرد. ←―― (ئەوان) فێری نوسینینان کرد. (تێپەڕ)

لێکنەترازاو:

٣- أ-(خورییەکە) باش شیدەبێتەوە. ← *(خورییەکە) شی باش دەبێتەوە. (تێنەپەڕ)
ب-(ئەو) خورییەکە باش شیدەکاتەوە.← *(ئەو) خورییەکە شی باش دەکاتەوە. (تێپەڕ)

٤- أ-(شارەکە) چۆن وێرانبوو؟ ←―― *(شارەکە) وێران چۆن بوو؟ (تێنەپەڕ)
ب-(دوژمن) شارەکەی چۆن وێرانکرد؟ ←― *(دوژمن) شارەکەی وێران چۆن کرد؟ (تێپەڕ)

بەراوردکردنێکی ئەم جووتە رستانە لەگەڵ یەکتر (واتە (أ) لەگەڵ (ب))دا دەریدەخات، ئەگەر کردارە لێکدراوەکە لێکبترازێت بە تێپەڕی و تێنەپەڕی لێکدەترازێت، وەك جووتە رستەکانی (١، ٢)، خۆ ئەگەر لێکیشنەترازێت بەهەمان شێوە بەتێپەڕی تێنەپەڕیش لێکناترازێت، وەك جووتە رستەکانی (٣، ٤). کەواتە لەم بوارەدا تێپەڕی و تێنەپەڕیی سەرەکان دەوریان نییە، بەڵکو ئەوەی گرنگە و رۆڵی سەرەکی دەبینێت جۆری تەواوکەرەکانە، کە لە نموونەکانی (١، ٢)دا شوێنی خۆیان گۆڕیوە و لە سەرەکانیان جیابوونەتەوە،

بەڵام لە نموونەکانی (٣،٤)دا ناتوانن ئەو جێگۆڕکێیە بکەن، ئەمە جگە لەوەی شوێنی سەرەکانیان وەك کرداری رستەی تر بەگشتی لە کۆتایدایە.

ئەگەر بەم جۆرەش تەماشای جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی تەواوکەر و سەرەی کرداری لێکدراو بکەین، واتە لەو روانگەیەوە کە تەواوکەرەکە لە سەرەکە جیادەبێتەوە، یان جیانابێتەوە، ئەوا کردارە لێکدراوەکان بەسەر دوو جۆری سەرەکیدا دابەشدەبن:

٣-٣-١ ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان لە سەرەکانیان جیانابنەوە:

مەبەست لە هەموو ئەو کردارە لێکدراوانەیە، لە هیچ بارێکدا تەواوکەرەکانیان لە توانایاندا نییە لە سەرەکانیان جیاببنەوە و بە هیچ شێوەیەك ناهێڵن وشە، یان فرێزی

پێشناوی بچێتە نێوانیانەوە، بەڵکو بەشێوەیەك لەگەڵ سەرەکانیاندا جۆشخواردووبوون، کە هەمیشە پێکەوە وەك کردارێکی لەیەکنەپچڕاو لە رستەدا دەردەکەون، گرنگترین و دەرکەوتووترین ئەو کردارانەش ئەمانەن:-

١-ئەو کردارانەی تەواوکەرەکانیان لە ئاوەڵناو پێکهاتووە، هەرگیز لە سەرەکانیان جیانابنەوە[1]، وەك: (نەخۆشدەکەوێت، جواندەکات، لولدەکات، بەرزدەکاتەوە، بێهێزدەبێت، ژیردەکات، سڕدەکات، هاردەبێت، چاکدەبێتەوە، زەردهەڵدەگەڕێت...). بۆ راستی و دروستی ئەم بۆچوونەش بڕوانە رێزمانی و ناریزمانی ئەم نموونانەی خوارەوە:

(نەسرین) منداڵەکە ژیردەکات. ⟵ *(نەسرین) ژیری منداڵەکە دەکات.

(مارەکە) بەدەرمان سڕکرا. ⟵ *(مارەکە) سڕ بەدەرمان کرا.

(سەگەکە) کەمێك هاربووە. ⟵ *(سەگەکە) هار کەمێك بووە.

(نەخۆشەکە) بەچی چاکبۆتەوە؟ ⟵ *(نەخۆشەکە) چاك بە چی بۆتەوە؟

(منداڵەکە) لە نەخۆشیدا زەردهەڵگەڕابوو! ⟵ *(منداڵەکە) زەرد لەنەخۆشیدا هەڵگەڕابوو!

یوسف شەریف سەعید[2]یش دەبارەی ئەم جۆرە کردارە رای وایە، کە زۆربەیان لێکناترازێن، بەڵام بەشێکی کەمیان، وەك: (پڕبوو، پڕیکرد، رقیهەڵسا، رقیلێبوو...) لەیەکتر دەترازێن و مەودای ئەوە دەدەن، فرێزی پێشناوی بچێتە نێوانیانەوە. وەك:

ژوورەکە پڕ لەئاو بوو.

ماڵەکەی پڕ لە مریشك کرد.

ئاراس رقی لە دەسگیرانەکەی هەڵساوە.

بەبۆچوونی ئێمە (رق) ئاوەڵناو نییە، بەڵکو ناوە، لەبەرئەوە دەشێت لەسەرەکەی بترازێت، بەڵام ئاوەڵناوی (پڕ) کە تەواوکەری ئەو دوو کردارە لێکدراوەیە، وەك هەموو ئاوەڵناوێکی تر لەسەرەکەی جیانابێتەوە:

ژوورەکە پڕ بوو لە ئاو.

---

[1] هەمان سەرچاوە، ١٩٨.

[2] یوسف شەریف سەعید، ١٩٩٨، ٤٠-٤٢.

ماڵەكەی پڕكرد لە مریشك.

٢-ئەو كردارانەی تەواوكەرەكانیان لە شێوەی فریزی پێشناوی، یان پێشناوی لێكدراودا كەوتوونەتە كۆتاییەوە، وەك: (دێتەبەرهەم، دێتەكوڵ، دەكەوێتەژێر، دێتەجۆش، هەڵدەكوتێتەسەر، دەگرێتەخۆ...) لەسەرەكانیان، كە كەتوونەتە پێشیانەوە، دوورناكەونەوە. بۆ نموونە:

(چاكە) زوو هاتەكوڵ. ⟵ *(چاكە) هات زوو ـەكوڵ.

(پیاوەكە) منالە هەژارەكەی گرتەخۆ. ⟵ *(پیاوەكە) گرت منالە هەژارەكەی ـەخۆ.

(سیروان) چۆن دەكەوێتە ژێر قەرزەوە؟ ⟵ *(سیروان) دەكەوێت چۆن ـەژێر قەرزەوە؟

(ئەو) لەتاقیكردنەوەكەدا خراوەتەدواوە. ⟵ *(ئەو) خراوە لەتاقیكرنەوەكەدا ـەدواوە.

٣-ژمارەیەك لەو كردارە لێكدراوانەی تەواوكەرەكانیان مۆرفیمی بەندن، وەك: (وندەبێت، وندەكات، فڕێدەدات، بەخێودەكات، شیدەبێتەوە، شیدەكاتەوە، قڵپدەبێتەوە، قڵپدەكاتەوە، تاقیدەبێتەوە، تاقیدەكاتەوە...) لەم بوارەدا وەك ئاوەڵناو رەفتار دەكەن و هەرگیز لەسەرەكانیان دانابڕێن. بۆ نموونە:

(خوێندكارەكە) رستەكەی شیكردەوە. ⟵ *(خوێندكارەكە) شی رستەكەی كردەوە.

(كتێبەكە) لە كوێ فڕێدرابوو؟ ⟵ *(كتێبەكە) فڕێ لە كوێ درابوو؟

(خواردنەكە لەژوورەوە قلپنەكەیتەوە. ⟵ *(خواردنەكە قلپ لە ژوورەوە نەكەیتەوە.

٤-بەشێكی ئەو كردارە لێكدراوانەی تەواوكەرەكانیان فریزی پێشناوی، یان پێشناوی لێكدراون، وەك: (بەجێدەهێنێت، بەشوودەدات، بەدیدەكات، بەبۆندەكەوێت، لەناودەچێت، لەناودەبات، بەسەردەبات...) شوێنی خۆیان ناگۆڕن و لە سەرەكانیان ناترازێن. بۆ نموونە:

(مام عەزیز) كچەكەی بەشوودەدات. ⟵ *(مام عەزیز) بەشوو ی كچەكەی دەدات.

(منالە ساواكە) بەچی بەبۆنكەوت؟ ⟵ *(منالە ساواكە) بەبۆن بەچی كەوت؟

پێویستە پیاو خراپان لەناو ببرێن. ⟵ *پێویستە لەناو پیاوخراپان ببرێن.

٥-ژمارەیەکی تایبەت لەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان ناون، وەك: (ژەنگدەهێنێت، درزدەبات، شەقدەبات، خولدەخوات، ماردەکات، پێچدەخوات...) لەسەرەکانیان دوورناکەونەوە[1]، چونکە ئەم ناوانە زیندوێتی خۆیان لەدەستداوە. بۆ نموونە:

(تەنکیەکە) لەبەر بارانەکەدا ژەنگدەهێنێت. ⟵ (تەنکیەکە) ژەنگ لەبەربارانەکەدا دەهێنێت.

(شووتی) لەئاوی سارددا شەقدەبات. ⟵ *(شووتی شەق لەئاوی ساردا دەبات.

(مەلاکە) کچەکە باش ماردەکات. ⟵ *(مەلاکە) کچەکە مارەی باش دەکات.

٦-جگە لەو کردارانەی باسکران، هەندێك کرداری تر هەن، وەك: (سەردەکەوێت، یەکدەکەوێت، یەکدەخات، سازدەبێت، سازدەکات...)[2] تەواوکەرەکانیان لە سەرەکانیان جیانابنەوە. بۆ نموونە:

(کاوان) لە خوێندندا سەرکەوتووە. ⟵ *(کاوان) سەر لە خوێندندا کەوتووە.

(ئاکۆ و ئاسۆ) باش یەکدەکەون. ⟵ *(ئاکۆ و ئاسۆ) یەك باش دەکەون.

(شنە) خواردنی خۆش سازدەکات! ⟵ *(شنە) ساز خواردنی خۆش دەکات!

٣-٣-٢ ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان لە سەرەکانیان جیادەبنەوە:

ئەم جۆرەی کرداری لێکدراو بە پێچەوانەی جۆری یەکەمەوە تەواوکەرەکانیان لە توانایاندا هەیە، لە سەرەکانیان جیاببنەوە، واتە لە کاتی بەکارهێنانیان لە رستەدا بەمەبەستی سووربوون و جەختخستنەسەر تەواوکەرەکە دەشێت وشە، یان فرێزی پێشناوی بچێتە نێوانیانەوە. ئەم کردارانەش بەپێی جۆری تەواوکەرەکانیان لە شێوەی چەند دەستەیەکدا دەبینرێن. دیارترینیان ئەمانەن:

١-بەگشتی ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان ناون، وەك: (هەوڵدەدات، یاریدەکات، خەمدەخوات، رۆحی دەبات، قسەدەکات، بانگدەدات، درۆدەکات...). دەشێت لە سەرەکانیان بترازێن، چونکە ئەم ناوانە دەتوانن وەك هەموو ناوێکی کوردی ئەرکی

---

[1] بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ٤٠.

[2] تەواوکەری ئەم کردارانە جیاوازن ((سەر) ئاوەڵکردارە، کە چی (یەك) ژمارەیە...)، بەڵام لەبەرئەوەی لە سەرەکانیان ناترازێن، پێکەوە لە شێوەی دەستەیەکدا دامانناون.

دەرخراو دەبینین و دەرخەر لە دوایانەوە بێت، لەم کاتەدا تەواوکەر و سەرەی کردارە لێکدراوەکە لە یەکتر دووردەکەونەوە و دەرخەرەکە دەچێتە نێوانیانەوە[1]. بۆ نموونە:

(ئەو) هەوڵدەدات. ⟵ (ئەو) هەوڵی چاك دەدات.

(مەلا) لە مزگەوت بانگیدا. ⟵ (مەلا) لە مزگەوت بانگی بەیانیدا.

(منالەکان) یاریدەکەن. ⟵ (منالەکان) یاریی هەڵماتێن دەکەن.

ئەگەر لەم رستانەی سەرەوە وردببینەوە، دەبینین دەرخەرەکان[2] بەهۆی {ی}ی ئیزافەوە بە تەواوکەری کردارە لێکدراوەکانەوە بەستراون[3].

جگە لە دەرخەر فرێزی پێشناویش[4] لە جیاکردنەوەی تەواوکەر و سەرەی ئەم جۆرە کردارەدا دەورێکی بەرچاوی هەیە. بۆ نموونە:

(ئەو) بۆ براکەی خەمدەخوات. ⟵ (ئەو) خەم بۆ براکەی دەخوات.

(باوکەکە) بۆ منالەکانی هەوڵدەدات. ⟵ (باوکەکە) هەوڵ بۆ منالەکانی دەدات.

(منالەکان) یاریدەکەن. ⟵ (منالەکان) یاریی بە هەڵمات دەکەن.

لەبەکارهێنانی ئەم جۆرە کردارەدا ژمارەیەك کرداری لێکدراوی تێپەڕ وەك: (ئاوەدەدات، وەلامدەداتەوە، بانگدەدات، بۆندەکات، سوێنددەدات، داوادەکات، باسدەکات،

هەولێنامەی کتێب

---

[1] محەمەد مەعرووف فەتاح، أ-١٩٨٩، ٥٠.

[2] ئەو پۆلە وشانەی لەم بوارەدا چالاکن و ئەرکی دەرخەر دەبینن، چەند جۆرێکن. لەوانە:

١-ناو	(ئەو) یاریی هەڵماتێن دەکات.
٢-جێناوی سەربەخۆ:	(من) قسەی ئەو ناکەمەوە.
٣-جێناوی خۆیی:	(ئێوە) خەمی خۆتان بخۆن.
٤-ئاوەڵناو:	(ئێمە) هەوڵی باشمان داوە.
٥-وشەی پرسیار:	(من) قسەی چۆن بکەم؟

[3] Mackenzie ١٩٦١: ٦٥

[4] فرێزی پێشناوی لەم بوارەدا ئەرکی ئاوەڵکردار دەبینێت، کە لەرووی واتاوە چەند جۆرێکن. لەوانە:

ئاوەڵکرداری کات:	(ئەو) قسەکانی لە شەودا کردووە.
ئاوەڵکرداری شوێن:	(من) ئەم قسانە لە ماڵەوە ناکەم.
ئاوەڵکرداری چۆنێتی:	(تۆ) قسەکانت بە هێواشی بکە.

ئازاردەدات...) ڕێگە بە بەرکارە ڕاستەوخۆکانیان دەدەن لە شێوەی دەرخەردا بچێتە نێوان تەواوکەر و سەرەی کردارەکەوە و لەیەکتریان جیابکاتەوە. بۆ نموونە:

(ئامانج) پرسیارەکانی وەڵامدایەوە. ← (ئامانج) وەڵامی پرسیارەکانی دایەوە.

(مامۆستا) بابەتەکە باسدەکات. ← (مامۆستا) باسی بابەتەکە دەکات.

(من) باخەکەم ئاودا. ← (من) ئاو ی باخەکەم دا.

جێی سەرنجە لەم جۆرە بەکارهێنانەی کرداری لێکدراودا، دەشێت فرێزی پێشناویش بەدوای بەرکارەکەدا بێت. وەك:

(ئامانج) وەڵامی پرسیارەکانی بە براکەی دایەوە.

(مامۆستا) باسی بابەتەکە بۆ ئێمە دەکات.

(من) ئاوی باخەکەم بە چاکی دا.

بەڵام ئەگەر بەرکارەکە، کردارە لێکدراوەکەی لەیەکترنەترازاندبێت، ئەوە ڕێگە نادرێت فرێزی پێشناوی بچێتە نێوان تەواوکەر و سەرەی کردارەکەوە. وەك لە ڕێزمانی ناڕێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(ئامانج) پرسیارەکەی بەبراکەی وەڵامدایەوە ← *(ئامانج) پرسیارەکەی وەڵام بەبراکەی دایەوە.

(مامۆستا)بابەتەکە بۆ ئێمە باسدەکات ← *(مامۆستا) بابەتەکە باس بۆ ئێمە دەکات.

(من) باخەکەم بە چاکی ئاودا. ← *(من) باخەکەم ئاو بەچاکی دا.

بێ گومان ئەگەر بەرکارەکەش لە شێوەی لا ڕستەیەکدا[1] بە دوای کردارەکەدا هاتبوو، ئەوە هەگیز ناتوانێت کردارەکە لێکدراوەکە لەیەکتر بترازێنێت[2]. بۆ نموونە:

ئێمە بڕیاردەدەین، کە بڕۆین. ← *ئێمە بڕیاری کە بڕۆین دەدەین.

پیاوەکە داوایکرد، کە بڕوات. ← *پیاوەکە داوای کە بڕواتی کرد.

٢-ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان جێناوی خۆیین، وەك: (خۆی دەکوژێت، خۆی هەڵدەبژێرێت، خۆی دەڕازرێنرێتەوە، خۆی نافرۆشێت، خۆی جوان دەکات...) دەتوانن لە ڕستەدا لە سەرەکانیان دووربکەونەوە و فرێزی پێشناوی (یان ئاوەڵکردار) بچێتە نێوانیانەوە. بۆ نموونە:

---

[1] لا ڕستە ئەو کۆمەڵە وشەیەیە، کە بەلای کەمەوە لە بکەر و کردارێك پێکدێت، بەمەرجێك بکەر و کردارەکە لە کەس و ژمارەدا ڕێك بکەون. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: (McCarus ١٩٨٥: ٩٨).

٢- Taha ١٩٧٨: ٩.

(کوڕەکە)بە چەقۆ خۆی کوشت. ⟵ (کوڕەکە) خۆی بەچەقۆ کوشت.

(ئەوان) بەچی خۆیان رازاندۆتەوە؟ ⟵ (ئەوان) خۆیان بەچی رازاندۆتەوە؟

(کچەکە) لەبەر ئاوێنەکە خۆی جواندەکات.⟵ (کچەکە) خۆی لەبەرئاوێنەکە جواندەکات.

بەڵام لەبەرئەوەی تەواوکەری ئەم کردارانە ناسراو و تایبەتیین، ناشێت بێن بە دەرخراو و دەرخەر بەدوایاندا بێت. وەك لە نارێزمانی ئەم نموونانەی خوارەوەدا نیشاندراوە:

(ئەو) خۆی کوشت. ⟵ *(ئەو) خۆیی ئازا کوشت.

(تۆ) خۆت هەڵبژێرە.⟵ *(تۆ) خۆتی چاك هەڵبژێرە.

٣-بەشێکی ئەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان مۆرفیمی بەندن، وەك: (تووشدەبێت، تووشدەکات، فێردەکات، فێردەبێت، هاندەدات...) لەم رووەوە وەك ناو رەفتار دەکەن و دەکرێت لە سەرەکانیان جیاببنەوە. بۆ نموونە:

(ئامانج) کوڕەکەی هاندا. ⟵ (ئامانج) هانی کوڕەکەی دا.

(ئەو) لەکوێ تووشبووە؟ ⟵ (ئەو) لە کوێ تووشی ئەم دەردە بووە؟

(تۆ) کارەکەتم فێربکە. ⟵ (تۆ) فێری کارەکەتم بکە.

شایانی تێبینییە ئەگەر چاوێك بەو کردارە لێکدراوانەدا بخشێنین، کە مۆرفیمی (پێ، تێ، لێ) بەشداری داڕشتنیان دەکات و تەواوکەرەکانیان یەکێکە لەو سێ جۆرەی خراونەتەروو، وەك: (دەنگپێدەدات، چاولێکدەبڕێت، خۆی لێمتدەکات، خۆی لێدەگۆڕێت، ورکیلێدەگرێت...) ئەوە بۆمان دەردەکەوێت، ئەو فرێزە پێشناوییانەی بە یاریدەی ئەم مۆرفیمانە پێکدێن، لە توانایاندا هەیە تەواوکەر و سەرەی کردارەکە لەیەکتر دوور بخەنەوە و بچنە نێوانیانەوە. بۆ نموونە:

(سیروان) دەنگ بە من دەدات.

(ئەو) وڕك لە ئێمە دەگرێت.

(سیروان) خۆی لە من دەگۆڕێت.

(ئەو) خۆی لە باوکی متدەکات.

٤-ژمارەیەك لەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان ئاوەڵکردارن، وەك: (پێشدەکەوێت، دوادەخات، پێشدەخات...) لەتوانایاندا هەیە لە هەندێك باردا شوێنی خۆیان بگۆڕن و لە سەرەکانیان جیاببنەوە. وەك لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

(سیروان) پێشکەوت. ⟵ سیروان پێش هەموومان کەوت.

(رێبوار) کارزان پێشدەخات. ⟵ رێبوار کارزان پێش خۆی دەخات.

٥-هەندێك لەو کردارە لێکدراوانەی تەواوکەرەکانیان فرێزی پێشناویین، وەك: (لەپێدەکات، بەئاواتدەگات، لەسەردەکات، بەرێدەکەوێت...) دەتوانن دەرخەر وەربگرن و لە سەرەکانیان بترازێن. بۆ نموونە:

(من) کڵاوەکەم لەسەر کرد. ⟵ (من) کڵاوەکەم لەسەر ی مناڵەکە کرد.

(دایکەکە) پێڵاوی لەپێدەکات. ⟵ (دایکەکە) پێڵاو لە پێی کچەکەی دەکات.

(ئێمە) کەی بەئاواتدەگەین؟! ⟵ (ئێمە) کەی بەئاواتی خۆمان دەگەین؟!

هەواڵنامەی کتێب

ئەنجامەکان

گرنگترین ئەنجامەکانی لەم خاڵانەی خوارەوەدا بە کورتی دەخەینەروو:

١-کرداری لێکدراو لە لێکدانی دوو بناغە سازدەبێت، یەکێکیان هەمیشە کردارێکی (بنەڕەتی/ داڕێژراو/ لێکدراو)ە، کە سەرەیەو ئەوی تریشیان (ناو/ ئاوەڵناو/ ئاوەڵکردار/ مۆرفیمی بەند...)ە، کە تەواوکەرە و دەشێت لە فۆڕمدا(سادە/ داڕێژراو/ لێکدراو)بێت.

٢-بناغەکانی کرداری لێکدراو بێ ئامڕازی بەستن لێکدراون، کە هەمیشە پێکەوە وەك لێکسیمێکی نوێ رەفتار دەکەن و یەك واتا بەدەستەوە دەدەن.

٣-هەر بناغەیەك بەلایەنی کەمەوە مۆرفیمێکی رەگی تێدایە، ئەگەر گشت لاگرەکان لە بناغەکانی کرداری لێکدراو داماڵرێت، ئەوە دەبێت بە لایەنی کەمەوە دوو مۆرفیمی رەگ بمێنێتەوە، بە واتایەکی تر جگە لە رەگی کردار مەرجە مۆرفیمێکی رەگ (سەربەست)ی تری تێدابێت.

٤-ژمارەی ئەو مۆرفیمانەی بەشداری داڕشتنی کرداری لێکدراو دەکەن، بەلایەنی کەمەوە چوارن، ئەوانیش مۆرفیمێکی رەگ (سەربەست) و سێ مۆرفیمی سەرەکی (رەگ، کات، کەس)ی کرداری بنەڕەتین.

٥-چۆنێتی ریزبوون و پێکەوەهاتنی مۆرفیمە بەشداربووەکانی کرداری لێکدراو بەشێوەی زنجیریی نین، بەڵکو هەر کردارێکی لێکدراو خاوەنی دروستەی هەڕەمیی ناوەوەیە، واتە بەشێوەی پەلکی دووانی، بۆ پێکهاتە راستەوخۆکانی دابەشدەبێت، تا دەگاتە دوا پێکهاتەی بنجی، کە مۆرفیمە پێکهێنەکانێتی.

٦-کرداری لێکدراو لەرووی داڕشتنەوە بەپێی پۆل و فۆڕمی دوو بناغە بەشداربووەکەی، بەسەر چەند دەستەیەکی جۆراوجۆردا دابەشدەبێت، کە هەر دەستەیەکیان بە یاسایەك سازبووە و خاوەنی هەمان دروستە و هاوخاسیەتی خۆیەتی.

٧-(ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار، مۆرفیمی بەند، فرێزی پێشناوی) لەگەڵ کرداری تێنەپەڕ، کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و لەگەڵ کرداری تێپەڕ، کرداری لێکدراوی تێپەڕ دروست دەکات، بەڵام (ناو) لەگەڵ کرداری تێنەپەڕ، کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و لەگەڵ کرداری تێپەڕ، کرداری لێکدراوی تێنەپەڕ و تێپەڕ سازدەکات.

هەوڵنامەی کتێب

٨-جیابوونەوە و جیانەبوونەوەی تەواوکەر و سەرەی لێکدراو لەیەکتری، پەیوەندیی بەجۆری تەواوکەرەکانەوە هەیە، واتە بەشێکی تەواوکەرەکان لەسەرەکانیان جیادەبنەوە، بەڵام بەشەکەی تریان لێیان جیانابنەوە، بۆ نموونە ئەگەر تەواوکەرەکە ناو بوو، ئەوە بەگشتی لە توانایدا هەیە، لەسەرەکەی بترازێت و ڕێگە بەوشەی سەربەخۆی واتادار، یان فرێزی پێشناوی دەدات، بچێتە نێوانیانەوە، بەڵام ئەگەر ئاوەڵناو بوو، لەسەرەکەی دوورناکەوێتەوە و هەمیشە وەك دانەیەکی لەیەکنەپچڕاو دەردەکەوێت.

٩-ئەو پەیوەندییە ڕێزمانییە شاراوەیەی لە نێوان تەواوکەر و سەرەی کرداری لێکدراودا هەیە، لەو پەیوەندییە ڕێزمانییە دەچێت، کە لە نێوان بەشەکانی ڕستەی ئاساییدا دەبینرێت. واتە هەروەك چۆن کرداری لێکدراو لە لێکدانی دوو پۆلی وشە پێکهاتووە، بەهەمان شێوە بریتییە لە ئاوێتەبوونی دوو ئەرکی ڕێزمانیش، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە، کە لە دروستبوونی کرداری لێکدراودا سوود لە پەیڕەو و یاسای ڕستەسازیی زمانەکە بینراوە.

هەواڵنامەی کتێب

سەرچاوەکان

١- بە زمانی کوردی:

أ-کتێب:

١-ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغدا، ١٩٧٦.

٢-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆجی)، بەشی یەکەم- ناو- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٧٩.

٣-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم- کردار- دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٤-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی چوارەم- ژمارە و ئاوەڵکردار_ دار الحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٩٨.

٥-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی دووەم- جێناو- دار الحرية للطباعة، بەغدا، ١٩٨٧.

٦-د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی سێیەم- ئاوەڵناو- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق- دەستەی کورد، بەغدا، ١٩٩٢.

٧-د. ئەوڕحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧.

٨-تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، دار الطباعة الحديثة، بەغدا، ١٩٢٩.

٩-د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، پامبێرگ، ئەڵمانیا، ١٩٧٦.

١٠-ساڵح حسێن حەسەن پشدەری، کورتەیەك لە ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی بەغدا، بەغدا، ١٩٨٥.

١١-سەعید سدقی کابان، مختصر صرف و نحوی کوردی، جزء (١) طبع أول، چاپخانەی نجاح، بەغداد ١٩٢٨.

١٢-د. شێرکۆ بابان، ڕستەسازی و شیتەڵکاری زانستی، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر، ١٩٩٦.

١٣-د. شێرکۆ بابان، شرۆڤەکاری ڕێزمانی لە زمانی نووسین دا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەلێر، ٢٠٠٠.

١٤-د. شێرکۆ بابان، میکانیزمە بنەڕەتییەکانی ڕستەسازی ڕێزمانی بوون و هەبوون، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر، ١٩٩٧.

١٥-د. شێرکۆ بابان، نەخشەی ڕۆنانی ڕێژەی کار، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٩.

١٦-د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا، دار الحرية للطباعة، بەغداد، ١٩٨٦.

١٧-د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەلێر، ٢٠٠٠.

١٨-کوردۆییف، ڕێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی، وەرگێڕانی لە ڕووسییەوە:
د. کوردستان موکریانی، مطبعة الأديب البغدادية، بەغدا، ١٩٨٤.

١٩-لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

٢٠-لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە، زمان و ئەدەبی کوردی، کتێبی مەنهەجییە بۆ پۆلی (یەکەم، دووەم، سێیەم)ی ناوەندی و (چوارەم، پێنجەم، شەشەم)ی ئامادەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی هەشتەم، هەولێر، ١٩٨٤.

٢١-محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٨١.

٢٢-محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتاییێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، چاپخانەی مەعاریف، بەغداد، ١٩٧٣.

٢٣-د. محەمەد رەزای باتینی، ئاوڕێکی تازە بۆ سەر ڕێزمان، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: حەسەنی قازی، چاپ و بڵاوکردنەوە، سوید، ١٩٩٣.

٢٤-محەمەد مەعرووف فەتاح، زمانەوانی (کتێبێکی مەنهەجییە)، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٠.

٢٥-محەمەدی مەحویی، ڕستەسازی کوردیی، زانکۆی سلێمانی، أ- ٢٠٠١.

٢٦-د. محەمەدی مەحویی، زمان و زانستی زمان، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ب- ٢٠٠١.

٢٧-مەسعوود محەمەد، چەند حەشارگەییێکی ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

٢٨-نووری عەلی ئەمین، ئەرك و شوێنی ڕاناوە کەسییەکان لە ((ئاخاوتنی کوردی))دا، مطبعة الزمان، بغداد، ١٩٨٦.

٢٩-نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠.

٣٠-د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی زمان کوردی زانکۆی سەلاحەدین، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هولێر، ١٩٨٢.

٣١-هەژار، هەنبانە بۆرینە، (فرنگ کردی- فارسی)، سروش، تهران، ١٣٧٠.

ب-نامەی زانکۆیی (بڵاونەکراوە):

٣٢-ئاواز حەمە سدیق بەگیخانی، ریزبوونی کەرەستە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٦.

٣٣-ئەحمەد حەسەن فەتحوڵڵا، بکەر وەك بەشێکی سەرەکیی ڕستە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٠.

٣٤-تالیب حسێن عەلی، هەندێ لایەن لە پەیوەندی نێوان ڕستە و واتا لە کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨.

٣٥-ساجدە عەبدوڵڵا فەرهادی، ڕێزمانی بەندێتی و هەندێ لایەنی ڕستەی کوردی، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٤.

٣٦-عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسوڵ، مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی پەروەردە- ئیبن روشد- زانکۆی بەغدا، ١٩٩٥.

٣٧-فەتاح مامە عەلی، ئیدیەم لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨.

٣٨-فەرەیدوون عەبدول محەمەد، نادیاری، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨.

٣٩-کەوسەر عەزیز ئەحمەد، بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشەسازی کوردی، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٠.

٤٠-مستەفا محەمەد زەنگەنە، کارو ئەرکی لە سینتاکسدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

٤١-مەهاباد کامل عەبدوڵڵا، کار لە کرمانجیی خواروو و هەورامیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٦.

٤٢-هیدایەت عەبدوڵڵا محەمەد، پێشپرتك و پاشپرتك لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

٤٣-یوسف شەریف سەعید، کاری لێکدراو لە کوردی فارسیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨.

ج-گۆڤار:

٤٤-د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وتاری کار پۆلێن کردن بەپێی ڕونان و چەند سەرنجێك، ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٣٩، ١٩٩٧.

٤٥-د. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم، چاوگی سادە میحوەرێکە بۆ دروستکردنی چاوگی نوێ لە زمانی کوردیدا، کاروان، ژمارە ٤٦، ١٩٨٧.

٤٦-ئیرنست مەکارەس، ڕستەسازی، وەرگێڕانی: محەمەد مەعرووف فەتاح، ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١٥، ١٩٨٧.

٤٧-بەکر عومەر عەلی، کاری لێکدراو و چەند سەرنجێك، زانکۆی (زانستی مرۆڤایەتی)، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٩.

٤٨-د. زەری عارف یوسوپۆڤا، سینتاکس، وەرگێڕانی: د. کوردستان موکریانی، ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١٤، أ-١٩٨٧.

٤٩-د. زەری عارف یوسوپۆڤا، کار، وەرگێڕانی: د. کوردستان موکریانی، ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە ١١٦، ب-١٩٨٧.

هەواڵنامەی کتێب

٥٠-عەبدوڵڵا حوسێن رەسوڵ، پێناسەی رستەی سادە، زانکۆیا دهوك، ژمارەی تایبەت(٦)، ١٩٩٩.

٥١-عەلی مەحموود جوکل، تێپەڕ و تێنەپەڕی کاری ناسادە، زانکۆی (زانستی مرۆڤایەتی)، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠٠٠.

٥٢-غازی فاتح وەیس، جیاوازی نێوان مۆرفیم و ووشە، کاروان، ژمارە ٣٨، ١٩٨٥.

٥٣-فاروق عومەر سدیق، وشەسازی لە زمانی کوردیدا، کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، ١٩٧٥.

٥٤-کوردۆ عەلی، (کردار) و (کات)ی کوردی، دەستنووس، لە (١٩٩٢) بەشێوەی کۆڕ پێشکەشکراوە و ئامادەیە بۆ بڵاوکردنەوە.

٥٥-لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، رێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی پێنجەم، ١٩٧٧.

٥٦-لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، رێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی شەشەم، ١٩٧٨.

٥٧- د. محەمەد عەبدولقادر حەمە سەعید، وشەسازی زاری سلێمانی، ئەکادیمیانی کوردستان، بەرگی (IB)، ژمارە ١، ٢٠٠١.

٥٨-محەمەد مەعرووف فەتاح، باس لە جۆرێك لە رستەی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢٨، ١٩٩٢.

٥٩-محەمەد مەعرووف فەتاح، دیسان ئیدیەم- پێداچوونەوەیەك لەبەر رۆشنایی زمانەوانیدا-، کۆڕی زانیاری عێراق ((دەستەی کورد)) بەرگی پازدەهەم، ١٩٨٦.

٦٠- محەمەد مەعرووف فەتاح، کار پۆلێن کردن بەپێی رۆنان، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢١، أ-١٩٨٩.

٦١-محەمەد مەعروف فەتاح، وشەی لێکدراوی بەستراو لە کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢٤، ب- ١٩٨٩.

٦٢مسەفا محەمەد کەریم زەنگەنە، پێکهێنەرەکانی ((اندن)) و ئەرکەکانیان، کاروانی ئەکادیمی، ژمارە ١، بەرگی یەکەم، هەولێر، ١٩٩٧.

٦٣-د. نەسرین فەخری، خۆ لە تەرازووی زمان دا، کۆڕی زانیاری عێراق ((دەستەی کورد))، بەرگی بیستەم، ١٩٨٩.

٦٤-نەسرین فەخری، فرمانی تێنەپەڕ و تێپەڕ و چارگە(ئەلفیە- أ)یە تێنەپەڕەکان (المطاوعة) لە روانگەی بنیادی (ناوەوە) و (دەرەوە)، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٤٢، ١٩٩٨.

٦٥-د. نەسرین محەمەد فەخری، فرمانی یاریدەدەر چییە و؟ بۆچی و؟ کەی‌و، چی دەگەیەنێت لە زمانی کوردیدا، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٣٦، ١٩٩٥.

٦٦-د. وریا عومەر ئەمین، پاشبەندەکان، کۆڕی زانیاری عێراق((دەستەی کورد))، بەرگی پازدەهەم، ١٩٨٦.

٦٧-وریا عومەر ئەمین، تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٠٧، ١٩٨٥.

٦٨-د. وریا عومەر ئەمین، رەخنە نا رەخنە، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٤٠، ١٩٩٧.

هەواڵنامەی کتێب

٦٩-وریا عومەر ئەمین، رەگی داهاتوو... بەیەك یاسا، رامان، ژمارە ٤٩(هەولێر)، ٢٠٠٠.
٧٠-د. وریا عومەر ئەمین، رێزمانی راناوی لکاو، کاروان، ژمارە ٨، ١٩٨٣.
٧١-د. وریا عومەر ئەمین، کات و رەگی فرمان، رۆژی کوردستان، ژمارە ٩٥، ١٩٨٤.
٧٢-وریا عومەر ئەمین، لە پەیوەندییەکانی بکەر نادیار، رۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٢٩، أ- ١٩٩٢.
٧٣-وریا عومەر ئەمین، نیشانەکانی کات لە زمانی کوردیدا، کاروان، ژمارە ٩٢، ب- ١٩٩٢.
٧٤-د. وریا عومەر ئەمین، ووشە، نووسەری کورد، ژمارە ٩، ١٩٨٢.

د-موحازەراتی خوێندنی بالاّ:

٧٥-د. فاروق عومەر سدیق، مۆرفۆلۆژی، ماجستێری زمان، کۆرسی یەکەم، بەشی کوردی، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٠- ٢٠٠١.
٧٦-د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، تیۆری زمان، ماجستێری زمان، کۆرسی یەکەم، بەشی کوردی، زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٠- ٢٠٠١.
٧٧-د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید، رستەسازی، ماجستێری زمان، کۆرسی دووەم، بەشی کوردی، زانکۆی سلێمانی، ١٩٩٩- ٢٠٠٠.
٧٨-د. محەمەد مەعرووف فەتاح، رستەسازی، دکتۆرای زمان، کۆرسی یەکەم، بەشی کوردی، زانکۆی سلێمانی، ١٩٩٧- ١٩٩٨.

٢-بە زمانی عەرەبی:

٧٩-توفیق وهبي، قواعد اللغة الكردية، الجزء الأول، الباب الأول، بغداد، ١٩٥٦.
٨٠-الدكتورة كوردستان موكرياني، قواعد اللغة الكردية، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٩.
٨١-د. محمد تقي الزهتابي و د. حسين علي محفوظ، قواعد الفارسية، جامعة صلاح الدين، الطبعة الثانية، ١٩٨٧.
٨٢-د. محمد وصفي أبو مغلي، البسيط في القواعد و النصوص الفارسية، مطبعة جامعة البصرة، الطبعة الثانية، ١٩٨٧.

٣-بە زمانی فارسی:

٨٣-دكتر پرويز ناتل خانلرى، دستور زبان فارسى، چاپخانه حيدرى، چاپ سيزدهم، ١٣٧٣.
٨٤-رشيد ياسمى، ملل الشعرا بهار، بديع الزمان فروزانفر، عبدالعظيم قريب، جلال همائى، دستور زبان پنج استاد، چاپخانه رامين، چاپ سوم، تهران، ١٣٧٨.
٨٥-مصطفى خرم دل، صرف دستور زبانى كردى سورانى، تبريز، ١٣٤٧هـ.

هەواڵنامەی کتێب

٤-بە زمانی ئینگلیزی:

٨٦- Aarts, F., Aarts, J. (١٩٨٢) English Syntactic Structures. Oxford: Pergamon Press.

٨٧- Amin, W.O. (١٩٧٩) Aspect of the Verbal Construction in Kurdish. University of London.

٨٨- Amin, W.O. (١٩٧٦) Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax Structure. London.

٨٩- Asher, R. E. and Simpson, J. M. Y. (١٩٩٤) The Encyclopedia of Language and Linguistice. Vol.١, Oxford: Pergamon Press.

٩٠- Baure, L. (١٩٨٣) English Word- Formation. C AMBRIDGE University Press.

٩١- Bybee, J. (١٩٨٥) Morphology: A Study of the Relation between Meaning and From. Amsterdam: John Benjamins.

٩٢- Crystal, D. (١٩٩٢) An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages, Block Well: Oxford.

٩٣- Fromkin, V, Rodman, R. (١٩٨٨) An Introduction to Language. NewYork: Holt, Rinehart and Winston. Inc.

٩٤- Huddleston, R. (١٩٨٤) Introduclion to the Grammar of English. Cambridge: Cambridge University press.

٩٥- Jukil, A. M. (١٩٩٦) A Syntactic Analysis of Verb Particles Combinations in English and Kurdish. Unpublished MA thesis. University of Salahaddin: Erbil.

٩٦- Katamba, F. (١٩٩٣) Morphology. London: MacMillian.

٩٧- Lyons J. (١٩٨١) Language and Linguistice: an Introduction, Cambridge: Cambridge University press.

٩٨- Mackenzie, D. N. (١٩٦١) Kurdish Dialect Studies. London: Oxford University press.

٩٩- McCarus, E. (١٩٥٨) A Kurdish Grammar. Washington: Washington Paladograph Company.

١٠٠- Quirk, R. Greenbaum, S Leech, G. and Svartvik, J. (١٩٨٥) A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman.

١٠١- Stageberg, N. (١٩٨١) An Introductory English Grammar. ٤thed, U.S.A.: Holt, Rinehart and Winston. Inc.

١٠٢- Tabaian, H. (١٩٧٨) Persian Compound Verbs. Lingua, ٤٧, (٢/٣), ١٨٩-٢٠٨.

١٠٣- Taha, A. (١٩٧٨) An Analysis and Dictionary of Two-Word Verbs in English, Kuwait: Kuwait University.

١٠٤- Trask, R.L. (١٩٩٣) A Dictionary of Grammatical terms in Linguistics. London: Routledge.

هەولاتەی کتێب

کتێبخانەی کوردۆلۆجی

خوێندنەوە بۆ دوو کتێب

١- سێ خشتەکی گۆرانییە چکۆلەکانی کرمانج

کتێبی : هیوا مەسیح

بڵاوکراوەکانی دەزگای نگاە

سەخشتی/ ترانەهای کوچك کرمانج

کۆمەڵێك شیعری کورتی کوردەکانی خوراسانە. شاعیری ئێرانی هیوا مەسیح کۆیکردونەتەوەو پێشەکی بۆ نووسیونو کردونی بە فارسی. وەختی خۆی، شاه ئیسماعیلی سەفەویو شاه عەباس کوردێکی زۆریان بەزۆر گواستەوە بۆ ناوچەی خوراسان ئەویش بە دوو مەبەست، یەکێکیان ئەوە بوو کە کورد لە خاکی خۆی هەڵکەنو هێزو دەسەڵاتیان کەمبکەنەوە، دووەمیشیان ئەوە بوو بیانکەن بە قەڵغانو هێرشی دووژمنەکانی خۆیانی پێ پوچەڵ بکەنەوە. بۆیە ساڵی ١٠١٠ ق ئەو عەشرەتو کوردە کۆچپێکراوانە توانییان ئۆزبەكو تورکمان لە شارەکانی وەك سبزوار، فیشابور، مەشهەد، اسفراین، قۆچان، شیروان، بجنورد دەرپەڕێنن.

شاه عەباس کوردێکی زۆری بەزۆر گواستەوە بۆ باکوری خوراسان، لەوێ جگە لە دروستکردنی تەفریقەنانەوە، لە نیوانیاندا کەسە ناودارەکانی کوشتن.

لەو کاتەوە خوێنو ئێسقانی کورد تێکڵاوی خاکی خوراسان بووە. لە شادیو خۆشی یەکتردا هاوبەشبوون، وەك تایفەی چمشگزك، زەعفەرانلوو، بادانلو (بهادری) وران لو، بیچرانلو، قەهرەمانلو، کیکانلو یا شاملو، کم کان لو، عمارلو، رشوانلو.

بەڵام ستەمی زەمانە وازی لێنەهێنان بۆیە نادرشاه کۆمەڵێکی بەرەو گەیلان دەرپەڕاند، وەك تایەفەی عمارلو بەشێکی گواستەوە بۆ کوێستانەکانی ئەلەموت، وەك رەشوانلوەکان.

کورد لە کوێستانو باکوری خوراسان فۆلکلۆرو رۆشنبیرییەکی هەیە دەستی

لێکۆڵەرانی بۆ نەبراوە، تەنها هەولی چەند رۆژهەلاتناسێکی کەم نەبن.

دیارە ئەم کتێبە گۆرانیو شیعرێکی کورتی کوردانی ئەو ناوچەیەی لە خۆ گرتووە، ئەویش بە هەوڵو کۆششی شاعیری ئێرانی هیوا مەسیح.

ئەم شیعرانە پێیان دەوترێت سێ خشتی، یا سێ خشتەکی. کوردەکانی ئەو ناوچەیە هەر لە کۆنەوە دوو قالبی شیعریی خۆیان پاراستووە، ئەوانیش (لوبانگی)و (سێ خشتەکی)یە.

لوبانگی جۆرە شیعرێکی سەربەستە، بایەخ بە قافیە نادات، سێ خشتەکیش سێ میسراعی هەیەو لە هەشت هیجادا دەوترێت. وەزنو قافیەی هەیە. هەندێك جار لە هایکۆی یابانی ئەچێت، جارجار بریتییە لە وێنەیەکی سادە.

سێ خشتەکی دەماودەمی کردووەو پارێزراوە. تا ساڵی ١٩٢٧ رۆژهەلاتناس ئیفانۆف هەندێکی لە گۆڤارێکدا بڵاوکردۆتەوە، پاشان لە کتێبێکدا کۆمەلێکی زۆری لێ پاراستوون.

هیوا مەسیح ئەم شیعرانە بە گۆرانی قەرەجەکانی ئیسپانیا دەچوێنێت. ئەم شیعرە کورتانە باسی مەرگو عیشقو ئیمانو ئازادیو سروشتو سوتانو فیراق دەکەن. بۆ ئەوەی زیاتر ئاشنایان بین چەند نموونەیەکی بلاودەکەینەوە.

چیکی ئاسمین، چەلو چارن
مەمی کەچکان، سیوو نارن
ژە شیرینی، نی نەخارن

واتە:

چلوچوار ئەستێرە بە ئاسمانەوەن
مەمکی کچان سێوو هەنار
لەشیرینیدا، ناخورێن.

***

سیە بوزی لە دالانی
سەری خادی سەرقورانی
هەر مەجم وی، وەچی مانی؟

واتە:

کچێکی رووسپیو جوان لە دالانەکەدایە
سەری ناوەتە سەر قورئانەکە
چۆنچۆنیو بە چ بیانوویەك بچم بۆ لای؟

***

کەچکی کەلی مەهیژ مرتن
کرنەخینی، درێژی گرتن
گولان ژەناف، قۆنچان گرتن.

واتە:

کچانی گوندی ئێمەیان ژمارد
بردنیانە خانویەکەوە دەرگاکانیان داخست
خونچەیان لە گوڵ جیاکردەوە.

٢- کردان پارس و کرمان

کوردەکانی فارس و کرمان
ناوی نووسەر: دکتۆر جمشید صداقت کیش
بڵاوکراوەکانی سەلاحەدینی ئەییوبی، ارومیه ١٣٨١

جەمشید سەداقت کیش مامۆستای خانەنشینە (مامۆستای زانکۆ) چەندین کتێبی بە زمانی فارسی هەیە.

ئەم کتێبەی جەمشید کوردەکانی فارس و کرمانی کردووە بە تەوەری سەرەکی خۆی و لە پێنج بەش پێکهاتووە:

بەشی یەکەم بەناوی (رەمەکانی کوردەکانی فارسەوەیە، نووسەر تیایدا باسی کوردەکانی ئەو شوێنە پێش ئیسلام و دوای هاتنی ئیسلام دەکات، دواتر دێتە سەر کەسە ناودارەکانی ئەو ناوچەیە.

لە بەشی دووەمدا، باسی کوردی فارس پاشان رەمی کورد دێتە ئاراوە.

بەشی سێیەم تایبەتە بە پاشماوەی کوردی کدفج لە وڵاتی فارس.

لە بەشی چوارەمدا، نووسەر لە کوردەکانی کرمان و بوون و دابونەریتیان ئەدوێ.

بەشی پێنجەم ئەوە رووندەکاتەوە کە دێ و شار بەناوی کوردەکانی فارسەوە ناونراوە.

لە بەشی یەکەمدا لە سەردەمی هەخامنشییەکاندا، زانیارییەکی وەها لەسەر کورد بە دەستەوە نییە بەڵام سەعید نەفیسی دەڵێ((لە زەمانی هەخامنشیاندا لەناو

هەواڵنامەی کتێب

تایفە چادرنشینەکاندا لەفارس ناوی کەسانێك دەبیستین پێیان دەڵێین کورد)).

بێگومان کورد ئاریایین، کوردی فارس بێت یا خوراسان.

هێرودۆتیش ناوی یەکێك لە تایفەکانی فارس دێنێت کە پێی دەوترێت (مروفی). لە کوردییشدا ئەم وشەیە بە مانای بەشەر دێت. بۆیە دەتوانرێ بوترێت، ئەو تایفەیە کورد بووە.

هەندێك وا دەبینن کە مادەکان پێشینانی کوردانی ئەمڕۆن. ئەمەیش بۆ خۆی پەسەندکراوە. مادو فارسەکان لە هەزارەی یەکەمی پێش زایینی لە دەشتاییەکانی ئێراندا نیشتەجێبوون.

هەروەها ماندانای کچی ئاستیاگی پادشای ماد (٥٨٤- ٥٤٩ پ.ز) بە کمبوجیی شازادەی فارس شوو دەکات. ئەو لەگەڵ خۆیدا ئیشکەرو خزمەتکارێکی زۆری هێناوە. هەندێك پێیان وایە کە کوردەکانی وڵاتی فارس لە نەوەی ئەوانە بن کە لەگەڵ ئەو کچە مادەدا هاتبوون لە سەردەمی سلوکییەکاندا چەند تایفەیەك لە وڵاتی فارس نیشتەجێبوو بوون. ئەوانیش بریتیبوون لە (تایتشخوارها هەخامنشینان مەسجوسەکانو کورتییەکان). هەندێك لەم تایفانە، وەك لە مێژوودا هاتووە، خەریکی راوو رووتو رێگرتن بوون، بەشێکیشیان خەریکی کاروباری کشتوکاڵ بوون.

لە تایفە بەناوبانگەکانی فارس بازرنگی ناودارە، ئەمانە کوردن. ئەم تایفەیە دوای ئیسلام ناوی رەسمی بازنجان، بووە ئەوانیش زۆرتر لە قەڵای سپیو گوپانان دەژین. لە کارنامەی ئەردەشیر پاپکاندا دەقێك هەیە وشەی کوردی تیا هاتووە، هەندێك لە لێکۆڵەران وا راڤە دەکەن کە کورد شوان بوون. بەڵام بەپێی بۆچوونی زۆری تر مەبەست لەو کوردانەیە کە شوان بوون نەك تەنها هەموو میللەتی کورد.

کوردانی فارس پاش هاتنی ئیسلام رۆڵێکی دیاریان هەبوو. لە ساڵەکانی ١٨و ٢٣ ه.ق کوردەکانی فارس دژی لەشکری عەرەب وەستاون توانییان داکۆکی لە شاری ئەهوازو فساو درابگەرد بکەن.

لەم بارەیەوە تەبەری لە فەتحی شاری فساو دارابگەردا دەنووسێت:

ساریە، فەرماندەی لەشکری عەرەب رویکردە شاری فساو دارابگەرد، کاتێك بە ئۆردوگای دوژمن گەیشت، دابەزیو ئابلۆقەی دان، دوژمنو کوردەکانی فارس

ماڵپەڕی کتێب

یەكیانگرتو كاری موسڵمانەكان سەخت كەوتەوە.

بۆیە لەو شەڕانەدا سوپای عەرەبو ئیسلام وایانلێهات چەندین جار هێرش بەرنە سەر كوردەكانی ئەهواز.

بە سەركەوتنی لەشكری عەرەبو ئیسلام كارەكان بە ئاقارێكی تردا رۆیشتن. ساڵی ٨٣ ه.ق كوردەكانی پارس كە چاوەڕوانیی تۆڵە وەرگرتن بوون، لە شاری شاپور دایانە پاڵ (محمد الاشعپ) یارمەتییان داو لەشكری حەجاجیان شكاند، كوفەیان داگیركردو بەهۆی ئەمەوە كوردەكان بوون بە دەسەڵاتداری وڵاتی فارس. حەجاجو عمرو بن هانی العیسی بە لەشكرێكەوە روبەرویان بوونەوە.

ئیتر لەو كاتەوە. كورد جارجار دەسەڵاتی هەبووەو جارجاریش كەوتۆتە بەر هێرشی نەمانو فەوتاندن.

لە بەشی سێیەمدا نووسەر نموونە لەو وەسفانە دێنێتەوە كە مێژوونووسە بەناوبانگەكان بۆ كوردی وڵاتی فارسیان كردووە. بۆ نموونە، (اصطخري) كە كتێبەكەی خۆی ساڵی ٣٢١ — ٣١٨ هـ.ق نووسیوە دەڵێ:ژمارەی كوردەكانی ئەو ناوچەیە زیاتر لە (٥٠٠) هەزار كەسە. هەروەها ئاماژە بۆ رەمی (باینجان) دەكات كە یەكێكە لە رەمەكانی كورد. هەروەها دەڵێت كە رمومی كوردانی فارس لە مەملەكەتێك دەچێت. جگە لەمانە ناوی چەند كۆمەڵو گروهێك لە كوردانی ئەو ناوچەیە دەهێنێت)و لەوانە: كرمانیە، رامانیە، مرپر، حی محمد بن بشر، بقیلیە، بنداد مهریە) حی محمد بن اسحق، صباحیە، اسحاقیە، اژركانیە، شهركیە،گهمادهینە، زبادیە، شهرویە، بندادقیە خسرویە، زنجیە، صفریە، شهیاریە، مهركیە، مباركیە، اشتامهریە، شاهونیە، فراتیە، سلمونیە، صیریە، ازاد دختیە، براز دختیە، مگلبیە، ممالیە، شاهكانیە، كجتیە، جلیلیە، مهركیە.

(اصطخري) پێنج رەم لە رەمەكانی كورد دەژمێرێت: رەمی جیلویە، رەمی لوالجان، رەمی دیوان، رەمی شهریار، رەمی عاریان، مەسعودیش وەها باسی كوردی وڵاتی فارس دەكات: لە رووی رۆژهەڵاتی خوزستانەوە شاخەكانی كورد دەستپێدەكات كە لكاون بە ناوچەكانی ئەسفەهانەوە. جێگای خۆیان لەو شاخانەیە.

(ابن حوقل) یش كە یەكێكە لە مێژوونووسە ناودارەكان (٣٦٧ هـ.ق) باسی كوردی فارسو رەمەكانیان دەكات ئەویش دەڵێت: كوردەكانی وڵاتی فارس بریتین لە:

کرمانیە، رامانیە، مدین، تایفەی محمد بن بشر، بقیلیە، بنزاد مهریە،

بەراورد کردنی وشەی کوردی ئێستاو چۆنێتی بەکاربردنی لەلای کوردەکانی فارس، لەوانەیش چەند نمونەیەك دێنینەوە:

بدیو: بابە

کاکا: کە

ننە: دایك

دیوت: کچ

شو: شو

حالو: خالۆ

دس: دەست

زوان: زبان

پلی: پڵنگ

پخشە: مێشولە.

یاقوتی حەمەوەیش (٦٢٣ ه.ق) رەمەکانی کوردی گەیاندۆتە پێنج رەم.

رەم، یا (زوم) بە مانای ئەو شوێنانە دێ کە کوردەکانی فارسی تیا دەژین. بۆچوونی جیاوازیش دەربارەی وشەی (زم)و (رم) هەیە. کامیان راستە، بەڵام لە مەعنا جیاوازییەکی ئەوتۆی لەسەر نییە.

لە بەشێکی تردا، نووسەر باسی کەسە ناودارەکانی کوردەکانی فارس دەکات. لەوانە، شێخ الو الحسن علی بن عبداللە کردویە، صحایە کردویە، پورفریدون، کە شاعیرێکی بەناوبانگ بووەو پێش بابا تاهیر شیعری هەبووە لە بەشی نۆیەمەوە، نووسەر باسی کوردەکانی ئەو ناوچانە دەکات، هەر لە سەفەوییەکانەوە تا کۆماری ئیسلامی. پاش ئەمانە دێتە سەر گوزەرانی ئێستا و لایەنی کۆمەڵایەتییان و پیاوە ناودارەکانیان.

هەواڵنامەی کتێب

گەشتێك بەناو بڵاوكراوەكانی مەڵبەندی كوردۆلۆجیدا

ناونیشانی كتێب: وێنەی كورد لە زانینی مێژوویی ئیسلامیدا
ناوی نووسەر: حەیدەر لەشكری
و: د. محەمەد تاتانی
ژمارەی زنجیرە: ٤٣
ساڵی: ٢٠٠٩

كورد لەلای مێژوونووسانی كۆنو نوێی جیهان وێنەی تایبەتی خۆی هەیە. بۆ نموونە لای ئەوروپاییەكان، لای رۆژهەڵاتناسان. لای توركو عەرەبو فارس.. كەسانی وا هەن وێنەیەكی چاكی كوردیان نەكێشاوە و كەسانی تر هەن لەوێنەكێشانیدا بێلایەن بوون. لە مەعریفەی مێژوویی ئیسلامیشدا وێنەی تایبەتیی خۆی هەیە..

لە كەسێكو سەردەمێكەوە بۆ سەردەمێكی تریان وێنەكە جیاواز دەكەوێتەوە.

ئەم كتێبەی لە بەردەستماندایە لێكۆڵینەوەیەكی فروانە لەسەر بوونو مێژوو خەسڵەتی كورد لە مەعریفەی مێژوویی ئیسلامیدا. تێزەكە لە سێ بەش پێكهاتووە لەگەڵ پێشەكیو دەستپێكو ئەنجامەكاندا.

لە دەستپێكدا نووسەر باسی سروشتی مەعریفەی مێژوویی ئیسلامی دەكات.

بەشی یەكەم بەناونیشانی: وێنەی كورد لە زانینی مێژوویی ئیسلامیدایەو بریتییە لە سێ پار:

١. ناساندنو ناونان لە سیاقی مێژووی عەرەبیی ئیسلامیدا.

٢.ریشەی کورد لەنێوان ئەفسانەو مێژوودا

٣.وێناکردنی سروشتی کورد لە زانینی مێژوویی ئیسلامیدا.

بەشی دووەم بەناونیشانی (بوونی کورد لە مێژووی ئیسلامیدا)

بریتییە لە سێ پار:

١.قۆناغی بوونی کورد لە دەرەوەی دەسەلاتدا.

٢. بوونی کورد لەگەڵ دەسەلاتدا.

٣.بوونی جیهادییانەی کورد.

ناونیشانی بەشی سێیەم، کارایی مێژوویی کوردی میتۆدی مێژوونووسەکانەو سێ پاری لەخۆ گرتووە:

١.کورد وەك نەتەوەیەکی کارا لە مێژوودا.

٢.کارایی مێژوویی کورد.

٣.میتۆدی مێژوونووسەکان لە ریوایەتکردنو گێڕانەوەی هەواڵە کوردییەکاندا.

گرنگیی ئەم کتێبە لەوەدایە کە تیایدا باسی لایەنی چاكو خراپی ئەو وێنانەی کورد کراوە. بە وردی نووسەر لەسەر راوبۆچوونی ئەوانە دەوەستێ کە رەگەزپەرستانە بیریانکردۆتەوە.

گەشەسەندنی درامای کوردی

١٩٧٥- ١٩٩٥

ناوی نووسەر: د. سەلام فەرەج

ژمارەی زنجیرە: ٤٤

ساڵی چاپ: ٢٠٠٩

کەمن ئەو نووسەرانەی، کە بە نەفەسێکی درێژ لەسەر مێژووی درامای کوردی نووسیبێتیان و لێکۆڵینەوەیان پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی کردبێت.

هەرچەندە درامای کوردی مێژووی دورودرێژی نییە، ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی هونەری دراما لای کورد بۆ خۆی هونەرێکی نوێیەو کورد لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا ئاشنای بووە.

ئەگەرچی سەرەتاکان ئەوەندە بەهێز نەبوون، بەڵام هەر پێویستیان بە تۆمارکردن هەیە. بۆیە لەو روەوە، ئەم کتێبەی د. سەلام فەرەج، رۆڵی چاکی خۆی لە بوارەکەدا دەبینێت.

هەواڵنامەی کتێب

پێمانوایە یەکێك لە لایەنە چاکەکانی ئەم کتێبە ئەوەیە، کە نووسەر چوارچێوەیەکی کاتیی بۆ تێزەکەی داناوە (١٩٧٥- ١٩٩٥) کە دەکرێ هەڵوێستەی لەسەر بکرێت.

بێگومان دراماى کوردی لەم قۆناغەدا پێشکەوتنی باشی بەخۆیەوە بینیوە، دیدوبۆچونێکی باشتری بۆ دراما هەبووە و تەکانی جۆراوجۆری داوە.

لە پاری یەکەمدا نووسەر لەسەر وشەی دراماو مێژووی دراماو سەرهەڵدانی ئەدوێ، دواى ئەمە دێتە سەر مێژووی دراماى کوردی، پێی وایە دراماى کوردی، لەسەرهەڵدانییەوە لە مێژووی کوردو ئێشوئازاری کۆمەڵایەتی دانەبڕاوە. قوتابخانەو یانەو کۆمەڵەو رێکخراوەکان پێگەیەکی سەرەتایی بوون بۆ نەشونماکردنی دراماى کوردی.

لە پارەکانی تردا، کە کراون بە چەند بەشێکەوە نووسەر تیشك دەخاتە سەر گەشەسەندنی دراماى کوردیو دەیکات بە چەند هەنگاوێك (هەنگاوی یەکەم ١٩٨٦- ١٩٩٠)و (هەنگاوی دووەم ١٩٩١-١٩٩٥) بۆ هەر یەك لەمانە نموونەی دیار دەهێنێتەوە.

زمانی کوردی لە ئاستانەی سەردەمێکی تازەدا

نووسەر: فەرهاد شاکەلی

ژمارەی زنجیرە: ٤٥

ساڵی ٢٠٠٩

ئەم کتێبە یەکێکە لە کتێبە نایابەکانی تری شاعیرو نووسەرو لێکۆڵەر فەرهاد شاکەلی.

فەرهاد، لەپاڵ ئەدەبو نووسینی رۆژنامەوانیدا دەمێکە بەشێکی زۆری لە وەختو کاتی خۆی بۆ زمانو ساغکردنەوەی لایەنی زمانەوانی تەرخانکردووە. لەم بوارەدا بیروڕای جیاوازو دروستی هەیە.

چەند کتێبێکیشی لەسەر زمان پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی کردووە.

ئەم کتێبەی هەوڵێکی تری ئەم بوارەیەو لە چەند وتارو لێکۆڵینەوەو چاوپێکەوتنێك پێکهاتووە. هەموویشیان باسی زمانو کێشەکانی زمانو دیالێکتو زمانی رەسمییان تیا کراوە.

نووسەر لە پێشەکی کتێبەکەدا دەنووسێت: لە کوردستانی ئەمڕۆدا گرنگیو پێویستیی نەخشەکێشیی زمان ئەرکێکی نیشتمانیی هێندە بەپەلەیە، دەبێ بخرێتە پێش زۆر لەو کێشە سیاسییانەوە، کە ڕەنگە سیاسەتمەداران بە گەرمو ژیارییان دابنێن. کێشەی زمان لە کوردستاندا، لە پاڵ کۆمەڵێ سەختیو ئاڵۆزکاویدا، کە لە کۆنەوە لەگەڵێکدا هاتوونو گەورەو گەورەتر بوونەتەوە، ئێستا بوونەتە بەشێك لە سروشتی کێشەکە.

بابەتەکانی ئەم کتێبە ئەم نووسینو چاوپێکەوتنانەی خوارەوەن:

زمانی پاشاو زمانی ڕەعیەت:

چەند سەرنجێکی زمانەوانییە لەسەر زمانی کوردی (دیالێکتی سلێمانی) بەپێی زانیارییەکانی ئەحمەد پاشای بابانو خودزکۆ، زمانی کوردی ئاسۆیەکی نادیار، زمانو ئەلفوبێی ستانداردی کوردی لە ڕوانگەیەکی مێژووییو زانستییەوە، زمان لە پەنجەرەی ئێستێتیکەوە هەندێك سەرنجو بیروڕا لە بارەی دۆخی فەرهەنگو زمانی کوردییەوە. نامەیەك بۆ جەنابی کاك مەسعود بارزانی، نامەیەك بۆ دکتۆر شەفیق قەززاز، سەرێشەیەکی ناپێویست بۆ گۆڤاری گوڵان، ئەز زمان، وما ئەدراکە مەز زمان؟ هەرزانە بێ موبالەغە حەرفی بە گەوهەرێ، کوردیی خواروو زمانێکی ستانداردەو دەتوانێت نەخشی زمانی ڕەسمیی کوردستان ببینێت، زمانی کوردی لە ئاستانەی سەردەمێکی تازەدا.

شیکاری گوتاری چیرۆکە هەواڵ
ناوی نووسەر: د. شێرکۆ حەمە ئەمین قادر
ژمارەی زنجیرە: ٤٦
ساڵ: ٢٠٠٩

شیکاری گوتاری چیرۆکە هەواڵ، تێزی ئەکادیمیە د.شێرکۆ نووسیویەتی و پرۆفیسۆر محەمەد مەعروف فەتاح سەرپەرشتیکردووە.

ئەم کتێبە پەیوەندی بە سێ بوارەوە هەیە، بواری زمان و بواری ڕۆژنامەوانی، و بواری ئەدەب، چونکە لە زمانی ڕۆژنامە دەکۆڵێتەوە. تا ئێرە پەیوەندی بە زمانەوە هەیە پاشان دێتە سەر زاراوەی چیرۆك، کە ڕەگەزێکە لە ڕەگەزەکانی ئەدەب و تەکنیك

هەواڵنامەی کتێب

و کەرەستە و زمانی تایبەتی خۆی هەیە. دووەمیشیان هەواڵە. دیارە هەواڵ گرنگیی سەرەکی و تایبەتی خۆی لە رۆژنامە و رۆژنامەوانیدا هەیە. هەواڵ رەگەزێکی دیاری رۆژنامەیە، بەڵام هەواڵ لە چیرۆك و ئەدەبیشدا هەیە، ئەبێت لە یادمان نەچێت هەواڵی چیرۆکی ئەدەبی جیایە لە هەواڵی رۆژنامە، هەواڵ لە چیرۆکدا سۆزو خەیاڵ و ئیلهامی تیادایە زەمەن کاری تیاکات، بەڵام هەواڵ لە رۆژنامەدا بەشێوەیەکی ترە.

ئەم کتێبە لە چوار بەش پێکهاتووە:

بەشی یەکەم چەند چەمکێکی پێویست، ئەمەیان بەشێکی تیۆرییە.

بەشی دووەم: داڕشتنی زمانی چیرۆکە هەواڵە.

بەشی سێیەم: داڕشتنی رەگەزی چیرۆکە هەواڵ لە رۆژنامەی کوردیدایە.

بەشی چوارەمیش لە ژێر ناونیشانی : داڕشتنی زانیارییانەی چیرۆکە هەواڵ، یان بنەو بارلە هەواڵدا.

نووسەر بۆ لایەنی پراکتیك پشتی بە زمان و هەواڵ لە چەندەها رۆژنامەی کوردیدا بەستووە.

گەلە بەشخوراوەکانی رۆژهەڵاتی ناوەراست

ئامادەکار: ف. دەیڤید ئەندروس

لە ئینگلیزییەوە: محەمەد حەمەساڵح

ژمارەی زنجیرە: ٤٧

ساڵی ٢٠٠٩

ئەم کتێبە کۆمەڵێك بەڵگەنامەی بەپێزە دەربارەی خەبات‌و داواکاری و مەینەتیی کەمە نەتەوەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەتایبەتی ئەوانەی پەیوەندییان بە کوردو ئاشوور و جوولەکەی عێراق‌و کۆمەڵانێك لە خوزستانەوە هەیە. ئەم دۆکیومێنت‌و بەڵگەنامانە لەلایەن ف. دەیڤید ئەندروس، واشنتۆن دی.سی ئامادەکراون.

ف. دەیڤید ئەندرۆس وادەبینێ کە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست ناوچەیەکی فراوانەو گەلانی زۆر لەخۆی دەگرێ، بۆیە کێشەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەر تەنها کێشەی فەلەستین نییە. نەتەوەی چەوساوەی وەك کوردو ئاشووریی ژێر دەستەی رژێمی ئێران‌و

هەواڵنامەی کتێب

عێـراقو توركیـا، دەمێـكـە بـە دەسـت ستەمكارانەوە دەناڵێنن.

كورد یەكێكە لەو میللەتانەی، كە بە بەردەوامی زلهێزەكان بۆ مەرامی خۆیان بەڵێنیان پێداونو پاشانیش خیانەتیان لێكردوون و وازیان لێهێناون.

ئەم دۆكیومێنتانە، لە ئەرشیفی نهێنی حكومەتی ویلایەتە یەكگرتووەكانەوە گوێزراونەتەوە.

جگە لە پێشەكییەك كۆمەڵێك ناونیشانی لە ناوەوە لەخۆگرتووە:

نارەزایی ناسیۆنالیستە كوردەكان دژ بە خراپیی مامەڵەكردنیان لەلایەن حكومەتی عێراقەوە، نامە لە سەرۆكەكانی كوردەوە، یاداشت لەبارەی مەسەلەی كوردەوە، سەركردە ئاشوورییەكان داوای سەربەخۆیی دەكەن، كێشەی ئاشوورییەكان، بەڵگەنامە لەسەر بارودۆخی كورد،كۆمەڵكوژی كورد لە رۆژی سەركەوتنی هاوپەیمانانـدا، داواكاری خێڵە كوردەكانی ئێران، بەرنامەی كۆمەڵەی هیوای كوردی، شالاوێكی دژ بە كورد لە عێراقدا، دیدوبۆچوونی راوێژكاری بریتانی لەسەر مەسەلەی كورد، رۆڵی بریتانیا لە هەوڵەكانی عێراقدا بۆ چارەسەری كێشەی كورد، پروپاگەندەی كۆمۆنیستی بە زمانی كوردی، كۆمەڵەی جوولەكەی دژە زایۆنیست لە بەغدا، نارەزایی دەربڕینی كورد لەسەر هەوڵی عێراقو ئێرانو توركیا بۆسەركوتكردنی ئامانجەكانی سەربەخۆیی كورد، بەیاننامەی سەرۆك هۆزو پیاوماقوڵانی كورد، یاداشتی حیزبی رزگاری كورد، نەخشەی كوردستان، ئاژاوەو پشێوی لە كوردستاندا، كۆمەڵەی دەنگی راستیی كوردی، بەڵگەنامە لەسەر ئامانجو بەرنامەی كۆمەڵە، بەیاننامەیەك لەلایەن حیزبی رزگاری كوردەوە.

عادیلە خانم

كەسایەتیو ئەردەڵانی بوونو ساحێبقڕانی بوونی

ناوی نووسەر: عادیل سدیق عەلی

ژمارەی زنجیرە: ٤٨

ساڵی ٢٠١٠

ئەم كتێبە لێكۆڵینەوەیەكی وردە لەسەر عادیلەخانمو هەوڵێكە بۆ گەڕان بە دوای

لایەنەکانی ژیانو رەچەڵەکی ئەم ئافرەتە کوردە کە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستدا رۆڵێکی دیاری لە ناوچەی هەڵەبجەدا بینیوە.

عادیلەخانم لە رۆژهەڵاتی کوردستان پەروەردە بووە و قەدەر وایکرد، کە ببێت بە خێزانی یەکێك لە گەورەپیاوانی هۆزی جافو ئیتر بەهۆی زیرەکیو لێهاتوویی خۆیەوە توانی سەرپەرشتی خێزانەکەیو هۆزی جافیش بکاتو بە ئاقارێکدا بیانبات، کە خزمەتی ویستی خۆیشی تیدا بێت.

بەهۆی رووداوەکانی ناوچەکەو دەسەڵاتی عوسمانیو دواتر هاتنی ئینگلیز پەیوەندی پەیداکردو کەوتە ژیانی سیاسیشەوە.

ئەم کتێبە لە چەند بەشێك پێکهاتووەو هەر بەشێکیش ناونیشانی تایبەتی خۆی هەیە، لەوانە:

عادیلەخانم ئەردەڵاتی بوونو ساحێبقرانی بوونی، هاتنی عادیلەخانم بۆ هەڵەبجە، هەڵوێستی تورکەکان لە بەرامبەر خواستی عادیلەخانم لەلایەن وەسمان پاشای جافەوە، رۆڵو پێگەی عادیلەخانم.

دروستەی فرێز لە زمانی کوردیدا

نووسەر: عەبدولجەبار مستەفا

ژمارەی زنجیرە: ٤٩

ساڵی ٢٠١٠

لە نووسینی کوردیدا هەوڵێکی زۆر دراوە بۆ لێکۆڵینەوە لە بابەتە جۆراوجۆرەکانی زمانی کوردی. هەوڵیشدراوە، کە سوود لە پێرەوە نوێکانی زانستی زمان ببینرێت، بەتایبەتی دوای حەفتاکانی سەدەی رابردوو.

ئەم کتێبەیش لە بوارێکی جیادا لەسەر بنەمای سینتاکسی دروستەکار بۆ سەلماندنەوەی دیالێکتەکانی زمانەکەمان کراوەو هەوڵدراوە یاساو مۆدیلی جۆرەکانی فرێز لە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا دیاریبکرێت.

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە سێ بەش پێکهاتووە لەگەڵ هەر بەشێکدا ئەنجام خراوەتە روو.

بەشی یەکەم، دەربارەی دروستەی چەشنو جۆرەکانی فرێز لە شێوەزاری سلێمانیدا.

بەشی دووەم، تایبەتە بە دروستەی چەشنو جۆرەکانی فریز لە شێوەزاری هەورامیدا.

بەشی سێیەمیش دەربارەی دروستەی چەشنو جۆرەکانی فریزە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا.

الكُرد وكُردستان

ناوی نووسەر: دیرك كینن

وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: سەلاح عرفان

ژمارەی زنجیرە: ٥٠

ساڵی ٢٠١٠

ئەم کتێبەی دیرك کینن بایەخی تایبەتی خۆی هەیەو کراوە بە چەند زمانێك، مامۆستا سەلاح عرفان کارێکی چاکی کردووە لە هەڵبژاردنیا. نووسەری کتێبەکە سەردەمێکی نوێی لە ژیانی سیاسی کورد دەستنیشانکردووە.

سەرەتا باسی جیۆگرافیاو مێژووی کورد دەکات دواتر دێتە سەر سروشتی کۆمەڵگەی کوردیو لە بەشێکی تایبەتدا تیشك دەخاتە سەر مێژووی کورد.

دیرك کینن لە رووداوەکانی سەرەتای سەدەی بیستەوە باسی سیاسەتی زلهێزەکانو بەرژەوەندییان دەکات بۆیە دەمانباتە سەر کێشەی کورد لە تورکیاو سوریاو عێراقو کوردەکانی سۆڤێتو کۆماری مهابادو شۆرشی نوێی کورد لە شەستەکاندا.

بابەتەکانی ئەم کتێبە بریتیین لە:

مقدمة المترجم، مقدمة المؤلف، ألبلد وأهله، ألمجتمع الكردي، تأريخ الكرد ألجمهورية التركية، ألعراق بين الحربين، سوريا، ألإتحاد السوفيتي، إيران في القرن العشرينألحرب الراهنة في العراق، الملحق.

الكُرد

نووسەری کتێب: تۆما بوا

وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: سەلاح عیرفان

ژمارەی زنجیرە: ٥١

ساڵی ٢٠١٠

ئەم کتێبەی تۆما بوا یەکێکە لە هەوڵە چاکەکانی رۆژهەڵاتناسی فەرەنسی تۆما بوا، کە تیایدا تیشك دەخاتە سەر میللەتی کوردو ژیانی کۆمەڵایەتیو رۆژە

رەشـــەکانیی و بـــوونی لـــەکاتی تێکەڵاوبوونی بە عەرەب و سەرەتا وەك زۆربەی کتێبەکانی تر کە لەسەر کورد نووسراون سنووری کوردستان لەرووی جیۆگرافییەوە دەستنیشاندەکات و لەو رووەوە کوردستان بە بڕبڕەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دادەنێت، چونکە دەکەوێتە ناوجەرگـەی ئاسـیای ناوەراستەوەو بەشێکی زۆر لە ناوچەکانی تورکیاو ئێران و عێراق داگیردەکات. تۆما بوا باوەڕی بەوەیە کە کورد زمان و نەریتی جیاوازی هەیەو دوورە لە زمانی ئەم میللەتانەوە کە رەگەزپەرستەکانیان دەیگەڕێننەوە بۆ سەر زمانی تورکی و فارسی.تۆما بوا سەرچاوەی ئابووری کوردستان دەستنیشاندەکات و باسی شارەکانی کوردستان دەکات و پێی وایە کە زوربەیان جێگای رەنگین و جوانیان هەیە. لەرووی کۆمەڵایەتییەوە، لە سیستمی کۆمەڵایەتی و خێزان و یاری و شێوەی گوزەران دەدوێ.

دەربارەی ئایینی کورد، نووسەر باسی سەرەتاکانی مێژووی ئایین لە کوردستاندا دەکات و لای وایە ئەم سەرەتایەیش لە ئایینی زەردەشت و پاشان ئیسلامەوە دەستپێدەکات.

هەر لەم چوارچێوەیەدا ئاماژە بە بنەماکانی ئایینی ئیسلام و نوێژ و رۆژو تەریقەت لای کورد دەکات.

تەریقەتی قادری و نەقشبەندی و یەزیدی چەند لاپەڕەیەکی لە کتێبەکە داگیرکردووە. بەڵام بە ئاگاییەوە باسی کاریگەریی سروتی سیحری و دوعاو نزا دێنێتە ناو کتێبەکەیەوە. دەربارەی ئەدەبی کوردی، سەرەتا لە ئەدەبی میللی و ئەدەبی زارەکییەوە بۆ چوونەناو باسەکەوە دەسپێدەکات، پاش ئەمە دێتە سەر مێژووی ئەدەبی تۆمارکراو لە سەرەتاوە تا جەنگی جیهانیی یەکەم. لە کۆتایی کتێبەکەدا نووسەر تیشك دەخاتە سەر مێژووی میللەتی کوردو پەیوەندیی لەگەڵ میللەتانی تردا. هەر لەم لاپەڕەیەدا باسی کێشەی کورد لە عێراق و ئێران و تورکیا دەکات.

تۆما بوا ساڵی ١٩٠٠ لە دایکبووە. ساڵی ١٩٢٧ نێردراوە بۆ ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، زمانی عەرەبی و سریانی و کوردی زانیوە

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب